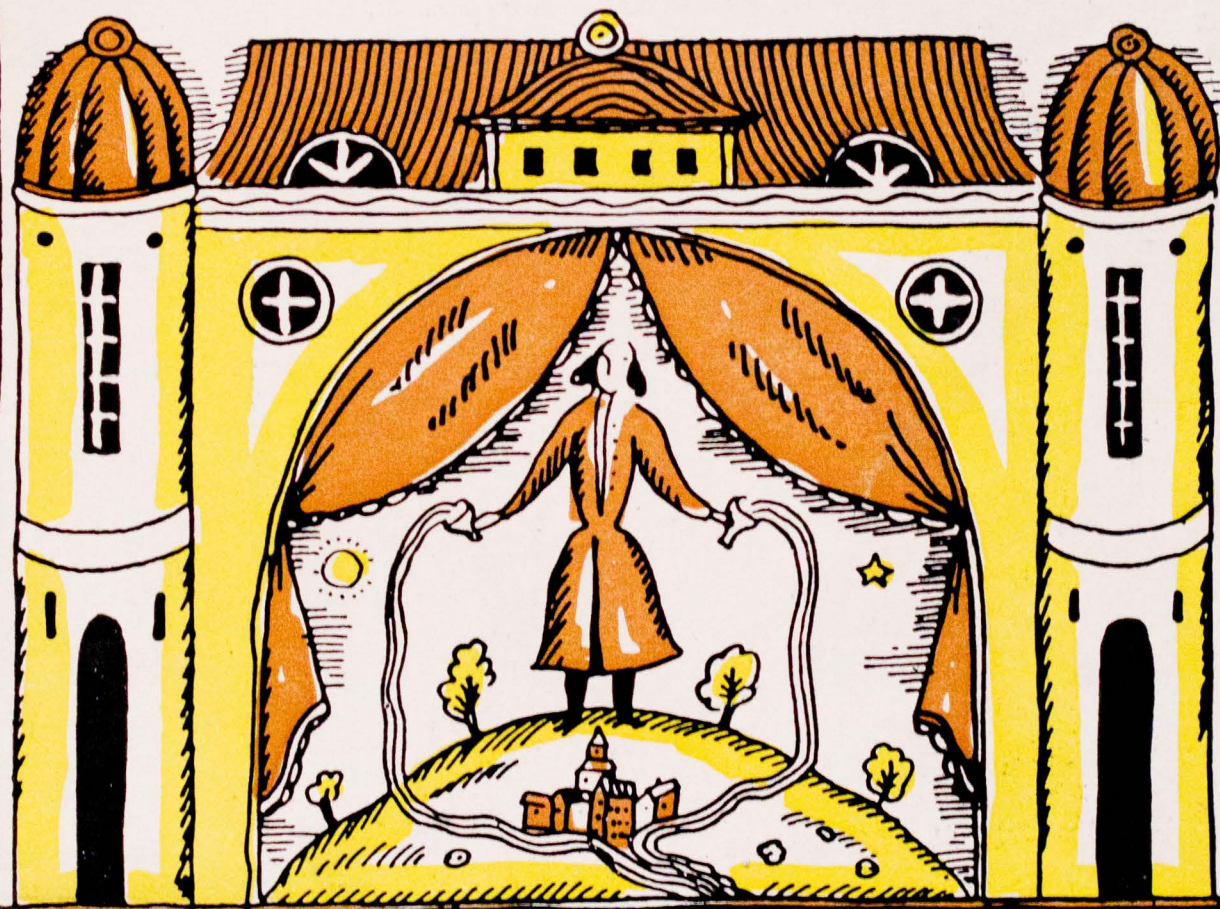

STORA KOPPARBERGS SOCKEN

AV
KARL ERIK FORSSLUND

IFRÅN WÄRMÅSTER

MED DALÄLVEN

FRÅN KÄLLORNA TILL HAVET

DEL III SÖDRA DALARNA BOK 4

nr 2206 300
250

MED DALÄLVEN
FRÅN KALLORNA TILL HAVET

TREDJE DELEN
SÖDER DALÄLVEN

FJÄRDE BOKEN
STORA KOPPARBERGS
SOCKEN

STORA KOPPARBERGS SOCKEN

AV

KARL ERIK FORSSLUND

MED 305 BILDER I TEXTEN

STOCKHOLM
ÅHLÉN & ÅKERLUNDS FÖRLAG

ÅHLÉN & ÅKERLUNDS BOKTRYCKERI
STOCKHOLM

1934

F Ö R O R D

Denna boks långa försening har orsakats dels av upprepad ohälsa, dels av ekonomiska svårigheter (främst genom statsanslagets minskning undan för undan från ursprungliga 6.000 kr. till 3.500 år 1932), dels därav att den varit det värsta problem, jag haft att brottas med. Avsikten var att i den också få plats för beskrivningen av Falu stad och gruva, det var näst den härför erforderliga koncentrationen och sovringen, som vållade bekymmer på grund av det hart när outtömliga källmaterialet. Jag satt fast som i ett klister, tills jag äntligen kom loss genom ett hastigt beslut att nu utelämna staden och gruvan och ägna dem en särskild bok, hur mycket än förut må vara skrivet om dem. — Att helt hålla socknen och staden isär har dock ej låtit sig göra, då åtskilligt hör ungefär lika mycket den ena som den andra till, så i främsta rummet kyrka, prästerskap och skolväsen, vilket allt i likhet med låtar, byggedräkt, seder och bruk o. dyl. sparas till Falu-boken, där det mästa torde komma att behandlas i naturligt samband med Dala Fornsal och Bergslagens Muséum; ett och annat inom stadsgränsen kommer däremot med redan här i denna bok.

Jag är fullt medveten om, att problemet kunde ha lösts vida bättre och att stränga granskare även här skola finna en hel del fel och enkannerligen många brister och luckor, bl. a. i gårdarnas egarelängder och släktledningar, vilka senare på grund av de dyra sättningskostnaderna ej kunnat uppställas i samma överskådligare tabellform som i föregående bok (om Sundborn), utan måst sättas som vanlig text i kapitlen och bilagorna. Skulle dessa egare- och släktlängder utarbetats fullständiga, vilket i många fall säkert ej är möjligt, så skulle det dels ha fördröjt boken ännu mer och dels gjort den ännu vidlyftigare och mer tungrodd än den troligen redan är.

Mästa »fältarbetet» gjordes för flera år sedan, något redan omkring 1915—mycket är säkert förändrat sen dess, åtskilligt troligen rivet och borta. Bilderna äro trots sitt stora antal endast ett litet urval bland alla, som stått till min förfogan, egna och andras (ett sådant urval är det allra svåraste, man skulle vilja ha med allt!). De uteslutna äro emellertid i Dala Fornsals arkiv tillgängliga för en var.

Ett varmt tack säger jag alla dem, som på många olika sätt underlättat arbetet och lämnat stöd och bidrag av alla de slag — främst St. Kopparbergs Bergslag, bibliotekarien dr Alvar Silow, postmästare Helmer Lagergren som förutom allt annat oegennyttigt och tidsödande bistånd även tålmodigt hjälpt mig med korrektur, trädgårdsmäst. E. J. Lindberg, boktryck. Harald och Erik Fornstedt, alla i Falun, samt disp. William Nisser, Grycksbo; vidare dr

Nils Sahlström, Vadstena, major och fru Sven Ramström, L. Främsbacka, Korsnäs Lieverks A.-B., fröken Naima Åkerman, Korsnäs, boktryck. F. V. Olsson, Leksand, landsfiskalerna Martin Olsson, Rättvik, och Karl Stål, Hosjö, godseg. Sten Eggertz, Morbyggden, v. auditör Kurt Alinder, lektor Emil Herlenius, konstnären Helge Zandén, fröken Vera Collin, fabr. Sivert Herdin och grosshandl. Carl Lennerthsson, Falun, prot.-sekr. Nils Nyström, Äppelviken, kommendörkapten Ernst Ström och överingenjör Otto Stålhane, Stockholm, dr Fr. Clason, prof. Bengt Hesselman och prof. Herman Geijer, Uppsala, samt Aero Materiel A.-B., som välvilligt givit mig reproduktionsrätt till två flygbilder.

Jag har slutligen att tacksammast erkänna landstingsanslag 1930—1933 och statsanslag 1930—1932 samt friex. under dessa år av Dalarnas flästa tidningar.

Storgården april 1930—jan. 1933.

Författaren.

FÖRKORTNINGAR

a. a. anförda arbete.

art. artikel eller artiklar.

B. Exp. Bergslags Expeditionerna 1918 eller 1919, se Bilaga 3.

D. D. Diplomatarium Dalekarlicum — siffran efteråt anger urkundens nummer.

D. H. F. Dalarnas Fornminnes- och Hembygds-Förbund.

f. och följande sida.

ff. och följande sidor.

F. K. Falu-Kuriren.

F. L. T. Falu Läns Tidning.

g. m. gift med.

h. h. hans hustru.

ibid., ibid. ibidem (därsammastädes).

Nova Del. eller *Del. Cupr.* kartan *Nova Delineatio Cuprimontana* från förra hälften av 1600-talet, se Sundbornsboken sid. 22.

omg. m. omgift med.

s. å. samma år.

Tab. Geogr. *Tabula Geographica* 1640, se Bil. 1.

Årtalet 1571 avser alltid Hjälpkattelängden för Elfsborgs Lösen, se Bil. 2,

1612 Elfsborgs Lösen n:o 2 (enl. Jacob Ingelsson), 1640 Bergmästaren Peder Hanssons Relation om Stora Kopparberghzlagen.

Övriga torde förstås utan förklaringar.

BILD 1. »DEN STORA ROG» FRÅN BONDBERG.

K. E. F. 1921.

OMKRING ROG

Stora Kopparbergs socken skjuter upp en spetsig kil långt åt norr mellan Bjurs och Svärdsjö, en trekant ovanom den stora Rog. Ty så bör Rogen eller Rogsjön säkerligen rättast heta; namnet sägs komma av verbet ro och härstamma från den tid, då Rog liksom andra vatten var en viktig samfärdsled. Det träffas veterligt första gången i en handling från år 1463, där »en äng Sandewik nordan Rog» omtalas¹⁾; Nordanrog, Nolanroth och sjön Roo, Nordan Roo och Rhoo Lacus (= sjö) äro 1600-talsformer; 1716 nämner Jacob Ingelsson²⁾ en hytta wedh Nordanroo, längesedan öde, omkring 1718 står på en karta (bild 2) Siön Rogh och Roghs By. Sålunda benämndes bygden redan då endast Rog liksom sjön, och så är visst än i dag dess officiella namn — synd, ty ståtligare fornklang har det gamla Nordanrog.

¹⁾ D. D. 302.

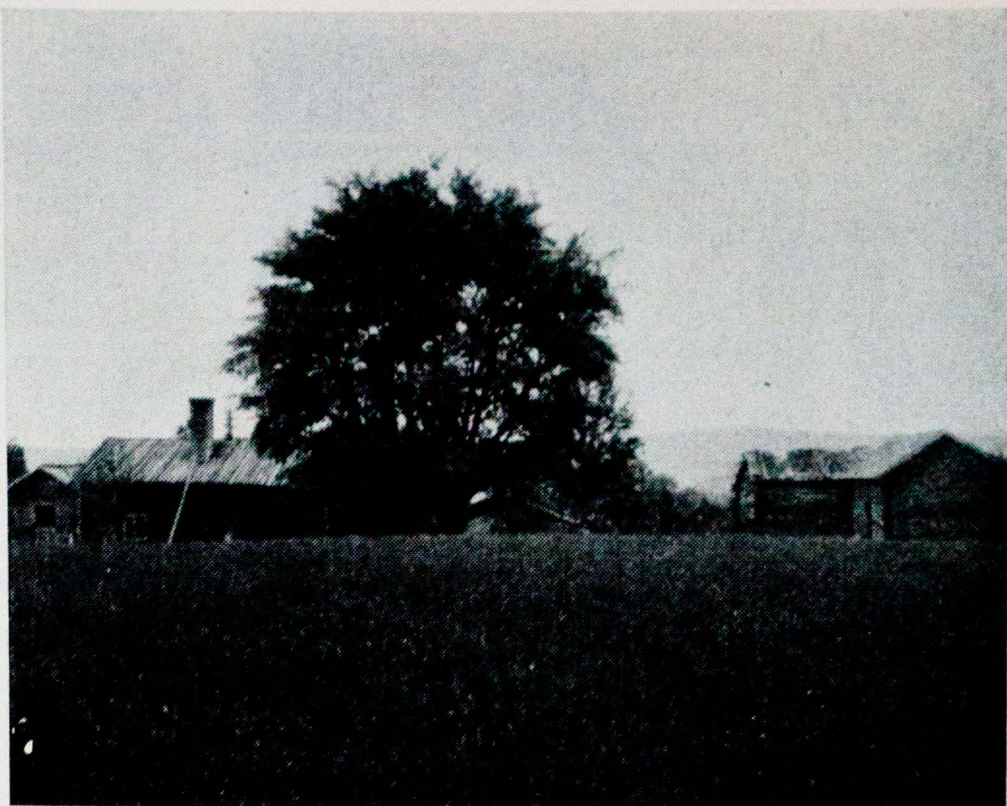
²⁾ I Berättelse om Stora Kopparberget.

Trekantens översta vinkelspets står vid Fjällgrycksån, gränsen går därifrån åt sydväst mot Bjurs över Rogs västra vik, som vi sett förut med dess holmar¹⁾, åt sydöst längs ån, över Utgrycken, vars största del hör till Svärdsjö²⁾, och vidare en bit öst om Lurån från Utgrycken till Rog samt över den senares östligaste vik, som således också ligger i Svärdsjö. Den stora Rog, drygt en mil lång, binder alltså tre socknar samman. Gränserna här ha varit vacklande; på kartan från 1718

K. E. F. 1921.

BILD 3. SNICKAR JOHANS I ÖVRA KÄLLSARVET, NORDANROG, MED STOR OXEL. SVÄRDSJÖBERG I BAKGR.

sträcker sig trekantkilen ännu längre åt norr, ovan Fjällgrycksån och Utgrycken, och där står: »Stenig och oländig Skogstrackt, twistig emellan Swerdsjö Sockn och Rogs By».

En stenig och oländig skogstrakt var nog hela Nordanrog och är till stor del allttjämt. Vid 1500-talets mitt fanns dock en gård Backa och 1640 8 skattehemman jämte en Cronones Sågeqwarn wid Lurån; Mats Hansson och Knut Persson i Noordan Roo voro då smältare i var sin hytta, vid Österå och Bergsgården³⁾. 1642 uppräknas inte mindre än 11 ägare till täktekarlsjord i Nordanro, bland dem Hustro Margta, Lars Skomakare och Hans Sågare som »nyrödjat 8 snesl.», bland 1686 års bergsfrälsehemman nämnes Nordanrog⁴⁾, och 1718 års karta upptar 7 täktekarls- och 5 bergsfrälsehemman, de flesta i söder neråt Rog men ett par högre upp, tydligen nuvarande Bojons och Gammeltäkten bortåt Utgrycken, samt ett längst i norr, uppenbarligen Övra Källsarvet, socknens nordligaste gård.

Eller numera⁵⁾ rättare by, ty Övra Källsarvet har flera gårdar, fast alla tidtals stå obebodda — då är här en stilla vrå i höjden, avskild från all världen, med skog kring åkrarna och Svärdsjöberg blånande långt bort över dalen österut. Nämndemannen Knuss Hanse har en gård — jämte ett par i andra byar —, Snickar Erke har en och Snickar Johan en, men han vistas kanske lika mycket i sin andra gård, Snickarbackan i Backans by. Även ett par andra, förfallna gårdar hysa endast kortare tider folk, vid sådd och skörd.

¹⁾ I boken om Bjursås och Äl sid. 63—64.

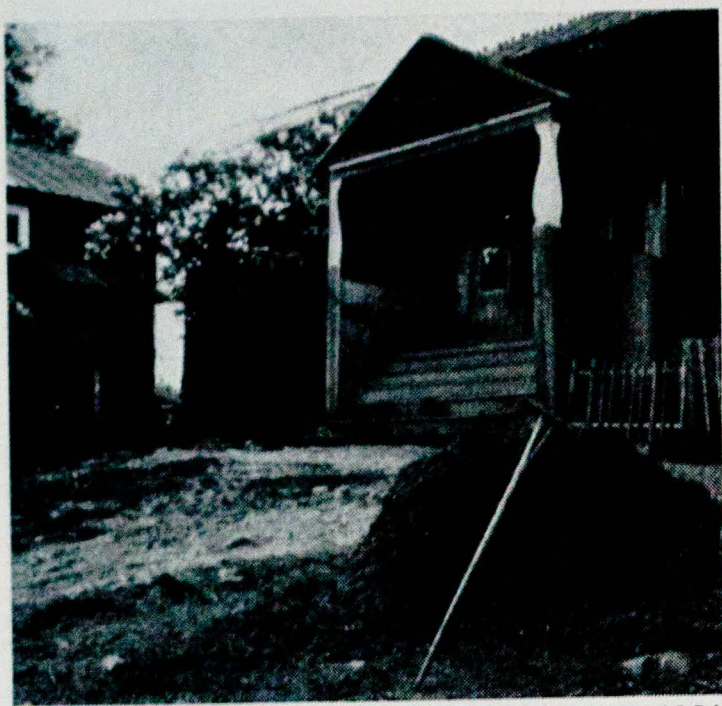
²⁾ Uth Grytcken på Tab. Geogr., ett vittnesbörd om att det vanliga sjönamnet Grycken kommer av gryt = sten, skär. — Lurån har tonvikten på *andra* stavelsen!

³⁾ Enl. bergmäst. Peder Hanssons relation s. å., liksom alla här följ. uppgifter om dåtida hyttor.

⁴⁾ I C. J. Lundströms avhandl., se underskrift till bild 2.

⁵⁾ D. v. s. 1921, då största delen av stoffet till denna skildring av Nordanrog insamlades.

K. E. F. 1921.

BILD 4. ROMANS I BACKAN, NORDANROG,
MED BLOMMANDE SYRENER.

Snickar Johans stuga har blybågar i fönstren och saxad takved, aplar växa här liksom vid granngårdarna, och vid stuggaveln står en stor oxel med vackert rundvälvd krona. Den liksom namnformerna Hanse och Erke vittnar om grannskapet till Bjurs, där oxeln är vanlig som vårdträd, vars bär man säkert förr tog vara på¹⁾. — vilket faktiskt egt rum i Uppland: vid varje gård skulle finnas minst en oxel, och bären användes då oxelbärspannkaka skulle gräddas, särskilt åt dem som grusade vägarna till Uppsala före Oktobermarknaden — ett litet exempel bland många på sammanhanget mellan bergslagskulturen och gammal uppländsk kultur²⁾.

— Man erinrar sig också en vers ur Karlfeldts festliga dikt Vårdshuset:

»Här står den täcka oxellund, vars bär ge öl och mäska.
Därav blir människan glad och sund, och gott blir djurens fläsk.»

I detta sammanhang kan nämnas, att vilda lindar och stora vackra olvönbuskar växa i Nordanrog liksom try, brakved och blåsippor. En vild Berberisbuske står i en hage en bit väst om Backan, och underviolen blommar i Änge.

Från Övra Källsarvet leder endast en stenig skogsväg åt Bjurs och en neråt Rog. Den senare snart genom vidsträckta täkter med stora hopplockade rösen, tydligen gamla övervuxna odlingar, norr om Bojóns, som förr haft 8 hushåll, men nu bara har ett — en annan gård är tidtals bebodd (av folk från Hälsinggården neråt sjön). En gård är öde, en riven, bara grunder kvar. Sådana ser man lite varstans i Nordanrog, här ha varit många gårdar och mycket folk förr, men en stor del har flyttat bort, kunde inte bärga sig här. — Vid Bojons ser man åt sydöst berg i Sundborn och Kopparberg, och därifrån gå dels en större stig, men ej körväg åt sydväst till Backan, dels en liten, nästan osynlig stig söderut till Lassmyran (kartans Larsmyren), en ensam grå Grycksbogård med vedtak vid en odlad myr i skogen, där växer en liten björkdunge på grunden och källargropen efter en äldre stuga.

Backan är med sina 7 gårdar och skolhus huvudstaden i detta småbrukarrike, där endast en gård har 5 kor, de övriga högst 4 — ett litet landskap för sig inom en ringmur av skog utom åt söder, där odlade marker och slogar mellan steniga skogsdungar slutta rätt starkt neremot sjön. Rog skiljer bygden helt från den övriga socknen, man har nära 3 mil landvägen till Kopparbergs kyrka, men knappt en till Bjurs' — där begravas de döda, med Bjurs ha Rogsborna sina post- och affärsförbindelser, och dit borde trakten höra, menar man, såsom den kanske ursprungligen gjort (ett antagande, som dock

¹⁾ Se boken om Bjursås och Al sid. 11.

²⁾ Enl. enskilt meddelande av dr Lars Levander, Uppsala.

motsäges av namnet Dalkarlsbo, se längre fram). Dit har man också omsider fått ordentlig väg, men den slutar ännu vid Backan. Man tycker att Bergslaget kunde bygga körväg vidare härifrån till Lurgården, och sen är det inte långt till Kvarntäkt, den biten kunde Svärdsjö bygga för att få en genväg till Bjurs och Leksand. —

Backan bjuder härlig utsikt över Näset och Rog — Falu båda kyrkor sticka upp i en sänka mellan bergen. Högst ligger Lurbacken, dit gick man upp och »lura» till

Bjurs, när någon ko kommit bort, man hade vissa låtar som blåstes då. Båssberget och Båssbergstjärn ligga sydväst om byn, Sävtjärn och Bottentjärn mellan Backan och Slättberg i Bjurs. — Romans är en gammal trevlig kringbyggd gård med två portlider och två stugor, den ena klädstuga med planktak och skyve över dörren, den andra har vedtak och en pryddlig brokvist med hög trappa, hela sidoskrank med bänkar och vita bukiga plankstolpar — samt blommande syréner bredvid. Här finnas 3 Dalmålningar i behåll:

1: »Himmelriket är likt enom Konung som gjorde bröllop åt sin son och sände ut sina tjänare at biuda gästerna til Bröllopet. 1832. M. Stadig.» En äkta Mats Stadigtavla med stor blomkvast och modejournalsfigurer¹⁾. 2: »Jag skall fort sätta Resan till staden. IIS 1850» — ett sämre konstverk med hus, stadsport, träd och en ryttare med pipskägg, stormhatt och röd rock på en blå häst. 3: »När Iesus kom in emot Gerekio satt en blinden wid vägen och tigde han Ropade war kunna dig öfver mig m. m.» — allt i blått och rött med mossgröna blad.

Av en i Nordanrog bosatt Dalmålare, den förste kände och en bland de främsta, finns veterligt inga alster kvar här: Hans Ersson Enman från Enviken, som gifte sig hit troligen omkring 1750 och dog här sannolikt i början av 1770-talet²⁾, i vilken gård eller by vet man inte, liksom närmare uppgift om hemvist saknas för Hans Göransson i Nordan Rog, † 1670 vid 118 års ålder, och för »Häradshövdingen hederwärde Johan Sundberg från Rog», omtalad 1808³⁾. — En nutida konstnär Einar Norelius har byggt sig en gammaldags gård på udden Knubblinden, andra Falubor ha på sista tiden börjat söka sig hit som sommargäster, och Grycksbo har en fiskarstuga ej långt från Backan.

Därnere sør om byn på ett brett näs ligga Dalkarlsbo, en gammal gård med vackert läge ovanför Getnäsudden och Dalkarlsboholmarna, Änge — 2 gårdar — och längst ut på den steniga östra udden Näsets 3 gårdar, en med

¹⁾ Se boken om Bjursås och Äl sid. 38 o. följ.

²⁾ Se böckerna om Enviken och Svartnäs sid. 97—98 samt om Svärdsjö sid. 35 ff.

³⁾ I »De besegrade bolstadaskälen», se boken om Bjursås och Äl sid. 33.

K. E. F. 1921.

BILD 5. HAGHEDSGÅRDEN I NORDANROG.

2 stugor liksom Romans i Backan, något som syns ha varit typiskt för trakten. I Dalkarlsbo bodde en skicklig urmakare och mästersmed, han gjorde tråklöcker och jässpösknivar, de senare finare än Sme Daniels i Björsberg¹⁾, med graverade barockslingor på skaftet och en liten gaffel instucken däri med drakhuvud till knopp. Gården ligger helt nära Bjurs' rå, som här är gränsen mellan Övra och Nedra eller Norra och Södra Dalarna — eller egentliga Dalarna och Bergslagen. Ortnamn sådana som Dalkarlsbo, Dalkarlsberget o. dyl. äro givetvis otänkbara i själva Dalarna, men träffas flerstädes i Bergslagen, och förekomsten här bekräftar, att Stora Kopparbergs socken liksom hela Öster och Väster Bergslagen förr ej räknats till egentliga Dalarna, varmed endast menats Öster och Väster Dalarna.

I Näset bor en gumma, som varit traktens brudkläderska och haft hela brudstassen förvarad i ett herbret, anskaffad av hennes mor Katarina Norberg. Intendenten Sigurd Erixon skildrar ett besök där 1925²⁾, en liten utsökt historia med ypperliga bilder av herbret och dess skatter: brudkrona av mässing, krans av konstgjorda blommor, rosetter, pärlhalsband, brosch och örhängen av verkligt guld, armband, sidenband, buketter — allt som allt ingingo över 60 olika pjäser i utstyrseln! Men när han kom igen året därpå, fanns bara några rosetter och blombuketter kvar, allt annat var borta, troligen stulet ur det olåsta herbret! En del lär visst dock nu vara i gott förvar i Bjursås Gammelgård.

Strax öst om Backan ligger Nedra Källsarvet, vars stuga är riven — Grycksbo har köpt stället, men sålt gård och jord åt en bonde, som nu kanske byggt till nyes. En gård sydöst därom närmare sjön heter Knuts, än en bit åt öster högre upp ligger Hälsinggården, nu 2 Grycksbogårdar med röda tvåvånings manbyggnader, den ena rätt förfallen; här bodde storsmeder förr, man kom ända från Värmland för att köpa deras lodbössor. Och ännu ett stycke åt sydöst kommer man till Haghedsgården med finaste läge vid Rogs strand, med syréner och väldiga vackra björkar — idel gråa timmerhus med saxad takved, bland dem två stugor, den ena med enkel brokvist och en liten och en större skorsten bredvid varann. Att döma av namnet tycks gården vara utflyttad från Haghed sør om sjön — liksom Hälsinggården här och dess namne öst om Falun jämte flera andra ortnamn vittna om att hälsingar flyttat in och blivit bofasta i socknen.

Ovanom Haghedsudden öst om gården skjuter Lurvika in, där mynnar en bäck uppifrån Bojons, vid den ligga en bit norrut Lurgärde, en ensam gård i skogen (med en kista målad av Mats Stadig), samt öst om bäckens utlopp Lurgården vid stranden, nu 2 gårdar, en är Bergslagens, den andra en själv-egares. Namnet sägs även här komma av, att man »lura» efter vilsegångna kor. En hemmansbrukare Daniel Hansson på Lurgården (på 1700-talet) var gift med en Bjurs-kulla — liksom säkert många i Nordanrog. — Åter ett stycke österut ovan Luråns utflöde lågo 3 kvarnar i rad³⁾, alla nu rivna lik-

¹⁾ Se Bjursåsboken sid. 41.

²⁾ I Svenska Kulturbilder, 1:sta bandet sid. 143. Näset uppges där ligga i Bjursås i st. f. i St. Kopparbergs socken.

³⁾ En Lurgårds kvarn egdes ännu 1889 enl. Länskalendern av A. P. Rogström.

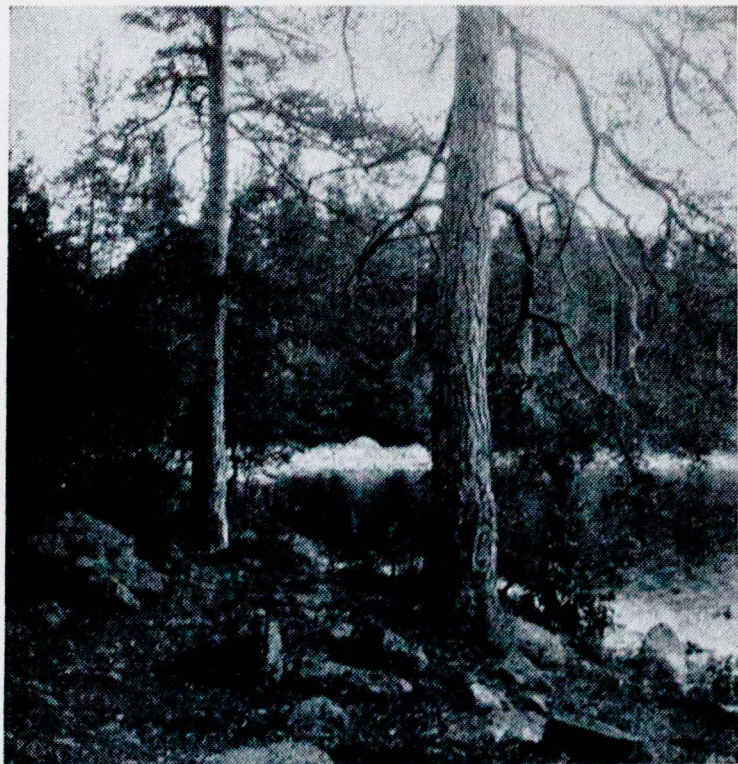
som den förut nämnda gamla sågen och hyttan. Där bredvid bröts järnmalm ur Lurgruvan; här var förr rätt livlig gruvsdrift, små gruvhål gömma sig lite varstans ända upp i Källsarvsberget. Man har även brutit koppar, i Bjursgruvan som förmodligen låg västerut nära Bjurs rå — den upptogs 1706 efter hundra års ödesmål av 144 delegare, men nedlades åter efter 3 år »av okänd anledning»¹⁾.

Strax utom sockengränsen simma de små Lurholmarna i sjöns östra vik, och vid sjöändan har Lurgården ett gammalt fäboställe Tillfälle (namngivet på 1718 års karta), beläget inne i Svärdsjö socken nära dennas egen fäbovall Getingsgårde.

*

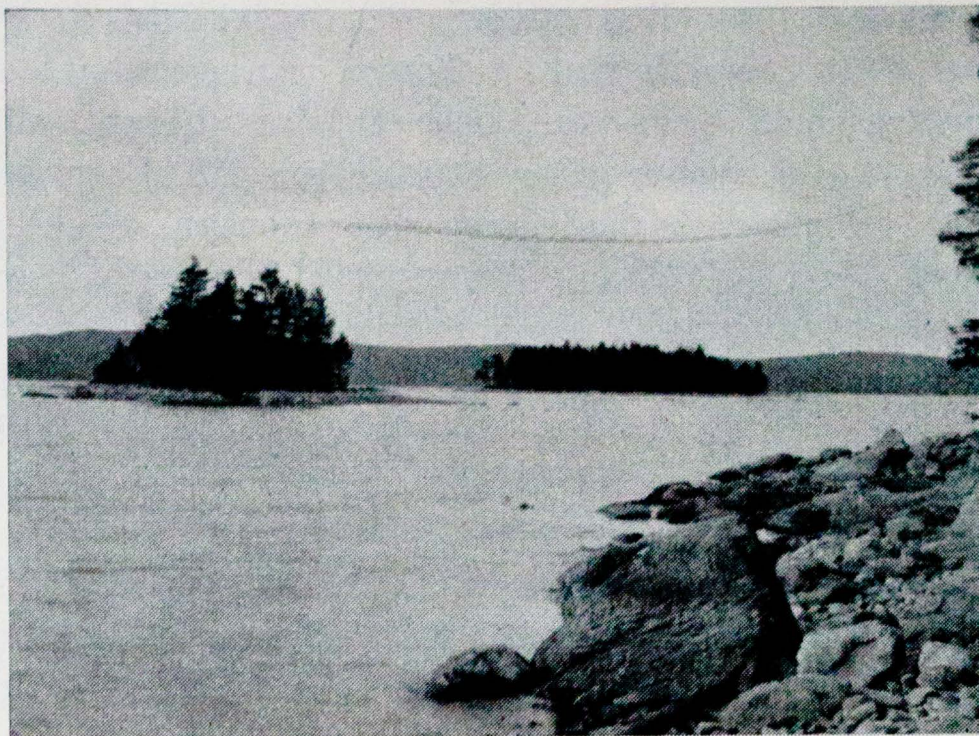
Nu ro vi tvärs över den stora Rog med hans klara rena vatten, vilket enligt somligas förslag skulle lösa Falu stads segslitna dricksvattenfråga, och glida mellan de lummiga stenkantade holmarna vid södra strand — Aspholmen med en Falubyggmästares fiskarstuga i väster närmast den långsmala Hag-näsudden, vidare Storholmen, Brändholmen, Kampholmen, Älgen (en större sten, tidvis under vatten) och längst österut Andön eller Långrevsholmen. Till vikens sydspets kommer nya landsvägen från Österå, vid den ha andra Falubor en

fiskarstuga, öst om vägen rinner Rogsån ut, där står Bergslagens dammvaktstuga och bortom en udde ett större dammhus. Ovan strandens blockremsa, bred och kal vid lågvatten, sträcker sig en stor gammal jorrdamm, ett par km. lång, även den blockbeströdd och bevuxen med mäktig skog, ett par jättegranar och en rad jättetallar, bland dem en knotig och krokig åldring med ett hål till ett hackspettbo. Från vallen har man en storgrann syn över Rog med holmarna, Bjursbygd i nordväst, gårdar i Nordanrog i mitten och Lurgården i nordöst. Och skogmörka höjder däromkring och därovan.

K. E. F. 1925.

BILD 7. STORTALLAR PÅ ROGS DAMMEN.

K. E. F. 1925.

BILD 6. ROG FRÅN SÖDRA STRAND.

¹⁾ Enl. Resenberg, De Territorio Cuprimontano 1734. Enl. Linné tycks den dock ej ha legat här, utan vid »Stutsarn» (Studsarvet).

Sydöst om Rog stiger det vidvälvda Uvberget, dit Rånda flyttade var jul från Skottberget i Bjurs. En gumma i Nordanrog såg henne en gång buffra med feta kor och ett stort hölass. Man har sett eldar i Uvberget, där skulle syster- eller brorslotten till Falu gruva finnas¹⁾. En pojke gick där en gång, halkade, rev upp mossan, såg blanka kopparn, gick hem men kom igen — då såg han ingen koppar mer. Andra hittade en gruva där, såg också blanka kopparhälln och därtill redskap, »högg flöga» i en buske för att märka ut platsen, men när de kom tillbaka, så va dä flöga överallt — ett vanligt slut på slika sägner. De är seglivade, det var inte många år sen en karl föreslog en annan, att de skulle gå hit och leta malm en mid-sommarnatt. —

Sydväst om Uvberget rinner Rogsån genom Jämtbo-dammen och får ett tillflöde från Uvnästjärn, som omges av Uvnäs i väster och Håltäkt i öster. Anders i Uffwenäs, tolvman 1551, hade tydligen en stor bergsmansgård här uppi skogen med 9 kor, 4 ungnöt, 12 getter, 10 får och 3 svin — samt 3 lisspund koppar²⁾. 1640 nämnas Pär Wastesson och Hans Ersson i Vfnäas såsom smältare i Rossbergs hytta, då funnos här 2 täktekarlshemman norr om Uffwenästieriet och Abborstiernet samt ett kronohemman väster om det senare. 1673 intygar 95-åriga hustru Anna Gärmundsdotter i Äfrichgården, att de, »som uthi wfwenäs nu byggia och boo, så länge som Knuth Michilsson i wfwenäs leffdhē, hafwa måst leija skogh uthaff äfrichgårds, wlewijkens [Uggelvikens] och klacksars [Klacksarvets, en hel by, nu alldeles borta] bohlebyars inbyggjare», och att Uvnäs »intet annat warit hafwer än itt tächtekarls Hemman» utan skog, vilken tillhörde själva förbemälte bolbyar, som allenast unnat Uvnäsborna fångskog till deras hemman³⁾. 1686 utgjorde emellertid Uvnäs och Jemtebo tillsammans ett bergsfrälsehemman. — Nu ligga Uvnäs 7 gårdar fint på sydlutan mot tjärn, en skogsby långt bort för sig själv, med ett stolpherbre här och där, likaså en stor lada med takved, men ock med radio redan 1925 vid Bergs präktiga gård med vackra lönnar, syrenberså — och rödkullor.

Det är en bergsmansgård, som gått i arv i 5 led⁴⁾: 1. Måns Göransson från Grycksbo, † 1787, g. m. Malena Larsdotter från Järgare; 2. Lars Månsson, † 1796, g. m. Anna Jansdotter Forssbäck från Östanfors (syster till Eric F. i Efrikgården); 3. Johan Larsson Berg, som antog namnet, † 1850, g. m. gruvarbetardottern Anna Tägtström från Falun; 4. Anders Kristian Berg, † 1903, g. m. Johanna Charlotta Wikström från Falun († 1926 vid 87 års ålder); 5. nuvarande husbonden f. kyrkovärden Johan Kristian Berg, f. 1868, g. m. Johanna Karolina Dahl från Aspeboda (berg och dal!).

En annan hemmansegare här har också ärft sin gård, Erik Wilhelm Wikman, f. 1855, son till Anders Gustaf W., † 1873 (och Katarina Östberg från Falun, † 1904, dotterdotter till ovannämnde Daniel Hansson på Lurgården), son till Andreas W., f. i Gassarvet 1798 (utflyttad till Torsång 1858), hitgift 1821 såsom måg till hem.-eg. Samuel Bergman från Bjurs och Elisabeth Lundbäck från Efrikgården, båda † 1826 (hennes

¹⁾ Brorslotten skulle också enl. en mer dunkel sägen finnas i Skottberget, se Bjursåsboken sid. 64.

²⁾ D. D. 778 och Hjälpsskattelängden för Elfsborgs lösen 1571, se Bilaga 2.

³⁾ Originalhandlingen i Hedens gårdsarkiv, avskriven av Helmer Lagergren.

⁴⁾ Diplomerad vid Dalarnas Fornminnes- och Hembygds-Förbunds släktgårdsmässa i Falun Trettondagen 1932. Stamtavlan utredd av Helmer Lagergren liksom de flästa följande.

morföräldrar voro smältaren vid Österåns hyttor Jan Jansson Knubb och Anna Tunberg från Falun, † 1780 i Efrikgården). Andreas Wikmans far Hans († 1814, g. m. Catharina Brander från Gassarvet) var son till gruvdrängen Anders W. i Falun, den förste kände med släktnamnet.

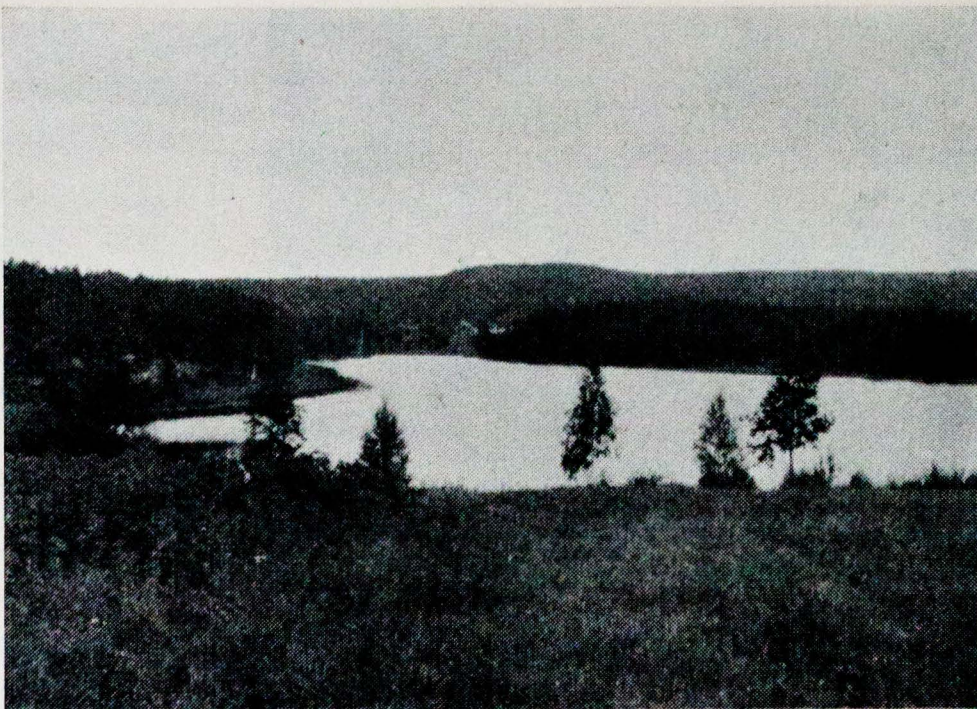
En gård sör om den vackra Uvnästjärn med dess uddar och vikar samt 5 smågårdar i en klunga öst om tjärn bilda Håltäkts by. Så bör namnet antagligen skrivas i enlighet med uttalet Hôltäcta och med stavningen Håltägt i 1686 års Bergs-

frälse Jordebok, om ock Generalstabskartans Holtägt har äldre anor: Walrian i Holtecht gav $\frac{1}{4}$ lodh Sölf till den andra Elfborgs lösen 1612 (i längden 1571 saknas byn), och kartan 1640 har 2 »bergsmäns frälsehemman» vid Holtächten. — Undangömt och fridfullt ligga gårdarna och se ut över tjärn och Bjursberg bortom den med en skymt av bygd högt i höjden. Hedlunds uppmättes av Bergslags-expeditionen 1919¹⁾: gammal och ny stuga (med kök och en kammare vardera), 7 uthus, ett par med vedtak. Gamla stugan av groft timmer har en märklig bred brokvist med bukiga plankstolpar framför två dörrar (till köket och till vindstrappan — en snarlik »långbro» finns vid en och annan gård i Bjurs och Gagnef). 1919 hade stugan takved och kvisten planktak — 1925 var stugans tak klätt med tegel, kvistens med blänkande

korrukerad plåt, ett fult modärnt pålägg på den trevliga bron. Där i golvet är nedgången till källaren, en ovanlig anordning (ej antecknad av Bergslags-expeditionen): en stor tung lucka, som lyftes upp med hjälp av en halv handkvarnsten, ligger över den branta vinkelböjda trappan, byggd av stora block liksom källarväggarna. En gammal stilfull fyrkantig blågrön kakelugn med brun sockel pryder stugans kammare. —

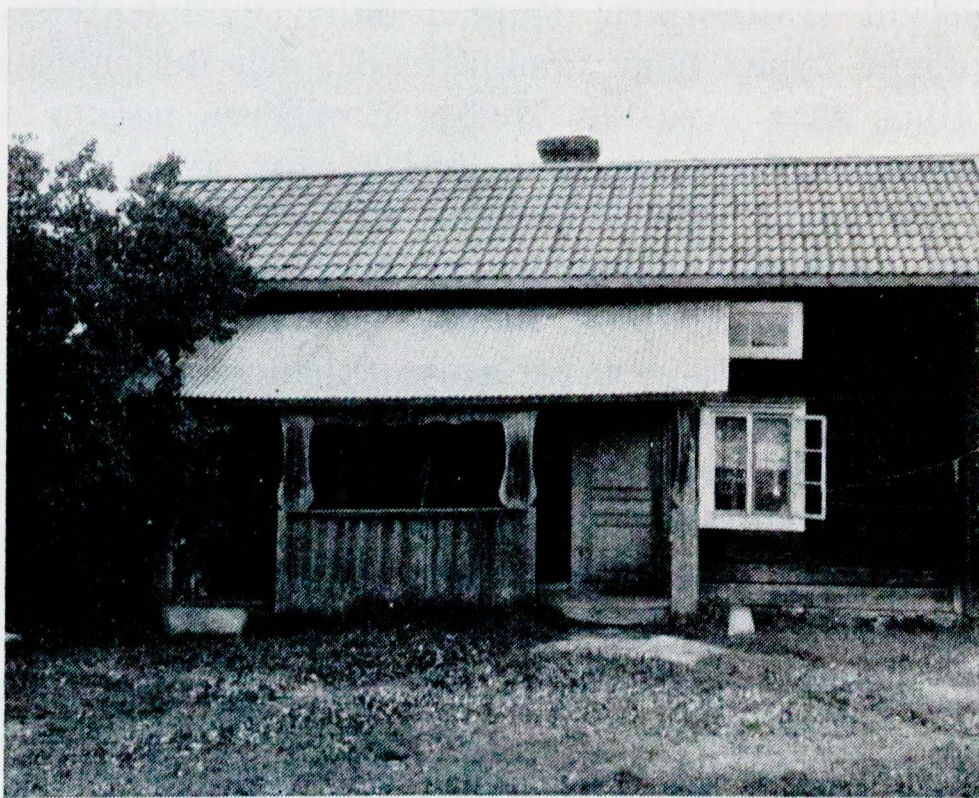
På kartan från 1718 stå

¹⁾ Se Bil. 3.

K. E. F. 1925.

BILD 8. UVNÄS TJÄRN. HÅLTÄKT OCH ROSSBERGET I BAKGR.

K. E. F. 1925.

BILD 9. HEDLUNDS BROKVIST, HÅLTÄKT.

K. E. F. 1925.

BILD 10. HULTÅSA OCH TJÄRN FRÅN ROSSBERG.
HORNBERGET T. V.

Oxboarne och Jan Lars boar öst om Holtägt, nu försvunna fäbodlar — såvida inte endera är samma som Täkts bodarna eller Ibers hage, en ensam gård i skogen tillhörig Hellberg i Österå (som förr hette Tägt), nära en myr där en bäck till Fläddran i Svärdsjö rinner upp. — Från Uvnästjärns västra strand syns bortom Håltäkts gårdarna en välvd höjd stiga över skogen, det är Rostberget på Sundborns rå, eller kanske riktigast Rossberget, då namnet ej torde härledas av »rost»¹⁾. Från Håltäkt

går en skogsstig åt sydöst till Övra Rossberg, av vars två högt och vidlynt belägna gårdar en ligger i Kopparberg liksom en av Nedra Rossbergs²⁾ — ovisst är, vilkendera åsyftas i urkunderna: Rodssbergh 1542, Rossberg 1569¹⁾, Oloff Suenssons skattehemman i Rosseberg 1571, tåktekarlshemmanet Röstbärgh 1640, bebott av Märthen Larsson, som tillsammans med Anders Persson i Skuggare och Knut i Gunssare (alla tre fjärdepartsegare i Falu gruva) brukade i Rossbergs hytta — den »går åhr och dagh, haffver 4 Råsthuus». Dessa bergsmän hade lång väg till sin hytta — den låg nere »wed Ulwiken» och var gångbar ännu 1716 (enligt Jacob Ingelsson). 1686 var Råstberg ett bergsfrälsehemman. —

Kort västerut ligger Hultåsa vid Hultåstjärn djupt i dalen mellan Rossberget i norr, där de övra gårdarna synas högt uppklattrade, och det mörka mäktiga Hornberget i söder. Blåa åsar i väster, Nedra Rossbergs gårdar i en klunga i öster, vägen dit är som en fägata mellan gårdsgårdar. Men Hultåsa är en verklig liten herrgård (70 tunn. jord, 5 hästar), tillhörig Bergslaget, som har arrendator här och om somrarna en barnkoloni från Gävle: låg vit vinkelbyggd manbyggnad med humleklädd veranda bland höga björkar, lönnar och almar, en skara uthus, ett med vällingklocka, ett stort tröskhus med vatt-ränna från bäcken. Gårdsnamnet klingar främmande i dalkarlsöron — det är också nytt: en inspektor Per Gustaf Brattström från Stöllet i Värmland (f. 1841), förut Kopparbergs-Hofors förvaltare i Tänger i Enviken, flyttade hit på 70-talet och döpte om gården (kanske efter Hult?), men flyttade efter 1900 till Uggelviken. Hultåsa är en avsöndring från granngården Gunsarvet, egd »med Rostberg» 1878 av komm. lantmätaren Samuel Lindstedt på

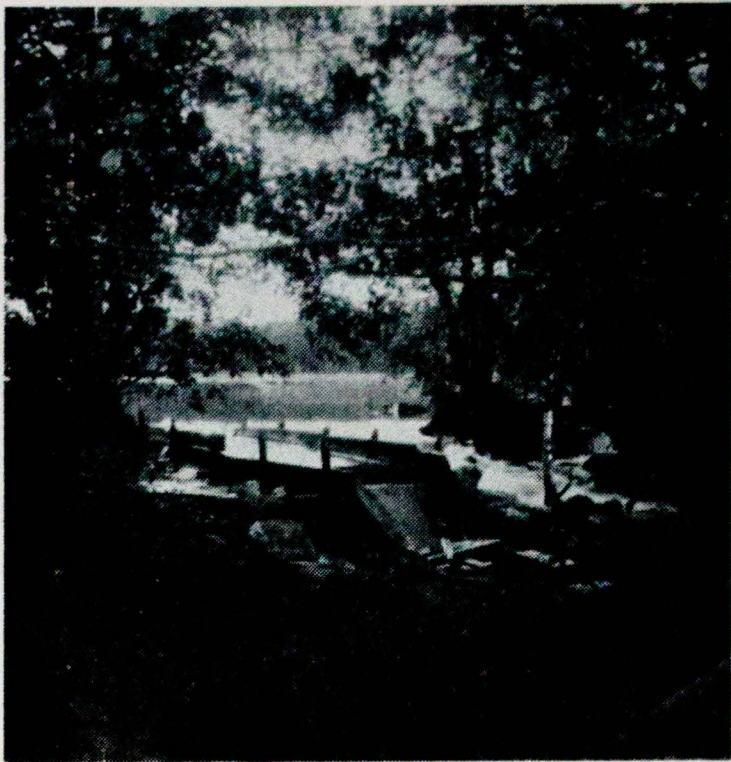
¹⁾ Enl. Tom Söderberg: Stora Kopparberget under Medeltiden och Gustaf Vasa, sid. 369 not 3 och kartan.

²⁾ Se Sundbornsboken sid. 22 o. följ.

Dalhem¹⁾ — och detta är vad som finns kvar av det gamla Gunsare, ursprungligen enligt ett antagande Gudsormsarff, en täkt omtalad 1439²⁾, men troligare Gunnarsarvet, en bergsfrälsegård 1569.

Hans i Gunnesarfftt var skattebonde 1571, Johan i Gunsare 1612, sannolikt far till den förut nämnde Knut Johansson, påtagligen en driftig man: han brukade ej blott i Rossberghyttan, utan var ock 1639 med om att ta upp Backahyttan igen. Tab. Geogr. har 2 bergsfrälse- och ett täktekarlshemman norr om Gunnsarstiernet (nuvarande Hultåstjärn³⁾), 1642 års förteckning 2 täktekarlsgårdar vid Lille Gunsarfvat (Anders Strengelssons och Knut Janssons), jordeboken 1686 endast en bergsfrälsegård Gunsarfvat. Då bodde här bergsmannen Anders Knutsson (tydligt son till Knut Johansson) — hans och h. h. Malin

K. E. F. 1925

BILD 11. JÄMTBO DAMMEN.

Jans Dotters namn och Anno 1698 stodo på en stor gravsten i St. Kopparbergs kyrka, och deras dotter Margareta blev g. m. Jöns Olofsson av Rottnebyslåkten, en Stierna- och Swinhufwudsättling⁴⁾ (bergslagsdeputerad 1729, † 1747), far till 2 söner, båda bergsmän — Olof blev faderns efterträdare här (g. m. en finska 1748) —, samt till 5 döttrar, gifta med bergsmän i Jämtbo, Österå, Uggelviken, Glamsarvet och Nedra Åsen. — Samtidig med Jöns Olofsson var Eric Hansson i Gunsarfvat, g. 1714 m. Anna Andersdotter, sondotter till Oluf Skinnare i Gallsjön, och samtidig med Olof Jönsson var Jan Jansson, g. 1738 m. sin syssling Christina Andersdotter från Efrikgården — han var sonsons son och hon sonsons dotter till Oluf Skinnare⁵⁾. Av deras barn blev Anders g. m. Brita Sohlberg, Eric med Lisa Monthén från Heden, Stina med Anders Everström i Efrikgården, Anna med rådman Joh. Hedenberg i Falun — från deras dotter Lisa Catharina och hennes make rådman Lars Leksell härstamma ett par kända präster, prosten i Norberg Carl Magnus L. (g. m. Helena Aurora Fahlström [dotter av possess. och bergsrådm. Magnus F. och Sara Christina Ihrman] och far till översten vid Dalreg. Gustaf Wilhelm L., † 1914), samt kyrkoherden i Björskog Lars Johan Zefyrinus (far till siluettklipparen Johan L., † 1932). Rådm. Lars Leksells dotter Catharina Augusta Petronella (1810—1897) äktade bruksinsp. på Nora i St. Tuna J. N. Björlingsson (1796—1872), vars ättlingar — bland dem även medlemmar av släkterna Södersten, Cleve m. fl. — liksom Leksellarna alltså ha till anfäder både Oluf Skinnare och Christopher Olsson i Noor (och hans farfar, † på 1530-talet — det blir 14 led). —

Tillbaka till Uvnäs. Därifrån gå ån och vägen genom vild blockmark med en pelarskog av tallar åt sydväst och når snart Jämtbo — även jämtar ha bosatt sig i gruvsocknen.

Jempteboda var en av de många gårdar, som tillhört Måns Nilsson i Aspeboda och efter hans avrättning »tillföllo» Kungl. Maj:t såsom sakfall på 1530-talet. 1539 var

¹⁾ Se Sundbornsboken sid. 23 och 100.

²⁾ D. D. 87.

³⁾ Sör om bäcken från den till Röstbergstiernet (nuvar. Syltbo tjärn i Sundborn) står en otydligt ritad gård Boda.

⁴⁾ Sonsons sonson till Christopher Olsson på Rottneby och bror till Olof i Skuggarvet, se Sundbornsboken sid. 29.

⁵⁾ Se Sundbornsboken sid. 29. Av hans där omnämnda stamtavla i Västmanlands-Dala Nations arkiv i Uppsala, skriven 1767 eller kort därefter, finns nu en avskrift i Dala Fornsal i Falun med senare tillägg.

K. E. F. 1925

BILD 12. BROKVIST PÅ ÖDESTUGA VID
JÄMTBO.

idag finnas dock ganska stora nakna varphögar kvar vid Jämtbo dammen, en kulle med talljättar och vackra björkar är ett övervuxet hyttvarp. Ett par delvis upprivna stockvarv är ruinen av en skvaltkvarn, nedanför rännan ligger en hjulstock och en bit av vatthjulet, ett litet vatthjul står längre ner. Ödegårdens stuga står också kvar, fast förfallen (tillhörig Bergslaget), med förspikade fönster och en fordom prydd brokvist: smala bukiga plankstolpar, list av halvrundlar i röstets underkant och tandlist därovan. Stugan tycks stå och minnas och lyssna — här har folk hört Rändas sång och skällor och sett hennes kor²). Ovanför ligger dammen blank och fin med vita näckrosor, en stor starrmyr med små skogholmar på ena sidan, ett änge med en lada på den andra — längs ån breda sig tämligt stora odlingar med stora lador. Den gamla hyttplatsen är en ljuvlig vrå, ofantligt lummig, med höga kraftiga klubbalar omvärvda av forsens starka friska brus i den stilla skogen.

En kort stig leder västerut till bilvägen upp till Rog, som bitvis går över mossar, bitvis genom storskog full av block med sirliga mönster av lavar. Förbi ett par uttorkade tjär-

¹) D. D. 587.²) Se Bjursåsboken sid. 64.

Hustru Marit i Jämpteboda fjärdepartsegare, 1544 fick bergsmannen Olof Jonsson i Smedsarvet (Bergsgården) kung Gustafs brev på besittnings- och nyttjorätten av kronohemmanet Jämpteboda med därtill lydande hytta och lägenheter¹). Det var väl hans söner Hans och Jöns Olofsson i Iemtteboda, som jämte Oloff Nilsson ibd. betalade tionde 1571 — kanske var den sistnämnde far till Olof i Jemptebo, skattebetalare 1612 och väl identisk med fjärdepartsegaren Oluff Olsson i Jämpteboda, som 1640 brukade i Berggårdshyttan vid Österå. På Tab. Geogr. stå 2 gårdar vid Jämpteboda; 1684 begrovs Michel Knutsson i Jämtbo i St. Kopparbergs kyrka, svärfar till bergsmannen Anders Larsson i Glamsarvet, sedan omgift med Jöns Olofssons i Gunsare dotter Elisabet, syster till »Jämtbo-Mor» Anna Jönsdotter, g. m. bergsmannen här Christopher Danielsson Biörk.

Enligt Jacob Ingelsson var hyttan i Jämpteboda redan då längesedan öde. Än

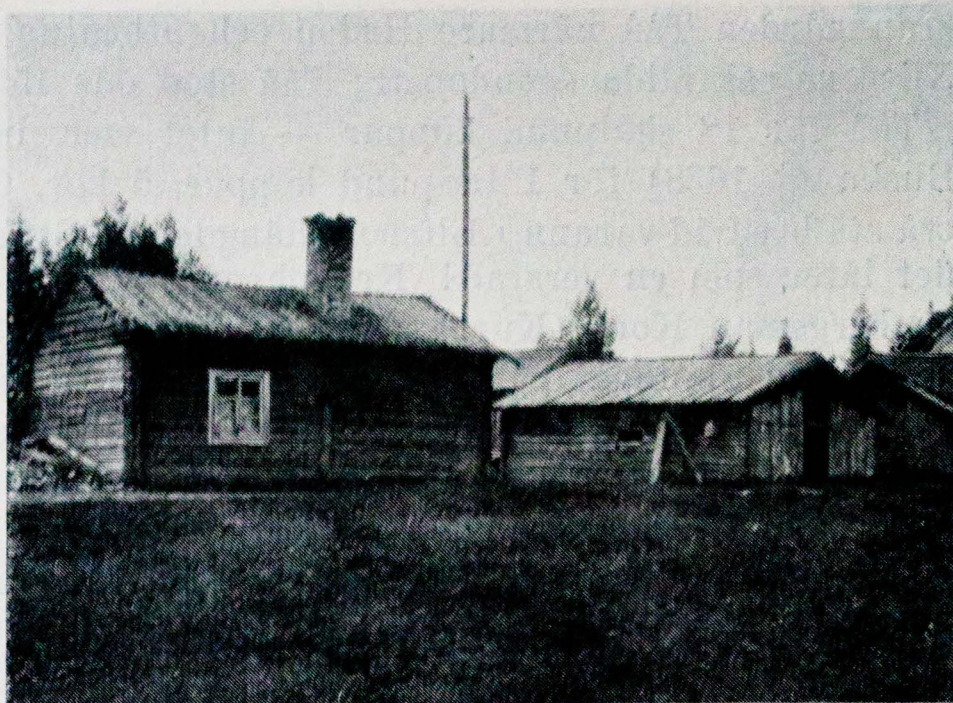

K. E. F. 1925

BILD 13. BYGATAN I HAGGED.

nar, en med sten- och lerbotten, en fylld av vass, skyn-
dar vägen åt söder till Hag-e,
det är Hagheds by, den äl-
derdomligaste i socknen, väl
värd att bevaras i oförändrat
skick som en verklig »forn-
by» — men det är väl för
sent nu, ty ett par ödegår-
dar äro sannolikt rivna och
ombyggda. Med sin raka by-
gata, sina ojämna gräsbevux-
na steniga gårdsplaner utan
trädgårdstäppor, sina låga
timmerhus, nästan alla gråa
eller bruna, verkar byn fäbo-

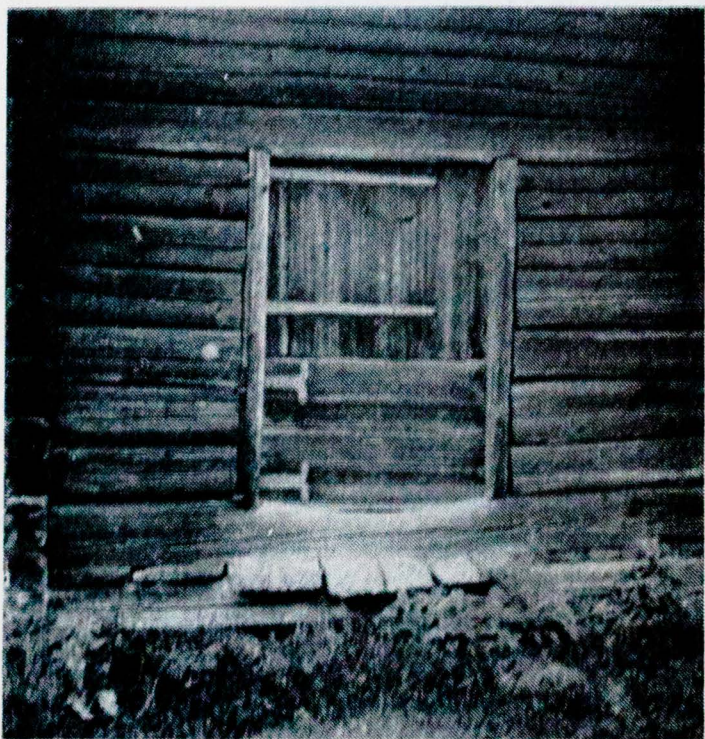

K. E. F. 1925

BILD 14. STUGA OCH LAGÅRD, HAGHED.

ställe — och är det även huvudsakligen, endast 2 av de 6 gårdarna äro bebodda
året om, Fänrik Daniel Anderssons och Hagbergs (med ny tvåvåningsstuga,
men gamla mor bor i gammalstugan), de övriga äro fäbodrar till Bjursbyar
(Bodarna, Hagen m. fl.) — här långt in i St. Kopparbergs socken.

Två tjärbruna stolpherbren med ett öppet lider emellan stå vid landsvägen,
det ena har vedtak liksom byns flesta hus, endast några få ha tegel- eller
pärttak. Vid bygatan rada sig stugor med höga skorstenar (en har blybågar
i gavelröstets fönster), lagårdar med små gluggar och inklädd svale, lador,
herbren och bodar. En herbredörr har duktiga långa raka gångjärnsbeslag,
en foderboddörr i två halvor likadana på övra halvan av tre breda bräder och
kortare på nedra halvan av två likaledes breda plankor, och därunder skjuta
tre grova golvtiljor fram som bro. Flera gamla grunder synas även här, och
i skogsbrynet stå en stor bastu och en större lada med takved — bortöver
dem skymtar en avlägsen bergkulle mel-
lan granspirorna.

K. E. F. 1925

BILD 15. DÖRR PÅ FODERBOD, HAGHED.

Väst om byn ligger först en dithörig
ny gård med ett par gamla purpursvarta
bodrar och sen Linda eller Haghedslin-
den ensam i skog utan utsikt, förr fäbo-
ställe, nu fast gård (Finn Erik Anders-
sons), rätt gammaldags fastän upprus-
tad. Och sist Lundbergs-fäboan vid skogs-
vägen till Bjurs och egd av Bjursfolk.

Mårten i Haga hedh gav »halfwa r:dlr
2» i skatt 1612, och 1640 träffa vi honom
igen såsom Mårthen Andersson i Hage-
hedh, fjärdepartsegare och brukare i
Tächts hytta vid Österå. Då hade Hage-
hedh 3 täktekarlshemman, Buska sydväst
därom 2 bergsfrälsehemman. Buska och

granngården Tåå närmare Heden och utbrutna därur voro också bland Måns Nilssons sakfällda egendomar; Tåå stod öde 1539, men 1571 skattade Samson i Tåå för 18 skålpund koppar — intet mer, inga kreatur — och Strångil i Buska († 1638) för 1 lisspund koppar, 5 kor, 6 getter, 2 får och 1 svin. De två stå bredvid varann i Elfsborgslängden — Strångil i Buska och Samson i Tåå, det låter som en versrad! Kronohemmanet Tåå blev bergsfrälsegård 1604, då en bergsman Kort (Kurt) Jutare fick Carl IX:s brev på egendomen, och Tå står ännu upptaget på 1718 års karta, men ej Buska, endast Busktäkten utan gård. Jacob Ingelsson nämner Buskhyttan såsom längesedan öde (omtalad 1604) och Buska såsom då (1716) lydande under kiörkobordet i Falun, samt Strångils 4 söner Anders¹⁾, Jöran, Mats och Erich Strångilsson, »men nu vet iag ingen af denna slächt wara till». Intet annat än de klangfulla namnen är kvar efter de gamla bergsmännen Strångil i Buska och Samson i Tåå.

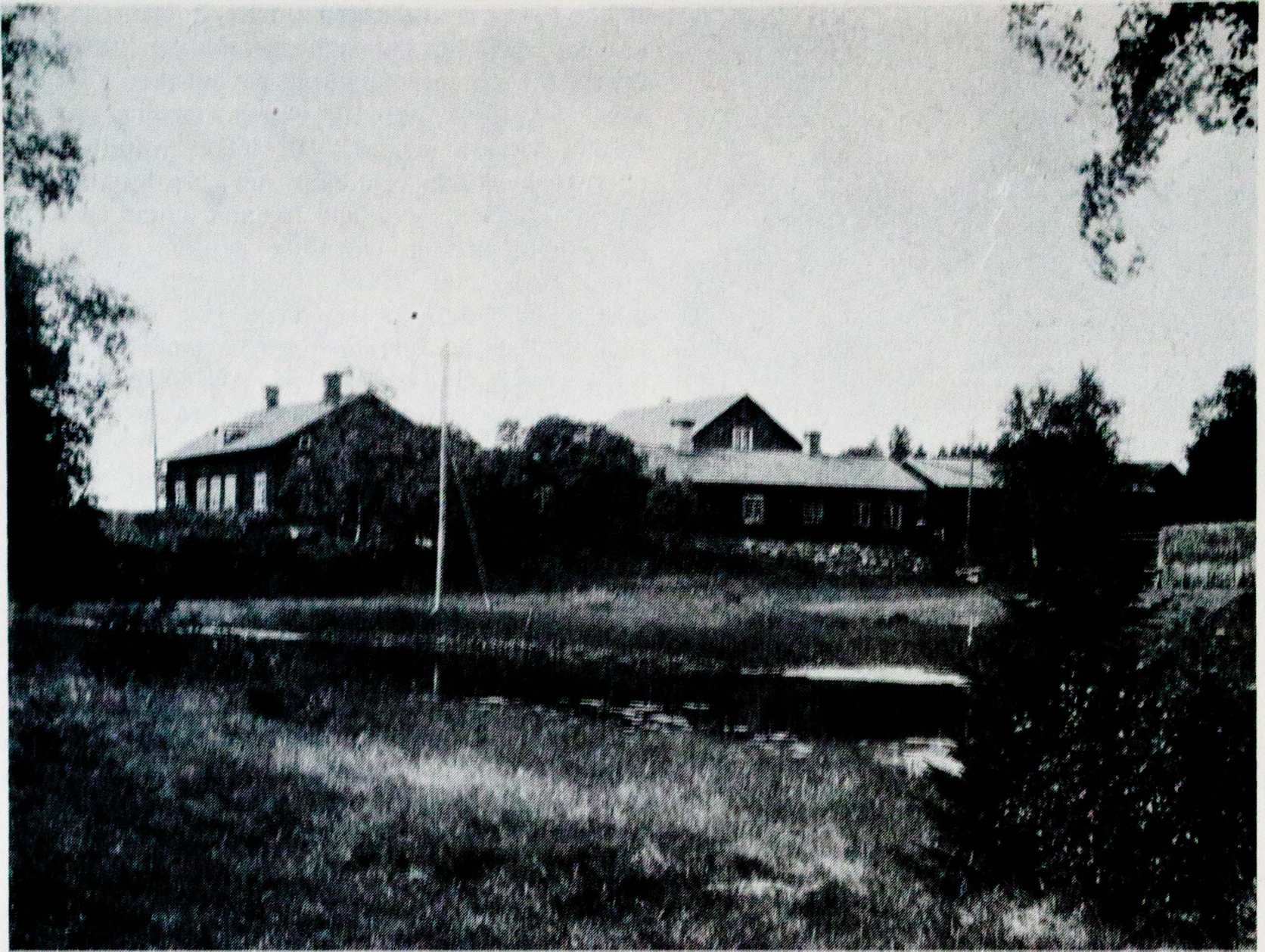
¹⁾ Kanske densamme som Anders Strengelsson i Lille Gunsarfvat härovan.

K. E. F. 1925

BILD 16. BASTU I HAGHED.

K. E. F. 1925.
BILD 17. STORA EFRIKGÅRDEN (BERGSLAGETS). ÅN MED GUL NÄCKROS I FÖRGR.

EFRIKGÅRDEN

Söderut går ån från Jämtbo genom lavklätt blockland med tallskog och rinner omsider genom Efrikgården (uttalas Ävvrik-), en av socknens märkligare byar — ty det är inte bara en gård utan 5, tre bilda Stora Efrikgården öst om Efrikosån, två (ursprungligen tre) Lilla väst om ån, den ena tillhör nu Bergslaget, den andra en självegare (Svärdström).

Bynamnet har haft många växlande former. Enligt Jacob Ingelsson har »Efritsgården» fått sitt namn efter kyrkoherden Hr Ewert¹⁾ — formen Ewertsgården har visserligen också förekommit, men uppgiften är dock oriktig, gården fanns långt tidigare och är säkerligen uppkallad efter Efreka Efreksson (vars namn även skrevs på flera olika sätt), häradsdomhavande i Dalarna 1386—1400 och i livet ännu 1413 — han »bodde på Efrikgården, hvilken egendom han sjelf hade bebyggt». Son till Ewerardus eller Efrardus »de monte cupri, civis arosiensis», d. v. s. från Kopparberget, men borgare i Västerås

¹⁾ Everhardus Andreæ, »capellan hos Riksföreståndaren Gustaf Eriksson 1522», häktad såsom delaktig i Klockupproret, men dog i fängelset 1533.

K. E. F. 1925

BILD 18. KÄLLARE I VARPEN, EFRIKGÅRDEN.

Därefter mäla tillgängliga urkunder intet om platsen förrän 1571, då Hustru Elin var den enda beskattade i Äffrikagården. 1604 nämnes den som urgammalt bergsfrälse, 1612 funnos här 3 skattebetalare, Mats, Rasmus och Germundh i Effriche- (även Efrike-) gården enligt Jacob Ingelsson, vilken också antecknar en ödehytta i Effritsgården, »som har het Träthyttan», och berättar en tidstypisk historia om bergsmannen Mats Pehrsson i Efrithgården 1624, som av sin hustru Efwa lockades att »mit för Blangstöten» dräpa en Gäfleboo Olof Gammal, den där alltid för och narrade honom, sannolikt en handelsman; grannarna sökte köpa honom fri med en summa koppar, men Efwa sade: »Nei, har du gjort gierningen, så är du intet för god till att lida straffet», och så måste han der till och det swerd, som ännu är på Rådstugan, det köpte han»; han köpte ock ett rött kläde, »som han skulle afhuggas på», och bad Efwa sedan ge det åt en fattig änka, men Efwa »tvättade det opp och gjorde sig en kiortel der af. — Han hade en son efter sig, som war en wacker bergsman [och fjärdepartsegare]; han het Johan Matsson i Efrithgården, blef död för 50 år sedan.» — Jacob Ingelsson stavar alltså gårdsnamnet på 6 olika sätt.

Denne Johan Matsson brukade 1640 i Berngårdshyttan jämte Olof i Jämtbo och Hustru Brita Knubba (kanske en anmor till förenämnde smältaren Jan Jansson Knubb på 1700-talet); Erich Hansson i Efrichgården var deras smältare. Tab. Geogr. har här 5 bergsfrälsehemman öster och 2 väster om ån jämte en kopparhytta, som enligt relationen »hafuer 4 Rästhuus och 2 ödhe. Christopher Olsson, Carll Olsson, Anders Nielsson och Erich Girmundsson i Effrechgården bruka henne, Smältare ähro Hans Ersson på Heedhen och Christoph Carllson i Efrichgården» (tydligen son till Carll Olsson). Alla 4 bergsmännen hade fjärdeparter, likaså byborna Hustru Ewa, Anders Persson, Johan

¹⁾ Tom Söderberg: a. a. sid. 391.

²⁾ Dotter av bergmästaren Thomas Unge och förut g. m. Westmod Gerekasson, fogde 1362 (troligen över Dalarna), son till Gereka Skeppare eller Skiptare, fogde på Kopparberget på 1350-talet, och bror till bergsmännen Jöns, häradsdomhavande i Dalarna 1400—1408 (alltså Efrekas efterträdare) och Lafrins eller Laurins, nämnd 1386, vars son-dotter Catharina var nunna i Västerås kloster. Westmods och Barbaras söner Gabriel och Johannes Westmodsson, den senare kanik i Linköping och Uppsala 1386—1394, skänkte till St Jacobs altare i Västerås gods och egolotter i Västmanland, som vid ting 1394 av Efrijka Efrijkason och h. h. Barbara Thomasdotter till lysning och fasta upplätos. Enl. D. D. 253, 256, 257 och Geneal. Tabeller — se även Tom Söderberg, a. a. sid. 222 ff. och här längre fram vid Östborn och Höjen.

³⁾ Kanske samma som Krokbo härnedan 1686.

⁴⁾ Se ovan sid. 14.

⁵⁾ D. D. 87.

1332—1346 — »bergsmännen i Dalarna, och kanske särskilt kopparbergsmännen, utgjordes faktiskt i stor utsträckning av borgare i Västerås»¹⁾ —, förde han till vapen »en örn med utslagna vingar och ett till höger vändt näf i en fransk sköld» och hade med sin hustru Barbara²⁾ en son, som bar samma namn som fadern och »äfven område samma egendom». Men hans son Hans Efrekosson blev borgmästare i Västerås (med en son Ewert), och 1439 utfärdades fastebrev för bergmästaren eller domaren »Clas Grobbo på Äfrikgården med hytto och Warpen qvarn och Qwarnestädh och tächter som här effter nämpnes, Krokarrff³⁾, Kolarearrff, Gudsormsarff, Brendetecht, Torarff, Folmarsarff, Kokillarff, Klaxarff⁴⁾ och Olewik [Uggelviken]», som han köpt av H:r Anders Kyrkioherra i Thuna [Andreas Uddonis]⁵⁾.

Larsson och Anders Giermundsson. Den sistnämnde och Erich härovan föra ha varit söner till Germundh från 1612 och bröder till gumman Anna Gärmundsdotter, som i sitt förut anförda intyg om Uvnässkogen 1673 tar sin »Ehrliga ålderstigna granne» Christopher Oluffsson till vittne, en av ovanstående hyttelagare. En annan, Anders Nielsson, dog 1674, då syn och värdering å hans egendom verkställdes¹⁾. — På Tab. Geogr. stå öst om byn Swedan och Korssgården²⁾, nu försvunna. Matts Hansson i Kårsgården skattar 1571, gården nämnes 1604 som urminnes bergsfrälse och bebos 1640 av fjärdepartsegarna Christopher Ersson och Anders Månsson.

Bergsl. Exp. 1918 foto.

BILD 19. ST. EFRIKGÅRDENS FÄGÅRD.

1686 års Bergsfrälse Jordebok upptar Krokbo och Efrikgården såsom ett hemman (Krokbo står på kartan från 1718 öst om »Efries by» [otyddigt]). Från 1687 och ännu 1716 var Olof Jostson på Evertsgården bisitiare i Gruvrätten — hans hustru Elisabeth († 1705) var dotter till gruvbokhållaren Christopher Depken och Christina Trotzig samt dottersondotter till Christopher Olsson i Noor (Gyllenknoster). Av Olof Jostsons söner dog Jost Olsson i Ostindien och korpralen Petter Kettel i fält, dottern Christina († 1727) blev 1711 g. m. Oluf Skinnares i Gallsjön sonson Anders Andersson i Skuggarvet, som då flyttade hit († 1763). Av deras barn ha vi räkat Christina förut i Gunsarvet, Lisa blev gift till Uggelviken, äldste sonen Anders († 1757) övertog gården här, hans dotter Christina blev g. m. Jan Ersson Bäck, son till bergsmannen Eric Ersson Bäck på Gassarvet och Magdalena Olsdotter, dotter till bergsman Olof Vallensson i Efrikgården († 1754 — hans far Vallen Olsson var bergsman på Gassarvet och son till den framdeles omtalade Olof Jonsson på Backa). Jan Ersson Bäck flyttade med familjen till Sundborn

1786, men en son (?) Anders Jansson tycks ha stannat här, bouppteckningen efter honom 1803 finns bevarad. — Anders Andersson d. ä:s övriga söner voro Pehr i Östtanfors (»dödslagen i Grufwan» 1766), Jost Andersson Kläckare (g. m. Lisa Ericsdotter

¹⁾ Se längre fram.

²⁾ Ej att förblanda med Kårsgården vid Vällan.

Bergsl. Exp. 1918 foto.

BILD 20. ST. EFRIKGÅRDENS MANGÅRD.

K. E. F. 1925

K. E. F. 1925

BILD 21—22. FR. V. SNICKARSTUGA, DRÄNGSTUGA, STESKAMMARE OCH STES, ST. EFRIKGÅRDEN.

Monthén från Heden) samt Olof, † 1745, gruvdräng på Gamla Herrgården i Falun, g. m. Margareta Erlandsdotter från Elsborg — deras barn Anders (till vilken vi snart återkomma) och Elisabet (g. m. rådmannen i Falun Carl Erik Ugglå, båda födda 1752) antogo namnet Everström, tydligen efter den dåtida namnformen Ewertsgården.

Ännu en släkt återstår, härstammande från bergsm. Mårten Hansson i Östanfors, vars sonson den »unge och skickelige» gruvdrängen Johan Ersson kallade sig Forssbäck efter hemorten¹⁾. Av hans barn med Magdalena Göransdotter Warg ha vi mött Anna förut i Uvnäs, Eric († 1802) var stadskassör i Falun, men egde (tillsammans med ovannämnde Anders Jansson?) och bebodde Stora Efrikgården, som ärvdes av hans son nämndemannen Anders Gustaf († 1845), vars hustru Helena var dotter av gruvdrängen Ingel Ingelsson i Smedstugan. Av deras söner blev Eric Gustaf hem.-eg. på Järlinden, medan Carl Johan övertog fädernegården och vid sin död 1850 lämnade den i arv åt sin äldre son Carl Gustaf († 1925), som före 1900 sålde den till Bergslaget — hans son Karl Henrik (g. m. Anna Elisabet Momqvist från Rättvik) arrenderar och bebor nu gården. Carl Gustafs yngre bror Johan Henrik blev husbonde i granngården öst om vägen till Uvnäs, nu egd jämte en mindre lägenhet österut av hans söner Karl Wilhelm och Johan Gustaf Forsbäck. — Enligt Länskalendrarna hade färgaren A. J. Pettersson 1878 här en färgeristamp och C. J. Forsbäcks arvingar en såg, den förra saknas 1882, den senare nämnes 1889, men ej 1893.

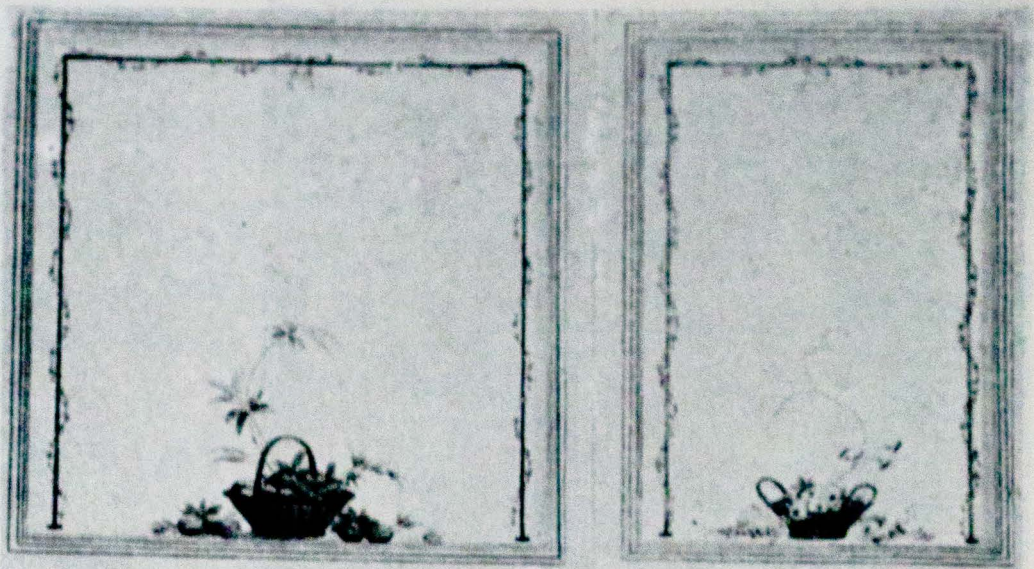
Nedanföör Lilla Efrikgårdarna på västra stranden vidgas ån till en damm med starr och gula näckrosor, går under en bro och brusar i ett fall och driver ett vatthjul till slipsten. På ena sidan står en kvarn, på den andra en tjärbrun smedja med pärttak och yttervägg av resplank på ena gaveln, där är kolboden, en ovanlig anordning. Där låg hyttan, där är kåltäppa nu — förr kolbädd! — och stora varp alltjämt både ovan och nedom bron, i ett står en källare inkrupe med spånklätt pyramidtak. En hytta sägs också ha funnits längre upp efter ån.

Den stora Bergslagsgården ovan bron väst om vägen är en gammal präktig

¹⁾ Hans bror Eric blev sparbanksdir. m. m. i Falun, g. m. Maria Catharina Bergöö, med vilken han fick en gård på Yttre Åsen — se Sundbornsboken, Bergööska släkttavlan.

och typisk bergsmansgård¹⁾. Värderingen 1674 å Anders Nielssons egendom upptar ett dussin hus, bouppteckningen 1803 efter Anders Jansson ett tjog, varav på en karta från 1862 av F. Ellsén²⁾ 11 st. stå kvar — bland de försvunna är en kölna, förr vanlig särskilt vid bergsmansgårdarna, men nu finns väl inte en enda i hela Dalarna. Gården var då helt

St. Kopparbergs Bergsl. foto.

BILD 23. MÅLAD VÄVTAPET I FÖRMAKET, ST. EFRIKGÅRDEN.

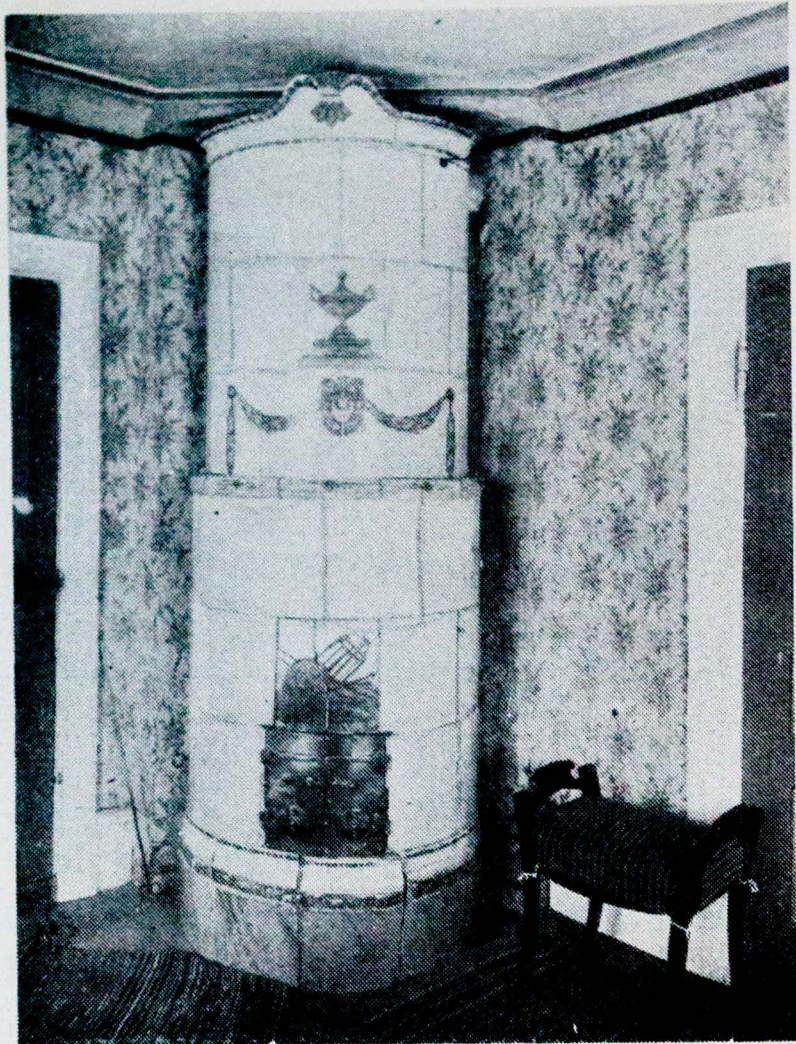
kringbyggd och är så delvis än, med mangård och stallgård skilda av en häck och ett staket, en typisk »götisk» gård. Stallbacken omges av 5 hus — 1: stor ny ladugård med svale, stall, svinstia och avträde; 2: trösklada med loge och två golv; 3: torvlider och vagnslider, nyare av bräder, hopbyggt med 4: tvåvånings magasin (spannmålsbod för havre neri, råg och korn uppi) med fyra små luckor och storstätlig snedrutig dubbeldörr, samt 5: vedbod och en lada för vallhö, en för småhö (hackhö). Mellan 4 och 5 stod förr ett portlider, när det var stängt var gården alldeles sluten. Utanför själva gårdskomplexet ligger en hop andra uthus: iskällare, lider för plogar, harvar m. m., redskapslider (förr lada), smedjan, trösklada med halmlider (tröskverket drivs med vattenkraft), ett torvhus, en lada för råghalm och små hölador i takterna. Spårlöst borta äro gårdens kvarn (ej skvalta), husbehovssåg och bastu, där man torkade säd, rökte fläsk och mältade korn. — När gamla stallet revs för några år sedan, hittades en bräda med årtalet 1714 och ursågningar för upphängning av hovtång, hammare och andra verktyg.

Mangårdsbyggnaderna — stuga och två flyglar — äro desamma som 1803, nästan helt oförändrade, en hemtrevlig trio. Västra flygeln med präktiga dörrar inrymmer bagarstuga och matbod, östra är en låg länga av 4 rum, stes eller bryggstuga, steskammare, drängstuga och snickarstuga, med var sin dörr, alla verkligt stilfulla, två snedrutigt och två -formigt panelade, de förra med sirliga konstsmidda järnhandtag. »Stese» hade förr två pannmurar (nu en jämte bakugn), där brändes brännvin — i »kopparpa», hvartill hör Bröst, hatt och pipor —, och dricka bryggdes på våren, så det räckte hela sommarn, och på hösten, så det räckte hela vintern; man kunde ha 6 tunnor på en gång i iskällarn, berättade gamle Farfar (Carl Gustaf Forsbäck). I stese finns pump från källarn inunder, förr en »pipstock», ett groft trärör av en urhålkad stock, som stod rätt ner i brunnen med pumpkanna av trä och en lång pumpstock. — Steskammarn är sommarstuga, där kokar och äter

¹⁾ Båda Forsbäcksgårdarna inventerades av B. Exp. 1918 och 19 — en stor packe fotogr. och ritningar, ex- och interiörer, hus, möbler, beslag, lister o. a. detaljer samt beskrivning, uppteckningar och avskr. av handlingar av dr Nils Sahlström.

²⁾ Orig. i Lantmäterikontoret i Falun.

Bergsl. Exp. 1918 foto.
BILD 24. KAKELUGN I FÖRMAKET, ST.
EFRIKGÅRDEN.

man från vår till höst; förr bodde där ett par dagkarlar, senare endast en, man hade mest drängar.

Och sist manbyggnaden, envånings stuga med enkel brokvist, källarsvale på framsidan och en liten vindskupa på vardera långsidan; stor vind, där familjen förr sov om sommarn, med ett rum på var gavel, klädkammarn och vindskammarn, där husets två döttrar bo; samt på nedra botten farstu, farstukammare t. h., kök och köskammare t. v., den senare förr pigkammare, sedan husbondefolkets sovrurn, därinnanför en stor sal mellan »Farfars rum» (medan han levde), som har en gammal blårandig tapet, och förmak vars väggar ovan bröstlisten äro klädda med en målad vävtapet från 1700-talets senare del, upptäckt för några år sen och restaurerad genom Bergslagens försorg 1927. Den är indelad i 6 firsidiga fält med grågul botten, en

blomsterkorg nedtill i mitten och en slingrande blomlist kring övriga tre sidor, allt i friska färger. Där stå även en fin gammal spegel och en rund hörnkakelugn med skänk och krön och kopparluckor, över dem äro pust, eldgaffel, eldtång, skyffel och lykta målade, och den övra cylindern pryds av girlander och en stor urna.

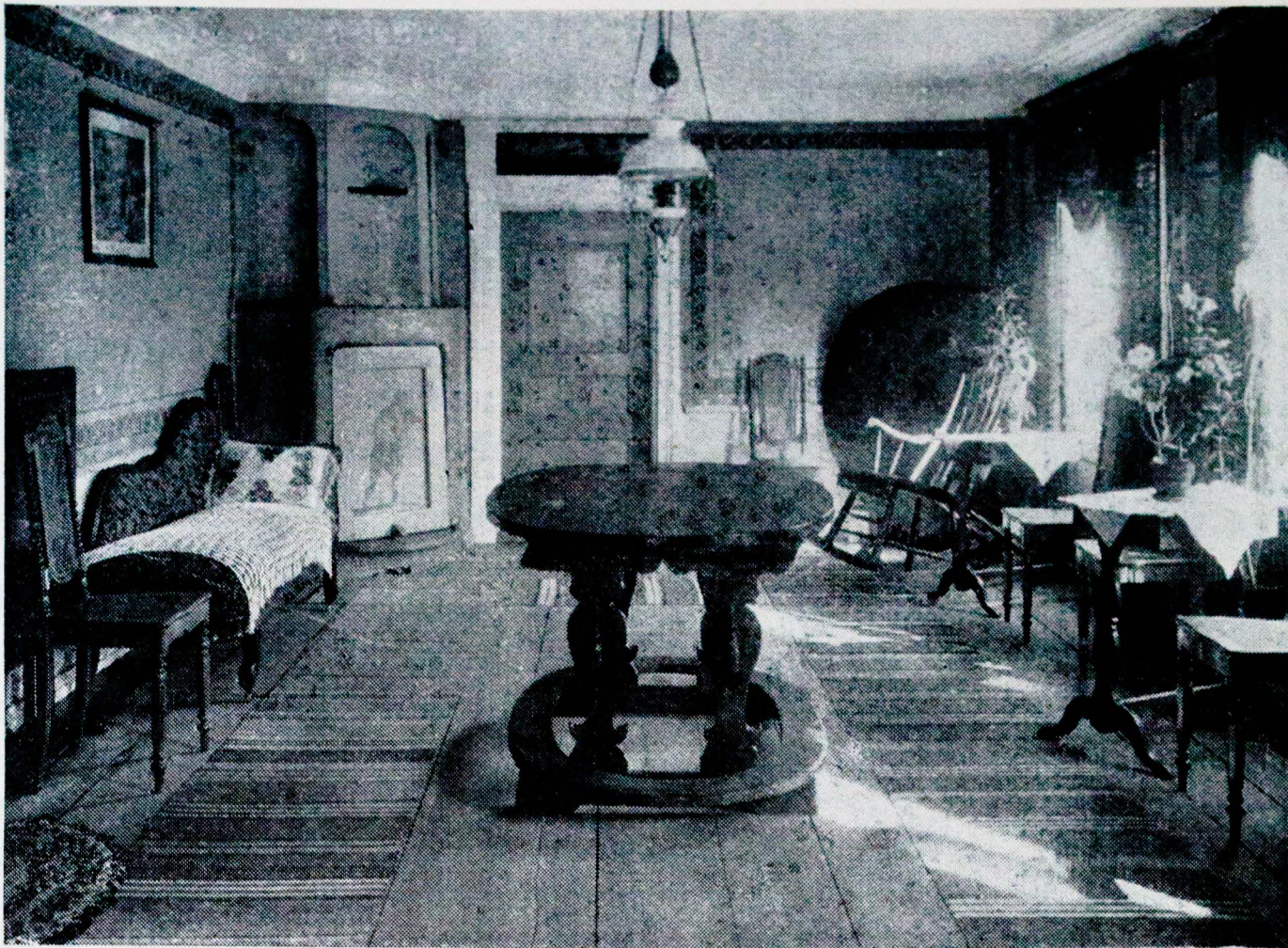
Salen, numera endast använd någon gång att dansa i, är ett ståtligt rum — och var så i än högre grad, innan de på väv målade tapeterna med fullständigt bibehållen fältindelning flyttades till Bergslagsmässens matsal i Falun, där de nu äro lättare tillgängliga för skådelystna. Över vit panel voro de pärlgråa väggfälten omgivna ytterst av en smal vitgul perspektiviskt målad ram, därinom en bredare vit list, så ett brett grågrönt band med brunröda medaljonger inramade av en vågformigt slingrande girland av vita lagerblad med halvcirkelböjda grenar. Och i var medaljong en liten figur i vitt och grått — ett helt myller av karlar i olika yrken och sysslor, en vedsägare, en spelman, en som dricker ur en stänka, en som haltar, en som springer o. s. v. Somliga komma igen, dock utan någon genomförd upprepning.

Kvar sitta 3 dörröverstycken med gulmålade ramar, blå himmel med gula och gråa moln och därunder på marken buskar och gula fåglar, några med strån i näbben — friska och luftiga syner under taket. I rummet stå rottingstolar och mitt på golvet ett bastant och märkligt bockbord med svängt, runtom löpande fotbräde och oval skiva på bockställ av två profilerade dubbelståndare, förbundna med slåar — ensamt i sitt slag i Sverige, men fullständigt samma typ är känd från omkring 1600 i Syd-Tyskland¹⁾. Och där står

¹⁾ Enl. Sigurd Erixon: Möbler och heminredning i svenska bygder, del II — se Bil. 4.

i ett hörn en stor grå bras-spis, vars överdel har ett skåp på var sida, målade som nischer liksom mittfältet, i vilket en gruvarbetare står på en sten med ett bloss i ena och en borr i andra handen, och vid hans fötter ligga en hacka och St.

Bergsl. Exp. 1918, Sigurd Erixon foto.

Kopparbergs

Bergslags

BILD 25. SALEN I ST. EFRIKGÅRDEN (FÖRE DE MÅLADE TAPETERNAS BORTFLYTTNING).

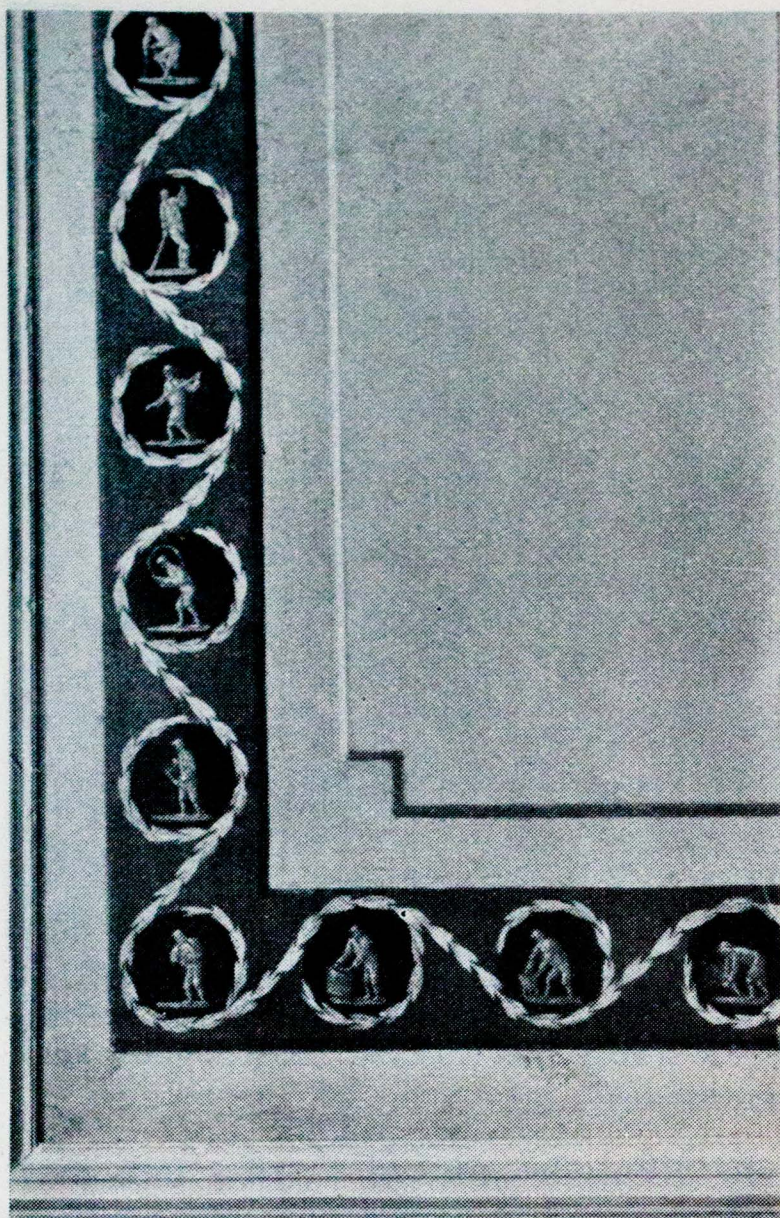
märke. Ugnsöppningen döljes av en eldskärm, likaledes målad i grått och vitt: två knubbiga nakna flickor, den ena bär den andra på ryggen (den bärande kan lika väl vara en pojke!). —

Väst om stugan växa gamla äppelträd och syréner, men den egentliga trädgården (»krydd- och kålgård» 1803) ligger med två terrasser på södra sidan, mellan stugan och ån. Där frodas askar, björkar, häggar, aplar, fläder- och bärbuskar, ärt- och syrénhäckar, pepparrot, jordgubbar, flera slags rosor, luktärter, gullvivor, gula liljor — samt aklejer här och där både i rabatterna och backarna omkring. —

Den andra Forsbäcksgården, också kallad den Steinhardska, förr kronofogde Uno Branders boställe¹⁾, har en trevlig stuga med bred gavel, källarsvale på baksidan, litet vindsfönster i röstet, förstuga och kök i mitten, två rum på var sida, fina dörrar med bukiga fyllningar och en gammal hederlig kakelugn på 5 balusterformiga träfötter, med skänk och krön likt en enkel krona. Mitt emot är en länga med portlider mellan mangelbod och matbod på ena sidan, vedbod på den andra — förr stall, dess dörr bär ristningen 1773 J A S 1778. Samma namnbokstäver (Jon AndersSons) och det senare årtalet äro inhuggna i en kraftig, alldeles plan häll på gården, och på en plåtflagga står 1730. På tredje sidan, mellan stugan och portliderlängan, låg förr ett stes

¹⁾ F. 1761 i Korsnäs, † 1835 (son av häradsskrivaren Hans Unosson B., f. 1726, och Brita Fahlsten, f. 1738), g. 1791 m. Anna Strömberg, f. 1760 i Efrikgården (dotter av hospitalsbokh. och klockaren i Falun Justus Andersson — det är Jost Kläckare av Oluf Skinnarens släkt, se förut sid. 23). Uno Branders dotter Anna Christina (1796—1877) blev g. m. kronolänsman Fredrik Steinhard (även skrivet Steinord, f. 1794 i Falun, † 1837 på Efrikgården), deras dotter Catharina Christina Charlotta (f. 1836) m. hem.-eg. Erik Norberg (f. 1829 i Efrikgården).

Bergsl. Exp. 1919 foto.

BILD 26. EN DEL AV SALSTAPETENS BÅRD,
ST. EFRIKGÅRDEN.

med ett stort rum, på samma gång sommarkök, brygg- och bagarstuga. Nu ligger en brygg- och bykstuga med snickarbod under samma tak nedanför mangården och bär en smäcker spira till gavelkrön. Det gör ock en lada med pärttak — en annan har vedtak, en mörkbrun rundtimmerlada utanför gården lavklätt nävertak med plank, övriga uthus tegeltak, bland dem ett myndigt tvåbottnat stolpherbre bland vackra vita björkar.

Mitt emot på andra sidan ån låg Everströmska gården, nu helt riven och borta liksom så många andra — grunder synas även här lite varstans efter mindre gårdar, sannolikt bebodda av hyttarbetare. Anders Olsson Everström — förut omtalad, sonsons sonson till Oluf Skinnare — var en studerad och framstående man, f. 1742 på Gamla Herrgården, auskultant i Bergscoll., stigare i Falu gruva och slutligen geschworner, belönad med Svensk Bergsmans hedersmedalj i guld för snille och flit, † 1804 (begravd i Kristine kyrka). Gården hade tydligen både han själv och hans första hustru och

kusin (och på samma gång brylling!) Stina Jansdotter från Gunsare¹⁾ ärvt efter hans farföräldrar och hennes morföräldrar Anders Andersson och Stina Olofsdotter, som vi också träffat förut. En förmögen storgård enligt 3 bevarade bouppteckningar, den första efter Stina Jansdotter 1785²⁾:

Där upptages guld (5 Rdr 42 Schill.), saker av silver (mest ringar och skedar), tenn, »Koppar, Mässing och Malm», järn och bleck; 11 böcker, alla religiösa, »Glas och Porceliner», skäp och kistor, stolar och bord (bl. a. ett marmorat brädspelsbord, ett »Dito rundt Thebord»), »Sängställen och Kläder» (»1 gråmålad stolpsäng med blårandigt Sparlakan rundt omkring och Kappor», »en liten gråmålad ståndsäng» m. m.), »Linkläder» (dukar, servietter, blårandiga nettelduksgardiner, lärfts- och blaggarnslakan, en grov blaggarns »under brea», »1 bomullslärfts örnegåts hufwa broderad på änd.» o. s. v.), »Gång Kläder» (till dem torde vi återkomma framdeles), Diverse Husgerådssaker (bl. a. »1 Tryggens vägguhr med väckare», »1 litet dito med omålat fotal», »1 Trä uhr», en nattstol, trätallrikar, »1 The korg med grepar» och andra korgar, »1 Senaps qwarn», »1 Biörn Hud», »1 liten skrif Pulpit», kavelon, »1 Levantiskt bryne», ett knapphålsjärn, ett tobaksskrin, »1 Stick boga», »1 liten Syboga», div. Kruk-, lagg- och trä kiäril), åk- och körredskap (t. ex. »1 Chalesche med 2:ne par hiul»), Boskap: 3 kor, Söngås, Äppelgås och Tärna, samt en kalv — det är av intresse, att »gås»-namnen funnits även i dessa trakter³⁾. Därtill ätskillig jord såsom Stortäkten med åbyggnader, »En Holma i Aen

¹⁾ Oluf Skinnare var hennes både farfars och morfars farfar.

²⁾ Orig. i Hedens gårdsarkiv, avskr. av Helmer Lagergren. — Anders Everström gifte 1787 om sig med Catharina Ryding, † 1839, dotter av geschworner Nils R. i Falun.

³⁾ Se »Med Dalälven» del I bok 1 Storån sid. 68 och flera andra böcker.

emellan stor- och litseltägterne, Piltarfs wreten, del i Krokbo-
tägten enl. Kiöpebref af Johan
Hansson på Öfra Heden», annan
mark tillhandlad av Johan Ers-
son Beck och Anders Brander —
båda namnen känna vi igen. Var-
till kom »En Fierde parts gruf-
wedehl i P:t [paret] N:o 46 på
herr Geschwornern Everströms

namn i Partalsboken stående, som efter öfwerenskommelse tillhör Bergsman Hr Joh.
Hellsén med full Revenue deraf, intill dess Kiöp Summan blir betalt hwilket allenast
innom Columnen till rättelse antecknades.»

Fastigheterna voro dels en gård i staden, dels »Gården i Efrikgården»: en byggnad
av 4 rum med förstufwa, bro med portal öfwer, gula fönsterluckor, stentrappor för dörarna
och af gråsten murad källare under; drängstufwa och brygghus, det senare med kropps-
tak, »i en widhängande sträcka» verkstadbod, matbod, »ett twibottna Fähus med lana
om 6 bäsrums och rum för Färkitta samt widbyggt afträdes rum, hela berörda byggnad
öfwer alt rödfärgad och angafs wara på mannens ärfda grund bygd». Vidare en stor
trösklada med gulmålade dörrar, ett vedlider vid ladugaveln och därintill ett redskaps-
lider, alla rödfärgade. Alla hus hade säkert näver och takved samt »snewärksdörrar»
(uttryckligt angivet för de flesta). Sist upptages $\frac{1}{3}$ i torkbadstufwan i Efrikgården,
kiöpt af Hr Bokhåll:n Just. Andersson och Bergsmannen Hr And. Johansson». — Bland
boets fordringsegare märkas bergs- och nämndeman Daniel Ström, assessor Joh. Gotl.
Gahn och handelsman Carl Eric Ugglå (Anders Everströms svåger).

Sedan byggdes gården till, ty i bouppteckningarna efter Anders Everström d. ä. 1804
och efter hans äldre son Anders 1811 (yngre sonen Olof blev bergsman på Heden) anges
»Stora Byggningen» ha 7 rum med förstufwa. 1804 finnas 8 uthus, bland dem ett med
portlider, en stybbekällare, en sågspånskällare, ett stolphärbrä (ej nämnt 1785) — samt
fortfarande $\frac{1}{3}$ i Badstugan. 1811 stå samma hus kvar, fast ett par beskrivas litet annor-
lunda; nu står ej endast $\frac{1}{3}$ -del i Badstugan, utan »En Badstufwa» och tillkommit ha
»En Byggnad vid Efrikgårds Äen bestående af en Trösk Machin, En Mjölqvarn med ett
par stenar och ett halmlider», ännu ett halmlider »tillbyggt detta år» samt »En Smedja
med Läderpust, ett Smedje Stä, 2 Tänger och två Hammare samt en slägga och et
skrufstä» — en fåtalig men antagligen tillräcklig attiralj.

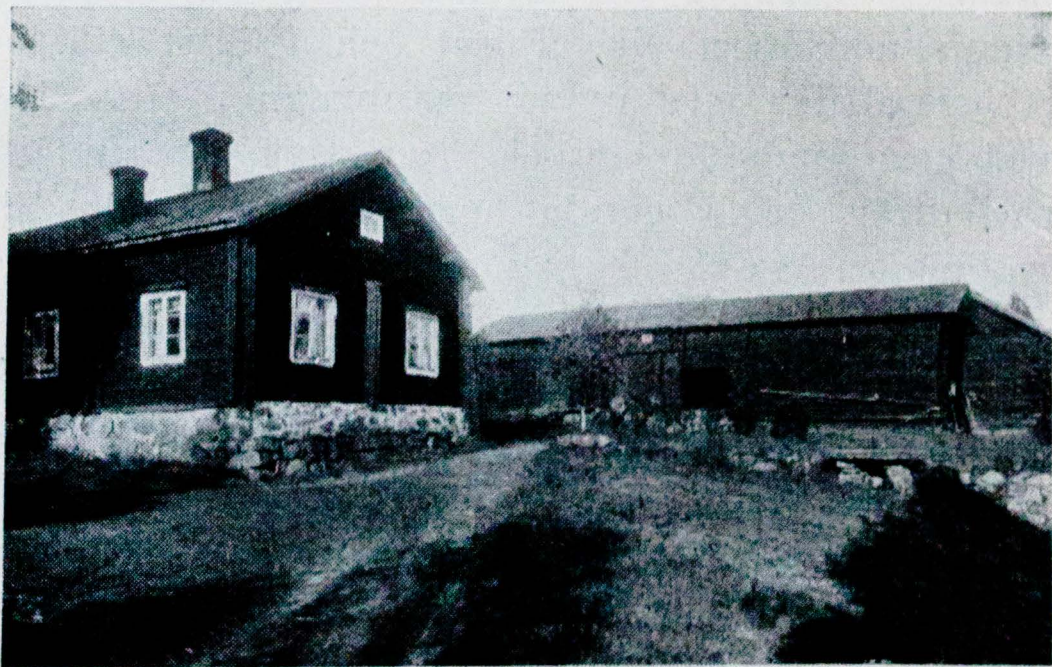
Anders Everström d. y. följde sin far både som gårdsegare och bergsämbets-

man. F. 1775, auskultant,
geschworner 1804, dog han
redan 1811 efter ett fyra-
årigt barnlöst äktenskap
med Cajsa Stina Falk (dot-
ter till bergsmannen Johan
Torsten F. i Falun, av Rott-
nebyläkten), också f. 1775,
† 1862 — efter hans eller
hennes fränfälle kom väl går-
den i andra händer — och
försvann.

Bergsl. Exp. 1919 foto.

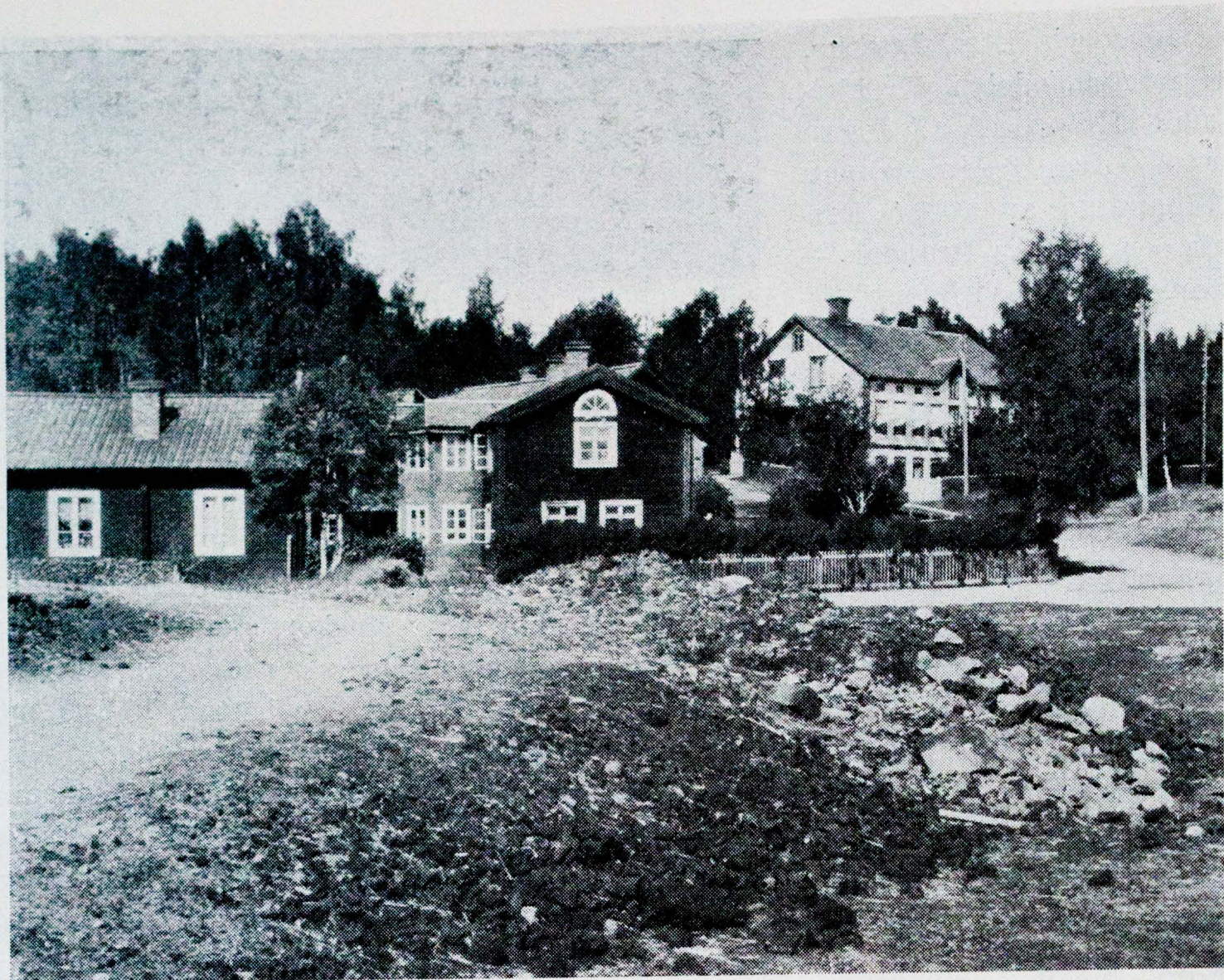
BILD 27. DÖRRÖVERSTYCKE I SALEN, ST. EFRIKGÅRDEN.

Bergsl. Exp. 1918, Sigurd Erixon foto.

BILD 28. FORSBÄCKS, ST. EFRIKGÅRDEN.

K. E. F. 1925

BILD 29. ÖSTERÅ HERRGÅRD.

ÖSTERÅNS BERGSLAG

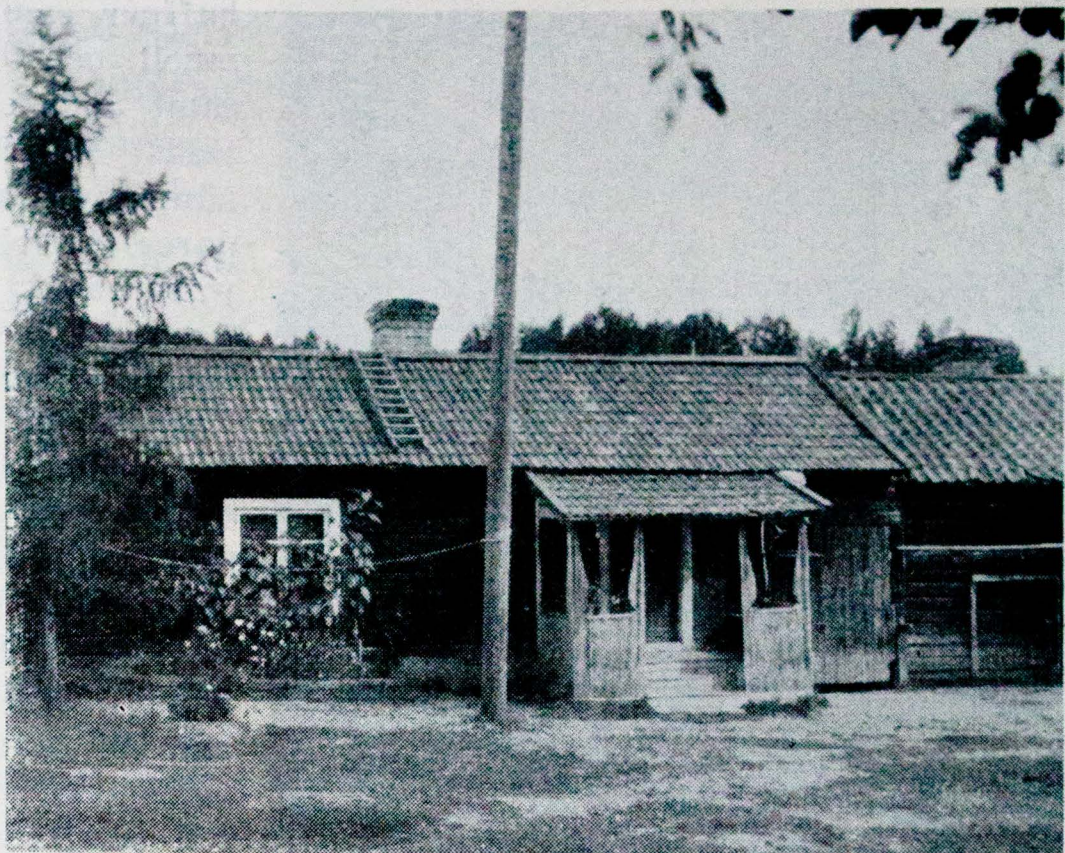
Söderut går ån — som nu heter Österån och är pulsådern i Österåns gamla bergslag (Österåbygden på kartan Del. Cupr.), dit allt hör, som vi hittills strövat igenom i socknen, alltifrån Nordanrog till Efrikgården, och mycket annat därjämte här kring Varpans nordöstra vik. Först och främst själva Österå kort ovanom åns utlopp, herrgården med ny vit manbyggnad från 90-talet på en backe, envånings med små vindsfönster och frontespis och under våning neråt trädgården. Därnedanför ligger gamla herrgården¹⁾ med röd tvåvånings manbyggnad, uppförd något före 1820, och en mindre stuga, där solrosor blomma framför fönstret bredvid en trevlig brokvist med dubbla bukiga plankstolpar. Dessutom en hop uthus, bland dem ett vagnslider med fyra breda rundbågiga infartsöppningar och under samma tak en benmjölskvarn med »benbokrarna» (4 stora järnstolpar), som stampade sönder (»boka») benen, samt mjölhus, där mjölet rann i säckarna — det är »Smedstugans benkvarn och stamp», egd av C. J. Hellberg enligt Länskalendrarna 1878 och senast 1889, där även Smedstugans färgeri nämnes, tillhörigt färgare O. Eriks-

¹⁾ B. Exp. 1918.

son och sedan hans arvingar (till Smedstugan återkomma vi snart).

Mellan ladugården och en gammal dammbyggnad går den tjocka kraftstationstuben och fortsätter förbi snickarverkstad och smedja och resterna av en annan damm med ett fint fall, en låg jämn slöja mellan björkar. Där syns gropen efter en ränna och ett vatthjul, och 3 stora träbälgar stå kvar. Sen kommer sågen bredvid kvarn och kraftstation i samma hus, äldre men upprustat, delvis vitrappat, delvis rödmålat

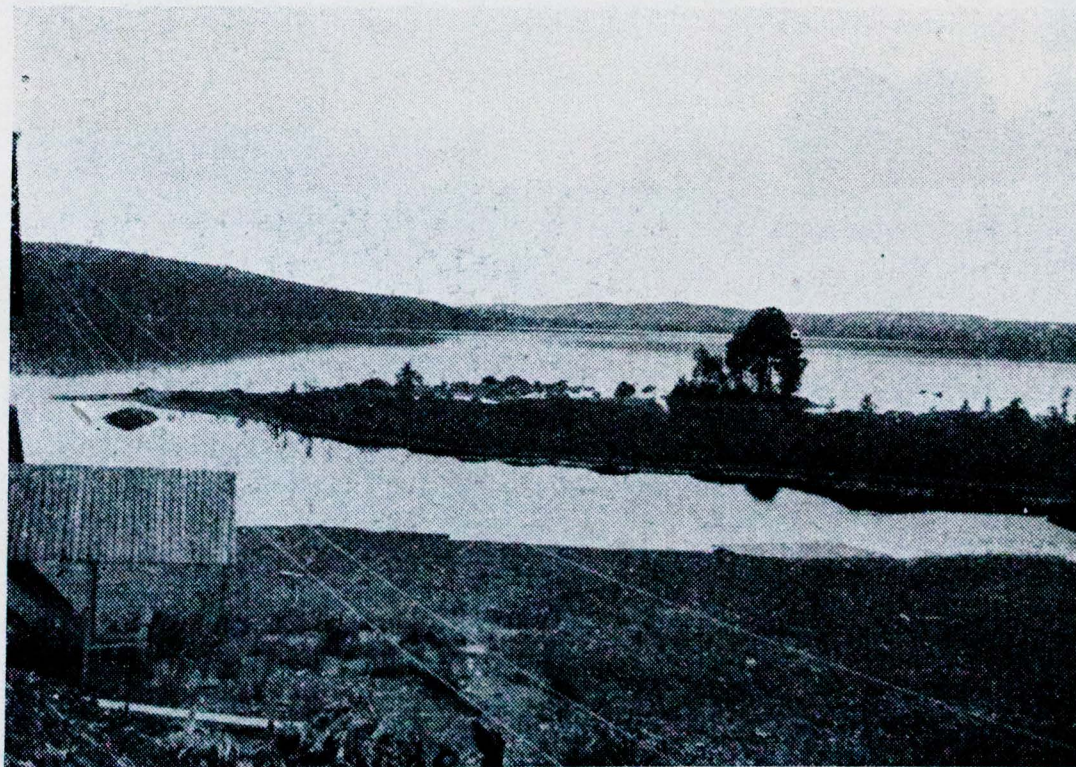

K. E. F. 1925

BILD 30. STUGA VID ÖSTERÅ.

av plank — och sist en tjärfabrik vid åns utlopp i Varpan. Här heter den Skutån, hit fraktades Falumalm över sjön. Här är vackert, man ser stan bortom sjön i söder, närmare i sydöst Jungfruberget, i sydväst en skogudde, som vid högvatten är ö, och en skogholme och därbortom Bäckehagens vita badhus vid strand. Och åsar runtom sjön. — Österå kvarn, såg och tegelbruk egdes på 70- och 80-talen av färgaren A. V. Herdin i Falun (jämte ett stampverk, borta före 1900), sedan av C. J. Hellberg tillika med en tydligen nyanlagd pliggfabrik. —

En smal udde sticker ut bredvid viken, där Skutån mynnar, den bildas av varp, och stora kala varphögar rama in ån. På en sådan kulle står ett litet säreget enrummigt hus likt ett lusthus, med valmtak, bro med två stolpar

K. E. F. 1925

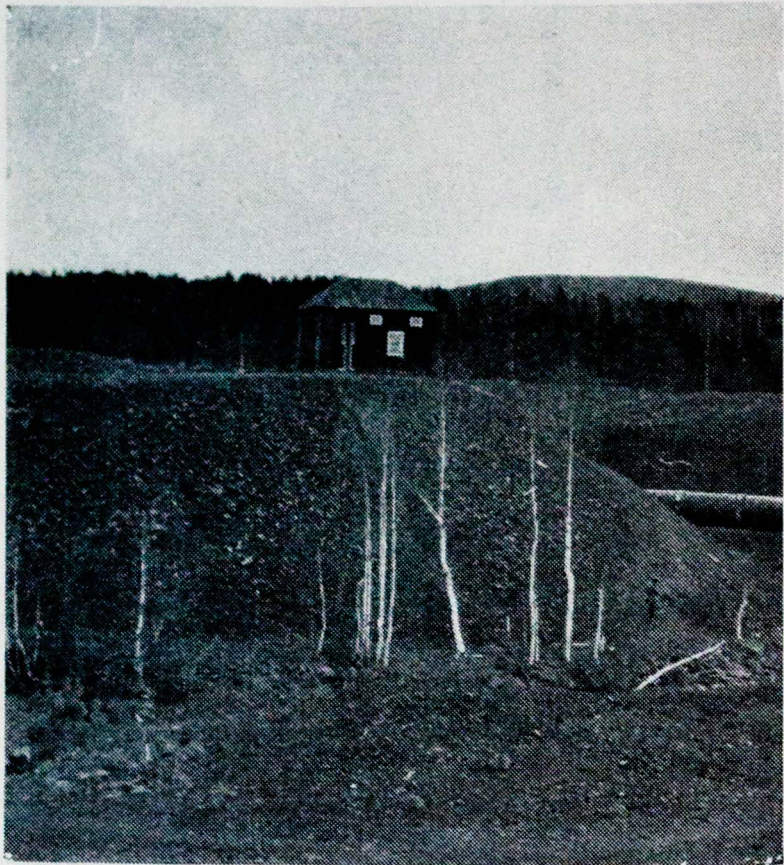
BILD 31. SKUTÅN OCH VARPAN FRÅN ÖSTERÅ.

FALUN I BAKGR.

på ena gaveln, större fönster nertill och små därovan — det har varit hyttstuga eller »övervakningskontor». Det och varpen äro minnen efter alla kopparhyttorna här vid ån, 13 st. med de förenämnda Rossbergs-, Efrikgårds- och Bergårdshyttorna.

De övriga voro 1640: Backa hyttan — »ähr halff Cronones» och efter 20 års stillestånd åter upptagen 1639 av Oloff Jonsson på Backa, Knut i Gunssare och Anders Persson i Skuggare; Ulwijks hytta, brukad av Erich Månsson i Vllwijken ensam; Öffregårds hytta »j Vllwijken

K. E. F. omkr. 1914

BILD 32. HYTTSTUGAN PÅ VARPEN, ÖSTERÅ.

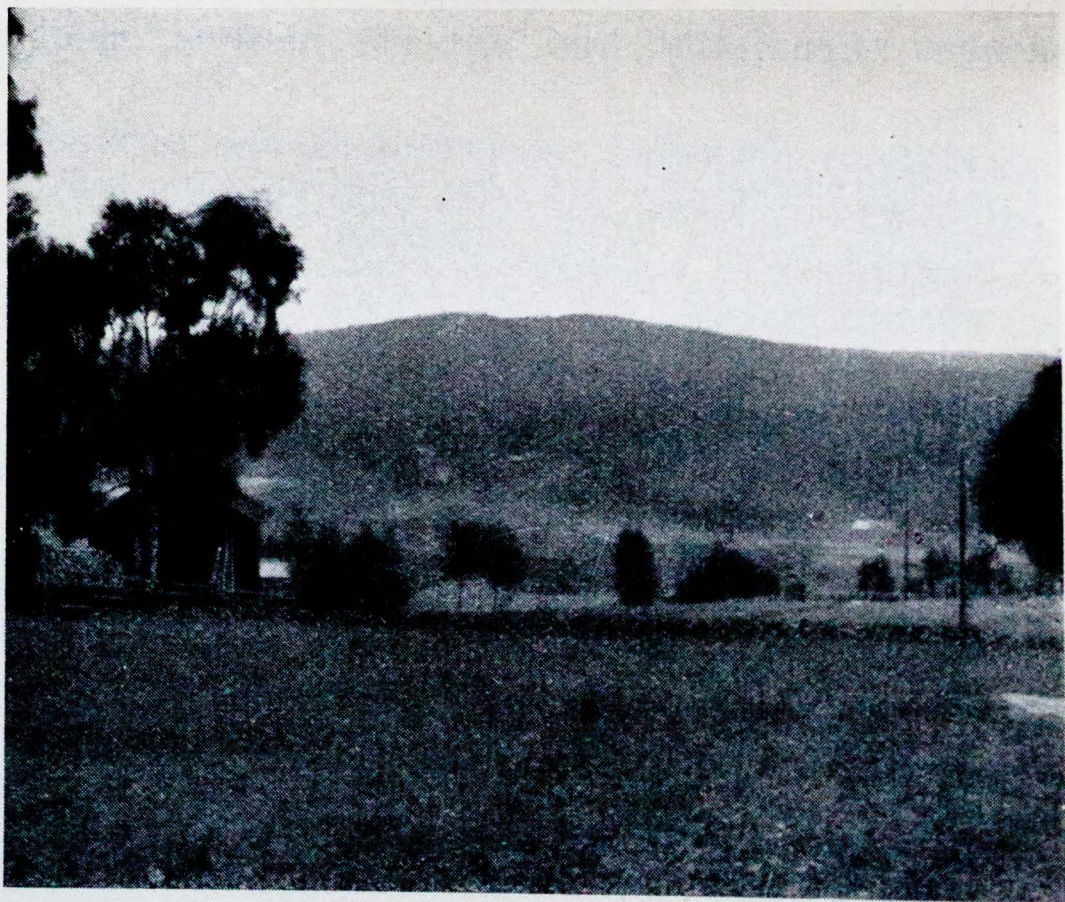
ähret» — för ett par tillägges »uthan när rätt kall winter infaller». Till samtliga (Efrikgårdens undantagen) hörde inte mindre än 27 rosthuss.

Jacob Ingelsson uppräknar trekvarts sekel senare samma antal hyttor »wed Ulwiken», men ger somliga andra namn. Öde voro då Labbarshyttan, Täcktshyttan, Buskhyttan och »2 stycken, som Sal. Olof Jonsson på Backa har brukat uthi», men gångbara voro ännu Röstäcktshyttan, Rostbergshyttan, Stenbackhyttan, Bondhyttan, Vlwikshyttan, Pålhyttan och Nyhyttan.

Ännu i mitten på 1800-talet var någon hytt drift här i gång, gubben Farfar i Efrikgården var med och körde kol hit som pojke, berättade han, och här var »en sjudjåkla hop» små gårdar, tillhöriga små hemmansegare som arbetade i hyttorna.

Av de gårdar, som gett dessa hyttor namn, äro nu flera försvunna eller kallas annorlunda. På eller nära platsen för nuvarande Österå herrgård, vars namn är helt nytt — i Länskalendrarna möter det som gårdsnamn först 1893, på Tab. Geogr. stå 8 bergsfrälsehemman och ett skattehemman vid »Östan åhn» utan angivna namn — lågo Smidstugan och Tächt; i mitten av 1700-talet bodde bergsmannen Johan Göransson i Smidstugan (g. m. Jöns Olofssons i Gunsare dotter Margreta), och Smedstugan

haffuer samma ström», brukad av Elias, Samuel och Christopher Danielsson i Ullviken samt Jöns och Johan Hansson i Tächt, vilka »mäst siälffue smältta och wända» — eljest nämnas i regel särskilda smältare och vändare; Gamble Vllwijks hyttan »haffuer samma watudrächt» och brukas av Måns Ersson och Lars Larsson i Ullviken, Oluff Pedersson i Smidstugan, Erich Nielsson och Erich Jöransson på Heedhen; Hallsare hytta, brukad av Erich Andersson i Hallsare och hans son Hans Ersson; Hans och Ingemar Påålssons hytta, de »bruka smältta och wända siälffua»; Rörsstächt hytta, brukad av hustru Anna i Rörsstächt, Hans Andersson, Anders Olsson och Knut Jöransson på Heden; Tächts hytta, brukad av Mårten i Hageheedh, Knut Olsson i Halltächten, Carll Olsson i Tächten, Hans Jönsson och Hans Olsson på Heden; samt Steenbacka hytta och Buska hytta, båda Cronones och »ödhe för åboendens oflijt schull». Utom de två sista kunde hyttorna »mäst gåå heela

K. E. F. 1925

BILD 33. GALLSJÖDALEN OCH STADSBERGET MED ELIÆBO VID FOTEN FRÅN SKUGGARVET.

upptages som gård ännu i Länskalendern 1900. Namnet Tächt är bevarat endast i »Täkts och Hyttbackens skifteslag» — Johan Oluffsson i Hyttebackan var vändare vid Hallssare hytta 1640, Hyttbacken heter än en liten gård ovanför Österå.

Anders Påuelson i Techt skattade 1571, Jöns i Techt ofwan Warpan 1612, flera hyttebrukare i Tächt 1640 stå här ovan, Lars Larsson på Tächten var bisittare i Gruvrätten från 1687. Ingel Ingelsson var samtidigt smältare i Tächt († 1729), son till Ingel Ingelsson på Gassarvet. Det blir 4 Ingel Ingelssöner i rad¹⁾: smältaren i Tächt hade både en son och en sonson med samma namn, den förre bergsman på Gassarvet († 1764), den senare gruvkarl och bosatt i Smedstugan († 1822). Av hans döttrar med Elisabet Jansdotter minnas vi från Efrikgården Helena och Catharina — Elisabet († 1870

vid 92 års ålder) blev g. m. hem.-eg. Hans Norling i Bergsgården († 1844), Sara († 1862) med Hans Jansson Hellberg från Sundborn († 1820), som flyttade hit och byggde den gamla röda manbyggnaden. Deras son Johan Ingel († 1852, g. m. Anna Stina Berg, dotter till Johan Larsson Berg i Uvnäs, se förut) ärvde Smedstugan och lämnade den själv i arv åt sin son Carl Johan († 1914²⁾), som uppförde Österå nya herrgårdsbyggnad, där nu hans ena son Gustaf är possessionat, medan andra sonen Ingel är herre till Karlberg närmare Falun. —

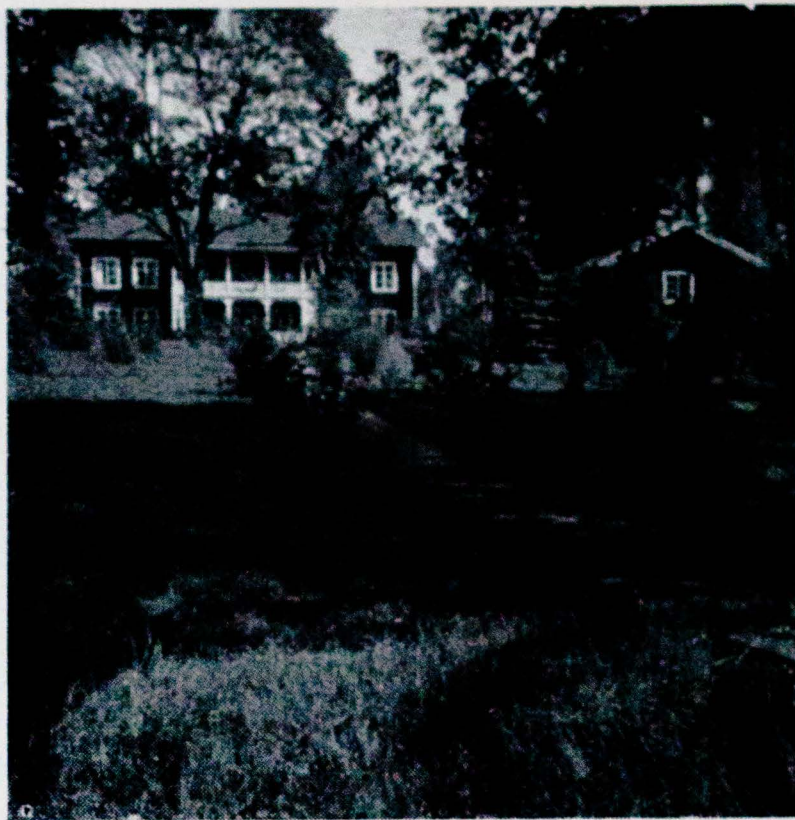
Borta är Halsare, såsom det skrevs 1618 och på 1718 års karta (nordöst om Österå) — Erich Larsson i Haluarsarfftt (Halvardsarvet) skattade 1571, Erich Andersson i halsarwe 1612 — sexman 1625-1644³⁾ —, 1640 var Hallsarfwet 2 bergsfrälsehemman. Borta är Näset i Österåns bergslag, som hade flera gårdar: i Elfsborgslängden stå Mickil Erichsson, Hindrich Påvelsson (omtalade såsom fjärdepartsegarna Michel och Henrich redan 1539) samt Anders Persson på Nässet, i täktekarlsförteckningen 1642 står »Tägt. Hans Joensson på Näs». Och borta är Lasse Dalekarls Bärensgrårdh (också 1571), som gett namn

åt Berngårdshyttan (Bengt i Berensgården skänkte koppar till kyrkan 1612) — såvida det inte är samma gård, som på kartan av 1718 kallas Dalkarlsbo (öst om Halsare) och som finns kvar än lik-

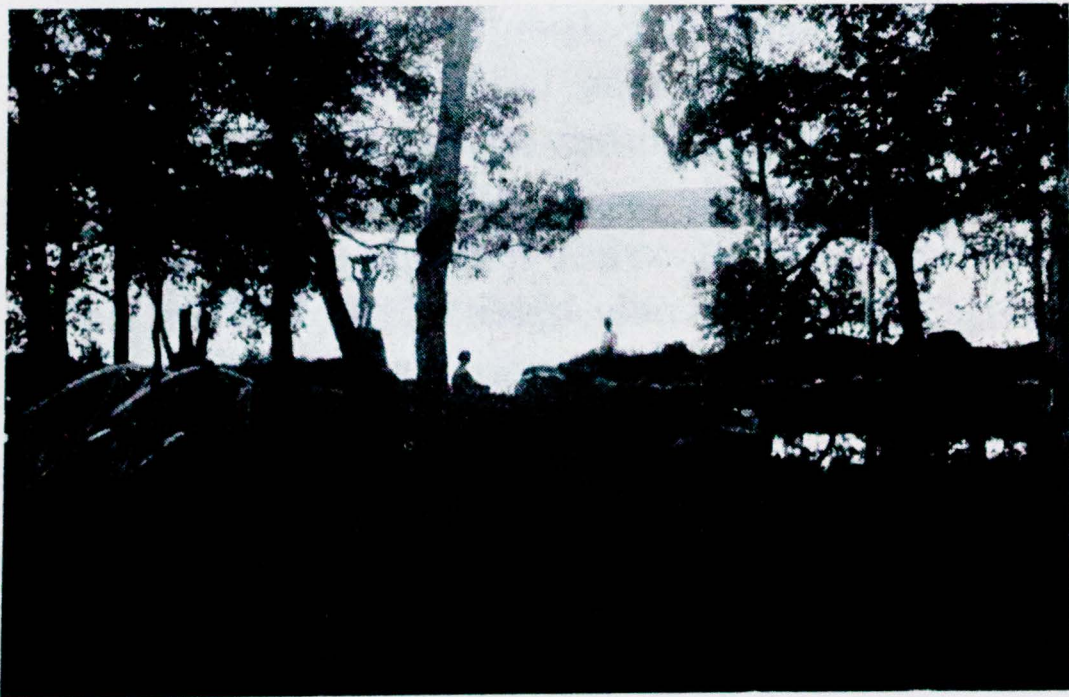
¹⁾ Enl. Hammarströms Märkvärdigheter wid St. Kopparberget, vars släktledning Helmer Lagergren dock anser delvis osäker.

²⁾ En annan son Hans Fredrik blev komminister i St. Tuna.

³⁾ Enl. en handl. i Dala Fornsal.

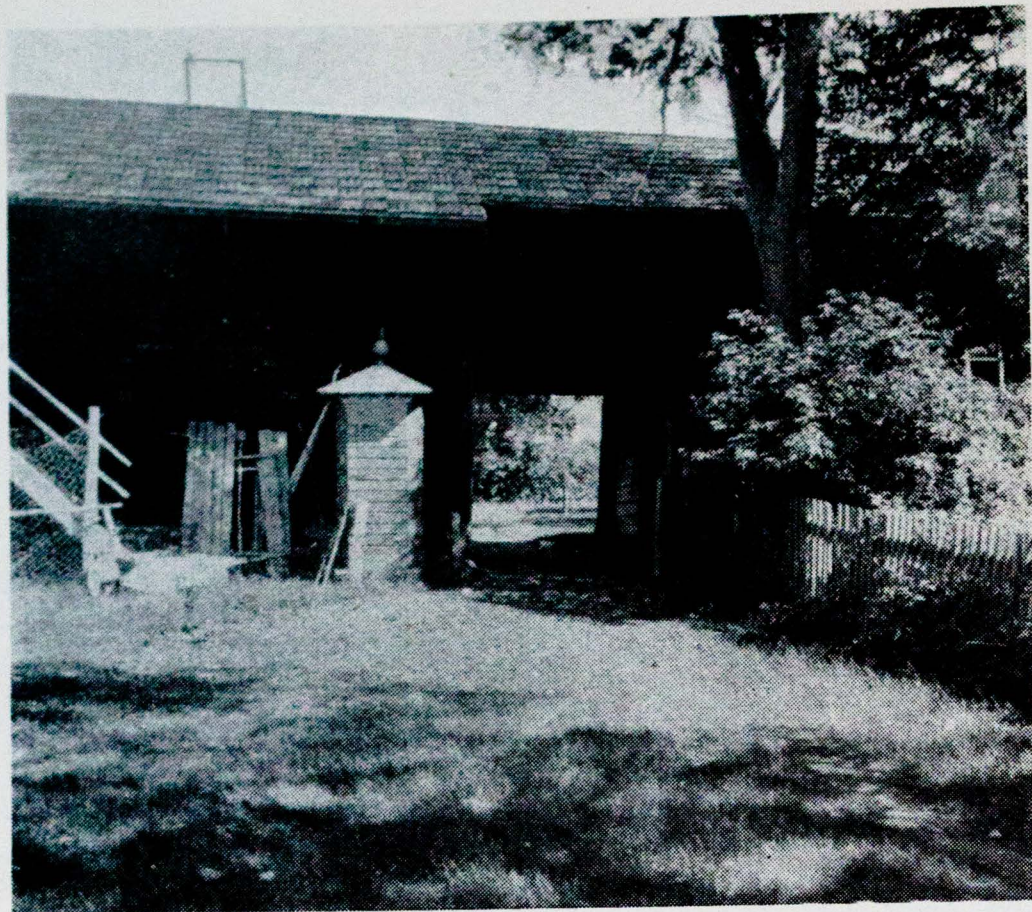
K. E. F. 1925
BILD 34. HULT.

Hjalmar Dely foto.

BILD 35. STRANDPARKEN VID HULT.

K. E. F. 1925

BILD 36. PUMPHUS (NU REDSKAPSBOD) OCH PORTLIDER, UGGELVIKEN.

som Stenbacken, Rörstäkt och Labbarvet, fast det sista nu heter Lapparvet (!) och Rörstäkt (genom Röstäkt — Rösstäkt — Rösttäkt) förvandlats till Rosttäkt! — alla fyra enstaka mindre gårdar av i det hela något äldre typ. På Stenbacken finns i behåll en stilfull skrivpulp med snedklaff och breda profilerade ben samt ett skänkskåp med ovanlig rosmålning, svart och vitt på röd botten¹⁾.

Stenbacka och Labbarfwet voro bland Måns Nilssons i Aspeboda sakfällda gårdar, 1539 bebodda av fjärdepartsegarna Elof och Greger — Labbare var 1554 prebendegods med en hytta re-

dan dä. Kanske var Elof samme man som tolvmannen Oloff på Steenbackan 1551 och Oloff Person på Stenbacka 1571. Elfsborgslängden upptar ock Matts Person i Rösstecht och Hustru Anna i Labbare, 1612 skatta Jöran Knutsson på Stenbakan och Olof i Labbare, vilket Erik Andersson i Halsare 1618 fick i pant av Gustaf II Adolf. Tab. Geogr. har vid Stenbacken, Rösstächten och Labbarfwet 4 bergsfrälse- och 2 täktekarlsgårdar, Pähl Hansson i Labbaret omtalas 1642.

En bit rakt öster om dessa gårdar ligger ett ensamt ställe i skogen, på Generalstabskartan kallat Borga, men 1571 Borgen, då 3 gårdar, Jöns', Hans Persons och den rätt förmögne Johan Skinnares. På Tab. Geogr. tycks stå Början (en bergsfrälsegård) en bit norr om »Jungfru bärget» och sydväst om Skuggarvet — på 1718 års karta stå Borg och Borgs hage. — Peder och Hustru Birgitta voro 1571 skattebetalare i Skuggarfftt; Anders i Skuggarfwet nämnes 1612, Anders Persson i Skuggare 1640, då funnos 2 bergsfrälsehemman här sör om »Horn Bärgh», 1642 två täktekarlshemman, Joen och Johan Olufssons. Skuggarvsgruvan bröts på koppar omkring 1705, men lades sedan öde²⁾. Även nu höra ett par av Skuggarvets gårdar i västra ändan av den storsvackra Gallsjödalen till St. Kopparbergs socken (de övriga till Sundborn³⁾), en ligger högt upp i Hornberget nedanför en odlad brant, krönt av skog, en annan nere vid vägen, en präktig gård bland stora lönnar och björkar, där står en bod med blybågar i gavelröstets fönster; gammelfar Daniel Berglund (f. 1851 i Bjurs) har sitt blida anlete inramat av kindskägg och grå hårkrans över hög panna.

Ett stycke åt sydöst synas i skogsbrynet vid Stadsbergets fot sör om Gallsjödalen nära Sundborns rå en ödegård med gamla gråa förfallna hus och

¹⁾ B. Exp. 1919.

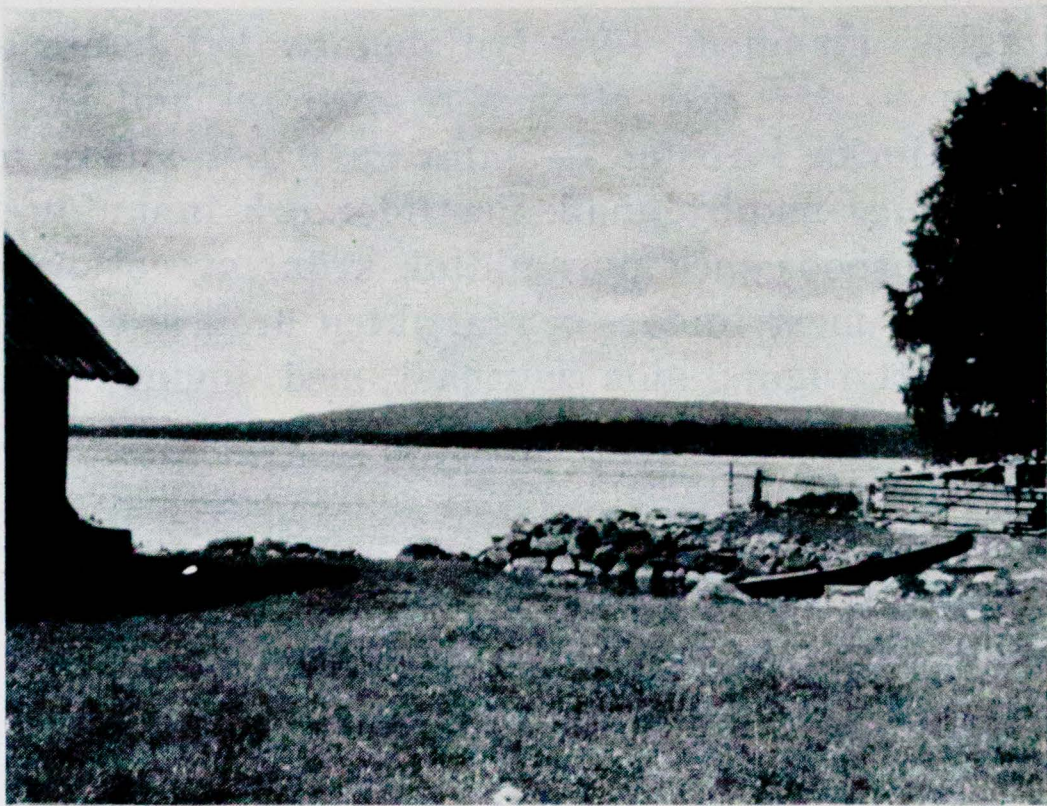
²⁾ Enl. J. M. Bergman: Dalarnes Historia etc. 1841.

³⁾ Se Sundbornsboken sid. 26 ff.

Eliæbo med röd timmerlänga och två stugor, en röd och en rappad, allt mellan höga björkar och granar. Man ser ut över dalen och gårdar i Sundbornshöjderna bortom den. —

Nu åter till Varpan — vars namn ej lär komma av hyttvarp, utan av notvarp — till Hult kort sydväst om Rörstäkt, en storpräktig bergsmansgård, vars namn är nytt, från 1800-talet — förut var den säkert en av Ug-gelviksgårdarna. Tvåvånings

K. E. F. 1925

BILD 37. VARPAN OCH GASSARVSBERGET FRÅN UGGELVIKEN.

röd manbyggnad med kronskorstenar och vit veranda (nya), framför den senare en rad järnurnor; stora ljusa rum med vackra gamla möbler, ett neri har fina målade roslistor och dörröverstycken — blomslingor och fåglar liksom i Efrikgården —, uppi går en stor sal tvärsöver på ena gaveln. Två röda flyglar, den ena med vällingklocka, den andra med smårutiga fönster och bastant snedrutig dörr. På gårdsplanen två bord av kvarnstenar från Efrikgården, däromkring en stor välskött park av gamla furstliga träd, almar, lönnar, en fyrstammig jättegran, mellan dem mittför manbyggnaden en gång ner till sjön, och där finns ljuvliga vrår, uddar med stenbord och säten, en välvd träbro till en liten holme med en statyett på piedestal, en pojke med en skål på huvudet. Det mesta — liksom »Mora stenar», en liten domarring längst bort i parken, och en ättehög, där majorens hundar ligga jordade — anordnat av major Gottfrid Nordin, Dala Fornsals mångårige samlingsvårdare, som här hade sitt sommarställe. Hans far, den kände och likaledes fornminnesintresserade bokhandlaren Carl Nordin, köpte gården 1877 av kommissionslantmätaren K. L. Bladin. Förste kände egaren var bergsman Erik Johansson (1754—1803), vars barn Daniel och Christina Johansson 1821 sålde egendomen till bergsm. Hans Fiolén, som i sin tur 1835 sålde den till konstmäst. C. G. Husberg (1794—1886) — det var tydligen han, som byggde nuvarande gården 1836. Nästa köpare var insp. C. W. Abramsson 1853, sen kom notarien Carl Oskar Everström från Heden 1856 (f. 1823, flyttade tillbaka till Heden 1865, till Falun 1877, † ogift 1900) — och därefter Henric Wolter Clason, annars känd som brukspatron på fädernegodset Furudal i Ore († 1874, g. 1860 m. Henrica Augusta Munktell från Grycksbo). — Nu efter major Nordins bortgång 1925 tillhör gården hans svåger prof. Herman Juhlin-Dannfelt.

Kort sør om Hult ligger Elsevik med en ljusröd envåningsstuga, gammal men omgjord, egd av en trädgårdsmästare som har sommargäster — före honom av inspektor Brattström från Hultåsa, före honom av rådmannen och magistratssekreteraren A. F. Polheimer och före honom av veterinär Bergström. en kuckelgubbe sägs det. Elsevik hör till Uggelviken strax i söder, ätten af

Ugglas' stamhem, förr tydligen en hel hop gårdar, nu ett par små öst om vägen — där står ett herbre med inklädd svale och en fågelholk bredvid en svart lucka i röstet — samt en något större mellan vägen och sjön med vit envånings manbyggnad, portlider och innanför det ett litet f. d. pumphus (nu redskapsbod) med pyramidtak krönt av en spetskula. Stora ädla lövträd växa runtom, mest lindar, och utsikten är grann från den steniga stranden, kantad av tvättstugor: sjön närmast med lummiga uddar, bortom den Österå med varpen väl synliga, en tallholme nedanför Gassarvsberget med en gård högt upp, det är väl Tomsarvet, vidare Bergsgården och därovan berg i Ål med höglänt bygd som skimrar i solsken — Oxberg och andra gårdar och fäbodas. Ofantligt vacker är också vägen vidare söderut¹⁾, än tätt intill stranden, än skild från den av en bredare remsa med höga raka vita björkar i blandskog eller en smalare med tallar, mellan dem glimmar sjön alltjämt och ligga flera mer eller mindre nya sommargårdar.

Uggelviken har ej från början hetat så. Vi ha redan hört dess första namnform Olewik 1439. År 1472 utfärdades ett salubrev av hustru Anna Lydekadotter i wlfawijk paa kopparbergith, vilket 1484 stadfästes av hennes man Peder Björnsson i Wlffewiken²⁾ — om hans far också bodde här, så går ju Björn i Ulviken bra ihop! Sistnämnda namnform är måhända den ursprungliga och gömmer kanske minnet av »Ulpho in monte, Ulf på Berget», den äldste i bevarade urkunder namngivne bergsmannen vid Kopparberget 1307 (se Tom Söderberg a. a. sid. 391). — År 1542 står visserligen ugleviken i ett dombrev³⁾, men det föreligger endast i en senare kopia. 1551 heter det åter Olewik jämte Vlewijkene, 1553 Ulwewijken, 1560 Wlffwijken; då bodde här Erich Jonsson av Simlasläkten⁴⁾, fjärdepartsegare redan 1539, en förmögen man som egde flera gårdar, bland dem Källviken, den han fått med sin hustru, dotter till bergsmannen Hans Skåning — men också en påstridig och mindre ärlig herre, tycks det: han anklagades av Morthen finne i Björsbohda och Erik Persson i Ingarff för att ha dolt ett stycke av Måns Nilssons koppar i en spånhop, när han fick Assbodha gård, och sålt det bort »sigh till behoffs»; han tvistade också med Måns Nilssons mäg Hans Persson i Surarvet (Aspeboda) om bättre rätt till den avrättade stormannens efterlämnade lösören — de tilldömdes dennes änka, och Hans Persson »gaff Erick Jonsson Fem Oxehudar till belger på dett Erick skulde afflata att träta och danta på honom».⁵⁾

År 1571 voro Anders Jonsson och Per Oloffsson bergsmän i Uleviken, Del. Cupr. har formen Ulewicken, Tab. Geogr. 1640 Ulewijken (3 bergsfrälsehemman), men relationen s. ä. Vllwijken. Då brukade 6 bergsmän här i Österå hyttor, bland dem Elias Danielsson, vars hustru Barbro (1617—1705) var dotter till släkten Eggertz' stamfar Eggert Eggertsson på Stämshöjen — »efter dessa båda är en talrik släkt omkringspridd i orten»⁶⁾; en son Isac Eliässon gav 1678 sin brud Margareta Josts Dotter i Labbare 200 Riksdaler i morgongäva⁷⁾, en annan son Eggert Eliasson († 1676, också bergsman här) hade med Brita Olofsdotter från Backa dottern Catharina, gift 3 gånger: 1:o 1688 m. bergsm. Måns Andersson (Magnus Lundström) i Lönnemossa, som gav henne 500 Rdr i morgongäva; 2:o 1694 m. bergsm. Eric Brander (1667—1699, hans sonson adlades Sköldebrand); 3:o m. nämndeman Johan Andersson i Labbare (1674—1728⁸⁾), kanske far till bergsm. Hans Johansson eller hans hustru Malin Johansdotter i Ugelwiken, som 1732 skänkte en stor förgylld kanna till kyrkan. — Ovisst är om en yngre Eric Brander (1697—1743) var son

¹⁾ Landsvägen som norrut genom Rossberg går till Borgärde i Svärdsjö.

²⁾ D. D. 298 och 959.

³⁾ Se min Svärdsjöbok sid. 138 och D. D. 957.

⁴⁾ Morfar till Christopher Olsson i Noor, se Sundbornsboken släkttavla 15 och här längre fram.

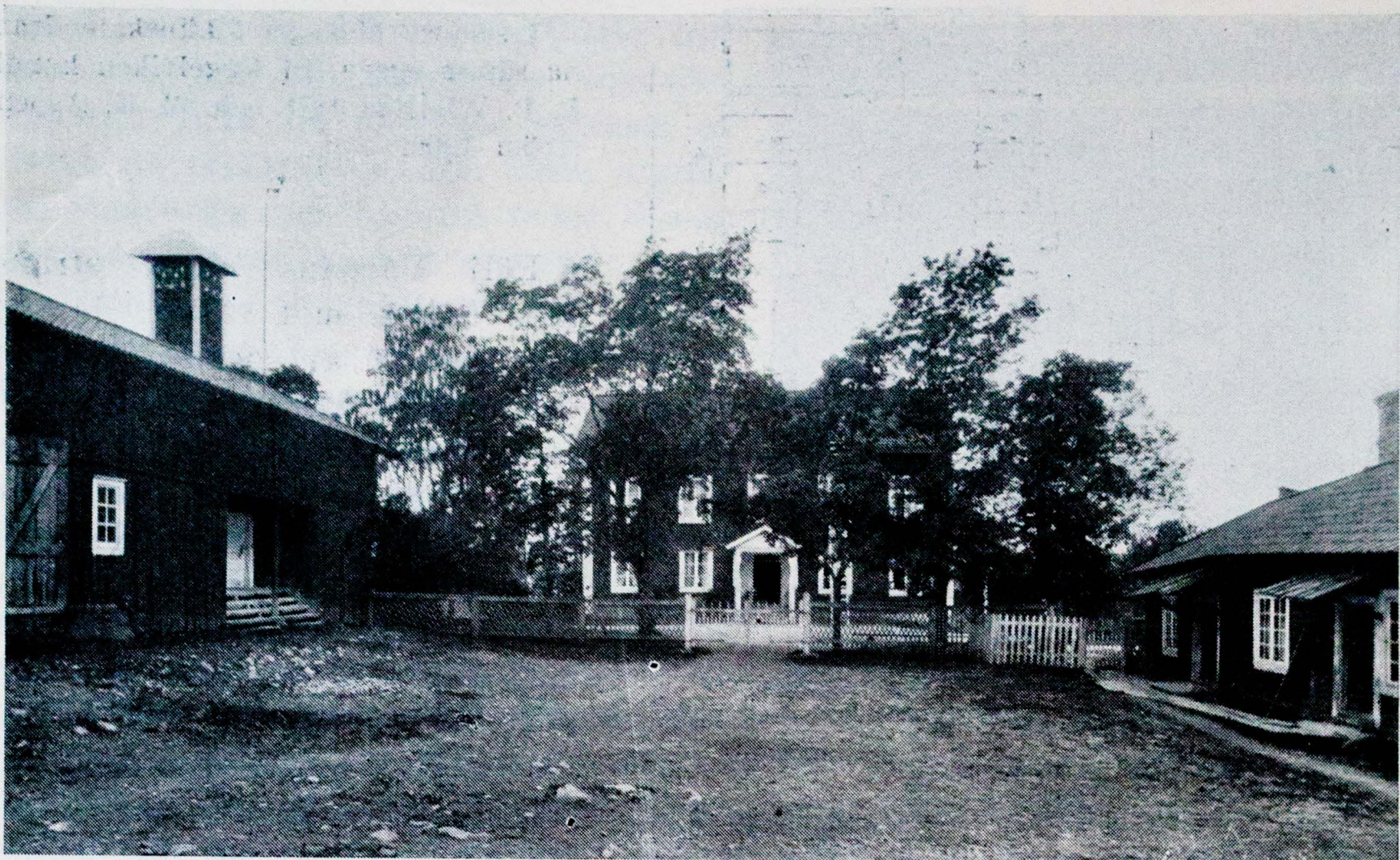
⁵⁾ D. D. 778 och 808.

⁶⁾ Anrep: Sv. Släktboken II: 331.

⁷⁾ Hammarström a. a.

⁸⁾ Sv. Ättartal 12:100 och 315.

Bergsl. Exp. 1918 foto.

BILD 38. MANGÅRDEN FRÅN FÄGÅRDEN, HEDEN.

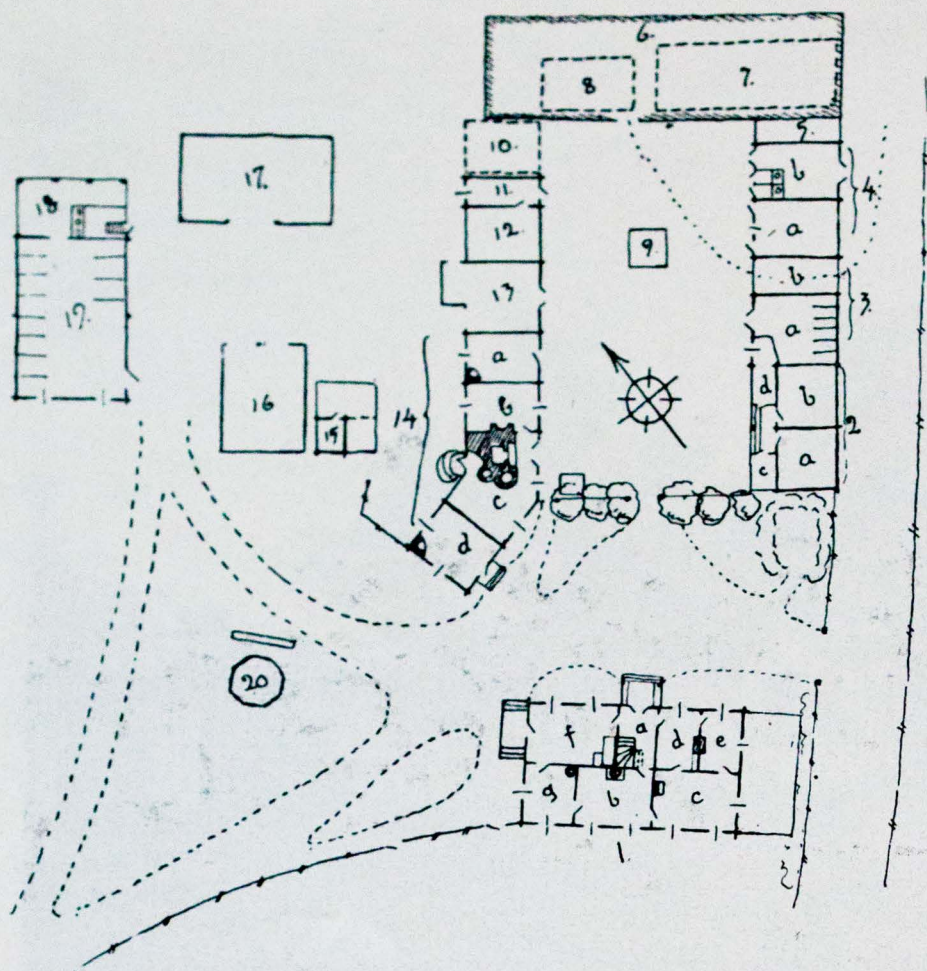
till ovanstående med samma namn — det framgår ej klart av kyrkoarkivet, och han finns ej i Svenska Ättartal; han var emellertid några år bosatt i Ulviken (1729—1732), sen på Varggården¹⁾; hans son Anders (1729—1798, g. 1752 m. Christina Norstedt, dotter av Christopher Larsson N. på Höjen) var ock bergsman i Uggelviken.

En annan hyttebrukare 1640 Erich Månsson i Vlwiken var bisittare i Gruvrätten enligt Jacob Ingelsson, som alltså ännu bevarar denna gamla namnform — eftersom han anger Österå hyttor såsom liggande »ved Ulwiken», tycks namnet ha betecknat Varpans hela nordöstra vik och trakten omkring den. — Men han nämner ock Daniel i Vglewiken (tydligen far till Elias Danielsson och hans bröder) såsom skattebetalare 1612, och på 1718 års karta står Uglewik — det förefaller, som om namnet ändrats efter släkten Ugglå, vilken i alla händelser enligt ovanstående ej kan ha tagit sitt namn efter platsen. Denna släkt, som ej har något samband med ätten Ugglå från Västergötland, »räknar sin härkomst från Pehr Ugglå, hvilken omtalas i Konung Gustaf I:s Historia»; bergsmannen i Falun Samuel Samuelsson Ugglå hade en son Eric, f. 1640 i Uggelviken, också bergsman i Falun, sedan han bevistat Trondhjems Gymnasium och som underofficer deltagit i Danska kriget. Ingen av hans ättlingar tycks ha stannat här²⁾ (såvida ej den förut nämnde rådmannen i Falun Carl Eric Ugglå var en av dem); hans sonsons son var presidenten greve Samuel af Ugglas, »En af Rikets Herrar» 1808, † 1812. — Ortens gamla namn höll sig dock kvar länge jämsides med det nya, åtminstone in på 1760-talet: i Oluf Skinnares släkttavla står nämligen Lisa Andersdotter (Anders Everström d. ä:s faster) gift med Petter Jansson »ifrå Ulfwiken» († 1761). En bergsman Hans Bergström i Ulfwiken äktade Anna Greta Moræa (dotter av Johan Moræus, f. 1699, sonsons son till »Mäster Pehr» och kusin till Linnés fru Sara Lisa Moræa). En annan bergsman Daniel Andersson i Ulfwiken var medlem av kyrkorådet 1742, törhända far till Clara Danielsdotter från Ugelwiken, g. m. målarmästaren Anders Resenberg i Falun — deras son var mag. Samuel R., förf. till avhandlingen »De territorio Cuprimontano et Sæterensi nec non Jarnberia Occidentali», d. v. s. Om Kopparbergs och Sätters län samt Västra Järnbergslagen (f. 1709, † 1751, huspräst hos landshövd. baron Albr. Lindcreutz och slutligen Rector Scholæ i Hedemora). —

¹⁾ Meddel. av Helmer Lagergren.

²⁾ Se Sundbornsboken sid. 79.

Bergsl. Exp. 1919

BILD 39. PLAN ÖVER HEDENS HERRGÅRD.

kar på sidorna om mittgrinden — fast en del av mangårdsbyggnaderna ligger på fägårdssidan utanför staketet. Mitt på den tresidigt slutna fägårn står ett pumphus (bild 39:9), i fonden ett stort nyare fähus (6 — förr ett gammalt stall och en gammal foderlada, 7—8), på ena sidan ett nyare brädskjul, två f. d. stall, det ena nu fårhus, det andra vedbod (5—4—3 a), skilda av portlader med portar utåt gatan och grindar inåt gården (3 b), samt mjöl- och sädesbod med svalgångar, den övre helt förtimrad, den undre öppna framför två vita dörrar mellan framväggar av resplank (2). Syrénsnär växa vid bodgaveln, röstet har ett smårutigt fönster med blybågar och frånnocken stiger en stång, vars flöjel bär årtalet 1805. — Längan mitt emot består av hönshus, mangelbod, källare, nyare vedlader med genomgång (10—13), drängstuga med öppen hörnspis, bryggstukammare med brasspis, vars järnhäll är daterad 1633, brygg- och bagar- och tvättstuga med två pannmurar samt vävkammare med öppen hörnspis (14 a—d). Bryggstugans vägg bildar en

¹⁾ B. Exp. 1918 och 19 — planritningar, fotogr., teckningar av inter., möbler m. m. både från herrgården, Hedenbladskas gården, torpen och Backa.

I senare tid anges i Länskalendrar-na såsom egare till Uggelviken handl. L. P. Wiström 1878 och 82, K. Aspenström 1900.

*

Följ Varpanns norra strand från Österå mot väster, då når du snart en av socknens finaste och största gårdar, Heden »ofwan Warpan» eller Övra Heden — till skillnad från Nedra Heden sör om sjön. En verklig bergsmansherrgård, en hel by av mestadels gamla hus, bra underhållna, allt välskött och prydligt, stil och trevnad i var vrå¹⁾. Själva gården »götisk»: mangård och fägård skilda av snedrutigt spjälstaket med en rad lönnar och med långa sittbräden på boc-

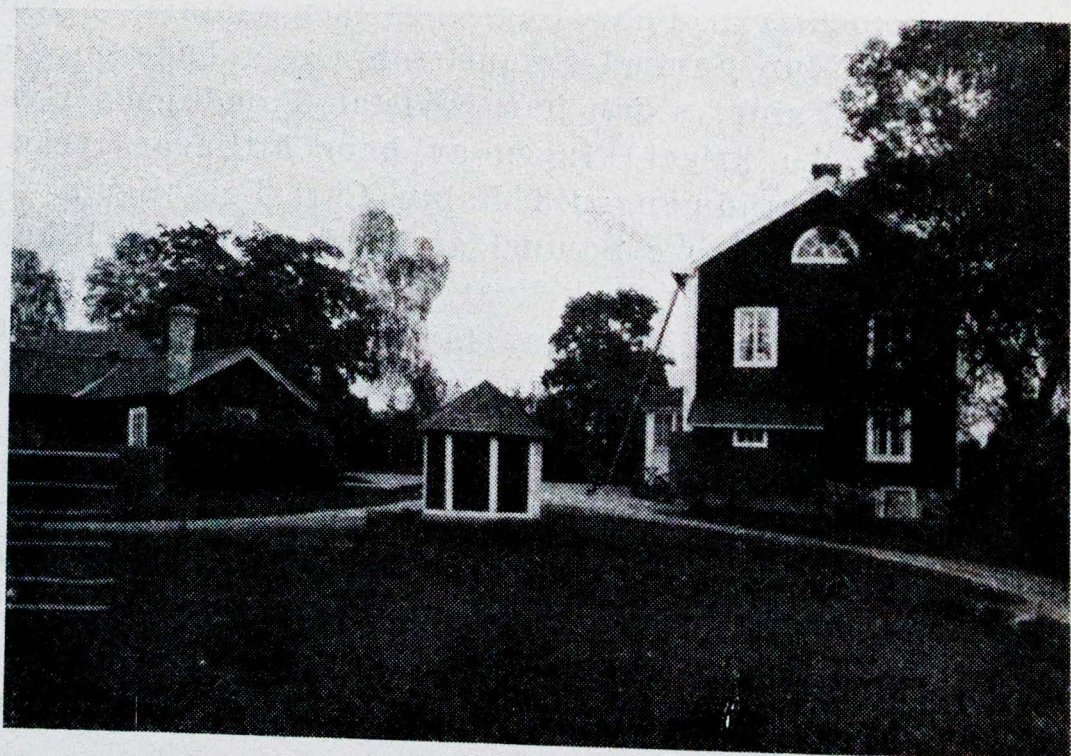

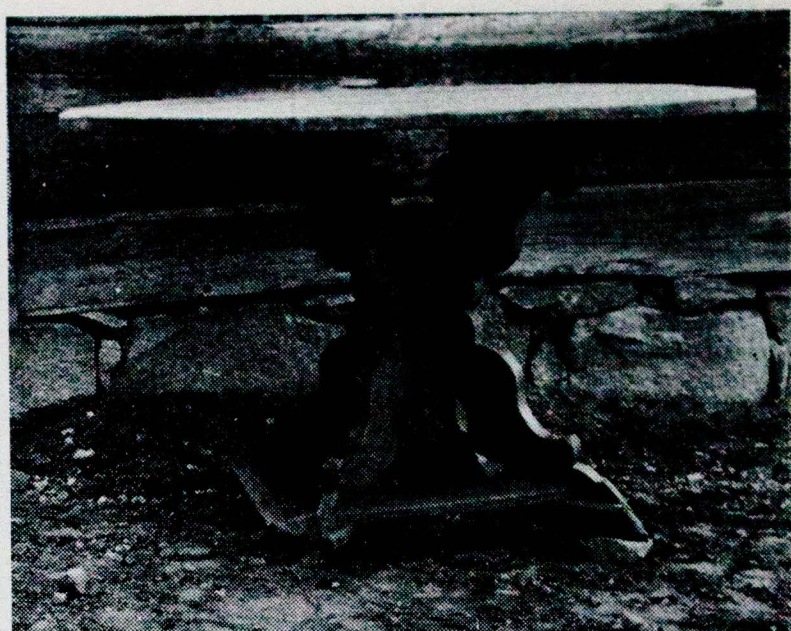
BILD 40. HEDENS HERRGÅRD. VÄVKAMMARE T. V., PUMPHUS I MITTEN.

K. E. F. 1925

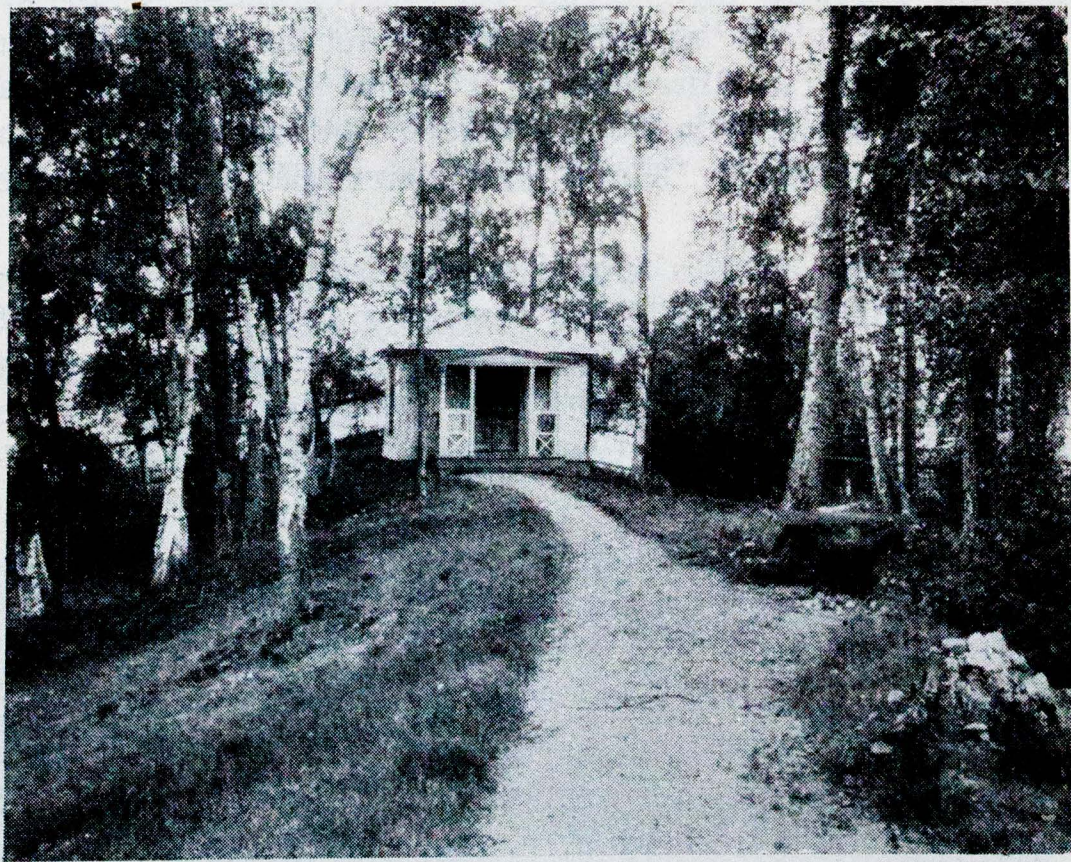

vinkel, så att en del av den jämte vävkammarn hör till mangården innanför staketet. Alla tre dörrarna skyddas av förtak på snedsträvor, alla äldre fönster äro smårutiga och ha vita foder liksom dörrarna, eljest är allt rödmålat, även knutarna. — Utanför de hopbyggda längorna står en mängd andra hus: svinstia (15), 2 vagnslider (16—17), ett nyare stall med förtak över dörrn och avträde i ett lider på gaveln (18—19), ett åttkantigt pumphus med pyramidtak (20) — samt ett par bostäder för tillfälliga arbetare och lagårdspigor, ett par dagkarlsstugor, en »kullstuga» (för trädgårdskullor), ett par redskapslider, loge och lador, herbre med inklädda knutar och gaveldörr, smedja med svale och stor kolbod under samma tegeltak bredvid en knotig tall med vacker krona bland höga björkar.

Manbyggnaden står fri mittför fägården, rödmålad med vita knutar, ovanligt hög, med tillbyggd köksfarstu på gaveln och fin vit brokvist med mjukt svängda hörnstolpar, förr öppen, nu helt inklädd med fönster över dubbel-dörren och på sidorna, de senare ha blybågar och gamla små rutor. På nedra botten ligga förstuga och matsal i mitten, kök och pigkammare t. h., kontor, kammare (»frökens rum») och förmak t. v., på övra botten 3 stora salar och 2 kamrar. I matsalen står en sengustaviansk kolonnkakelugn (med fyrkantig underdel och cylindrisk överdel), i kontoret en ljusbrun Falu-kakelugn. Flera rum ha gamla väl bevarade tapeter och gamla ärvda möbler, bl. a. ett divansbord av polerad björk på ett kolonnformat ben och 4 inböjda grenfötter, ett

Bergsl. Exp. 1919. Nils Sahlström foto.
BILD 41. BOCKBORD MED STRÅLKRYSS,
HEDENS HERRGÅRD.

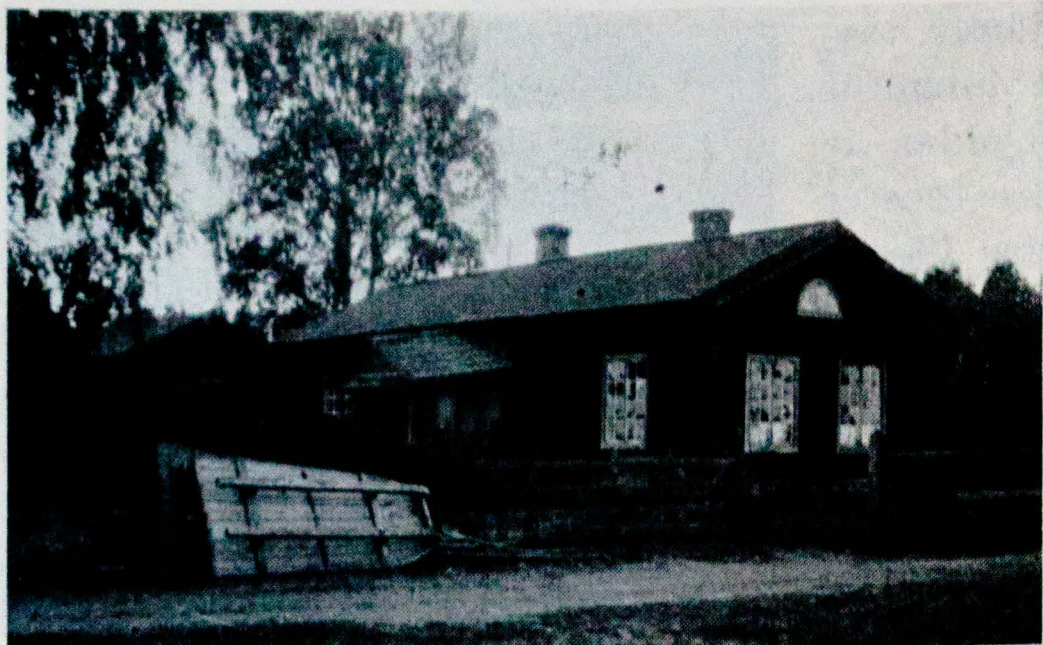
K. E. F. 1925
BILD 42. LUSTHUSET PÅ ÅSEN, HEDEN. VARPAN I BAKGR.
MELLAN TRÄDEN.

bockbord med strålkryss, särskilt typiskt för bergsmansgårdarna kring Falun¹⁾, ett Mora-ur med vitmålat bukigt foder, beprytt med blomster och fåglar. Samt allsköns klenoder, bland dem tre bergsmans-käppar, den störstas handtagsyxha har varit slipad.

Myndig reser sig den röda bergsmansborgen på åsen med bredsidan mot sjön och fria syner från övra våningens fönster: åt öster och sydöst åkrar närmast med halmtäckta lador — här ej

¹⁾ Se Bil. 4.

K. E. F. 1925

BILD 43. KÄLLARE, BOD OCH STUGA VID F. D. HEDENBLADSKA
GÅRDEN, HEDEN.

ovanliga —, Hornbergets mäktiga välvning bort över skogen, Jungfrubergets lägre ås och sluttning ner emot Varpan, bortom sjön Falun med båda kyrkornas torn¹⁾ och åt sydväst Varbo och Bäckehagens badhus mellan speglade småholmar. Rätt åt söder har man trädgården närmast under ögonen — med björk, rönn, ask, applar, olvon, snöbär, krusbär, vinbär m. fl. Mitt på åsen, som

skjuter ut en smal udde i sjön, går en rak gång med sidogångar förbi ett stensbord till ett lusthus i nyklassisk stil (byggt 1856), vars brokvisttak bäres upp av 4 smala vita rundpelare och vars enda rum hyser gamla fina möbler och har sina ursprungliga tapeter kvar, behängda med roliga tyska färglitografier.

Kassören vid Bergslagens huvudkontor Olof Everström från Efrikgården köpte gården 1804 av den mäktige finanskungen och brukspatronen Carl Magnus Litström i Falun (se Bil. 5) och skall ha uppfört Hedens manbyggnad 1806 — för att året därpå värdigt kunna ta emot sin brud Anna Gustafva Ihrman († 1870, dotter av bergsrådmannen Johan I. och Helena Anderström). Deras yngre son Carl Oskar ha vi gästade på Hult, äldre sonen Johan Olof blev vid faderns fränfalle 1848 bergsman och brukspatron på Heden, varjämte han egde gård i Falun († 1871). Av hans barn med sin kusin Eva Josefina Ihrman († 1891, dotter av bergsrådm. Johan Gustaf I. och Hedvig Catharina Brandberg) blev Hedvig Hilma Josefina († 1890) g. m. August Fahlvik på Varbo († 1909²⁾), Eva Fanny Olivia dog 1921 på Heden (»frökens rum» var hennes), där hon hushållat för sin ogifte bror godsegaren och kyrkovärden Fredrik Olof Albert, den siste Everström, † 1926 vid 68 års ålder. En hedersman av gamla stammen, framstående jordbrukare, en av socknens största skattdragare och främsta förtroendemän, särskilt intresserad för skolväsendet, i 40 år ledamot av skolrådet, i många år dess v. ordf. och kassaförvaltare; det är till ej ringa del hans förtjänst, att St. Kopparbergs landsförsamling står i främsta ledet i fråga om ändamålsenliga, väl underhållna, trevliga skolhus, bland dem Österå, det första i raden av nybyggnader eller genomgripande ombyggnader³⁾. Hans systerbarn på Varbo ärvde Heden, där nu Olof Fahlvik står för rusthållet.

Det är en gammal gård — eller rättare flera. Äldsta kända egaren var fogden på Kopparberget 1474 Peder Hinriksson⁴⁾. 1485 utfärdade Nils Sture fastebrev för hans son Olof Pedersson på fäderneegendomen Heden, som han dels ärvt, dels löst in av syskonen⁵⁾, enligt ett byte uppgjort mellan honom och brodern Knut och mågen Lydher [Laurensen, bergsman på Kopparberget]. Han dog 1486, samma år utfärdar Häradshövdingen Peder Jönsson Skrif-

¹⁾ Ungefär samma vy som från Österå, se bild 31.

²⁾ Han var prof. Herman Geijers i Uppsala morbror, hon hans sexmanning. Hans föräldrar voro Faktoren Anders F. och Elisabeth Berghed (enl. Anrep a. a. II sid. 240).

³⁾ Falu Läns Tidning 19.7 och 27.8.1926.

⁴⁾ Hans farfars far Hindrik Lydersson var enligt senaste forskning en av anfäderna till ätten van Berkefelde och tillhörde ej Swinhufwudätten, såsom efter äldre källor uppges i min Flodaboks stamtavlor Tab. A. En uppgift att han var g. m. Margareta Larsdotter från Bengtsarvet lär ock vara osäker. Se Tom Söderberg a. a. sid. 228 och 233.

⁵⁾ Kyrkoherden i Vika Laurentius Petri och i Falun Canutus Petri, sedan domprost i Västerås, vald till ärkebisk. 1522, avsatt 1523, avrättad 1527, samt en dotter, g. m. borgmästaren Bengt Trymbel i Västerås.

vare ett intyg angående en mellan kyrkoh. Knut Petri å ena samt borgaren i Arboga Jon Bonde å andra sidan träffad förening om det arv, som tillfallit den sistnämndes hustru Anna Trymbel efter morbrodern Olof Pedersson dels å Kopparberget, dels annorstädes¹⁾.

1551 äro Peder Jonsson och Swen på Hedhen tolvmän²⁾ — den senare är väl Sven Oloffsson, som skattar 1571 tillika med Lasse Persson (troligen Peder Jonssons son), Hinrick Vastesson, (hans son?) Hans Hinricksson (17 skålp. koppar och 3 getter) samt H: Agnes (endast 6 skålp. koppar, inga

kreatur). Hans Hindersson på Heeden är också med i skattelängden 1612 jämte Daniel Ersson, Erich Jönsson (»en mycket åldrig man», son till Jöns i Benckare enl. Jacob Ingelsson), H: Dorde och Hans Andersson. Den sistnämnde var en av Hedens 7 hyttebrukare vid Österå 1640; då funnos här inte mindre än 15 bergsfrälsehemman och 1 skattehemman. Både Erich Nielsson (sexman och kyrkovärd 1642) och Hans Andersson (nämndeman 1659) voro bisittare i Gruvrätten, så ock Lars Nilsson (kyrkovärd 1664 och 96, antecknade åtskilligt märkvärdigt här å orten). Erich Nielsson var törhända far till Erik Ersson Bäck (se förut vid Efrikgården), också bergsman här, fjärdepartsegare och bergslagsfullmäktig 1695. På 1718 års karta står Domare änge längst i söder vid sjön, alltså ungefär på herrgårdens nuvarande plats (kanske samma som Enget 1612, Engit 1640, flera bergsmän där hade fjärdeparter), norr därom Stensare — Oloff Jonsson i Stensarfft skattade 1571 — och längst i norr Öfre Heden (söder om Tå). Två ättlingar av Oluf Skinnare på 1700-talet, Jost Andersson Kläckare och Eric Jansson i Gunsare, ha vi ock sett äkta bergsmansdöttrar härifrån, en äldre och en yngre Lisa Ericsdotter Monthén, den senare sannolikt syster till Catharina, g. 1771 m. hem.-eg. i L. Aspeboda Johan Aspenström, sons sons sonson till Christopher Olsson Swinhufwud på Rottneby.

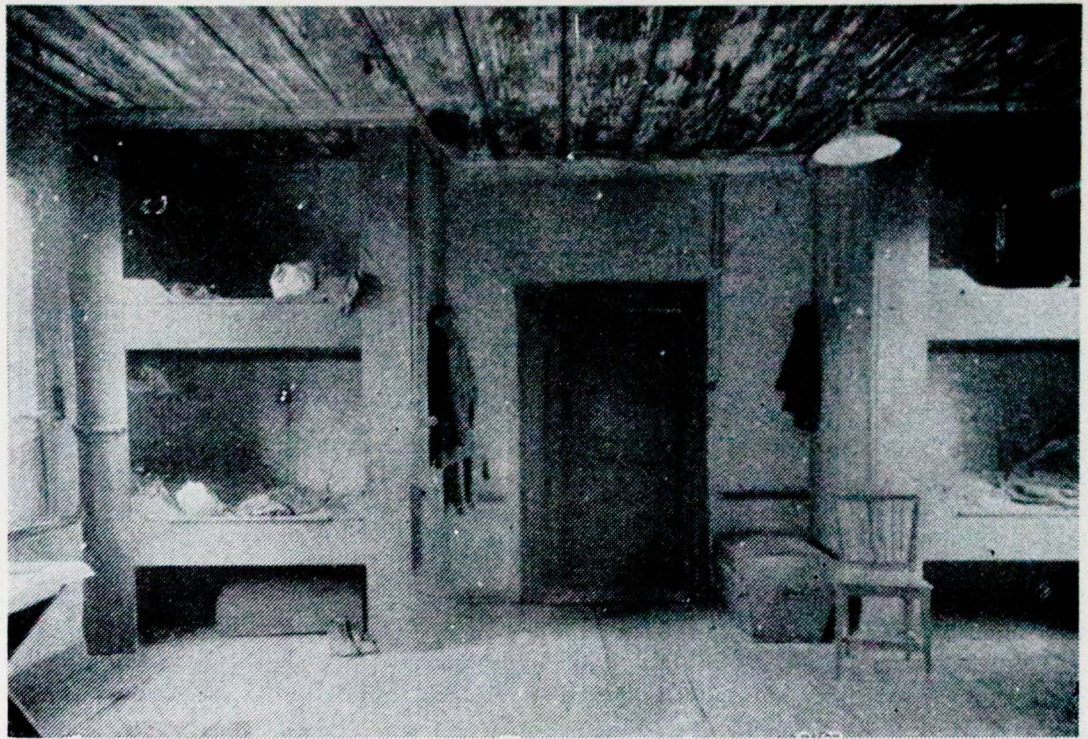
På Heden bodde kopparslagaren Jost Timme, † 1682, tydligen vid hög ålder, då han redan 1609 beslagit St. Kopparbergs kyrkas tak med koppar och 1616 förfärdigat »stora

dören til väster» i kyrkan, »med hans och sonen Melcher Jostssons namn och bomärke samt årtal 1618» (borttagen 1784). Melcher Jostsson († 1659) blev kyrkovärd och 1649 riksdagsman tillika med borgmästaren Johan Otto (Silfverström), hans namn stod ock jämte Lars Larssons i Korsgården samt årtal 1651 på den likaledes borttagna »stora dören til söder»³⁾. Från »Stor Melcher Jostsson» och »Unge eller Lissle Melcker Melc-

¹⁾ D. D. 135 och 896.

²⁾ D. D. 778.

³⁾ Hammarström II sid. 56.

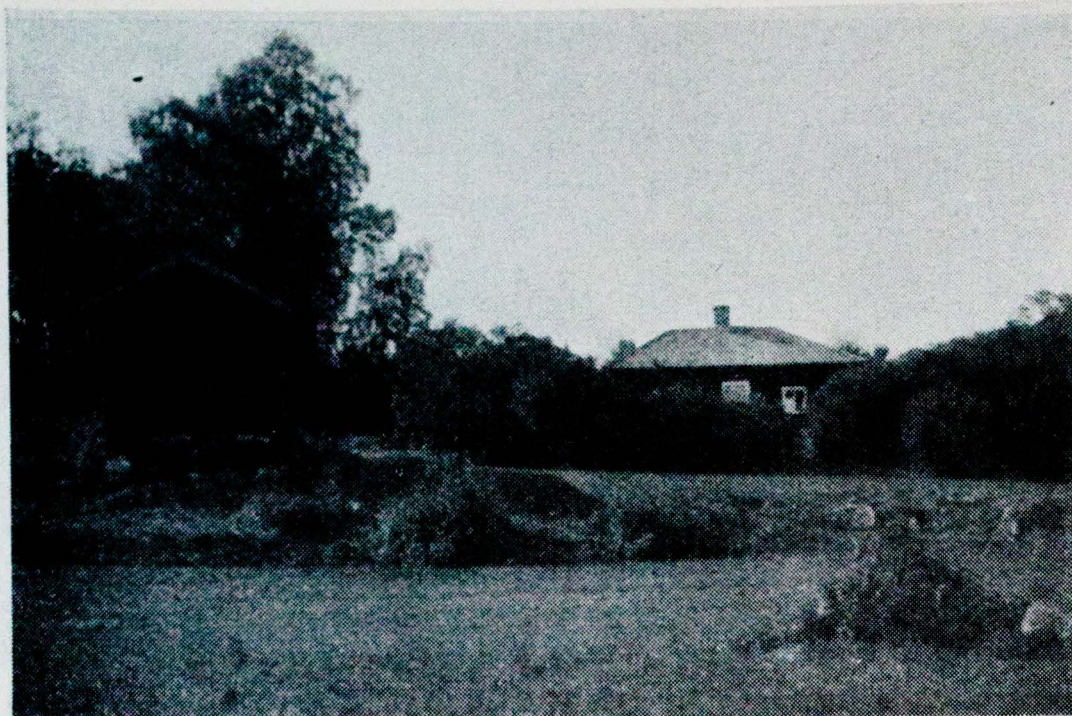

Bergsl. Exp. 1919, Sigurd Erixon foto.
BILD 44. TARRSÄNGAR I F. D. HEDENBLADSKA GÅRDEN,
HEDEN.

Bergsl. Exp. 1919 foto.
BILD 45. TORP UNDER HEDEN.

K. E. F. 1925

BILD 46. BACKA VID HEDEN.

kersson» (medlem av kyrkorådet 1664), båda bisittare i Gruvrätten, härstammar denna kända, ännu levande släkt, »av vilken en medlem var gift med den kraftfulle chefen för Bergslaget disp. E. J. Ljungberg»¹⁾. En annan medlem var porträttmålaren Erik Hallblad (f. i Falun 1720, † 1814, son till Melker Melkersson och Brita Matsdotter Rahm), skicklig tavelrestauratör med världsrykte och mästare i att överflytta gamla målningar på ny duk, ledamot av Målare- och Bildhuggareakademien med professors namn och värdighet²⁾.

En annan välbekant släkt har tagit sitt namn från Heden. Oluf Skinnares sonson kyrkovärden Maths Andersson från Skuggarvet³⁾ (1671—1742) fick gård här genom sitt äktenskap med Lisa Larsdotter (1682—1748), antagligen dotter till kyrkovärden Lars Nilsson härövan. Deras söner Johan och Pehr kallade sig Hedenblad; Johan blev bergsrådman († 1796), av hans barn blev Elisabeth g. m. Anders Danielsson Westblad i Gassarvet, Anna m. Hans Peter Arfslind på Daglöstäkten, Pehr († 1779) m. Catharina Helena Titze (dotter av bergsrådm. och bergslagsinsp. Henric T. och Catharina Ihrman) samt Lars († 1790) m. Helena Forsberg — efter honom finns en bouppteckning bevarad, se härnedan. Pehr Hedenblad d. ä. (1714—1788, begravd i St. Kopparbergs kyrka liksom flera ovannämnda bergsmän på Heden), som ung student deltagare i Linnés Dalaresa 1734, sedan bergmästare och berghauptman med bergsråds titel, hade med sin hustru Christina Brita Troili (dotter av bergsrådet Samuel T. på Samuelsdal och Agneta Kolthoff) 4 döttrar och 3 söner; av dem blev Agneta g. m. assessor E. G. Bergius, Christina Elisabet m. kapten Carl Gustaf Uttermarck, Lovisa m. kapten Anders Geijer (av Ransätersgrenen, prof. Herman Geijers farfars far⁴⁾), Daniel Anton, sekr. i Bergskoll., m. Sara Brita Eggertz (dotter av bergsrådm. Anders E. på Kårarvet) samt majoren vid Dalregem. Per Henrik († 1810) m. sin svägerskas kusin Brita Catharina Eggertz (dotter av bergsrådm. Eggert E. på Hinsnoret och omg. m. överstelöjtn. Carl Törnebladh på Källviken) — i sitt första gifte hade hon dottern Brita Johanna, g. m. sin styvfars bror överstelöjtn. Gustaf Törnebladh, samt sönerna Per Henrik, löjtn. och lantbrukare i Skåne, och Carl Reinhold på Hinsnoret († 1851), kapten vid Västmanlands regem., g. m. Gunborg Mathilda Fahlström († 1894) — deras söner voro byrådir. i Väg- och Vattenbyggnadsstyr. Per Henrik († 1911) och director musices i Uppsala Ivar Eggert († ogift 1909⁵⁾).

I bouppteckningen efter Lars Hedenblad 1791 uppräknas En Byggning Norr på Gården af 3:ne Rum och förstufva, En gammal Dito väster på gården af

¹⁾ Helmer Lagergren: Bergsmansgårdarna kring St. Kopparberget i Gammalt och nytt från Dalarna (ur Falu-Kuriren) 1929.

²⁾ Hofberg m. fl.: Svenskt Biogr. Handlexikon, Falu-Kuriren 1.8.1930. Enl. senare forskning lär Jost Timme och Melkerssonssläkten härstamma från Nedra Heden, ej från Övra.

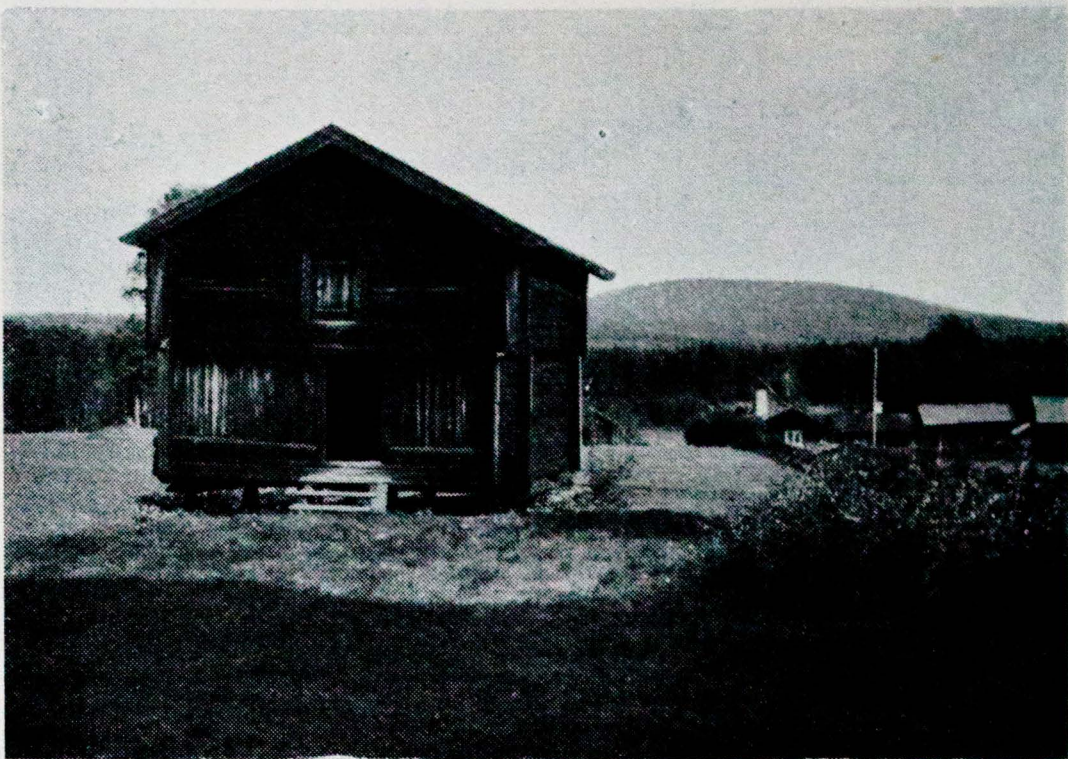
³⁾ Bror till Jan i Östanfors (vars son rådman Anders Janssons barn kallade sig Fahlström och vars dotter Christina blev g. m. provis. Nils Fahlbeck), till Anders i Efrikgården (Anders Everström d. ä:s farfar) och till Eric i Skuggarvet, g. m. Christina Larsdotter från Övra Heden (1685—1757, sannolikt syster till Lisa, g. m. hennes sväger Maths härövan).

⁴⁾ Oluf Skinnare var alltså Herman Geijers farfars morfars farfars far.

⁵⁾ Ovanst. enl. Anrep: Sv. Släktboken 2, Elgenstierna: Sv. Släktkalendern 1919 och Oluf Skinnares stamtavla med tillägg av Herman Geijer.

fyra rum, alla mest obrukbara, en Byggning på östra sidan af Drängstufva och Brygghus, en Bod med kjällare under, stall, fä- och svinhus, ett tvibottnat Stolp Herberge, en kjölna och Badstufva, en gammal byggnad af 3:ne Bodar med natstufva, alt förfallit, en gammal smedja m. m. Av denna f. d. Hedenbladiska och sedan Westbladiska gård¹⁾ norr om herrgården finns något ännu kvar — en bod med takved, ett väldigt källartak med gaveln i vägkanten under björk-

K. E. F. 1925

BILD 47. HERBRE VID BACKA, HEDEN. HORNBERGET I BAKGR.

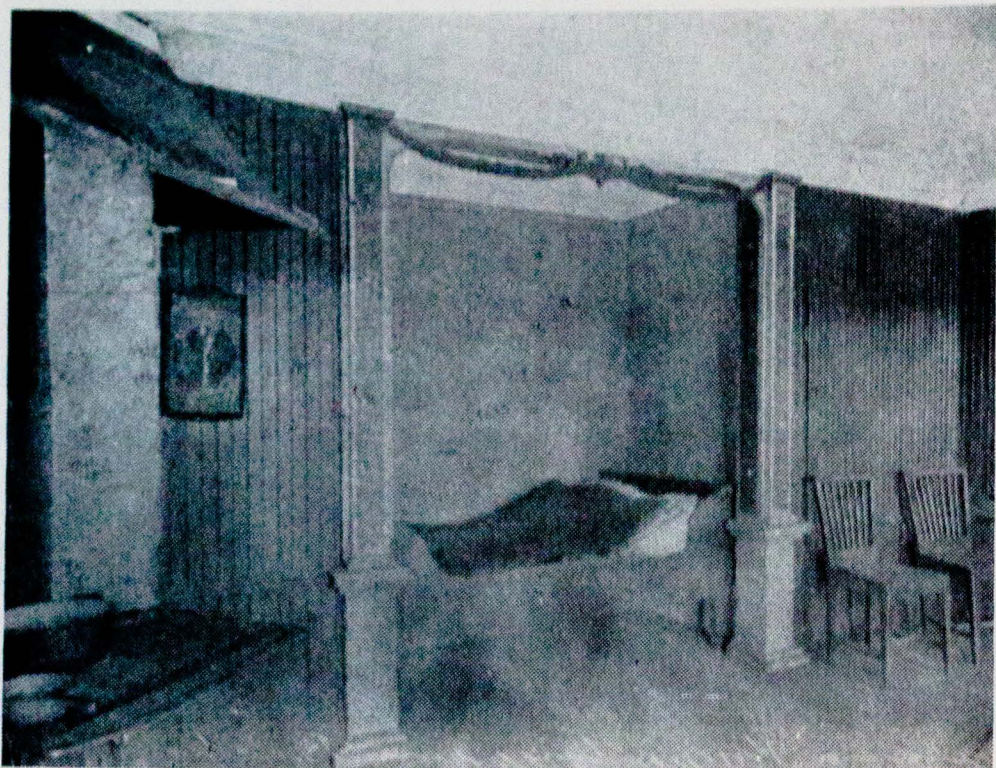
kronor och ett par stugor, den ena en lång parstuga med stora smårutiga fönster, halvrunt fönster i gavelröset mot vägen, dörr i andra gaveln, enkel brokvist på framsidan, i köket en väggfast tvåvåningssäng på var sida om dörren, ett helgjutet symmetriskt inrede²⁾). Där bo nu herrgårdens sommarkarlar, och torpare sitta i andra smågårdar efter vägen upp till Haghed — den går mellan gamla lador med väderbitna knutar, två på samma sida skiljas av en smyg med grind, den ena har en stilfull rikt mönstrad dörr, panelad med bräder i form av ett X på ett V. De höra liksom ett stolpherbre och en källarbod med värleka på hög stång till en torpargård med två små stugor, den enas snedrandiga dörr är lägre än fönstret tätt intill²⁾). Bouppteckningen efter Johan Sundström därstädes 1851 upptar »2:ne Byggningar om 2 rum hvardera, Herrbre, Källare med bod samt ett fähus med stillbod och en lada om ett golf». Flera bodar komma sen, en liten med fyrsidigt pyramidtak, och sist en underligt hopkommen tvåvåningsstuga, knuttimrad utom på nedra bottens ena gavel och en bit av baksidan, där väggen består av resvirke liksom framsidans trapphus bredvid bred brokvist med snedtak. Nedra våningens fönster äro smårutiga, men ej den övras, som kanske är påbyggd senare.

Mitt emot — nedanför en blockbeströdd tallkulle och en liten gammal gård: stuga med smårutigt gavelfönster mellan källarbod och herbre, alla tjärbruna — ligger Backa åldriga bergsmansgård²⁾ eller vad som finns i behåll därav: mörkbrunt herbre med stavplank framför svalen och humlegård en bit ifrån — det tar sig präktigt ut mot Hornberget i bakgrunden —, en gammal stenterrass, tunnvälvd källare med sadeltak, över den lär förr ha stått en stor hög byggnad, använd som skol- och danslokal, kanske den ursprungliga manbyggnaden — bredvid den frodades en finfin trädgård med halvcirkelformiga land och koncentriskå gangar mellan dem, nu igenvuxen och förvildad, men ännu prunka här kejsarkrona, borstnejlika, akleja, ängsnäva bland bärbuskar, körsbärs- och

¹⁾ 1878 egd av bruksp. C. G. Westblad på Gassarvet.

²⁾ B. Exp. 1919.

Bergsl. Exp. 1919 foto.

BILD 48. SÄNGALKOV PÅ BACKA, HEDEN.

äppelträd, hägg och rönn. Och en tät mur av gamla syrénsnår med ända till arms-tjocka stammar nästan döljer stugan själv — förfallen också den, endast bebodd sommartid av ett par trädgårdskullor.

Men det är en märklig stuga — med valmtak, endast en skorsten mitt på kroppåsen, gamla dörrar med S-formiga gångjärnsbeslag och stiliga järnhandtag, förstuga med gråmålad bröstpanel och vitlimmade pappklädda väggar; t. v. kammare med

vit bröstpanel, golv av grova plankor, med spår av målade fyrkantiga fält i brunt och grått, brunmålad rund hörnkakelugn från 1800-talets förra hälft; t. h. sängkammare med helpanelade väggar (förr ljusblåa tapeter) och en unik sängalkov med gustaviansk inramning: upptill en utskuren girland målad med lager och bruna fruktmotiv, därunder sidopilastrar med kvinnogestalter, urnor och rankor, snirklar och bandrosetter i gråvitt och något rödaktigt på grön botten, målade i pompejansk stil tydligen av en lärjunge till den yngre Masreliez¹⁾. Det är en paulun för ett par sommarkullor!

Bakom sängkammaren (som nu har kokspis, förr hörnkakelugn) ligger gamla köket med vitrappade väggar, stor kärllhylla, väldig mur med öppen spis och bakugn — och därbredvid ett f. d. bränneri utan innertak, också med öppen spis, tunnvälvd bakugn och pannmur samt golv av delvis otuktade stenplattor.

1539 nämnes Bengt på Backa, också en av Måns Nilssons sakfällda gårdar, 1571 Knut Nilsson i Backa, 1612 Olof Koppare på Backa ofwan Warpan. Förut omtalad är bergsmannen och kyrkovärden Olof Jonsson på Backa (1600—1680), även riksdagsman och bisittare i Gruvrätten, enligt Örnberg²⁾ son till bergsmannen Jon Persson från Hälsingland och Brita († 1659), enligt Jacob Ingelsson och Hammarström »son till Dräng Jon och Broder till Frans Jonsson på Dikarbacken, Daniel J. i Warggården, en tiock och stadig man, samt Casten J. på Elsborg», ännu stadigare: han »wägde 1 Skepd 3 Lispd och 7 mark, och när han begrofs woro 16 personer under båren». Olof Jonsson och hans arvingar innehade en tid också Grycksbo (se längre fram), och han hade i St. Kopparbergs kyrka både en gravsten med ringar och ett epitafium med den Heliga Nattvarden och därunder två cartucher med hans, hans hustrus och barns namn:

¹⁾ Enl. Sigurd Erixon, se Bilaga 4.

²⁾ Sv. Ättartal 12:315, där han tycks vara förväxlad med den samtidige Olof Jonsson på Backa i Sundborn liksom i min Sundbornsbok sid. 166, vars uppgifter hämtats ur Sv. Ättartal.

Olof Jonsson	Vallen Olofson
	Jonas Olofson
Margareta Vallens	H. Brita Olofs Dot-
Dotter	ter och Margareta
På Backa.	Olofs Dotter H. Malin
	Olofs Dotter och Eli-
	sabet Olofs Dotter.
Anno	1666.
Renov. 1780	
(af Håfmål. Eric Hallblad.)	

Hustru Margareta var bergsmansdotter från Gassarvet¹⁾, där ock sonen Vallen blev bergsman. På Backa tycks Olof Jonsson ej ha haft någon arvinge, och gårdens senare egare äro mig okända. Det verkar som om stugan länge skulle ha legat tom och dödstyst bakom sin täta mur av lövmassor — ett sovande Törnrosslott i smått.

¹⁾ I Sv. Ättartal står felaktigt »Gusarfvvet».

K. E. F. 1921

BILD 49. GRYCKSBODALEN FRÅN STUDSARVSBERGET.

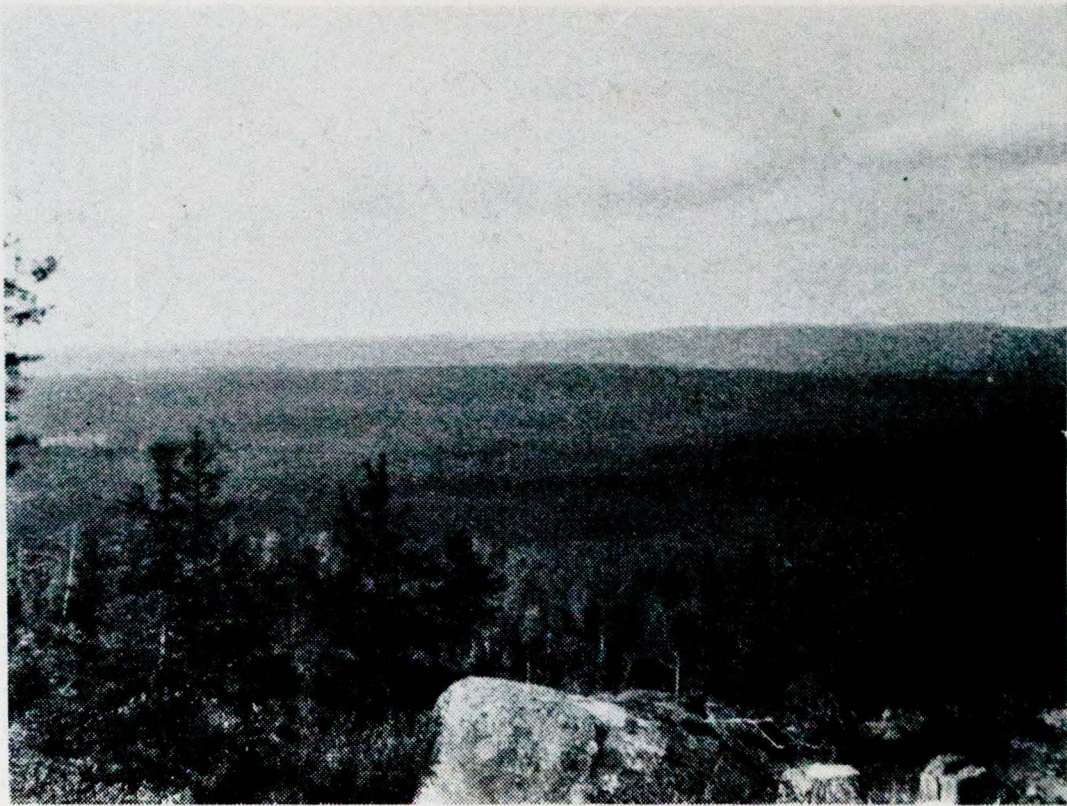
WÄSTERÅNS BERGSLAG

En kraftig vattendelare skiljer Österåns och Västeråns bergslag, Grafsbergets ås med Studsarvsbergets höjdbuckla på mitten. Däröver går gamla vägen från Bjurs — en backe upp från Lilla Smålingen på sockengränsen, en ner till Långtjärn djupt mellan skogsbranter, en upp igen som en himlastege — därpå fin bitvis gräsgrodd väg, hård och stenfri, än jämn, än sakta sluttande utför, med en starkare backe ner till Halldammen och Prästbodarnas idyll, förr ett kärt sommarviste för Bjursprosten Nils Gustaf Åström, nu en fast gård, alltjämt tillhörig Bjursfolk ehuru belägen en god bit in i St. Kopparbergs socken¹⁾. Sen åter en brant backe uppför, och utför igen till Harmsarvets gruvor med stora varp; främmande bruksbolag (Forsbacka och Ljusne) ha i senare tid arbetat i varpen, men ej i berget. År 1839 var

¹⁾ Se boken om Bjursås och Äl sid. 103. Prosten Å. (f. 1804 i Stjärnsund, där fadern var tullvaktmästare, † 1882) gav under sign. Mortalis ut diktsamlingen »Dalblommor» 1832, både allvarliga och skämtsamma poem, det första »Till Fahlu Grufva. Dedication». I »Sång i anledning af Hertigens af Dalarne födelse» förekommer en »Chor af Dalkarlar (På en gammal Dal-Melodi)» — det är den allkända melodin till »Kör opp i Dalen».

fångsten 6506 skepp. järnmalm¹⁾, den »lär ha hållit ända till 94 % järn och kördes till Furudals kettingverk; i bakföra togs sedan länkar och lås, som kördes till Gävle, för att därifrån båtledes fraktas till 'Konstantinopolitanska' sundet»²⁾. Furudal hade här en av sina viktigaste gruvor (andra voro Hornbergs och Kunterbergs); malmen kördes i första hand till Bengtsarvet vid Grycken och vidare norrut över sjöarna och »bô-rane» mellan dem (se längre fram).

K. F. F. omkr. 1914.

BILD 50. BJURS FRÅN BONDBERG.

Vid Harmsare ligga två gårdar lågt nära en liten uppdämd tjärn, så bär det tvärt uppför igen, genom stora slogar och konvaljebackar och över sluttande åkrar till Studsarvet — en ensam gård och 5—6 i rad längs bygatan, med utsikt åt väster och norr, som om de liksom vandraren vände sig om för att se sig tillbaka: åt väster Grycksbo djupt i dalen med vatten och bygd och därovan skogsbyar högt i bergen i Ål, åt norr och nordväst en mäktig skogsås, bortom dess överkant en vit glimt, det är Bjurs kyrka, och byar kring den — Baggarvet, Rexbo, Kallesbacken, Sågsbo —, och som bakgrund en långsträckt svagt böljande bergkam, Bjursberget, Ärtknubb, Sätjerberget, Älgberget med dess fäbovall, Skottberget. Ännu större är synen från Bondberg en kort

bit åt öster (en Grycksbo-gård, två andra äro rivna), 304 m. ö. h., högsta klinten av Stussarsberget med Bergtjärn på högplatån; även där syns en stor del av Bjurs, ås bakom ås, mest skog, men också hela den stora Rog och Nordanrog bortom den (se bild 1) — och från en annan punkt Svärdsjö- och Sundbornsberg, Varpan och Falun. — Häruppiifrån skyn-dar vägen åter utför med en väldig backe ner till Bergs-

K. E. F. omkr. 1914

BILD 51. GAMMAL GÅRD VID BERG. VARPAN I BAKGR.

¹⁾ Enl. J. M. Bergman, a. a.

²⁾ Uppteckn. av Klara Sjö Dahl, Grycksbo, till D. H. F:s prästäv-lan 1930.

K. E. F. 1925

BILD 52. VARPAN FRÅN ÖVRA TOMSARVET.

gården — härlig skogsväg med hård barrmatta genom barrskog överst och blandskog längre ner — förbi Bergs ödegård, förr fäboställe, några gråa hus med takved stå kanske kvar än (stuga med kök och kammare, lång stall- och lagårdslänga, redskapsbod och nyare hitflyttad trösklada — grunden efter en riven stuga syns på fjärde sidan¹⁾); här är utsikten mer leende, sluttande gräsängar mellan slo-

gar närmast, Varpan med uddar och vikar i dalen, och Falun i fonden.

Berg kallas nu vanligen Norlingsberg, kanske efter hem.-eg. Hans Andersson Norling i Bergsgården (1774—1844). På Tab. Geogr. stå 5 bergsfrälsehemman vid Bärgh; Ingolph Persson och Eric Oluffsson i Bondeberg samt Hans Thomesson i Bergh nämnas 1642²⁾, Simon och Erich i Berg ofwan Warpan voro fjärdepartsegare 1612, Hustru Gertrud i Berg, Michil Person i Bondeberget, Per Oloffson i Stussarfftt och Hans Oloffson i Hermesarfft upptagas i längden 1571 (det sista kallas adelsgoods 1604, d. v. s. lydande under Grycksbo), och 1569 hade de 4 ställena var sin bergsfrälsegård³⁾. I Oluf Skinnares stamtavla står Lisken Jansdotter (hans sondotter, † 1757) g. m. Anders Hansson i Harmsare, vilket också anges såsom boplats för deras söner Hans och Lars — det är väl sannolikt detta Harmsarvet och ej det större nära Vällan.

Nordöst om Berg ligga högt i sluttningen Nedra och Övra Tomsare (Tomsarvet — Peder Suadd i Tomesarfft 1571), nedra gården om- och påbyggd, den övra gammal och mörkröd med spåntak, båda med storartad utsikt, särskilt den senare: närmast sluttande åkrar med buskar och stenrösen och klo- lika stöd för hässjestänger, därnedanför skog, t. v. Hornberget, Jungfruberget, i sänkorna mellan dem blåa åsar och toppar i Sundborn — troligen Årberget, Vettberget och Råberget; i mitten hela Varpan med holmar och uddar, hela stan med kyrkorna, gruvan och Oscars lave, Runn, Vikabygden bortom den — kyrkan syns vid viss belysning —, och blåberg längst bort, Bispbergs klack och en del av bergmuren mellan St. Tuna och Silvberg; t. h. en mäktig sluttande skogsvägg med ljusare fläckar vid foten, det är åkrar vid Varbo och Botäkt och en flik av Bergsgårdsbygden.

Starkt utför går vägen rakt åt söder till Övra Gassarvet — två röda mindre gårdar, den ena särdeles trivsamt, kringbyggd med tre stugor, en har källarsvale bredvid förstukuren och en liten rundtimmerbod, kanske från 1600-talet, med liten dörr, sexkantiga knutar (här sällsynta) och fint saxad takved — mellan stockarna växa en björkbuske och ett par granbuskar, och vid vägkantens stenmur liksom på gården blommar högre Rudbeckia. — Åter utför,

¹⁾ B. Exp. 1919.

²⁾ C. J. Lundström a. a.

³⁾ Tom Söderberg: a. a., kartan.

till Nedra Gassarvets storgård¹⁾, nu tillhörig Bergslaget, som inköpte den 1889 av Maria Litströms konkursmassa och som där har vilohem för sin tjänstemannakår: tvåvånings vittrappad manbyggnad med knutpilast-rar, stort halvrunt fönster i gavelröset, två ingångar från gårdssidan med förstugor, 9 rum på nedra och 7 på övre botten, däribland en stor sal tvärs över i mitten

— djup hemtrevnad överallt, gamla stilfulla möbler, gustavianska stolar, en ofantligt lång mahognysoffa. Nyare tvåvånings veranda (en äldre fanns förut) åt trädgården, med tennisplan och inbjudande vrår, isynnerhet en stor lövsal av lönn och alm med vita trädgårdsmöbler, och granhäck och allé av lönn och björk och gran. Samt majstång med Dalpilarna och kopparmärket vid den stora tresidiga fägårdens med en mängd präktiga hus, främst ett riktigt herrgårdsprevé med pyramidtak och hög trappa; men i sept. 1930 brunno alla ekonomibyggnaderna ned till grunden — byk- och bagarstuga, redskaps-hus, stor foderlada, stall med vällingklocka, en äldre och en nyare ladugård, bodar och lider, en arbetarbostad med två gästrum m. m. Den svårt hotade manbyggnaden räddades liksom kreatursbesättningen (10 kor, 2 tjurar, 3 hästar och ett par grisar), men hela årets inneliggande gröda och så gott som alla redskap och inventarier blevo lågornas rov till stor förlust för gårdens arrendator sedan 35 år.

Gatzarve, »urminnes bergsfrälsehemman», nämnes första gången 1452; 1549 förunnar

Gustaf Wasa Jöns Pedersson i Gatzarffwet anstånd med betalning av hans skuld, 1551 är Hans Jonsson i Gassarff tolvman²⁾, 1571 skatta samme man i Nedre samt Hans Jönsson och Hans Larsson i Öffure Gassare, 1612 Anders, Olof Hansson (tydiligen son till en av de tre föregående) och Wallen i Gassare³⁾, svärfar till Olof Jonsson i Backa, vars

BILD 54. NEDRA GASSARVET.

K. E. F. 1925

BILD 53. GAMMAL BOD VID ÖVRA GASSARVET.

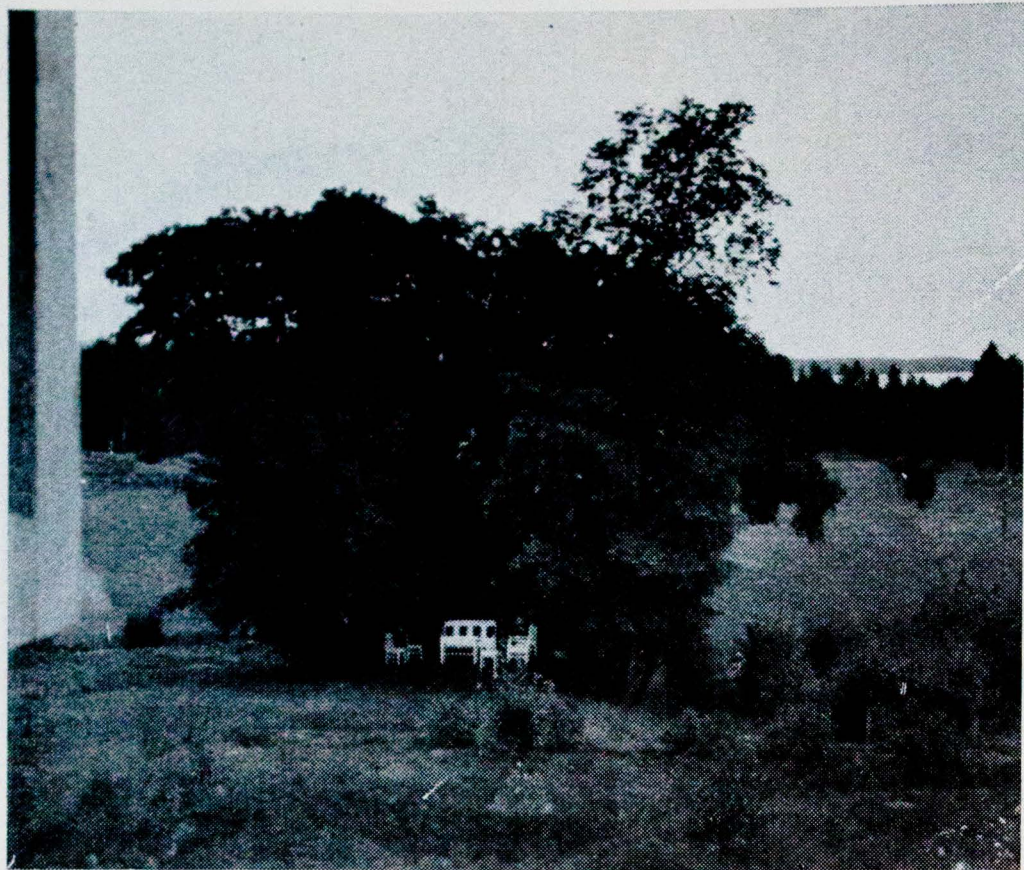
K. E. F. 1925

¹⁾ B. Exp. 1918.

²⁾ D. D. 736, 778.

³⁾ Och sedan Främby, son till Ingel i Warbo och far till Ingel Vallensson på Främby, vars son Ingel Ingelsson åter var bergsman på Gassarvet — se förut vid Tägt.

K. E. F. 1925

BILD 55. LÖVSAL VID NEDRA GASSARVET.

son Vallen Olsson¹⁾ också var bergsman här liksom hans sons Olof Vallenssons i Efrikgården måg Erik Ersson Bäck²⁾, vars dotter Anna (f. 1732) blev g. m. Nils Andersson Hammar, som förmodligen övertog gården här. Ovanstående Vallen Ingelsson var nämndeman 1625 jämte Jöran Matson i Gassare (också kyrkovård), »en rik och förmögen Bergsman, Bisittare i Grufrätten, har varit rådande öfwer en stor deel vthaf Biusås sochn och mycket afhållen vthaf Konung Gustaf Adolph och har och lånt Konungen koppar — — har och varit en farlig man till att swäria [fastän kyrkovård!], ty har Konungen sagt till honom, swär intet Jöran, så har han swarat, intet swär iag nu eders Maj:t.

Han hade både söner och döttrar, men nu är ingen qwar vthaf dem. En dotterson Jöran Erichsson war adelsman och Änkedrottningens Camererare» (enligt Jacob Ingelsson).

Tab. Geogr. har här 4 bergsfrälsehemman och ett nybygge. Senare nämnes bergsmannen Lars Larsson, vars dotter Anna († 1792) äktade Eric Brander från Varggården, hitgift liksom deras måg Hans Wikman († 1814 — sonen Anders W. gifte sig till Uvnäs). En annan bergsman här var Anders Danielsson Westblad (f. 1732, g. m. Elisabeth Hedenblad, se förut vid Heden).

1640 omtalas Bolsarfwet i Wästerås bergslag, Tab. Geogr. har en bergsfrälsegård med samma namn sydöst om Gassare och en annan i sydväst, Slättemyran — en gammal gård: 1463 köper Matts Hansson uppå Kopparbergit ett gods Slättemyra ofwan Warpan i *Tuna* Sochn av Henrick Swarth borgare i Westerås, med utvägom som äro Holmfridsarff och Wibiörna Skoga, en äng Sandewik nordan Rog, en äng östan för Börtisarff samt Buderöö m. m.³⁾. Sedan egde Måns Nilsson i Aspeboda också Slättmyra — 1536 återfick hans änka gården. Joghann Andersson å Slettemyre (1545) var nämndeman 1556 (Joen A. i Slettemyra⁴⁾) och skattebetalare 1571 (Johan A. i Slettemyra), säkerligen far till Hans Jonsson i Slättemyra, en förmögen man som 1612 skattade för 1 Solf kossa och 2 Sölfskiedar, wogo 16 lodh 1 qwintin — han fick 8 lodh tillbaka. Hans Görsson i Slättmyra nämnes 1604. — Här har man ock brutit godartad, fast mindre ymnig järnmalm i Slättmyr- och Buråsgruvorna, dock endast några år (1803—1807).

Bergsmansgårdarna Bolsarvet och Slättmyra äro rivna och borta — men på eller nära den senares tomt ligger nu socknens försörjningshem Lindsberg, en gammal f. d. herrgård. På en vindflöjel (kopparflagga mellan kulkors under och stjärna överst) står *S D B L 1774*, på vällingklockan: »*Då Rådm. Sam. Dan. Berglind var ägare till Lindsberg blef jag gjuten att kalla folk till arbete och spisning år 1794 af Gjöthe*» — det var alltså rådmannen som gav gården

¹⁾ På 1718 års karta står »Vallen Olss.» mellan Berg och Gatsarfwet. Där återfinns också Hälldammen, Harmsare, Stutsare, Bondberg, Tomsare, Slättmyra och Bolsare samt sør om de två sista (mellan Heden och Bergsgården) Hans Jönss., Jan Bergs och And. Valss.

²⁾ Se förut vid Efrikgården och Heden.

³⁾ D. D. 302.

⁴⁾ D. D. 685, 839.

dess nuvarande namn. Sedan egd av Anders Moræus från Sveden († på Lindsberg 1844), därefter av räntmästare E. G. Areen och hans arvingar och sedan av inspektör Mats Larsson (bror till »Bredsjökungen», allkänd i Bergslagen), inköptes gården av socknen 1903 — även Bjurs och Aspeboda äro delägare. Intill den gamla manbyggnaden — vars veranda har smala kolonner under bred frontespis med bladornament i 3 halvcirklar i röstet — uppfördes 1905 en större nästan palatslik byggnad, och efter en grundlig om- och tillbyggnad 1928—30 »torde hemmet få anses utgöra en mönsteranstalt på sitt område»¹⁾, med plats för 60 pensionärer, särskild avdelning för kroniskt sjuka, fristående sinnessjukstuga, stämningsfull kyrksal o. s. v. — Här frodas rikt bärande apalar, lönnar, en rad vackra granar, och här ligger en damm med id. Hit hör 50 tunnl. jord, både ladugården, byggd 1924, och dess rödkullebesättning äro mönstergilla, inte minst den flera gånger prisbelönade tjuren. Avelsarbetet började 1912, och stammen har under senare år gått fort framåt tack vare föreståndaren K. A. Göthes sällsporda energi och duglighet.²⁾

I skogen nära Lindsberg står en tall med en mängd grova grenar, som växa ihop och skiljas igen, vid en lada på egorna en annan med välväxt pyramidformig krona och ute på åkern en tredje, vresig och krokig, med stammen först böjd i rät vinkel och sen åter med en sväng uppåt skyn.

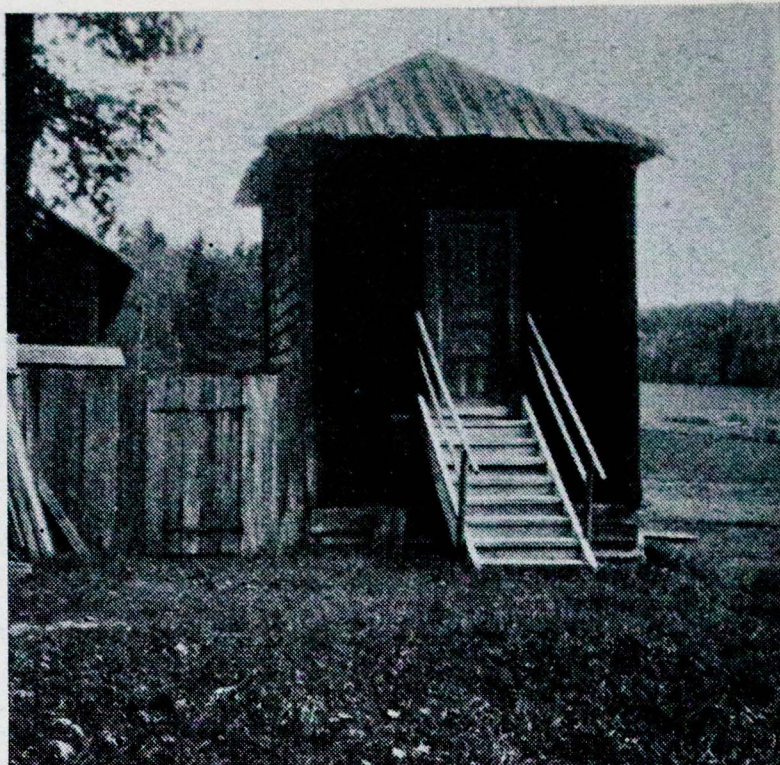
*

»Västerån» kommer från Gopen i Bjurs och rinner genom Lustbosjön³⁾, Tansen och Grycken till Varpan — strax öst om Grycken står »Westeråbygden» på kartan Delin. Cupr. Socken-

¹⁾ Gunnar Ekström: Ämbetsberättelser rör. Falu pastorat.

²⁾ O. E—n (dir. Oskar Eriksson på Vassbo) i Svenskt Land 1927 och i Lantbrukstidskr. för Dalarna febr. 1926.

³⁾ Obs. *inte* Lustebo, en o-dalsk namnform som troligen järnvägs-herrarna eller kartritarna bära ansvaret för — se Bjursåsboken sid. 31. Kartan från 1718 har den ursprungliga formen Lusbo, och där kallas Lustbosjön Öfre Tansen.

K. E. F. 1925

BILD 56. NEDRA GASSARVETS HERRGÅRDS-
PREVET.

K. E. F. 1925

BILD 57. LINDSBERGS GAMLA MANBYGGNAD.

K. E. F. 1925

BILD 58. LADOR MELLAN BOLLBO OCH LARSARVET.

gränsen går här mot Bjurs och Ål från Rog åt sydväst över L. och St. Smälingen, över ån kort öster om Lustbosjön och ner till Fransberget, där den med en rät vinkel vänder åt sydöst och går mot Aspeboda över Holsjön, Mörtsjön och Stugutjärn samt efter ett par krockar åt norr mot Torsång till Runns strand söder om Bjernsnäs; ute i sjön vänder den åt nordöst och norr och går mot Vika till Korsnäs samt mitt i Hosjön och Sundbornsån till »Trosteholmen»¹⁾. Resenberg räknar

1734 upp följande råmärken (i motsatt ordning): Korsnäs Fiskhuset, Tiufallen, Biarmsnäsudden, Simons-Berget, Källan, Mörtsjöbron, Holsjön, Prästberget, Helsingstugun, Slinderån, Östsödra ändan af Tansen, Högberget och Råberget. Enligt 1718 års karta är Prästberget detsamma som nuvarande Fransberget, Helsing Stuga ligger sydväst och Slinneråsen (ej »ån») norr om Finbodarna, Högberget söder och Råberget norr om Smälingarna. —

Vid landsvägen nära Bjurs rå växer en björk lik ett jättemetspö, 20 m. hög men knappt 1 dm. i tvärmått vid roten, och kronan är bara en liten liten toppruska. Där i närheten tar en stig av åt söder till Bollnäs, som egentligen heter Bollbo — här finns inget näs, tallskogen står som en hög mörk mur runtom gården: trevlig röd stuga med silvergråa uthus, drivbänkar och blomsterland — solrosor, ringrosor, luktärter och mycket mer, en handelsträdgård mitt i djupa skogen. Bredvid ligger en liten ödegård med stängda tysta timmerhus, och två små gråa rundtimmerlador, den ena med takved, den andra med en öppning mellan stockarna mitt på gaveln från vägg till vägg i st. f. dörr, stå vid en liten odling vid skogsvägen söderut till Larsarvet och Tansbo.

Larsare är ett egnahemsamhälle, Grycksboarbetare ha köpt jord av bönder och byggt sig gårdar, några söder om de andra heta Hagen och höra hit, och en bit åt öster ligger Juskbo — med Grycksbo Folkets Hus, kooperativ handelsbod och en klichéanstalt²⁾ inrättad av ett par ynglingar i gamla Juskstugan. — I Larsarvet hittar man en stuga med blybågar och regnbågsskimrande rutor i röstets fönster, en gammal lada med bred vågrätt tudelad dörr, en äldre gård med upprustad stuga och mitt emot den intill varann en hög spåntäckt loge och lagård med takved (och 4 harvar upphängda på bakväggen) — eljest nästan idel nytt. Då äro Tansbogårdarna mer gammaldags, fint belägna på sluttningen ner emot Tansen — bortom sjön stiga berg i Ål över skogen,

¹⁾ Om den och gränsen i norr se Sundbornsboken sid. 30 och 170.

²⁾ Har numera förenats med Falu Nya Boktryckeri i Falun.

Byngsbodarna och Oxberg syns där högt i takterna¹). Ett herbre med svale på gaveln och grova järnband till dörrbeslag, flera bodar och lador med vedtak liksom den mindre stugan och en stor trösklada på höga trästolpar mellan hörnstenarna (med åkdon och redskap under golvet) vid den nedersta och trevligaste gården — med hus på alla 4 sidorna, dock ej hopbyggda, och gamla äppelträd —, strax ovan järnvägen, som kantar sjön. Hit höra ock Gullnäs två

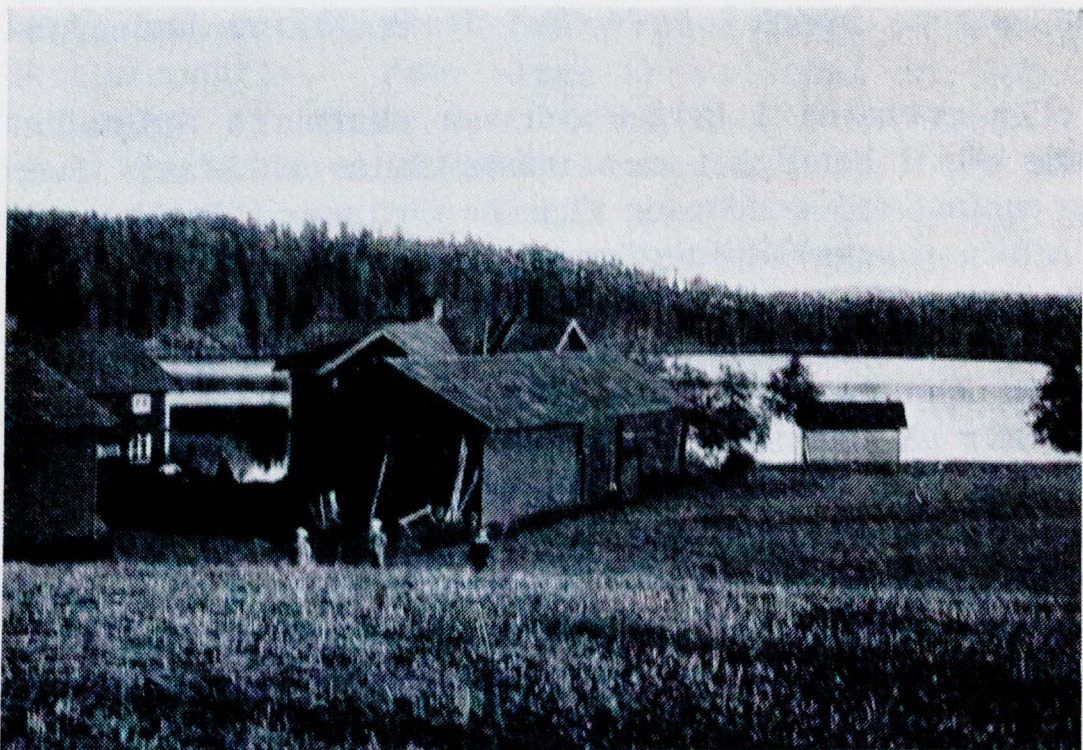
K. E. F. 1925

BILD 59. GÅRD I TANSBO.

gårdar i sydöst nedanför banan, den ena trevligt byggd och lagd, också fyr-sidig med två stugor vid stranden och uthusen trappformigt på backen där-ovan, den andra med en äldre och en nyare stuga och vacker syn över östra sjöviken — där bortom dalen står Graftsbergets långa mur med Harmsares och Stussares gårdar högt i höjden. — Sjön har varit fiskrik och lovar att bli det ånyo. Tansens fiskevårdsförening, bildad 1927 och nu bestående av ett 80-tal medlemmar, har lagt ut en mängd risvålar, förbjudit fiske med ryssjor och »standkrok» och släppt ut massor av gäddyngel, som gått bra till — försök att plantera in sik tycks dock ej ha lyckats²).

Tansbo, Larsarvet och Juskbo voro, såsom framdeles skall omtalas, ursprungligen »adelsfrälsehemman» under Grycksbo. Men innan vi följa ån vidare dit, må vi göra en vildmarksvandring i höjderna sør om Tansen — bland dem Fransberget, socknens högsta klint (397 m. ö. h.) i dess västligaste hörn

mellan Aspeboda och Ål — ett torn på gränsmuren mellan Övra och Nedra Dalarna. Häromkring både i St. Kopparberg och Aspeboda hade rika bergsmän och bönder i

K. E. F. 1925

BILD 60. GÅRD I GULLNÄS VID TANSEN.

¹) Tom Söderberg (a. a. sid. 372) vill anknyta bynamnet till Herman Tand, som förekommer i en urkund från 1422 (D. D. 260) — alldeles säkert med orätt, ty dels finns sjönamnet Tansen också på andra håll och är troligen äldre, dels anges Herman Tand uttryckligen såsom boende i Vika.

²) Enl. Grycksbo-krönika i Falu-Kuriren 20.2.1932.

K. E. F. 1925
BILD 61. SPJUTSJÖN FRÅN BACKEN OVANFÖR KÄLLSLÄTTEN.

Ål stora egor, både skogar och fäbodar. Och här susa friskt levande sägner i skogs-luften, de flesta samlade kring Spjutsjön, vars vatten rinner söderut till Holsjön nära Källslätten och där Olof Biörnsson i Warggården hade 3 kopparhyttor — ända härborta i omarken! — men de ha »intet på 200 åhr varit gångse», skriver Jacob Ingelsson, d. v. s. de lades öde redan i början av 1500-talet. »Slagghögar, rester av väganläggningar m. m. vittna ännu om att något tilldragit sig här långt tillbaka i tiden.»

bodsägnen, skatt- och gruvsägnen, sägnerna om silverknäpar och prästdråp. En vallkulla vid en fäbod på Älgränsen kunde inte få hem sina kor om kvällarna, dom va förgjorda och stanna på en kolbotten vid Spjutsjöberget — tills hon fick dit en klok gubbe, som bota dom; det hände 1880, och kullen lever än¹⁾. Gubben Anders Homman berättade²⁾: Rikaste bonden i Dalarna Valses Erik i Ål hade köpt skog neråt Grycksbo å hade ett fäboställe där ve Nisven (Nysveden) å en stor odling, e åkermira. Far å ja va där å ordna på sommarn å kôla på vintern. Där skull finnas Bergrå på ett högt berg sydväst om mira (Spjutsjöberget), dom skulle ha herrgård där å ha lejt säj förbönder som hämta varor i Falun åt dom; dom feck te bästa när dom kom igen, men avlöninga kommer efter er i kärre, sa Bergrå, men ni få inte titta tebaks, för då tar då slut på vägen. Å då geck så, då kom ett stort skrin i kärre fullt mä pängar, å dom höll säj å titta inte tebaks å då geck bra för dom. Dom [bergrå] hade fari fram där vi hade kôlninga.

Mest förtäljes om silvergruvan eller gruvorna i berget och om skatten i Spjutsjön. En Älkarl upptäckte gruvan, arbetade där i hemlighet men måste sluta och »fata» över gruvan (dölja den), det var Råndas malm; till ersättning fick han pängar, blev konstig och gick alltid och mumlade: »Fata å luta (hacka) Spjutsjögruva, pänningar älva hundra.» En gumma mötte på berget två karlar, som på en häst klövjade en tunna full med silver — de var på väg från gruvan med silver för Råndas räkning. Enligt en annan upptecknare skall »Bergranden» ha sagt åt en Älgubbe att klabba igen silvergruvan, vilket han också gjorde, då danska spejare voro här på 1500-talet. Och enligt en tredje skall Randa ha gett en Bjurskarl i uppdrag att laga den bristfälliga igentimringen av gruvan; som lön skulle han få så mycket pängar, att de räckte både åt honom och hans efterkommande, om han ställde sin läderkasjett bakom staldörren 3 torsdagsnätter å rad. Alla förvånades över hans plötsliga välmåga och sökte lura ur honom hemligheten, det lyckades omsider en gång när han var berusad och sa: »Fat å luta tänna Spjutsjögruva,

¹⁾ Uppteckn. av Back Olof Eriksson, Ål, i Dalarnas Hembygds-Förbunds Tidskr. 1925.

²⁾ Uppteckn. av K. E. F. 1920. Se boken om Mockfjärd och Södra Gagnef sid. 57, 58, 78.

pängar hundra daler» — längre hann han inte, han blev vanskinnig och dalrarna förvandlades till spånor.

Sägnerna uppge flera olika egare till gruvan: Junkersgubben i Ål, som kastade sig ner i den, sedan han dräpt en präst¹⁾ — hans hund sprang och vädade däromkring; eller den grymme Erik på Varbo, som också sköt ihjäl en präst och hade silverskor på sin häst; eller »Spjutsjö-herrn», som dräpte prästen i Torsångs kyrka, skrev till kungs och begärde nåd, men fick till svar ett paket innehållande en skjorta utan halshål, förstod då

K. E. F. 1925
BILD 62. FINNSVEDEN. SVARTTJÄRNSBERGET I BAKGR.
LAGÅRD T. H. EN DEL AV STUGAN I VÄNSTRA KANTEN.

att han skulle mista huvudet, men gick rättvisan i förväg, byggde igen gruvorna, sänkte sin silvervagn i sjön, fick ner drängen i en brinnande kolmila, knuffade ner pigan i ett gammalt gruvhål och hoppade själv ner i ett annat; eller en bergsman på Källslätten, som också skodde hästarna med silverskor och sina vagnshjul med silverskoningar och sa att han kunde belägga hela vägen till Stockholm med silver; han sköt med både prästen i Gagnef eller Tuna, de två närmaste kyrkorna, som han besökte växelvis — befälde drängarna att gömma honom i en kolmila, men spårades av hundarna, smög sig hem, lastade sitt silver på en vagn förspänd med två hästar, och körde rakt ner i Spjutsjön.²⁾

Sjön har ovanligt klart vatten, man kan ibland få se silvervagnen på botten — en Älgubbe kröp flera skärtorsdagsnätter över sjöns blanka is för att upptäcka den i mån-skenet, och många ha sökt fiska upp den. En gång byggde tre män en flotte och lyckades med linor och block få upp vagnen nära vattubrynet, men då fick dom se en gumma en bit ifrån, och hon sa tre gånger: »Jag ska till Stockholm idag.» »Du ska visst till Stockholm idag, du», sa två av karlarna, och i detsamma försvann båda mot var sitt berg och hade stor möda att ta sig hem därifrån. Den tredje, som varit tyst, fick språka med Sjöraet, som rådde honom att föda 3 oxar i 3 år med söt mjölk (eller ett par helvita tvillingoxar med nysilad mjölk), så skulle de kunna dra upp skatten ur djupet. Men hans tjänare blandade »skvalur» i mjölken att dryga ut den med, och när han försökte igen, uppenbarade sig Sjöraet och sa: »Nu hjälper det inte att komma med några skvalutappar» — eller han hörde en röst ur sjön: »Bara skvalutappar, bara skvalutappar!» — eller »Inga skvalutappar dra öpp mi silvervagn!» — Slutligen säges »en egare av Alvik», som också åkte i silvervagn och hade silverskor på hästen, ha sänkt en skatt en midsommarmorgon i Spjutsjön »7 steg om Mats Lars botten», den kan endast hittas och bärgas av två tvillingpojkar en midsommardag i soluppgången, och de måste vara tysta; ett par fick upp den till vattenytan, då kom en höna som drog ett halmlass, de kunde inte tåga och skatten sjönk åter i sjön och ligger där än — det vanliga slutet på denna allkända sägen.³⁾ —

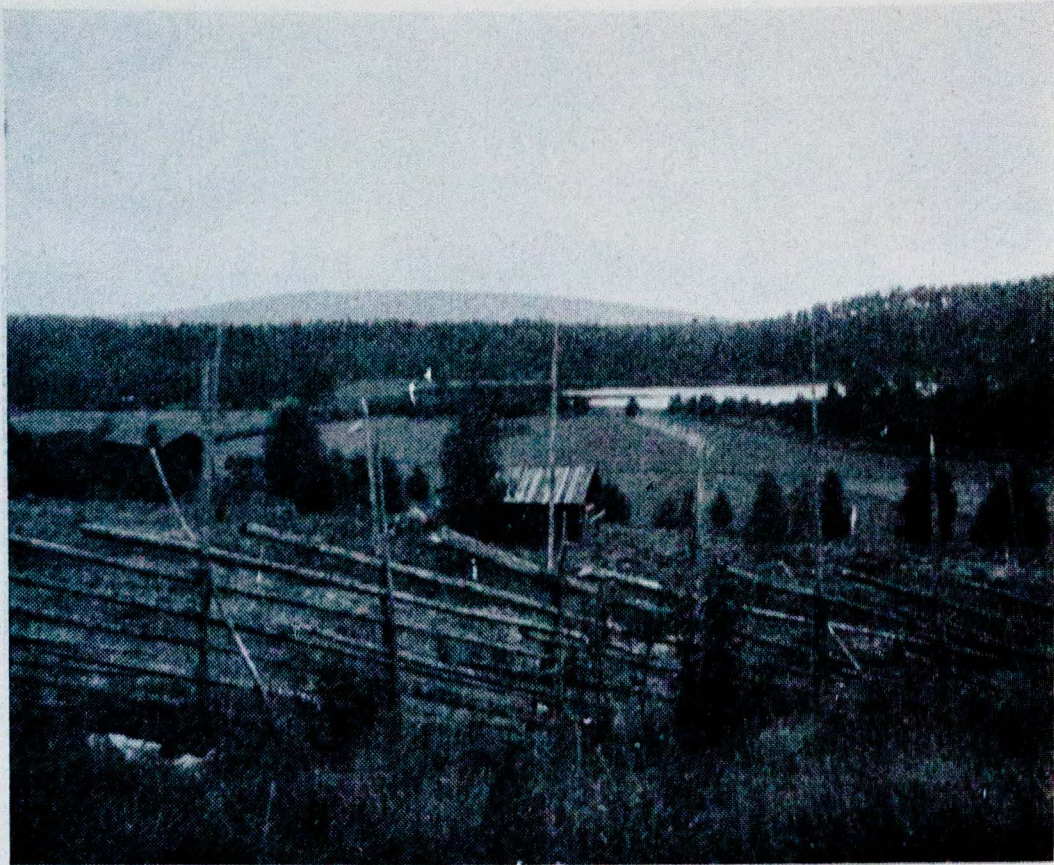
Spjutsjön skiljs av en smal ås från Stensjön, där ligger en skogsarbetar-

¹⁾ Se boken om Bjursås och Ål sid. 151.

²⁾ Om prästdräpssägnen se Rättviksboken sid. 48 och 50. Spjutsjösägnen berättas nästan alldeles lika om Silfverstråhlarna på Grängshammar och Bålgstin i Norrbärke.

³⁾ Ovanst. uppteckn. av Bertil Lunell i Falu-Kuriren, Gunnar Mäcs, Tunsta (efter Tidigs Anders Israelsson, Sätra, Ål) i Mora Folkhögskolas Elevförbunds tidskr. Skeriol 1920 — båda uppge felaktigt att Spjutsjön ligger i Ål —, Torp Anders Andersson (efter Mats Johan Eriksson, Skåle, Järna) i D. H. F:s Tidskr. 1915, samt Svea Zetterström, Floholm, Lustbo, och Klara Sjö Dahl, Grycksbo, i D. H. F:s pristävlan 1930.

K. E. F. 1925
BILD 63. NEDRA BJUSAN FRÅN FINNSVEDEN. GRAFS-
BERGET I BAKGR.

koja, förr lågo fäboddar både här och vid Sättersbotjärn strax i norr. Till Stensjöbuan bruka Bergfolke fara, berättade Anders Homman, han hörde dem en gång — hade varit kallad till Grycksbo att spela på en dans, hade gått och spelat på återvägen till kolkojan — dä va månljust å stjärnklart å ljudande i skogen, ja undra om trölla skull höra mäj, kanske ja kund få mäj nå åv dom; men ingenting syntes, han kröp in i kojan och somnade, men väcktes snart av skällklang och hundskall och kvinnoröster och en mans-

röst, en gubbe som gick ätter å tullra. Det närmade sig, han stod i dörrn och lyssna, såg inte ett liv men hörde tydligt, det kom över kolbotten, bar iväg in i skogen och hördes ända tess dom kom te fäboan, då vart dä tyst. Så kom far tebaks från e mila en bit bort, å ja berätta alltihop; ja, dä va int nå ovanlit, sa han, dä ha ja hört flera gånger, när ja va ensam.

Bäcken från Stensjön rinner åt norr till Bjusarna, vid deras södra ända ligger Nysveden, en röd tresidig gård med herbre i skogkanten — förr Valsarvs Eriks i Ål fäboställe, såsom Anders Homman berättat, den odlade mossen heter Valsarvsmyra än — och strax bredvid ligger Finnsveden med trevlig röd stuga med små fönster, vitrappad ladugård, en alm vid stuggaveln, en damm till tröskverk. Grycksbogårdar båda med arrendatorer liksom Ström-
hagen eller Strömbo, som den här alltid kallas, ett stycke västerut bortom Krontäkterna, en liten stilla gård i skogen, där en duktig skogsarbetare brutit mark och byggt nya uthus till den prydliga röda stugan mitt emot en portluderbod och svinstia, båda gamla. En vacker trädformig en vaktar grinden nedanför och en ännu ståtligare växer ovanför gården, 6 m. hög och förgrenad först vid manshöjd. Här förbi går Grycksbo-bolagets egen väg till Oxberg i Ål med dess bolagsgårdar och sanatorium (nu är kanske en planerad ny väg byggd längre i norr). Kort nordväst om Strömbo lågo Finnbodarna (kartans »Fäb.» nära Åls rå), ett av de större fäboställena, säkert ett 10-tal gårdar ovanför varann på den branta vallen — inte ett hus finns kvar, men många grunder efter stugor och spismurar och ett par källare i de igenvuxna täkterna med rönnar och bärbuskar — mest en- och stenbackar med stora hopplockade rösen. — Långt tillbaka tycks här ha varit fasta gårdar: på Tab. Geogr. stå 7 nybyggen Finne Bodarna sydväst om Store Biusan och ett vid Lille Biusan. Ett brev av drottning Christina 1654 (se längre fram) har namnen Finneboderna, Torsdagsboderna, Fedleboda, Biuseboda, Jordsaretäckt,

Snellebotäkt och Judskeboda, 1718 års karta Öfre och Nedre Biusan, Biusbo Finsven, Finbo Fäbodas och norr om dem Torstasbo, Munktellska fastebrevet 1719 Liuseboda eller Finnsveden, Finneboda och Torsdagsboda. Sistnämnda ställe var tydligen en nu försvunnen gård: Anders Nilsson i Torsdagsbo (f. 1687, † 1750) hade en dotter Anna, f. här 1727, † 1794 i Bergsgården, dit hon blivit gift.

Från Finnsveden syns i nordöst ovan skogskanten bortom St. Bjusan Grafsbergets långsträckta rygg med Studsarvs-gårdarna, i sydöst det tvära Svarttjärnsberget med nakna hållstup och brandtorn på toppen. Från den steniga stigen på branten ser man Svarttjärn djupt under

sig — den gör skäl för namnet, bäddad i tjock skog, men högt över skogen stiger i fjärran Bjurs med bygden och kyrkan i sol. — Så bär det utför, en kraftig backe i härlig tallskog med massor av block, förbi Hjortebärsmyra, ett stort torvtag, ner till Nybo vid backens fot med höga björkar och barrträd mellan byggnaderna: en liten gammalstuga, en nybyggd 1924, stor lada och stor uthuslänga i vinkel med pärttak. Därovan ligger Slogmyran, en stor odling i dalen mellan Svarttjärnsberget och Kalvberget, där bäcken från Kasbotjärn rinner ner till ån från Bjusarna (som själv mynnar i Kalven väst om Grycken). Två kolargubbar hörde mitt i natten skällklang, som fyllde hela dalen; va kan då vara? sa den ena, d'ä nog Randa, sa den andra och i samma ögonblick var allt tyst. Den ena har många gånger väckts av knackningar eller av att kolkojans dörr ryckts bort, när det var fel på milan, berättar hans son — gubben var troende, söp aldrig och ljög aldrig.

Norr om Nybo nära åns utlopp i Kalven ligger den nu nästan helt igenvuxna Tegelbruksdammen med hyttvarp — allt som finns kvar efter gamla Enkebyhyttan.

K. E. F. 1925

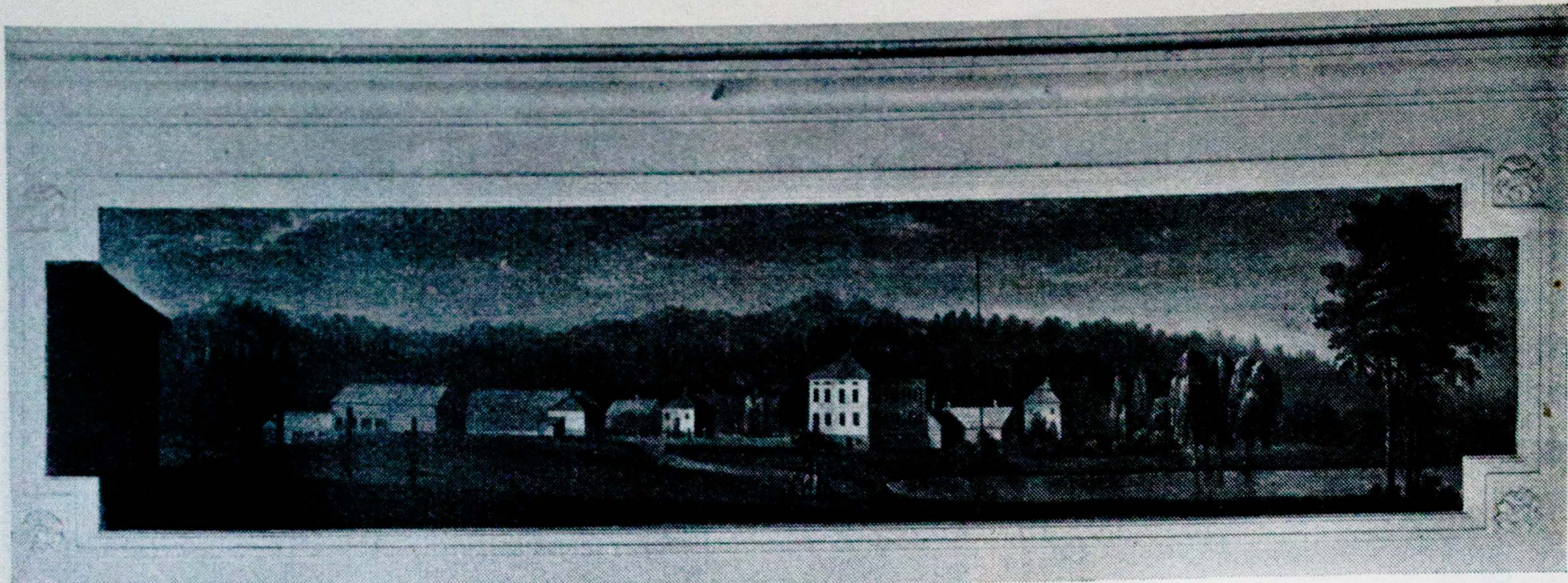
BILD 64. TRÄDFORMIG EN NEDANFÖR STRÖMBO.

K. E. F. 1925

BILD 65. TEGELBRUKSDAMMEN OCH HYTT-VARP MELLAN NYBO OCH ALVIK.

Bergsl. Exp. 1919, foto.

BILD 66. GRYCKSBO I BÖRJAN AV 1800-TALET. DÖRRÖVERSTYCKE I HERRGÅRDEN.

GRYCKSBO

Från Tansen slingrar ån åt sydöst genom »Grycksbo bôrn»¹⁾. En trång dalgång, uppfylld av moränkullar och mellan dem »blänkande sjöar och spridda inegor, däromkring vida skogar, som klättra upp över höjdernas krön, och som ram kring det hela blånande berg — sådan är den trakt, där Grycksbo 'Pappers Qvarn' från en ringa början utvecklat sig till ett av de ledande pappersbruken i Sverige»²⁾, vars tillverkningar ha världsmarknad.

Här fanns en gård redan under Medeltiden, vars första kända egare hette Tydeke Pædherson. Hans änka Margetta af Grykkisboda i Dalom omtalas 1382, första gången ortnamnet förekommer i någon bevarad urkund³⁾ — av den finns en kopia i bruksarkivet, som dessutom innehåller en enastående samling medeltida pergamentbrev i original, 9 st., av vilka endast 4 stå i Dala-Diplomatariet, de övriga 5 har Helmer Lagergren upptäckt och tolkat⁴⁾. Ett är från 1383, 2 från 1386⁵⁾, 3 från 1400 (alla röra Noret), ett från 1405⁶⁾, ett från 1414⁷⁾ samt ett från 1452 (rör Karlborn och Höjen). Vartill komma 3 pergamentbrev från 1500-talet och ett från 1719. En del av dessa handlingar torde ha förvarats här alltsedan de utfärdades, de äldsta kommo hit vid dir. J. Muncktells köp 1739 av Fedelboda hemman (nu Felbo vid Lustbosjön) »utur Flemminska Sterbhuse-Contoïret».

Urkunden från 1383 är ett salubrev, enligt vilket Olafwer Dalakarl köper egendomen av arvingarna efter hustru Marghætæ i Gryckesbodhum, dokumentet från 1386 ett faste-

¹⁾ Se Bil. 6.

²⁾ William Nisser i Allsvensk Samling 1931.

³⁾ D. D. 41 — alltså ej 1383, såsom vanligen uppges.

⁴⁾ Se hans uppsatser Fem nyfunna medeltidsbrev och Ett pergamentbrev från Jösse Erikssons dagar i D. H. F:s Tidskr. 1923 och 1924.

⁵⁾ D. D. 42, 45, 47 — det sista rör Höjen.

⁶⁾ Rör troligen Danholn, se Sundbornsboken sid. 163.

⁷⁾ Rör Karlborn, se Sundbornsboken sid. 92—93 och D. D. 298 efter en delvis felaktig avskrift. Ett märkligt dokument: det första, där Jösse Eriksson nämnes som »höwitsman öfwer Dala», och med både hans och företrädaren Jösse Finssons sigill i behåll.

BILD 67. DÖRRÖVERSTYCKE I GRYCKSBO HERRGÅRD. Bergsl. Exp. 1919 foto.

brev på andelar i detta och andra gods, som tillfallit hustru Margretas arvinge Karl Ingvarsson i Råby, Simtuna s:n, och som han sålt till sin syssling hustru Ingegerdh Olafsdotter i Grykkisbodhom.

1540 fick Lasse Jespersson Cruus i Grickiesboda Gustaf I:s brev på domaredömet över Kopparberget och menige Dalarne¹⁾; han tillhörde en med kung Christoffer från Cruusborg i Bajern inkommen ätt (sedan adlad Cruus af Edeby, utslocknad 1727) och var g. m. sin styvsyster Carin, dotter av Carin Slatte till Edeby och domaren Otto Nilsson Hästhufvud på Holm i St. Tuna (halvbror till Barbro Stigsdotter och dotterson till Olof Olofsson Stierna på Rottneby och Ingeborg Jönsdotter Swinhufwud samt omgift med Lars Jesperssons mor Barbro Ulfstand). Deras ättlingar ärvde Grycksbo, fast ingen av dem synes ha bott där: sonen Anders Larsson Cruus, † 1591, ståthållare på Kalmar slott, hans son Jesper Andersson Cruus, † 1647, och hans son Gustaf, † 1665, båda landshövdingar i Kalmar län, den senare g. m. Anna Berndes († 1725, dotter av landshövding Johan B. i Falun), som 1717 till J. Muncktell sålde Gryckesboda, Hvippan m. m. (se förut och längre fram). — Jesper Anderssons dotter Christina och hennes man presidenten i General-Bergsamtet och landshövdingen i Falun baron Eric Fleming (gifta 1653) hade också del i godset. Gustaf II Adolf hade »varit benägen at få sig tillbyta utaf öfversten Sal. Jesper Andersson Krus någre hans fasta arf och Frälsegods uti Kopparbergs Lähn och Sockn» till Bergslagens och Grufvebrukets gagn. Enligt ett bytesbrev av 1654²⁾ mellan drottning Christina och Eric Fleming fick den senare en mängd kronohemman i Hedemora m. fl. socknar i Dalarna och Västmanland mot det att följande »Adels Gods» omkring Grycken förvandlades till bergsfrälse: Gryckesbo med hytta [omtalad 1615 i ett gåvobrev av Gustaf Adolf och kanske tidigare, se längre fram], Öfver eller Tansbohyttan, Larsarftet, Stussarftet med hytta, Karbäck, Stallgården, Smedsarftet med hytta, Nyhyttan, Hvippan m. m. (se förut). 1660 blevo dessa hemman och lägenheter »af Bergsmannen Olof Joensson på Backa mot 1321 dlr s:mt förpantade» och innehades ännu 1695 av hans arvingar, men 1710 possideras de av sal. Presidenten Erik Flemings arvingar efter kungl. brev av 1702³⁾. —

Andra omtalas såsom bofasta här. Oloff i Gryckesbodha var nämndeman 1551 — Olof

¹⁾ D. D. 552.

²⁾ Tr. i C. J. Lundströms a. a.

³⁾ Meddel. av Helmer Lagergren.

Gustaf Eriksson, Grycksbo, foto.
BILD 68. LUMPSORTERING I GRYCKSBO I NUTIDEN.

Gustaf Eriksson, Grycksbo, foto.
BILD 69. MEJERIET T. V., »STORA FABRIKEN» I MITTEN,
»LILLA FABRIKEN» T. H., »CHICAGO» DÄR BAKOM.

Jönsson i griksboda 1556¹⁾. 1569 funnos 3 bergsmansgårdar vid Tanseboda, Gryckesboda och Änkebyn²⁾, 1571 skattade Anders och Peder Vilkinsson i Gryckesbodha och 1612 Nils i Grycksbo. På Nova Del. stå Tansbodh, Larsarwet, Gryckies boo, Enkiebyen, på Tab. Geogr.: Tanssebo, Larssarfwet, Hiuskebo och Hiuppa (skall väl vara Huippa = Wippan!), alla adelsfrälsehemman, 2 kopparhyttor mellan Tansen och »Grycken Lacus», en sätegård Gryxbo vid Gryckens nordvästra vik, ett adelsfrälsehemman Enkeby och Enkebyhyttan vid ån till Kalffuen samt vid ån mellan Harmsarwet och Grycken

3 adels- och 6 bergsfrälsehemman, ett Cronohemman och en kopparhytta. Samma år (1640) voro Daniel Andersson i Tansseboo och Lars Olsson i Lassare fjärdepartsegare och uppräknas här bland Wästan Ähns hyttor: Tansbo och Gryxbo, båda wälb:ne Jesper Anderssons, den förra ähr vpbrunnit och ligger ödhe, den senare går år och dag, har 3 rosthus, Hans och Daniel Nilsson i Gryxbo (tydligan söner till Nils 1612), Johan Ersson i Stallgården och Hans Hansson i Käringe täckten bruka och smälta själva — båda hyttorna funnos jämte kvarn kanske redan 1386, om uttrycket i detta års fastebrev »medh hyttom oc hyttastadhom, med qwærn och qwærnastadh» åsyftar Grycksbo —; Enkieby hytta går höst och vår, har ett rosthus, Erich Stensson i Enkiebyn brukar ensam och hans son är smältare; Bängdtsare hyttan går höst och vår, har 3 rosthus, Mats Andersson i Kiälslettan och Joen i Bängtsare bruka henne. Alla dessa voro öde 1716 (enl. Jacob Ingelsson). 1718 års karta upptar Wippa, Grycksbo, Änkeby och (väster därom) Nåhem.

I och med »Contributions Rentemästaren» vid St. Kopparberget (och sedan Direktören vid Falu Bergslags Vedkontor) Johan Muncktells köp den 30 sept. 1717³⁾ »hade Grycksbo kommit i den släkts ego, under vars ledning dess industri utvecklats till sin nuvarande höga ståndpunkt»⁴⁾, och som alltjämt eger bruket — son efter far i 6 led ha varit dess chefer ända till våra dagar. Stamfadern Oluff Oluffson var borgare i Köping omkring 1600 och sedan jordbrukare i Munktorps socken, efter vilken hans son tog sitt efternamn: Martinus Olai Munctelius, † 1691 som kyrkoherde i Säter, g. m. Anna Larsdotter Barchia (kyrkoherdedotter från Söderbärke och syster till riksrådet greve Samuel Barck) — deras son var Johan Munctell, f. 1678 i Säter, g. m. Margaretha Troilia, sonsons dotter till »Stormor i Dalom». Efter Commerce Collegie tillstånd och med ensamrätt till upphandling av lump inom Kopparbergs län anlade han 1740 Grycksbo Pappers Qwarn (med några få arbetare),

¹⁾ D. D. 778, 839.

²⁾ Tom Söderberg a. a., kartan.

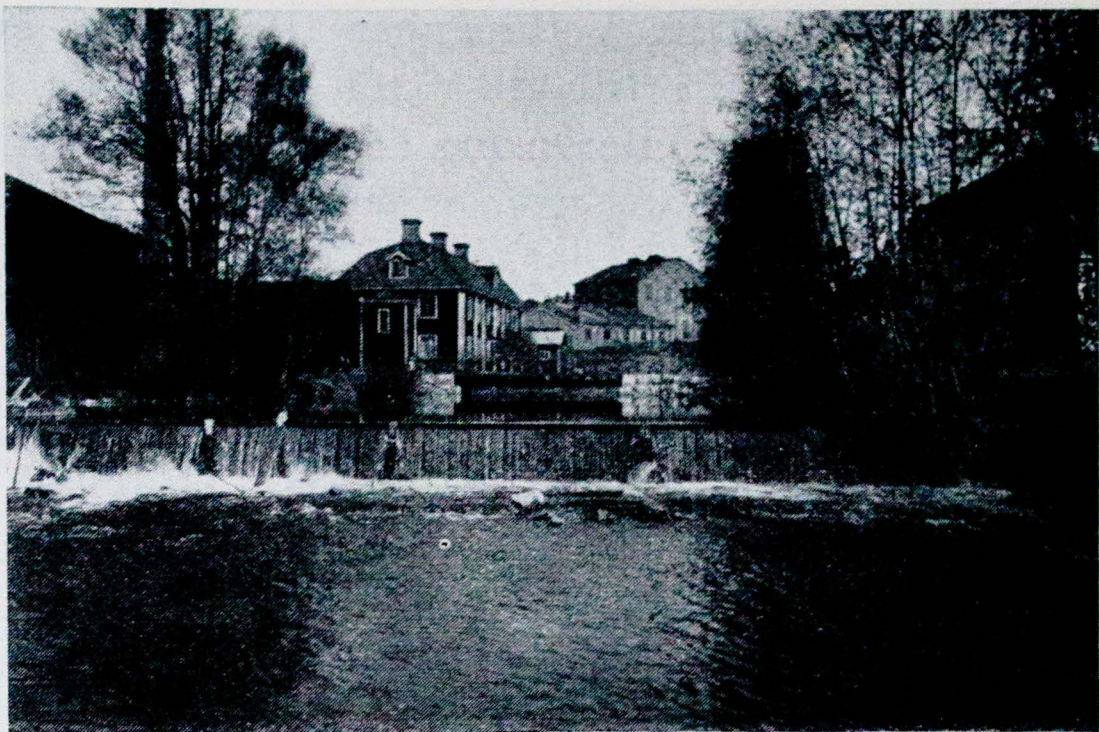
³⁾ Köpebrevet nämnes i det ovannämnda i bruksarkivet bevarade fastebrevet av 28 sept. 1719.

⁴⁾ William Nisser i Molæ Chartariæ Suecanæ, där det följ. om pappersbruket och dess historia till stor del är hämtat. Se även Nya Dagl. Alleh. 15.2.1923, Falu-Kuriren 8.6.1928, 21.5.1929, 12 och 14.11.1931. Släktuppgifterna huvudsakl. efter Anrep: Sv. Släktboken I, Elgenstierna: Sv. Släktkalendern 1930 samt Valborg Olander: Helena Munktell.

vilken vid hans död 1744 övertogs av hans två äldre söner Fredric och Johan Martin — från dem och yngre sonen Andreas härstamma släktens tre huvudgrenar, Irsta- eller Eskilstunagrenen, Grycksbogrenen och Kungsåragrenen.

De två bröderna arbetade oavlåtligt på att förbättra tillverkningen, »så att den till finhet, hvithet och godhet skulle gå upp emot then hollenska». De anlade 1747 en »Kort-Fabrique» (ned-

Gustaf Eriksson, Grycksbo, foto.

BILD 70. FALL I GRYCKSBOÅN. »STORA FABRIKEN» T. V., SULFITFABRIKEN T. H. I BAKGR.

lagd 1830 — för var kortlek skulle i stämpelskatt erläggas 2 öre silvermynt till Falu Lasarett), de anhöllo hos landshövdingen 1749 att »blifva bibehållne vid sina privilegier hvad lumpesamlingen angår» och meddelade förteckning över papperssorter, tillverkade 1743—1748: Concept skrifpapper, Tryck papper, Nåhl papper, Cardus papper, Blått sockerpapper, Blått puderpapper, Tobakspapper, Tapetpapper, Grått papper, papp och prässpapper¹⁾. Och då de 1752 också anlagt ett Frismakeri, funnos här både pappersbruk, färgeri och klädesfabrik.

Samma år sålde Fredric²⁾ sin del i Grycksbo till brodern Johan Martin, som då blev ensam egare av bruket (en tid också direktör vid Bergslagens Vedkompani, anlade en klädesfabrik i Falun, † 1790, g. 1770 vid 57 års ålder med Margaretha Elisabeth Svedelia, domprostdotter från Västerås, i hennes 3:e äktenskap³⁾). Tillverkningen ökades under hans tid, 1757 bestod personalen av 8 man (1 mästare, 4 gesäller och 3 lärlingar), året därpå av 10 och 1778 av 23 (bland dem 1 valsare och 11 kvinnor och barn) samt 1830 av 51 st. — då styrdes bruket av bergsrådet Johan Jacob Munktell († 1847 på Alvik, begravd i familjegraven i St. Kopparbergs kyrka liksom hans fru Eva Gahn, dotter av assessorn med. dr Henric G. och Eva Catharina Svedenstjerna). Han byggde till större delen den 1¹/₄ mil långa vägen till Falun, anlade där ett boktryckeri och skrev 1819 efter en studieresa två redogörelser för papperskvarnar i Normandie, märkliga såsom de äldsta beskrivningar i sitt slag, som bevarats efter en i yrket kunnig svensk⁴⁾ — den ena kvarnen »syntes vara af alldeles samma inrättning som på Grycksbo». Under de senare åren har bruket blifvit betydligt utvidgadt och förbättradt, skriver landshövdingen Hans Järta i sin Berättelse om St. Kopparbergs Län 1823 — där tillverkas utom

¹⁾ Ambrosiani: Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige.

²⁾ Se Bil. 7.

³⁾ Det berättas (enl. Anrep), att han skall ha friat till henne två gånger förut förgäves, först innan hon äktade Magnus Troilius och sen före hennes giftermål med mag. Eric Norberg, båda kyrkoherdar i Husby. Det blev tredje gången gillt!

⁴⁾ Ambrosiani a. a.

vanliga sorter även Velinpapper till sjökort och större gravyrer, Velinpostpapper m. m., allt till ett värde av omkring 23.600 Rdr B:co årligen. Och 1841 skriver J. M. Bergman: bruket har omkring 200 tunnl. odlad jord, gott bete, ymnig skog, kvarn, såg och spikhammare; men betydligast är det här anlagde pappersbruk, som 1836¹⁾ fick sin första pappersmaskin, förfärdigad av Donkin i London — detta år bildar gränsen mellan hantverk och industri, den årliga tillverkningen fyrdubblades inom kort och steg till ett värde av omkring 100.000 Rdr Banco, förbönder körde produkterna till Västerås och Gävle och stundom ända till Norge. Den nya maskinen väckte sådant uppseende, att folk strömmade till från omnejden för att se, hur papperet »kom fram av sig själf».

Det var bergsrådets son Johan Henrik, som anskaffade maskinen samtidigt med att han övertog bruket, vilket han skötte till sin död 1861 och ytterligare förkovrade, fast hans största intresse var musiken — berömd pianist med utomordentligt musikminne och ett anslag, som Jenny Lind sade sig aldrig ha hört maken till. Hans änka, den strålande vackra och rikt begåvade Augusta Eggertz²⁾ (»Gamla Frun»), med vilken han left i »en fruktansvärd disharmoni» och som långa tider vistades i Stockholm med sina yngsta döttrar, fortsatte själv bruksdriften under stora svårigheter, vilka dock lättades genom den ansehlige förmögenhet, hon såsom enda barnet ärvde efter fadern 1867. Brukskontoret förlades till Eggertzska gården i Falun i hörnet av Åsgatan och Bergsskolegränd och förestods av »den beprövat pålitliga och ordningsfulla fröken Augusta Polheimer», men själv skötte fru M. en stor del av affärskorrespondensen, följde rapporterna från Grycksbo och Falun och gav i Stockholm präktiga middagar för sina större papperskunder. Dit medfördes kusk, ekipage och ridhästar och forslades »hela vagnslaster ved, allehanda produkter från ladugård och trädgård, inte att förglömma det delikata rutiga knäckebrödet, den eftersökta mesosten, varav fru M. haft den glädjen att få förära änkedrottning Josephine ett prov, samt för festliga tillfällen friska kamelior från drivhusen» — vilka »när de stodo i sitt flor under många år voro ett mål för Falubornas vinterutflykter». Fru M. visade sig i alla dylika anordningar »trots deras dyrbarhet som en ekonomisk och praktisk kvinna» och en utmärkt värdinna och husmor, deltog med döttrarna i sällskapslivet, gav charmanta fester både där och om somrarna på Grycksbo, »då bland gästerna också förekommo namn från vetenskapens, konstens och aristokratiens värld», såsom zoologen prof. Sven Nilsson, prof. Branting, som gav familjen sjukgymnastik, och hans son Hjalmar, målaren Aug. Malmström, tonsättarna A. F. Lindblad, Ludvig Norman, C. Nordqvist och J. Dente, operasångaren Anders Willman, portugisiske ministern Soto Maior m. fl.

Valborg Olander skildrar friskt och vackert detta glansfulla herrgårdsliv: utflykter till Bjurs, upp i bergen, till fäbodarna där Karin bjuder på mjölk, mesost och getost och gamla Täpp Liss Anna blåser vallhorn; namnsdagsfirning med utklädning, dans

¹⁾ Anrep och Valborg Olander ha samma årtal, W. P. Nisser 1838.

²⁾ Dotter av den framstående kemisten, geschwornern Hans Petter E., »Berzelii medarbetare och J. O. Wallins vän», och Christ. Charl. Uttermarck (dotter av kapten C. G. U. och Christ. Elisab. Hedenblad, se förut). Hans Petter E. var farfars farbror till agron. Sten E. på Morbygdén.

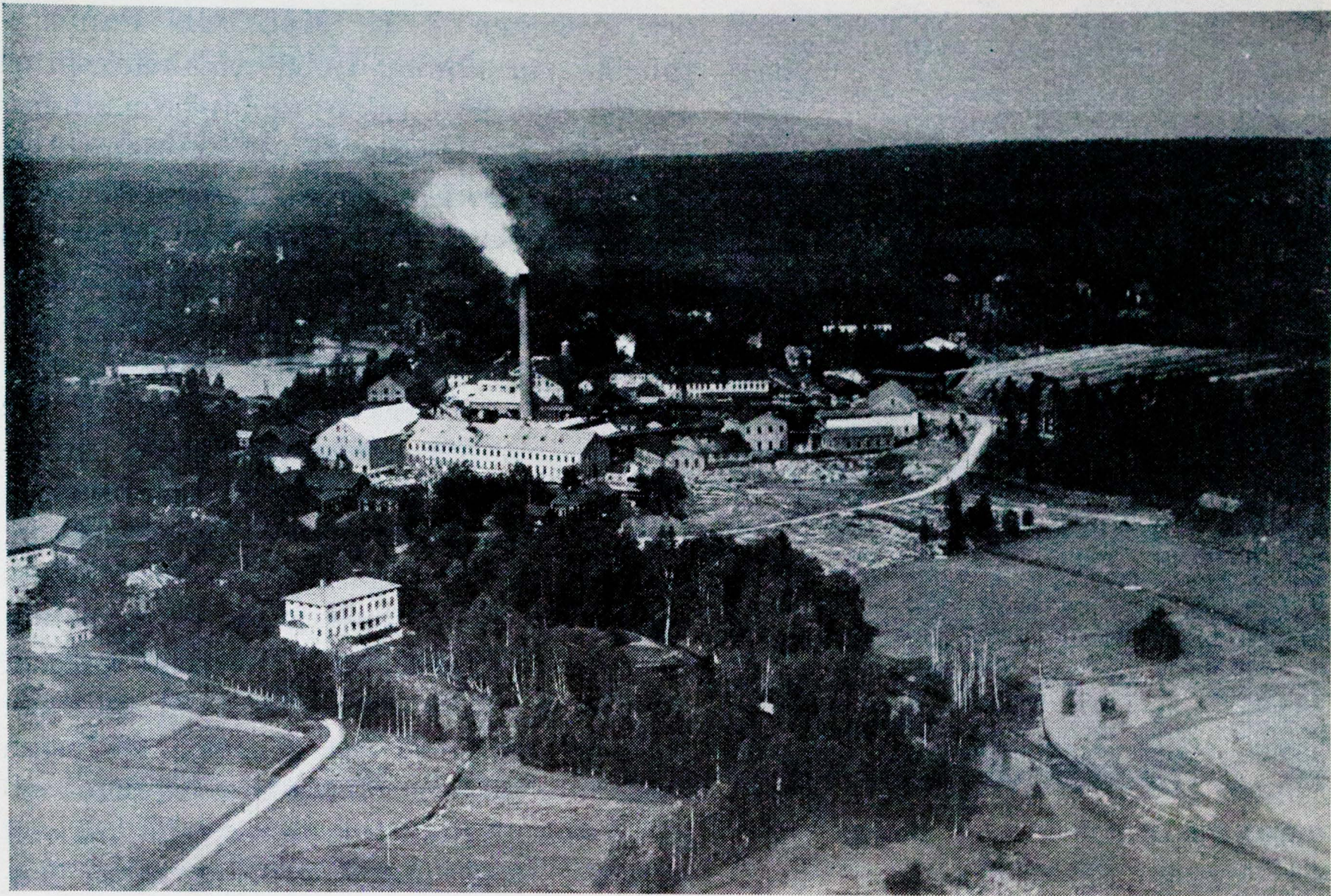

Foto. Aero-Materiel A.-B. F 386

BILD 71. GRYCKSBO PAPPERSBRUK FRÅN FLYGPLAN. HERRGÅRDEN NÄRMAST T. V., BJURS KYRKA OVAN SKOGSKANTEN MITT I BAKGR.

till skomakare Karlssons klarinett, kräftpartier — i ån fanns jättekräftor —, kafferep på »Lycksalighetens ö» i parken eller »roddfärd genom den slingrande ån ut till en av Fallbärsholmarna i Grycken, då det gäller att skickligt rädda sig undan de faror, som hota genom Likkistan och Predikstolen i ån och Stora Björn» i sjön, som gör skäl för sitt namn Gryttjen, den grytiga eller steniga (Gryttian i Falu stadsprivilegier 1624). eller resan hitut från Falun i den eleganta landån — »den långa Åsgatan, som dånar som ingen annan gata», den långa milen genom skogen väster om Varpan och Grycken, före järnvägens tillkomst den vanliga vägen — »kanske fara vi förbi landbonden Anders Hjort, åtföljd av Löf Per och Kalle Persson, vilken varje dag för post och pappers- eller lumpforor mellan bruket och kontoret i staden»; så genom Brotthagsgrinden, mellan Kalven och Grycken, förbi Alvik med dess vita biljardflygel och Tämpelbacken med de av Bergsrådet planterade ekarna. —

Efter åtskilliga utrikesresor med döttrarna bröts »Gamla Frun» av sjukdom, skänkte Grycksbo och Alvik åt barnen¹⁾ och behöll för egen del endast Bengtsarvet och faderns gård i Falun, där hon 1889 jordades i Eggertzska familjegraven på St. Kopparbergs kyrkogård enligt sin egen önskan: »jag vill vila hos min far.» En märkeskvinna, det ser man på porträtten²⁾: ett vid 35-års åldern, men ser ut som 20 (och ändå blev hon gift vid 17½ år) — härlig byst, stora klara ögon med något skrämt i blicken, riktad åt sidan; ett vid 45, matrona men ännu ungdomlig, fint och blitt leende; ett vid 55, alltjämt lika vacker men nu som drottning och härskarinna, mer bestämd blick och strängare min med lätt rynkad panna.

1887 hade äldste sonen Henrik övertagit brukets ledning, därtill på alla sätt väl skickad och förberedd (förut ing. vid Sägmyra nickelverk och hytting. vid Falu kopparverk, bergskemisk uppfinnare), och samma år bildade han

¹⁾ Se Bil. 7.

²⁾ Valborg Olander a. a., en rad utsökta bilder, både porträtt och landskap, mäst äldre.

Gustaf Eriksson foto.

BILD 72. INTERIÖR FRÅN HANDBRUKET,
GRYCKSBO.

och syskonen J. H. Munktells Pappersfabriks-Aktie-Bolag (med ett aktiekapital av 260.000 kr., sedan undan för undan ökat till $4\frac{1}{2}$ millioner 1922). Samtidigt fick också bruket bättre transportmöjligheter, då Falu—Rättviksbanan öppnades med station vid Grycksbo. Såväl Henrik Munktell d. ä. som hans son med samma namn voro industrimän av stora mått — den förre f. 1841, † 1906, den senare f. 1875, ingenjör, disponent vid 31 års ålder, styrelseledamot i Sveriges Industrieförbund, Svenska Exportföreningen m. fl. sammanslutningar, Svenska Pappersbruksföreningens ordf. från 1918 till sin förtidiga bortgång 1921¹⁾, djupt saknad både som en av socknens mäst anlitade tromän och som en god och hjälpsam husbonde för alla sina underlydande, vilken varmt ivrade för deras välbefinnande och trivsel. Under bägges ledning växte bruket

snart till en verklig storindustriell anläggning; nya maskiner anskaffades och nytt handpappersbruk byggdes i början av 90-talet (det gamla står kvar inom bruksområdet, troligen uppflyttat från Bruksdammen eller ån, nu magasin, en knuttimrad tvåvåningsbyggnad), och 1894 blev ett märkesår: inom bolaget bildades då av de tre kusinerna Henrik Munktell, Kopparbergs-Hofors-bolagets disp. Ernst Nisser på Rottneby och brukspatron Martin Nisser på Stjärnsund ett konsortium, som uppförde en fabrik för papperstillverkning enligt natroncellulosametoden med två nya pappersmaskiner, färdig 1896. S. å. byggdes kraftstation vid Bergsgården — förut fanns en vid Felbo från 1892 och en vid Lustbo från 1894, men på grund av den nästan ständiga vattenbristen i Grycksboån inköptes fallen vid Borgärde i Svärdsjö, där en ny större kraftstation sattes i gång 1907. — 1904 byggdes finbruket om och uppsattes en ny fullt modärn pappersmaskin, brukets fjärde, 1905 uppfördes nytt blekeri, 1906 byggdes nuvarande kontoret och inköptes Vikarby ångsåg i Rättvik, 1909 blev finbruket åter ombyggt och tillkommo två nya maskiner, 1914 blev den nya ångcentralen färdig med 5 pannor för koleldning, av vilka 4 under kriget gjordes om för vedeldning, så att kolförbrukningen nu är så gott som ingen, en stor nationalekonomisk vinst — och 1915 stod sulfittfabriken i fullbordat skick, fick finbruket en ny maskin av modärnaste typ och byggdes ny snickeri-verkstad och mekanisk reparationsverkstad med metallgjuteri.

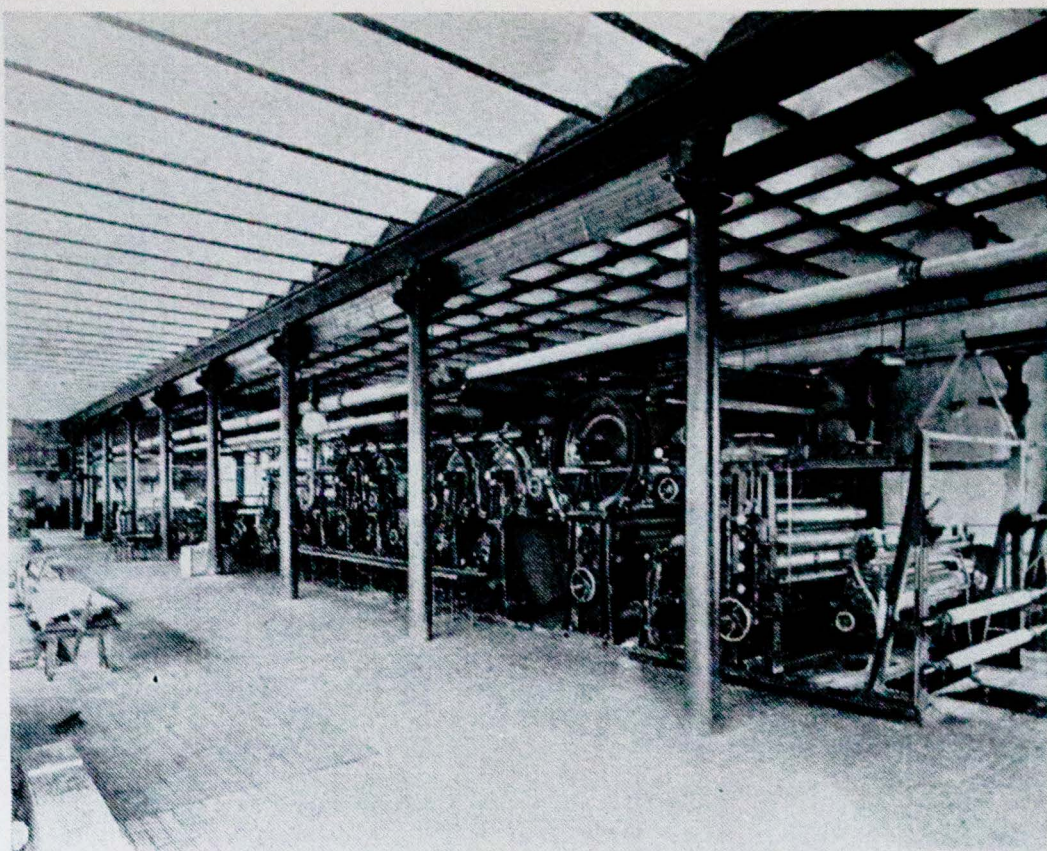
1922 tillträdde nuvarande disp. William Patrik Nisser sin post²⁾, väl för-

¹⁾ G. m. Klara Sandström, efterlämnade han 3 döttrar och sonen (Axel) Henrik, f. 1903, fil. och jur. kand.

²⁾ F. 1882, stud. vid Tekn. Högskolan, fil. kand., kapten i Svea art. reg. reserv — kyrkovård och beklädd med en mängd av både socknens och länets förtroendeuppdrag — en man för vilken intet mänskligt är främmande.

trogen med företaget såsom mångårig styrelseledamot och mäktig att framsynt och klokt fullfölja dess gamla goda traditioner — han tillhör också släkten, hans far var brukspatron Ernst N. på Rottneby (g. m. Ellen de Laval), hans farmor bergsrådets dotter och musikern Johan Henriks syster Augusta Margareta Munktell¹⁾. Under hans tid ha byggts nytt blekeri och renseri, det senare gemensamt för sulfit- och sulfatbruket, nytt stort modärnt »holländeri», där

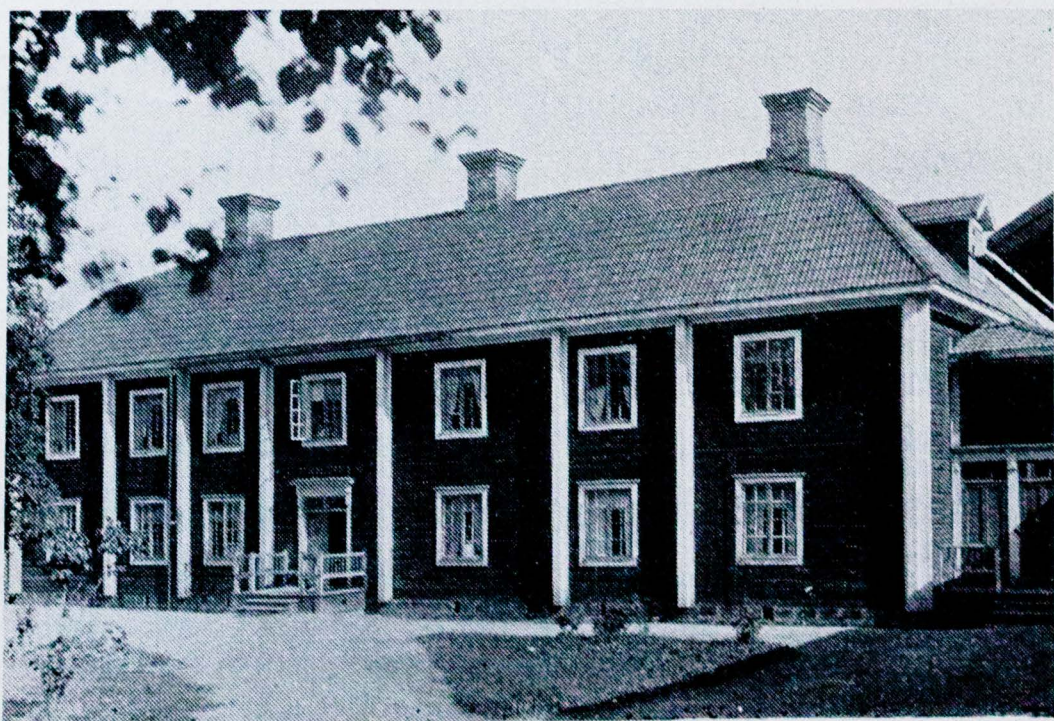

Gustaf Eriksson foto.

BILD 73. MODÄRN PAPPERSMASKIN, GRYCKSBO.

den kokta massan bearbetas innan den förvandlas till papper; 1928 kördes en ny snabbgående maskin i gång, varigenom dagsproduktionen av brunt papper kan drivas upp till över 30 ton (från 11 förut), och 1931 uppfördes en ny byggnad kring sulfatfabrikens kokare med modärn flisbinge ovanför dem, som fylles medelst en 100 m. lång flistransportbana från renseriet — flisbingen och takkonstruktionen av järnbalkar har utförts av Falu Vagn- och Maskinfabrik.

Här framställs nu omkring 20.000 ton papper och pappersmassa per år, därav c:a 4.500 ton finpapper, som till största delen avsättes inom landet, 5.000 ton grovpapper huvudsakligen för export, och omkring 2.500 ton blekt sulfitmassa, erhållen som överskottsprodukt av sulfitfabriken och exporterad. Här görs papper av alla de slag från det finaste till det grövsta och starkaste: i sulfatbruket brunt omslagspapper, Björnpapperet, känt för sin styrka, påspapper m. fl. grövre sorter; i finbruket skriv- och tryckpapper (på sådant är hela detta arbete skrivet och tryckt), läskpapper, hyllpapper, vitt omslagspapper m. m.; i handbruket dokumentpapper, postpapper med råkant, filtrerpapper o. s. v. Till illustrerade tidskrifter och jultidningar, till Postverkets kortbrev och brevkort och Statens Järnvägars telegramremсор och mycket annat användes papper från Grycksbo. Men mäst berömt

Gustaf Eriksson foto.

BILD 74. »STORA FABRIKEN» (GAMLA YLLEFABRIKEN, NU BOSTÄDER).

¹⁾ † 1892, g. m. överstelöjtn. William Amatus Nisser på Löven i St. Skedvi, † 1893.

BILD 75. TIMMERKÖRARE PÅ GRYCKSBOÄN. FABRIKSKOMPLEXET I BAKGR.

Gustaf Eriksson foto.

är filtrerpapperet, som redan Berzelius kallade »det bästa i världen» — på omslagets ena sida står hans porträtt och namnteckning inom inskrifter på engelska, bl. a. »Askan av varje filter: 0,000126 gr.», på den andra J. H. M. kring en tratt i en sköld. Det beredes alltjämt för hand under gamla kunniga trotjänares ledning av finaste linnelump i klaraste vatten och efter en omständlig frysnings- och tvättningsprocedur, stod tidigt och står fortfarande i en klass för sig och torde allt framgent hävda sin plats såsom oundgängligt i kemiska institutioner och laboratorier jorden runt.

Arbetet i de avdelningar, där filtrerpapperet »av flinka flickor packas i vackert smyckade näverdossor från Värmland, och där skrivpapperet sorteras, räknas, skäres, pressas, linjeras och packas in, är ett fint och förnämnt jobb, som sätter sin särskilda prägel på sina utöware». Samtliga arbetare äro 775, därav 175 vid byggnadsföretagen, 150 vid lantbruksegendomarna och 450 i själva fabrikerna — en stabil stam, som led efter led växt samman med bruket och alltid med sällsynta undantag stått på bästa fot med sina överordnade. Bolaget har också gjort ofantligt mycket för sina anställda; tjänstemännen ha trevliga smågårdar med vackra björkar i närheten av kontoret, en är visserligen fullt gulgrön men i bergslagsstil med låga utbyggnader på gavlarna, en annan vit och släkt med herrgårdsbyggningarna, med stor trädgård neråt ån, ståtliga tallar, två präktiga herbren från Oxberg. Arbetarbo-städerna förlades också först nära intill det vidsträckta fabrikskomplexet — med dess höga skorsten och stora hus, där långa rader av vedforor är en daglig företeelse om vintern, där kan vara ett par hundra körkarlar, mäst från Bjurs —. Äldst är Wippan, vars namn vi mött i urkunderna ända från tidigt 1600-tal, en f. d. bergsmansgård, enligt sägen uppkallad efter en bergsman Wippen, som var delegare i Falu gruva och smälte malmen i sina hyttor här — en god man, som slutade olyckligt: efter en fästlighet en midsommarafton ramlade han utför en trappa och bröt halsen av sig; sägnerna om honom

och om Erik på Varbo ha gått i arv sen min farfars farfars far, som var född i Sätra i Ål, men i sin ungdom kom hit till pappersbruket (liksom så många andra Ål- och Bjurskarlar), skriver en upptecknarinna¹). Här är nu en fyrsidig gård med 3 kasärner, Wippan 1 på ena sidan, Wippan 2 på den andra (äldst), båda gamla timmerbyggnader med smårutiga fönster, i senare tid inklädda svalor och originella yttertrappor (Wippan 1 har övra svalgångs-

K. E. F. 1925

BILD 76. WIPPAN 1, GRYCKSBO.

öppningarna inramade av bukiga stolpar i Dalstil, Wippan 2 genombrutna skrank framför dem) — Wippan 3 är en trevlig mindre stuga nedanför; på tredje sidan steskammarn, nu mangelbod, en bra envåningsstuga med små rutor och breda vita knutar, på fjärde en stor loftbod med svarttjärade knutbräden och trappa på mitten upp till svalen, som också den har genombrutet skrank. — I Wippan bodde bland andra bröderna August och Samuel Severus Söder-

berg, båda födda i Grycksbo (den senare 1848) och samhällets äldermän vid sin död för några år sen. En annan inföding var gungstolmakaren D. A. Zetterström (f. 1845), en av traktens få hemslojdare — han hade snickrat ihop 2070 gungstolar av flammig handpolerad björk, den s. k. Grycksbomodellen, utmärkta för hållbarhet och välgjort arbete, spridda över hela Sverige, de senaste tusen numrerade och signerade — den sista blev färdig 9 dagar före hans frånfalle 1921.

Några gamla bostäder ha fått maka på sig för att gerum åt fabriksbyggnaderna,

K. E. F. 1925

BILD 77. WIPPAN 2, GRYCKSBO. SVALBOD T. H., STESKAMMARE T. V. NÄRMAST GAMLE SNICKAREN ANDERS ERIKSSON FRÅN BJURS, SOM ARBETAT HÄR I 20 ÅR.

¹) Svea Zetterström, Floholm, 1930.

K. E. F. 1925

BILD 78. SAMUEL SEVERUS SÖDERBERG MED HUSTRU (NU DÖDA) OCH DOTTERDOTTER, WIPPAN, GRYCKSBO.

så »Gropa», flyttad från ångpannhusets nuvarande plats bort till Fågelsången (en tvåvånings lantarbostad vid Finnsvevägen), »Krogen», som låg där badhuset nu står, men flyttats bort på backen och döpts om till Tokio!, samt Backa därbredvid, som stod där sulfitfabriken nu reser sig. När »gamla disponenten» (Henrik d. ä.) kom hit, funnos endast dessa tre samt Wippan, herrgården, Stora och Lilla fabriken — »Stora Fabriken» från slutet av 1700-talet är en stilfull byggnad med brutet tak, avvalmat på gavlarna, smårutiga fönster, snedrutiga dörrar och fin portal med överstycke på konsoler — nu omgjord till kasärn med en mängd lägenheter om ett rum och kök (snett emot på andra sidan ån lig-

ger ett gulrappat mejeri, byggt 1915, också i god gammal bruksstil med brutet avvalmat tak). Mot slutet av 1800-talet uppfördes en rad större kasärner med de klingande namnen Madrid, Lissabon, Barcelona, Venedig, Tunis, Turin, Milano, Michigan, Malta, Berlin, Neapel, Kairo, Chicago och Peking — på »Pekingplatsen» restes en friluftsjulgran första gången 1931. Senare övergick man till mindre bostadshus med 3 lägenheter, alla med egen ingång och veranda såsom Lövdala, därefter till enfamiljshus såsom Sveden och en typ för barnrika familjer med 2 lägenheter om 2 rum och kök. »En ur hälso- och trevnadssynpunkt mer tillfredsställande, glesare byggnadsplan har tillämpats, varvid så mycket som möjligt av den omgivande barrskogen lämnats orörd.» Men på grund av samhällets starka tillväxt de senaste åren (innevarantalet är omkring 1800) har bostadsbrist varit rådande, fast bolaget årligen byggt nytt och trots livlig egnahemsverksamhet; för att befordra den har bolaget uppdelat ett stort område invid landsvägen i egnahemstomter, som få köpas på mycket förmånliga villkor, och där har ingen kåkstad vuxit upp, utan trivsamma, fullt modärnt inredda villor, många redan med prydliga trädgårdstäppor, de flästa med centraluppvärmning, men en del har därjämte kakelugnar och t. o. m. en och annan öppen spis.

Vartill kommer att bolaget byggt ungarshotell med matsal, samlingssal och bibliotek, anlagt skjutbana, idrottsplats (med dansbana¹) och en bland mellersta Sveriges bästa skidbackar samt sörjt för en välordnad tidsenlig sjukvård. Skolväsendet har också alltid stått högt tack vare bolagets intresse och det goda samarbetet mellan bruksledningen och lärarna. I gamla skolhuset

¹) Vid landsvägen i Bjurs nära sockengränsen ligger ett stort nöjestämpel Savoy (!), anlagt på att locka ungdomen från Grycksbo och Sägmyra yllefabrik.

från 1902 undervisade först en skolpräst (på samma gång folkskollärare och e. o. pastorsadjunkt i St. Kopparbergs församling) — där blev A-skola 1907 och skolköksundervisning 1914, bekostad av bolaget. Elevantalet, som 1867 var 34 st., hade 1926 ökats till 234 — nytt småskolehus blev färdigt året därpå, tvåvånings av tegel med valmtak, likt en mindre bergslagsherrgård, ritat av stadsarkit. Klas Boman i Falun, med högt och

Gustaf Eriksson foto.

BILD 79. GRYCKSBO KAPELL.

vackert läge vid Bjursvägen mellan Bengtsarvet och Slogsvedslindan.

Bolaget har även på disp. Henrik Munktell d. ä:s initiativ anlagt kyrkogård och byggt kapell utan att begära ett öres bidrag av församlingen (förut hölls gudstjänst i Missionshuset). Kyrkogården invigdes 1905 och utvidgades 1927, härligt belägen på sluttningen mot en vik av Grycken — gamle disponenten var den förste till åren komne, som jordades där. Hans planer om kapellets yttre och inrede fullföljdes med pietet och offervillighet av sonen; där sitter en koppartavla med inskrift: »J. H. Munktells Pappersfabriks Aktiebolag lät åren 1905—1908 uppföra detta tempel på förslag af dess disponent Henrik Munktell, hufvudman för Dalasläkten med detta namn, hvilken då i nära tvåhundra år haft sin verksamhet och sitt hem på Grycksbo. Tempel invigdes den 8 juni 1908.» En utan och innan synnerligen originell kyrkobyggnad, ritad av arkitekten David Janzon i Stockholm — nära folkskolan i en vacker talldunge och med en rad nysatta lindar längs vägen från bruket till gravgården —: vitgulrappad med tornet i sydvästra hörnet, huvudingången i tornmurens västra sida och höga smårutiga spetsbågsfönster; invändigt ljus med rappade gråvita väggar, välft tak av smala bräder och bjälkar, en läktare i öster och en i väster, orgeln nere i nordvästra och altaret i nordöstra hörnet, de öppna bänkarna ordnade diagonalt, varigenom ett avsevärt större antal platser vunnits, ljusgröna liksom orgeln, läktar- och altarskrank och den enkla släta predikstoln, lik en stor träpokal — den står tätt intill altaret, från den lilla sakristian på andra sidan måste prästen gå tvärs över altargolvet upp i predikstoln. Nya mässingskronor (med »elektriska stearinljus«!), en stor i mitten, en mindre på var läktare; altartavla av Emma Sparre: ängeln och kvinnorna vid graven under en mörk stjärnhimmel i bred guldrum, därövan »Han är uppstånden«, allseende ögat i moln med strålar och högst upp ett kors, allt förgyllt. Samt tre prästporträtt i olja, hitflyttade från »Bönhusflygeln« vid herrgården, där de voro nära att fördärvas av fukt från iskällaren inunder: en med brett brunt skägg, en med grå peruk, små mustascher à la Carl X Gustaf, frodig haka och hand med guldring, gråvitkantad

Gustaf Eriksson foto.

BILD 80. GRYCKSBO KAPELLS INRE.

prästkragen, en riktig gemytlig 1600-talsprelat, samt den gråskäggige »Johannes Elai Terserus, Episcopus Lincopensis natus in Lexand A:o 1605 obiit Lincopiæ A:o 1678 ætatis suo 73» (biskop i Linköping, född i Leksand [styvson till Stormor i Dalom], död i Linköping vid 73 års ålder). — Bland Munktellska släktens många gåvor är »en konstnärligt utförd uppsats av de heliga kärnen», och i tornet hänger en klocka med vacker klang och en vers av gamle disponenten:

»Må anden i min ton dig mana Ditt väsens mening efterspana: Att söka visdom för din själ Och främja dina likars väl.» —

1927 inrättades här en ny komministertjänst i Falu pastorat. Som bostad hade man först tänkt sig gamla skolprästgården, men den kunde ej säljas av socknen och var ej lämplig, belägen uppe på själva skolgården utan plats för egna uthus. Svårigheterna löstes genom ett frikostigt gåvobrev av fröken Maria Olander på Bengtsarvet, som för ändamålet skänkte nära 2 tunnland mark inom Stallgårdens m. fl. hemmans och byars skifteslag jämte 100 timmerträd på rot, därest prästgården komme att uppföras av liggande timmer (hon hade redan 1921 erbjudit gåvan med villkor att komminister skulle anställas här fr. o. m. 1 maj 1922, men då föll frågan på arbetarnas motstånd). Här — ej fullt 1 km. från kapellet och ej fullt $\frac{1}{2}$ från kyrkogården — ligger nu Grycksbo prästgård, färdig hösten 1931, ritad av stadsarkit. K. Boman, med stortrevlig vitputsad manbyggnad i herrgårdsstil, envånings men bred och rymlig med frontespiser och vindsrum och alla nutida bekvämligheter — och finaste läge med strand efter Grycken och utsikt över hela övre delen av sjön med kringliggande höjder, »nära den plats, där tonsättaren A. F. Lindblad sägs ha stått, då han av naturens skönhet inspirerades till den härliga sången 'Över skogen, över sjön Du din slöja sänker, Milda skymning, och till bön Denna stund oss skänker'»¹⁾.

Även för tillfredsställandet av den raskt ökade personalens lekamliga behov har bolaget sört. Här mellan bergen kunna inga vidder odlas — åkerjorden ligger insprängd mellan dalens moränkullar och bildar endast i sluttningarna mot Grycken och Varpan sammanhängande fält på 5—6 hektar av sandblandad lerjord, vartill komma omkring 20 hektar myrjord. Utom en mängd mindre lantgårdar ha därför en hel rad större inköpts, Söderby i St. Tuna och många i Vika, bland dem några av de äldsta och största — bolaget eger en stor del av socknen, jordbruksegendomar och skogsmarker ända bort emot

¹⁾ Gunnar Ekström a. a.

St. Skedvi- och Sundbornsgränserna. Först köptes Karlslund, Lönnemossa, Gränsen, Gringsbo m. fl., sedan 1925 Staberg, Ragvaldsberg, Långtäkt, Lilla Dammen m. fl., inalles omkring 5.800 tunn. Det var Siljans Kolbolag i likvidation, som sålde allt sitt i Vika utom Stabergs tegelbruk¹⁾. Lantbruket ger ingen vinst, men bolaget anser sig dock skyldigt att hålla det vid makten och har utmärkta rödkullebesättningar vid Lönnemossa och Grycksbo, den senare från 1912 stod på Söderby till 1926, då egendomen utarrenderades och stammen flyttades hit, där en ny rymlig ladugård byggts för rödkullornas räkning. 1928 hyste den 1 stamtjur, 1 ungtjur, 33 kor, 11 kvigor och 10 kalvar, och meningen var att öka kornas antal till omkring 60. I stallet stå 10 hästar — getavel bedrevs förr vid Alvik, men lönade sig inte.

De till jordegendomen hörande byggnaderna uppta södra delen av bruks-samhället, stora uthus kring stallbacken, om- eller nybyggda i senare tid, med tegel- (förr spån-) tak, ett äldre magasin av liggtimmer med tre bottnar samt tre bostadshus för lantbruksarbetarna, bland dem Fågelsången. Växthus fanns av gammalt, ett nytt byggdes på 90-talet av timmer men ruttnade snart, ett nytt igen byggdes av betong. I den stora trädgården odlas köksväxter, jordgubbar m. m. till avsalu, där växa omkring 300 bärbuskar och ett hundratal äppelräd (päron går inte²⁾).

Sydligast ligger mangården, skild från fägården av tre vitrappade flyglar, Gästflygeln i mitten, byggd på 90-talet av trä, men där stod förut en äldre och mindre, lik de två sidokamraterna, båda av tegel med pyramidtak: Kaptensflygeln, där det spökade (nu jordbrukskontor) och Bönhusflygeln (nu förrådsrum ovanpå iskällare), förr prydd med anporträtt, bland dem ett av Stormor i Dalom, kopia efter Västmanlands-Dala nations i Uppsala, nu flyttad till Alvik. Brukspatronernas porträtt finnas ock i Uppsala, hos fru Klara Munktell, men kopior hänga här i manbyggnaden. Och den är ståtlig³⁾ — byggd av bergsrådet 1805 eller 06 av timmer (den förutvarande lär ha legat bakom flyglarna, där ladugården nu står), in- och utvändigt reveterad, med valmtak, 13 boningsrum, mer än 30 garderober, 9 fönster på långsidorna, nästan alldeles lik Lövåsens något större herrgård i St. Skedvi, byggd 1800 kanske av samma byggmästare — och av samma typ äro de flästa större herrgårdar kring Falun, så ock Staberg och Rankhyttan i Vika, Vassbo i Aspeboda, Bäcka i Orsa. »Man kan tydligt påvisa, att det är under 1700-talets senare del och 1800-talets början, då bergshanteringen särskilt gynnades av ekonomiskt uppsving, som bergsmansgårdarna börja släppa kontakten med allmogen och i anläggning och inredning få mera högre ståndskaraktär. Möbler och inreden äro därför oftast, där de bevarats, i empire- eller Carl-Johansstil»⁴⁾ — eller sengustaviansk. Verandor äro i regel av senare datum, här tillbyggda på 1860-talet, men stilfulla ändå: enkla smäckra parvis hopställda kolonner, åt gården (med springbrunn inom en ring av 6 lindar) äro endast hörn- och sidopelarna förbundna med balustrad, åt trädgården alla,

¹⁾ Enl. Falu-Kuriren 17.6.1925.

²⁾ H. Juhlin-Dannfelt: Dalarnas lantbruk, med flera bilder från Grycksbo.

³⁾ B. Exp. 1919.

⁴⁾ Sigurd Erixon: Bergshantering och kulturhistoria.

BILD 81. GRYCKSBO HERRGÅRD.

Gustaf Eriksson foto.

och där bära de en övre veranda utan tak.

Stigom in — först i biblioteket på nedra botten, förr med vita bokskåp och mellan deras glasdörrar smala fält med sirliga målningar i pompejansk stil: ovala medaljonger med inskrifter, urnor, rykande

antika fotlampor, bladrankor, fåglar och kvinnogestalter, somliga draperade statylika, andra livslevande med naken fyllig överkropp. I förmaket bredvid står en fin kakelugn i vitt och grönt, hitflyttad från Lönnemossa, i matsalen en ståtlig brasspis med inramning av trä, svartmålat och svagt marmorerat, samt i överdelen en kraftig skäggig man, ursprungligen al fresco, men då spisen för en del år sedan vid en reparation måste tagas ned, lät nuvarande disponenten kopiera gubben på väv och sätta upp honom igen — det är Vulcanus, som sitter på sitt städ med en slägga i handen och fötterna på ett harnesk bredvid en hjälm och troligen en sköld. Nedanför mittfältet »brinner fågel Fenix i föryngringens eld», på sidorna stå joniska kolonner som bära ett barockartat krön med fem bolmande fotlampor.

På övra botten ligga två stora paradrum, vilkas ursprungliga möbler ärfts och förts bort av skilda släktmedlemmar, bl. a. empiretrymåer med bordskivor av porfyr, men nuvarande disponenten har så troget som möjligt återställt den forna inredningen och skaffat nya möbler, utomordentligt gjorda på Flintas verkstäder i Hedemora och tillhöriga bolaget, de komma alltså att stanna på sin plats. »Blåa förmaket» i mitten har rundade innerhörn med mahognysoffor, mellan dem en stor vit empirekakelugn med en liggande förgylld flodgudinna överst, dörröverstycken med antika scener, en solfjäderlik takros samt gråblåa draperier på hela väggarna, målade »med sådan fulländad skicklighet, att man frestas känna med handen för att övertyga sig om, att det inte är ett verkligt draperi, som hänger där» och med färger så friska efter mer än hundra år, som om de ännu inte vore torra¹⁾. Stora salongen bredvid med 6 fönster — också ett spökrum, där man sett ljus som ingen tänt — har ävenledes en stor gammal kakelugn med väldiga nischluckor,

¹⁾ Ebba Salvén: Storfruns berömda Dalabruk, i Idun 4.9.1927, illustr.

en bred taklist med akantusblad, förgyllda speglar mellan fönstren, möbel i vitt »med ett målat blommönster i förädlad allmogestil», de skära väggarna inramade av målade och refflade gråa joniska pilastrar samt konstnärligt mästerliga dörröverstycken: ett skeppsbrott, en bild av Grycksbo från början av 1800-talet, ett landskap med en herrgård i lummig lövpark kring en sjö samt i förgrunden damer och herrar i Carl-Johansuniform och två ekipage, en karriol

BILD 82. I GRYCKSBO HERRGÅRDS BIBLIOTEK (SKÅPEN NU BORTA).
Bergsl. Exp. 1919 foto.

och en kalesch med parhästar i trav.¹⁾ — Ett gästrum, förr Gamla Fruns sängkammare, »har möbler i vitt och guld och mellan fönstren en trymå, vars ornering är lagd direkt på väggen och således inte möjlig att rubba från sin plats».

Från andra våningens fönster och veranda har man en frisk och fin idyll under ögonen: parken och trädgården med en större springbrunn, en näckrosdamm med tre vita broar, nya i gammal stil — »under Svarta bron skummade och dånade forsen» förr —, en stor vacker björkallé, ett lusthus Tämplet (hitflyttat från Tämpelkullen vid Alvik) — samt glimtar av Grycken mellan lövkronorna. Där känner man sig sjunka i gångna tiders fästliga men rofyllda herrgårdsstämning — men bakom sig anar man det stora fabrikkssamhället med

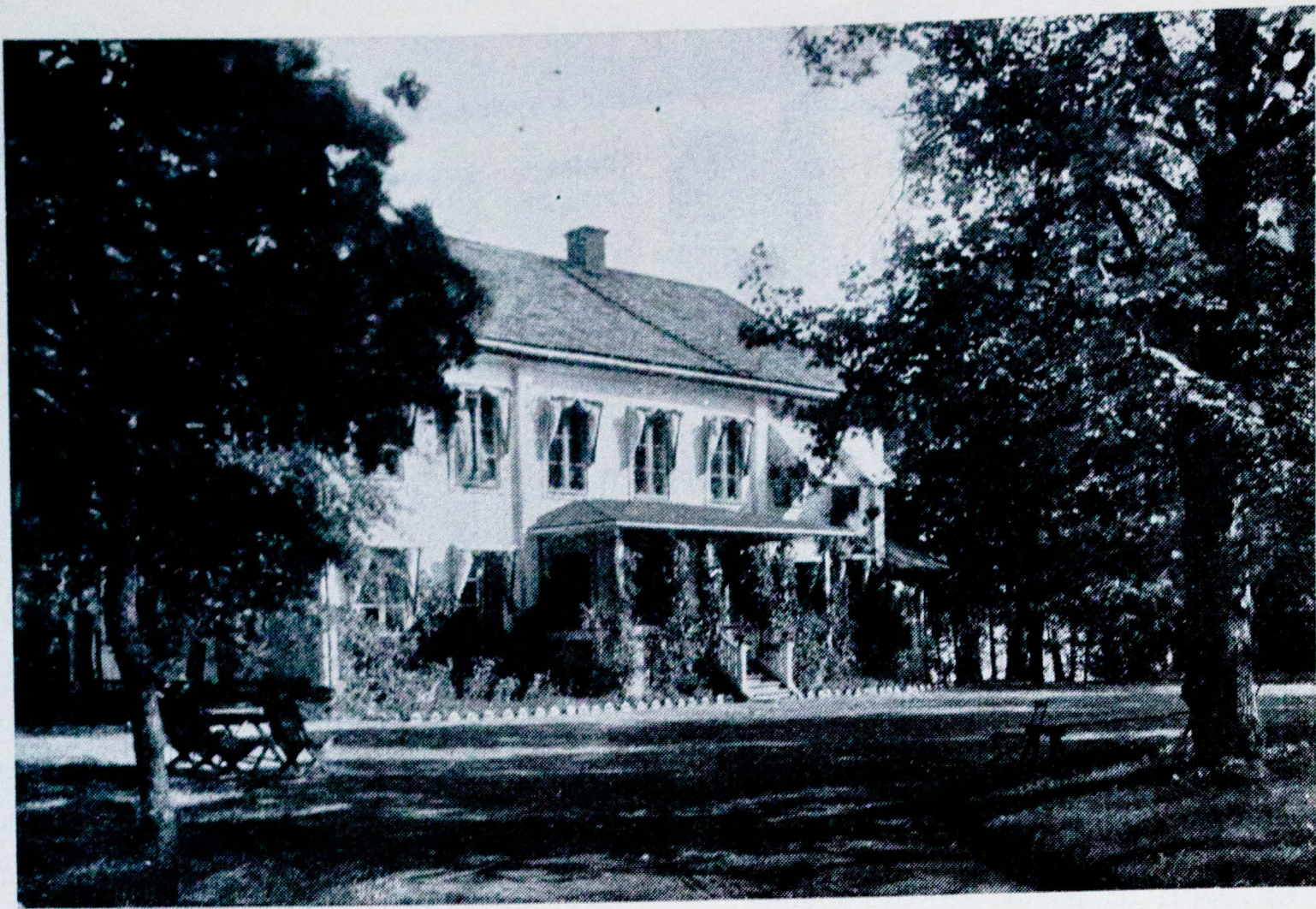
dess ständigt stegrade arbetstakt och dess blandning av kärnfullt gammalt och rastlöst nytt — alltsammans »ett ståtligt vittnesbörd om en ansvarskännande släkts framsynta och målmedvetna arbete».

BILD 83. DAMM MED BROAR, GRYCKSBO HERRGÅRD.
K. E. F. 1925

¹⁾ I Jernkontorets katalog uppräknas härifrån 2 dörröverstycken i olja från omkr. 1810 av Berg och ett från 1870-talet, en tuschteckning från omkr. 1820, en oljemålning från omkr. 1840 och en av G. W. Palm från 1856; i dess egen bildsamling finnas en akvarell av samma år, en litografi av Thora Thersner från 1864 och en efter teckning av E. Heurlin 1896 (panorama).

Gustaf Eriksson foto.

BILD 84. ALVIK.

KRING GRYCKEN OCH VARPAN

Ett stycke sydöst om Grycksbo vid en västlig vik av Grycken ligger Alvik i en vacker park av lönn, lind och alm kring en stor furstlig ek — en ofantligt trevlig herrgård med vitrappad tvåvånings manbyggnad lik Grycksbo, fast mindre och med sadeltak; verandorna äro också snarlika, stolparna på den övra åt sjösidan bära järnurnor, gavelröstet har ett stort halvrunt fönster, likaså den röda knuttimrade bykstugan vid strand med överstycken på prydliga konsoler över dörrarna. Här residerar ingenjör Arfwed Munkteill (bror till Henrik d. y.), här bodde hans farfars far Bergsrådet på gamla dar, minnen av honom äro de förut nämnda ekarna, över tjoget, längs vägen till bruket i kanten av Tämpelkullen, en mindre rå-sten där mitt emot hörnet av Tämpelbacken med inskriften *A H L V I K 1845*, en större sten sør om gården på knöliga rundade hällar — i en urhålkning i en häll satt Bergsrådet och såg Faluvägen byggas, reste stenen och lät rista i den *A L V I K 1808 J J M.*

En gulrappad stuga nära herrgården — med vita pilastrar och sirlig brokvist i vitt och blekgult (bukiga plankstolpar, fint krusad list ovanpå, gammal bra dörr) — heter Änkebygården eller bara Änkebyn. Namnet är gammalt — Enckiebyhyttan och dess brukare Erich Stensson ha omtalats förut, Oloff Erichsson i Enckiebyn skattade 1571, tydligen son till Erick Finne darsam-

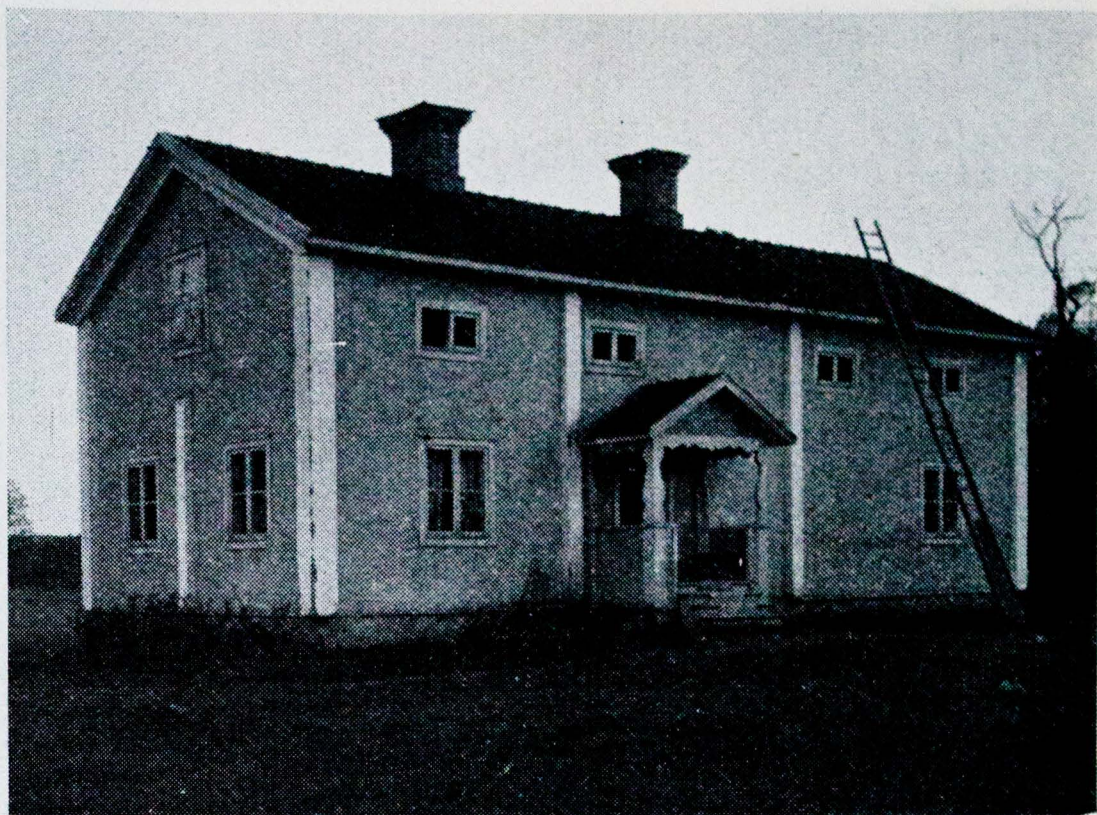
mastädes, fjärdepartsegare 1539 — kanske uppkallades Finnsveden och Finnbodarna efter honom. Och kanske hölls ting här år 1400, om Helmer Lagergrens tolkning av »enkione» i två av Grycksboarkivets pergamentbrev från sagda år är riktig.

Åter en bit söderut, mellan Kalven och Grycken, står en nyare röd stuga, förr bebodd av brukets fiskare, som hade sina redskap i »Skåpet» mitt emot, nu slöjdstuga och bostad för lösa skogsarbetare, ett gammalt säreget hus:

tvåvånings men bara ett rum i var våning med små bredfodrade fönster. —

Norr och öster om Grycken ligger först Örjesbo med egna hem för bruksfolket, ett par handelsbodas, »Kafé Rasta» — allt nytt, endast ett äldre grått hus, nu reparationsverkstad. Här någonstans låg gamla Stallgården (med Stallgårdsgruvan, bruten på svartmalm); Anders Eriksson och husmannen Oloff Russ i Stalgården skattade 1571, Per ibid. 1612. Så kommer Tjärntäkt vid en vacker djup bäckdal med varp efter en hytta, en gammal gård med vedtak på uthusen och en bykstuga, som förr varit skvalta, en kvarnsten ligger vid knuten; namnet är en nyare »förfining», d. v. s. förfalskning av det ursprungliga Käringtäkt: 1718 års karta har Käringetägt (jämte Stallgården, Kallbäck och Bengtsare), Jacob Ingelsson skriver Kiärgtäckt, 1642 nämnes Mats Andersson i Käringtäkten, 1640 Hans Hansson i Käringe tächten, 1604 fick St. Kopparbergs kyrka 3 daler enligt testamente efter Jon i Käringtechten, 1571 skattade Oloff Jonsson i Kerngtechtn, på Tom Söderbergs karta

1569 står (jämte Stallgården och Bengtsarvet) Kärlingtäkten — en »urminnes bergsfrälsegård», som även lär omtalas 1435. Länskalendern 1878 har både Tjärntäkt och Käringstäkt. — Bäckan kommer från Harmsarvet, några gårdar däruppåt med högt och fint läge heta Hagalund — idel nytt utom Danils gamla stuga; förr en hel rad frälsegårdar (se förut) och ett kronohemman Kallbäck med många hus, intet finns kvar — Erich Andersson i Kalbäck var fjärdepartsegare 1640, Oluff i Kallbäck 1642, 1654 skrivs namnet Karbäck, och 1686 utgjorde Callbäck, Stallgården, Snällebo och Smeds-

Gustaf Eriksson foto.

BILD 85. ÄNKEBYGÅRDEN VID ALVIK.

K. E. F. 1925

BILD 86. »SKÅPET» NÄRA ALVIK.

Gustaf Eriksson foto.

BILD 87. BENGTSARVETS FORNA BERGSMANSGÅRD MED GAMLA HYTTDAMMEN.

arfvet ett
bergsfrälse-
hemman.

Nära Kä-
ringtäkt lig-
ger Bengtsar-
vet mellan
landsvägen
och järnvä-
gen, som föl-
jer sjöstran-
den, en av
Falutraktens
äldsta och
fordom stör-
sta bergs-
mansgårdar,
nu tillhörig
fröknarna

Olander såsom redan berättats. En Lars i Bengtsarvet på 1400-talet var far till Margareta, g. [?] 1:o m. fogden Peder Hindriksson på Heden, 2:o m. bergsman Olof Clausson i Daglösa, † före 1502¹⁾). Erik Bengtsson var fjärdepartsegare 1539, hans sön Hans Eriksson i Benctzarfft skattade 1571, Joen Ericksson i Bängtsare brukade i Bängdtsare hyttan 1640 med Anders Ersson darsammastädes till smältare. Senare bodde här Casseuren vid St. Kopparberget Pehr Böhlmark (f. 1782, av bondsläkt från Böle i Gävleborgs län), g. 1:o m. Anna Sofia Rottermund, † 1803 — efter henne finnes en boupp-teckning i behåll på gården, som upptar nuvarande manbyggnaden, två mindre boningshus, en bagarstuga med »brygg- och bränneri-inrättning», »stall, fähus, iskällare, härrbrän, qvarn och mälthus m. m.», de flästa nu rivna och ersatta med nyare. Pehr Böhlmark hade med sin andra hustru Sophia Gustawa Swedelius (omg. 1819 m. sin kusin komministern Daniel Heinstedt i Järna i hans 2:dra gifte) sonen Daniel Anton, född här 1807 († i Järna 1861, komm. lantmätare, g. 1829 m. sin styvsyster Sophia Eleonora²⁾) Heinstedt, dotter av Daniel H. härövan och hans 1:sta hustru och kusin Brita Gustawa Godenius).

Fint ligger gården³⁾ (»Elfåkra» i Selma Lagerlöfsfilmen »Tösen från Stormyrtorpet», delvis inspelad här med Grycksbofolk som statister) — bäddad i grönt, kryddgård på ena sidan, en tätlummig täppa på den andra med syréner och lindar, en näckrosdamm i ån — gamla hyttdammen — på väg att växa igen, en hel liten by av uthus, bland dem en »kullstuga», ett stort herbre på höga stolpar mellan brantens björkar och lönnar ovanför gården och ett högt

¹⁾ Enl. Kröningssvälds Geneal. Tab.

²⁾ I Herdaminnena och V. Ekstrands Biogr. förteckn. över Dalarnas lantmätare kallas hon oriktigt Sophia Gustava — se min bok om Järna sid. 90 och 95.

³⁾ B. Exp. 1919.

trebottnat magasin med svale framför gaveldörrn, hopbyggt med en lada med tröskvandring. Tvåvånings rödfärgad manbyggnad med vita knutar och brutet valmtak, av mindre vanlig form, med i det närmaste kvadratisk bottenplan, nästan lika bred som lång (endast 3 fönster på långsidan, 5 rum på nedra och 4 på övra botten), med utbyggd köksfarstu och altan över den på ena gaveln, tvåvånings veranda på den andra, byggd 1870; en äldre mindre stuga lär vara husets

Bergsl. Exp. 1919 foto.

BILD 88. BENGTSARVETS MANBYGGNAD.

mittparti. Ståtliga breda dörrar med bukiga fyllningar, stiliga gamla kakelugnar och möbler — en kolonnkakelugn med kopparluckor, brunglaserad sockel, ljusgrönglaserad skänk, bladornerade valkar mellan den och den grönglaserade kolonnen. Samt ett märkligt, rikt dekorerat skrin fullt av små leksakskärl och dockhusgeråd av purt silver, fulländade miniatyrmästerverk, enligt traditionen hemfört från Prag under 30-åriga kriget av en överste Gahn och sedan dess bevarat i släkten. — Också här ha spöken huserat, det har väsnats om nätterna en hel timme ibland och sen plötsligt blivit tyst.

*

Från Bengtsarvet gå landsväg och järnväg tätt intill varann vid Grafs-

K. E. F. 1925

BILD 89. BERGSGÅRDEN OCH VARPAN FRÅN KLUBB-BERGET. STRÅLAR FRÅN TUBEN T. V. OCH I MITTEN, KRAFTSTATION OCH BRON ÖVER ÅMYNNINGEN I MITTEN NÅGOT T. H., GÅRDAR VID LANDSVÄGEN T. V., DEN FYRKANTBYGGDA GÅRDEN NÄRMARE T. H., VARBO LÄNGRE BORT, I BAKGR. ROSSBERG T. V., HORNBERGET I MITTEN.

K. E. F. 1925

BILD 90. STUGA I BERGSGÅRDEN MED VÄGVISARE TILL
GASSARVET OCH MUREN SYNLIIG I VÄGGEN.

bergets fot, först genom skog, sen längs Gryckens strand till Bergsgården — som inte bara är en gård utan många vid östra sjöändan och ån till Varpan, och som varit ännu fler förr med en rad olika namn.

Äldst tycks Barfridsgården vara (en sådan fanns ock i Falun = nuvarande »Elsborgs slott»), nämnd i ett kvittobrev av 1418¹⁾; 1569 låg här ett bergsfrälsehemman norr om åns utlopp i Varpan²⁾, 1571 skattade Anders Hans och Erick Mickilsson i Barffwedsgården offuan Warpan, 1612 Mårten i Barwetsgården såsom Jacob Ingelsson skriver namnet (som kanske förvrängts till Bergsgården?); un-

der rubriken Offuan Varpan men utan gårdsnamn står 1612 Peer Pihl, kopparslagare. Därefter kommer Smedsarvet: 1515 stadfästes ett bytesbrev mellan Erik Bengtsson (i Bengtsarvet, se förut) och hustru Karin i Holm på tåkterna Graff [i Graftsberget — Grafts hage sør om Bengtsare på kartan 1718] och Skatabergs arffuidh samt Smidsarffuidh³⁾. 1539 var Oluff i Smessarfft fjärdepartsegare, 1544 får samme bergsman Olof Jonsson, som tilföre bött i Smettsarijdt vpe i Bergxlagen, kung Gustafs brev på besittnings- och nyttjorätten av kronohemmanet Jämpteboda och därtill lydande hytta och lägenheter⁴⁾. Han syns dock ha bött kvar här: 1571 får Oluff i Smessarfftt betala tionde av 265 mark (förmögen karl, hade alla sorters metallsaker och kreatur). 1612 skattar Mats Jönsson i Smedsare, 1614 äro han och Eric Stensson i Smedsarfwet godemän i en rågångssyn mellan Lixsand och Bjusåhs (jämte Lars Hansson i Piltarwfet och Olof Jonsson i Nygålen⁵⁾). På Nova Del. står Smesboo norr om »bergsgården», på Tab. Geogr. Smissarfwet, ett adelsfrälsehemman; 1657 nämnes Jonas Hansson i Smedsare, 1686 är Lars Persson i Smehsarfwet kyrkovård — förmodligen densamme som Lars Persson i Piltare, kyrkvård 1695.

Närmast i tidsföljden möter Nygården — i Bergsgården, i Westeråns bergslag ofwan Warpan skriver Jacob Ingelsson, på 1718 års karta står namnet norr om »Västerå» utlopp, alltså nära Barfredsgården. 1571 skattade Oluff i Nygården, 1604 kallas han Olof Jönsson eller Jonsson, en välbärgad och betrodd man: han har varit förordnad att sitta öfwer den dom, (som) hölts A:o 1600 i Lindköping öfwer de fyra Riksrådsherrar, som der sammastädes blefwo halshuggne, för dee — — höllo med Konung Sigismundus i Påländ. Han hade 4 söner, alla krigsmän, en av dem Hans Olofsson var »en amper krigsman, ty de kallade honom Homman i Uthanmyra» (i Aspeboda), en gård som han fått genom sitt gifte med en dotter till domaren Albrecht Hansson (Swinhufwud); han nådde hög ålder liksom hans många barn, men var länge blind före sin död — när han blev sjuk, hade den onde mycket buller och apspel i huset, han fördes till sin son Carl Hansson i Biörsboo, men spöket kom efter honom dit, så att de länge läto bedja för honom

¹⁾ D. D. suppl.

²⁾ Tom Söderberg a. a., kartan.

³⁾ D. D. 226 — origin. i Grycksbo arkiv.

⁴⁾ D. D. 587.

⁵⁾ »De besegrade bolstadaskälen».

på predikstolarna här omkring i socknarna, och war (det) en Piga som detta spöke födde. Hon kom sedan härifrån till en prästegård på landet och spöket följde med henne¹⁾. — 1642 nämnes han, Carl Olsson och Lars Jönsson i Nygården, som brann 1657, då egd av Jeremias Ersson härstädes och Jonas Hansson i Smedsare.

Sör om ån upptar 1718 års karta Lyhns (strax väst om utloppet) och Klubbtäkten en bit längre västerut. Bergsmannen och gruvfogden Knut Kråka köpte omkr. 1605 Klubbtäkts Hemmanet av fogden Jöns Danielsson (Swinhufwud) på Fremby, men sålde det sedan till Bror Andersson Rålamb (f. 1568, landshövding i Västmanland 1624, i Finland 1634, † 1647). 1639 var Lars Jonsson i Klubbetäkten »aldeles uthsluten uthur Gruffuan», men Jon Larsson ibd. fjärdepartsegare. — 1604 nämnes Hans Pålsson i Skiär, ej långt från Varbo enligt Jacob Ingelsson, som berättar att Hans Pålsson alltid hade skälmstycken för sig; en gång när han stod och bruka i sin hytta, kom Dalkarlar med hölass och »skulle kiöra Bergzmans kiörning» och gick in i hyttan för att vila, då tog han heta »slaggkossor» och stack in i lassen, så när de kom ut på Varpan stod lassen i ljusan låga. Men han blev straffad: han var nere i »Blangstöten», for upp i korgen med en annan karl, skulle »när de kom opp emot lafwen narra den andra af korgen», sparka med foten i berget och tänkte »witta korgen, men for sielf tillbaka i botten och föll sig ihiäl, och så woro alla hans odygder ändade». — Gruvskrivaren Mårten Påfwelsson (kanske den förres bror) har bott wed Skiärsgrufwan enligt samme sagesman; 1659 var Anders Larsson i Skär nämndeman och 1660 kyrkvård och bisittare i Gruvrätten, son till Lars Hansson i Piltarvet, som också låg här nedanför Bergsgården sör om ån, men det är längesen det fanns några hus där. Lasse Hansson i Piltare uppträder i flera urkunder, så 1571 fast utan gårdsnamm (en rik man, taxerad till 630 mark och egare till allsköns metallsaker och kreatur), kyrkans sexman 1612, nämndeman 1625, † 1626 — hans änka H:n Madlin uppsatte 1633 i St. Kopparbergs kyrka en »tavla» med Christi Förklaring, lång inskrift samt 6 söner och 3 döttrar avmålade. Sönerna voro: 1 Jöns Larsson, måg till Junker Otto wed Sahlberget (Otto Henric Schmith, sedan dir. vid Garpenberg) och sväger till Assessorn Hans Philip Lybeckers första hustru; 2 Erik Larsson i Piltaret, 3 Anders Larsson härovan, vars son Lars Andersson också var bergsman i Piltare, g. m. Elisabeth Danielsdotter — deras son var rådmannen Anders Larsson på Åsen; 4 Lars på Heden, 5 Piltars Hans Larsson, 6 Peder Larsson i Nohret; »döttrarne hade ock wackra Bergsmän». — Lars Ersson i Piltare, kyrkvård 1669, † 1684, hade gravsten i St. Kopparbergs kyrka — en annan kyrkvård Lars Persson är omtalad förut, båda voro ock bisittare i Gruvrätten från 1687.

Namnet Bergsgården förekommer veterligt första gången 1625, då bodde nämndeman Lyden Ericsson där²⁾, i en annan handling kallad Lydert E., måg till Christopher Olsson på Noor. Fjärdepartsegaren Erich Lydensson och Lyden L. i Bergsgården voro väl hans söner, den senare »en rik och förmögen bergsman» som hade så mycket Sölfwer, att han därmed kunde betäcka en stor håll på gården, berättar Jacob Ingelsson — men innan han blef dödh, så war borta både sölfwer och alt annat, hwad han åtte (egde);

¹⁾ Ovanst. enl. Jacob Ingelsson.

²⁾ Enl. en handling i Dala Fornsal.

K. E. F. 1925
BILD 91. STUGOR I BERGSGÅRDEN.

K. E. F. 1925
BILD 92. LADUGÅRD OCH STALL, BERGSGÅRDEN.

han besof sin egen styfmoder och åtte barn med henne och bötte derföre 40 Skiepund koppar till Västerås domkiörckia, som de hafwa beslagit Kiörckian med. — På Nova Delin. står bergsgården, på Tab. Geogr. Bärssgårdarne — 5 bergsfrälsehemman väster och 7 öster om Wästan åhn samt 2 längre i nordöst bortåt Slätemyran, jämte ett tiotal kopparhyttor gyttrade vid ån. 1640 nämnes Eric Rusk och 1642 Mårten Larsson i Bergsgården¹⁾. 1646 angav M. Petrus Jonæ Helsingius Lars Erikson vid Vesterån i Berggården ofuan Varpen, att han hafuer budit till dricka satans skål — han varnades av en annan och avstod, men dömdes ändå för Gudsförsmädelse att stå uppenbara schriffte med rijs och bar axell²⁾. Från 1687 var Lars

Andersson bisittare i Gruvrätten, 1708 dog Anders Andersson här vid nära 100 års ålder. En annan 1600-talsbergsman här var Vifast Hansson, vars dotter blev g. m. Vallen Olsson i Gassarvet, far till Olof i Efrikgården och Anders Vallensson i Bergsgården, kyrkivård 1708—17, bergsrådman 1721, † 1730. — Förut omtalad är ock hem.-eg. Hans Andersson Norling härstädes, vars dotter Christina blev g. m. mjölnaren och hem.-eg. här Per Dahlberg från Bjurs († 1858), far till Anders Petter D. († 1923), också hem.-eg. här, far till ingenjör Anders Johan D. i Falun.

Om en bergsman Nils Filip Moberg, bosatt på Bergsgården i sedermera Holmstens gård (sväger med källarmästare Renström som var g. m. hans syster, änka efter källarmästare Gren), berättar Albrecht Steffenburg en liten tidstypisk roman³⁾: Moberg, som hade ett fördelaktigt yttre och särdeles vacker röst, var som ung anställd i lärftskramhandel i Stockholm, under hvilken tid han kom i ett närmare förhållande till en kammarjungfru hos Grefve Pipers. Vid något af sina besök blef han observerad af Grefvinnan och som ledde till den påföljd, att Moberg blef dennas amang i st. f. kammarjungfruns; och till sist, att han [vid 20 års ålder!] blef far åt den Grefve Piper, som vid konung Carl XIV Johans besök i Falun år 1819 var med i den kungliga sviten. Också lär den Grefve Piper till sitt yttre haft mycken likhet med sin verklige fader, som då ännu lefde (f. 1765, † 1833). Moberg gjorde ej heller någon hemlighet af detta sitt faderskap, utan berättade gerna och con amore hela tilldragelsen i sina smärre detaljer. (Tillagt med blyerts:) »Denna greffinna Piper var den beryktade Ulla Fersen». Detta kan emellertid ej vara riktigt, Ulla var g. 1:o von Höpken, 2:o von Wright, hennes kusin Eva Söphia von Fersen (f. 1757, † 1816) däremot med kammarherren greve Adolph Ludvig Piper (f. 1750, † 1795), och sonen på sidolinjen kan ej vara någon annan än Carl Fredric, f. 1785, kammarherre 1818, † som Öfver-Hofjägmästare 1859. —

En gård återstår, Järgarvet vid nuvarande järnvägsstation, bara en stuga är kvar: Giergare 1640, på Tab. Geogr. Giärfwe(arfwet? otydligt), ett bergsfrälsehemman vid Gryckens östra vik, Gärfsarvet 1686, Gergare sør om Smedsare 1718, Malena Larsdotter från Järgare g. m. bergsm. Måns Göransson i Uvnäs, † 1787 (son till bergsm. Göran Göransson i Grycksbo). På Järgare bodde ock Johan Ersson Guldsmed, hans son Eric Jansson G. och hans son gruvarb. Eric Ersson G., † 1764, g. m. Anna Andersdotter

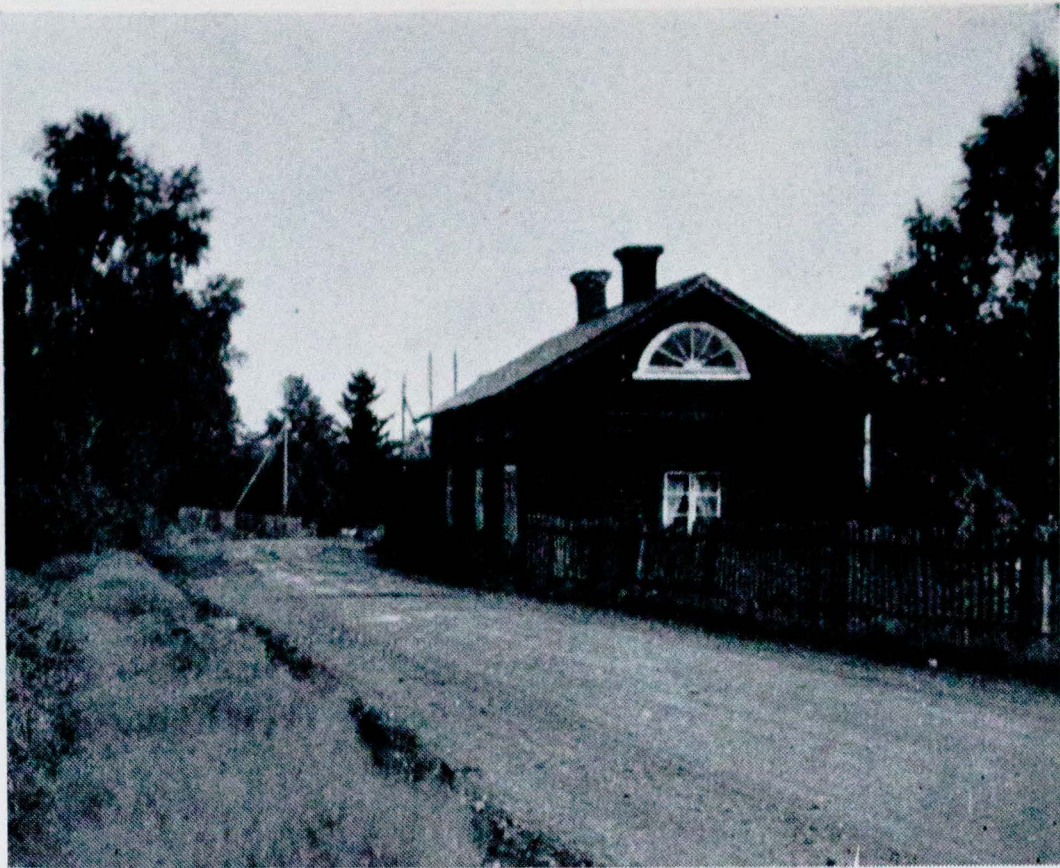
¹⁾ C. J. Lundström a. a.

²⁾ B. Rud. Hall: Kulturella interiörer från Storhetstidens upprykningsarbete.

³⁾ I otryckta anteckningar i Dala Fornsal.

från Torsdagsbo — deras dotter Anna Guldsmid, † 1833, äktade gruvarb. Hans Persson Åhlberg i Bergsgården, vars far Peter Hansson Å. från Ål köpt gård där, den ärvdes av dottern Anna Å. och hennes man Johan Andersson Strandberg från Vika († 1822 i Falun, där han också hade en gård), av deras dotter Anna och hennes make hyttarb. Johan Olof Damberg från Sundborn och av deras dotter Sofia D. och hennes man skogsarb. Anders Lundqvist från Bjurs († här 1928 — deras dotter Anna Sofia L., f. här 1895, är sömmerska i Falun) — en rad karlar från 4 grannsocknar ha sålunda efter varann gift sig till gården, som vi snart få beskåda. —

K. E. F. 1925

BILD 93. STUGA I BERGSGÅRDEN.

Hyttlängden 1640 förtecknar 21 hyttor i Wästan åhns bergslag (de förenämnda kring Grycksbo inräknade), därav 4 frälse och 4 öde. På »Bergsgårds-börn» lågo följande (med 26 rosthus, därav 4 öde): Lars Erichssons, kan gå år och dag, han brukar ensam med Hans i Bärsgården som smältare; Lydhen Erssons, Bengdt Thure är smältare; Slättmyra hytta [fanns redan 1463 enl. D. D. 302] har samma watudrucht, Oluff Swänsson i Bergsgården, Lars Jansson i Slättmyra och Zacharias i Waarboo bruka, smältare lejes från andra hyttor; Piltare hytta i samma ström. Malin och Erich Larsson i Piltare bruka (han var son till Lasse Hansson), Jonas i Bärgh är smältare; Skärs hyttan brukas av Anders Larsson i Schäär, Per Matsson och Dominicus i Bärsgården, smältare äro Jöns Hansson i Bärgh och Carl Matsson i Börsgård (skall väl vara Bärsgård — han och Per härövan voro söner till Mats Jonsson i Smedsare); Erich Olssons i Nygården, han, Erik Ersson, Jon Jonsson och Oluff Matsson i Nygården bruka, Albrecht Hansson ibd. är smältare; Gassare hytta, Dyrrich Classon och Lars Jöransson i Gassare bruka, smältare är Daniel Matsson i Bärgh; Stussare hytta är Jesper Anderssons [Cruus], Johan i Studsare, v. [= unge] Hans Persson i Bärsgården och Hans Andersson i Härmsare bruka och smälta själva; Smedsare hytta är ock Jesper Anderssons, Erich Persson i Smedsare brukar ensam, smältare äro Hans Andersson i Bärsgården och Hans Simonsson i Bärgh; Michill Thomassons och Hans Tomassons i Giergare, Erich Ericksson i Gassare är smältare; Domare hyttan, Ingolp Pedhersson brukar ensam, smältare är Pedher Persson i Studsare; Wallens hytta brukas av hustru Malin i Gassare ensam, smältare äro Daniel Jonsson i Waarboo och Lars Olsson på Nääs; Bärsgårds hyttan, Anders Ersson och Hans Persson i Bärsgården bruka med Daniel Oluffsson ibd. och Knut Persson i Nordanroo till smältare; Hans Ingilssons i Waarboo i samma ström [Warpeboda hytta fanns redan 1452 enl. Tom Söderberg sid. 366], han brukar ensam, smältare äro Per Hindersson i Hälla och Per Christophersson i Waarboo. Vartill komma Gamble Gassare, Gamble Nygårds och Gamble Waarboo hyttor, alla öde.

Trekvarts sekel senare voro endast 2 av dessa hyttor gångbara, Lydens och Piltare, enligt Jacob Ingelsson som räknar upp följande ödehyttor: Smedsarshyttan (som »legat under herrgodset Smessaress»), Stussars och Kallbeckshyttan (en och samma), Järgars-, Klubb-, Waarboo-, Stor Erichs, Slättmyr-, Skiärs-, Nygårds- och Gussarshyttorna (den sista skall givetvis vara Gassars-) — och dessutom 5 hyttställen så gamla, att ingen wet namn på dem.

Vid Bergsgården, där enligt sägnen de rikaste bergsmännen bott, påträffa-

K. E. F. omkr. 1915

BILD 94. F. D. DAMBERGS, NU LUNDQVISTS I BERGSGÅRDEN.
STUGA T. V., KÄLLARSTUGA I MITTEN.

skorsten upp och i väster en hög välvd ås; i norr Graftsbergets långa mörka mur med en mäktig morän i skogen ovanför gårdarna, i dalen tubens stinna spikraka jätteorm från Grycken ända ner till den röda kraftstation nära Varpan — då fallet utbyggdes, köpte Grycksbo Bergsgårdskvarn, jämte såg tillhörig byggmäst. F. Holmsten (en »mekanisk snickerifabrik» fanns här ock, egd av Aug. Fahlvik på Varbo) —, i öster en blank damm och bortom den varp och skog och Hornbergets kupol därovan, i sydöst också varp och gårdar, och Varpan med uddar och holmar. Grann är också synen från nya bron över åmynningen (av granit men med fula vattenledningsrör till räcken): hela sjön med gul näckros och fräken vid strand, hela Hornberget på andra sidan, ett par vikar åt väster och Varbo på udden mellan dem.

En ny gård Stentorp ligger väst om Klubb-berget, en gammal sör om ån bildar en helt sluten fyrkant med portar både i portlidret och i ett plank mellan knutarna, en trivsam låg stuga med smårutigt gavelfönster speglar sig i dammen, en annan (gammal men upprustad) i en vik av ån med en rad vackra ungbjörkar och stortallar. Men de flästa gårdarna ligga längs landsvägen, som liknar en gammal Falugata med den starka stämningen hos en åldrig bergsmans- och hyttby — mörkröda knuttimrade envåningsstugor med eller utan små vindsfönster på långsidan, en låg och lång med en bit mur synlig i väggen utvändigt, inklätt portlider och vägvisare till Gassarvet på knuten, två med staket av rundspjälor mellan knutarna, den ena med fritrappa till vindsdörren på gaveln och förtak över dörren inåt gården, som på andra sidan kantas av en portliderbyggnad med planktak och på tredje av en lång länga: stall med vedtak och skullglugg, lagård med humleklädd vägg och foderbod, båda spåntäckta. Syréner på gården, höga vackra björkar bakom — där bland block och lövkronor står en liten brunsvart källarbod med lavklädd takved,

des under den allmänna slaggsufringsfebern emellan åren 1820 och 1860 i så väl äldre som nyare varp en emot på alla andra ställen ojämförligt rik och gifvande slagg, skriver Albr. Steffenburg. Våldiga varp breda sig alltjämt kring ån, man ser ut över dem från Klubb-berget (som kanske har fått namn efter Klubbtäkt — eller tvärtom?), en liten brant och vild bergkulle alldeles beströdd med block, ett stort ligger högst upp, och mellan dem spira björk- och tallbuskar. Fin utsikt: åt nordväst blåberg i Bjurs och Ål, där sticker Grycksbo

och vid vägen står en präktig milsten av traktens typ: ett vällagt granitröse med årtalet 1873 på en plåtplatta och därovan en större sköldformig järnplåt¹⁾.

En parstuga med bred gavel har stort halvrunt fönster i röstet, mitt emot står en brunsvart dylik inom ap-lar och syréner, med spåntak liksom brokvisten, enkel men bra med raka hörnstolpar och hela sidoskrank, beprydda med vinda och krasse; i mitten farstu och kammare med öppen hörnspis, på ena sidan stort kök, på den andra sal utan eldstad. Bredvid står en ovanlig källarstuga, där en öppen trappa intill källardörren leder upp till farstu med litet blybågfönster och kammare med öppen hörnspis; samt bredvid den en bod med planktak och fint panelad »sneverksdörr». Detta är den Dambergska, senare Lundqvistska gården, som även lär kallas Guldsmedsgården²⁾.

I öster vid vägen till Heden står mellan yviga lönnar en inbjudande vit herrgårdsbyggnad med kolonnveranda, nästan i allt lik Alviks, endast något mindre, samt en vit stuga med valmtak i trädgården neråt sjön — och i närheten ett rött envåningshus med valmtak och lång veranda, förr flygel till en riven herrgårdsbyggnad, jämte en trevlig källarbod med takved och rundbågig dörr. Allt tillhör nu Grycksbo, här är änkefru Klara Munktells sommargård, men förr sutto Irmänner på bägge gårdarna³⁾, senast landskamreraren Anders Gustaf († 1892, far till rådmän Gustaf Irmän i Falun) och hans kusin häradsskrivaren Carl Thure († 1888). På 90-talet köpte landshövding Hans Järtas sonsons son reservunderlöjtnanten Fredrik Järta gården, sålde den i sin tur 1902 åt Grycksbo och flyttade till Stockholm. —

Bergsgården har de senare åren alltmer uppsökts av Falubor som utflykts- och viloplats. En hel del sommarvillor ha byggts, en av de äldre är f. bergmästare Theodor Dahlbloms, vackert belägen vid Gryckens strand — den och

¹⁾ En likadan vid Korsnäs avbildas längre fram.

²⁾ B. Exp. 1918.

³⁾ Om Irmanska släkten se Bil. 8.

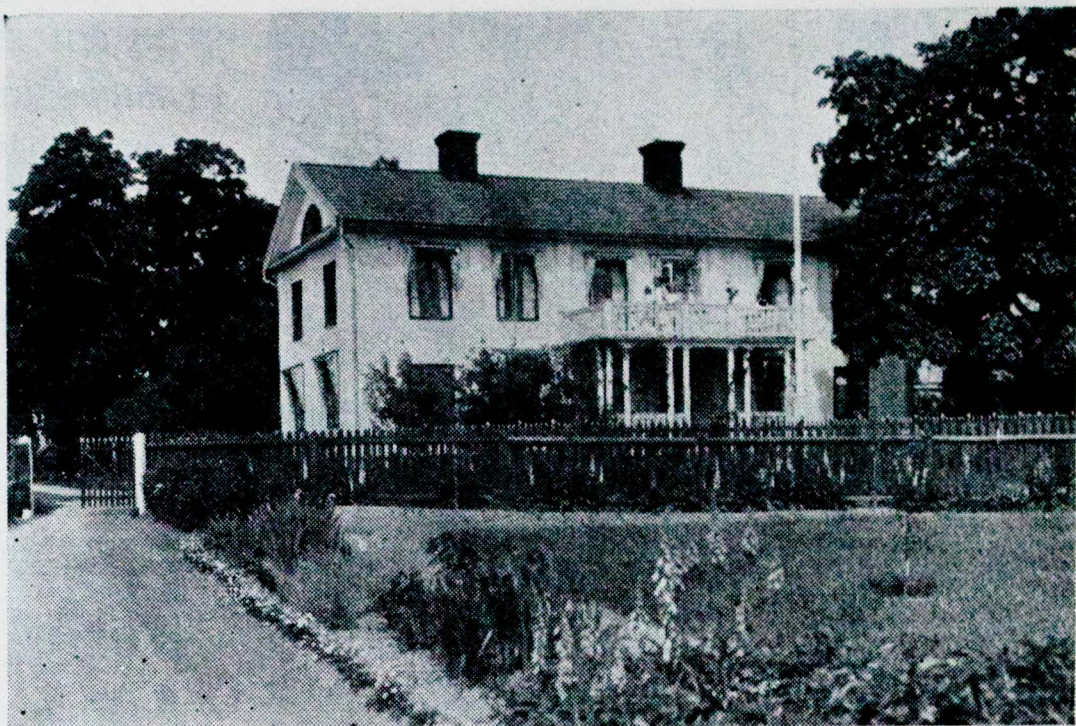

BILD 95. BERGSGÅRDENS HERRGÅRD (FÖRR IHRMANS, NU MUNKTELLS).

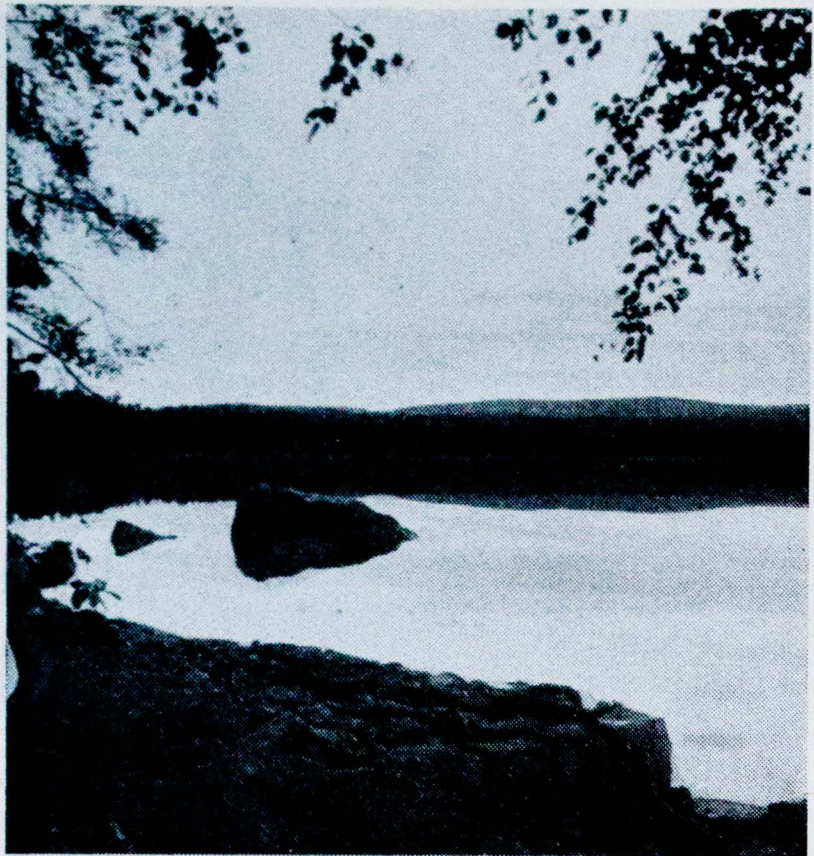
Gustaf Eriksson foto.

K. E. F. 1925

BILD 96. »KAM- OCH BORSTGRAN» VID BERGSGÅRDEN.

K. E. F. 1925

BILD 97. GRYCKEN VID SMEDSARVET, BERGSGÅRDEN.

grannen skogvaktarens gård är det gamla Smessare; där växer vid vägen en sällsport välbildad »kam- och borstgran» med 5—6 m. långa grenar. — Sommargästerna skulle nog bli ännu fler, om ej Grycksbolukten och det dåliga sjövattnet avskräckte. Avfallet först från Sågmyra och sen från pappers bruket har förstört fisket och förorenat vattnet i Grycken, Bergsgårdsån och angränsande delar av Varpan, innevånarna både här och i Falun, vars gula dricksvatten är nästan odrickbart, ha klagat i många år, saken har föranlett långa debatter i stadsfullmäktige och en mängd tidningsartiklar, Grycksbolaget har ålagts att vidta åtgärder för avfallsvattnets renande och att inplantera nu utdöda fiskarter och

kräftor och har också lagt ut mellan 2 och 300.000 kr. för undersökningar och försöksanläggningar, vilka man hoppas skola lyckas så att Faluborna kunna motse en avsevärd förbättring av sitt vattenledningsvatten¹⁾. Förslaget att ta vatten från Rog är förut omtalat, man har även pekat på andra sjöar med lika klart vatten och med närmare och högre läge, bland dem Spjut-sjön endast 1 mil från staden och omkring 25 m. högre än Lustigknopp, så att intet pumpverk skulle behövas.

*

Från Bergsgården går nya landsvägen närmare sjön till Varbo, gamla åt sydväst genom skog och vild blockmark med många jättekulor och backar till Botäkt — två gårdar, en liten rappad i en stenig glänta, en större gammal bergsmansgård med en nyare stuga och en äldre tvåvånings med valmtak, endast en skorsten och väggarna klädda med lockbräder; en vacker lönn till vårdträd, stort herbrev med svale, en stor gammal kvarn i bäckdalen, hopbyggd med ladugården — ett par kvarnstenar ligga utanför kvarnen, ej använd på länge.

1569 var Bodetäkten ett bergs-

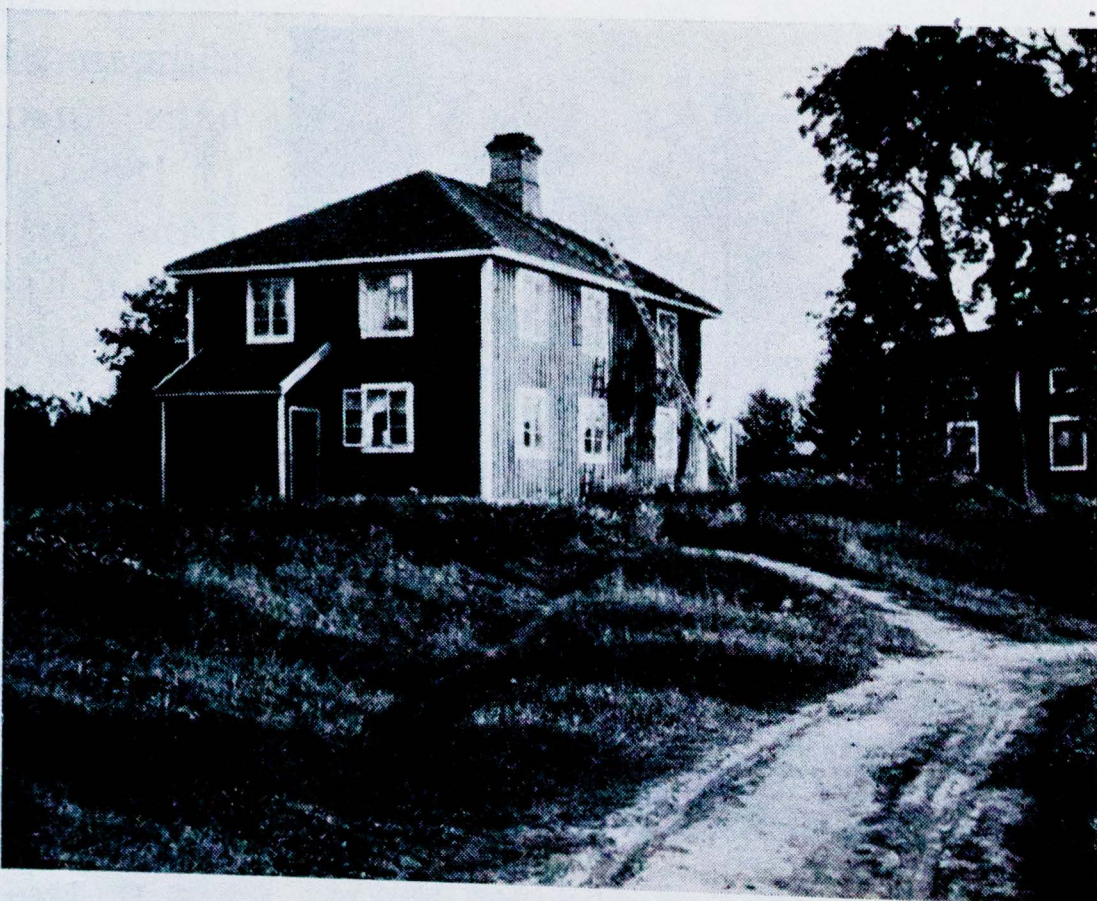
¹⁾ Falu-Kuriren 25.1.1929.

BILD 98. BOTÄKT.

K. E. F. 1925

frälsehemman, 1612 skattade Anders Andersson i Botecht, på Tab. Geogr. står en bergsfrälsegård Bootächten, s. å. (1640) voro Jöran Andersson i Budetächten samt Albrecht Andersson, Jöran Larsson och Isach Jonson i Botächt fjärdepartsegare, 1643 tillhörde Budetägten Eric Mattson, på kartan 1718 står Botägta och söder därom Hanskare — Hanskarfvet nämnes 1686 och står på en karta från 1810¹⁾ jämte Klubbtägt, Källa (söder därom med en bäck åt norr — Erich Erichsson i Kiälla var gruvdräng 1640), Bodtägt, Warbotjern, Warbo, Bäkehagen, Långnäsudden, Stennäset och Smedja (vid stadsgränsen och Östanforsåns utlopp). Botäkt egdes sedan av Olof Jonsson på Backa i Sundborn, som sålde det till Ingel Hellberg på Karlberg.

Nu har f. boktryckaren Harald Fornstedt här sin stora pälsfarm; han har lyckats bra med en liten nyhet på marknaden, renodling av

den svenska korsräven, har också rödrävar och minkar, små som vesslor men dyrbara — »så äro de också upphov till och utgångspunkt för varje kvinnas

dröm, nerzpälsen»! — och han har stor kaningård, långa rader burar »med väl ett par hundra stamdjur förutom allt småfolket»; han är ock ordf. i Dalarnas Pälsodlareförening, som omfattar ett 40-tal rävgårdar med omkr. 1200 rävar, värda minst ett par millioner. Pälsdjursuppfödningen har fått ofantligt uppsving de sista åren, särskilt från 1929, största antalet uppfödare finns i Bjurs (Limbo är största blårävgården i landskapet) och

¹⁾ Belägenheten omkring Falu stad och grufva sammandragen af N. G. Werming.

Bergsl. Exp. 1919 foto.

BILD 99. VARBO FRÅN SJÖSIDAN.

K. E. F. 1925

BILD 100. VARPAN MED HOLMAR OCH HEDEN FRÅN VARBO.

K. E. F. 1925

BILD 101. FRÅN VARBO. VARPAN OCH ST.
KOPPARBERGS KYRKA I BAKGR.

utefter Söder Dalälven, främst i St. Tuna och Hedemora¹⁾).

Rakt väster om Botäkt ligger en typisk högmosse, något utdikad, med vitmossa, tuvull, starrarter, soldagg (*Drosera*), rosling, ljung, getpors, dvärgbjörk, klibbal och tall samt mera sparsamt odon, lingon och blåbär. En mängd stubbar och rötter av stora tallar i torvgroparna vittna om, att här vuxit skog fordom, under den torra och varma bronsåldern — nu håller mossen på att bli skog igen²⁾).

Nya landsvägen går mellan Varbotjärn och Varbo gård³⁾ med envånings lång och låg rödfärgad manbyggnad med brutet tak, avvalmat på gavlarna, 3 skorstenar, enkel brokvist framför stora ingången, förtak över dörren till köksfar-

stun (den och köket äro tillbyggda till en parstuga med farstu och sängkammare i mitten, stor sal på ena gaveln, kammare och matrum på den andra) — härligt läge på en hög terrass vid strand, med blomster på avsatserna mellan stenmurarna och ett litet badhus och vacker utsikt: Varpan med Stora Burön (den gamla Buderön), Flugholmen och andra, Heden på andra strand, Rossberget och Hornberget i bakgrunden; i sydöst syns genom en upphuggen smal gata i skogen också Varpan samt Falun med St. Koppa-bergs kyrktorn, en stämningsrik tavla i solnedgångsbelysning i sin mörka ram. — Stor trevnad inomhus, vackra gamla möbler — ett nyckelskåp i 1600-talsstil, ett ståndur av Daniel Trång i Stjernerund med en urna som krön på det bukiga fodret i vitt och gull, fint ornerade taburetter med klövar till fötter o. s. v.

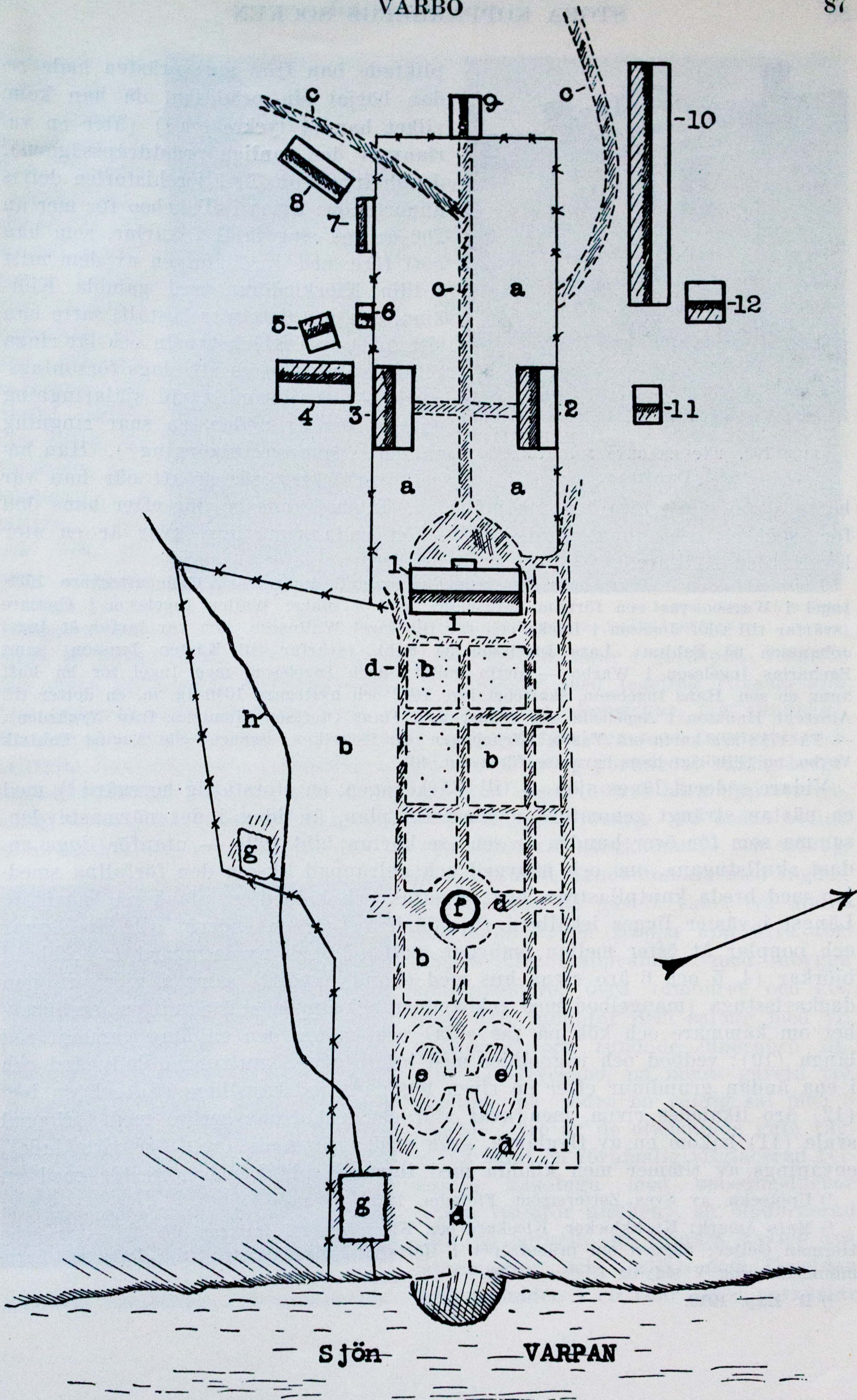
Nu finns här endast en gård, men grunder synas efter flera, bl. a. en med stuga och lagård under samma tak, en eldpall är det enda bevarade, samt i »Kôersners hage» omkring 300 m. nordväst om nuvarande gården grundmurar efter ett par byggnader och en källare med tjocka gråstensväggar, som stå kvar till 2¹/₂ m:s höjd och utvisa att källaren bestått av ett tunnvalv, endast obetydligt nedsänkt under markytan. Gårdsplanen är nu naturlig äng, bevuxen med björk och rönn, men där stå ock ett par vinbärsbuskar och en hop förvuxna jordgubbsplanter samt vid stranden 5 kraftiga alar och ett par väldiga pilar. — Här skall den mångomtalade Erik i Varbo ha bott — på 1300-talet enligt en uppteckning —, hans skatter sägas ligga kvar än i tjärn, en koppar- och en silver- eller gullkittel. Han lever alltjämt i folkminnet: en grym man som dränkte 3 av sina drängar i Varbo tjärn och sköt ihjäl en präst på präddikstoln i Koppa-bergs kyrka eller kapell — alltsammans

¹⁾ Ovanst. efter Waldteufel: Genom talltoppkikaren i Skogarnas Tidning 28.3.1930 och E. i Södra Dalarnas Tidn. 10.1.1931 (ill.).

²⁾ Efter E. Klefbeck: Biologiska strövtåg i Falutrakten, i Vita Bandets Dala-Blad 1925.

³⁾ B. Exp. 1919.

Skala : 1 : 1300;

Bergsl. Exp. 1919

BILD 102. BÄCKEHAGEN ENL. C. STIERWALDS KARTA AV ÅR 1820. ORIG. I LANTMÄTERIKONT.

I FALUN, EFTER NILS SAHLSTRÖMS KOP. 1919 KOP. AV FOLKE FORSSLUND 1932.

K. E. F. 1925
BILD 103. BÄCKEHAGENS MANBYGGNAD,
GÅRDSSIDAN.

pliktade han från sig; prästen hade redan börjat sin präddika, då han kom, vilket han ej tyckte om¹⁾ (åter en variant av den vanliga prästdröpssägnen). Jacob Ingelsson förtäljer historien delvis annorlunda: Erich i Waarboo för mer än 200 år sen slog ihjäl 7 karlar, som han bött före med Jordägor, en av dem mitt i lilla Kiörkiodören wed gamla Kiörkian, och ner dett war bestält, satte han sitt folck op i Kläckstapeln och lät ringa Siälrining (såsom ett slags försoningsgård — skyndsamhet vid själariningning ansågs förr av nöden, en snar ringning räknades som en välgärning²⁾). Han hade öfvertäckt gård, så att när han var

borta slapp ingen hwarken uth heller in. Ingen kunde bo där efter hans död för spökeri och annat Trollskap — det enda som finns kvar är en stor hwal[f]der Kiällare.

Lasse Hansson i Warpeboda (ursprungliga namnformen) var fjärdepartsegare 1539. Ingel i Warboo var »en förnäm bergsman» med 3 söner: Wallen Ingelsson i Gassare (svärfar till Olof Jonsson i Backa och far till Ingel Wallnsson, som var farfar åt Ingel Johansson på Fahlun), Lars Ingelsson på Fahl. (svärfar till Kasten Jonsson) samt Zacharias Ingelsson i Warbo — detta enligt Jacob Ingelsson, men Ingel tör ha haft ännu en son, Hans Ingelsson, skattebetalare 1612 och hyttegare 1640 (g. m. en dotter till Albrecht Hansson i Aspeboda och sväger med Hans Olofsson Homman från Nygården). — På 1718 års karta stå Varbo, Bäckehagen och Hökviken. Senare egde August Fahlvik Varbo, nu tillhörigt hans barn (se förut sid. 40).

Vidare söderut längs sjön — till Bäckehagen, en storståtlig herrgård³⁾ med en nästan strängt genomförd symmetrisk plan, än idag i det närmaste densamma som för över hundra år sen (se kartan bild 102) — utanför ligga endast »kullstugan», om- och påbyggd och gulrappad liksom den förfallna smedjan med breda knutpilastrar, högt tegeltak och kolbod av plank på baksidan. Längst i väster ligger iskällarn (9), därifrån går en snörrät allé av lönnar och popplar åt öster mellan ombyggt stall (7) och ny ladugård t. h. bland björkar (4, 5 och 6 äro rivna hus med okänd uppgift) samt t. v. ny rappad dagkarlsstuga (mangelbod med rokokodörr och öppen spis i mitten, en lägenhet om kammare och kök på var sida) och bakom den en lång gammal röd länga (10): vedbod och vagnslider med brädvägg, knuttimrad ladugård och i ena ändan grundmur efter en riven loge; ett redskapslider (8) och en bod (12) äro likaledes rivna, men kvar står ett tvåbottnat herbre med förbyggd svale (11) bakom en av flyglarna, gråa med avflagnad färg (förr vitmålade), envånings av timmer men klädda med liggande plank och försedda med en

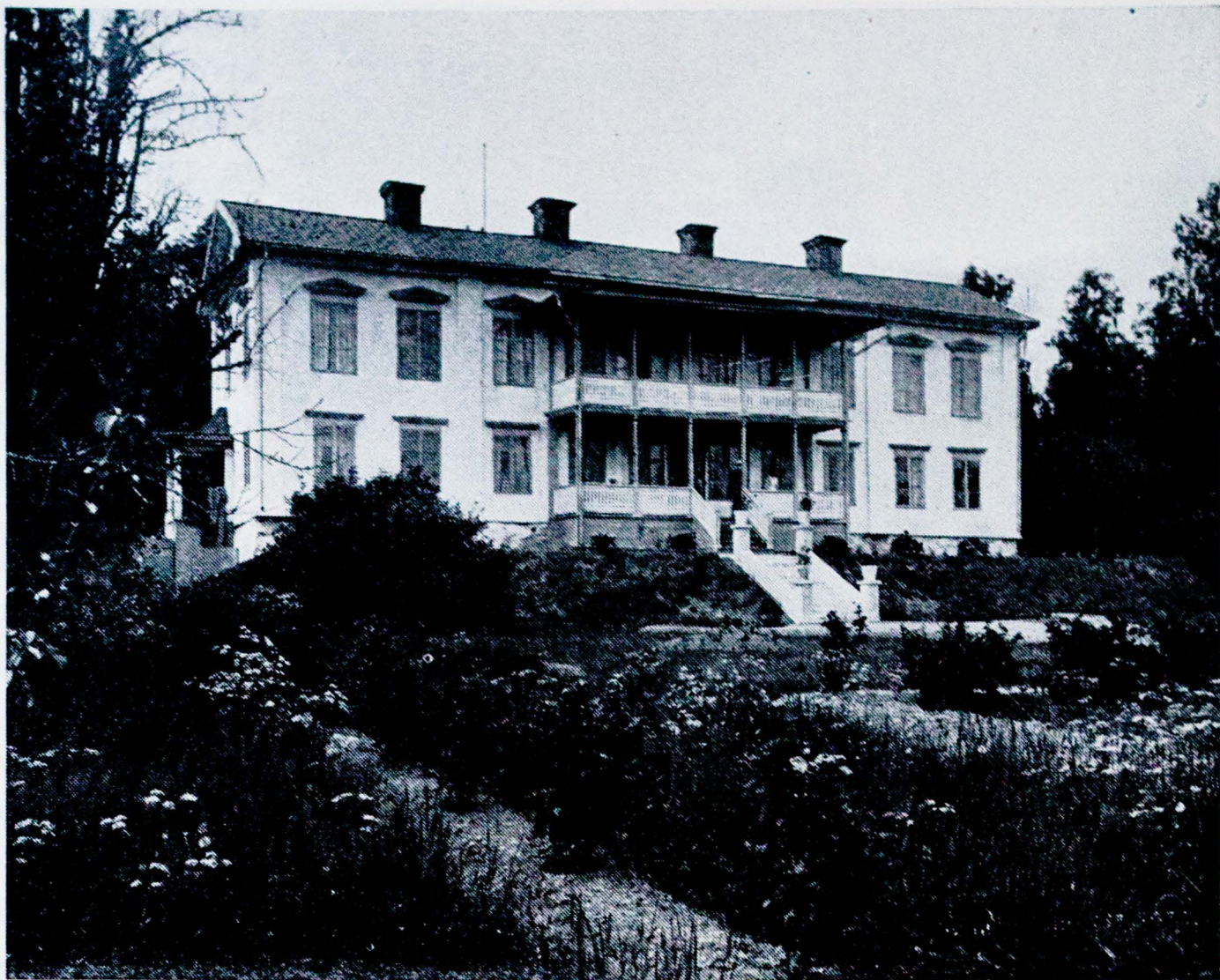
¹⁾ Uppteckn. av Svea Zetterström, Floholm, 1930.

²⁾ Mats Åmark: Kyrkklockor, Klockare och Klocksägner i Dalarna sid. 62. — Se även Herman Geijer: Sägnen om prästdräpet i Rättvik, i Meddelanden från Dalarnes Fornminnesförening V sid. 61 f.

³⁾ B. Exp. 1919.

tillbyggd veranda var inåt gården; den norra (2, förr inspektorsbostad) har »hall» och matsal i mitten mellan kök och sängkammare på ena, sal och »salong» på andra sidan, den södra (3) förstuga och kammare i mitten, sal och kök på ena, bryggstuga och

Bergsl. Exp. 1919 foto.

BILD 104. BÄCKEHAGENS MANBYGGNAD, TRÄDGÅRDSSIDAN.

bryggstukammare på andra sidan (förr bränneri). Allévägen mynnar i gårdsplan framför den stora vitrappade manbyggnaden i 2 våningar, med tegeltak (liksom alla hus numera utom iskällarn, som har pärttak), 4 skorstenar, två rundbågsfönster tätt intill varann i gavelröstet, utbyggd förstuga med frontespis och stilfulla dubbeldörrar på framsidan med krasse kring portalen i vanlig bergslagsstil: refflade konsoler med en virvelsnidad rosett överst bära upp ett tresidigt överstycke, vilket också kröner övra våningens fönster. På nedra botten smal tambur och sal innanför den, på ena sidan två sängkammare och salong,

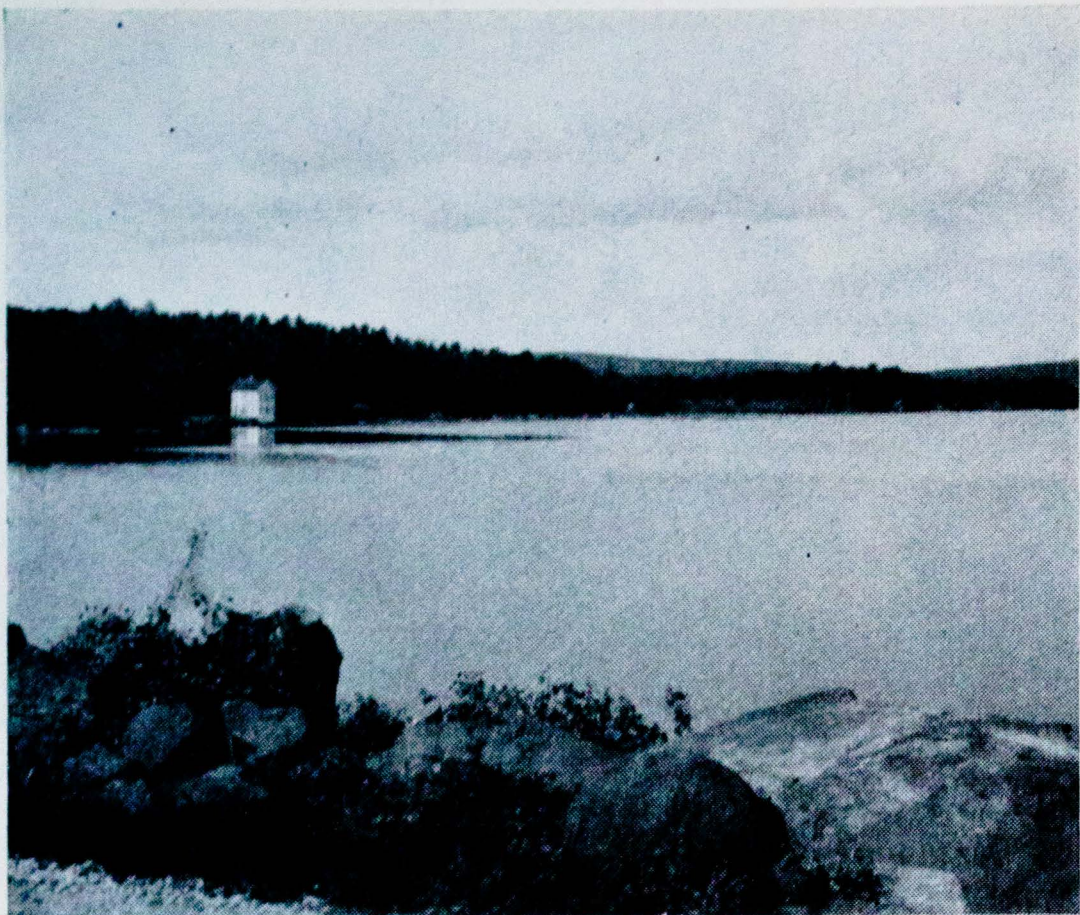
på andra kök, handkammare med ingång och brokvist på gaveln samt två andra små kamrar; en trappa upp övra förstugan eller trapprummet med inbyggd handkammare, övra tamburen och kök även här, innanför dem salong med vit bröstpanel och rundade innerhörn liksom på Grycksbo, på norra gaveln två sovrum, på södra en väldig sal med 6 fönster i tre av de oljemålade gula väggarna samt en förnämlig vitglacerad fyrkantig kakelugn med mässingsluckor (stora framför nischen), en bladornerad valk på sockeln, på översta kaklen två lejonmasker och mellan dem Poseidon med treudden i en char efter parhästar

K. E. F. 1925

BILD 105. STRANDPARTI VID BÄCKEHAGEN.

K. E. F. 1925

BILD 106. BÄCKEHAGENS BADHUS.

under ett trehörnigt ornerat krön. En snarlik fyrkantig kakelugn står i salongen och en rund i övra tamburen.

På baksidan är en bred tvåvånings veranda under tak tillbyggd, från den nedre gå trappor med blomsterurnor på stolparna utför en terrass och från dem en snörrät gång ner till sjön mellan den vidsträckta trädgårdens fyrkantiga blomsterland och längst ner två lövsalar med väldiga lönnar (e). I mitten var en nu igenfylld springbrunn (f), vid bäcken utanför trädgården ligga två

nästan igenvuxna fiskdammar (g). I lustgården växa talrika gamla apclar, päronträd, alm, hägg, björk, krusbär, vinbär, hallon, olvon, rosentry, syrén, ärtbuske, akleja, pingstlilja, brandgul lilja, gul lilja, jordgubbar m. m. Mittgången mynnar i en halvrundel, som skjuter ut i sjön mellan gamla jättepilar — där står i en ring av soffor ett bord av en bålstor rund gnejshäll på stenstolpar, här var strandservering och dansbana med räcke i själva strandkanten — gården har varit en vida ryktad bal- och nöjeslokal både vinter och sommar, och en vackrare belägen festplats får man leta efter — hela Varpan breder ut sig inför ögonen inom skogsåsarnas ringmur med Hornbergets högkupol. Bredvid dansbanan står ett ovanligt badhus, tvåvånings med bassäng, eldstad, varm och kall dusch och ett rum med blommor i fönstret, det brukar hyras ut, man kan ligga i sängen och meta abborrar i bassängen! Huset byggdes av Henrik Munktell d. ä., som under den tid han var anställd hos Bergslaget (1872—1887) bodde här som hyresgäst hos Bäckehags Per, vilken köpt egendomen av kassören och bergsmannen Carl Petter Bergsten († 1919), och vars son nuvarande egaren Fredrik Pettersson är född på gården.

Kanske hette den ursprungligen Bäckén: Gunnar Bengdtsson, Hans och Mats Larsson widh Bäckén voro fjärdepartsegare 1640. Nuvarande namnet förekommer veterligt första gången 1734 i en bouppteckning efter direktören Johan Zenii änka Maria Kahlmeter på Övra Åsen i Falun¹⁾. Alla där upptagna åbyggnader vid Bäckehagen torde nu vara borta, »Stora Vänhusbyggningen» bestående av en stor stuga, 3 kamrar och ett kök, »med förstuga och en portal med trappor före» och tak av »hemskogsklyfven takved», samt en rad uthus, bland dem en gammal Badstuga och ett båthus, de flästa delvis ruttnade eller »af den starka leran skutne och rubbade». — I en bouppteckning 1822 efter bergsrådm. A. M. Fahlström på Bäckehagen²⁾ uppräknas ej de olika byggnaderna, endast rummen i stora byggningen: »Öfre salen, Öfre förmaket, Lilla förmaket, Sängkammaren,

¹⁾ Orig. i Uppsala Landsarkiv, avskr. av dr Nils Sahlström.

²⁾ Orig. i Kopparbergs Tingslags Arkiv, avskr. av densamme. Om släkten Fahlström se Bil. 8.

Cabinettet, Nedre förmaket, Nedre salen, Nedre sängkammaren, Garderoben, Kammaren, Köskammaren.» —

Vidare går vägen, först ofantligt vackert tätt intill strand, sen genom skog på den breda Långnäsudden, förbi Långnäs, en liten gård med gammal vitrappad stuga med små fönster, till Hyddan, också en gammal gård, gulrappad manbyggnad med veranda och cirkelrunt fönster högst upp i frontespisen, röd uthuslänga med två skulldörrar i kurar — samt flera

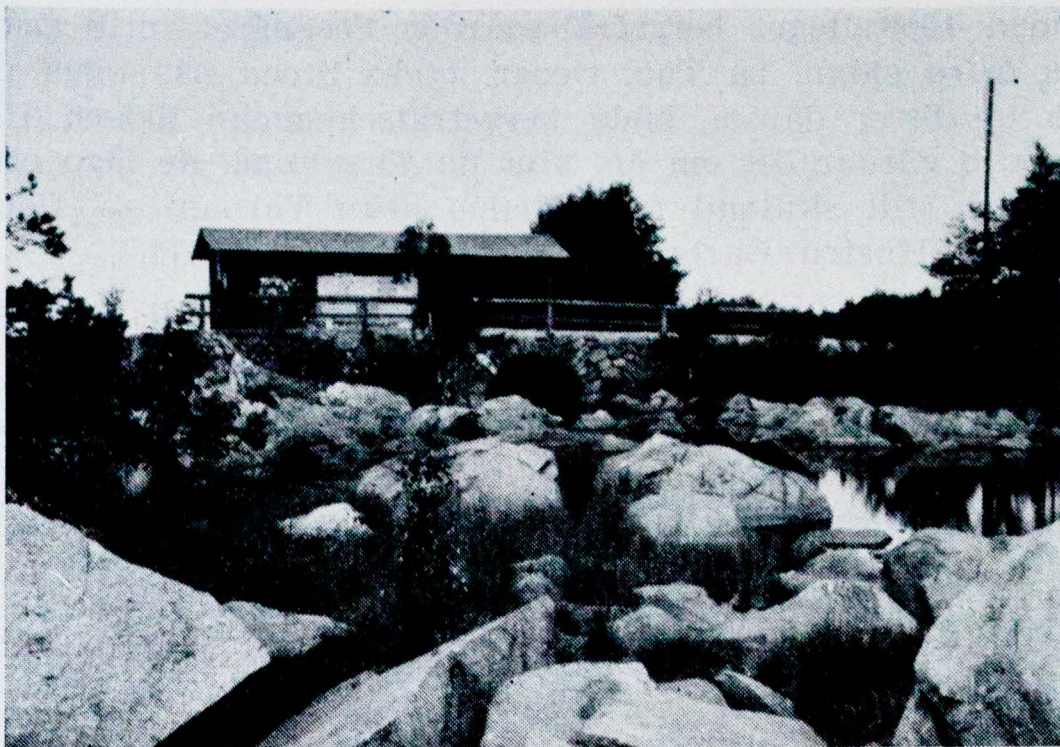
nyare villor, »nöjesfältet» Sjölunda, elektrisk kabelfabrik och en bit söderut Stennäs sågen, nu nedlagd, byggd av Ingel Hellberg i samband med tegelbruket, vars huvudegare han är, beläget strax norr om stan och öst om ån, med två höga skorstenar (den ena hör till pumpstation).

I Länskalendrarna står 1878 »Hyddan (Stennäset)», tillhörig skräddaren C. D. Björling (f. 1828, byggde nuvarande gården), men 1893 endast »Hyddan», egd av bagaren C. G. Schedvin i Falun. Stennäset är ursprungliga namnet, en gammal gård, avsöndrad från Bäckehagen och omtalad i urkunderna: fjärdepartsegaren Jöns Persson på Stennäset skattade 1539 för Lundetäkten och tvistade 1545 med Måns Olsson på Kyrkebackan om en skogstrakt Kemparffs haghan; 1556 stadfästes ett jordabyte mellan hans 3 söner Anders och Bengt Jönsson på Stennäset och Hans J. på Åsen samt deras syster Gertrudh och sväger Mats Byrieson (det gällde bl. a. deet som dhem tillhörer på Kyrkiobacken och både Leminikgårdarna och en hage på Hästberg). Beinet J. på Stennäs har s. å. sitt sigill under ett pantebrev¹⁾, och 1571 taxeras han till 634 mark 2 ör. (däribland 3 lod guld och 65 lod silver); brodern

Anders var än rikare, taxerad till 1007 $\frac{1}{2}$ m., dock intet guld.²⁾ Jacob Ingelsson förtäljer, att Bengt Jönsson på Stennäs på egen bekostnad låtit betäcka St. Kopparbergs kyrka på norra sidan med koppar och att han haft en son som het M:r Hans och var Domprost i Westerås (han finns emellertid ej i Herdaminnet). 1640 var Algut Andersson på Steennäas fjärdepartsegare, tydligen son till Anders Jönsson. — På Tom Söderbergs

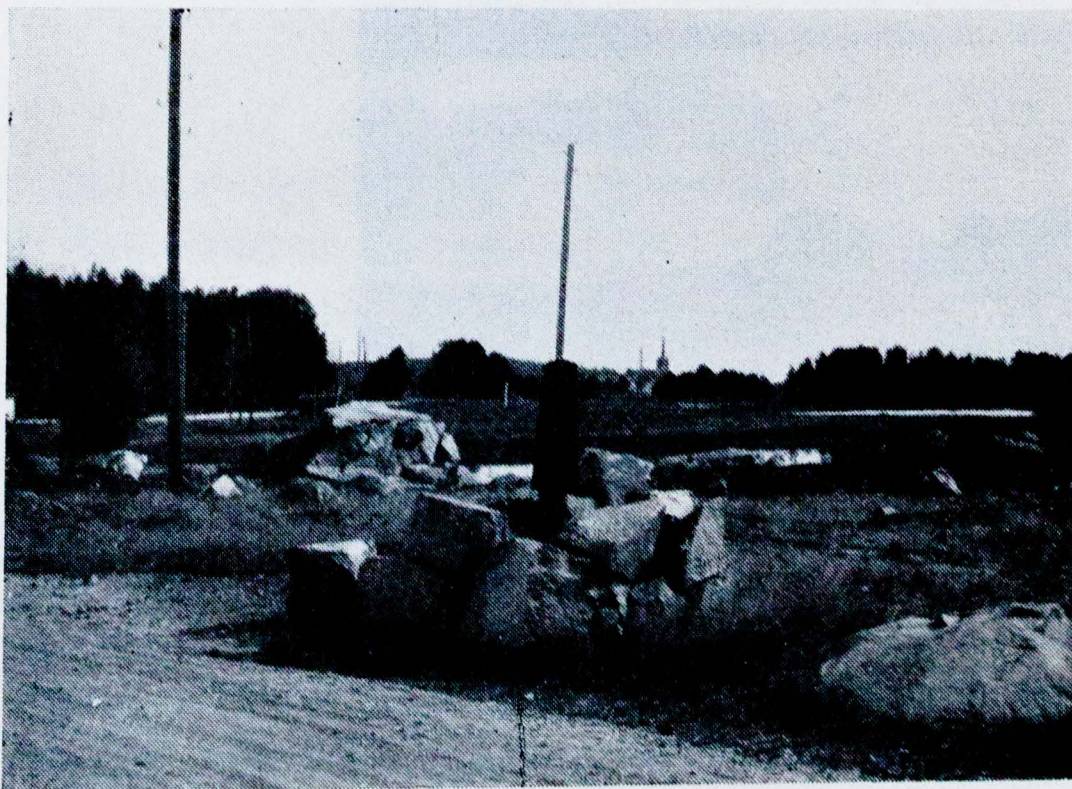
¹⁾ Ovanst. enl. D. D. 685, 839, 846.

²⁾ Elfsborgslängden upptar också Mats Larsson och Sigfrid i Glamsbacka, en gård som är borta redan 1604.

K. E. F. 1925

BILD 107. BRO MED TVÅ TUNNVALV ÖVER ÖSTANFORSÅNS UTLOPP UR VARPAN.

K. E. F. 1925

BILD 108. FJÄRDINGSVÄGSTOLPE VID ÖSTANFORSÅNS UTLOPP UR VARPAN. ST. KOPPARBERGS KYRKA I BAKGR.

karta 1569 ligger bergsfrälsegården Stennäset intill Östanforsåns utlopp ur Varpan, men på *östra* sidan, på Tab. Geogr. tycks Steen näs ligga på en holme i ån — och Spissebo en bit öster därom, båda bergsfrälsehemman liksom Heeden mellan Stennäs och Östanfors, 8 gårdar öst om ån, alla nu försvunna, de lågo efter »Hedgata» och kallades Nedra Heden (till skillnad från Heden ovan Varpan) — flera bergsmän här brukade i Faluhyttor, Hustru Barbro på Heden skattade 1571.

Östanforsån bildas av tre strömmar från Varpans sydvik, över den norra stå ett dammhus och en stenbro med två tunnvalv, i närheten en fjärdingstolpe — järnhäll i blockröse — och ett tegelmagasin, som hörde till gamla tegelbruket vid Österå — den vita herrgården där och Heden och blåberg bortom dem syns härifrån stranden, som skjuter ut en långsmal udde i viken med dess tre lummiga småholmar, före sågens tillkomst en fin badvik. På dess östra strand leder en björkallé in till Hökvikens gård, i början av 1800-talet tillhörig stadssekreteraren i Falun Johan Gustaf Becker (1763—1828, vik. bergsfiskal, v. häradshövding, advokat¹), på 70- och 80-talen grosshandl. C. J. Hedman, på 90-talet körsnär C. A. Hedlund, sedan f. d. läroverksadj. Underbäck och därefter Ingel Hellberg på Karlberg. Gården ligger skyddad vid foten av en ås med högvuxna björkar och tallar: villa i Schweizerstil — nu utvårdshus och danslokal —, stora uthus, stor smedja bland resliga björkar neråt sjön — med tegeltak, väggar av block och ett stockvarv, kolbod och pust vid gaveln — samt lusthus på en udde med grann utsikt: sjön, norr om den Gassarvet, Heden, Österå, höjder i Bjurs och ovan Rog i fjärran.

¹) C. A. Gottlunds Dagbok 1817.

K. E. F. 1925

BILD 109. VARPANS SYDLIGASTE VIK. ÖSTERÅ I BAKGR.

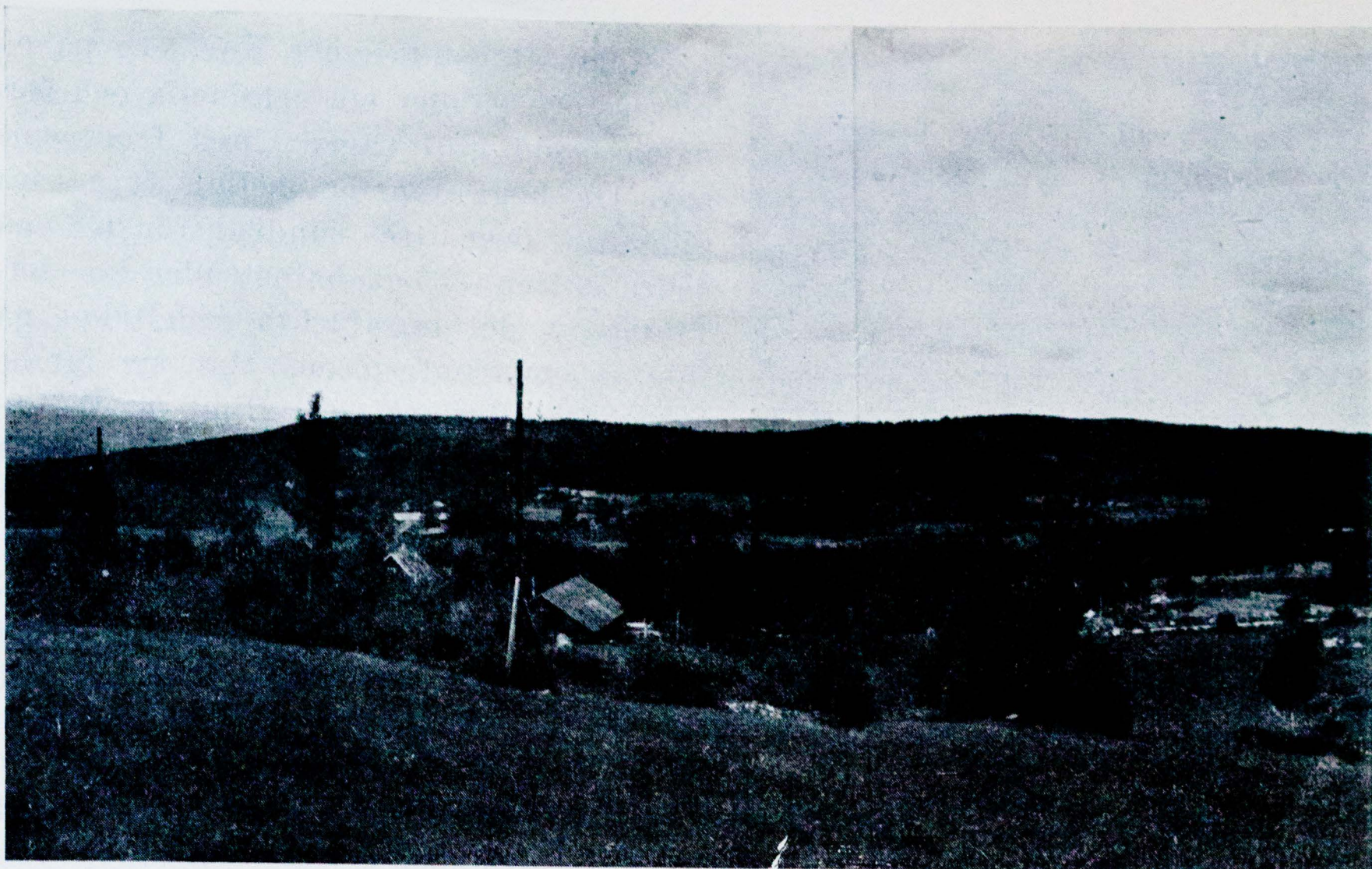

BILD 110. FRÅN JÄRLINDSBERGET OVANFÖR ÖVRA HÄLLA.

K. E. F. 1925

KRING JUNGFRUBERGET OCH JÄRLINDSBERGET

Ett kort stycke sør om Hökviken leder en vacker björkallé och en tät häck av björkbuskar från landsvägen till Bojsenburg strax utanför stadsgränsen — en vanlig gulrappad tvåvåningsbyggning —, ursprungligen en av Nedra Hedens gårdar, som källarmästaren och rådmannen Ad. Wilh. Renström 1811 köpte av sin svåger N. F. Moberg i Bergsgården och smältaren Tägtstens änka och 1827 utökade genom köp av rådman C. G. Östbergs konkursmassas angränsande jord. Troligen var det källarmästarn, som gav gården dess egendomliga namn (vad det nu kan komma av och betyda — det lär förr ha uttalats Bujsenborg), ty så hette den då hans arvingar 1862 sålde egendomen till bruksägaren och riksdagsfullmäktigen W. Falk i Falun, vilken i sin tur 1885 avyttrade den till bryggaren Emil Burman, som åter 1888 sålde den till folkhögskoleföreståndaren fil. kand. Pär Tonning på Hästberg — i Länskalendern 1893 stå som egare han och G. Dacke i Göteborg, i kalendern 1900 f. bagaren och fältskären C. G. Schedvin.

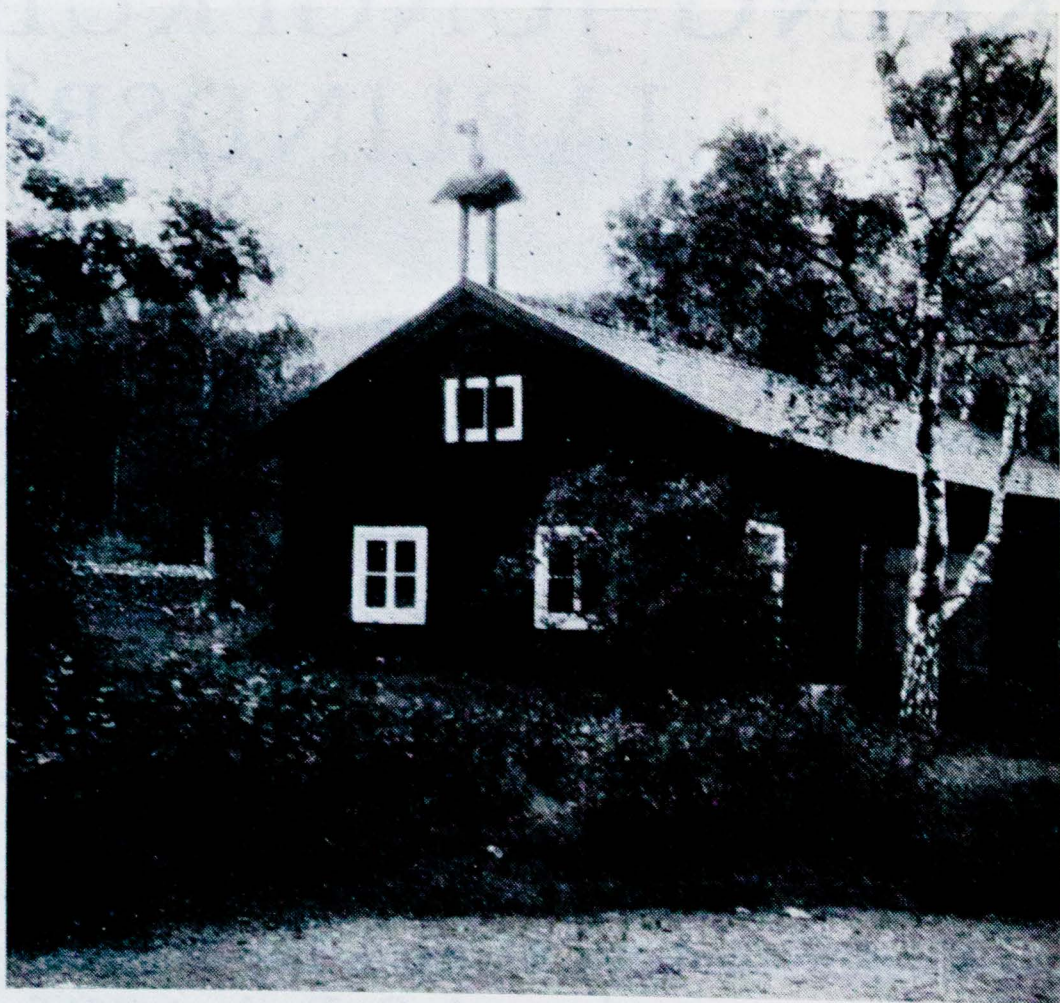
K. E. F. 1925
BILD 111. KARLBERG.

En bit åt öster ligger Karlberg på en terrass och vänder sin originella och förnåma fasad utåt vägen: bred frontespis med tre höga fönster mellan fyra vita pilastrar över tre rundbågsfönster på nedra botten — och balustrader i nederkanten av det tegeltäckta sadeltaket på sidorna om frontespisen. Man ser landsvägen, tegelbruket, en glimt av Östanförssjön, förstaden Stenslund på andra sidan och en del av Falun. Lönnar och andra stora lövträd bädda gården i grönska vid foten av Högtäktbergets välvning. På gårdsplanens två andra sidor ligga uthus, en bod med bred gavel, förtak över dörrn, stort halvrunt fönster i röstet över en bred vitmålad tegeltäckt list

— ett näpet timrat rödfärgat prevét med pyramidtak, en annan bod med vällingklocka och över dess huv kula och plåtflagga, i den står 1830 och trasiga namnbokstäver samt på klockan: »Då Borgmäst: Herr Hans Cahrllenberg war egare af Carlberg ble iag [af] Giöthe guten 1791». På gården finns en »Charta öfwer Bergs Frelse Ägendomen Carlberg Belägen uti Kopparbergs Höfdingedöme dels innom Fahlu stads Territorium dels ock uti Kopparbergs Sochn. Författad År 1788 af Nils Kiellström» och liksom de flästa gamla kartor prydd med konstnärlig titelram med allegoriska figurer.

Där står bl. a.: »Gräntse Ridaren Sundblads Ägor här [i N], Hökviks Hage och Tägt, Smält. Älderman Säterbergs Sterbhus Iord vidtager [i V], Doctorns och Prostens Brunmarks Instängsell, Fahlu Prästebords Ägor uti Åsbo på Thenne sidan [i Ö], Kopparbergs Sochn Möter Fahlu Stads Territorium, Kongl. Secret. Gustaf Halldins Tägt, Bergsman Adolph Westmans Tägt här intill [i SV], Britsarfs ägor [i S], Hästberg [i SÖ], Linea på Kopparbergs Kyrka, Linea på Christine Kyrka.»

På 1870-talet egd av bergsrådman D. G. Lindh, på 80-talet av lantbrukaren N. P. Pettersson, köptes gården på 90-talet av nuvarande innehavarens Ingel Hellbergs far¹⁾, en av socknens största egenomar med 200 tunnland åker.

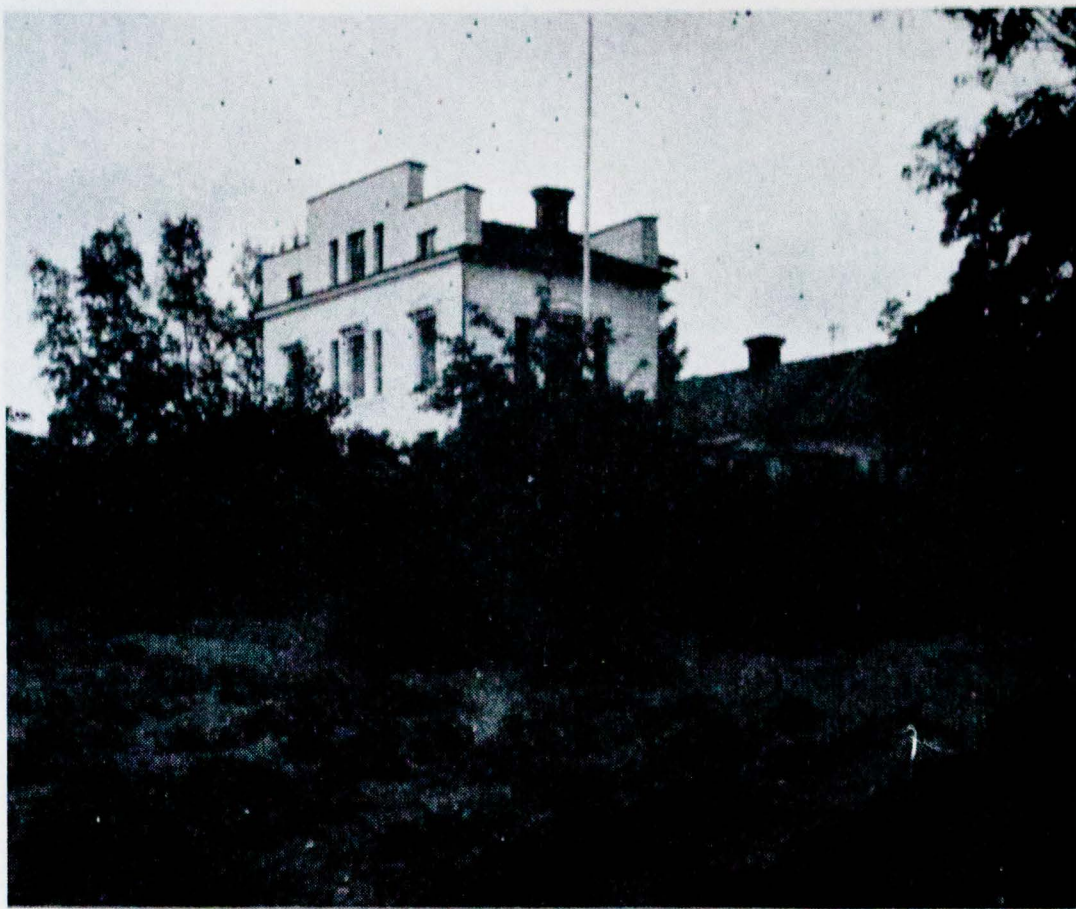

K. E. F. 1925
BILD 112. BODGAVEL MED VÄLLINGKLOCKA. KARLBERG.

¹⁾ Se förut sid. 33.

Rakt söder om Karlberg ligger Britsarvet (inom stadsgränsen), ett bergsfrälse- och kronohemman 1569, nu flera gårdar, några nyare egna hem och ett par äldre, bland dem en påbyggd röd tvåvånings dagkarlsbyggnad till Karlberg, en liten vit bredvid, förr tillhörig herrgården, där Hans Järta bodde från 1822, då han avgick som landshövding, till 1825, då han flyttade till Uppsala, och därifrån han gav ut sin kända skrift *Odalmannen* (hans svärmor tillhörde Falusläkten Gahn). Sen höll

K. E. F. 1925

BILD 113. BRITSARVET.

en källarmästare Bergsten utvårdshus här en tid, varefter gården egdes av doktor Beronius och från 1843 till 1855 av trädgårdsmästare Nils Petter Olsson (morfar till Hellbergarna på Österå och Karlberg), tills den på 70-talet köptes först av ett par Leksandskarlar och sedan av trädgårdsmästare C. P. Mörks farbror — nu har J. Dahlins Eftr. trädgården (och blomsterhandel vid Holmgatan i Falun). Manbyggnaden i två våningar är ett säreget hus, delvis i något slags italiensk villastil: vitmålat, beklätt med breda bräder, med fönster av olika storlekar även i det rätvinkligna nu brädklädda krönet av timmer, och genom ett växthus och ett lågt genomgångsrum förbundet med en låg envånings timmerstuga, förr röd, nu rappad (troligen tidigare

kök, vilket före Mörks tid ej fanns i själva villan). Vartill kommer en gammal ståtlig vackert mörkröd ladugård med utmärkta mått, större fönster neri och en rad små fyrkantiga gluggar uppi — samt en mäktig björk, stora lönnar, vidsträckt trädgård, som gränsar till seminariets, en alm- och björkallé ner till landsvägen och enligt uppgift en hel liten ekdunge i en hage.

K. E. F. 1925

BILD 114. HÄSTBERG (BAKSIDAN).

Gården kallas Brässarvet på kartan 1810, Bressare av Jacob Ingelsson, som berättar att Lars Mårtensson härstädes (son till

K. E. F. 1925

BILD 115. DAMMEN MED BRO OCH LUSTHUS, HÄSTBERG.

omtalat 1640 och 1612 (Per Eriksson i Wrån på Kiörkiobackan). Spitsare (även hos Jacob Ingelsson) tycks ha varit ett par gårdar: John Andersson i Spissarfftt och Erick Gumundsson i Offre Spiisarfftt skattade 1571, Peder Jönsson i Spitsare (även Spittsarffvet 1643) fick 1646 fastebrev av drottning Christina på egendomen, som då var kronogård. — Åsbo (strax norr om Hästberg, nu med vit manbyggnad) hade också 1571 två åbor, Oloff Nilsson i Åsebo och Anders Larsson i Åseboda, men inlöstes 1642 till prästbordet såsom Falupastorns sommarboställe.

I Hesteberget bodde 1539 Sven Nilsson, vars gård lydde »under Prebendam Corporis Christi i Westerås», och Torkil (fjärdepartsegare), möjligen son till Olof Olofsson Stierna på Rottneby och Ingeborg Jönsdotter Swinhufwud samt i så fall bror till biskop Otto Swinhufwud och morbror till Barbro Stigsdotter, i alla händelser g. m. Ragnhild i Högeby och far till Daniel Torkilsson Swinhufwud på Främby. Jon Skinnare eller Jon Pedersson i Hästberg förekommer 1556—57¹⁾, på kartan 1569 står en kronogård Hästeberg, 1571 skattade Simon, Matts Alffson, Erik Oloffsson och Per Siuardsson i Hesteberg, 1643 är Lilla Hästeberg bland förpantade kronohemman, gifna til lösn under Bergs-Frälse åt Johan Trotzig. — I början av 1800-talet egdes och beboddes Hästberg av bergsrådm. Axel Magnus Fahlström (sedan på Bäckehagen, se sid. 90 och Bil. 8, † 1822), på 1850- och 60-talen av kommissionslantmätaren Georg Oscar de Laval²⁾, efter hans död 1868 några år av hans änka (dottern Ellens bröllop stod på Hästberg 1875), därpå av hans dubbelkusin landssekr. Palne Patrik Johan de Laval, som 1883 sålde gården till fil. kand. Pär Tonning — och då blev Dalarnas första folkhögskola i Fornby förlagd hit, visserligen endast en kort tid. Bondson från Skåne, f. 1851, blev Tonning, då andrelärare vid Vilans folkhögskola, 1877 vald till Fornbyskolans förste föreståndare; men då han och skolan hade att kämpa med motigheter, köpte han själv Hästberg och erbjöd styrelsen att flytta skolan dit, vilket antogs, och 1 nov. 1884 öppnades första och enda vinterkursen på Hästberg. Men även här röntes han motstånd och bristande stöd, inlade sin avskedsansökan 1885 och hade tillsammans med sin hustru Augusta Grönwall egen enskild kvinnlig folkhögskola här två vintrar, 1885—87. Men hans »krafter voro knäckta. Sjukdomen lade sin tunga hand på honom. Hans förstånd förmörkades, och döden kom slutligen som en befriare år 1895.» Efter hans avgång 1885 flyttades skolan tillbaka till Fornby med dittillsvarande andreläraren

¹⁾ Tom Söderberg a. a. sid. 339—340.

²⁾ Se Bil. 9.

Mårten Jansson i Kårsgården) var förryckt i huvudet och brände upp både kolbäddar och allt annat i Kårsgårdshyttorna. 1718 års karta har Brässare — och dessutom: Solbacka öst om Nedra Heden, Spitsare, Hästberg, Åsbo, Järlinden, Hella, Kläckartägt, Sandtägt, Digertägt, Sjulsare och Germunds Tägt. På Nova Del. stå endast Soolbakan, Mölnergalen (båda nu borta?), Hästbergh, Asboo, Jerlinden och Germynstäcken, på Tab. Geogr. följande bergsfrälsegårdar: Hästeberget, Målaregården, Åasboo (första bokstaven otydlig), Kläckaretächten, Soolbackan, Sandh (2 st.), Hälla (3 st.), Järnlinden, Siulsarfuet (2 st.) och Germunstäcken — samt Wrå (3 st.) öst om Kopparbergs kyrka, även

agronom J. W. Ehn som föreståndare.¹⁾ — Omkring 1900 egdes Hästberg av hästhandl. Jan Andersson, nuvarande gårdsherrn är seminarieliktorn Arnold Bratt i Falun.

Hästberg ligger ÖNÖ om Britsarvet strax innanför stadsgränsen. Den gula herrgårdsbyggnaden stod förr vid Harmsarvet som dess gamla manbyggnad, kommissionslantmätare G. O. de Laval köpte den, flyttade den hit och byggde den till nys i helt förändrat skick: ovanligt bred frontespis med tre

höga fönster i mitten mellan två lägre — på baksidan äro de ännu lägre, likadana som vindsfönstren på sidorna, och den har en stilfull ny tvåvånings veranda med dubbeltrappa ner till en grästerrass; stor trädgård med stora träd, främst en grov och hög jättegran, en damm med bro till en holme med lusthus — allt lantligt fridfullt och trivsamt.

Här finns ock en bondgård samt en handelsträdgård bortåt landsvägen förbi nya kyrkogården (till Skuggarvet). Öst om vägen är marken mer öppen och jämn, sakta sluttande upp emot Järlindsberget, vars vackert välvda barrskogskulle stiger i norr med en remsa björkskog på branten, det är gamla skidbacken. I den ljusa dalen mellan gravgården och berget vimla bland buskar och dungar väldiga rösen, stenmurar och block, och där stå flera ruiner, bland dem en fyrkantig med lövträd mellan blockväggarna — någon av dem kunde

vara rästerna av ett av de två kapell, som funnos vid Kopparberget före gamla kyrkan, andra av för länge sen rivna gårdar — här vandrar man bland vålnader. Ett par furstliga stortallar lyfta sina kronor över stenmurarna, den ena tätt intill en stor lada; en annan väldig tjärbrun lada med en liten snedrandig dörr mitt på väggen

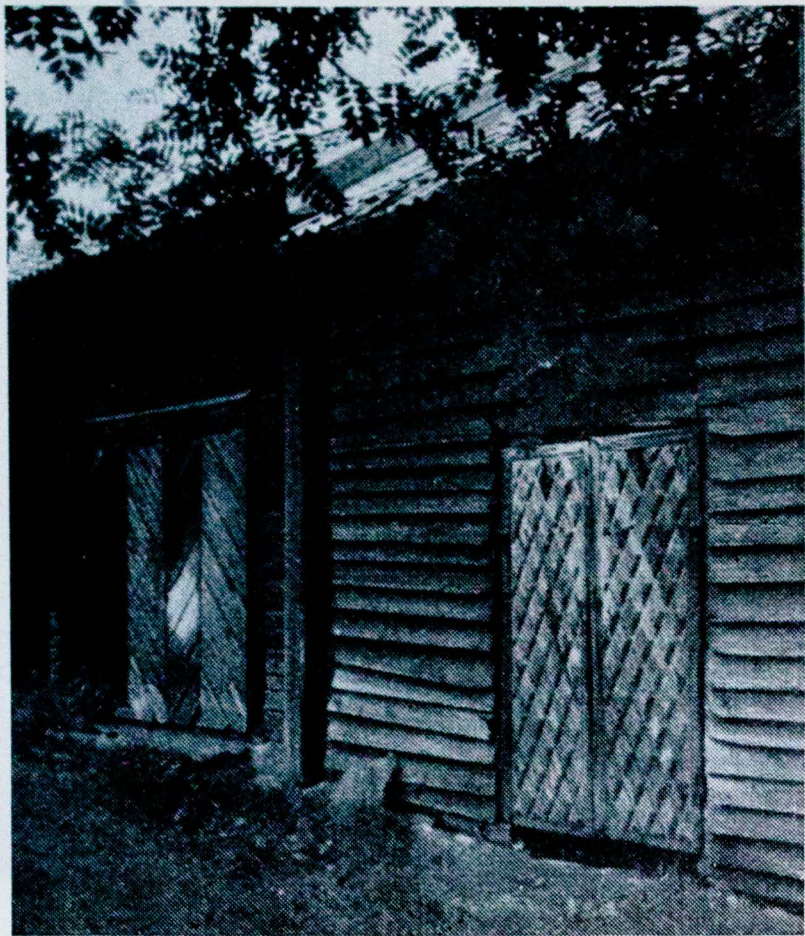

K. E. F. 1925

BILD 117. STOR LADA OCH STORTALL N OM KOPPARBERGS KYRKOGRÅRD. JÄRLINDSBERGET I BAKGR.

¹⁾ Ovanst. enl. Petrus Envall i »Fornby, Dalarnas Folkhögskola 1877—1927» (med portr. av Pär och Augusta Tonning, den senare död 1932).

K. E. F. 1925
BILD 118. GAMLA DÖRRAR VID JÄRLINDA.

en bit därifrån hör till Lugnet, en rätt ansenlig och trevlig gård med två stugor och stora uthus (inom stadsgränsen — på 80-talet egd av f. handl. possess. J. F. Källström, omkring 1900 av Klockar Per Andersson); vägen dit från landsvägen är byggd på stenmur med björkrader. Järlindens två gårdar skymta i norr vid bergfoten, den ena på 70—80-talen tillhörig nyssnämnda J. F. Källström, omkring 1900 E. Holmqvist, förut Eric Gustaf Forsbäck från Efrikgården, † 1870 (måg till kronofjärdingsman Anders Norberg och Catharina Ingelsdotter från Smedstugan); en bergsfrälsegård 1569, Oloff Jemtte i Jernlinda skattade 1571 (endast för 1 lisp. koppar och 6 getter — hans granne Christopher i Biörcketecten, en gård som är borta redan 1604, hade 1 lisp. koppar, 5 getter och 1 svin, båda voro väl gruvkarlar); Erich Matsson i Järnlinden var fjärdepartsegare 1640. »F. d. Källströmska» gården¹⁾ har en litet säregen manbyggnad: en gammal parstuga, på långsidan inåt gården tillbyggd med nya rum och hopbyggd med en gammal flygelbyggnad i rät vinkel — det hela en stor vinkelhake — med två kamrar och bagarstuga, vars stora vita ugnsmur syns i ytterväggen på baksidan (ofrivillig vits!). Därtill en lång uthuslänga med en fin »sneverksdörr» till matbod på gaveln och två par dubbeldörrar på framsidan, det ena snedrutigt, det andra sicksackformigt panelat med pryddig ovanlist. Vidare en hop uthus utanför gården samt rätt stor fruktträdgård sør om manbyggnaden och på den gräsbevuxna gårdsplanen tre höga almar, två askar, en väldig björk, en präktig rönn, fläder, jasmin och taklök bland vanligare täppblomster.

Här är ett vägshål, stora Skuggarvsvägen vänder åt norr, vid den ligga Lilla och Stora Hälla. Mellan den senare och Järlinden står åter en ruin på hälleberget i backsluttningen, med tjocka väggar av gråstensmur, tre mer eller mindre igenrasade, 2 à 3 m. höga, den fjärde bäst bibehållen, 4 m. h., drygt 8 m. l., med fönsterkarmen kvar — alla fyra ha fönsteröppningar, den södra också dörröppning; tjocka syrénstammar med grova stammar och åldriga aplar växa intill, framför är en murad terrass och i den välvd källare

¹⁾ B. Exp. 1919.

en bit därifrån hör till Lugnet, en rätt ansenlig och trevlig gård med två stugor och stora uthus (inom stadsgränsen — på 80-talet egd av f. handl. possess. J. F. Källström, omkring 1900 av Klockar Per Andersson); vägen dit från landsvägen är byggd på stenmur med björkrader.

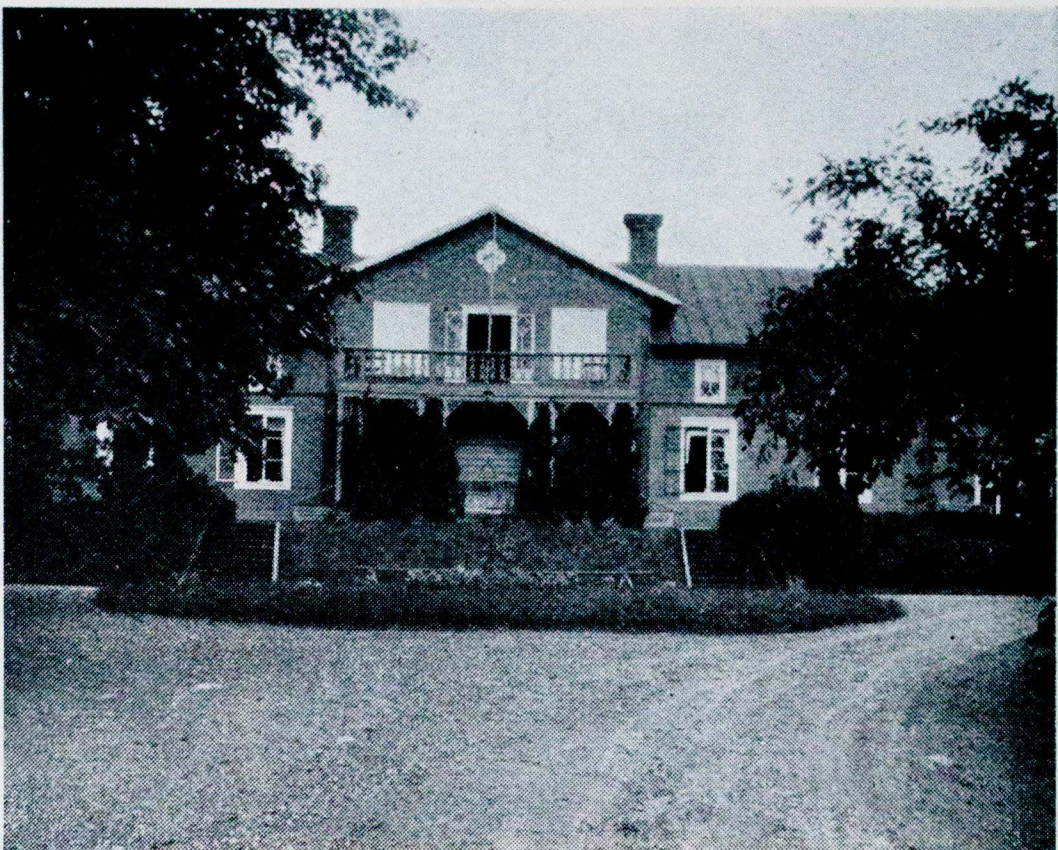
Järlindens två gårdar skymta i norr vid bergfoten, den ena på 70—80-talen tillhörig nyssnämnda J. F. Källström, omkring 1900 E. Holmqvist, förut Eric Gustaf Forsbäck från Efrikgården, † 1870 (måg till kronofjärdingsman Anders Norberg och Catharina Ingelsdotter från Smedstugan); en bergsfrälsegård 1569, Oloff Jemtte i Jernlinda skattade 1571 (endast för 1 lisp. koppar och 6 getter — hans granne Christopher i Biörcketecten, en gård som är borta redan 1604, hade 1

K. E. F. 1925
BILD 119. RUIN AV »VAPENHUSET» NÄRA HÄLLA.

och trappa, omkring synas flera husgrunder. Här har tydligen varit en gammal gård — en krog, sägs det, men ruinen kallas ock »vapenhuset», ty Sundborns- och Svärdsjöbönderna skola ha lämnat sina vapen här vid Faluresor. Att döma av de säkert ursprungliga fönsteröppningarnas storlek tycks byggnaden dock ej ha någon högre ålder, fast den omspunnits av sägner därför att den varit av sten och (efter någon brand?) blivit kvarstående som ruin¹). —

K. E. F. 1925

BILD 120. STORA HÄLLA.

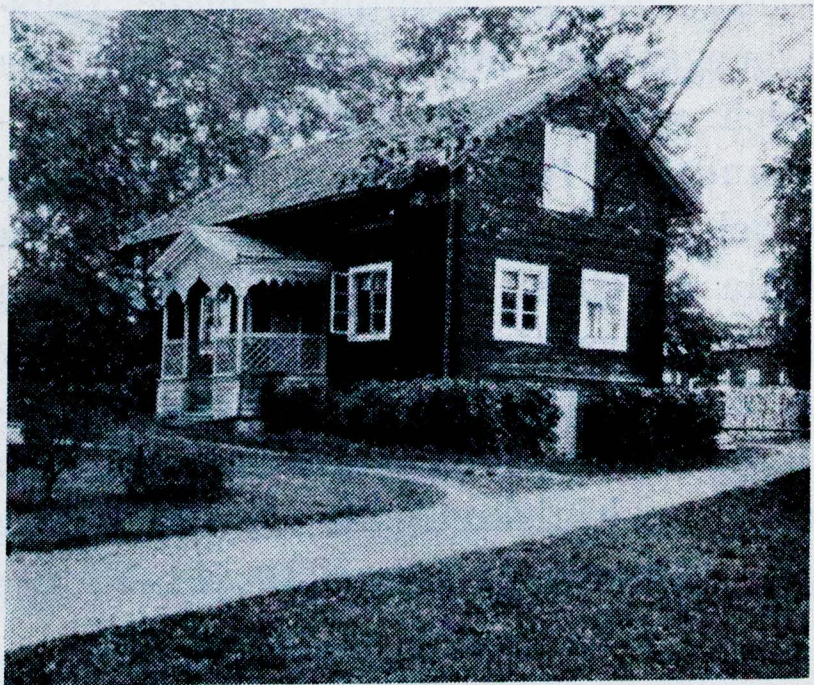
Genom en allé av gamla kastanjer och yngre lindar kommer man upp till Stora Hälla och svänger in på den grusade gårdsplanen med stor gräs- och blomsterrundel i mitten, oxlar, askar och ållonbärande ekar på sidorna. Fint på en grästerrass med två trappor ligger den gula brädklädda manbyggnaden — med grann utsikt över stan och Runn från övra verandan —, uppförd i slutet av 70-talet av en Solander, vars efterlevande nu bo på Lilla Hälla strax nedanför och som omkring 1880 sålde Stora till häradshövding Fabian Wilhelm von Koch²), vars arvingar nu ega gården.

Från 1848 och ett par år framåt hade den egts och bebotts av Henric Gahn (f. 1820, † 1874), sonson till den berömde kemisten och assessorn Johan Gottlieb och själv sedan grundare av den kända kemiska fabriken i Uppsala och uppfinnare av aseptinen (1868), de många modärna munvattnens urfader; på Hälla föddes två av hans 11 barn, 1849 kemisten Henric († 1923) och 1850 Maria, gift 1871 med kaptenen vid Dalregementet, sedermera överstelöjtnanten Fredrik Philip Hazelius (f. 1829, † 1894 — en son är Fritjof, f. 1882, lärare vid Hvilans folkhögskola och sekr. i Samfundet för Hembygdsvård, g. 1908 m. Ellen Margareta Frisell, dotter av överstelöjtnanten vid Dalregementet Ernst Oscar F. och Margareta Elisabet Gahn [av Främsbackagrenen]). —

Den knuttimrade rödmålade flygelstugan med glad vit brokvist stod förr på nuvarande manbyggnadens plats; bland

¹) Enl. dr Nils Sahlström.

²) F. 1837 i Stockholm (son till justitiekanslern Nils Samuel von K.), † 1922, häradshövd. i Falu Domsaga 1879, g. 1873 m. friherrinnan Hedda Johanna Leijonhufvud, f. 1847, † 1921; en son, 3 döttrar, bland dem Anna Mary Elvine, f. 1885, g. 1909 m. ing. Frithiof F:son Holmgren, f. 1884 (son till prof. Frithiof H. och Anne-Margrete Tersmeden).

K. E. F. 1925

BILD 121. GAMLA STUGAN, STORA HÄLLA.

K. E. F. 1925

BILD 122. TVÅ HERBREN VID STORA HÄLLA.

Daniel på Heden Höketäktens tåktekarlshemman; Digertåkten var 1569 kronogård, 1642 kallas den Degertåkten. 1686 nämnas Hålla, Sandtåkten, Hågtåkten, Klåckartåkten, Digertåkten och Sand, ett bergsfrålsehemman — Anders Johansson och Mats Michilsson i Sandh voro råstvändare 1640, Sanden står på Wermings karta 1810. Där står ock »Benikar- eller Jungfruberget», som sålunda förr tycks ha namngivits efter den gamla försvunna gården Benikarvet, enligt Jacob Ingelsson belågen »straxt ofwan gamla Kiörckian». Namnet träffas redan 1428: då utfärdades ett salubrev, enligt vilket Beneka Hakonsson till sin kåre frände kyrkoherden Anders i Tuna (Andreas Elavi) sålde »eena tæækt som kallas bænekarff — hvilka for:da tæækth myna forældra fingo aff herra andrisse ok hans forældrom»¹⁾. 1551 omtalas Gudmund i bånkarfft, 1571 hans son Jåns Gummundsson i Benikarfft (kronohemman 1604), 1614 hans son Per Jånsson i Benickearffwet²⁾ — Jåns i Benckare hade två söner, berättar Jacob Ingelsson, den ene Pehr Jånsson på Åhsen bodde der Hans Hiorts Ånka nu bor, och war en rik man, war öfwer 100 åhr gammal ner han blef död. Lag gick för lik för honom (= i hans likprocession), först iag kom i Scholan, nu finnes intet många af hans effterkommande igån. — Kronohemmanet såldes 1623, 1640 omtalas Benikars hytta och Petter Benicks hytta (kanske samma man som Per Jånsson).

Nordväst om Hålla ligger först Klockartåkt, egd på 70-talet av Per Danielsson, på 80-talet av hans arvingar, omkring 1900 av Grånings Petter Jansson — gammal omgjord manbyggnad och bryggstuga mitt emot den, på tre sidor kringbyggd fågård norr därom³⁾. Och sen Hågtåkt och Sandtåkt — nu kallas visst båda gårdarna Hågtåkt, Sandtåkt finns kvar i Lånskalend-rarna 1878 (egare fårgare A. V. Herdin) och 1889, men är borta 1893. På 80-talet köptes båda gårdarna och Lilla Hålla av Olles Anders Aronsson från Torrberg i Leksand (flera hemmansegare här i trakten tyckas att döma av namnen komma uppifrån Dalarna) — han hade inga stora medel, men gjorde egendomarna skuldfria och vålskåtta; nämndeman 1909, skicklig smed och snickare, gjorde snöplogar av egen konstruktion, hjulskoningar m. m., deltog vid såväl Kopparbergs som Christine kyrkas restaurering, † 1931 vid 83 års

¹⁾ D. D. 864.²⁾ I De besegrade bolstadaskålen.³⁾ B. Exp. 1919.

uthusen märkas två pråktiga herbren bredvid varann med framskjutande överbotten, ett myndigt gammalt par i skuggan av en hög och grov björk. — Nåra gården en bit t. h. om vågen till Digertåkt växer en ormgran, och på Wermings karta 1810 står en »Saltpetter Lada» norr om Hålla.

1569 var Hålle en tåktekarlsgård, 1640 står en hel rad karlar skrivna i Hålla: hyttebrukaren Jon, småltarna Erich Matsson, Siull Wijgersson och Per Hindersson (den siste ånda bort i en Bergsgårdshytta), råstvändaren Carl Wijgersson och gruvdrångarna Anders Michilsson och Hans Oluffsson. — Något om gårdarna ovanom Hålla: i Klockare tecten, ett bergsfrålsehemman 1569, skattade 1571 Anders Eriicksson och Hustru Malin, i Håketecten (Hågtåkt) Jåns Andersson — 1642 innehade

ålder, en vitskäggyvig patriark, sörjd av barn, barnbarn och barbarsbarn, högt aktad och värderad för sina gedigna egenskaper¹⁾).

Från skogsbrynet ovan de sluttande åkrarna högst i Högtäkt, dit de nybakade Falustudenterna enligt gammal sed vallfärda på natten efter fästen på Kullen, hela vägen rullande en drickskagge framför sig, ser man gården med dess smidesverkstad närmast, anar Hälladalen bortom en lövskogsmur och ser Järlindsberget på andra sidan med åkrar högt upp. I sydöst syns hela Runn med uddar och öar inom en krans av berg, i söder Falun i sin dal liksom under en brunaktig slöja, och i norr Digertäkt högt med odlad mark.

K. E. F. 1925

BILD 123. VÄGEN FRÅN JÄRLINDA TILL ÖVRA HÄLLA.

Ditupp stiger landsvägen med en kraftig backe, och där bjuds man ock en vid syn: Hälladalen, blänkande tak i stan, Stenslund, Gamla Berget, hela gruvområdet med lavar och tippar, Runn, rök från Domnarvet, blåberg i Bjurs, Ål, St. Tuna, Gustafs. Ovan en solöppen sydluta inom skog ligger en större äldre gård²⁾ med trädgård (Ris Per Perssons 1878, Tomt Jan Erssons 1900, nu E. Brodins): ny manbyggnad (endast grundmurar äro kvar efter den gamla och en flygel), uthuslänga i vinkel mot den, nybyggda ekonomihus norr om gården; där finns ett ståndur med bukigt foder och på tavlan inskriften *A. A. S n A n n o 1 6 3 7* — namnbokstäverna ange uret som Moraklocka, men 6:an i årtalet skall givetvis vara en åtta!³⁾

Halvvägs härifrån till Gallsjögårdarna på Sundborns rå ligger Bromyra, en ensam gård i skogen, och nära Digertäkt i NNV stiger det sägenomsusade Jungfruberget med stor utsikt åt väster och nordväst: Varpan, Österå, Gassarvet, Norlingsberg, en strimma av Rog. »På Carl XV:s tid» lär det ha kallats Fångstberget, därför att Östanforsborna hade rätt att där hämta vedavfall till husbehov. Namnet Jungfruberget (Jungfru-klack hos Resenberg 1734 och Hülphers) sägs det ha fått därav att två jungfrur gått vilse här och blivit bergtagna — troll bodde i berget, folk vågade sig sällan hit, därför trivdes rovdjuren, lo, järv, varg och björn höllo sig kvar här längre än annorstädes; vid Rövarbacken på gamla landsvägen ha rån och mord förövats. Mitt i natten har hörts underlig musik ur berget; härifrån leder en underjordisk gång under Kopparbergs kyrka och gamla seminariet till Christine kyrka! Trotzes täkt öst om vägen sägs uppodlad av gruvarbetare på söndagar, därför vilar förbannelse över den — nuvarande egare berätta, att om slåttervädret är det allra gynnsammaste, så nog blir det regn och oväder,

¹⁾ Enl. Falu-Kuriren 8.10.1931.

²⁾ B. Exp. 1919.

³⁾ Se »Med Dalälven» Del I bok 5 Mora sid. 43.

K. E. F. 1925

BILD 124. RUNN FRÅN GERMUNDSTÄKT.

när Trotzes täkt ska bärgas. En annan liten odling inom en förfallen stenmur är kvarlevan av Målargården, ett finntorp, tros det, där bodde »ett underligt folk som ej talade svenska»¹⁾.

Tillbaka till vägskalet vid Järlinden. Där tar en mindre väg av från landsvägen åt nordöst och

slingrar med mjuka krokar uppför berget. Förbi Övra Hälla, en liten gård på backsluttningen²⁾, svartröd stuga klädd med lockbräder, med farstukur och litet fönster med breda foder på gaveln, trösklada bredvid med källare under, bodbyggnad i vinkel en bit ifrån, förr ladugård (alltså inga kor nu). Hälla och »vapenhuset» syns neri dalen och Stenslund bortom den — härlig utsikt även här, men ännu vidare från åkrarna ovanför: den ofantligt vackra dalgången med gårdar och dungar av lövskog mellan lindor och gården, stora rösen som bastioner, långa stenmurar (vällagda sådana finnas här överallt), vitstammiga björkhagar och slogar med lador på sluttningarna, en glimt av Östanforssjön, en mörk skogsmur på andra sidan dalen — Högtäkt och Jungfruberget —, en avlägsen höjd i en sänka mellan skogskullarna, en rad fjärrblåa åsar bakom varann söder om dem, åt väster, med höglänt bygd i sol eller skugga på ett par ställen, kanske Oxberg i Ål och någon fäbovall där och i Bjurs. — Järlindsberget bär en åker i skogen på sin högsta topp, i närheten står Högbo vattencistern, där öppnas också en långsyn i en utbyggning mellan trädtopparna — ås bakom ås, en kal bergkam t. v., en bygd i sol långt bort t. h.

Skogsvägen når snart Sjulsarvet — tre gårdar utan utsikt, delvis litet ålderdomliga — hit hör också Järms täkta (Germundstäkt), en äldre gård och en nyare med vit manbyggnad och nya uthus och härligt läge, en sänka närmast med åkrar och lummig buskskog, hela Runn inom höjdernas ringmur och en blånande ås i väster över skogen. En bit åt nordöst ligger Mjölnarbo, med

¹⁾ Ovanst. enl. B—d i Falu Läns Tidning 23.4.1928. — Målaregårdens kronohemman står på Tom Söderbergs karta 1569 N om Britsarfvet och NV om Hästeberg; Knutt Lars-son i Målargaarden skattade 1571, Hans Hansson i Målaregården var fjärdepartsegare 1640.

²⁾ B. Exp. 1919.

en ny stuga bredvid den gamla, låg och grå och brädklädd med stor förstukur, nya och gamla upprustade uthus, vackra björkar, rätt stor odling, skog runtomkring utom åt söder, där glimmar Vikaviken och blåna höjder, kanske Bispberget bland dem.

Smältarna Mats Olsson och Daniel Matsson och råstväändarna Jöns Andersson och Hans Ingillsson bodde i Mölnarebo 1640. — »Efter Capellanen H:r Siuhl har Siulsaret bekomit sitt namn», skriver Jacob Ingelsson — det var Sigvardus Laurentii, som enligt Herdaminnet blev komminister i Kopparbergs församling 1599, den 6:te i ordningen, »och kallas då Siwrd och Herr Sjul» (Sigurd, Sigvard). Men bynamnet är äldre: 1569 var Sjulsarvet en liten gård, Germundstecht en kronogård, 1571 skattade Siuard i Germundstecht, Nils Hansson i Siulsarfftt och Lasse Tomesson i Siuardsarfftt, 1612 Hans Sigulsson i Germundstecht. 1640 voro Anders och Johan Persson och Hans Jacobsson i Siullsare samt Påal Jonsson och Niels Håkansson i Girmundstächt (även Giermunds-) fjärdepartsegare, Jöran Axelsson i Siulssare smältare. S. å. nämnes Christopher Nilsson i Gammalgården mellan Siulsarfvat och Kyrkiebackan (en annan Gamblegårdh låg väst om Falu gruva). 1642 innehade Anders Persson ett täktekarlshemman i Siulsarfve, från 1670 finns ett tingsutslag angående skogsgränsen mellan Fremmesbacka och Germundstächt (då tillhörig rådman Swen Perssons sterbhus, i Fordom-tijder Sahl. Hans Sjulsson, se ovan 1612) — Germundstächt förklarades ej vara någon odhal- eller Bohlby, utan afgiärdat från sin Bohlby Hälla¹). 1686 utgjorde Järlinda, Skiulsarfvat och Germundstägt ett bergsfrälsehemman, på Wermings karta 1810 stå Skjulsarfvat, Germundstägt och Mölnarbo, i Länskalendern 1878 Sjulsarvet Erik Jansson Hällberg, 1882 hans söner och 1900 Erik Danielsson — samt 1878, 82 och 89 Järmstägt, men 1893 Germundstägt.

BILD 125. TRÄGUBBE, HITTAD I SUNDBORNSMOSEN NÄRA MJÖLNARBO. DALA FORNSAL N:O 4650.

När Igeltjärn här i närheten sänktes 1928, hittades två stockbåtar, enligt pollenanalytisk undersökning från Medeltiden eller kanske äldre, nu förvarade i Dala Fornsal. Dit har ock skänkts ett annat vida märkligare fynd, som hem.-eg. Erik Danielsson i Sjulsarvet gjorde 1929 på 1 meters djup i Sundbornsmossen omkring $\frac{1}{2}$ km. öst om Mjölmarbo, en f. d. tjärn som han tappat ur: en människofigur av två hopvuxna tallstammar, som bilda ben av en meters längd, medan rotändan är utformad till huvud, vars näsa dock så gott som murknat bort, och ett bälliknande parti åstadkommits genom uthuggningar. Stammarna äro avhuggna med ett skarpt eggverktyg, figuren är alltså ej urgammal, men dock givetvis av hög ålder, och den har troligen haft någon mening — kanske ett offer åt sjörået, eller med magiskt syfte, för att förgöra en fiende: man har gjort en bild av honom och med en besvärjelse vräkt den i tjärn för att han själv skulle drunkna — det är ovisst, om denna gåta någonsin skall lösas²). — Albrecht Steffenburg berättar också, att »Sundborns myrorne» förr var en fiskrik tjärn. —

Sör om Sjulsarvet ligger en liten ombyggd gård Slugs hage, den hör till

¹) Avskr. av Helmer Lagergren ur Dalarnas Lagmansdombok 1670.

²) (Nils Sjöda)hl i Falu Läns Tidning 15.2. och Falu-Kuriren 17.2.1930.

Augusta Calleberg foto.

BILD 126. HÖGBO SANATORIUM.

Högbo tuberkulossjukhus strax nedanför, högt beläget i härlig tallskog, med väldig utsikt över Runn och skogar och berg och bygder däromkring — och med ovanligt rika blomsterland, »syster Hjördis har däruppe i barrskogen trollat fram en hel liten exotisk växtvärld». Sjukhuset, som började uppföras 1909 i blygsam skala, för 67 patienter, kunde genom en större tillbyggnad

1918 ta emot ett hundratal därtill — ett trevånings stenhus mellan de två första paviljongerna och hopbyggt med dem. Nu efter ytterligare tillbyggnader och utrustningar är Högbo en mönsteranläggning, en av de största och modernaste anstalter i sitt slag i Sverige. »Som styresman och överläkare har dr Valdemar Malmström förvärvat sig allas högaktning och beundran; i fråga om tidsenliga och effektiva sjukvårdsmetoder är han en föregångsman här i landet»¹⁾.

En krokig backe leder ned till stora Sundbornsvägen, en bit sør om den ligger Myran, en utrustad gård vid en tallkulle, Dalregementets f. d. epidemisjukhus, och nära den och Soldathemmet ligger Surbrunn (tonvikt på brunn!), som 1709 fick Kongl. Rådens brev på att åtnjuta samma förordningar och regler som Medevi; 1764 beviljades lån av kyrkans medel till den förestående brunnshusbyggnaden, och 1841 skriver J. M. Bergman: en hälsobrunn straxt utanför Falu stads område, har en ringa jernhalt och drickes mot gikt, torrverk och hemorroider. Hit vallfärdade Faluborna, här var fästplats med societetshus, som stan sedan köpte och flyttade — det är nuvarande auktionskammaren vid ån nedanför Kopparvägen —, ingenting annat finns kvar av den gamla hälsobrunnen än en i jorden nedgrävd tunna och lite stockverk efter det sexsidiga brunnshuset över källan. Vackra tallar och björkar växa kring den, bredvid stå regementets ridhus och magasin — själva kasärnerna ligga i grannskapet, men innanför stadsgränsen.

Ett stycke från Myran ligger bland några nyare villor Nedra Myckelmyra, regementets förrådsförvaltarbostad — bra infart genom grind i stenvägg, rön-

K. E. F. 1925

BILD 127. SURBRUNN VID FALUN.

¹⁾ Falu-Kurirens Julläsning 1920, Ludvika Tidning 27.4.1926, båda ill.

nar och björkar och syréner på gården, rappad envåningsstuga med landskapsmålningar på den stora verandans putsade vägg; vidare ett rödfärgat lusthus med tegeltäckt pyramidtak och järnbommar för dörren och fönsterluckorna, bådadera vita — fönstren ha blyspröjsar —, en timrad källarbod med järnbandad rundbågsdörr i den präktiga källarväggen av stora block, en gammal tröskvandring och i tallskogen ett badhus från 70—80-talet med ett lustigt duschtorn, krönt av en spira. — Övra Myckelmyra ligger en god sträcka österut vid landsvägen — en helt upprustad gård —, Finnbo ännu ett stycke åt öster och en bit norr om vägen, med en gammal tunn-

välvd grästäckt källare men eljest nytt — »Backa-Jonsson» (Olof J. på Backa i Sundborn) köpte gården 1925, gjorde en mindre stuga till manbyggnad (med stor förstubro i Dalstil) och flyttade den äldre till Falun, där han byggde upp den igen i god stil på Nås Tobaksfabriks tomt. — Härifrån syns Finnboberget och Sundellsberget med en rad glesa tallar på kammen; i Qvick-tjernesberget norrut vid Sundborns rå har man gjort gruvförsök på järn.

Sketnebrone j Möklemyro nämnes i ett dombrev av 1545¹⁾, Sketnebroo öst om Lallarfe och Kämparfe 1640, Skienebroo — en bergsfrälsegård — på Tab. Geogr. s. å. På 1718 års karta stå Hans Israels hage och Ståthollarhagen mellan Nedra och Öfra Michelmyra. Från 70-talet och senare har Nedra Myckelmyra egts av garvare B. Herdin och fabr. O. Herdin, Övra av källarmäst. Th. Lindstein och barberare C. F. Lindström.

Finnebo var ett tåktekarlshemman på 1630-talet, en bergsfrälsegård 1640 (Tab. Geogr.) — Finneboda 1686, Finbo på 1718 års karta. På 1720—40-talen egdes gården jämte Ivarsnäs m. fl. av bergmäst. Samuel Troili och landskamr. Johan Urlander, vilka genomdrevo att ny landsväg byggdes här (efter resolution av K. Kammarkollegium 1743) från Myckelmyra »förbi Finnbo och Ivarsnäs, öfver Holms broen åt Danholn, genom Sundborns sochn till Borgärdet i Svärdsjö och sedan till Gestrikland» — i st. f. ett par äldre oländiga skogs- och bergsvägar, först en över Sjulsarvsbackarna »med utgångspunkt från vattenkonsten vid Falu Kungsgård» — endast gång- och ridväg —, sen Myckelmyrvägen, som över Myckelmyrbackarna inemot bäcken, som skilde Kungsgårds- och Främsbackaskogen, och sedan skogledes t. h. om Germundstäkt kom in på Sjulsarvsvägen²⁾. — År 1770 begrovs Anders Hansson i Finnbo, död vid 125 års ålder (enl. Hammarström). Här avledo ock såväl den förut omtalade rådmannen Anders Jansson (1799³⁾) som hans söner Anders (1789) och

K. E. F. 1925

BILD 128. NEDRA MYCKELMYRA.

K. E. F. 1925

BILD 129. KÄLLARBOD, NEDRA MYCKELMYRA.

¹⁾ D. D. 685.²⁾ Linge: Svärdsjö socken sid. 148 ff.³⁾ Se Bil. 8.

Daniel Fahlström (1812), båda bergsmän. På 1870-talet egdes gården av D. G. Lagervall, på 90-talet av förvalt. Edv. Åberg i Korsnäs.

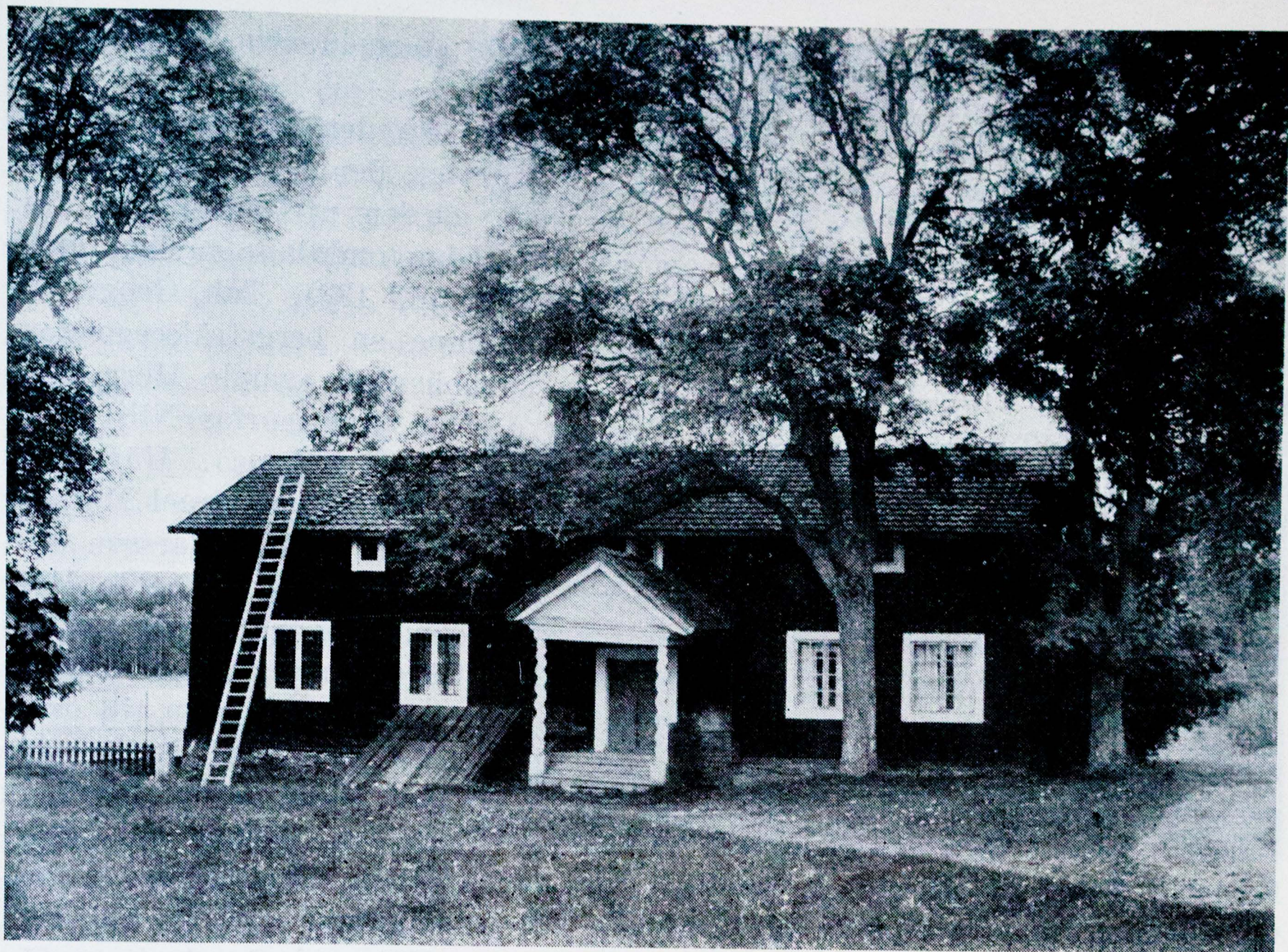
Myckelmyra, d. ä. den stora myren. Nu växer här ståtlig barrskog på nästan hela området mellan Falun och Hosjön, mellan och omkring landsvägarna — den norra förbi Myckelmyra och Östborn till Sundborn, den södra genom Norslund och Hälsingberg till Korsnäs. En del är Rottnebyskogen — den förtärdes 1772 av mask, berättar Albrecht Steffenburg (1869), alltifrån Myckelmyrbacken ner emot Runn och Korsnäs, men växte upp tätare igen, och denna täthet har gifvit anledning till den här på orten gängse sägen, det röfvare uppehålla sig på Rottnebyskogen.

K. E. F. 1925

BILD 130. SUNDELLSBERGET FRÅN FINNBO.

Hjalmar Dely foto

BILD 131. SVEDENS GAMLA MANBYGGNAD, »LINNÉSTUGAN».

SVEDEN

Snutt emot avtagsvägen till Finnbo går från landsvägen åt söder en infartsväg mellan höga gröna murar av täta tuktade granhäckar, bortom dem stå bland fruktträd flera likaledes tuktade pyramidgranar bakom en nyare vit manbyggnad i villastil med rött listverk och kolonnveranda. Gårdsplanen skuggas av askar och andra lummiga kronor — kring husen »äro åtskillige slags vackra löfträn planterade, hvilket jemte utsigten åt den nedanför ägorna liggande Hosjön gör situationen behaglig», säger ett syneprotokoll av 1780, och det är sannt, man har öppen syn över åkrar och lövdungar, barrskog t. h., sjön t. v. och skogsåsar bortom den.

På gårdsplanens sidor ligga gamla högvördiga hus, främst »Linnéstugan», där Jesper Svedberg föddes och Blomsterkungen stod brudgum — byggnader, som göra Sveden till »det ståtligaste exemplaret av större bergsmansgårdar», ja t. o. m. »Sveriges härligaste bergsmansgård», anser Sigurd Erixon. Den är enastående välbevarad, och därtill bräddfull av minnen, med en historia utan många motstycken, en krönika i många kapitel om den märkliga släkt

som levat där och dess förnämliga grenar, om de stormän som stamma därifrån eller åtminstone gästade där.

Den första veterligt kända bergsmannen Oloff i Sweden skattade 1571 för 2 lisp. 5 skålp. koppar, 4 kor, 2 ungnöt och 5 getter, den nästa var Johan i Sweden »i Hosiö» 1612. På Nova Del. är hela gården utritad, 7 hus i en ring med staket emellan (alldeles som på den nedan omtalade tavlan, gjord på hovmålaren Asplinds verkstad i Falun år 1812, bild 133). Tab. Geogr. har här ett skattehemman, men Muncktells Herdaminne en bergsfrälseegendom, kanske utbruten från Främsbacka¹⁾ och av kyrkoherden »gamle Herr Boo» i Mora (Boëthiusläktens stamfar, † 1628) ärvd efter hans morfar Nils Hansson på Fremundsbacka (av Swinhufwudsläkten, se längre fram). Här tycks ha funnits åtminstone två gårdar, ty 1640 stå Mats Andersson, Israel Matsson och Lars Nielsson i Swedhen som fjärdepartsegare och Anders Larsson där sammastädes som smältare i en hytta vid Holmen. Samma år sålde Herr Boos änka Brita Michelsdotter gården för 22 skepp. koppar till sin systers måg²⁾ Daniel Isacsson på Fremdsbacka, också fjärdepartsegare, bisittare i Gruvrätten och brukare i en Korsnäshytta — hans farfar var sonson till ovan nämnda Nils Hansson och kusin till Herr Boo, hans hustru Anna Bullernesia var dotter av kyrkoherden i Svärdsjö Petrus Nicolai Bullernesius (= från Bollnäs) och Justina Michelsdotter — hon och Brita voro döttrar till kyrkoherden i Svärdsjö Michael Michaelis³⁾, det fanns alltså flera präster i släkten. Daniel Isacsson sägs ha varit »sjuklig och svagsinnig» — därför kan »det nevrotiska arv, som [hans sonson] andeskådaren Emanuel Swedenborg förmenas ha fått från sin mödernesläkt, med större fog härledas från farfadern»⁴⁾. Han var ej bärgad, kunde med möda försörja sig och de sina, men blev oförmodat genom ett framgångsrikt företag en av ortens förmögaste bergsmän; det förr malmrika »Gamla Mordskins schaktet» låg öde och fullt med vatten, då förenade sig 24 bergsmän, han bland dem, om det vanskliga försöket att ta upp gruvan igen, och det vedergälldes rikligen. Dock sägs änkan efter hans död 5 dec. 1680 ha setat i mycket knappa omständigheter till sin egen bortgång 1697.⁵⁾

Daniel Isacsson efterlämnade 5 söner och en dotter, vilka kallade sig Svedberg efter fädernegården⁶⁾: I. Petter, f. 1644, adlad Schönström, vars ättlingar blevo befryndade med en rad kända märkesmän; II. Daniel, bergmästare i Nya Kopparberget; III. Johan, bergsman på Sveden, † 1697 — s. å. som modern, bisittare i Gruvrätten, g. m. Maria Hansdotter Hiort, dotter av rådmann Hans Dominicsson Hiort i Falun (en av anfäderna till ätten Hiort af Ornäs); IV. Jesper Svedberg, f. 1653, psalmdiktaren och biskopen i Skara, vars barn med första hustrun Sara Behm jämte andra hustrun Sara Bergia år

¹⁾ Enl. Helmer Lagergren.

²⁾ Ej sin svåger såsom Herdaminnet uppger.

³⁾ Se min Svärdsjöbok sid. 86. Justina gifte om sig 1633 med capellanen Mathias Erics, son till länsman Eric Svensson i Kårby, St. Tuna, också av Swinhufwudätten, se vid Främby.

⁴⁾ Enl. Helmer Lagergren.

⁵⁾ Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet.

⁶⁾ Se Bil. 10.

1719 adlades Swedenborg, bland dem den världsberömda vetenskapsmannen och religionsstiftaren Emanuel, f. 1688, † 1772; V. Isak, bokhållare vid Falu gruva till 1687, sedan förvaltare på brodern Petter Schönströms bruk Bernshammar; VI. Barbro, se nedan. Det påstås¹⁾ att Emanuel Swedenborg omkring 1718 tog sin tillflykt hit för att i ensamheten glömma sin kärlekssorg, då han fått korgen av den 15-åriga Emerentia Polhem på Stjärnsund — men det var med största sannolikhet till Starbo i Norrbärke, han drog sig tillbaka — där visar man än idag »Swedenborgs kammare», och där bodde då hans syster Hedvig och hennes man bergmästaren Lars Benzel²⁾. Swedenborg har troligen aldrig varit på Sveden, det är okänt om ens Jesper Svedberg gästade föräldrahemmet, sedan han flugit ut ur boet, åtminstone efter moderns död.

K. E. F. 1925
BILD 132. HOSJÖN FRÅN SVEDEN.

Herre till Sveden var vid nyssnämnda tidpunkt en son till Barbro Svedberg. Hon var g. m. kronofogden i Sätters Län Johan Pehrsson Moræus (son till »Mäster Pehr», kyrkoherden i Falun mag. Petrus Jonæ Helsingius) och hade med honom 4 söner: Pehr, g. m. Brita Hedræa (dotter av stadsnotarien i Falun Christian Hedræus, † 1697, son till markscheidern Thomas Christiernsson H., † 1673), Johan, Isac (1675—1752) och Daniel (1677—1748), båda bergsrådmän. Johan (1672—1742) togs om hand av morbrodern Jesper, sattes först i skola och sen på apotek i Stockholm, studerade i Holland ett år med morbroderns understöd, blev med. dr i Rheims 1705, därpå prov-läkare i Skara och 1708 stadsphysicus i Falun och assessor i Collegio Medico. »Mycket lärd i studier, mogen i utlåtelse och anseende efter sitt stånd», köpte han Sveden 1716 och 1721, d. v. s. inköpte sina medarvingars andelar: gift 1715 med Elisabeth Hansdotter (1691—1769, dotter av den rike bergsrådmannen Hans Israelsson på Korsnäs av Stierna—Swinhufwud-ätterna), fick han med henne 7 barn, bland dem döttrarna Sara Lisa, f. 1716,

¹⁾ Bl. a. i en uppsats i Dalarnas Hembygds-Förbunds Tidskr. 1926 och en i Vecko-Journalen 1931 n:o 40, den senare full av feluppgifter.

²⁾ Se Bil. 10 samt min artikel Ett Swedenborgsminne i Norrbärke i Dalarnas Hembygds-bok 1932.

Linnés tillkommande, och Anna Christina (1721—1790) samt söner Johan (1719—1773) och Pehr (1726—1793).

Linné tillbragte julhelgen 1733 i Falun, antagligen som gäst hos sin vän och studiekamrat Claes Sohlberg, vars far var konststatsinspektör vid gruvan (Eric S., Erik Gustaf Geijers morfars morfar, g. m. assessor Harald Lybeckers dotter Brita Catharina). Han »deltog med lif och lust i ungdomens jullekar och sångdanser, såsom framgår af hans anteckningar om 'Dahlflickornas lekar om julen 1733'», och han lärde sig »dricka halfpart och helpart». Men han studerade också, »kröp bland stenarne i grufwan och nättren sat wid smältugnarne», gjorde en resa till gruvor och bruk i Bergslagen, skildrad i hans »Iter ad Fodinas», kom igen och stannade i Falun till slutet av febr. 1734 — en gärna sedd gäst i många hus, främst hos landshövding Nils Reuterholm (länets styresman 1732—39), en mångsidigt intresserad och högt bildad man, som när han hörde Linné berätta om sin Lapplandsresa erbjöd sig att bekosta en liknande genom Dalarna. Vid vårterminens slut fick Linné också i Uppsala inbjudan att åter gästa Falun och bege sig på färd; den 3 juli gav sig »Reuterholmiska Resesocieteten» av till häst, Linné var præsens med 7 följeslagare, alla Dalkarlar utom en hälsinge och var och en med sitt särskilda uppdrag¹⁾. En märklig kavalkad, den första forskningsexpeditionen genom Dalarna — upp genom Öster Dalarna ända till Långfjället och Grövelsjön, ner genom Väster Dalarna och tillbaka till Falun 17 aug. Här stannade Linné en tid, utarbetade flera skrifter, främst dagboken över resan, överlämnad till landshövdingen, bodde där och undervisade hans söner i *Historia Naturali*²⁾, blev förtrogen vän med husprästen och »hofmästaren» (= informatör) Johan Browallius (f. 1706, s. å. som Linné, sedan prof. och biskop i Åbo) — praktiserade som läkare och föreläste för grufwebetienterne i geologi och proberkonsten. Han tyckte sig här »kommit i en ny werld, der alla älskade och gynnade honom» — for troligen i nov. till Uppsala, men anlände julafton ånyo till Falun; fästligheter igen, »alla dagar war man någorstädes inviterad», men också arbete — och frieri. Browallius, tydligen en praktisk karl, hade uppmanat honom att fara utrikes och ta doktorsgraden, därtill behövdes pengar, han »borde engagera sig hos någon rik flicka» — det blev Sara Lisa Moræa, då 18-årig, »som drog Linnæi ögon på sig», dock inte bara för rikedomens skull. Han uppvaktade henne flitigt, träffade henne på kalasen, hälsade på henne på Sveden »absentibus parentibus» (i föräldrarnas frånvaro), en gång i lappkläder, antecknar han själv — enligt en senare skribent³⁾ »berättas i trakten en anekdot»: Linné »steg in i köket och på lappars sed pockade på undfägnad. Tjenstefolket funno sig ingen utväg med den efterhängsne lappmannen, utan hotade att gå in efter husbondfolket — så skedde, men i vår förklädde igenkände dottren i huset genast sin Carl, och den gången fick lappen helt visst riklig undfägnad». Snart fick han också hennes ja — den 16 jan. blev »en odödelig hugkommelse dag af godt slut hos S. L. M.» Men de ekonomiskt försiktiga föräldrarna betänkte sig, han var ju bara en fattig student — »fadren, som fattat om Linnæus ett mycket godt hopp, nändes ej afslå honom», men moderns bifall dröjde till den 27, och bröllopet skulle ej få ega rum förrän 3 år efter hans avresa. Han stannade ännu en tid, som nog mest tillbragtes på Sveden — skrev en avskedsdikt till fästmön⁴⁾ och överlämnade till landshövdingen ett handskrivet ex. av Flora Dalekarlica, så bar det av i sällskap med kamraten Cl. Sohlberg och delvis med understöd av hans far (dock mindre än utlovat och beräknat). Hemma igen i juni 1738, nu doktor och redan vida berömd, for han efter ett par veckor i fädernehemmet Stenbrohult direkt till »sin kiäresta, som snart 4 åhr wäntat på sin

¹⁾ Se Bil. 11.

²⁾ Om Linnés Faluvistelser och förbindelser med familjen Reuterholm se Carl Forsstrands bok Linné i Stockholm 1915 och hans uppsats i Svenska Linnésällskapets årsskr. 1919, med utdrag ur dagboksanteckningar av söner Gustaf Gottfried och Axel Gottlieb Reuterholm.

³⁾ —ff— i kalendern Norden 1863.

⁴⁾ Tryckt i Fries' levnadsteckning, ur vilken ovan- och nedanstående huvudsakligen är hämtat. — Flora Dalek. har först i vår tid befordrats till trycket, av E. Ährling 1873.

käre Ulys-
ses» — och
som enligt en
uppgift ¹⁾
»under hans
bortovaro
höll på att
stjälas ifrån
honom af
ingen annan
än vännen
Johan Bro-
wallius»; det
förefaller
mindre san-
nolikt, Lin-
né hade vid-
talat honom
att »öfwer-
styra sin
kiärestas
correspon-
dence» under
resan, och
Browallius
äktade 1737

St. Kopparbergs Bergsl. foto.

Elisabeth

BILD 133. SVEDEN 1812, MÅLAD PÅ »HOVMÅLAREN ASPLINDS VERKSTAD I FALUN».

Ehrenholm, kusin till Sara Lisas mor ²⁾. — Nu »skedde straxt en formell trolofning», Linné for efter en knapp månad till Stockholm, där allt gick honom väl i handom, han begärde bröllop, det stod på Sveden 26 juni 1739 »med gammaldags fröjd och gamman, och det saknades ej heller bröllopsverser ³⁾, hvori en Upsala-vän skämtar smått med brudgummens nya [sexual-]system och hans upptäckt af 'en monandrisk lilja' i Dalarna». Efter smekmånaden här flyttade de nygifta till Stockholm och senare till Uppsala — år 1745 var Linnæus åter till Falun, att lyfta sin hustrus arf efter hennes fader, men lemnade största delen deraf till svärmodern. ⁴⁾ — Många ha skrivit om Sara Lisas förändring under årens lopp; den smärta, levnadsglada unga frun — alltjämt road av nöjen, anordnade hon danstillställningar och satt gärna vid »triset»-bordet — »blef en stor, korpulent, kärf matrona med grofva anletsdrag», »så godt som uteslutande en prosaisk, men praktisk och dugande husmoder — — idog, kraftig, man har t. o. m. sagt härsklysten» — hon hade ju både bergsmans- och frälseblod i ådrorna, arvet från de myn-
diga prästerna icke att förglömma. Linné betraktade det »såsom en Guds nådegåfva, att han fått en hustru, som hushållade, medan han arbetade», och var hon »klokt beräk-
nande», så behövdes det, familjen växte (4 döttrar och 2 söner, en dog späd, Carl blev professor i botanik, men en bortskämd och obetydlig herre som dog ogift), gäst-
besök voro täta och talrika och ofta långvariga, och så fick hon två hem att sköta, Linnéanum i Uppsala och Hammarby med vidlyftigt lantbruk — där bodde hon efter Linnés bortgång 1778 till sin egen död 1806. —

Sara Lisas syster Anna Christina blev 1745 g. m. assessorn i Coll. Med. Olof Kal-
meter (3 döttrar, 2 söner »engagerade wid Sjöstaten», en död i Cadix och en i Wäst-

¹⁾ Av Karl Hult i Julbok för Västerås stift 1907.

²⁾ Dotter av rådm. Hans Danielsson Ehrenholm på Yttre Åsen, † 1718, och Magreta Israelsdotter av Rottnebysläkten, som var syster till Sara Lisas morfar Hans Israelsson i Korsnäs och g. 1:o m. gruvpred. Petrus Arhusius (bror till Daniel och Jesper Svedbergs fruar), 3:o 1719 m. rådm. Johan Johansson Näsman på Höjen, † 1760.

³⁾ Tr. i Fries' levnadsteckning.

⁴⁾ —ff—, a. a.

St. Kopparbergs Bergsl. foto.

BILD 134. LINNES BRÖLLOPSSAL PÅ SVEDEN.

indien), brodern Johan var Bergs-Fiscal vid St. Kopparberget och Kammererare i Bergs-Coll., g. m. sin syssling Anna Christina Svedberg (om deras son Johan Jesper, en godmodig och lättsint slarver och misslyckad bergsman, som »berömde sig af att ha korresponderat med Linné, troligen i någon arfsangelägenhet», har Albrecht Steffenburg åtskilligt roligt att berätta¹⁾). — Yngsta brodern

Pehr Moræus övertog Sveden efter fadern — bergsrådman, g. 1:o 1758 m. Sara Hellström (1731—1768, dotter av rådman Anders Wellamsson på Lönne-mossa, född på Främsbacka), 2:o m. Anna Christina Körsner (änka efter rådman Hult i Hedemora). Sönerna i första giftet Pehr (1761—1823) och Anders (1766—1844) blevo båda bergsmän, den förre på Sveden, den senare på Lindsberg som förut är nämnt, och gifta med två systrar Ihrman, Brita Sofia och Ulrika Fredrika²⁾. Det var en verklig storgård, Pehr ärvde; enligt ovannämnda häradsynsprotokoll från 1780³⁾, vartill oljemålningen från 1812 är en ypperlig illustration, bestod den av minst ett 30-tal hus: 1. En stor Characters byggnad väster på gården (förstufva, sahl, 2 kamrar, rummen i nedra våningen försedda med vackra tapeter målade på väf, och 2 stora vindskamrar, en ny stor välfld källare under, hela Byggnaden i ganska godt stånd); 2. En välbehållen Byggnad öster på gården om 4 tapetserade rum samt kakelugnar, så ock et stort kök och et skafferi samt der under en liten källare; 3. norr på gården 2 bodar med et fönster hvar, mellan dem et portluder, vind ovanpå; 4. Ett nytt herberge eller visthus; 5. 2 nya vagnslider, 6. Smedja med tillbehör, 7. ny badstufva, 8. en d:o kölna, 9. 2 vedbodar, 10. iskällare med öfverbyggnad, 11. stall för 10 hästar, 12.

¹⁾ Se Bil. 12.

²⁾ Se Bil. 8.

³⁾ Orig. i Kopparbergs Tingslags Arkiv i Uppsala Landsarkiv, avskr. av Nils Sahlström (B. Exp. 1919).

2 afträdesrum, 2 gamla bodar, 2 svinhus, 2 fähus för 28 *boskapsdjur*, 13. et nytt *gås- och kalkonhus*¹⁾, 14. 6 större och mindre trösklador, 5 större och mindre hölador, ett nytt båthus vid sjön. Husen rödmålade och gården med Staquet försedt. — De tre byggnaderna kring mangården ha på målningen vita fönsterluckor, huset på östra sidan planktäckt valmtak, de två andra, »Linnéstugan» och portliderboden (något nedanför nuvarande villans plats), vanliga vedtak och brokvistar med vita pelare och rösten krönta av spetskulor — ett likadant tak kröner den höga grinden i staketet på södra sidan mitt emot portlidret. Linnéstugan var alltså manbyggnad, påståendet att den ursprungliga huvudbyggnaden är borta eller ombyggd²⁾ är följaktligen oriktigt. —

Nästa egare var Pehr Moræi son³⁾ Carl Henrik, f. här 1805, först handlande i Falun, sedan husbonde på Sveden och sist arrendator av Solbacka, † 1891, g. 1836 m. Lisa Erlandsdotter, f. 1816, † 1883 (dotter av Erland Månsson på Lönnemossa och Anna Greta Norstedt från St. Näs samt faster till konsul Erland Erlandsson i Göteborg). »Gårdens nuvarande egare herr C. Moræus, en ättling af Linnei svärfader, har heder af att låta den gamla helgedomen få vara i sitt ursprungliga värdefulla skick; och med gammaldags gästfrihet mottagas de, som vallfärda hit att se det ställe, hvarest blomsterkonungen bröt sitt lufs skönaste blomma», skriver en skildrare 1863⁴⁾. Enligt en s. å. daterad »Uträkningsbeskrifning till kartan öfver bergsfrälseegendomen Sveden

uti Kopparbergs socken» bestod den av 49 tunnl. 16 kappl. åker, 74 tunnl. 8,2 kappl. hagar, renar och slog samt 52 tunnl. 10 kappl. skog.

Carl Henrik Moræi dotter Henrika blev gift 1:o 1855 med hemmansegaren på Hosjö Holmen och Sandviken Anders Adriansson (1829—1860), 2:o 1862 med f. d. inspektoren Carl Petter Lagerwall, f. 1839 i Falun, possessionat på Sveden,

¹⁾ Kursiv. av K. E. F.

²⁾ Se ovan sid. 109 not 1.

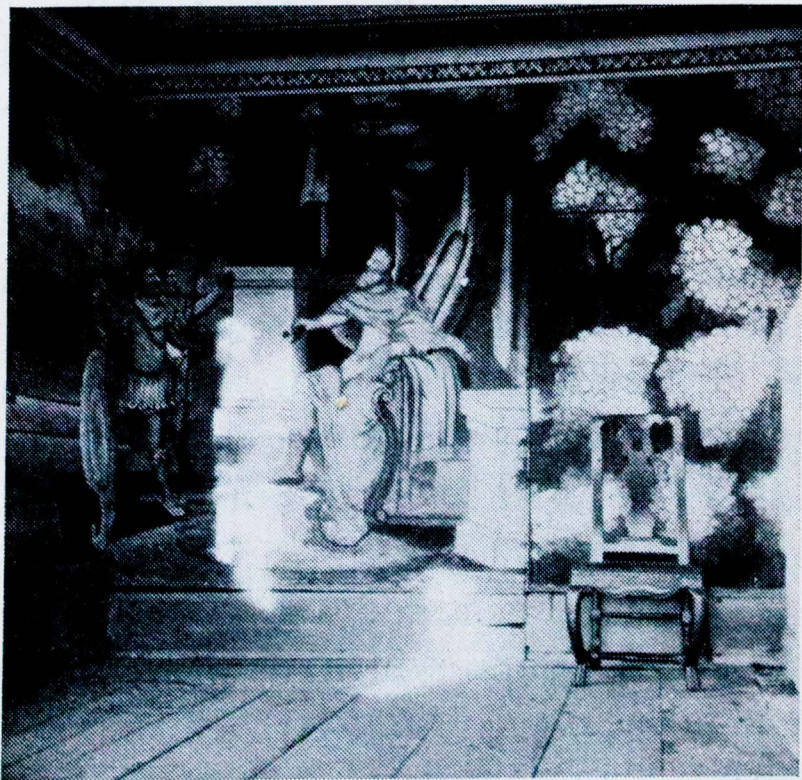
³⁾ Om hans övriga barn se Bil. 10 — en son blev bergsman i Botäkt, en dotter morfars mor till red. Sven Haglund (»Finn»), en annan sons ättlingar leva ännu i Orsa och annorstädes.

⁴⁾ —ff— i kal. Norden.

K. E. F. 1931

BILD 135. DAVID DRÄPER GOLIATH. VÄGGMÅLNING I LINNÉSALEN, SVEDEN.

K. E. F. 1931

BILD 136. VÄGGMÅLNING I LINNÉSALEN, SVEDEN.

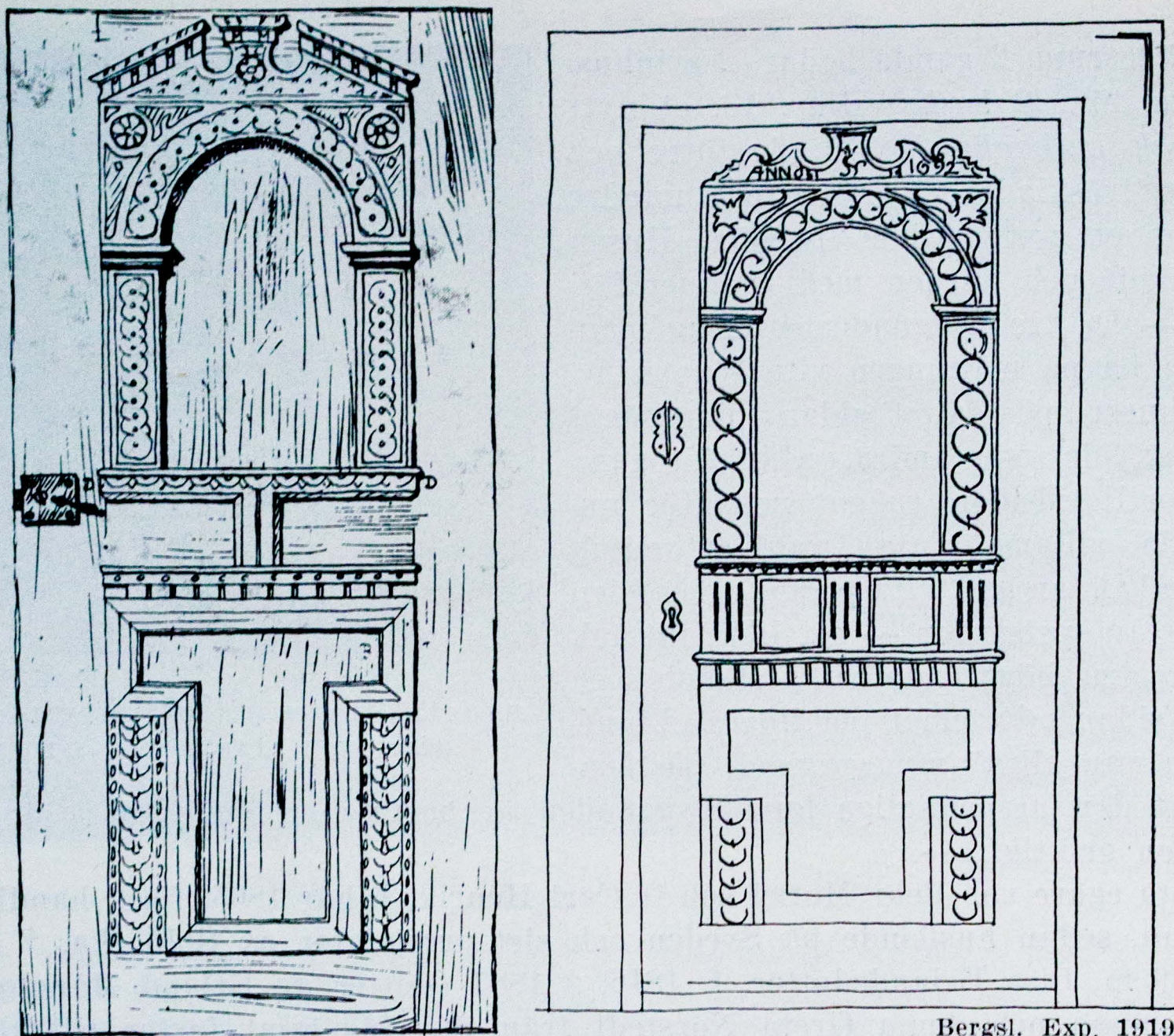

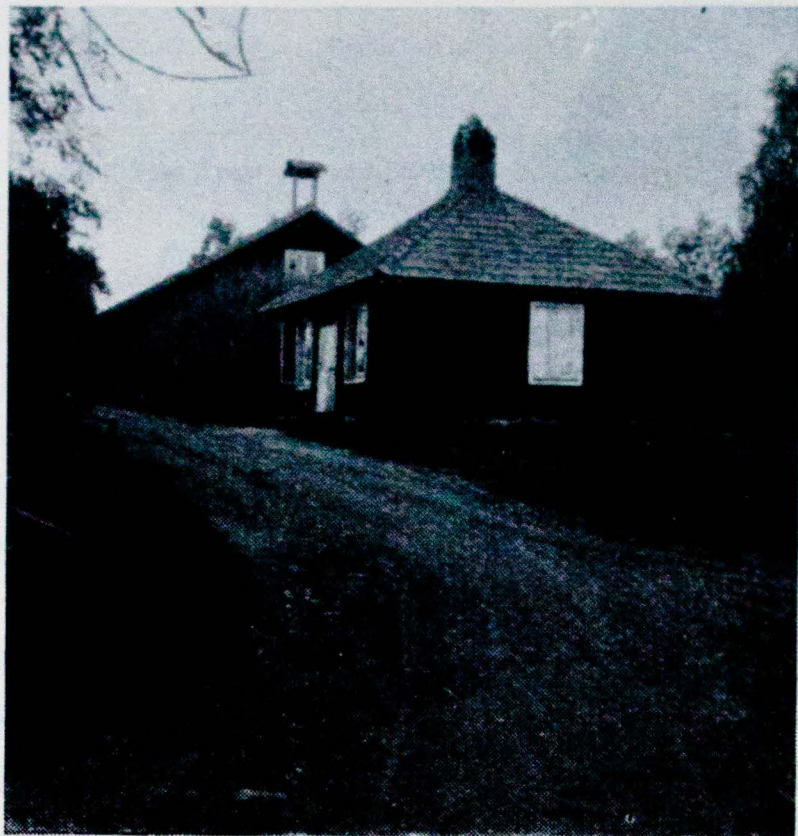
BILD 137. DÖRRAR I SVEDENS »BRUDKAMMARE» OCH »PREVÉT».

Bergsl. Exp. 1919

† 1910. I sitt första äktenskap hade hon döttrarna Elisabet, g. m. kyrkvärden Johan Lidman på Strand i Vika, och Eva, g. m. possess. Tinus Eriksson i Falun, samt sonen Carl Adrian f. 1858, † 1912. 1877—82 egdes Sveden av arkitekt Ferdinand Bobergs far inspektör Lars Gustaf B. (se längre fram vid Främsbacka och Korsgården), men från sistnämnda år av ovanstående Carl Adrian, nämndeman Adrian Andersson i Sandviken, som också egde Slätta — 1893 kallas också han possessionat på Sveden (senare flyttade han till Vik vid Hosjön). Det blev en tid av vanvård och förfall, man bröt bly ur fönsterspröjsarna, använde Linnéstugan till redskaps- och skräpbod, lät väggmålningarna »nedsmutsas av vidriga människors namn», klottrade med blyerts eller rispade överallt, på figurernas kläder, händer, t. o. m. ansikten, och enda möbeln i brölloppssalen var en stor uppstoppad häst, possessionatens favorittravare, prisbelönt i en mängd tävlingar och drunknad en vinterdag i Hosjön. Det föreslogs att stugan skulle förvärvas av staten i likhet med andra historiska byggnader, men då inköptes gården, efter att från tidigt 1600-tal ha varit i samma släkts ego, 1909 av disponenten för See Bruks A.-B. Robert Westin i Sandviken (f. 1869, † 1927) och kom därmed åter i aktsamma och goda händer. Han lät Hembygds-Förbundet och Bergslaget skaffa dit gamla stiltrogna möbler, lät återställa fönster och dörrar och lät i samråd med Hembygds-Förbundet Leksandsmålaren Anders Jones 1926 restaurera väggtavlorna. Ett verk som ivrigt och hängivet fortsattes av hans son med. kand. Uno Westin — Linnéstugan är hans ögonsten, han rustar upp och möblerar rum efter rum.

Det är en rödfärgad envånings timmerstuga¹⁾, säkerligen från 1600-talet — med finfin brokvist: skruvvridna vita kolonner²⁾, vitt röste, hela röda sidoskrank med bänkar, brett vitt foder kring den snedrutiga gula dubbeldörren — den och andra dörrar ha stiliga snirklade gångjärnsbeslag och sirliga järnhandtag, än vinkelformiga med snäcklikt inrullad ända, än en halvcirkel på en genombruten plåt (de två vanliga gamla typerna). Bredvid förstukvisten är ett snedtak över nedgången till källaren. Alla fönster smårutiga, vindsfönstren — små på långsidorna, större i gavelröstena — och stora salens ha blybågar, de senare med 24 rutor i var luft (nu så höga att de säkert förändrats från sin ursprungliga storlek enligt B. Exp.).

K. E. F. 1925

BILD 138. MEJERI OCH BOD MED VÄLLINGKLOCKA, SVEDEN.

T. h. om förstugan ligger köket (förr med pannmur) och därinnanför en kammare, i mitten »brudkammarn» med rappad ljusröd vägg som skall stängas, en härlig renässansdörr med sniderier och öppen brasspis (i st. f. en riven kakelugn), nymurad genom dr Westins försorg i samma stil som de gamla i vindskammarn och salen. Vilken senare är ett stort rum med 6 fönster, 2 på vardera av ytterväggarna, ovanligt breda golvplankor, stor brasspis med ram och hållar av järn kring den väldiga fyrkantiga öppningen (äka Bergslagstyp) — dit hör en träskärm, klädd med en gammal storrutig och storblommig tapet; bredvid spisen syns en igensatt dörr till brudkammarn. Rikt profilerad och målad taklist, eller flera över varann: nederst vit, närmast rödbrunt mönster på vit botten, så åter en vit, därpå akantuslist med originellt mönster i gulbrunt och vitt på svart grund och överst pärlstav i svart på vit botten.

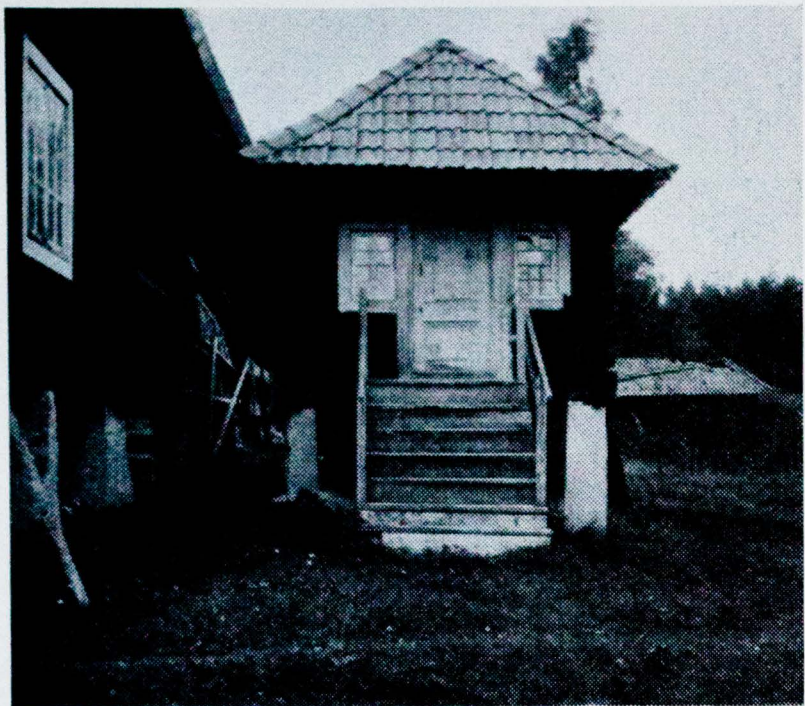
Och sist målningarna, som fylla väggarna från golv till taklist, ofantligt stora i de 4 hörnen, mindre mellan fönstren — »i limfärg eller liknande» på grov väv och i gobelängstil från omkring 1700 enligt Sigurd Erixon³⁾. Ämnet

¹⁾ B. Exp. 1918 och 19 — Ferdinand Boberg har en akvarell av den och en av »prevétet» i sin till D. H. F. skänkta samling av 100 bilder från Dalarna samt en kolteckning av Linnéstugan i sin stora samling »Svenska bilder från början 1900-talet», skänkt till Nordiska Museet, där även annat från Sveden finns förvarat, handlingar, två porträtt av dr Moræus och en dam från samma tid, troligen hans fru, ett av drottning Ulrika Eleonora i originalram (nu i Skogaholms herrgård på Skansen) — en barockvagg, en trälucka till brasspisen i Jesper Svedbergs kammare m. m.

²⁾ Inte »pilastrar» (= släta mur- eller väggpelare), såsom uppges i Vecko-Journalen 1931.

³⁾ —ff— i kal. Norden säger att salen nyreparerades och målningarna — »visserligen utan något särdeles konstvärde»!! — anbragtes på väggarna till bröllopet. Enl. artikel-förf. i V.-J. uppfördes t. o. m. stugan »enbart för gästabudet»!! Men under en av hans bilder står »Jesper Svedbergs studerkammare» — den skulle således ha kommit till 60—70 år tidigare än själva stugan!!

K. E. F. 1925

BILD 139. SVEDENS »PREVÉT».

är bilder ur Konung Davids historia: David dräper Goliath, Absaloms död, profeten Nathan inför kung David o. s. v., allt fullt av dramatiskt liv och frisk rörlighet — Goliath ligger kullvräkt på backen, David står över honom med bart huggande svärd — hästarna stegra sig under trädet, där Absalom hänger; och i värdigt och milt majestät sitter David med krona och böljande skägg på sin tron, där Nathan den vise, högre och även han gråskäggig, eller rustade knektar stå inför honom. Färgerna äro dämpade, marken och delvis växtligheten gulbrun och röd, de yviga trädkronorna

hållna i svart, blågrått och vitt med bruna stammar, dräkterna i marinblått, brunrött, grått och vitt, männens hudfärg i ljust grårött och rödbrunt; här är en springbrunn, där en pelare, och i bakgrunden hus i skärt, brunrött och blågrått samt vita, röda och blåa tält. Det hela en rik och fästlig komposition, skapad med frodig fantasi — och en värdig ram kring den fromme Blomsterfurstens vigsel.

Möblerna äro ett storartat omålat renässansskåp med vridna svarta pelare mellan över- och underskåp och spår av svart färg i de insänkta fyllningarna, en likaledes omålad pulpet med balusterben och kryss, ett präktigt bord, även det med kraftiga balusterben, stolar i 16- och 1700-talsstil, en ståtlig kista med praktfulla järnbeslag, ett omålat ståndur, släkt med skåpet, med namnbokstäverna P T (Peter Trång) på den fina Stjärnsundstavlan — den enda möbeln, som enligt utsago ursprungligen hört till gården och kommit tillbaka ¹⁾).

I förstugan leder en brant och trång trappa upp till den stora vinden, där fönstrens blyspröjsar äro rundbågiga med korslagda bågar. Södra gavelrummet, det enda inredda, är långt och smalt mellan garderober längs hela ytterväggarna, med spis av samma typ som i Linnésalen, fast betydligt mindre, och brutet tak, omålat liksom brädväggarna och möblerna; låg och enkel men trivsamt är denna »Jesper Svedbergs studerkammare», som den med rätt eller orätt kallas, med stark ålderdomlig stämning och härlig utsikt genom det smårutiga fönstret. Där på bordet ligger nuvarande egarens familjebibel med anteckningar av hans farfar Johan Fredrik Westin, f. 1827 i Hamrånge, sedan bosatt i Lumsheden i Svärdsjö såsom arbetschef hos Kopparbergs-Hofors Sägverksbolag, därpå i Främsbacka 1860—63 och sist i Korsnäs — sålunda här i nejden även han. —

Av övriga i protokollet från 1780 uppräknade hus äro väl ej många kvar. »Öster på gården» stå nu en mindre byggnad — mejeri och tvättstuga —

¹⁾ Här tar artikelförf. i V.-J. åter fel, när han påstår att »de gamla släktmöblerna, som delvis varit skingrade åt olika håll, ha återförts» — liksom när han uppger att väggbonaderna åter blivit »uppsatta på sina gamla platser» — de ha aldrig varit nedtagna. Inte ligger gården heller »vid Hosjöns strand», utan en god bit därifrån.

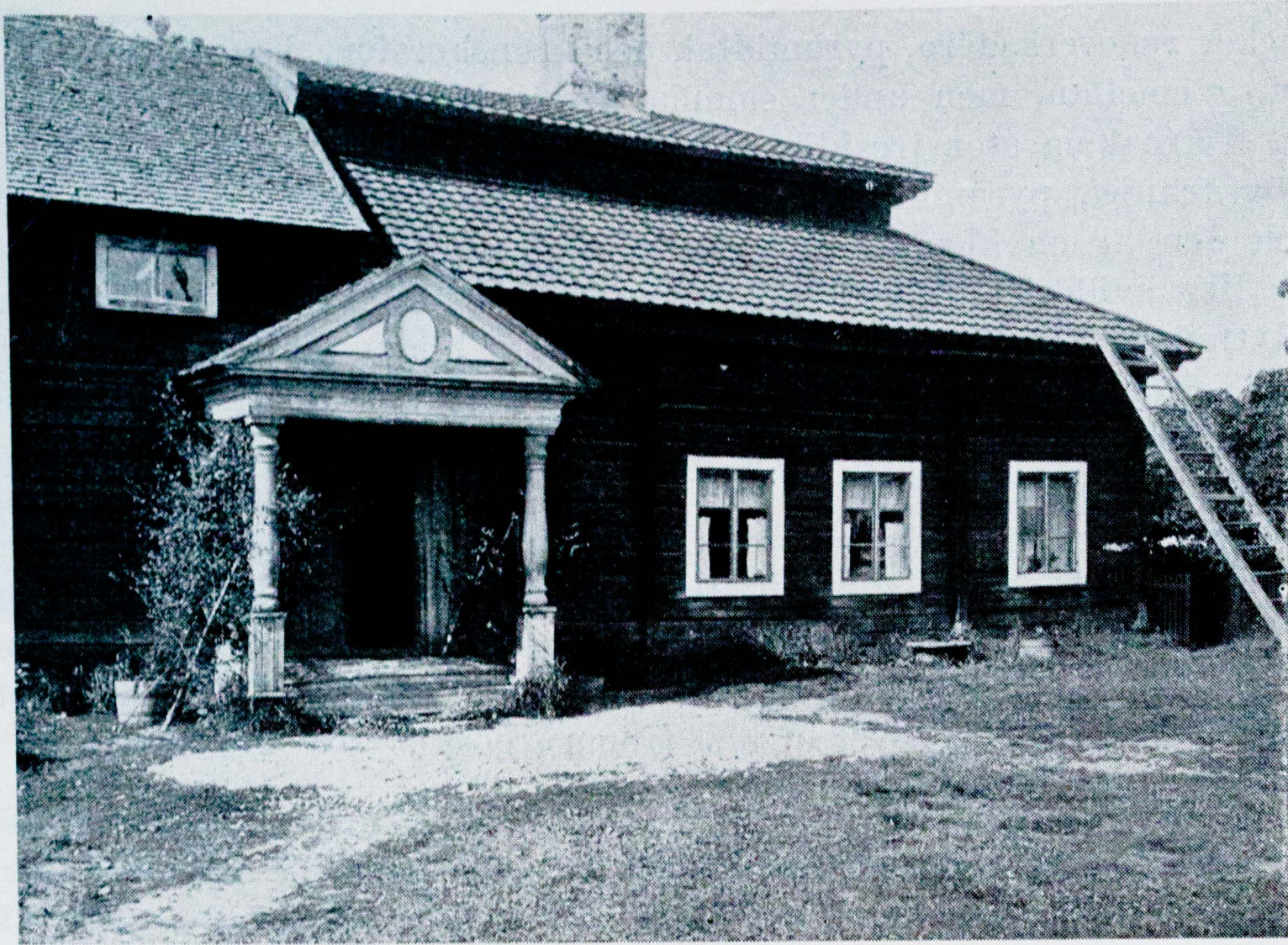

med vacker »sneverksdör», pyramidtak och kronskorsten, därovan ett par bodar med smyg emellan, men under samma tak, och med vällingklocka på gavelnocken. Därbakom stor tresidig fägård — och framför allt ett finfint prevét med hög trappa, pyramidtak, blybågar i fönstren, ett på var sida om dörren, och den är en klenod, make till brudkammarens, med snarlika men ej alldeles lika sniderier; högst upp står A N N O 1 6 9 2¹⁾ — om den törhända är utflyttad hit från Linnéstugan, ger den sålunda en ledning vid dennas datering. Större och finare herrgårdsprevét finns ju åtskilliga i Bergslagen, med plats för ett helt gäng och för ett mångstämmigt sällskapslivs mustiga freskomålningar; här får dock en kvartett rum och därtill två småttingar på sin egen bänk i ett hörn, och en målad taklist pryder även denna salong. —

Vid en bäck nära gården (från Kvicktjärn norr om Finnbo) ligger en liten kraftstation — där stod förr en kvarn, Jesper Svedberg föll 6 år gammal i kvarnrännan, men räddades i mycket medtaget tillstånd — det var »ett försök af Djäfvulen att ta lifvet af den fromme gossen, som vid senare år skulle göra honom stort förfång».

¹⁾ Ej 1629 såsom på Ferd. Bobergs akvarell.

B. Exp. 1919 foto.

BILD 140. ST. ÖSTBORN 1919.

ÖSTBORN, HOLMEN OCH HÖJEN

Landsvägen fortsätter åt öster, man far förbi avtagsvägen norrut till Krokfors och Hobbarn och når Östborn på södra sidan om landsvägen, åter en gammal märkelig storgård.

År 1401 utfärdade häradshövding Jöns Gerekasson fastebrev på $\frac{2}{3}$ i egendomen »Østensbor i thorsangx sokn», som thørgils och hans hustru jngeburch oloffsdotter sålt till hansse kok. 1403 köpte hannsse kook en tridungh i Østinsbur av iønis thorolfson och hans hustru elin — i fastebrevet härpå 1404 står Östensbor ofvan Hosiö i Thorsånger Sochn¹⁾. 1539 nämnes Johan i Östenborg, 1549 Hustru Margreta i Östensborgh, 1569 är Östansboren en bergsfrälsegård, 1571 skattar John Hansson i Östansborg och 1612 Anders på Östensborn — på Tab. Geogr. stå 2 bergsfrälsehemman vid Östborn, första gången denna namnform veterligt förekommer. Om den förmögne Anders Jonsson på Östborn (enligt en annan källa Anders Jönsson) förtäljer Jacob Ingelsson en lustig historia: »Dee berätta och, huru hans hustru har gått åt honon!» — han hade gömt sig i en lada för att lura på henne, när »hennes grannhustror gingo till att besökia henne för att pläga sig, som på den tiden intet war owant ibland Bergsmans gummor», men hon märkte det, stängde in honom och lät den stackars gubben ligga där hela dagen, medan hon »hölt lag med sina Came-

¹⁾ D. D. 59, 60 och 62.

rater». Han »har sin tafla i gamla kiörkan», hade många barn »som på taflan ståå» (Eric Andersson 1642 var kanske hans son) och två mågar, en het Isack Grelsson på Fahl(un), kallad tjocke Isack, andra dottern Brita var g. m. Harald Olufsson, befallningsman vid St. Kopparberget 1626, men flyttade 1634 till Nya Kopparberget i Ljusnarsberg och blev 1637 dess förste bergmästare och bergshanteringens egentlige ordnare, stor delegare i gruvan (upptäckt 1624). »Fader Harald» († 1650) och hans andra hustru Anna Didriksdotter togo sig an den nybyggda kyrkan och försågo den med många gåvor; hon var också från Falun, Haralds bröder och flera andra Falubor följde med till Nya Kopparberget, som dittills varit finmark men nu till stor del blev en koloni till Falun¹⁾. Haralds och Annas dotter Brita blev g. m. Hans Philip Lybecker, en tid bergmästare både vid Gamla och Nya Kopparberget²⁾.

I början av 1700-talet egdes och beboddes Östborn av kassören i Falu Bankokontor (inrättat 1693) och kyrkoföreståndaren Samuel Zachrisson (Troilius), f. 1661, † 1720, sonson till »Stormor i Dalom» och son till borgmästaren i Falun Zacharias Unosson samt g. m. borgmästaren Henric Kochs dotter Christina (1661—1722). Sonen Samuel Troili (1693—1758³⁾) ärvde gården, bergmästare, assessor i Bergskoll. med bergsråds titel — »hans med fleres namn stå på Avesta stora klocka» —, gift 1725 med Agneta Kolthoff (1706—1755, dotter av brukspatron Henric K. på Brattfors i Värmland och Agneta Bratt). Om honom berättar Albr. Steffenburg: »År 1754 då det begynte öfverläggas om en ny kyrkas byggande i Sundborn flyttade den då för tiden mäktige Bergs Rådet Sam: Troili 37 Spannl. 14 Snesl. Bergsfrälse jord tillhörande Östborn, men belägne inom Sundborns Sockne Rå, ifrån nämnde socken till Kopparbergs församling, för att undgå kostnaden vid den nya kyrkobyggnaden. När sedermera vid år 1775 det begynte afhandlas om att tornet i gamla kyrkan i Fahlun skulle byggas, sökte Troilii barn och arfvingar af samma orsak att åter få flytta den till Sundborn men lærer då ej lyckats.» — Av barnen blev Christina Brita 1795 g. m. bergsrådet Pehr Hedenblad, Henric löjtnant vid Dalregementet och brukspatron på Ransberg i Ransäter samt stamfar för släktens Värmlandsgren (farfar till porträttmålaren Uno Troili), Olof (1730—1798) bergsrådman och herre till Östborn, g. 1:o 31 maj 1756⁴⁾ m. Catharina Östberg (1733—1776, dotter av rådman Carl Carlsson Ö. och syster till rådman Johan Ö., se Sundbornsboken sid. 36—37), 2:o 1777 m. sin bror Henrics svägerska Eva Beata Berger (1733—1814, dotter av tullförvaltaren i Gävle Anders B. och Anna Catharina Groth).

Det finns ett tryckt bröllopskväde på Falumål⁵⁾: »Når Härr *OLLÄ TROIL* å Jåmfru *Catrena Östberg* Giffta säg mä hwärara, hænna i Stan, Först-Månan Sjötta Hundra Fämti Sju, råkäs Frans Hassa å Mas Härillsa, bå hemma när säg å sen i Gäspus-gålen, å talt om sin *Cumsionär* nu för tia, wä arbetä i Trulssänckningen å deromkring, wä Sturgrufwa. Westerås, Plänta när Joh. Laur. Horrn år 1756». — De två kumpanerna språka om gruvan och en del av hennes rum och önska lycka:

¹⁾ Se Bil. 13 och Hult: Ljusnarsbergs Krönika. — Här må jag få yvas litet över fädrens ära: Harald Olufsson var min morfars färfars farmors mormors far.

²⁾ Se längre fram vid Harmsarvet.

³⁾ Står oriktigt 1752 i Sv. Ättartal, Sv. Slägtboken och Sv. Släktkalendern.

⁴⁾ Enl. Sv. Slägtboken — i jan. 1757 enl. nedannämnda bröllopsdikt.

⁵⁾ Avskr. bland »Visor på Dalmål» i Uppsala Landsmålsarkiv 169:25 — en avskr. även i Dala Fornsal.

K. E. F. 1925

BILD 141. ST. ÖSTBORN 1925.

Å at dām mā all frögd mā wär i kiärlek hopa,
 Så at när tia blir, et litä börjar ropa
 E tåcka wackär säng, sām hetär: lisl wän,
 Å Mor tälltalär Far: ja kämmär än igiän.»

»Neij wettu, Härill nu, hur fåle-
 kie ällstas säija?
 Jo, en tåf Stigran wänn håll på
 tä gäspus fäija.
 Störst dotra gift säg skä å få
 en Bärssman bra,
 Å ho sām justamänt ä fin, will
 hānom ha. — —
 Hä tör föll wānekas nā, i tåckä
 sturt e lag:
 Bå klenät, strufwur, klubb, gådt
 öl tåf bästä slag. — —
 Å lycka tä fix måg, en nyttu kär
 ä han,
 Sām tåcka wackär Bru tä Hu-
 stra åt säg fan.
 Brupparä önskär wi Förälldrans
 slantär, pängnär,
 Stur tägtär, lagom skog, å ält
 hwä ana fängnär,
 Fet hästär, mjölku kor, å bruk,
 sām wätn går — — —

Det blev två döttrar, Elisabet (1759—1815), g. 1782 m. bergsmannen Måns Erlandsson på Lönnemossa (son av Erland Månsson på Stämshöjen), och Agneta (1760—1835), g. m. bergsmannen Daniel Danielsson på Backa¹⁾. Två av sönerna ärvde och bebodde Östborn, bergsrådmannen Carl Fredrik och bergsmannen Henric; den förre (1765—1828) g. 1793 m. sin systers svägerska Anna Greta Erlandsdotter (1764—1839 — 3 döttrar, Anna Catharina † 1856 äktade 1817 bergsm. Eric Magnus Melkersson på Grönbo i Aspeboda, † 1846, Margareta Johanna f. 1801 bodde ännu 1871 på Östborn, den sista här av slakten). Henric (1767—1819) gifte sig 1798 med Margareta Johanna Sundén (1779—1858, dotter av bergsm. Olof Persson S. i Finngärde och Johanna Wibelia²⁾) — sonen Olof, f. 1804, arrenderade och bebodde Stämshöjen och dog där 1837. — Såsom egare till Östborn stå slutligen 1878 och 1900 Anders Andersson, förstnämnda år dessutom Erik Holmqvist och sistnämnda dr Adalrik Steffenburgs sterbhus (hans farmors far var Olof Troilis svåger rådman Johan Östberg).

I bouppteckningen 1799 efter Olof Troili³⁾ uppräknas följande hus: stor Characters Byggning på 8 rum jämte förstuga samt »bro med portal öfver», 2 flyglar, stor drängstuga och 2 bodar under ett taklag nordöst på gården, som mellan dessa byggnader är »omgifven och stängd med spilplank samt 2:ne särskilte portgångar med portar»; vidare 3 »härbräden» (!) och ett dussin

¹⁾ Se Sundbornsbokens släkttavla 7.

²⁾ Se Sundbornsbokens släkttavlor 18 och 20 samt dess Bil. 13, Albr. Steffenburgs roliga skildring av ett julkalas i Hosjöbygden, där »bägge Troiliska husen på Östborn» omtalas.

³⁾ Orig. i Uppsala Landsarkiv, avskr. av Nils Sahlström.

andra uthus, bland dem Köhlna med mälthus, Badstufva och Smedja. Enligt bouppteckningarna efter Henrik Troili 1819 och Carl 1829¹⁾ hade de var sin hälft ej blott av gården, utan även av en del rum, så i manbyggnaden halva salen, halva förstugan och halva källaren (med nedgång i förstugan) samt hälften i mangelbod, stall, badstuga och »ett förruttnat Svinhus»! Henric hade dessutom sydöstra flygeln (bestående av »Sters med inmurad koppar kittel, kök, kammare och Drängstuga samt Portlider») och 10 hela uthus, Carl nordvästra flygeln (»Bod med Bryggghus och inmurad koppar kjettil»), Drängstugu Byggnad med 4 Rum jämte alla erforderliga uthus, minst ett dussin, däribland ett fårhus (fanns ej 1799).

De flästa av dessa hus stå alltjämt kvar, åtskilliga visserligen mer eller mindre ombyggda och en del uthus ersatta med nya — flertalet rödfärgade och knuttimrade med tegeltak, några av plank i ramverk med pärttak. En väldig gård av mellansvensk typ²⁾, mangård för sig och stor fägård mellan den och vägen, båda fyrsidigt kringbyggda. Sydöstra flygeln med förtak på snedsträvor över ena dörren inrymmer brygg- och bagarstuga, 2 kamrar, kök och förstuga med spis, den nordvästra med nybyggd veranda förstuga, 4 kamrar och 2 kök, en byggnad i nordöst mitt emot manbyggnaden bryggstuga, kök och vedbod med en sadelformigt panelad dörr var — alla tre husen ha små vindsfönster på långsidorna. En bit från bryggstugans sydöstra hörn står ett herbre (ej på stolpar) med likadan dörr neri och järngaller framför en glugg över dörren på den utkragade övra botten; på gavelnocken satt förr en vällingklocka och en ännu bevarad stilfull plåtflöjel med antydning till drakhuvudform och genombrutet mönster: två korslagda pilar, i sidovinklarna 1747 och i övra vinkeln ST (Samuel Troili, bergsrådet).

Staket med grindar förbinda norra flygelns hörn med manbyggnaden och bryggstugan och den senares med stall mitt bakom, på fägårdens sydvästra sida, hopbyggt med stillbod (med avträde vid bakväggen). I sydöst står en lång länga: ladugård (också med avträde bakom), trösklada och stillbod, i nordöst ännu en ladugård med svale, i nordväst en ofantlig vinkelhake, en sammanhängande dubbel-länga med ena vinkelbenet utefter landsvägen: svinstia, stall (med gödselstad och ett tredje hemlighus), åter ett fähus, trösklada och vandringslider (denna länga är visst nu helt eller delvis ombyggd). Vartill komma norr om mangården i en rad längs infarten från landsvägen

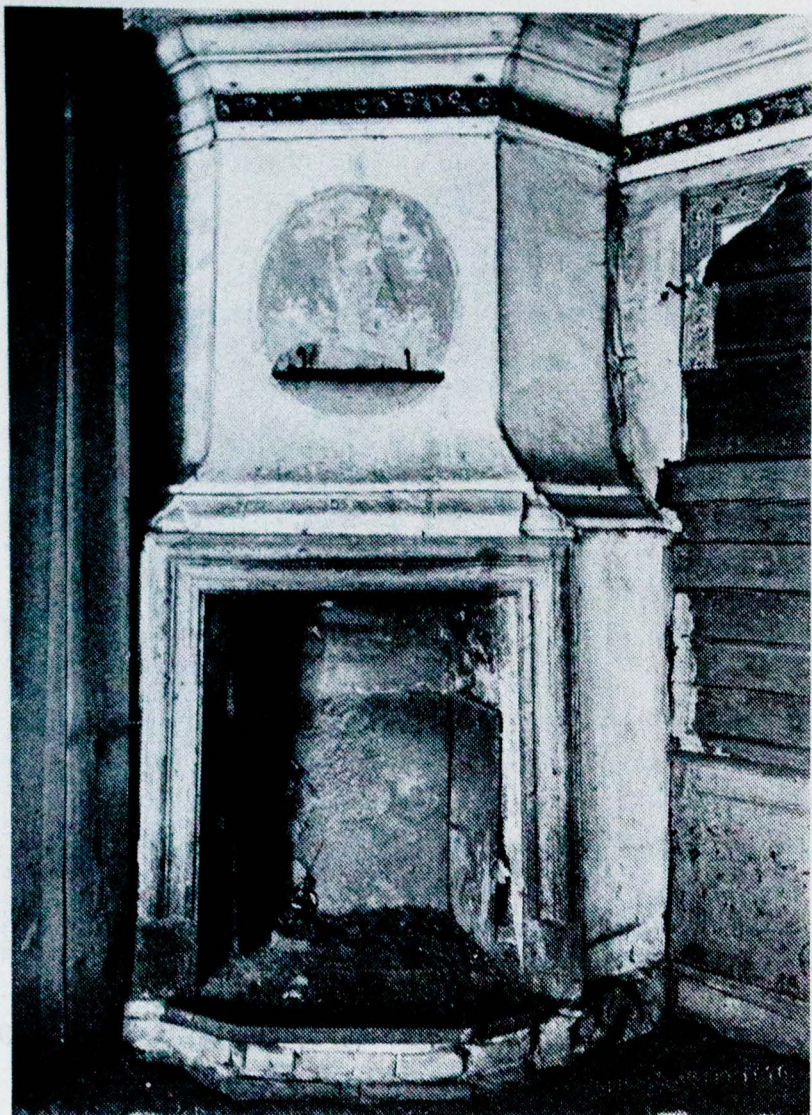
B. Exp. 1919 foto.

BILD 142. ST. ÖSTBORNS MANBYGGNAD MED DEN UTBYGGDA SALEN.

¹⁾ Orig. i Falu Domsagas arkiv, avskr. av Nils Sahlström.

²⁾ B. Exp. 1919.

B. Exp. 1919 foto.

BILD 143. BRASSPIS I SALEN, ST. ÖSTBORN.

2 hopbyggda stillbodar med vagnslider, vedbod och tvåbottnat stolpherbre, också hopbyggda, redskapslider och längst upp herbre (ej på stolpar). Däruppåt lågo förr smedjan och bastun, rivna liksom ett par lador efter 1877 — de finnas alla på en karta från detta år, förvarad på gården — kölnan var borta redan då.

Manbyggnaden återstår — uppförd på sluttande mark, med omkring 2 m. hög stenfot på baksidan — förr stilfull, nu ett underligt omaka siamesiskt tvillingpar: ena hälften är omgjord, försedd med små vindsfönster och vanligt sadeltak, täckt med skiffer, andra hälften bevarad i ursprungligt skick med kraftigt tegelbelagt säteritak med finformade igensatta gluggar i mellanstycket. Två nya verandor stå tätt intill varann med hel vägg emellan, den ena med skiffer- och den andra med tegeltak, och väggen fortsättes av spjälstaket och häck tvärs över

gården bort till bryggstugan — de två nuvarande husbönderna ha lagt en skarp rågång mellan sina skiften. Verandorna ha tillkommit efter 1919, då fanns ännu den vackra »bro med portal öfver», som omtalas i boupppteckningen 1799 och som borde ha bibehållits: vitmålad med bukiga kolonner i framhörnen med socklar och kapital, raka pilastrar vid väggen och i det ljusgråa röstet inom breda lister en mittoval mellan trianglar, alla 3 vita med röda kanter.

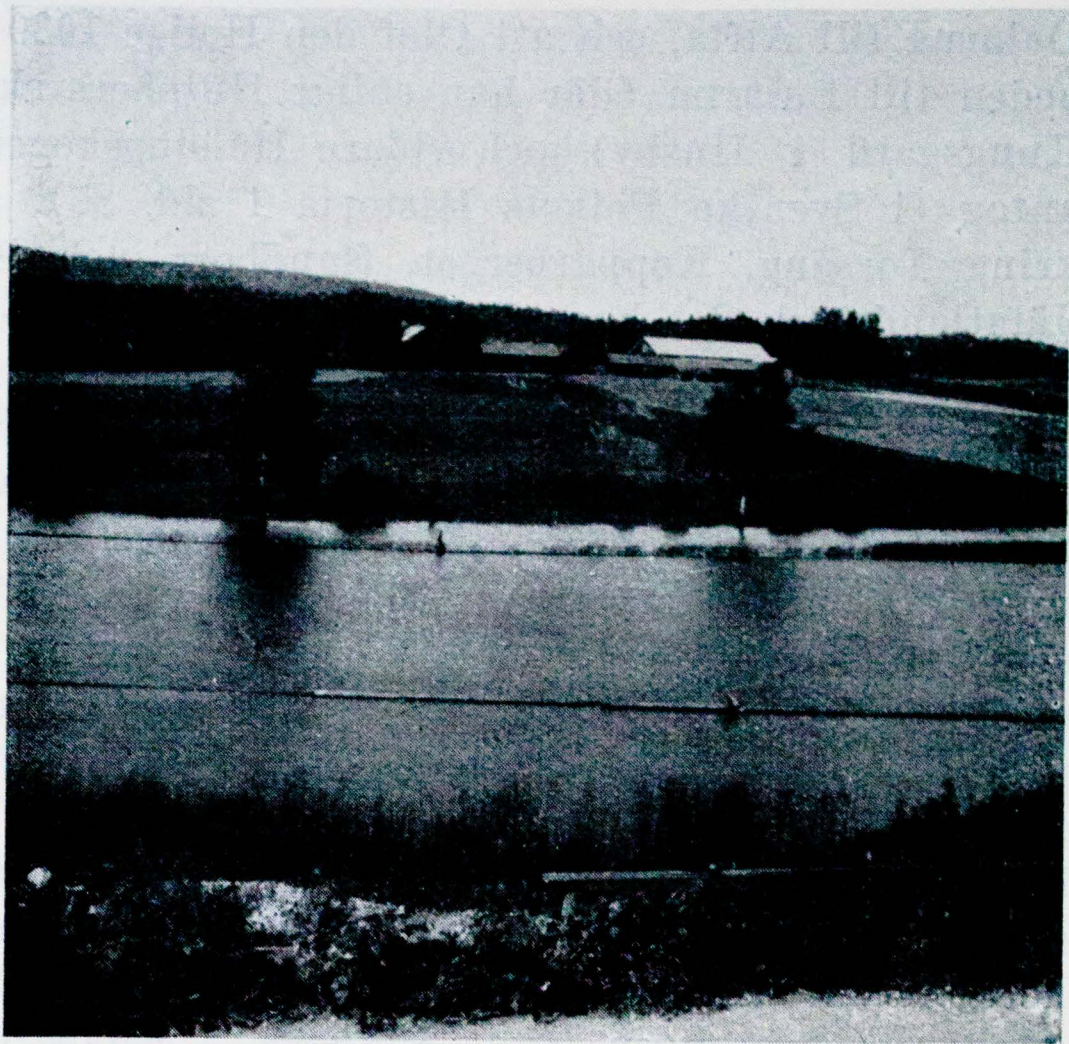
Mellan 3 rum och kök på var sida, en strängt symmetrisk plan¹⁾, ligger i mitten innanför förstugan en större sal, som en gång varit ett praktrum. Därom vittna ett dörröverstycke, det enda bevarade, med en vit hund på blå botten i mittovalen, samt fragment av en målad vävtapet med brungrön botten och mönster i vitt och guld — druvklasar, blad, urnor, rutfält m. m. —, av en papptapet med ljusblåa fält i ram med vita och gråa druvklasar och blommor på marinblå grund och en bård under den kraftigt profilerade taklisten med liknande mönster på rödbrun botten. Bården går också över den vitmenade muren på den öppna hörnspisen, som har ram och hållar av gjutjärn med tresidigt framskjutande bottenhäll, smalare överdel och mitt på den en gullkantad oval med bleknad målning, en vit kvinnofigur på ljusblå botten (ett stort skjutspjäll skär av ovalens nedre del). Dörrar, foder och listverk äro ljusgråa, salen är utbyggd på baksidan och har där 4 fönster (med tärningar i spröjskorsen) och dörr ut till terrass och trädgård med en djup stensatt brunn — en förvuxen och förfallen lustgård med stora lönnar, ask, lind,

¹⁾ Två gamla kakelugnar från kamrarna köptes av Carl Larsson och flyttades till Hyttlös.

hägg, gamla aplar och körsbärsträd, bärbuskar och syrener och blomstersnår, flera sorters liljor och stora bestånd av libsticka, men inga märken efter gångar och rabatter. —

Från Östborn öppnar sig en fri och solig syn över odlad mark, Sundbornsån mellan lövdungar och en skogsås i bakgrunden, över den sticker en tornspira upp rakt i söder, det är Hosjö kapell. Ett stycke åt sydväst ligger Lilla Östborn, en trevlig mindre gård (1878 nämndeman Erik Dahlbergs), bra stuga med nyare men stilgod brokvist.

K. E. F. 1925
BILD 144. SUNDBORNSÅN OCH ST. ÖSTBORN.

*

Vid Östbornsbron över Sundbornsån, ny järnbro, står på västra stranden en likaledes ny gård, det är Backa-sågens inspektorsbostad. Man ser Backa rakt i norr, två vita byggnader i grönska, och närmast en liten holme, det är den gamla Trosteholmen, även kallad helgansholma och Helige Holma, där St. Kopparbergs, Sundborns och Vika socknar mötas¹⁾; gränsen mellan Kopparberg och Vika fortsätter därifrån åt söder mitt i ån och Hosjön ner till Runn.

Här gick den urgamla färdleden Långheden—Hälsingskogen fram, från Västmanland förbi Hedemora och vidare uppför Runn—Hosjön—Toftan och sjöarna i Svärdsjö och Enviken allt upp till Mållongen i Alfta. En av vårt lands viktigaste vägar i sitt slag, som på ett enastående sätt förenar korta vägsträckor på land (till en del fortsättningar av Badelundaåsen, »Långheden») med en hel rad delvis ansenliga sjöar, skriver prof. Bengt Hesselman²⁾, och trakten kring den övre sträckan, »Hälsingskogen», var in i senaste tid så gott som ödebygd, där det enda viktiga var vägen mellan de bebyggda trakterna. De många born- och bor-namnen vittna tydligt om Hälsingskogens betydelse som färdled — Hosjöborn mellan Runn och Hosjön, Hälsingborn i Vika, Östborn, Sundborn, Hobborn, Karlborn, Boränge, Borgärde, Lamborn. Det är ej att undra på, om Gustaf Wasa (1528) valde denna väg från St. Tuna till Hälsingland, någon bekvämare fanns inte, det var på vintern och knektarna kunde marschera på isarna. Om sjöleden från Hälsingland till Falun vittnar dessutom ortnamnet Hälsingstrand vid Runn. Hesselman anser också att Sverre på sin andra färd 1178 »utan tvivel drog över Hälsingskogen» från

¹⁾ Se Sundbornsboken sid. 170.

²⁾ Se Bil. 6.

Dalarna till Alfta, och att Olof den Helige 1030 »for den vanliga vägen Långheden till Dalarna (där han enligt Hülphers skall ha haft nattläger vid Näs Kungsgård i Husby) och vidare Hälsingskogen. Redan Erik Gustaf Geijer antog (i Svenska Folkets Historia 1 sid. 85), att vägen gick över bygderna kring Torsång, Kopparberget, Sundborn och Svärdsjö till Hälsingland och Jämtland, och det har all sannolikhet för sig.» En följsats därav blir, att det gamla Järnbäraland skulle vara att söka här i Södra Dalarna ¹⁾).

Vid Korsnäs har säkerligen på en udde i Runn en gång stått ett kors, fortsätter Hesselman, för att inbjuda de resande att förrätta sin andakt eller för att vägleda de sjöfarande till den rätta platsen för inseglingen eller landningen, och Helgansholme var en viktig punkt på den stora färdleden för dem, som kommo norrifrån — »nu voro strapatserna på Hälsingskogen överståndna och den sista forsen i ån passerad, färdemännen eller pilgrimerna kunde vila ut och hålla andakt». Det ligger nära till hands att tänka sig, att holmen fordom varit en hednisk kultofferplats, skriver Helmer Lagergren ²⁾), så mycket mer som den lilla obetydliga holmen mäktat ge namn åt hela bygden i söder, nämligen Hosjö Holmen (även där finns dock en liten holme). Det hette också förr Hoffwasiö, av hov = tämpel, gudahus. Hobborn har måhända ursprungligen hetat Hofborn, i Elfsborgslängden 1571 står Anders i Hoffarfftt (mellan Sveden och Ingessarfftt), ovisst om därmed menas Hog eller Hågarvet i Sundborn, nu uppgånget i Lilltäkt, eller ett annat — Ivarsnäs och Hågarfvet voro 1686 ett bergsfrälsehemman, på kartan från 1718 står Hugare vid Sundborns rå, och där låg Hogars källa ett stycke norr om Östborn. Enligt ett annat antagande av samme forskare skall gården ursprungligen ha hetat Hollingsarvet efter förste egaren Hollinger — det skulle väl i så fall vara den »holingar i boor», som förekommer i ett fastebrev från 1358 ³⁾).

Här har funnits en hel mängd gårdar väst om ån nedanför bron, somliga säkerligen från »hednatiden». Längst i norr Ivarsnäs, Anders Månssons 1571, Ifwarnäs 1718, 5 bergsfrälsegårdar på Tab. Geogr. i Iwarnäs och Boosarfvet närmast i söder: Olof Korell var 1539 landbonde i Botsarfvet, sakfallsgård efter Måns Nilsson i Aspeboda, Oloff i Bosarff var tolvman 1551, Simon i Bossarfftt skattade 1571, Botsarfvet nämnes 1604 som urminnes bergsfrälsehemman, 1640 omtalas bl. a. Lars Hansson och fjärdepartsegaren Anders Ersson i Bossare, som 1667 hade 4 åbor: Anders Hansson Skomakare, Erich Mårtensson, Päder och Dan Andersson (kanske söner till Anders Ersson här ovan) — alla skriva bynamnet olika: Bodsare, Bodzarfwe, Bossarfwe, Bossaret. På 1718 års karta står Bosare — och söder därom Ingsare: Knut Hansson, fjärdepartsegare 1539, säljer 1555 med sin hustru Barbro Oluffsdotters och deras arvingars samtycke till Gustaf Wasa sin ärvda gård Ingesarffwet i Tårsånger Sochn i Kopparbergslagen ⁴⁾; Jöns i Ingessarfftt skattade 1571, på Nova Del. står Inssaret norr om Högen, på Tab. Geogr. en bergsfrälsegård Ingelsarfvet, s. å. (1640) var Hindrich Mårthensson i Ingssare fjärdepartsegare — det var burgreven Henric Mårtensson Teeth, som 1631 köpt Ingare under bergsfrälse för 12 skepp. koppar (det sistnämnda kan möjligen vara

¹⁾ Herman Sundholm ger i Blad för Bergshandteringens Vänner 1927 en översikt över och redogörelse för en rad föregående författareshs åsikter om var Järnbäraland låg och vad det betydde — själv förlägger han det »utmed kusten mellan Gefle och Sundsvall» eller till »Helsinglands kusttrakter», Sven Tunberg tvärt emot till Väster Dalarna och övra Öster Dalarna.

²⁾ I Falu-Kuriren 7.4.1931.

³⁾ D. D. 26.

⁴⁾ D. D. 837.

Ingarvet vid gruvan). — Och så sydligast Stämnare (1718 — därav kommer Stämshöjen i Vika — eller tvärtom?): Hinse i Stemnarfvet var bergsman 1484 (son till Jöns Hansson på Höjen av Swinhufwudätten), Henrik ibid. fjärdepartsegare 1539, (hans son?) Nils Hinderesson i bergsfrälsegården Stemmarfft skattade 1571 (förmögen karl, taxerad till 477 mark 2 öre), han hade tillsammans med Jöns Nilsson en hytta 1646 — på Tab. Geogr. står Stämnarfvet vid ån nordöst om Höjen, 2 skattehemman, då voro Hans Jöransson i Stämnare, Hans Jacobsson i Stemnere och Erich Nielsson i Stempnare fjärdepartsegare, men Anders Olsson i Stemnäre »aldeles vdh-sluten vthur gruffvan», tydligen densamme som C. J. Lundström kallar Anders Olsson Oxsen i Stemnare; från 1670 finns en förteckning på Skoggången mellan Bolbyarne Höijen och Stämnare.

K. E. F. 1921.

BILD 145. SUNDBORNSÅNS UTLOPP I HOSJÖN FRÅN BACKBERGET. HOLMEN MED VARP OCH KVARN NÄRMAST. STÄMSHÖJEN T. H. I BAKGR.

Nu ser man från landsvägen öst om ån på västra sidan endast åkerfält och bortom dem Stora Östborn — manbyggnaden i grönska, södra flygeln, ett nytt stort grått uthustak bakom en gammal länga — samt Lilla Östborn och längst i väster i skogskanten Solbacka, en trevlig röd gård med delvis gamla upprustade hus, bland dem ett bra herbre. Förr var den större, på 1700-talet utbruten ur Höjen eller kanske Främsbacka, den första av gårdens urkunder är nämligen en bouppteckning från 1782 efter bergsman Johan Håkanssons änka madame Anna Jönsdotter på Främsbacka. Gårdsarkivet innehåller över ett 40-tal handlingar, mest köpebrev, några rörande hela gården men flertalet gällande jordbitar och täkter.

1784 egdes gården av bergsman Anders Norstedt på Höjen (1724—1808, g. m. Christina Engström, 1728—1795), vid hans död ärvdes den av dottern Anna (1766—1809) och mågen Johan Axel Theander (f. i St. Tuna 1755, fänrik vid Dalregem., han figurerar i Albr. Steffenburgs förut nämnda skildring av ett julkalas); hans bouppteckning 1834 upptar bl. a. manbyggnad om 3 rum och förstuga, ett tvåbottnat herbre, en gammal badstufva, en kölna, en fjärdepart i Falu gruva, $\frac{1}{16}$ i en Korsnäshytta och $\frac{1}{6}$ i en annan. Hans dotter Agneta Christina (1792—1859) och hennes man fanjunkaren Johan Nyberg (1789—1851) övertogo gården, deras fosterdotter Augusta Wilhelmina Schoug (f. 1829 i Falun, g. 1863 med fosterfaderns brorson Anders Erik Adolf Nyberg, f. 1835) fick 1853 fasta på egendomen — i köpebrevet omtalas ett »nybyggdt corps de logie», det brann i slutet av 80-talet, men grunden finns kvar, mitt på den står nuvarande manbyggnaden, inte hälften så stor (2 rum och kök och 2 vindsrum, rödfärgad och brädfodrad, den gamla var gulmålad)

— uppförd av nästa egare förvaltaren för Näs sågverk i Vika Johan Benjamin Steffen, som 1880 köpte gården av fru Nyberg f. Schoug — för att 1890 sälja den till possessionaten Anton W. Renström, vilken i sin tur 1901 avyttrade den till två Bjurskarlar, Samuel Bodén och Anders Björk, som delade den och tog hälften var.¹⁾ —

Snart kommer man till Hosjö Holmen — 6 gårdar väst om ån, som räknas till Höjen, och Holms kvarn, nu tillhörig Kopparbergs-Hofors-bolaget, en rödmålad timmerbyggnad från 60-talet med höga hörnstenar av granit vid bron över forsen, där låg förr en skvalta. »Kvarnbroa flöt sta» vid den höga vårfloden 1860, en morsk karl stod på den och följde med, men hann inte rädda sig, utan drunknade; gamla bron ligger nu i Grävningsvika, de ha plockat upp bitar av den, bruka fastna på den i flottningen. Här är väldiga varp på båda sidor om ån, minnen av Öffre Hosjö hyttor, 7 st. 1640 (med 21 råsthuus), 3 av dem i Kopparbergs socken på västra stranden: Gamble Högs (Höjens) hytta, brukad av Niels Olsson och Christopher Hansson på Höghen, Johan Christophersson i Boossare och en Vikabo, Compagnies Högs hytta, driven av Vika- och Sundbornsbor, samt Stämnare hytta (omtalad 1612), där Hans Jöransson i Stämnare brukade ensam med Niels Jöransson ibid. till smältare. Pär Simonsson i Ingssare var delegare i Holms hytta på östra sidan (jämte Sundborns- och Vikabergsmän). 1716 voro »Holms hyttorne» 8 st. enligt Jacob Ingelsson, de tre i Kopparbergs socken alltjämt gångbara: Höjens hyttan, som Rådman Johan Näsman är egare till, Compagniehyttan och Stämnarshyttan. På 1750-talet antecknar Hülphers 5 gångbara ugnar på båda sidor om ån och deras brukare: Holms-hyttan, Ol. Troili, Näs-hyttan, Carl Danielsson, Ny-hyttan Erl. Månsson, Gammal-hyttan, Daniel Hansson med intressenter, samt Högdz-hyttan, Daniel Danielssons arvingar.

*

En bit nordväst om Holmen ligger Höjen — vars namn säkert inte har något med höjd att göra, den ligger inte så, och det skrevs förr vanligast Högen, ända in på 1700-talet — kanske man där har att finna en heden graveller offerhög²⁾, vilket ju skulle stämma väl överens med Hofvasjö och Helgans Holma. — En storgård med vidsträckt välplanerad trädgård neråt Hosjön — höga härliga träd, lönn, rönn, oxel och andra —, växthus, stor lagård med vällingklocka mitt på kroppåsen, sommarlagård på en udde, en hel by av uthus och smågårdar, en heter Himlabacken och en Lilla Höjen (hem.-eg. Gustaf Lingqvists). Herrgårdens gulvittrappade envånings manbyggnad har mitt på taket en altan med balusterskrank och drakflöjel, på gavlarna utbyggnader med likadant kringgårdade balkonger framför vindsrummen, framför sjösidans frontespis med tre fönster en kolonnveranda, också med balusterskrank, i gårdssidans frontespis ett fönster med tre spetsbågiga lufter över en stilfull portal — överstycke med tandlist på sidokolonner vid väggen —, stora järnurnor på förstubrons hörn och 6 små salutkanoner i lavetter på sidorna.

Höjen är den nordligaste av de gamla minnesrika adelsgårdarna vid Hosjön,

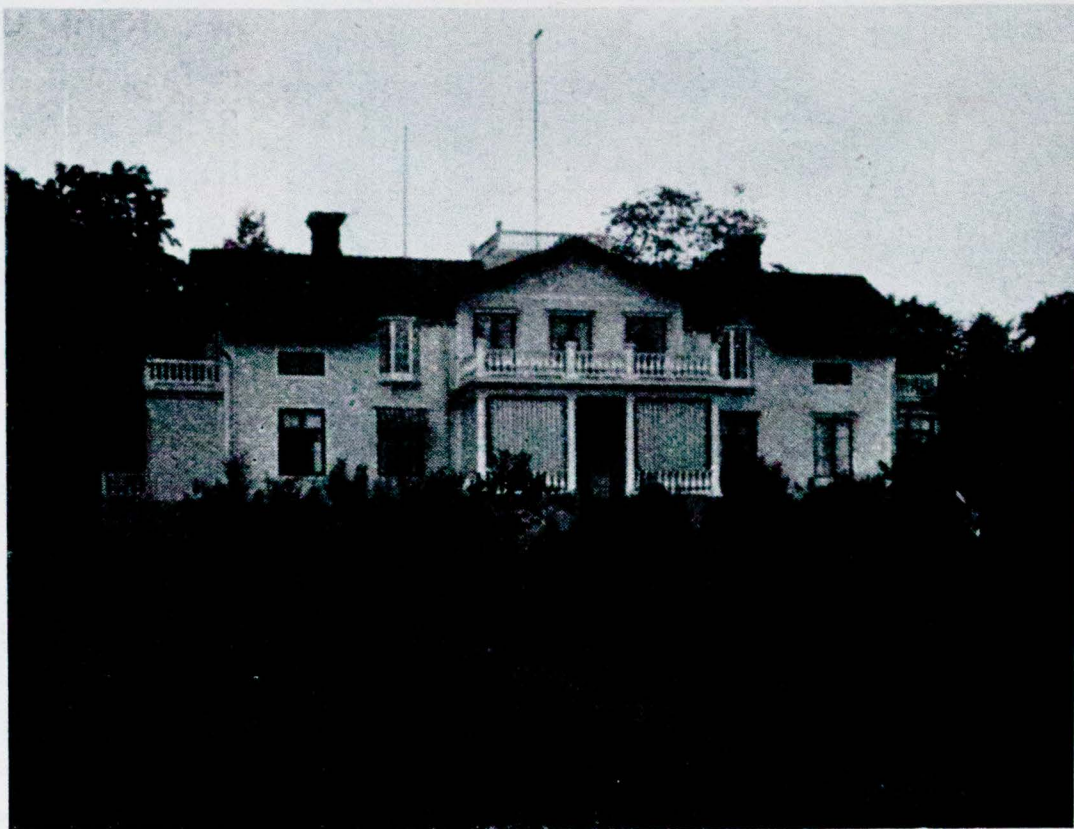
¹⁾ Ovanst. huvudsakl. efter Helmer Lagergren.

²⁾ Helmer Lagergren: Hosjö, en urgammal märklig bygd, i Falu-Kuriren 7.4.1931.

vilka jämte Sveden och Östborn förr räknades till Hosjö bergs- eller bygdelag.

Förste kände egaren var fogden Wæstmoth Gerikoson¹⁾, vars son kaniken i Linköping Johannes Westmodsson år 1386 sålde godset hoygin och stenbærgnæ arff (Höjen och Stenbjörnsarvet) wither hoosyo liggiande i thorsang sokn i dala hundare till Jöns Lydersson, vars far Lyder osannolikt uppges ha inflyttat från Norge omkring 1330 — ätten Swinhufwuds stamfar — och vars son Hans Jönsson ärvde gården; han omtalas 1414—1440, var bergmästare vid Kopparberget 1439, egde också Ragvaldsberg i Vika och förde »hufvud

K. E. F. 1925

BILD 146. HÖJEN.

af en galt» i vapnet (hans bror Daniel var kyrkoherde i Hedemora 1413—1427). Hans Jönssons dotter Gudlög och hennes man Jåp (Jakob) Henriksson på Karlborn (Henrik Simlas son²⁾) sålde Höjen och hennes övriga arv till brodern Jöns Hansson 1452³⁾, också bergmästare 1444 — av hans söner ha vi träffat Hinse i Stämnarvet, Måns var väpnare och bodde i Warggården 1500, Erik var bergsman på Kopparberget och Knuth Jönsson bergsman »oppa Höghen» 1496⁴⁾ — bergsfogde 1484, egde också gård på Gamla Berget som han sålde 1492, rådman i Stockholm 1495—99, synes ha bott där sina sista år och torde ha avlidit där år 1500 (Tom Söderberg a. a. sid. 232). Hans dotter Gertrud, † omkring 1545, var g. m. Nils Hansson på Främundsbacka, vilken 1539 också står som herre till Höjen jämte Peder Olsson, vars son (?) Erick Persson på Höijen var nämndeman 1545, sedan »Kungl. Maj:ts fogde på Åtvidberg». 1549 nämnes Hustru Brijta på Höghen⁵⁾, 1571 skatta Per Gregzsson och Hans Jåpsson på Högen, 1612 den senares son Erich Hansson på Höijen, vars bror Knut också hade gård här; Hans Jåpsson var troligen sonsons son till ovanstående Jåp Henriksson (Simla) och Gudlög Hansdotter (Swinhufwud). På Nova Del. och Tab. Geogr. står Högen, 4 bergsfrälsegårdar och ett nybygge. 1638 sålde Lars Pärsson på Höghen all sin hus och jord till den förmögne Niels Oluffson dårsammanstädes, fjärdepartsegare liksom Christopher Hansson på Höghen och Anders Hindersson på Höijen, den senare också antagligen sonsons son till Jåp Henriksson och far till Christopher Andersson († före 1663, se nedan); samtidigt (1640) antecknas bland »aldeles vthslutne vthur Gruffuan» Hans Månsson och såsom gruvdräng i Bondestöten Erich Oluffsson på Hööghen (tydiligen bror till Niels).

Christopher Anderssons dotter Anna och söner Lars, Erich, Daniel och Oluf Christophersson delade 1664 hus och jord och voro 1667 med i en skogsdelnings mellan f. d. Erich

¹⁾ Se förut sid. 22 not 2. — Salubrevet 1386, tryckt i D. D. 47, finns i Grycksbo arkiv. Jöns Lydersson kallas Swinshwow, hans far (vars vapen hade ett svart svinhuvud i gyllene fält) Lyder Swinakula (se min Flodabok TAB. A) — båda efternamnen anses vara tillskrivna av den kände urkundsförfalskaren Nicolaus Rabenius, hovpredikant och kyrkoherde i Hedemora 1702—1717.

²⁾ Se Sundbornsboken sid 92—93 och 172 samt släkttavla 15.

³⁾ Siffran 2 är osäker på grund av en fuktfläck — även detta salubrev finns i Grycksboarkivet, se Helmer Lagergren: Fem nyfunna medeltidsbrev i D. H. F:s Tidskr. 1923. En bror till Gudlög och Jöns var domaren Jeppe Hansson på Risholn, se Sundbornsboken sid. 172 och Flodabokens stamtavlor TAB. B.

⁴⁾ D. D. 278.

⁵⁾ D. D. 684, 756.

K. E. F. 1925

BILD 147. HÖJENS GÅRDSFASAD.

och Knut Hanssons gårdar, nu styckade och egda även av Olof Nilsson, Anders Hansson, Erich Matsson och Hustru Margta, änka efter Knut Knutsson (som väl var Knut Hanssons son). Olof Nilsson (son till Niels Olufsson), ävenledes fjärdepartsegare, död före 1684, lämnade Höjen i arv åt sonen Lars Olsson, bergslagsfullmäktig 1695, och mågen rådman Johan Näsman († 1730 — han och hans bror Lars eller Lorens, också rådman i Falun, voro söner till kyrkoherden i Lima Johannes Näsboethii Nederstadius). 1712 skedde åter en fördelning av skogen på Höjen, den s. k. Christopher Anderssons lott, mellan jordegarna Joh. Näsman, befallningsman Johan Plantin på Fremsbacka, bergsmännen Anders Wellamsson på sin K. Moders vägnar, Eggert Jönsson och Christopher Larsson (son till Lars Olsson) samt Sahl. Bokhållaren Ahlboms Enkia dygdesamma

hustru Anna Schwan. En lott var »Knöp Johans», en »Nattstugu Eggerts» — »Nastugu Folcket» förekommer också i 1667 års »skogsbref» — ett binamn på Eggert Jönsson¹⁾, vars son Johan också var bergsman här, g. 1709 med Sara Maria Sundén från Finn-gärde.

Christopher Larsson antog namnet Norstedt och hade med sin hustru Kerstin († 1764) bl. a. dottern Christina, g. 1752 m. bergsm. Anders Brander i Uggelviken (1729—1798, son till bergsm. Erik B. i Varggården), samt sönerna Eggert, bergsman på St. Näs i Hosjö, g. 1749 m. sin systers svägerska Catharina Brander, Anders på Solbacka och Lars Norstedt (1718—1798, g. m. Anna Brander, 1728—1776, troligen syster till Anders och Catharina härovan); de hade 7 barn, bland dem Hans, bergsm. på Gringsbo i Vika, Johan på Hyttlös²⁾, Erik (1763—1834, g. m. Margareta Carlsdotter, 1787—1860) och Christopher Larsson Norstedt d. y. (1766—1844, g. m. Anna Margareta Vibelius från Risholm). Av Eriks söner blev Johan (1813—1859) komminister i Hedemora³⁾, Bror Viktor (1826—1893) hem.-eg. på Höjen, den siste här av släkten, som då suttit på gården son efter far i 7 led alltifrån Nils Olofsson på 1630-talet.

På Höjen bodde ock Johan Johansson Näsman (1678—1760), rådman i Falun liksom fadern, g. 1719 m. Israel Jönssons på Rottneby dotter Margreta (syster till Sara Lisa Moræas morfar Hans Israelsson, se förut sid. 111 — det var hennes dotter Elisabeth som 1737 blev biskop Johan Browallii brud, medan systern Christina 1738 äktade bergmästaren och bergsrådet Erik Benzelstierna (1705—1767, son till ärkebisk. Eric B. d. y. och brorson till bergmästaren Lars på Starbo). Också Johan Näsman d. y. gifte om sig, med Ester Elisabeth Schneider († 1763, g. 2:o 1761 m. överstelöjtn. Frans Carl Didron, † 1762).

1900 står fjärdingsman K. E. Johansson i Hosjö som gårdsegare på Höjen, på 70-, 80- och 90-talen brukspatron A. V. Renström, som sålde sin egendom (tydligt Stora Höjen) till intendenten Anders Gustaf Ljungberg vid Bergslaget (1848—1918, disponentens bror), som i sin tur sålde den till Backa-Jonsson — som bytte ut den mot en gård vid Åsgatan i Falun, nu även den

¹⁾ Se Sundbornsbokens släkttavlor 9, 18 och 20.

²⁾ Se Sundbornsboken sid. 89 och släkttavla 9.

³⁾ Hans söner Johan Gustaf (f. 1851) och Erik August (f. 1856) blevo handlande i Hedemora, Bror Viktors son med Christina Dahlberg († 1885) Johan Viktor (1854—1908) var handlande i Falun.

i andra händer. Olof Jonsson, f. 1855 i Bollnäs, kom 1909 till Backa¹⁾ drev omfattande sågverks- och bruksrörelse, flyttade 1920 till Falun och senare till Äppelviken — en liten frodig patron »med utpräglad affärsbegåvning och seg energi», som på sin 60-årsdag donerade 2.000 kr. som grundplåt för Backa arbetares sjukkasse.

¹⁾ Se Sundbornsboken sid. 168.

K. E. F. 1926

BILD 148. HOSJÖN OCH LILLA FRÄMSBACKA FRÅN NÄS.

FRÄMSBACKA OCH ROTTNEBY

Från udden vid Höjen syns Lilla Främsbacka tvärs över viken — åter en storpräktig gård, väl planlagd i väderstrecken¹⁾. Rymlig fägård i norr med hus på tre sidor och höga björkar mellan dem: i öster stor stall- och lagårdsbyggnad, ombyggd i senare tid, och nytt svinhus mitt framför den, på norra sidan en liten enrummig bagarstuga (förr kullstuga) och dagkarlsstuga med en gammal fin snedrutig dörr och vällingklocka under sadeltak på den med stugan hopbyggda vedbodens gavelnock; från bodknuten går staket med grind för infartsvägen till knuten på ett tvåvånings spannmålsmagasin i vinkel mot redskapslider, som upptar västra sidan jämte ett nyare våghus och en lång länga (trösklada, vagnslider m. m. under samma tak) — kanske nu åtminstone delvis riven, ty där någonstans ligger visst jordegarens nya bostad, vars trevliga brokvist har bukiga stolpar av tjocka plankor. På södra sidan skiljas

¹⁾ B. Exp. 1919.

stallgård och mangård av staket och granhäck, mittför ligger manbyggnaden, väst om den en trerummig bod (för mat, mjölk och salt). Mittför stora byggnadens sydsida gick förr en snörrät trädgårdsgång ända ner till spetsen av en udde i sjön och mitt på ett båthus, nu borta, i stället ligger ett badhus vid strand litet österut, och åt väster stå av gammalt närmast sjön vedbod och tvättstuga med mangelbod samt därovan redskapsbod och iskällare. De flästa hus äro knuttimrade, ett par med förvandringspanel, alla rödfärgade, somliga ha tegeltak, andra lavfläckiga pärttak.

Strax ovanför grundmuren efter gamla manbyggnaden — en vanlig parstuga, nu rättarbostad vid Höjen — reser sig den nya, uppförd 1808—09 och i den tidens stil pietetsfullt, vackert och fullödigt upprustad 1925 av arkitekten Hakon Ahlberg, svåger till nuvarande patronessan fru Margit Ramström, dotter av brukspatron Samuel Martin Nisser på Stjärnsund. Det är hon och hennes man major Sven Ramström (son till major Oscar R. vid Dalregementet och Anna Wilhelmina Hanngren, vars farfar var prost i Svärdsjö), som gjort gården till »en förnäm, ståtlig och tilltalande exponent för bygdens gamla herrgårdskultur», »med sitt enastående vackra läge i rofylld behaglig avskildhet från allfarvägen en pärla bland Faluortens herrgårdar»¹⁾.

En vitrappad tvåvåningsbyggnad (förr grovputsad och skär) med plåttak från Stjärnsund, de sista plåtar som valsades där, och järnstaket i Stjärnsundsstil, smidda och hamrade där, kring förstubron på norra sidan och kring södra sidans övra veranda, vars nedra botten har vita balusterskrank och kolonner.

— Stigom in: vindfång, hall med stänkta väggar och marmorering på trappans hörnpelare och räcke (nya) samt en vacker samling bergsmanskäppar; härliga stora ljusa rum, matsal mitt för hallen med vita väggar, möbler klädda med blommig kre-

K. E. F. 1925

BILD 149. BOD OCH DAGKARLSSTUGA (HOPBYGGDA) OCH LADUGÅRD, LILLA FRÄMSBACKA. HOSJÖN OCH ÅSBOBERGET I BAKGR.

K. E. F. 1931

BILD 150. LILLA FRÄMSBACKA.

¹⁾ Helmer Lagergren i nedan nämnda historik.

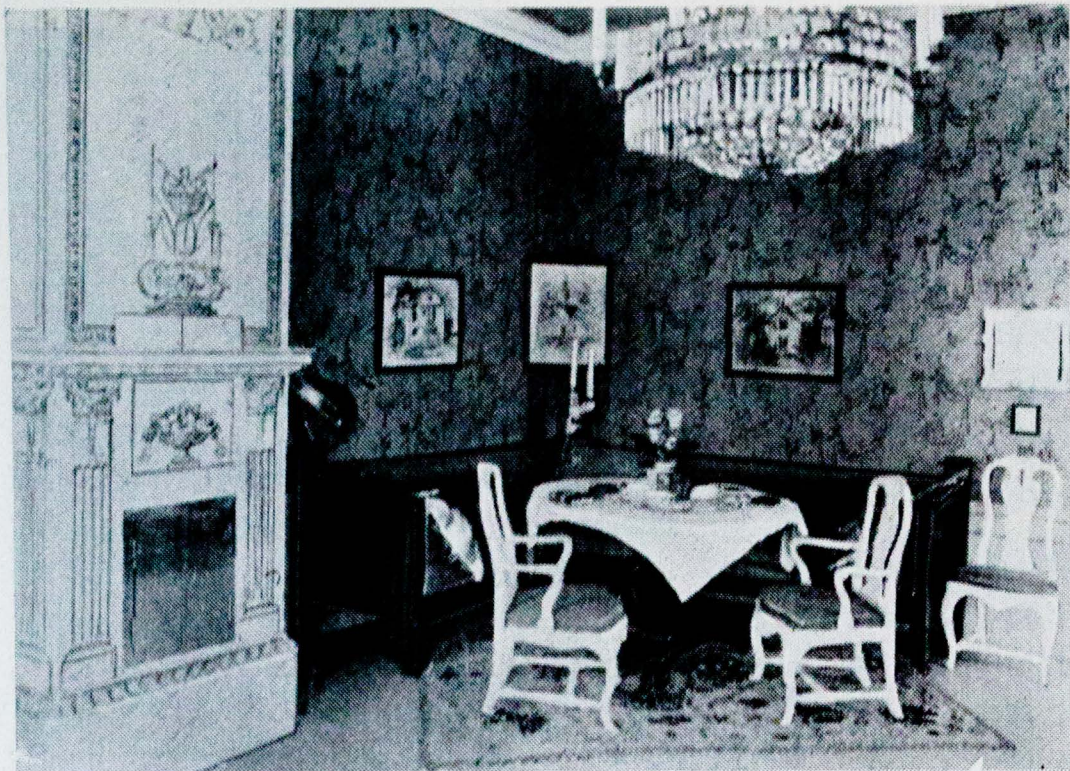

BILD 151. FÖRMAKET MED HÖRNSOFFAN, LILLA FRÄMSBACKA.

ten har två höga runda kakelugnar i hörnen, två takkronor, en björksoffa från Stjärnsund och i den en silkesbroderad kudde av konstnärinnan Ingeborg Wettergren, fru Margits kusin. Allra hemtrevligast är hörnrummet i sydöst med två fönster på vardera väggen och grann utsikt, med kristallkrona, stolar och ståndur i rococo, en praktfull gustaviansk kakelugn med blå dekor — den och ett par till äro hitflyttade vid restaureringen, alla de andra gamla i gåle liksom den rätvinkliga hörnsoffan i Carl-Johansstil, gjord enkom för denna plats, »av sådana dimensioner, att det inte fallit någon in att flytta den med sig. Den bevarade i sitt inre en dyrgrip, som kom i dagen när det nya överdraget skulle sättas på. Som mellanlägg hade nämligen någon gång för länge sedan använts ett par servietter från gårdens välförsedda linneskåp. Dessa togos nu tillvara och skola under namn av Främsbackamönstret vävas för familjens räkning»¹⁾. — Och till sist en stor ordentlig herrgårdsvind med två små förtjusande gästrum innanför gavelröstenas halvrunda fönster.

Bland Bergslagsexpeditionens material finns dels en ritning av ett dörröverstycke med blomster, frukter och blad, i ramar mellan dem H A S och A L D (Hans Andersson och Anna Larsdotter, se längre fram) och i ett runt mittfält ANNO 1669 — dels fotografier av en gammal kaross, av två dörröverstycken med landskap och i det ena en kråmande häst, i det andra en husar i galopp — samt av en rolig rullgardin med herrar och damer av Biedermeyertyp på en trädplanterad stadsstrandgata.

Stora träd växa på gårdsplanen och i och omkring trädgården — på låga terrasser mellan manbyggnaden och sjön, förr alldeles förvildad, ny är under anläggning — lönnar, ekar, lärkträd, rönn, syrén, aplar, en av dem mycket gammal, hagtornshäck och blomstersnår. Fint ligger gården, man ser hela Hosjön, i nordöst Höjens vita fasad och andra röda hus, Holmens stora varp och en bergkulle bortom dem, i sydöst Åsbobergets skogsknalle och hitom den Lilla och Stora Näs och mellan dem åkrar med dungar, i söder Korsnäs

tonn, Stjärnsundsurs, två fyrkantiga gamla kakelugnar i hörnen, den ena med skinande kopparluckor, den andra med väldiga järnluckor. Köksdepartementet t. h., dit hör handkammaren med dess rika och förnämliga uppsättning av glas och porslin; tre rum t. v., ett nu gästrum, förr förmak med stormönstrig tapet uppsatt 1858, mörkgult mönster på ljusgul botten i matta färger. Även i övre våningen vackra gammaldags tapeter; hallen är bibliotek, stora salen i mit-

¹⁾ Ebba Salvén: Där gammaldags gästfrihet råar, i Idun 1928 n:r 21, ill.

med en hög skorsten, i sydväst och väster Rottneby, Karlsvik nära sjön — en vit tvåvåningsbyggnad —, Hackbo därovan, en liten vitrappad stuga (kartans Hakbo — ett par nyare gårdar ligga där vid vägen), sen Vik, också en vit envånings manbyggnad, vackert bäddad i trädgrön-ska, och överst Stora Främsbacka.

Strax bredvid Lilla Främsbacka ligga ett par avsöndrade egna hem, uppförda av arbetare vid Korsnäs lådfabrik, en bit i norr flera smågårdar, en verkar gammal bergsmansgård och är så, ursprung-ligen Småtäkt, sedan »Plantins Främs-backa», nu Majhem (!), med två trevliga

Bergsl. Exp. 1919 foto.

BILD 152. KAROSS VID LILLA FRÄMSBACKA.

stugor, den ena envånings vitrappad, den andra en liten tvåvåningsbyggnad, röd med vita knutar, därovan ett hem för en barnkoloni från Stockholm — med ett ditflyttat gammalt bra stolpherbre, upprustat till sommarstuga — och på andra sidan om vägens stenmurar Sörbo, två gårdar, den ena vitrappad folk- och småskola med lärarinnebostad. Här någonstans lågo väl de nu försvunna hemmanen Jämmersdala, Isaksbo och Kopebacka, som hörde till Främs-backa liksom Sveden. —

En bouppteckning 1812 efter bokhållaren Johan E. Hellström på Stora Främsbacka ¹⁾ upptar följande hus: en Byggnad väster på gården (förstuga med bro utanföre, sal, två kamrar och kök), ett Brygghus öster på gården (Sters med inmurad Koppar Kittel, en mindre Kammare med spis och en större oinredd, nyligen ombyggd), två gamla Kammare norr på gården, ett Stall med 8 spiltrum, ett litet Wagnslider, ett d:o Redskapslider, ett par ved-

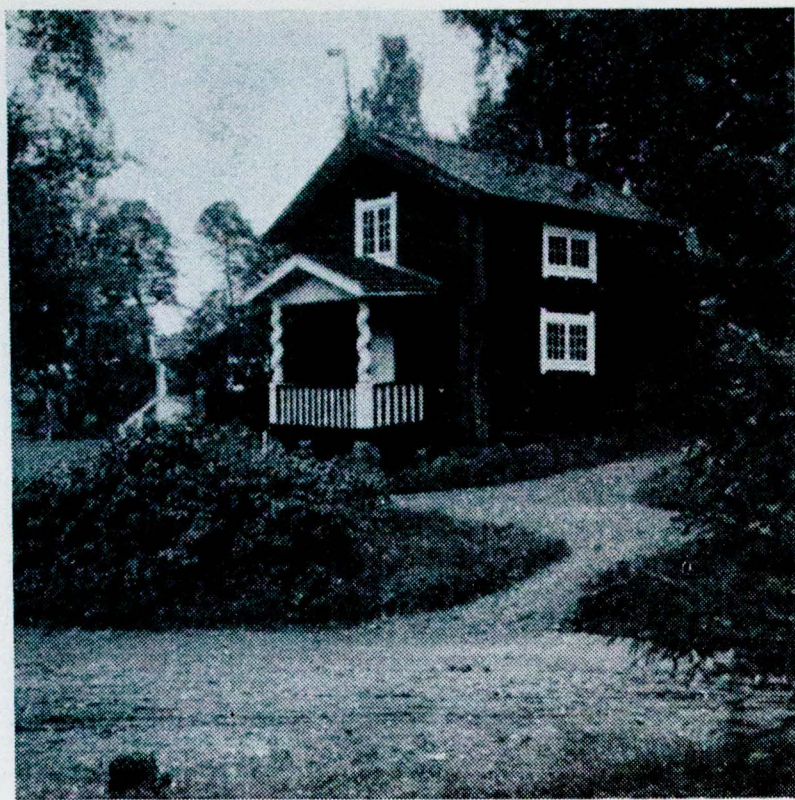
K. E. F. 1925

BILD 153. STORA FRÄMSBACKA.

lider, ett gl. Fähus, en gl. Svinstiga, en stor Stillbod, nyligen reparerad, en trösk-lada, en gl. Badstuga, en Kölna, en Smedja och ett gl. Båthus. — På gården förva-ras en karta från 1831 av Bergöö, där står manbygg-naden i norr, flygel i öster (tydligt nuvarande man-byggnaden), tresidig fägård en bit är nordväst, kägelbana i söder, 7 mindre hus i väs-ter i en halvcirkel med sta-cket emellan, stor trädgård i

¹⁾ Orig. i Kopparbergs Tings-lags Arkiv, avskr. av Nils Sahl-ström, B. Exp. 1919.

K. E. F. 1925

BILD 154. HERBRE VID ST. FRÄMSBACKA.

väster och öster med halvrund terrass, damm i nordöst och vid den ett hus med två rätvinkliga tillbyggnader över bäcken från dammen, som rinner åt söder (till Hosjön) förbi ännu ett par hus.

Stora Främsbackas nuvarande herrgård är mindre än Lilla, men egendomen är större (nu tillhörig Viks gård, som förr var St. Främsbackas rättarboställe). Allé av alm, lönn och björk, en liten stuga på en terrass ovanom en rad lindar, ett upprustat herbret med stora smårutiga fönster och flöjel med tupp — på flaggan står 1834 C M L; både herbret och stugan ha fina vita tydligen nyare brokvistar, det förras med skruvridna

kolonner. Den gula tvåvånings manbyggnaden med ny veranda har stora rum, stilfulla gamla möbler, en hop släktporträtt (Staksläkten från Lumsheden i Svärdsjö) — och härligt läge: terrasserad trädgård på sluttningen mot sjön, en ståtlig tvåstammig lind, ett högt krokigt lärkträd, en rad lindar nedanför i överkanten av den halvrunda terrassen, vars gräsplåtå kantas av ungbjörkar. Man ser den odlade dalen rakt i norr och Sveden uppåt skogen, Lilla Främsbacka bakom lindkronorna, St. Näs på Hosjöns andra strand vid foten av en skogsås och blåberg bortom den. —

På Lilla Främsbacka finns ett unikt och vackert praktverk, en handskrift på Grycksbopapper med vignetter och annan utsmyckning av konstnären Stig Borglind och i band från Bergslagens bokbinderi i Falun — det är dessa gårdars historia, utredd av Helmer Lagergren. Främsbacka tycks mer än nejdens alla övriga herrgårdar vara den punkt, där dess främsta gamla frälseätter och bergsmanssläkter knyts samman — Simla, Stierna, Swinhufwud, Eggertz, Gahn, Lönnemossasläkten m. fl. Beteckningarna Stora och Lilla Främsbacka synas emellertid ej ha kommit i bruk förrän under 1800-talet, det är därför i regel svårt eller omöjligt att avgöra, om den och den i äldre tider bott på den ena eller den andra gården.

Olof Nilsson Stierna skall år 1449 ha slagit sig ner på Främsbacka, i så fall dess första kända egare — enligt en obestyrkt och tvivelaktig uppgift norskt riksråd av dansk härstamning och flykting vid Karl Knutssons val till kung i Norge. Hans ättlingar voro herrar här i ett par hundra år. Av hans söner blev Marquard bergsman i Kniva (Georg Stiernhielms farfars farfar), Olof på Rottneby, Joen eller Hans Olofsson¹⁾ stamfar för Främsbackagrenen, påträffad sist 1508 och antagligen far till Nils Hansson²⁾, ofta nämnd i urkunderna, mäst känd för sin biroll i Gustaf Wasas äventyr i Dalarna 1520: när flyktingen från Ornäs kom till Korsnäs och gick in i en av hyttorna för att fråga om vägen, »fick han sikte på bergsmannen Nils Hansson från Främsbacka, och emedan han visste, att denne var en danskvän, voro här goda råd dyra, huru han skulle

¹⁾ Enl. Schlegel-Klingspor: Den ej introducerade svenska adelns ättartaflor och Helmer Lagergren, han finns ej i Kröningssvärds Geneal. Tab. i D. D.

²⁾ Han förde i sitt vapen visserligen ej släktens sexuddiga stjärna i blått fält, utan 3 likadana i vinklarna av två korslagda knoster (släggor).

sticka sig ut igen utan att blifva bemärkt» — vilket lyckades, och i Sandvikshyttan fick han en smältare till vägvisare. — 1534 fick Niels Hansson på Främmitzbacke pantebrev av Arend Päderson i Ornäs och hans svåger Olof Roll på hälften i egendomen Copebacka med hytto och hyttoström (även Koperbacka vid främmins:), vilken egendomshälft Mårten Skinnare i Vadstena¹⁾ överantvardat dem till säkerhet för en post koppar, som han var skyldig deras svärfar Stig Hansson, och vilken hälft de uppbjödo åt Olof Marquardsson till inlösen (son till Marquard i Kniva) — 1545 talade Peder Andersson i Kniva till Olof Markvardsson om denna halvpårt i Kökebacken (!) wid Främundsbacka²⁾. — Den Fredmund eller Fridmund, som ursprungligen gav gården namn, är och förblir väl okänd.

K. E. F. 1925

BILD 155. TVÅSTAMMIG LIND, ST. FRÄMSBACKA, OCH DALEN UPPÅT SVEDEN.

Nils Hansson, fjärdepartsegare och bisittare i Gruvrätten, var 1545 syneman jämte Olof Jonsson på Främundsbacka, hade 1556 sitt sigill under en handling (då stavas namnet Fremunds- och Frembacka³⁾, egde även Höjen, Olsarvet i Sundborn, del i Gammelgården i Kniva m. m.; g. 1:o m. Gertrud Knutsdotter på Höjen, 2:o m. Malin, hade 3 barn med vardera: 1:o Brita, g. m. underlagmannen i Sörmland Erik Pedersson och stammor för ätten Silfverpatron, Elsa g. m. kyrkoh. i Mora Olaus Andreæ Angermannus och mor till »Herr Boo» (se förut vid Sveden), samt Hans Nilsson, bergsman här; 2:o Margareta, möjligen g. m. Sten Jåpsson, och Otte Nilsson, bergsman här liksom hans sonson Isac Nilsson (skattade 1612, † 1632, far till Daniel Isacsson på Sveden).

Ovannämnde Olof Jonsson, som förmodats vara son till bergsfogden på Borns Hyttegård i Falun Joen eller Jöns Olofsson⁴⁾ och själv fogde där 1557, hade 1543 köpt Olof Marquardssons gård i Främsbacka, men dömdes 1557 att för skuld avstå den åt kronan — dock eftersom skulden »var för åhrswäxten» unte K. Erich hans sonn Niels Oluffsson för sin tjenst skuldh samme gårdh igen, antecknar Rasmus Ludvigsson och tillägger: »Oluff Joensson till fremmensbacka wunnit igen i Stockholm 20 maij Anno (15)61»⁵⁾. Med Barbro Eriksdotter (omgift med Nils Jonsson på Främsbacka, dotter till Erik Jonsson i Uggelviken, Henric Simlas sonsons son) hade Olof Jonsson söner Christopher Olofsson till Noor och ovannämnde Nils, överste, Erik XIV:s vapendragare, adlad 1563, skrev sig till Meldola (i Finland, där han erhållit ett stort antal förlänningar) — och halsuggen 1599 såsom Sigismunds anhängare.

1571 skattade här 4 gårdsegare, nyssnämnde Nils Jonsson för 172 1/2 mark (bror till Olof?), Sten Jåpsson endast för 36 m. 7 ör. samt Nils Hanssons söner halvbröderna Hans och Otte Nilsson, den senare för 130 m. (5 kor, 6 getter, 2 får och 1 svin), den förre för 1130 m. 2 ör. (alla slags metaller, 10 kor, 12 getter, 6 får och 3 svin, han hade alltså största egendomen här och den tredje i storlek i hela socknen — samt 3 okända söner). Nils Olofsson nämnes alltså ej då; men 1585 tillerkändes hans dotter Anna och hennes man krigsöversten Alf Eriksson Ikorn eganderätten till gården i Fre-

¹⁾ Där står »Mårten Skinnares hus» från Medeltiden kvar än idag — han var en pänningfurste av nästan modärn typ, som »bedref en omfattande lånerörelse jämväl i trakten af St. Kopparberget», se D. D. 314 och 379.

²⁾ D. D. 513, 684.

³⁾ D. D. 685, 839, 846.

⁴⁾ Fullmäktig från St. Kopparberget på riksdagen i Strängnäs 1529, fick s. å. Gustaf Wasas förläningsbrev på Svärdsjö socken, † i slutet av 1530-talet (förde en Dalpil i vapnet).

⁵⁾ Helmer Lagergren i D. H. F:s Tidskr. 1927.

mundes backa. Vid överstens död 1612 (då skattade H:u Malin på Fremesbacka) gjordes anspråk på eganderätten från tre håll, av bergsm. Olof Marquardsson i Kniva (den förenämndes sonson), Christopher Olsson till Noor och amiralen Johan Bagge af Boo, måg till överste Ikorn, han fick gården, men har väl aldrig bott där.

Sten Jåpsson (Simla) var bror till Hans på Höjen, förmodligen syssling med Olof och Nils Jonssons hustru Barbro och möjligen g. m. Nils Hanssons yngsta dotter Margareta. Hans ättlingar voro de, som längst innehade gård här, först sönerna Hans och Christopher Stensson, som bekostade kopparplåtar till Kopparbergs kyrkas tak vid restaurering på 1620-talet; deras bror Michel blev stamfar för släkten Steinholz, Erik Stensson på Främsbacka 1604 var antagligen också en bror, hans son Anders Ersson var bergsman här 1685. En Jöns Ersson nämnes 1629 — i Herdaminnet står »Bergsm. Jöns Ericsson på Främsbacka» g. m. Anna, dotter till kyrkoh. Israel Nassenius i Nås — möjligen son till Erich Christophersson på Rottneby. — På Nova Del. från denna tid står Fremesbacka, på Tab. Geogr. Främssbacka, 2 bergsfrälse- och 1 adelsfrälsehemman, samt rakt norr därom Småtäckt, en täktekarlsgård. 1571 var Peder Henriiksson i Småstecken affdragen till Vika socken och lät sig beskatta där i Kniva, 1686 uppges Främsbacka och Småstägt som ett bergsfrälsehemman, men Småtäckt har åtminstone delvis hört till Rottneby: 1637 köpte Hans Olofsson på Främsbacka († omkr. 1653, sinnessvag) sin farbrors Carl Christopherssons jord i Småtäckt, ärvd efter fadern Christopher Olsson på Rottneby, vars sonsons son Israel Jönsson egde Rottneby och Småstägt — hans dotter Brita (1665—1741) äktade Johan Plantin, det var alltså tydligen Småtäckt, som döptes om till »Plantins Främsbacka». Han var f. i Finland, † 1725, befallningsman över Öster och Väster Dalarna, rådman i Gruvrätten, g. 1:o m. en dotter av Anders Hansson härnadan — hon dog 1684, då hon gav livet åt dottern Anna, g. m. bergsm. Bengt Hammarström på Hinshyttan i Husby. Johan Plantins dotter i andra giftet Brita (1691—1763) blev g. m. bergsm. Nils Andersson på Främsbacka (1686—1763), deras son Nils upptog moderns efternamn (1732—1798), g. m. Barbro Engström (1736—1819), dotter av bergsm. Johan Håkansson på Främsbacka¹⁾ — deras son Johan Plantin d. y. (1770—1828) var den siste här av släkten.

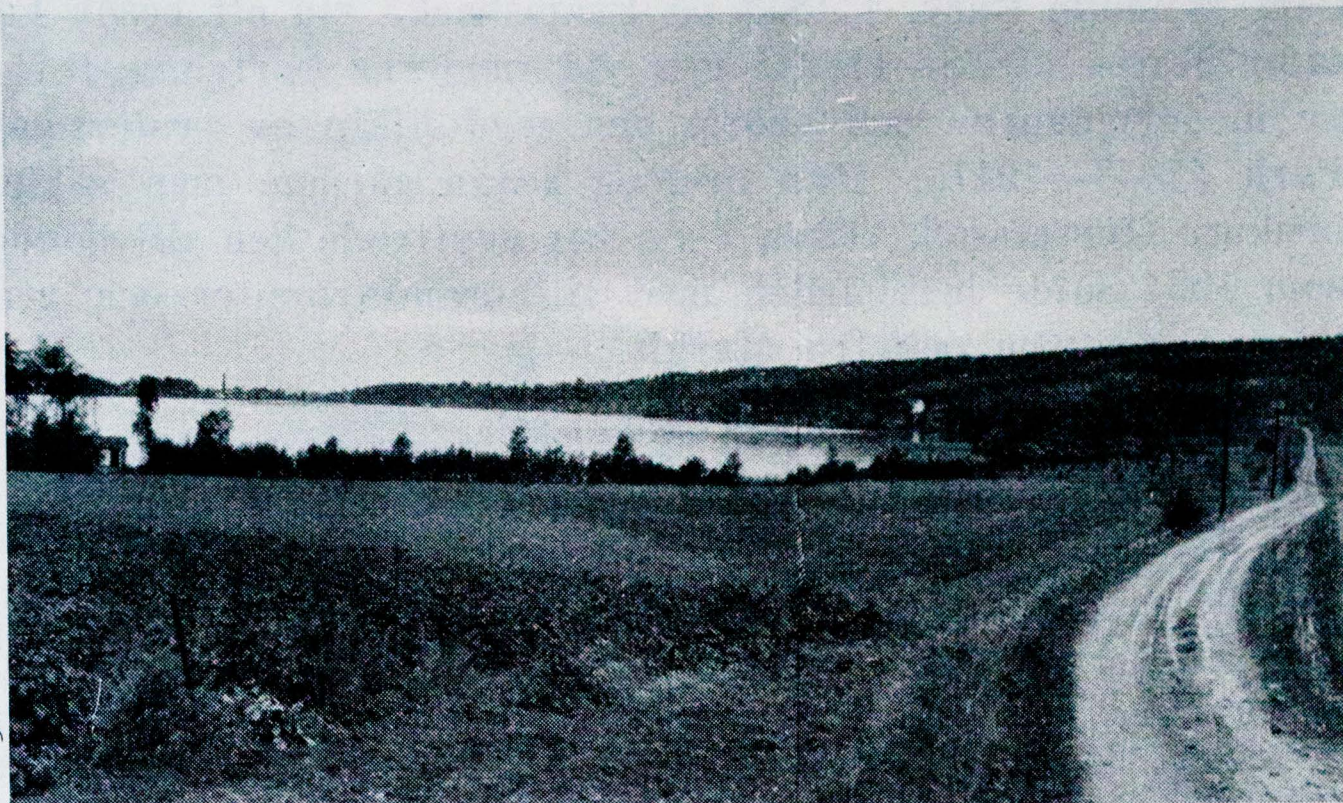
Återvändom till Sten Jåpsons söner. Christopher omtalas ej efter 1633, men Hans Stenson senare; 1638 voro han och grannen Anders Erichsson vittnen på ett köpebrev på Höjen, 1640 räknas han, Hans Olufsson, Grigger Hindersson, Anders och Lars Ersson och H:u Anna på Främsbacka upp som fjärdepartsegare. Hans Stensson blev mycket gammal, skriver Jacob Ingelsson, som också berättar om en bergsman Erich Hansson på Främsbacka, vilken »rände lina» i Falu gruva med »hufwudet för och kroppen med fötterne upåt, men det tog intet bättre lag, än att han rände sista gången». En annan bergsman Johan Matsson dog här 1673, son till Mathias Erics i Svärdsjö och Justina Michelsdotter och alltså halvbror till Daniel Isacssons på Sveden hustru. — Hans Stenssons son Anders ärvde gården († före 1685) — på en kartskiss från 1670²⁾ står And Hans Främsbacka, Småstächt norr och 4 gårdar Främunsbacka väster därom, allt norr om Främmunsbackagatan, men ingen sör om gatan, dit alltså Lilla Främsbacka flyttats sen dess. Anders Hansson (Johan Plantins svärfar) hade med sin hustru Barbro (dotter av bergsm. Wellam Hansson på Kårsgården, vars far Hans Donkan »var en Skotsker man») sönerna Hans och Wellam Andersson, den förre fjärdepartsegare och herre till L. Främsbacka, där vi sågo hans och hans hustrus namnbokstäver på ett dörröverstycke, den senare bisittare i Gruvrätten från 1687 och uppsyningsman över Främsbackahyttorna

¹⁾ Son till bergsm. i Falun Håkan Persson, inflyttad västgöte, och bror till kyrkoh. Per Engström i Ramnäs, som var g. m. Brita Pomp (dotter av kommun. Peter P. i Falun, »den siste af Prästerne här i Staden, som brukte skägg», skriver Hammarström, och Maria Holén, dotter av borgmäst. Johan H. och Brita Zachrisdotter Troilia, sondotter till Stormor i Dalom); deras son Peter var prov.-läk. i Dalarna och gruvläkare i Falun († 1803, g. m. Stina Lisa Edman, dotter av landssekr. och assess. Gustaf Adolph E. och Brita Margareta Körsner) — om hans son löjtn. vid Dalreg. Per Gustaf Engström på Skördåker i Malung, se Malungsboken sid. 114.

²⁾ I Dala Fornsal, kop. av Helmer Lagergren. Där stå ock Hosiö Hyttor, Höljen 3 gårdar, Rottenby.

1697, g. m. Anna Jönsdotter från Karlborn; de hade dottern Barbro (1683—1749, g. 1:o m. bergsm. Anders Andersson Lundström på Lönnemossa, 2:o m. bergslagskamreraren Jacob Brandberg, Ornäsloftets samlare) och tre söner, alla bergsrådmän: Jöns, Anders¹⁾ och Erik Wellamsson, av vilkas barn somliga kallade sig Hellström.

K. E. F. 1925

Jöns Wellamsson (1681—1744) övertog L. Främsbacka, även nämndeman,

BILL 156. HOSJÖN FRÅN LILLA FRÄMSBACKA. PÅ ANDRA STRAND FR. V.: KORSNÄS, ROTTNEBY, KARLSVIK OCH ST. FRÄMSBACKA (LÄNGST T. H. VID VÄGEN).

g. 1708 m. Brita Månsdotter Lundström från Lönnemossa (1691—1741); av deras 13 barn blev Anna g. m. komministern Jöns Wallvik i Säter (av Aspebodasläkten), Magnus Jönsson rådman i Kristinehamn, Jöns Hellström (1716—1772) kollega i Sala, Anders Jönsson (1719—1759) bergsman i Falun och kärrvaktare vid gruvan (g. m. Erik Hansson Eggertz' på Gamla Berget dotter Elisabeth — deras son Eric Andersson var kakelugnsmakare i Falun) — samt Jacob (1724—1784) inspektor på Bispberg. Ingen son stannade alltså på Främsbacka — Jöns Wellamsson måste nämligen »i Gälds betalning» avstå gården till Landt Räntemästaren Herr Hindrich Gahn, åt vilken han även 1735 »updragit» sin egendom i Boda i Sundborn. 1762 föll tingsutslag i sak mellan bergsm. Wellam Andersson (son till Anders W.) och lanträntmästaren angående börd till Främsbacka egendom; Collega Scholæ i Sala Jöns Hellström förmente sig vara närmare berättigad till egendomen än hans syskonebarn Wellam A., men förklarade tillika, att han i Herr Räntmästarens och hans Frus lifstid wille lemna them fritt nyttjande theraf och sedan efter theras död få lösa egendomen med Tolf Tusende Dahl. Kopparmynt. Häradsrätten pröfwar skiäligt att wid åfwanberörda emellan Herr Landträntmästaren Gahn och Jöns Hellström slutne öfwerenskommelse bero och förblifwa²⁾. Någon lösen blev emellertid ej av, då Jöns Hellström dog samma år som räntmästaren³⁾ — vars sonson med samma namn

Henric Gahn Fredriksson dels ärvde, dels köpte Lilla Främsbacka, f. 1777, † här 1857, bergsman, fjärdepartsegare och brukspatron, g. 1812 m. Leksandsprosten Gustaf Eneboms dotter Eva Carolina; deras barn föddes alla här, två söner: Johan Gottlieb (1815—1887, bruksp. och bankdir., g. m. Christina Elisabeth Norberg från Norrbärke, 1827—1882 — deras dotter Greta är g. m. överstelöjtn. Ernst Oscar Frisell, Eva Christina änka efter kapten Claes Anton Herbert Pihlström, † 1902) och exp.-sekr. Fredrik Wilhelm (1821—1901), samt fyra döttrar, bland dem Eva Carolina (1817—1904), g. m. prosten i St. Skedvi

¹⁾ Gifte sig till Lönnemossa, svärfar till Sara Lisa Moræas bror Per — se vidare i boken om Vika.

²⁾ Handlingarna finnas bland Gahnska familjepapperen, tillhöriga dir. Gösta Frisell, Falun.

³⁾ Om honom och släkten Gahn se närmare i Bil. 14.

Carl Wilhelm Park, † 1853 på Främsbacka vid ett besök hos svärföräldrarna, samt Maria (1818—1889), som vid moderns bortgång 1875 köpte egendomen av medarvingarna och skötte den med hjälp av systersonen bruksp. Henrik Park (1847—1917). Han övertog sedan gården, men sålde den till en lantbrukare Gustafsson, vilken i sin tur avyttrade den till bonden Johan Jansson, som 1924 sålde herrgården med tillhörande tomter och utrymmen till major Sven Ramström och fru Margit. —

Eric Wellamsson bodde tydligen på Stora Främsbacka, f. 1695, † 1758, g. 1720 m. Eva Magdalena Brander (1702—1787, dotter av bergsm. Hans B. i Falun och Gunborg Zachrisdotter Trollia, sondotter till Stormor i Dalom); av deras 12 barn blev Eva g. m. bergsm. Jan Jansson på Holmen i Vika, Christina Helena 1:o m. Eric Melchersson, 2:o m. Anders Bokström, och sonen bokhåll. Johan Ericsson Hellström, f. 1742, † 1812 (se bouppteckningen sid. 133) 1:o m. Maria Helena Böös, 2:o 1799 eller 1800 m. Elisabeth Sundqvist, 1779—1836, (alltså 37 år yngre än han) — 3 barn i 1:sta giftet, äldre än sin styvmor¹⁾, 4 i andra, bland dem Anders Magnus, 1805—1826, arbetare vid Främsbacka (g. 1825 m. Lisa Olsdotter, 1795—1877, deras dotter Maria, 1827—1891, g. m. skomakaren Anders Norberg vid Främsbacka, 1827—1885), och Gustaf Uno, 1810—1886, hem.-eg., g. m. Anna Lisa Sjöberg, 1807—1877 — deras son Johan Arvid, f. 1845, var hem.-eg. i Kolarbacken och g. 1884 m. Elisabeth Jonsdotter Forsberg, f. 1826, alltså 19 år äldre än han.²⁾

Bergsman på St. Främsbacka var ock Johan Hellsén (1753—1811, son till Måns Måns-son från Helsingborn, av Lönnemossasläkten, och Anna Hellbom), g. m. bergsrådm. Jonas Littmarks dotter Anna Margareta, f. 1755 på Morbygden, † 1839 i Fläckebo hos dottern Christina, g. m. kyrkoherden där Erik Michael Utterström, vars dotter Catharina Maria 1862 äktade sin syssling notarien och bokhandlaren i Falun Conrad Gröningsson (1817—1878, son till handl. där Erik G., † 1835, och Anna Sofia Hellsén, † 1854, dotter av Johan H:s bror landssekr. Magnus H.). Conrad G. var förut g. m. en annan syssling, Eva Augusta H., † 1861, dotter av Johan H:s äldsta son Magnus Hellsén d. y. (f. 1785, † 1818 på Yttre Åsen, g. m. Christina Lovisa Hané, dotter av handl. Hans H. i Falun), hovrättsnotarie, men också bergsman på St. Främsbacka liksom brodern Johan Hellsén d. y., som 1818 med familj flyttade till Grytnäs (f. 1787, g. m. Sara Elisabeth Norstedt, dotter av bergsm. på Näs Hans Eggertsson N. och Margareta Vilhelmina Hellström, dotter av ovanstående Wellam Andersson på Lönnemossa.) Ännu omtalas bröderna Hellsén under namnet »Fersens dragoner», som de fått för sina vilda upptåg i Falun, vars krogar de understundom roade sig med att »rensa». Deras syster Christina är nyss nämnd, en annan var Margareta, † 1823 i Falun, g. m. Magnus Engzelius, f. 1791 i Vika, † 1868 i Röros, handl. och gårdsegare där.

1860—63 bodde Johan Fredrik Westin på Främsbacka, antagligen Stora, på 70-talet egdes gården av fabr. B. V. Herdin, på 80-talet av brukseg. Lars Larsson i Hjulsjö (Västmanland), på 90-talet av lantbr. E. Söderström. 1899 inköptes den av Johan Leander Andersson från Lumsheden³⁾, som 1901 sålde jordbruket (omkr. 100 tunnl. öppen jord, 800 tunnl. skog, 40 kor, 10 hästar), men behöll själva gården, vilken vid hans död 1903 ärvdes av hans barn och där äldsta dottern Anna Leander, kamrer vid Falu Sparbank, alltjämt är värdinna.

*

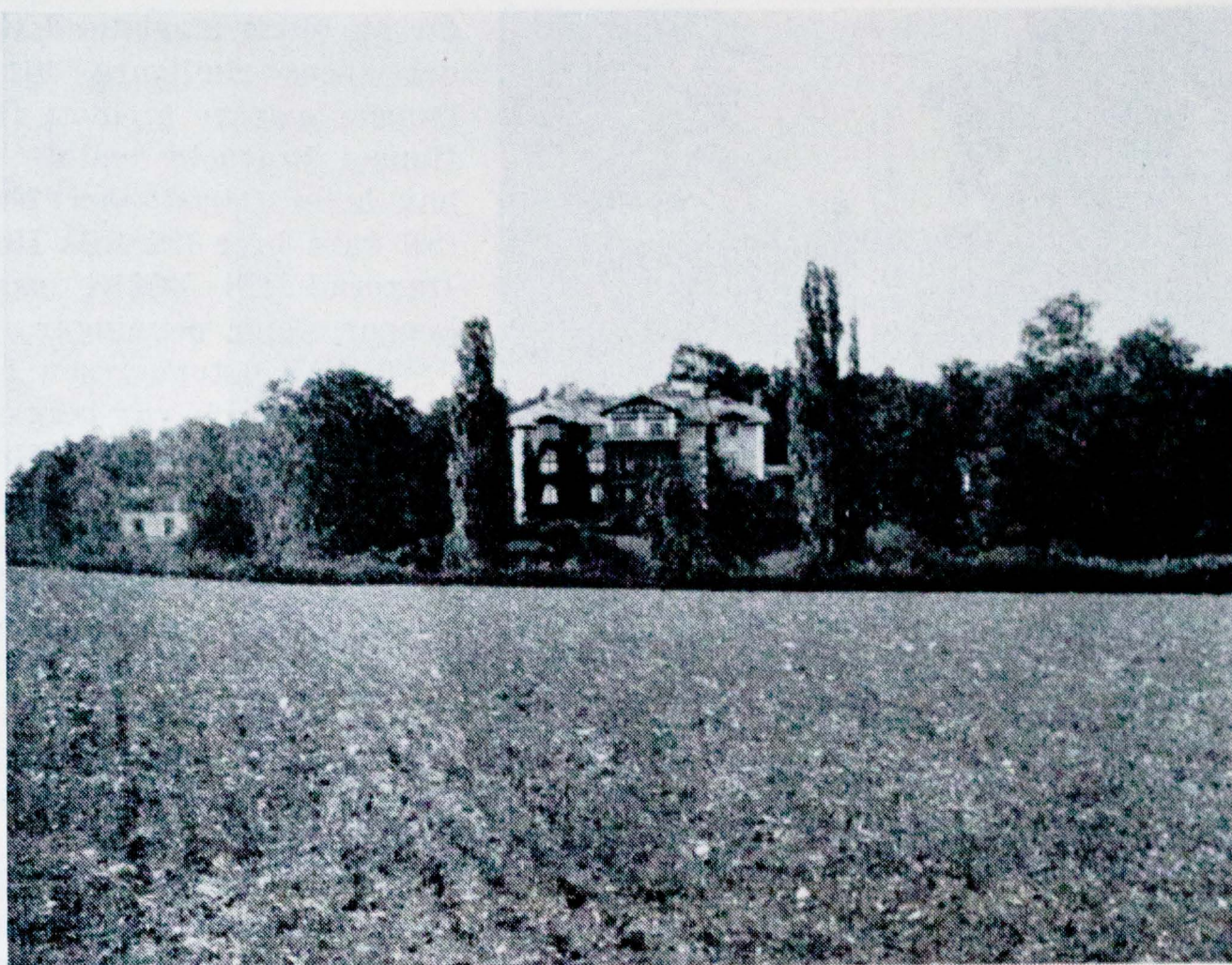
¹⁾ Sönerna Johan Eric f. 1771, g. 1805 m. Catharina Margareta Bölmärk, f. 1761, flyttade 1813 till Aspeboda, och Carl Wilhelm, sjökapten, led skeppsbrott i Öresund omkr. 1815 (hans son Carl Johan, 1809—1888, var inspektör vid Annefors Bruk i Säfsen, hans son Frans Hellström kyrkoherde i Vaxholm).

²⁾ Ovanst. huvudsakligen enl. Sv. Ättartal 12: 262 ff. En gård i Främsbacka tycks ock ha tillhört storpatronen C. M. Litström, se Bil. 5, en beboddes 1874—77 av L. G. Boberg, se vid Sveden och Korsgården.

³⁾ Se min Svärdsjöbok sid. 72.

Nästa storgård är Rottneby, vars första kända egare var Olof Olofsson Stierna — han »satt näst den högste i Grufve Rätten» och begrovs jämte sin hustru Ingeborg 1498 i Kopparbergs kyrka, deras gravsten med bilder och vapen finns kvar än (hon var dotter av fogden Jöns Inge-
marsson Swinhufwud till Ornäs, sonson till Jöns Lydersson på Höjen). Av deras döttrar blev Agneta g. m. Anders Persson på Rankhyttan, Karin 1:o m. Nils Persson på

K. E. F. 1925

BILD 157. ROTTNEBY NEDIFRÅN SJÖN MED PYRAMIDPOPPLAR.

Holm i Tuna (vars son Otto Nilsson Hästhufvud var svärfar till Lasse Jespersson på Grycksbo), 2:o m. fogden Stig Hansson Diekn på Jönshyttan (far till Barbro Stigsdotter på Ornäs och Anna, g. 1:o m. Bengt Brunsson på Sättra Kungsgård, 2:o m. fogden Olof Roll, se ovan); en dotter uppges g. m. Jåp Jåpsson på Karlborn, Henric Simlas sonson. Sönerna voro biskop Otto Swinhufwud i Västerås († 1522), som alltså upptog moderns ättenamn — det för sålunda ha ansetts förnämre än Stierna-ättens —, Christopher Olofsson, Hans Olofsson, bergsman på Nygården 1539, samt möjligen Thorkil på Hästberg.

Det var Christopher Olsson på Rottneby (bergsfogde 1502—1509), som ledde spaningarna efter Gustaf Wasa 1520—21, men han blev senare »en konungens trogne man», bergmästare 1525 och i ett kungabrev 1531 omtalad såsom »sjuk och förlamad»¹⁾. Han egde även Korsnäs, Haraldsbo och Helsinggården samt Klingsbo i St. Skedvi. Han dog före 1539, då hans hustru Anna i Korsnäs omtalas, och hade²⁾ sönerna Jören Christophersson i Korsnäs och Otte. Såsom deras bröder uppges Eric och Carl, den förre bergsnämndeman 1593, bosatt på Rottneby 1604, köpte 1612 Carls andel i gården, den senare (se förut vid Främsbacka) bodde 1637 i Noret — samt Olof Christophersson, † 1631. Det förefaller dock osannolikt, att de skulle kunna vara söner till Christopher Olsson, som måste vara född avsevärt före föräldrarnas dödsår 1498 — hans bror biskopen

K. E. F. 1925

BILD 158. ROTTNEBY MED PIPRANKA KRING VERANDAN.

¹⁾ Tom Söderberg a. a. sid. 272 ff.

²⁾ Enl. Rasmus Ludvigsson, se Helmer Lagergren i D. H. F:s Tidskr. 1927 sid. 94 f. — Rasmus L. skriver »Christoffer Olsson till Korsnäs», men därmed menas väl Rottneby, som han ej nämner.

K. E. F. 1925

BILD 159. FLYGEL MED VÄLLINGKLOCKA,
ROTTNEBY.

lär ha blivit magister i Greifswald redan 1462; det synes rimligare, att de voro hans eller kanske snarare brodern Hans sonsöner: år 1571 finns i Rottneby endast en skattebetalare, och han heter *Christopher Hansson* och skulle i så fall vara bror till Nils Hansson på Främsbacka (taxerad till 364 $\frac{1}{2}$ mark, hade guld, silver, koppar, 20 m. penningar och alla slags kreatur).

Olof Christophersson hörde i alla händelser till släkten och var bergsman på Rottneby, gav 1612 i frivillig krigshjälp en kopparplåt av 1 skepp. 15 markers vikt, men pantsatte 1628 en del av gården till ståthållaren Peter Kruse, som fick fasta därpå 1630, då Olof ej kunde återlösa den. Av hans söner ha vi träffat Hans förut på Främsbacka, Christopher Olofsson d. y. (fjärdepartsegare 1650) var också bergsman på Rottneby liksom brodern Jöns — en annan bror var kanske Erich Olsson i Rottneby, skattebetalare 1612; på Tab. Geogr. stå två bergsfrälsegårdar vid Råttneby, s. å. 1640

voro Christopher Ersson (troligen son till Eric Christophersson eller Erich Olsson här-
ovan), Jacob Simonsson och Jöns Olsson i Rotenby fjärdepartsegare. Bergsnämndeman 1652, sexman 1662, hade den sistnämnde 1642 köpt igen Peter Kruses del och 1651 sin farbror Erics andel, som var »tillskattat välb. Jesper Krusebjörn»; före sin död 1667 testamenterade han 2 skepp. koppar till Kopparbergs kyrka. Med sin maka Sigrid Holstenius (dotter av kyrkoh. Eric H. i St. Skedvi) hade Jöns Olofsson döttrarna Margareta, g. m. bergsm. Jon Pedersson på Slaggen, Karin, g. m. bergsm. Carl Carlsson i Romsarvet (Vika), och Anna, g. m. bergsm. Lars Mårtensson i Rossberg, samt söner Erik (?), Olof och Israel, båda på Rottneby. Olof Jönsson, kyrkovärd 1702, bergsnämndeman och slutligen rådman, † 1714, var g. 1:o m. en dotter till major Celsius i Hälsingland, 2:o 1679 m. Sara Åkerblom från Hälsinggården (1651—1732) och hade 7 barn, bland dem Jöns Olsson i Gunsarvet och Olof i Skuggarvet (se förut), Sara, gift till Sundborn, Christina (1682—1770, g. 1716 m. bergsm. Eric Forslind Olofsson) samt Hindric och Israel. Hindric Olofsson († 1740) var bergsman först på Rottneby (1726), den siste här av släkten, och sen på Lallarvet, g. 1:o 1715 m. Catharina Hansdotter Hammar på Prästtåkten († 1720) — dottern Sara äktade gruvsmiden Johan Swart i Rottneby, sonen Johan kallade sig Lind (1719—1789), bergsman i Östanfors, g. m. Catrina Ericsdotter Rex — deras son Johan Lind (f. 1744) var länsman i Malung och befallningsman i Väster Dalarna, g. m. landskamrer Erik Berggrens dotter Anna Maria och far till 11 barn. — Israel Olofsson (1695—1743) var bergsman på Prästtåkten och g. m. Maria Bergström (1693—1759, dotter av kämnern i Falun Lars Larsson B., kallad Svart-Lasse, och Anna Jespersdotter Dahlin), av deras söner tog Israel namnet Strömblad, handlande i Falun, medan Lars kallade sig Rotenborg, eldvaktare, av döttrarna blev Maria g. m. gruvarbetaren Pehr Ersson Hedbäck från Hedemora (sonen Erik H. äktade Christina Andersdotter i Bergsgården), Elisabeth med knappmakaren Johan Samuel Wohlgefahrt i Falun.

Israel Jönsson, sexman 1664, bisittare i Gruvrätten 1673, kyrkovärd 1682, egde Småstägt och »gamla Rottneby» (Rotnby 1686), g. m. Hans Göranssons på Yttre Åsen dotter Christina, båda döda 1701 och begravda midsommardagen — över dem uppsattes 1707 ett epitafium i Kopparbergs kyrka, och arvingarna egde 1790 »Rottnebygraven» där¹⁾; 9 barn, bland dem Hans Israelsson på Korsnäs, Jöns i Gruvriset, Brita g. m. Johan Plantin på Främsbacka, Christina g. m. handl. och rådm. Eric Hansson Hjort på Yttre Åsen, samt Margreta, som vi råkat på Höjen.

¹⁾ »Israel Jönssons i Rottneby graf är täckt med en skön ölands sten på hwilken syns uthuggne 2:ne wapen: En uddad stjerna och et swinhufwud. Til denna Graf berättas Bisk. Otto Svinhufvuds Förfäder hafwa varit ägare», skriver Hammarström.

Nästa kända egaren av Rottenby (Wermings karta 1810 har detta namn på två ställen) var den berömda kemisten assessor Johan Gottlieb Gahn (1745—1818, se Bil. 14; g. m. Anna Maria Bergström, 1746—1815, dotter av vågskrivaren i Falun Anders B. och Maria Elisabeth Berger). Hans dotter Maria (1789—1867) ärvde gården, gift med landshövdingen Pehr Daniel Lorichs (1785—1853); J. M. Bergman skriver 1841: »Rottneby är ett bland de vackraste och märkvärdigaste ställen i orten. Egendomen är väl

K. E. F. 1925

BILD 160. HOSJÖN FRÅN ROTTNEBY. PÅ ANDRA SIDAN FR. V.: HÖJEN, STÄMSHÖJEN, ÅSBOBERGET, ST. NÄS.

bebyggd, har 80 spannland jord, med hjälplig skog och bete. Äges af Landshöfdingen och Commendeuren Lorichs.» Han hade ingen son, gården gick till dottern Maria Charlotta (1818—1893) och hennes man Isaac Gustaf Clason (1808—1880), den tredje i raden av 5 Clasöner med samma dopnamn son efter far¹), intressent i Furudal, masmästare för Dalarna och sedan direktör för Jernkontoret, en berest man och stor botanist, särskilt kännare av Dalarnas flora. Han sålde Rottneby på 70-talet till brukspatron C. N. Skröder, som omkring 1880 sålde gården till Kopparbergs-Hofors-bolaget, vars disponent major John Samy Nisser dog här 1890, efterträdd av sin äldre bror Ernst (förut brukspatron på Lövåsen i St. Skedvi, f. 1837 på Hagelsnäs i Vika, † 1898), gift 1875 på Hästberg med Ellen de Laval, som även efter hans död »utövade ett utomordentligt värdinneskap och en gammaldags storartad svensk gästfrihet på Rottneby; mycket välgörande (liksom dottern Martina, † 1918), gav hon stora donationer bl. a. till Falu Läns lasarett». ²) Född 1849 på Näsbo i Säter, dog hon 18 jan. 1930 — och 10 febr. s. å. avled hennes syster fröken Gina de Laval (född 1844 i Säter), som byggt sig en ny röd gård i närheten av Rottneby på dess mark, i 37 år anställd i Falu Stads Sparbank, från 1888 till sin pensionering 1905 som kamrer, och belönad med Patriotiska Sällskapets stora guldmedalj för långvarig och trogen tjänst, även

¹) Den förste och andre voro brukspatroner på Furudal (se boken om Orsa Finnmark och Ore sid. 75), den senare f. 1781, † 1856, av bygdefolket kallad »Patron Falla» (far), g. 1:o 1807 m. Joh. Gottl. Gahns dotter Margareta (1786—1813), 2:o 1820 m. hennes kusin Henrica (1796—1872), dotter av Johan Gottliebs bror Henric (1747—1816), berömd läkare, Linnés lärjunge, svärfar till bergsrådet Joh. Jac. Munktel. Vallonsläkten Clason skall ursprungligen ha hetat Le Fere och dess äldre medlemmar varit brukssmeder vid Forsmark och Harg i Roslagen.

²) Enl. dödsrunor i Falu-Kuriren och Falu Länstidning 20.1.1930.

hon »en god och nobel människa med ett varmt och förstående hjärta för nödlidande och hjälpbehövande, outtröttlig i sitt arbete för arbetshemmet för flickor i Falun»¹⁾. Fru Ellen Nisser efterlämnade två söner, Ernst, ingenjör och godsegare på Alstrum i Värmland, och Grycksbodisponenten William Patrik, som nu även har Rottneby i sin goda vård.

Den stora tvåvånings manbyggnaden är gulrappad med vita pilastrar, valmtak, somliga fönster smårutiga, listverk med korsmönster på frontespiserna och annan grannlåt — restaurerad flera gånger, efter den sista sade byggnadsrådet Isaac Gustaf Clason (den IV:de, född här 1856, Nordiska Museets arkitekt²⁾) — den V:te är hans son, också arkitekt liksom brodern Peder): »Vad ha ni gjort — en klumpig villa eller en lättsinnig herrgård!» Den verkar ståtligare på avstånd än på närmare håll, med två höga pyramidpopplar på var sida som vaktposter; en stor del av baksidan (med verandor i tre våningar) är klädd med vildvin, framsidans tvåvåningsveranda med pipranka (*Aristolochia*), ovanlig i Dalarna, storbladig och tät, en formlig lövsal. Och interiören är rik och magnifik.

En röd flygel bakom en häck bär vällingklocka med tupp på stång, uthusen äro nya, de gamla brunno omkring 1905. På gården, skuggad av stora lövträd, bland dem en furstlig ek, står en pojke med en gås i en springbrunn, bredvid är en vidsträckt välskött frukt- och köksträdgård med växthus och vinhus med stora härliga blåa druvor — ett rätt stort gulrappat hus är trädgårdsmästarens bostad.

Från framsidans veranda en tr. upp syns en flick av Runn — nu är utsikten förväxt, förr var den storgrann liksom ännu från baksidans övra veranda: först storartad trädgård enligt plan av arkitekt Lars Israel Wahlman, även där vattenkonst med en liten fors — sen åkrar, en rad lövträd vid stranden av Hosjön, ett kärt tillhåll för änder — på andra sidan sjön Höjen längst i norr, Stämshöjen bortom Hosjö Holmen, St. Näs, Åsboberget, Näs-sågens arbetarbostäder, trevliga låga vita längor i lövgrönska — och i bakgrunden den blåa bergmuren allt uppifrån Svärdsjö och Sundborn och ner genom Vika och Skedvi.

¹⁾ Falu Länstidning 12.2.1930.

²⁾ Hans syster Margareta Charlotta (Peggy, 1848—1918) var g. m. prof. vid Tekniska Högskolan Gustaf Nordenström (1835—1902, far till rådm. Nils N. i Falun och bergsing. Erik N. i Grängesberg).

K. E. F. 1925

BILD 161. ROTTNEBY TRÄDGÅRD I FÖRGR., NÄSSÅGENS BOSTÄDER PÅ ANDRA SIDAN SJÖN.

Foto. Aero Materiel A.B. F 368

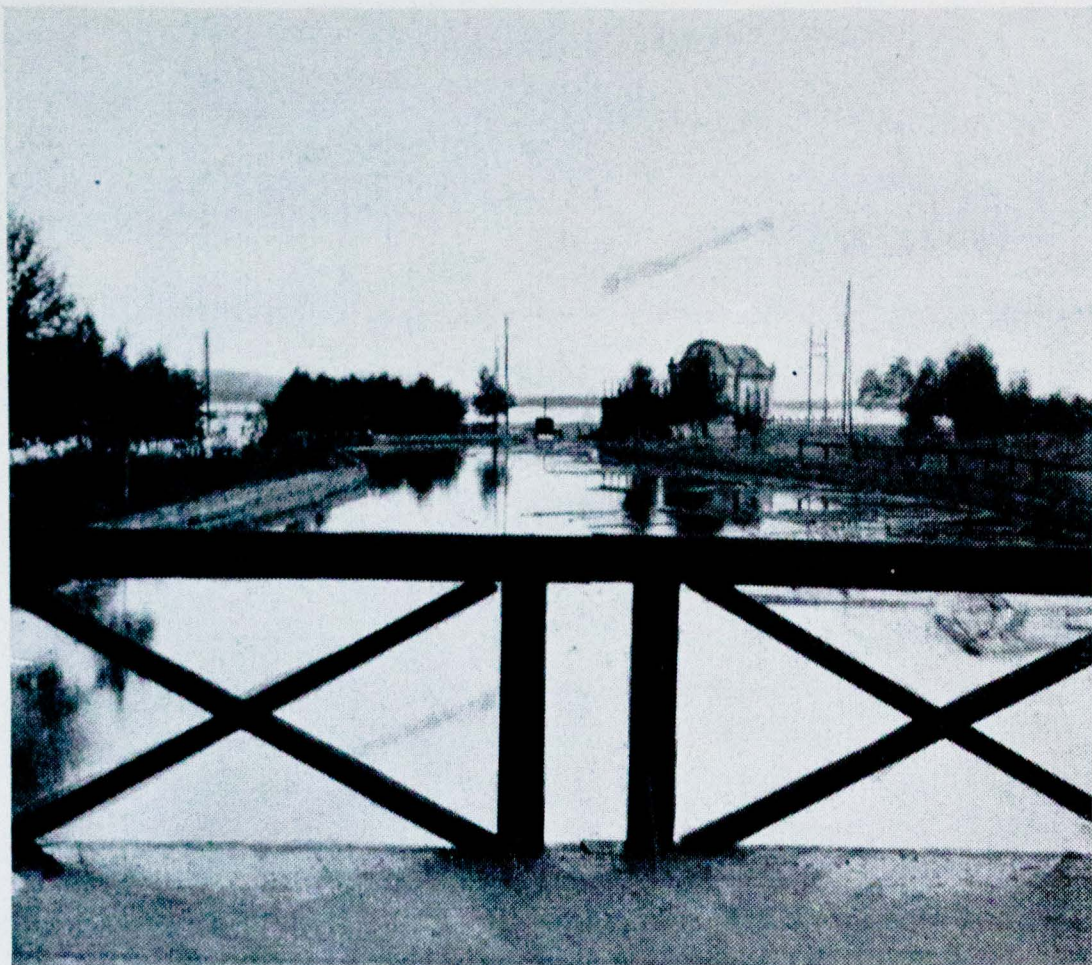
BILD 162. KORSNÄS FRÅN FLYGPLAN. KORSNÄS SÅGVERK NÄRMAST, RUNNSÅGEN PÅ NÄSET
T. H., HJÄRT KLACK, HELLMANSÖ OCH DEJSTOLEN BORTOM UDDEN.

KORSNÄS OCH HÄLSING- GÅRDEN

Hosjön står genom sex korta utlopp i förbindelse med Runn, Korsnäsströmmens skilda fåror mellan holmar, till stor del med kajer och även brokistor av slaggtegel. Västligaste grenen är ovan landsvägen en kanal med pilar, båtar och tvättstuga, sen en bit underjordisk för att längre ner flyta samman med andra fåran; så kommer gamla hyttkanalen tätt intill Korsnäs Matvaruhandel i ett äldre gulrappat hus, som också hyser telegraf- och telefonstation, och från samma damm kraftstationskanalen — mitt i den går gränsen mellan St. Kopparbergs och Vika socknar mellan broräckets mittstolpar, de tre västligare grenarna ligga sålunda i Kopparberg, de två återstående i Vika: huvudfåran med kraftig fors och en mindre gren.

Gamla bron bestod alltså egentligen av flera korta enkla broar, som »mot-

K. E. F. 1926

BILD 163. HOSJÖNS UTLOPP I RUNN. RÅ MELLAN ST. KOPPARBERGS OCH VIKÅ SOCKNAR MITT EMELLAN BROSTOLPARNA.

svarade sin tids krav, och oräkneliga äro de foror som där passerat från och till hyttorna och järnverket med kol och malm». Den låg liksom i samhällets centrum, där möttes de olika »folkslagen» från båda socknarna till batalj, »då veno snusdosor och blydaggas i luften, och kämparnas skrän blandade sig med strömmens brus». Det var självklart att landsvägen måste gå genom Masugnen, eller som det nu heter Järnverket, det låg mitt i byn och var medelpunkt för dess industri. Men det var många krokar och två farliga järnvägsövergångar, och broarna blevo för bräckliga för den

allt livligare motortrafiken, i synnerhet de tunga lastbilarna. Ny sträckning av vägen och ny bro blevo nödvändiga, den senare invigd 24 jan. 1931 (samma dag som nya bron vid Dalhem i Sundborn), ansedd såsom solid och vacker, av betong, 52 m. lång och 9 m. bred, troligen svenska landsbygdens bredaste landsvägsbro; den går över Hosjöns nedra ända parallell med järnvägsbron (nära den står ett stort rätt stilfullt lokstall), och dess nya tillfartsvägar, mest fyllda med slagg från Hosjö Holmen och Lönnemossa och sedan asfalterade, gå från Carlsfors mejeri genom Näs lådfabriks brädgård på ena sidan och på den andra från postkontoret ner mot Rottnebyvägen ¹⁾).

Här uppför strömmen går »slommen» (nors) under ett par veckor i maj för att leka i Hosjön, i täta stim, kan fångas hopvis med bara händerna och användas som betesfisk, men också till föda åt både människor och djur — under kristiden fångades tunntals åt svinen. Eljest syns han sällan eller aldrig, där han håller till på Runns djup, oåtkomlig för fiskarnas redskap ²⁾). —

Korsnäs stations- och industrisamhälle, uppvuxet på en knapp mansålder, nu med omkring 3,200 innevånare, sträcker sig alltifrån Runnsågen till Hosjö hållplats och består av 3 delar, Korsnäs i Kopparberg, Masugnen och Näs-Carlsfors i Vika, alla så hopvuxna att sockengränsen i verkligheten är utsuddad. »Det s. k. Korsnäsområdet» har flera gemensamma inrättningar såsom sjukstuga, poliskår och brandkår (spruthusets vita torn reser sig nära Korsnäs station), och flera affärer o. dyl. på Vika-sidan har Korsnäs i sitt namn. I Vika ligga som sagt Masugnsgårdarna (arbetarkasärner), men i Kopparberg masugnsruinerna, ett par gruskullar med en grop och en bit mur

¹⁾ Falu Läns-tidning 19.2.1929, Falu-Kuriren 23.9. och 28.11. 1929, 23 och 26.1.1931, ill.

²⁾ Öman i Falu-Kuriren 7.5.1930.

synlig i väggen på den ena — det är allt som finns kvar av gamla Korsnäs. Ett minne från hyttorna bär väl ock en milsten vid sockengränsen: på en pryddig sockel av slaggtegel står en sköld av järn med året 1873 på fotplattan. — Från kraftstationen strax nedanför (byggd 1909, med rundbågsgavlar) har man grann utsikt: en smal udde med en dunge närmast, så hela Runn med holmar och vikar, bortom den en fjärran mjukt böljande bergskedja, Bispbergs klack, Rösåsen på gränsen mellan Torsång och Gustafs, bergmuren mellan Tuna och Silvberg. — På Lövudden har en stenmäjsel hittats, nu i Dala Fornsal.

K. E. F. 1926

BILD 164. MASUGNSRUIN VID KORSNÄS.

Här har bruksdriften gamla anor: Marquard Froenloff (Frowenloff, Froligx, Frolik), vars namn första gången förekommer 1392¹⁾, egde hyttställe vid Hosjö damm, som sonen med samma namn sålde till biskop Olof Knop i Västerås — det var dammfästet vid Hosjöns utlopp i Runn. 1539 var Hustru Anna i Korsnäs fjärdepartsegare (änka efter Christopher Olsson på Rottneby), 1571 skattade Oloff Månsson och Joen²⁾ Christophersson i Korssnäs, 1612 Anders och Per Ersson ibid.; på Nova Del. står Korsnes, på Tab. Geogr. Korssnäs, en gård, samt Ytter Hoo Siö Hyttor, gyttrade på båda sidor

om ån mellan Hoo Siön och Rhunen Lacus. De voro 8 st. med 15 råsthuus, Sandwijchs hyttan öde, alla de andra i gång: Kårssnäs och Rottneby hytta med 2 ugnar, i Kårssnäs ugn brukar Anders Hindersson på Högen, hans smältare är Erich Ersson i Rotneby, i Rotneby ugn brukar Jöns Oluffsson därstädes; Nyhytta, brukad av Hans Olsson på Främsbacka med Hans Andersson på Helsingborn till smältare; Öffre Främsbacka hytta, Hans Steensson och Daniell Isachsson bruka, Biörn Bengtsson på Främsbacka smälter; Yttre Främsbacka hytta, Griggen Hindersson, Lars Ersson och Anders Ersson på Främsbacka bruka och smälta själva; Gamble Rotneby hytta, brukad av Jacob Simonsson och Erich Christophersson i Rotneby, smältare är Carll i Finnboo; Willem Hanssons Nyhytta, han brukar ensam, Erich Andersson vid Hyttegården är smältare — Willem Hansson i Korssnäs är antecknad som fjärdepartsegare s. å.; i Hälsinggårds hytta bruka Giöstaff Larsson och Jöns Larsson på Hälsinggården.

¹⁾ D. D. 965.

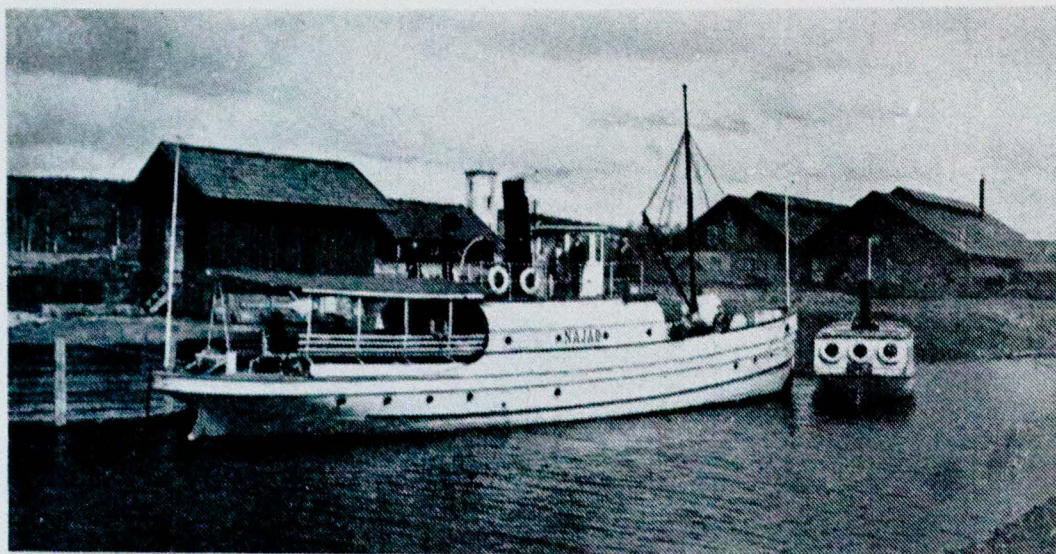
²⁾ Skall tydligen vara Jören, son till Christopher Olsson på Rottneby.

K. E. F. 1926

BILD 165. MILHÄLL VID KORSNÄS.

Gust. Eriksson, Grycksbo, foto.

BILD 166. ÅNGBÅTARNA NAJAD OCH RUNN VID KORSNÄS
KAJ. SPRUTHUSTORNET I MITTEN.

1716 var Främsbacka hyttan öde, men följande alla gångbara: Nyhyttan, Wellam Anders hytta, Swesshyttan (Svedens), Rottnebyhyttan med 2 ugnar, Helsinggårdshyttan och Korsnäs hyttan. Den sista drevs på 1750-talet jämte Sveds-hyttan av Pehr Moræus, 6 ugnar voro då fortfarande gångbara: Uno Branders arvingar brukade i Främsbacka-hyttan, Wellam Andersson med intresser i Gammelhyttan, Ch. Norstedt i Hälsinggårds- och rådm. Eg. Lundström i Sandvikshyttan.

Om bergsmännen på Korsnäs, vilkas gård eller gårdar tros ha legat i närheten av nuvarande stationsområdet (1 bergsfrälsehemman 1686), vet man föga. Mäst omtalad är en, nämnd här förut flera gånger: den rike bergsrådmannen Hans Israelsson (son till Israel Jönsson på Rottneby), f. 1656, † 1732, g. 1687 m. Sara Danielsdotter (1667—1741, dotter av bergsm. Daniel Hansson på Hälsinggården och Elisabeth Danielsdotter). Om honom berättar Albr. Steffenburg (1841):

»Som ett bevis på, i huru stort anseende dåtidens embets- och tjenstemän stodo, må följande anecdot anföras. Bergsmannen Hans Israelsson på Korsnäs, på sin tid den förmögnaste bergsman, skulle en gång följa en sin blivande måg i prästgården, och för att ej bära sig för tafatt åt gick gubben hemma och läste öfver hvad han skulle börja med när han kom till högvördig prosten (troligen prosten Ekman) och som var af följande lydelse: God morgon Högvördig Herr Doctor och Prost säger jag, säger jag. Välkommen fader Hans Israelsson säger han, säger han. Jag kommer till Herr Doctorn och Prosten med en brudgumme, säger jag, säger jag. War så god och sitt ner fader Hans Israelsson, säger han, säger han, men jag sätter mig intet ändå jag. — Denne H. Israelsson som bodde på Korsnäs der han ock hade sin hytta, brukade roa sig med att skjuta änder i en straxt nedom sin gård belägen liten tjern, Hans Israelssons kärn kallad, och som igenfylldes till brädplats när sågen anlades. En gång lär det händt, att Gubben förgäves sökt komma inom skotthåll på sina kära änder, och då han i förtviflan deröfver fält följande, ännu i behåll varande uttryck: Litet skärsten i hyttan, klen Brodd och int vill änderna bia! Gud vet hvad en fattig karl nu skall föda sig af.» — Rådm. M. W. Collén har ock i sina Falu-minnen en historia om Hans Israelsson: han utbredde understundom å täcken på sin gård silfvermynt fjärdingstals och vände det själf med räfsa, naturligtvis icke för att skryta, utan, såsom han själf uppgaf, för nödvändigheten af att vädra detta silfver. —

Hans Israelssons äldre dotter Elisabeth blev husmor på Sveden (Linnés svärmor), hennes syster Christina (1702—1782) äktade 1:o 1725 handl. på Yttre Åsen och kyrkivärden Uno Brander (1689—1739, svåger med Erik Wellamsson på Främsbacka¹⁾, 2:o 1742 Anders Ehrnström²⁾, som övertog Korsnäs bergsmansgård (1708—1783, son till bergsrådm. Anders Larsson på Åsen och Anna Trotzig, sondotter till den rike Anton T. i Falun och omg. m. prosten Johan Lindh i St. Tuna). — Senare bodde här hovrättsnotarien Jan Magnus Hellsén (f. 1786, † 1874) till 1863, då han flyttade till sin gård Lilla Kårarvet, farbror till »Fersens dragoner» och g. m. Elisabet Falhem från Hälsinggården, 1792—1858).

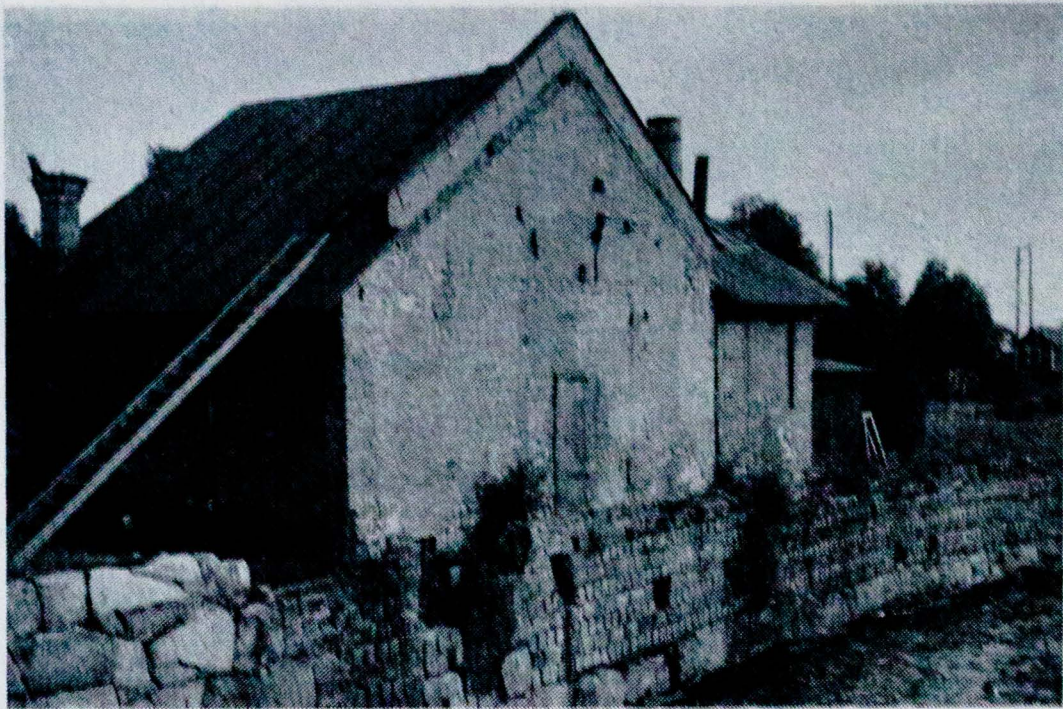
1859 blev järnvägen färdig, byggd av Claes Adelsköld, som året därpå skildrade »En utflykt med Gefle—Dala Järnväg»: Korsnäs är dess betydligaste mellanstation — stor bangård med prydliga byggnader, själva stationshuset »uppfördt i en irregulier Schweitzerstil», omgiven av pågående planteringar.

¹⁾ Se Bil. 15 och Sv. Ättartal 12.

²⁾ Hans son med samma namn, f. 1743 i Korsnäs, † 1825, var lantmätare och bosatt på Liljesund i Torsång, g. m. Sara Liljenmark.

»Hela denna jemna plan utgjordes för ej många månader sedan af en stenig backsluttning mot djupt ingående vikar af sjön; under århundradenas lopp voro här utfyllda hela berg af kopparslag, som nu blifvit bortförd och använd till de betydliga planeringsarbetena för bangårdens bildande. Här och i förbindelse med stationen ligger vid Runn Korsnäs ångsåg med 8 dubbla ramar.» — Några år senare

Carl Tranberg, Korsnäs, foto. 1932
BILD 167. KORSNÄS LIESMEDJA.

skriver en annan resenär¹⁾ om Korsnäs, »der sågverk med tillhörande ångmaskiner, äfvensom kolmilor och masugnar vid stranden af sjön Runn insvepte hela trakten i en ofantlig rökmassa».

Ångsågen anlades av Korsnäs Sägverks-Aktie-Bolag, stiftat 1854 av löjtnant Georg de Laval med några av Gävle stads ledande män som intressenter, konsul Robert Rettig, borgmästare J. W. Petré, grosshandl. Per Murén m. fl. Somliga ville bygga sågverket vid havet, dit brädgårdarna från början förldes, men konsul Rettig, samtidigt direktör för järnvägen, genomdrev att det lades här; järnvägen hade på 70-talet dessutom här en vattensåg. 1876 infördes elektrisk belysning av sågverk och brädgårdar vid Korsnäs och Marma »med dynamomaskiner av Grammes konstruktion och troligen Serrins båg-lampor» — det var »den första bekantskap, vi här i Sverige fingo göra med starkströmselektriciteten»²⁾.

Korsnäs masugn³⁾ tog sina huvudmalmer från Romme och Hellsjö, de fraktades över Runn på skutor — en lär ha förlist vid Skutudden, som därav fick sitt namn. En tid togs malm ock ur en järngruva på Rottnebyskogen, tidtals bearbetad i början av 1800-talet, senare i handlingarna kallad Korsnäsgruvan, i dagligt tal Karlssons gruvor, det var två hål, bankdir. Oskar Karlsson i Falun förvärvade och bearbetade fyndigheten 1884 eller något före, men malmen var dålig, 1889 upphörde brytningen. Det var tydligen det djupaste hålet, som 1920 »blev skådeplatsen för ett uppseendeväckande självmord och ett ohyggligt rånmordsdrama»⁴⁾.

Masugnen hade omkring 1870 en beräknad årlig tillverkning av 90.000 centner tackjärn; samma år fick Korsnäs Masugnsbolag privilegium på en årlig tillverkning av 60.000 ctr smältstycken eller därav utvalsat järn; valsverk

¹⁾ Gustaf Abraham: Resan till Dalarne 1866.

²⁾ Prof. A. Lindström: Anteckningar från elektroteknikens barndom i Sverige.

³⁾ Av den finns en blyertsteckning av Robert Haglund från 1872 i Jernkontorets samling av Svenska bergshistoriska bilder. — Här drevs ock en kopparhytta med svavelverk i mitten av 1800-talet, egd av Jacob Steffenburg på Lövnäs i Sundborn m. fl., malmen togs från Tomtebo gruva i St. Skedvi — se Sundbornsboken sid. 246.

⁴⁾ Falu Länstidn. i nov. 1920.

Carl Tranberg foto. 1932

BILD 168. KORSNÄS LIESMEDJA OCH SMEDER. ÄLDERMANNEN LINDBERG D. Ä.
I FÖRGR. T. V.

och smältsmedja, senare även gjuteri byggdes i Kopparbergs socken, stångjärns-smedjan i Hosjö. 1892 tillverkades 4.704 ton tackjärn, 33,5 ton gjutgods, 4.015,8 ton lancashire-smältstycken och 3.495,7 ton stångjärn m. m.¹⁾. — I början av 1900-talet brann hyttan, samtidigt dunkade smideshamrarna för sista gången;

den gamla hytt- och smedjedriften var dömd att försvinna med järnhanteringsens centralisering och förvandling till storindustri. Arbetarna skingrades åt Grycksbo, Iggesund och andra håll, en del övergick till sågverket, dit ock en hop värmlänningar dragits. Men även av den livliga sågverksrörelsen, som präglat hela bygden, fanns snart föga kvar. År 1900 flyttades sågverket till Kastet vid Bomhus, som blev världens största anläggning i sitt slag; de flästa arbetare flyttade med, likaså Föreningshuset och hela godtemplarlogen Georg Scott, bildad 1852 och nu överförd från Dalarnas till Gästriklands distriktsloge. — Korsnäs Sägverks-A.-B., som rör om stora skogar och egendomar i Dalarna och kringliggande landskap, firade 1929 sitt 75-årsjubileum, aktiekapitalet var då 21 millioner kr. mot 875.000 vid begynnelsen. — Nu (1933) vill bolaget döpa om Bomhus till »Korsnäsverken» och Korsnäs till »Dala-Korsnäs», en maktfullkomlig, hänsynslös och obefogad namnförvanskning som väckt allmän harm och som ej borde kunna genomdrivas.

Bolaget har visserligen fortfarande (jämte ett mindre hyvleri) ett nu elektrifierat sågverk i Korsnäs, störst i trakten och det enda med normal drift, men endast med 6 ramar mot 30 förr. Här vart beklämmande tomt och dött efter de olika industriernas upphörande eller minskning — särskilt efter den våldsamma branden 2 maj 1923, då det stora komplex av olika fabrikslokaler ödelades, som tidigare inrymt valsverk och smedja, nu Dalarnas Träförädlingsfabrik (eller Nässlunds Snickerifabrik), Korsnäs liefabrik, en bilverkstad och en biograflokal. Alla dessa voro hopbyggda till en vidsträckt envåningslänga med väggar av sten på två sidor och av trä på övriga. Allt brann ned utom liesmedjan, som dock fick taket förstört och liar och material skadade. Men

¹⁾ Om masugnens och järnverkets huvudstämplar se i »Svenska Järnstämplar», förteckning utg. av K. Patent- och Registreringsverket 1918, ill.

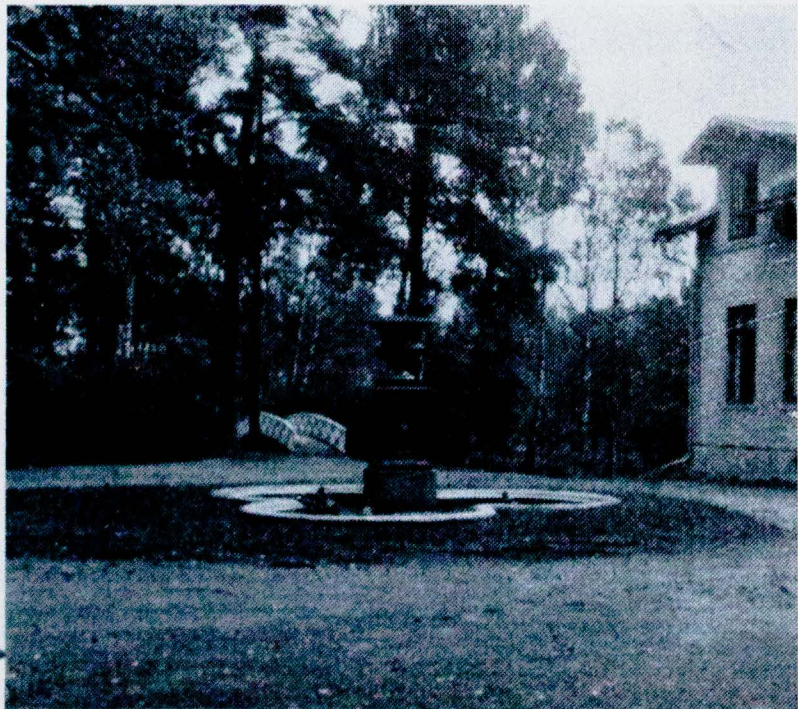
den rustades upp och är i full drift alltjämt. Grundlagd 1920 av fabrikör A. J. Ljungdahl, övertogs fabriken året därpå av Korsnäs Lieverks A.-B., bildat av 7 beprövade och för sin yrkesskicklighet diplomerade liesmeder från Långö gamla bruk i Älvdalen, vilka äro delegare och alltså direkt ekonomiskt intresserade i företaget. Älderman bland de numera 12 smederna är Sven Johan Lindberg (f. 1868 i Långö), som arbetat i yrket sen pojkhåren och mist sin hörsel av allt dunkandet.

K. E. F. 1925

BILD 169. HUMLEBACKEN. (GLASVERANDAN
NU ÄNDRAD.)

Själva utsmidningen verkställes i en vitrappad smedja på Hosjö-sidan, riktning, härdning och slipning i en rödputsad smedja på Kopparbergssidan, vid andra kanalen från väster, ett f. d. maskinhus från Järnverksbolagets tid. Man vet knappt, om man skall kalla tillverkningen stor- eller småindustri — den har nästan något av präktig gammaldags hemslöjd över sig, men den har världsmarknad och har utvecklats kraftigt från en ringa början. 1921 levererades 300 dussin, 1929 3.000 dussin av de berömda »Korsnäs Diamantliar» — av 300 olika modeller, från långa tunga till små breda, sjögräsliar, skärar, risknivar, buskliar, de sista marknadens mäst efterfrågade röjningsredskap. Fabriken har flera gånger fått offentligt erkännande för sina alsters förträfflighet, bl. a. guldmedalj och hederspris vid Falu-utställningen 1927, och står i produktionsavseende som tvåa i Skandinavien. Korsnäslien får genom nya härdnings- och tekniska metoder en skärpa, som gjort den mer och mer uppmärksamman ej blott i de nordiska länderna, utan så långt bort som i Amerika och Palestina; man har jämte en priskurant på svenska även en på engelska för amerikanska liar av särskilda typer, och 1925 levererades ett stort parti till Dalakolonin i Jerusalem.¹⁾ —

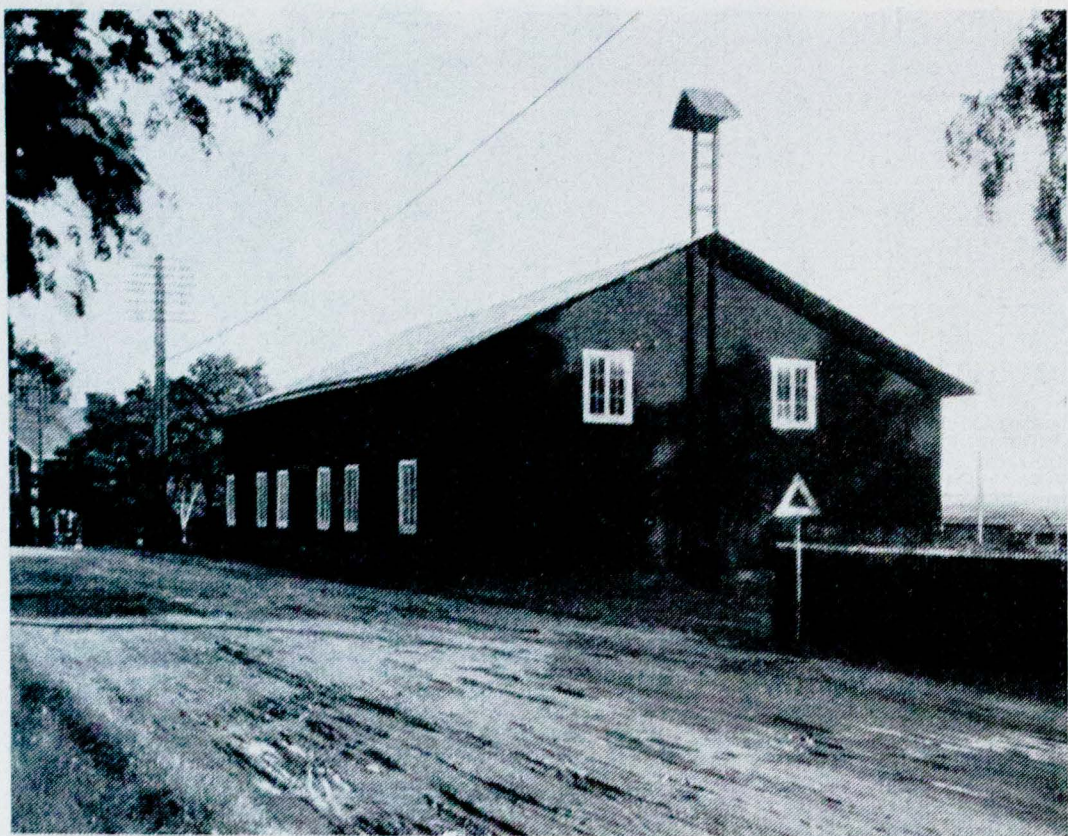
K. E. F. 1925

BILD 170. SPRINGBRUNN OCH BRO,
HUMLEBACKEN.

Liesmedjan bidrar i sin mån till att orten ej verkar som ett samhälle på tillbakagång — »busstrafiken låter oss liksom förnimma, att Korsnäs i själva verket är en förstad till Falun», och »folket håller sig i alla fall uppe; det är prima virke i dessa människor, de äro aristokrater på sitt sätt, vilja stå på egna ben och ha det rätta humöret», särskilt Korsnäsborna, som »kände sig liksom stående ett pinnhål högre än Masugns- och

¹⁾ Ovanst. efter art. i F. L. T. 1926 och 1930, egna anteckningar och benägna meddel. av fröken Naima Åkerman.

K. E. F. 1925

BILD 171. MAGASIN MED VÄLLINGKLÖCKA, KORSNÄS.

Näs-Carlforsborna». De tre grupperna drabbade ej sällan samman, men »man slogs som gentlemän, d. v. s. med knytnävarna — att ta till kniven ansågs som en oförlätlig skam». Nu har hyfsningen ytterligare stigit, delvis tack vare idrotten, som idkas ivrigt, främst brottning, men även fotboll och skidåkning — skidlöparen Yngve Lindvalls namn är bekant, och i början av 1920-talet grundades Korsnäs Skid- och Stavfabrik, känd för goda alster.

Inom idrottsrörelsen och det övriga föreningslivet är den organiska samhörigheten mellan Korsnäs och Hosjö kraftigt betonad, såsom ibland hörs på namnen: Korsnäs-Hosjö Missionsförening (bildad omkring 1867), Korsnäs-Hosjö Blåbandsförening m. fl.; Konsumtionsföreningen är gemensam, arbetarorganisationerna likaså. Redan innan Mäster Palm började förkunna socialismen, hade Korsnäs sågverksarbetare startat en liten begynnelse till svensk arbetarrörelse, och en strejk omtalas här redan före Sundsvallsstrejken 1879. Socialisthövdingen Axel Danielsson var visserligen född i Värmland (1863), men bara en pojke då fadern flyttade hit som sågställare, och han bildade en hemlig socialistklubb i Falu läroverk, där han blev student 1881. En av de nutida socialdemokratiska ungdomsledarna Rickard Lindström föddes här och började vid 10 års ålder arbeta på brädgården i Korsnäs.¹⁾ —

Ovanom järnväg och brandstation ligger lantmätare Axel Ericssons välrestaurerade gård med stilfulla bergslagsportaler och kullerstensterrasser — där hyr den vida kända efterkravsfirman Strålin & Persson sin affärslokal — grundad 1904, efter J. A. Perssons död 1906 egd av grosshandl. C. H. Strålin ensam (östgöte). I närheten ligger Holmbergsska fiskredskapsaffären, en av de äldre och större i trakten, hitflyttad 1925 från Vika, där fiskdonstillverkning blivit ett vanligt yrke. En bit längre upp

¹⁾ Helmer Stuge: Vika, Hosjö och Korsnäs; J. E.: Axel Danielssons skoltid i Falun, m. portr., i Dala-Demokratens Julläsning 1928; Aug. Grönberg: Kring en Korsnäspojke [R. Lindström], i samma tidning 1931; art. i F. L. T. och F. K. 1926, 29 och 30.

K. E. F. 1925

BILD 172. FRÅN KORSNÄS. BORTRE STUGAN ÄR GAMLA FÖRVALTARBOSTADEN (NU C. H. STRÅLINS).

kommer man till postkontoret, en trevlig äldre gård, förr sjukhus, manbyggnad och flyglar gulrappade med vita pilastrar, gårdsplan med björkpark, landsvägen på fjärde sidan. Där residerar den mångintresserade postmästaren Axel Häggbom (f. i Piteå 1870, kom hit som Helmer Lagergrens efterträdare 1915), storfiskare och ivrig fiskevårdare, men också diktare, tonsättare och ledare av Korsnäs sångarförbund, som han bildat — förr fanns två manskörer, sammanslagna Valborgsmässafton 1930. Här ha ock funnits spelmän och finns väl än.

K. E. F. 1925

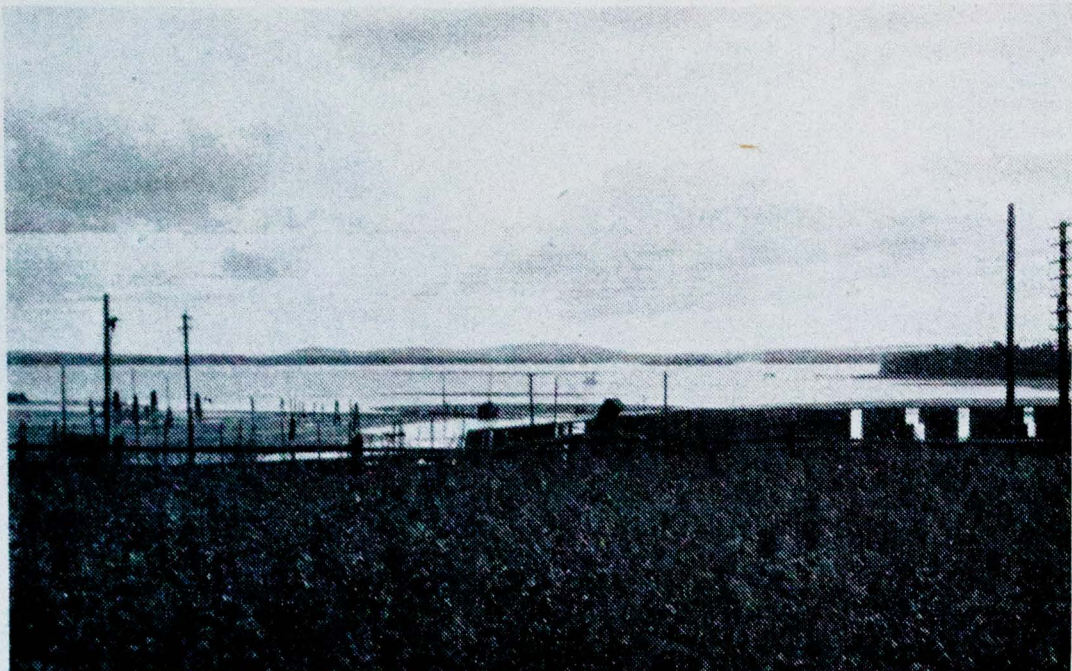
BILD 173. KÄLLARBYGGNAD AV BLOCK OCH SLAGGTEGEL, KORSNÄS.

Ovanför posten ligger Humlebackens herrgård, en tid pensionat, dessförinnan bebodd av Korsnäsbolagets disponent Wilhelm Ekman, nu av Bergslagens skogschef Axel Löf. Rappad vit manbyggnad med vindskupor och på baksidan hög källarvåning av sten, klädd med vildvin, där i gräsmattan en springbrunn med en naken pilt, som bär en skål på huvudet, därnedom en hög terrass med stora vackra träd, granar, lindar och andra; på gårdsplanens rundel en klöverbladformig fontän med en groda på ett litet röse i vart blad och en vacker urna på piedestal i mitten; på sidan en vit bro över en ravin till en stor park av fruktträd, lönn, björk och tall, stor granhäck där nedanför, syrénhäckar kring infartsvägen och bland ståtliga tallar och björkar en mindre byggnad med dorisk tämpelfasad på gaveln och dubbla smårutiga rundbågsfönster på långsidorna, den verkar kapell men är enligt inskrift över portalen »Arkiv» — eller har åtminstone varit.

Efter landsvägen västerut ligga ett par långa låga rappade bostadshus för 16 familjer, den ena med 11 och den andra med 12 fönster på långsidan, nu tillhöriga Korsnässågen, men ursprungligen enligt uppgift byggda för järnvägens räkning, alltså omkring 1860. Sen kommer Hälsingberg med Elimkapellet och ett till samt delvis gamla men upprustade smågårdar, byggda av sågverks och andra arbetare, kring steniga bygator med hållstup och klippknallar. Vacker utsikt — man ser Falun åt ena och Korsnäs och Runn åt andra hållet från hörnet av Bånggårdsgränd och Storgatan (= landsvägen!). Den långa Backgatan är om vintern kälkbacke, om sommarn en härlig promenadväg i Backparken. Men här är ont om vatten — en god brunn med klart och fint vatten är aldrig tom, men de flästa ha långt dit.

Ett stort skolhus ligger mellan posten och Korsnäsbolagets nuvarande förvaltarbostad i häckinhägnad trädgård med lönnar och björkar — tvåvånings rappad manbyggnad, nu ljusbrun med vita pilastrar liksom arbetar- och andra

K. E. F. 1925

BILD 174. RUNN FRÅN VÄGEN MELLAN KORSNÄS OCH RUNNSÅGEN. BISPBERGS KLACK OCH ANDRA BERG I BAKGR.

gata vinkelrätt mellan landsvägarna, där stå rader av stora grårappade tvåvåningskasärner, en präktig stall- och lagårdslänga med brett portlider, smårutiga fönster och bra dörrar, allt trevligt gammaldags, samt en lång källarlänga med välmurade väggar av stora granitblock i hörnen och slaggtegel däremellan. Och lummiga lövkronor därovan och dansbana i en fin björkhage i grannskapet.

Fortsätt åt väster — från vägen ser man Runn öppen och vid med bergskedjan på andra sidan — och när snart Hälsingstrand på båda sidor om järnvägen, i norr stort skolhus och ett par kasärner — än en bit norrut ligger Lövasen, några självvegargårdar, en med portlider, inbyggd trappa med svale, brokvist med bukiga vita plankstolpar, ett nybygge från omkring 1907 i delvis gammal stil; samt sør om järnvägen Runnsågens förvaltarbostad med ett par gulgröna hus, vitt badhus, ångbåtsbrygga mitt emot Hjärt Klack och ett tiotal smågårdar vid vägen på åsen efter strand. På det smala näset ut till Dragsnäsudden (som den kallas på Wermings karta 1810) låg Runnsågen, egd av Runns Ångsågs-A.-B. (1893 med 4 ramar), men nedbrunnen sommaren 1926; nu finns endast kolnade ruiner kvar, men 1930 började bolaget anlägga ett modernt uppfodringsverk för att ur sjön upptaga kol- och massaved f. v. b. på järnväg till Hofors. Även Mackmyra Sulfitfabrik har vid Hälsingstrand återuppbyggt ett för en del år sen raserat massaspel.

*

Landsvägen går vidare västerut mellan sjöstranden och järnvägen — strax norr om den senare ligger Hälsinggården, först nämnd som en av de många efter Måns Nilsson i Aspeboda sakfällda domänerna, 1536 förlänad till hans måg Hans Persson i Surarvet¹⁾, vars son Peder Hansson till Främby betalade 2 skålp. affrads koppar för Helsinge gård.

Här fanns då en bergsfrälse- och en kronogård — Lasse Karlsson på Helsinggården nämnes 1539, »Helsinge gårdhen i Nor» egdes samtidigt av Christopher Olsson på Rottne-

¹⁾ D. D. 532.

by, vars son Jören Christophersson i Korsnäs pantsatte den till Kon. Göstaff för 200 mark 1546, men K. Erich vnte honom 1564 att lösa igen den för samma summa. 1569 fick Peder Hanssons änka Agneta Matsdotter Körning Johan III:s gåvobrev på kronohemmanet Helsinggården, 1571 skattade Eriick Erson i Helsinggården, antagligen samme Erich Erichsson, om vars söner Jacob Ingelsson berättar: Anders Ericksson i Korsnäs och Hans E. i Helsinggården, som slog en karl, rymbde till Nås prästegård, blef ther fördold — och »omsider mågen der» samt far till rådm. Hans Hansson, rådm. Herman Fahlgren och Daniel Hansson i Helsinggården, bisittare i Gruvrätten från 1687. — På Tab. Geogr. står Helsinggården, ett bergsfrälsehemman, Giöstaff och Jöns Larsson ibid. brukade då i Hälsinggårds hytta i Korsnäs, den senare fjärdepartsegare liksom Daniel Hansson, Per Hansson och Mårthen Andersson

K. E. F. 1925

BILD 175. HÄLSINGGÅRDENS MAGASIN.

i Hälsinggården (Israel Hansson »boor i Stockholm»). Senare arrenderade Georgius Georgii Gezelius Hälsinggården och »närde sig med barnaundervisning», till dess han 1717 blev kyrkoherde i Vika († där 1720, f. i Garpenberg 1668, g. m. Sara Muncktelia, syster till Johan Munktell som grundade Grycksbo; Gezelius hade kallats till kyrkoherde i Grangärde, men måste avstå platsen åt pastor Johan Fahlander¹⁾, som fått kung Carls fullmakt på pastoratet, och slog sig då ner här).

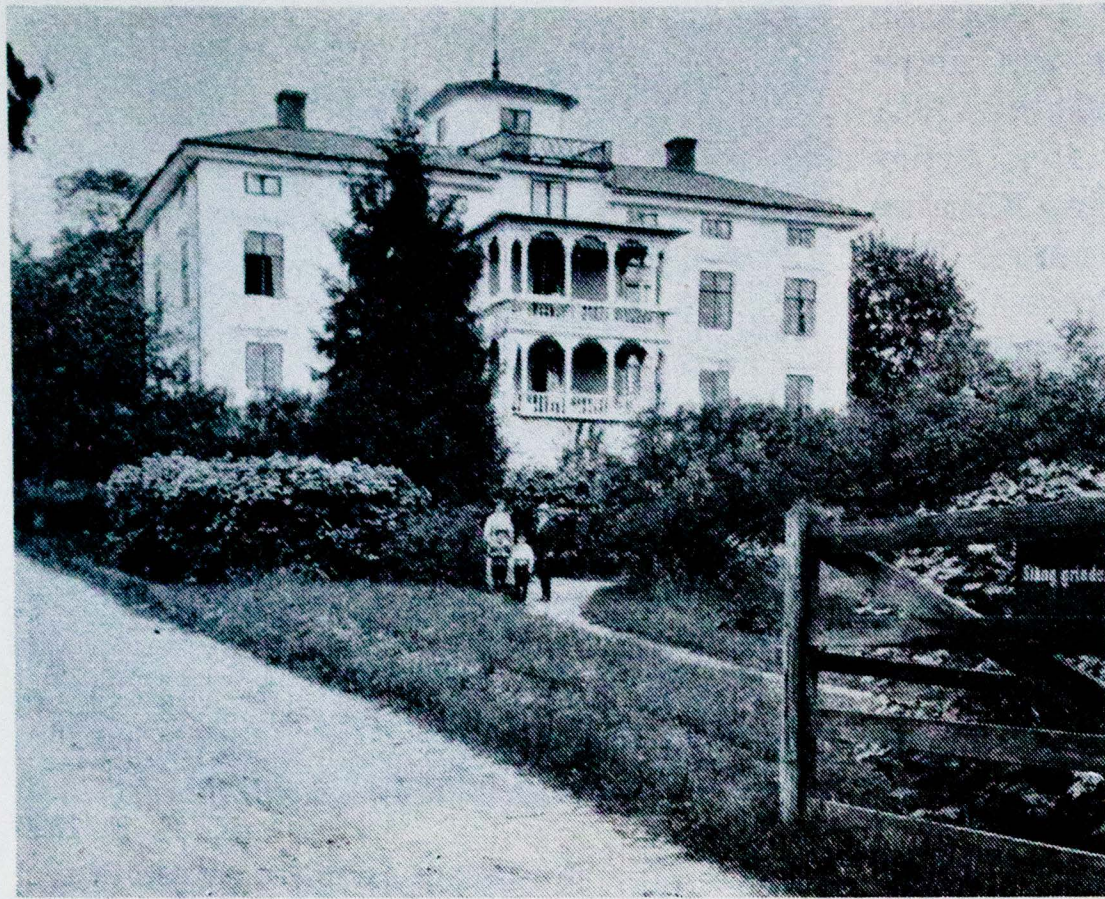
I mitten av 1700-talet tycks här ha funnits tre gårdar, alla nedbrunna i juni och juli 1761 — det var mordbrand, anlagd av en dräng hos handelsman Djurman i Falun Anders Ersson från Enbacka i Gustafs, en brottsling i större stil som också anlade Falu stads andra stora vådeld samma år och bekände sig ha sökt »med förgift af daga taga sin enda syster» för att bli ensam arvinge — han avrättades i nov. s. å. En av de brända Hälsinggårdarna tillhörde rådmän Fornmark, en borgmästaren Eric Ericsson (1719—1769, g. m. Elisabeth Eleonora Gahn, dotter till lantränkmästare Henric G. på Främsbacka), den tredje hans mor Anna (1700—1772, dotter av bergsman Kissel Eric Ersson), änka efter rådmän Eric Ericsson på Prästtåkten (1695—1746, son till smältaren vid St. Kopparberget Eric E. och en dotter av Isak Mattsson i Noret). Borgmästarens bror Johan (1724—1779), bergsman i Falun och egare av Övra Krokfors i Sundborn, hade med sin hustru Sara Danielsdotter från Danholn²⁾ dottern Sara Elisabeth (g. 1798 m. bergsm. Carl Jansson Östberg, son till bergsrådm. Johan Ö. i Östanfors och Hobbörn) samt sonen Eric Falhem, egare av Hälsinggården och Korsnäs (1759—1816), bergsrådmän och riksdagsman i Borgarståndet, g. m. Elisabeth Stenmark (1760—1838, dotter av bergsm. Per Hansson Pojk). Av deras 8 barn egde Eric Norslund, Elisabeth blev g. m. Jan Magnus Hellsén i Korsnäs, Sara Gustafva (1802—1881) m. brukspatron Selim Heijkenskjöld på Malingsbo (1807—1871, farbror till brukspatron Knut Fredrik H. på Stämshöjen) — och Gustaf ärvde Hälsinggården (1789—1890), också bergsrådmän och riksdagsman (1848), g. 1833 m. Jeanette Bergenzaun (1814—1894, dotter av kamrer Per Johan B., † 1822, och Maria Elisabeth Ahlberg, † 1858³⁾). Brukspatron Gustaf Falhem, mycket förmögen, var en av de sista brukande bergsmännen i Falun; han hade 1862, då sambruket infördes — d. v. s. kopparhanteringen omlades till bolagsdrift — sålt sina andelar i åtskilliga hyttor utom Falu stad till Bergslaget, 1866 sålde han även Hälsing-

¹⁾ Hans farfars farfar var skräddare »på Fahlan wid Stora Kopparberget» enl. Herdaminnet.

²⁾ Se Sundbornsbokens släkttavla 7.

³⁾ Gustaf Falhems dotter Maria Elisabeth blev i sitt äktenskap med medicinalrådet Fredric Hallin mor till bl. a. kammarherren och riksdagsmannen Eric Hallin, f. 1870, och svärmor till generalmajor David Hedengren.

K. E. F. omkr. 1915

BILD 176. HÄLSINGGÅRDEN.

gården och flyttade med familj till Stockholm.

Nästa herre till Hälsinggården var Richard William Nathorst, brukspatron och domänintendent (1833—1911, g. 1860 m. Eva Karolina Olivenbaum, 1842—1877), som på 80-talet sålde gården till kronolänsman E. Carlström.

På en här förvarad karta från omkring 1860 finnas 18 hus, nu 13¹⁾. Ofantligt långsträckt fägård med mörkröda hus, de flästa med pärttak: på östra sidan om mangårdsgrinden stall, ombyggd ladugård, lador och vedbodar (med iskällare), stort tvåvånings spannmåls-

magasin med små gluggar med svarttjärade hängluckor, smårutiga gavelfönster, tre över varann med ett halvrunt som krön i röstet, källare i präktig stenfot av block, omkring 1 1/2 m. hög, med djupa fönstergluggar på långsidan och dörr i vardera gaveln, den ena med förtak; söder därom en cirkelrund, nästan igenvuxen damm, och söder om den smedja. På andra sidan grinden dagkarlsstuga med 2 kök och 3 rum, två skorstenar med krön och ny brokvist i Dalstil, norr om den bryggstuga, som också inrymmer mangelbod och kammare, sen rättarbostad, också med 2 kök och 3 rum och ny veranda, mitt emot den ett väldigt långt redskaps- och vagnslider av stående plank med tre stora rundbågsöppningar — därbortom längst i norr syns räster av en grundmur, där skall gamla manbyggnaden ha stått.

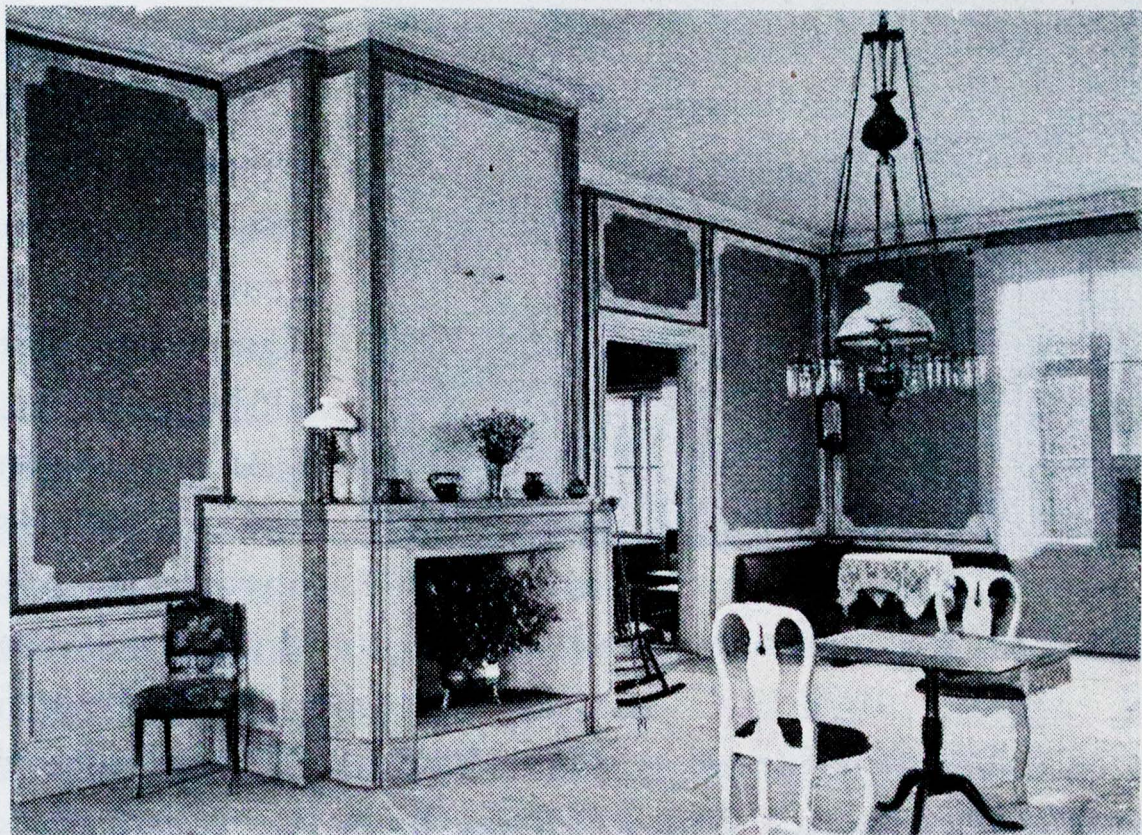
Mangård och fägård skiljas av staket med vita grindar och breda vitrappade grindstolpar; en häck av små klippta björkar och ärtbuskar (*Caragana*) under vackra lönnar kringgärdar den stora gårdsplanen, delvis uppbyggd på stenmur. Stor är ock den vitrappade tvåvånings manbyggnaden, uppförd i början av 1800-talet av bergsrådman Eric Falhem d. ä., med låga vindsfönster på långsidorna, lågt valmtak, mitt på det en fyrkantig tornkammare med avskurna hörn, fönster i alla väggarna, altaner på långsidorna, lågt pyramidtak med förgylld kula och plåtflagga på stång. Nya verandor, på sjösidan tvåvånings med härlig utsikt över Runn och dubbeltrappa ner till trädgården, på gårdssidan envånings — där var förr en portal snarlik den som ännu finns på ena gaveln, gråmålad med refflade pilastrar vid väggen och överstycke med droppar under triglyfer och taklist av rundlar. — Inomhus förstuga och tambur mellan 4 rum på ena sidan, 3 rum och kök m. m. på den andra, 1 tr. upp förstuga, kök och 7 rum, bland dem två med var sin fina kolonnkakelugn, blå- och vitglacerad, med lagergirland på mellanvalken samt refflad och ornerad kolonn — och en stor sal med stor brasspis

¹⁾ B. Exp. 1919.

och tapet med inramade fält, komponerad av konstnären Anshelm Schultzberg, som var hyresgäst här några år från omkring 1912. I Dala Fornsal finns ett dörröverstycke härifrån, en stor trädgård med rektangulära land, arbetande karlar i förgrunden och herrgård i fonden.

Sydöst om manbyggnaden ligga fruktträdgård och kryddgård, i sydväst neråt järnvägen och sjön stor fyrkantig terrasserad trädgård med bersåer i hörnen intill en cirkelrund gång med tvärgångar till en likadan ini, ett fint mönster — där frodas blomster och buskar och träd, bland dem två vackra cypressgranar inom runda lönnhäckar.

B. Exp. 1919 foto.

BILD 177. SAL I HÄLSINGGÅRDEN.

K. E. F. 1925

BILD 178. HJÄRT KLACK FRÅN KOPPARHINKEN,

OMKRING KUNGS= GÅRDEN NOOR

Landsvägen går vidare västerut intill strand, mellan den och järnvägen, med grann syn över sjön, Hjärt Klack och Hellmansö och en blåbergsklint mellan dem. Här är Kopparhinken, Falubornas »simstadion» och sköna strandbad med knotiga skuggande tallar. Här står en tegelbyggnad med hög te-

gelskorsten, det är Wahlmans såg, förr kallad Hälsingstrands ångsåg, ny-anlagd 1893 av P. Wahlmans Snickerifabriks-A.-B. i Gävle, nu förlängesen nedlagd; ett hus bredvid inrymde förr epidemisjukstuga, snett emot på andra sidan vägen står en stuga, hopbyggd med stall och ladugård.

En fin björkallé leder upp till Haraldsbo norr om järnvägen, en stortrevlig gård¹⁾, på tre sidor omgiven av björkhagar med inblandad gran och tall, på den fjärde ligger trädgården och breda sig åkrar ner emot sjön, som glimmar mellan strandvägens tallkronor. Öst om gårdsplan — med lövsal och med springbrunn mitt i en stor gräsrundel — står en trivsamt vitrappad parstuga som flygel (drängstuga) med ny veranda, stilig vit dörr med fina snirkelformiga gångjärnsbeslag och vitlimmade takbjälkar ini. Den likaledes vitrappade manbyggnaden i norr har varit längre förr, en del på östra gaveln är riven, men i gengäld har en andra våning byggts på med betydligt högre fönster — neri äro de nästan kvadratiska liksom gavelröstets två vindsfönster mellan två cirkelrunda gluggar, alla med grönmålade foder. Den breda gaveln inramas av listkrönte pilastrar liksom framsidans senare tillbyggda plåttäckta trapphus med bra bergslagsportal, vars överstycke mellan konsolerna är bemålat med små gubbar. Norr om manbyggnaden stå matbod och iskällare, i nordväst byk- och bagarstuga med präktig dubbel »sneverksdörr». Detta är mangården inom staket, i väster är fägården: stort tvåbottnat stolpherbre, redskaps-, mangel- och vedbod i samma byggnad, två trösklador, en knut på den ena har ett stort block till hörnsten, alla dessa norr om infarts-

¹⁾ B. Exp. 1919. — D. Kjellins karta 1865 (i Lantmäterikontoret i Falun, kop. av Nils Sahlström) har samma hus som nu, endast ett prevét är nyare.

vägen (med stenmur), samt på södra sidan stall och vagnslider under samma tak och ladugård — till största delen präktiga rödfärgade timmerhus med tegel- eller pärttak. I skogen står en liten röd kalkbod av groft timmer med halmtak och breda knut- och vindbräden (delvis borta) och flöjel med inskriften 1789 A I L — samt en bit från gården en smedja med bred grundmur av block.

Haraldsboda tillhörde såsom förut nämnts Christopher Olsson på Rottneby och sedan hans änka 1539. 1571 skattade Suen Rabbare i Haraldsboda — och Ingeborg i Franseboda, en nu försvunnen bergsfrälsegård här i grannskapet. 1604 nämnes Hälsbo såsom urgammalt bergfrälse med en hytta, 1612 Lars i Haralsbo, på Nova Del. står Heresbodh, på Tab. Geogr. Haralsboo, 1686 Hartsbo, 1718 Haraldsbo. Sen är ett långt hopp i längden — till 1860- eller 70-talet, då possessionaten Per Henrik Åström övertog denna sin släktgård på mödernet (f. 1845, son till prosten Nils Gustaf Åström i Bjurs¹) och Sophia Engström, 1817—1870, dotter av brukspatron C. H. E. och C. M. Luth) —

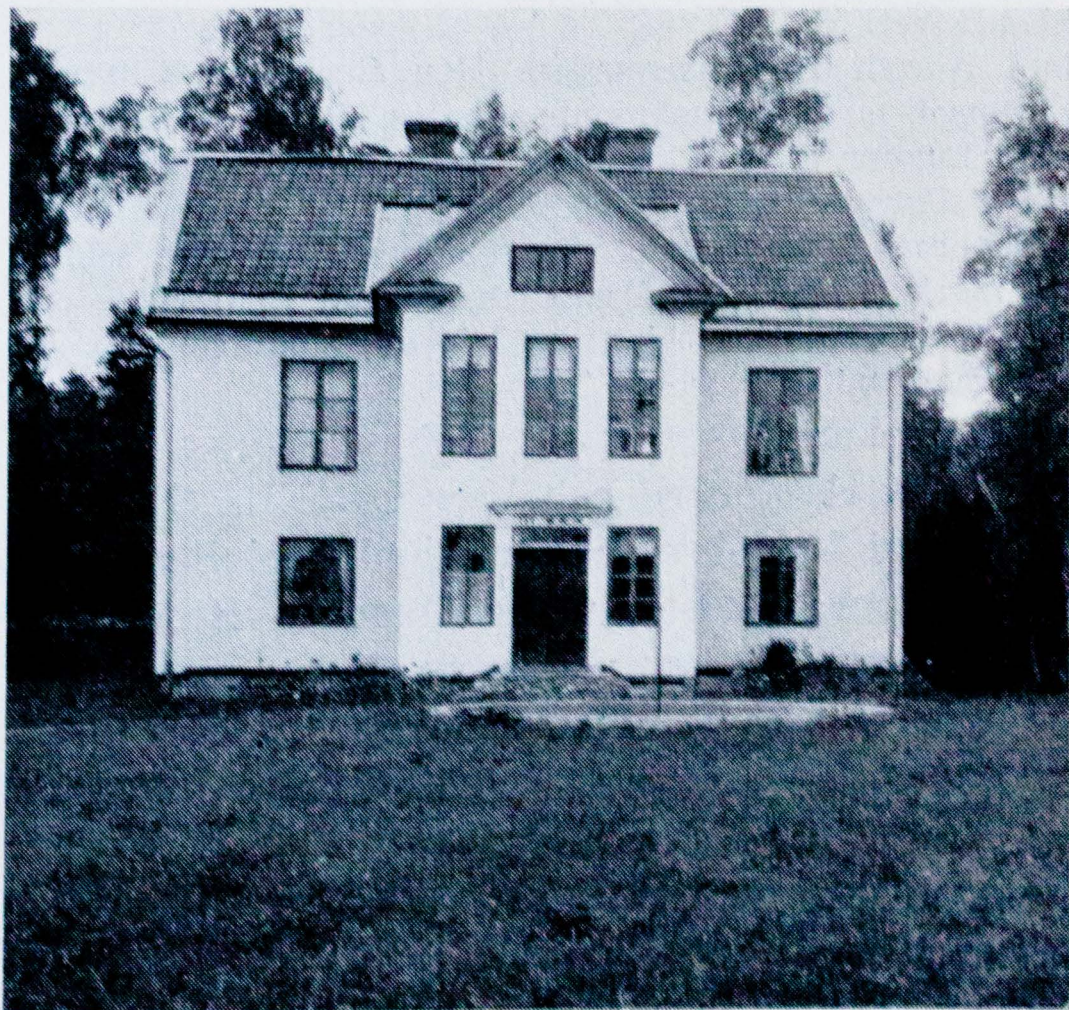
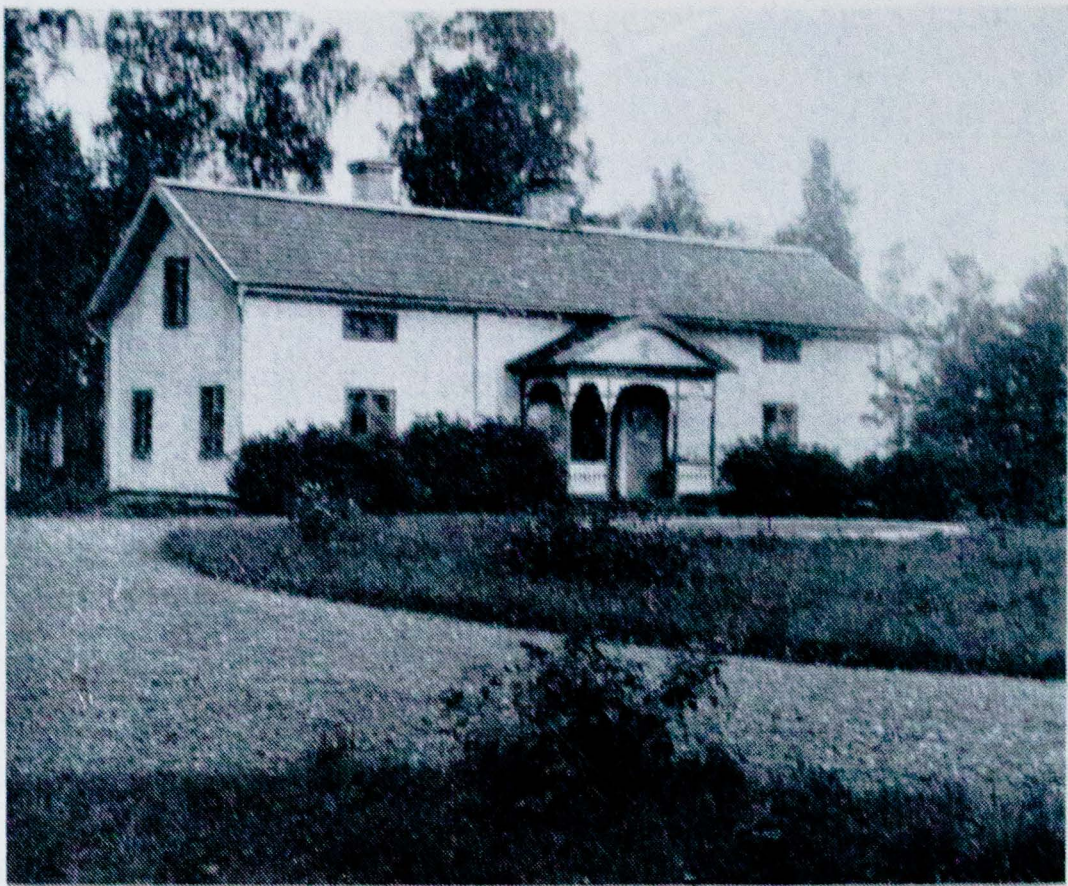

BILD 180. HARALDSBO.

K. E. F. 1925
BILD 179. FLYGEL, HARALDSBO.

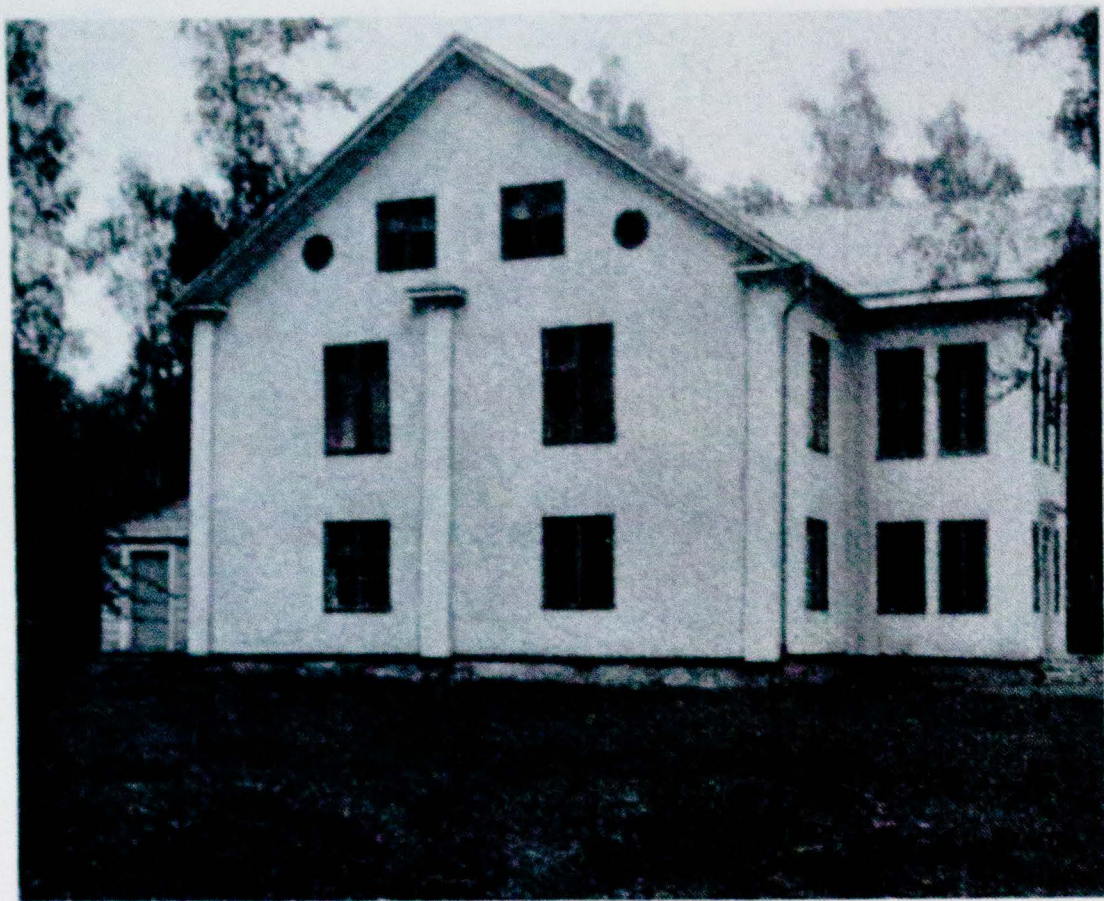
nu är det brodern Fredrik Wilhelm Åström (f. i Bjurs 1847, komminister i Hosjö 1877—1923), som efter sin pensionering eger och bebor gården.

Harsbo kallas den i bygden, men även Lilla Noret — Haraldsbo eller Noret står det i Länskalendrarna. Den har alltså liksom »Helsinge gårdhen i Nor» hört till det gamla Noor, Nohr eller Norena.

Jämte detta namn förekomma andra. Så en täkt Hena arffidh liggiande östhan vppa thisskenom (Henaarvet »en del af Kungsgården Norets egor öster om

¹) Se förut sid. 46.

K. E. F. 1925

BILD 181. HARALDSBO, MANBYGGNADENS GAVEL.

Tisken» enl. Kröningssvärd), som borgaren i Västerås Erik Skinnare sålde till Stora Nissa 1449¹⁾; en annan täkt Baambara arfwit nordhan widhir norena (»den del af egendomen Norslund, som är belägen vid Noret, der Tisken utfaller i Runn»), som underlagman Lafrinz Korske bytt till sig av Ingewalde i norena och sålde till Dalafogden Jösse Finsson 1400²⁾; åter en täkt Dafinsarwit östan tiskisse (»den del af Kungsgården Norets egor invid Falu stad, som gränssar emot Tisken»), som Dagfind Dagfindsson, bergsman 1351, ärftt efter sin far, vilken uppodlat den — han var en av de tyskar, som under 12- och 1300-talen idkade bergsbruk vid Kopparberget. Dagfind d. y:s dotter Walburgh

och hennes man Jowan Dafinzmager (måg) eller Jon Daghfintz i daghfinzarweno i nore pantsatte egendomen 1400 åt Jösse Finsson, som fick fastebrev därpå 1406³⁾; de voro också skyldiga honom koppar och pängar, som han å deras vägnar betalt till Lafrinze Hyttokæmpason och Hindrik Symbla⁴⁾. Namnet möter senare än en gång, i ett salubrev 1528 av Anders Olsson i Noret, som säljer bl. a. Daffijnsserwet till domaren Per Sijwardsson på Främby och hans hustru Barbara (Hjort af Ornäs), som Anders kallar mijn nesthe frenka⁵⁾.

Enligt ett köpe- och två fastebrev från 1400, alla i Grycksbo gårdsarkiv, sålde Jöns Wibjörnsson och hans barn Ingebjörn och Gudlög då en gård vid Noret på Kopparberget till Marqwart Frowloff, som vi träffat förut vid Korsnäs; köpebrevet är daterat clocka odhensdagh, d. v. s. Dymmelonsdagen i påskveckan, då kyrkklockornas kläppar bundos för att ej ge ljud⁶⁾. Och Kætilbiörn i noor nämnes såsom en av tolff godhemen i ett pergamentsbrev av 1414, också i Grycksboarkivet.

1539 voro Erik Alffsson och Nils i Noredt fjärdepartsegare, den förre på 1540-talet också nämndeman och syneman (hans sonson med samma namn adlades Ikorn). 1549 omtalas Hustru Karijn i noredt, 1569 en gård Lunden nära täktekarls- och bergsmansgården Noret. 1571 skattade Påuel Månsson, Anders Persson, Lasse Oloffsson, Hinriick finne, Hustru Elin och Hustru Anna i Noret — den sistnämnda hade guld, silver, koppar, mässing, tenn, 4 kor och 13 getter, allt värderat till 732 mark 3 öre. 1612 års skattebetalare voro Hans och Östen i Nor; Jöns i Nore (Jöns Persson, syneman 1614) och Ingel i Nohret lämnade var sin sölfskied, Clas Döpken en sölfskosa och Christopher Olsson i Nohret 8 R:dal:r.

Den »förnämne bergsmannen» Christopher Olofsson till Nohr är förut nämnd (son till fogden Olof Jonsson på Borns Hyttegård och bror till Nils Olofsson på Främsbacka), f. 1540, kyrkovärd, stor bergsbruksidkare, hade privilegier av Konungen att få mynta sin egen koppar, bevistade herredagen i Stockholm 1604, köpte egendomen Nohr av bergsman Per Larsson 1608, gjorde föräringar till Kopparbergs kyrka liksom till Sundborns⁷⁾ och adlades 1621

¹⁾ D. D. 105. Hena- eller Heynesarvet låg en god bit in i nuvarande Falu stad, se nästa bok.

²⁾ D. D. 56.

³⁾ D. D. 631, 57, 64 samt Geneal. Tab.

⁴⁾ Se Sundbornsboken sid. 92.

⁵⁾ D. D. 419.

⁶⁾ Helmer Lagergren i D. H. F:s Tidskr. 1923.

⁷⁾ Se Sundbornsboken sid. 48 och 82.

»med det tilnamnet Gyllenknoster» för att han givit försträckningar till kronan och förmahnt och upäggiat andra att göra detsamma, som det heter i hans märkliga långa adelsbrev¹⁾, vilket enligt Hülphers »lärer wara det enda bewis, som är at tillgå om Bergs-Adelen i Sverige»: där talas om »ehn serdeles Bergsadell i förtiden och aff ålder» och fastställes hans sköldemärke: en blå bergsman i gult fält med sin brinnande lampa på huvudet, i vänster hand en hake satt i berget och i höger »en knöster i fullt slag, att drif-

K. E. F. 1925

BILD 182. KALKBOD MED HALMTAK, HARALDSBO.

wa på haken och bryta berget», samt på hjälmen »tre knöster med guhlskaft i kors». Han tog emellertid aldrig introduktion — om en frälseman dog utan manliga arvingar, skulle hans gods tillfalla kronan, därför avsade han sig adelskapet, men hade vapnet häftat med en guldkedja vid högkorsbalken i Kopparbergs kyrka, varifrån det dock nedtogs vid korets utvidgning 1685. På en pelare i kyrkan uppsatte han ock 1618 sitt epitafium — själv dog han 1628 —, där Wälachtad Christopher Olofsson i Noohr är avmålad med sina två första hustrur, 5 söner och 3 döttrar, alla avsomnade²⁾. Första hustrun Malin, † 1595, var dotter av befallningsmannen på Borns Hyttegård Knut Persson i Varggården, den andra var Daniel Thorkilsson Swinhufwuds i Främby änka Brita Månsdotter (Roos af Hjelsäter), † 1614 — den tredjes namnbokstäver finnas på epitafiets »fot zirat»: där står »Christopher O. S. och C. A. D. 1618», vilket stämmer med såväl Jacob Ingelssons och Hammarströms som Schlegel-Klingspors uppgift, att Christopher Olssons tredje och sista maka var Carin Andersdotter Räf från Hytnäs i Sundborn, sedan omgift med bergsmannen Johan Eriksson därstädes och med honom mor till assessor Johan Silfverströms hustru — på Johan Erikssons gravsten i Sundborns kyrka heter också hans maka Carin Andersdotter, † 1650.

I bouppteckningen efter Christopher Olsson upptages bl. a. »en plantskulla på åtta stolpar. Alltså ett litet växtdriveri för uppdragning av plantor för

¹⁾ Avtryckt hos Schlegel och Klingspor sid. 158, där han oriktigt uppges som son till Olof Christophersson på Rottneby liksom i D. D., Geneal. Tab. och enl. dem i min Flodabok.

²⁾ Schlegel-Klingspors förteckning på barnen, enligt vilken några skulle ha levat efter 1618, måste därför delvis vara felaktig. Hans Christophersson var sålunda icke son till Christopher Olsson, utan till bergson Christopher Hansson i Nygården i Wika (enl. Helmer Lagergren).

K. E. F. 1925

BILD 183. FRÅN HARALDSBO MOT RUNN.

trädgårens behov. Och detta försiggår i Falun, innan trädgårdsodlingens fader i Sverige Olof Rudbeck d. ä. var född (1630»). Ett friskt äppelträd i strandkantens grus och pinnmo nära nuvarande Slussen har antagligen uppkommit ur frö från gamla fruktträd på andra sidan staketet, nästan gömda av andra träd, buskar och ris — det är »ruinerna av den trädgård, som en gång tillhörde Christopher Olsson till Nor»¹⁾), en av de trädgårdsanläggningar, som redan så tidigt prydde bergsmansgårdarna i Falutrakten.

»Nohrs egendomen tillföll Dotter Mågarne Lydert Ericsson i Bergsgården, Lars Hansson på Åsen och Ernst Johansson i Korsnäs.» En dotter blev (enl. Jacob Ingelsson) g. m. bergsm. Anders Ericksson i Korsnäs, en annan Elisabeth med Clas Depken till Nohret, † 1634 och begravd i Kopparbergs kyrka (samma som Clas Döpken härövan 1612, enl. Schlegel-Klingspor och Anrep borgare i Västerås »vid 1625» — även Christopher Olsson skall enl. Hammarström ha haft »det tilnamnet Depken»). De hade söner Claes och Christopher, den förre bergsmästare i Väster Bergslagen 1659, i Uppland och Öster Bergslagen 1661, assessor i Bergscollegium 1674, adlad Ankarström 1676, grundare av Söderfors och Älvkarleö m. fl. bruk, † 1702; hans styvson David Futtje (son till handl. och bergsm. Frans F. i Falun, f. i Skottland) adlades med samma namn och nummer — Gustaf III:s mördare Jacob Johan Ankarström var hans sonsons son, ättmedlemmarna kallade sig sedan Löwenström efter kungamördarens maka, f. Löwen. — Christopher Depken, gruvbokhållare, † 1682, och hans hustru Christina Trotzig († 1675, dotter av »Johan den Rike» och syster till Anton T. d. ä.) ha ännu ättlingar i rätt nedstigande led i Falunejden²⁾). Av deras barn blev Petter, f. 1667, lanträntmästare i Gävle (liksom hans son Christopher) och Claes, f. tvilling 1675, »Geschworn i Vestra Kopparverket», Christina blev g. 1:o m. Nils Morling och 2:o m. Jacob Otto d. y., Elisabeth m. Olof Jostson på Efrikgården, Catharina m. Daniel Milander och Maria, f. tvilling 1675, m. bruksinsp. Herman Robsahm.

På Tab. Geogr. 1640 stå Noors gårdarne, 11 bergsfrälsehemman, en lång rad öst om Tijsken och Runns nordvästra vik. 4 hyttor i Falun hörde då hit, Noors hytta, brukad av bergsmän från andra håll, Gamble Noors hytta, där Erich Matzsson i Noor brukade

¹⁾ Ovanst. enl. E. J. Lindberg: Trädgårdsodlingens historia i Dalarna från 15- t. o. m. 1700-talet. Radioföredrag, tr. i Landtbrukstidskr. för Dalarna aug. 1927.

²⁾ Hon var bl. a. fru Karin Hedlund-Bulls mormors mormors mormors mormors mor enl. en av kapten E. A. Klingvall upprättad stamtavla, delvis felaktig såsom i fråga om Christopher Olssons härstamning.

jämte andra, Ny Noors hytta, brukad av Erich Olsson och Ingill i Noor samt Daniell och Knut Ingillson, och Claas Dypkens (!) hytta, där H:u Lissbeth i Noor brukar ensam med sina drängar Erich Persson och Hans Jönsson till smältare och vändare. I andra Faluhyttor brukade Isach och Erich Larsson, Griggens hustru och Jöran i Noor — Jöran Nilsson, fjärdepartsegare liksom H:u Anna, Daniel och Johan Ingilsson, Erich Olsson, Erich Matzsson, Isach och Erich Larsson och H:u Lissbeth — de tre sista hade 6 fjärdeparter var. Gruvdrängar i Bondestöten voro Daniel Hinderesson och Per Jons-son i Noor. — Ovanstående Jöran Nilsson (nämndeman 1659)

K. E. F. 1925

BILD 184. UTHUSLÄNGA OCH FLYGEL, NORSLUND.

hade på sistone det främsta rummet på stolarne i Grufrätten, förtäljer Jacob Ingelsson; han berättas intet hafva gjort längre resa än till Strand (i Vika), fast han blev en mycket gammal man; han hade många söner, men alla äro nu döde. —

År 1663 sålde Claes och Christopher Depken Noor till Kronan — då blev Kongsgården Noret eller Falu Kungsgård landshövdingeresidens och förblev så i hundra år. Dess förste innehavare var Gustaf Duvall; under Nils von Reuterholms tid utgick därifrån och återvände dit Linnés »Resesocietet» — under Bernhard Reinhold von Hauswolffs regering skriver Hülphers: »i Kungsgårds Trägården äro nyligen många [äppel]träd planterade, som med tiden lofwa mycken frukt». Men efterträdaren Joh. Abr. Hamilton såg Kungsgården brinna ned till grunden 1764 och måste flytta in till staden, där han och de närmast följande hövdingarna bodde i hyrd lägenhet, tills Joh. av Nordin köpte nuvarande residenset, som övertogs av Kronan samma år Hans Järta tillträdde ämbetet (1812). Hushagen i St. Tuna var anslagen till sommarboställe, men utarrenderades av Kronan 1835 (och såldes till Bergslaget 1872). Landshövding Lorichs bebodde dock om somrarna Rottneby (se förut sid. 141), och den envåningsbyggnad, som uppförts på den gamla brunna Kungsgårdens plats i Noret (utritad på Wermings karta 1810, en rätt stor plan), var sommarresidens för några av de senare hövdingarna — åtminstone De Maré och Treffenberg och sist hans sterbhus arrenderade gården.

En av Norets många gårdar hette Kongsarfvat eller Ericsberg, belägen där nu Christine nya kyrkogård ligger — där bodde konststatsinspektoren, sedermera bankokommissarien Fredric Munktell, där dog hans son geschwornern Johan Eric M. 1773 och där föddes alla dennes barn, bland dem utgivaren av Westerås Stifts Herdaminne prosten Johan Fredric Muncktell¹⁾. I Länskalendrarna från senare tid omtalas även Konradsberg med Sluss-sågen, 1889 egda av Falu Sägverksbolag, 1893 av godseg. E. Carlström på Hälsinggården,

¹⁾ Se Bil. 7.

BILD 185. ARRENDATORNS STUGA, NORSLUND.

1900 av Falu Vagn- och Maskinfabriks-A.-B. — samt Norslinden, tillhörig handl. H. E. Petrini (1893—1900).

En från Kungsgården avsöndrad gammal bergsfrälseegendom fick namnet Norslund — ditupp leder en allé av lummiga björkar från Slussen och järnvägen. J. M. Bergman skriver 1841: »Norslund är en vacker, välbyggd och väl häfdad egendom med 150 spannl. jord, men ringa bete och skog. Försköningen af detta ställe är nu varande ägarens, Bergsrådmannen Eric Falhems förtjenst.» Han var son till Eric Falhem d. ä.

på Hälsinggården och liksom han och brodern Gustaf på Hälsinggården riksdagsman i Borgarståndet — f. 1788, † 1870, g. 1815 m. sin syssling Johanna Johansson (1794—1862, dotter av bruksförvalt. på Bjurfors i Norberg Hans J.¹⁾). Sonen Hans Eric, f. 1832, också riksdagsman (1862—63 och 65—66), landstingsman och stadsfullmäktig, regementsintendent vid Dalregementet, egde likaledes Norslund och sedan gård i Falun — hans dotter Ebba är änka efter överstelöjtn. Herman Dybeck²⁾).

Sedan egdes Norslund av brukspatron Herman Fredrik Zethelius, f. 1850, † 1917, bergsingenjör (g. 1870 m. Anna Nanny Melkersson från Liljan i Aspeboda³⁾), som på 90-talet sålde egendomen till kronolänsman M. Lissel, förvärfvare av åtskilliga gårdar omkring Falun, nästan en nutidens Jösse Fins-son. Han köpte sålunda också gamla Kungsgården — den låg VSV om nya kyrkogården ner emot Tisken, mellan järnvägen och sjön, 20 à 25 m. från stranden⁴⁾. Järnvägsområdet måste vidgas, vägen längs slussen anläggas — då byggdes där så småningom vid den de gårdar, som nu kallas Slussen. Norslunds gamla manbyggnad ödelades av vådeld 29 okt. 1902, länsman Lissel flyttade Kungsgårdens manbyggnad dit och uppförde den igen på den äldres plats — i en stil som något påminner om indisk bungalow. Nästa egare major Birger Winbladh, verkst. direktör i Bergslagens Bostadsaktiebolag sålde gården 1918 till kronan, arrenderade den och arrenderade i sin tur ut den och bodde kvar där till 1931 — då hade kronan något år förut överlämnat den jämte ett kontant pänningbelopp till Falu stad såsom kompensation för regementets förtunning.

¹⁾ Se Sundbornsboken släkttavla 7 TAB. III.

²⁾ Båda ättlingar av Stormor i Dalom — se Sundbornsboken släkttavla 8 och sid. 91.

³⁾ Se Sundbornsboken sid. 247.

⁴⁾ Enl. benäget meddelande av major B. Winbladh.

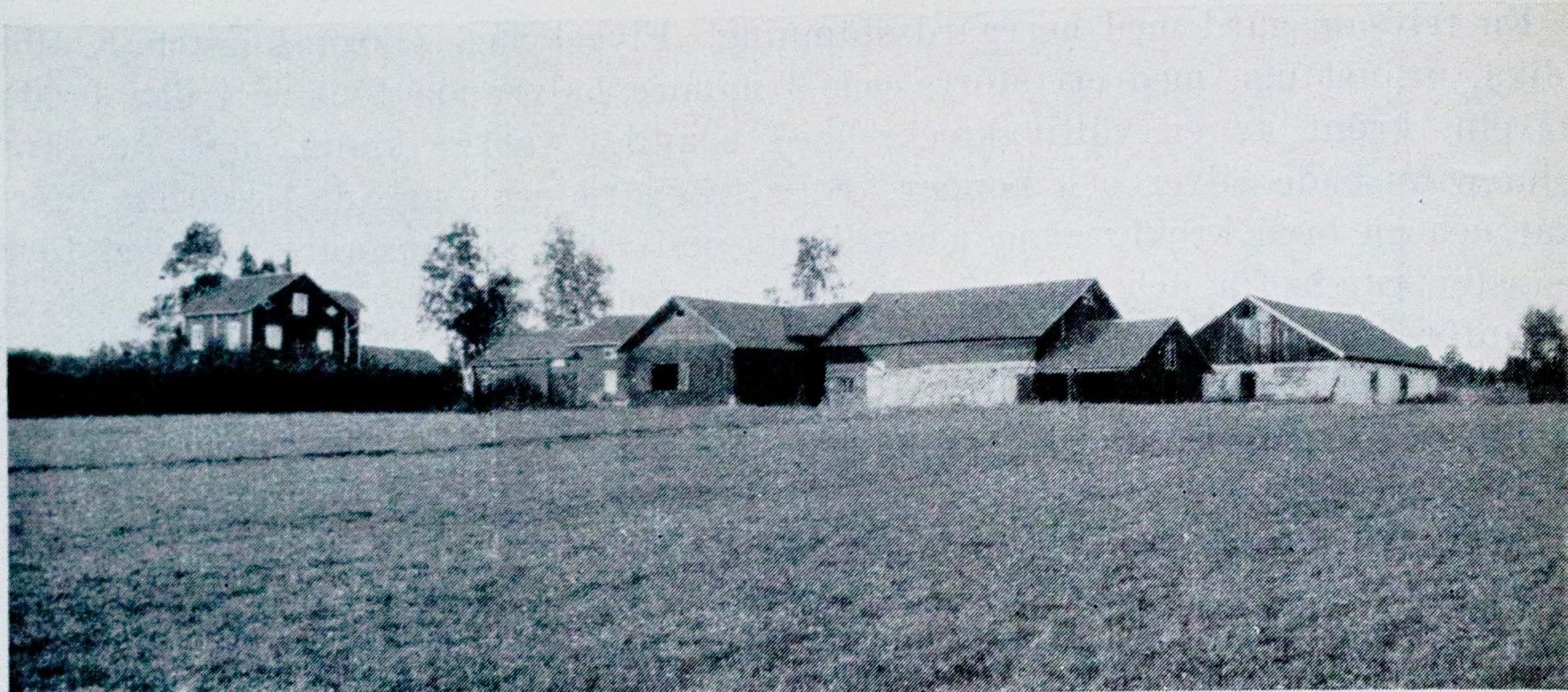

En trivsamt gård med herrgårdsstämning. Flygel med 3 kronsörstenar, alla olika, uthuslänga med ett större och 3 mindre halvrunda fönster i den breda gaveln, krönt av en vällinglocka med ovanligt vacker klang, den lär vara gjuten av både silver och koppar. Stor trädgård och park med knotiga björkar och en bred krokig gång ner till en rund terrass, där fanns tydligen förr en stor rundsoffa och finns än trevliga vårer med soffor och bord vid foten. Ovanför ligger arrendatorsbostaden, en röd parstuga med ny, men rätt bra brokvist, och en förnämlig allé av lind, lönn och ek leder upp till Lillgården, nybyggd av majorens bror kassör Winbladh, nu egd och bebodd av rådman Nils Nordenström — förr bara en punschlund med någon paviljong.

Slutligen kommer man mellan lövträdshäckar upp till förstadssamhället Norslund vid landsvägen till Korsnäs, helt nytt, avsköndrat från herrgården, med folk- och småskola, butiker och kaféer och förr Folkets Park, nu styckad till tomter, mäst bebyggda av järnvägsfolk — strax nedanför nya begravningsplatsen och regementskasärnerna.

Numera går man över Slussbron till den nya Folkets Park jämte idrottsplan och skidbacke uppe i Kvarnberget sør om Tisken.

K. E. F. 1925

BILD 186. ENA NEDRA VARGGÅRDEN.

KRING VARGGÅRDEN

Från Falu stads sydöstligaste hörn vid Slussen gå vi tvärs igenom stan till nordvästra hörnet — genom förstaden Stenslund, mellan en hop nya villor och egna hem i skogen. Bland dem ligger åtminstone en äldre gård med gamla uthus, en stor präktig svartröd loge, en källare med tjocka väggar av slaggtegel och välhuggna gråstensblock. Dessa egna hem äro avsöndrade från Nedra Slätta mitt på stadsgränsen, med en gammal bra stuga — bred gavel, små fönster, goda mått; åkrar runtomkring, kransade av björkhagar, smala raka vita ungbjörkar, bitvis blandade med ungtallar. Övra Slätta en bit väster där-om har en trevlig rappad envåningsstuga, byggd »på 58», med små låga vindsfönster på långsidorna och nyare veranda — enligt somligas uppgift är det den stugan och ej Hästbergs herrgårdsbyggnad¹⁾; här ritade Bergsl. Exp. 1919 av två dörrhandtag av mässing samt en borrhsväng med sniderier och bomärken och ristningen *Ano 1738 DEN 3 OCTOBER*. En härlig hög björk växer mitt på gården, en annan bakom, och fint ligger gården i skogskanten — från en syrénkantad terrass ser man dalen österut, begränsad av en skogklädd ås, över den reser sig tegelbrukets skorsten och stiger Järlindsberget — där syns en del av Kyrkbacken och Högbo med rykande skorsten mot skyn.

Anders i Slätta var smältare i en Faluhytta 1640, Claus Reinich bodde här 1642. På Tab. Geogr. stå 3 täktekarlshemman vid Slättan, på kartan från 1718 Slätta. I Länskalendrarna anges som egare till Slätta: 1878 dels färgaren A. J. Pettersson, dels nämndeman Adrian Andersson på Sandviken, 1893 färg. A. J. Petterssons sterbhus och possessionaten Adrian Andersson på Sveden, 1900 samma sterbhus samt Måns Månsson och hem.-eg. Liss Anders Andersson.

Någonstans i närmaste grannskapet låg en nu försvunnen gård Stubbarvet. År 1539 lydde Stubbearfvet under Prebendam Corporis Christi i Västerås och var förlänt till

¹⁾ Se sid. 97 och framdeles.

Mons Eriksson, Tom Söderbergs karta 1569 har en mindre gård Stubbarvet sydöst om Lövberget. 1571 skattade H: ingridh Hussquina och Eriick i Stubenarfft, 1598 nämnes samme Erik i Stubbnarfwet, på Tab. Geogr. står ett bergsfrälsehemman Stubbnarfwet sydöst om Slättan, där bodde fjärdepartsegaren Per Nielsson i Stubbenare (Pär i Stubnär, Peder Nilsson i Stubnare 1642 — borgmästaren Gerdt Lärman [Gerhard Lohrman] brukade jorden¹⁾ — 1718 är gården borta.

En blockbeströdd tallås skiljer Slättas dalgång från Varggårdens i väster. I den går bäcken från Stångtjärn uppe i norr (med en gammal damm), dess vatten rann förr till Varpsans nordvästra vik vid Bergsgården, men leddes med konst åt sydöst till Ingarvsdammen nära Falu gruva. Ännu på Wermings karta 1810 går Stångtjernbäcken från både Stångtjern och Nästjern åt norr, och på generalstabskartan tycks Stångtjärn ha avlopp åt båda hållen.

Varggården är trots namnet inte bara en, utan flera gårdar, förr vida förnämligare än nu och hemvist för flera kända släkter. Nedra Varggården består av 3, en mindre uppe i sluttningen av lövskogsåsen väst om den vackra odlade dalen med dessa stora lador, två öst om bäcken och dalen, den ena med ny manbyggnad, äldre och nyare uthus, en trivsamt sommarstuga med gemensamt förtak över två dörrar. Den andra är en riktig storgård med tvåvånings manbyggnad inom tät syrénhäck, en liten trevlig stuga vid infartsvägen, stor fägård: stall med väggar av präktiga block under höskulle av timmer, lagård med rappade blockväggar, stor loge med plankväggar, timrade bodar, bland dem en med vällingklocka under sadeltak mellan två gamla kraftiga björkar.

Mellan stora stenmurar stiger vägen i en lång backe uppåt Övra Varggården — två gårdar, den nordligaste (nu egd och bebodd av Bjursfolk) har ny manbyggnad med brutet tak och »stenstuga» liksom i Svärdsjö, en äldre stuga med förstukur, herbre med förtak, gamla och nyare uthus, bland dem knuttimrad röd ladugård med pärttak, inbyggt avträde med hög trappa, skulle i stavkonstruktion, trösklada och på gaveln vedbod i ramverk²⁾. Högt läge på skogsbranten ovan dalgången, bortom den syns en lave och ett par tippar vid gruvan, Gruvberget och blåberg i fjärran.

Den sydligare gården längre ner på sluttningen mot dalen (f. d. Dahls, nu skraddare Erikssons) hade 1803 följande hus enligt bouppteckning efter stigaren Lars Terseri änka Sara Gestrin³⁾: stor tvåvånings manbyggnad om 10

¹⁾ Lundström a. a.

²⁾ B. Exp. 1919, endast planskiss av uthuslängan.

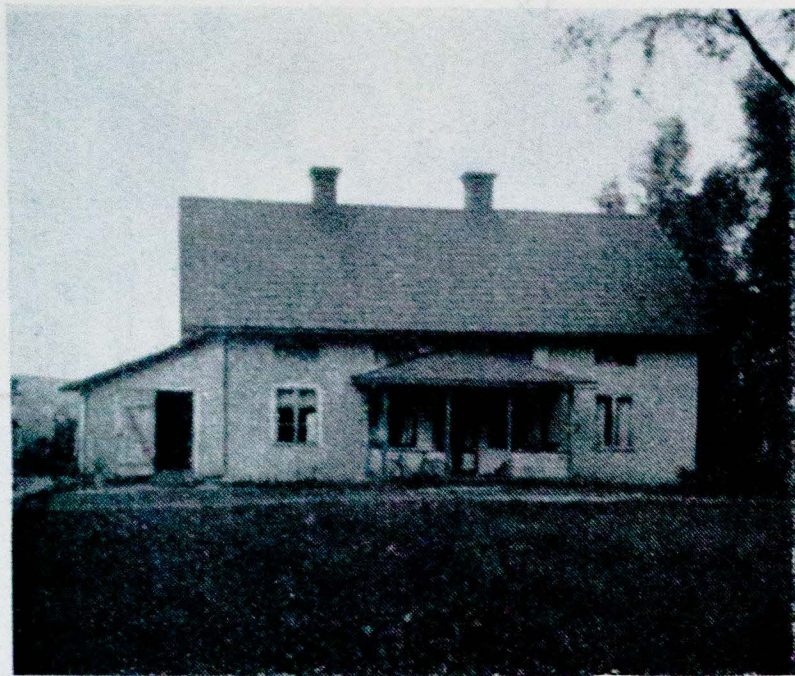
³⁾ Orig. i Falu Stads Arkiv i Landsarkivet, Uppsala, avskr. av dr N. Sahlström. B. Exp. 1919, där gården kallas »Nedra Varggården». — Lars Terserus och Sara Gestrin dogo båda 1803, han var son till rådmann Martin T. i Falun och Agneta Näsman och sonsons sonson till Stormor i Dalom (av hans bröder var Samuel rektor i Sala, Johan Gustaf kyrkoh. på Sollerön); hans farmor var dotter till kyrkoh. Martin Munkteliuss, stamfar för släkten Munktell. Han hade 2 söner, Johan Fredric, gruvfogde i Falun, † 1852 (far till Lars

K. E. F. 1925

BILD 187. KÄLLARE, NEDRA SLÄTTA.

K. E. F. 1925
BILD 188. ÖVRA SLÄTTA.

manbyggnad står mangel- och matbod, grunden efter en äldre lagård är ock i behåll; f. ö. ny manbyggnad, ny stor lagård och stall med vagnslider, trösklada (en äldre och en nyare del) med vandring på mitten, hitflyttad vedbod med svale och skulle, med sexkantknutar och ini delvis obilade timmerstockar, en gammal lada m. m. Vartill kommer en stor förvuxen trädgård med ask, rönn, hägg, syrén, snöbär, spiréa, rosor, fyra präktiga bestånd av libsticka, körsbär och flera stora mycket gamla aplar, kanske planterade av själva Jacob Ingelsson, främst tre 200-åriga rosenhägerträd som bär frukt än idag, bland dem en grov bjässe med en omkrets vid brösthöjd av 2.04 m.¹⁾

En gammal vidsträckt vanvårdad trädgård (omkring 1 hektar) finns ock vid Lövberg²⁾ öst om vägen mellan Övra Varggårdarna — i skog, endast åt sydöst skymta blåberg mellan trädkronorna. Stora lönnar, lindar, björkar, ek, alm, lärkträd, talrika aplar, körsbär, rosor, yviga hagtorns- och slånbuskar, en väldig surtornsbuske — damm med holme och åttkantig paviljong från en riven kägelbana i öster, lekstuga från 1700-talet på en kulle i söder, med plankvägar och flaggstång på pyra-

¹⁾ Enl. E. J. Lindberg: Trädgårdsodlingen i Dalarna, i Meddel. fr. D. H. F. 1917, ill.

²⁾ B. Exp. 1919.

Ulric, organist och klockare i Falun, † 1840), samt Samuel Gustaf, fjärdeparts- och hem.-eg. i Falun, † 1847 (far till Nora, † 1883, g. m. garvaren i Falun Johan Göthe, † 1870, och Ulrica Charlotta, g. 1:o med sin kusin organisten Lars Ulric härovan, 2:o m. Frans Herman Godenius, † 1878, garvare i Falun, sedan handl. i Särna. Enl. Sv. Ättartal 12:504 ff.

rum (övre våningen dock oinredd), 1 gammal mindre byggnad, 2 bodar med 2 bottnar, ett par andra bodar och lider, 1 behållen stallbyggnad med portlider och skjul, 1 gammalt stall, 2 gl:a fähus, 1 stillbod, 1 smedja med kolhus, 1 badstuga, 1 förlorad Kjörna. Den stora manbyggnaden brann 1911 jämte en bryggstuga med tunnvälvd källare, grundmurar efter båda finnas kvar — ett minne av vådelden är ock den brända knuten på en stall- och bodbyggnad av timmer (med två -formigt panelade dörrar). Delvis på grundmuren efter en äldre

K. E. F. 1925
BILD 189. FRÅN ÖVRA SLÄTTA. JÄRLINDSBERGET MITT I BAKGR.

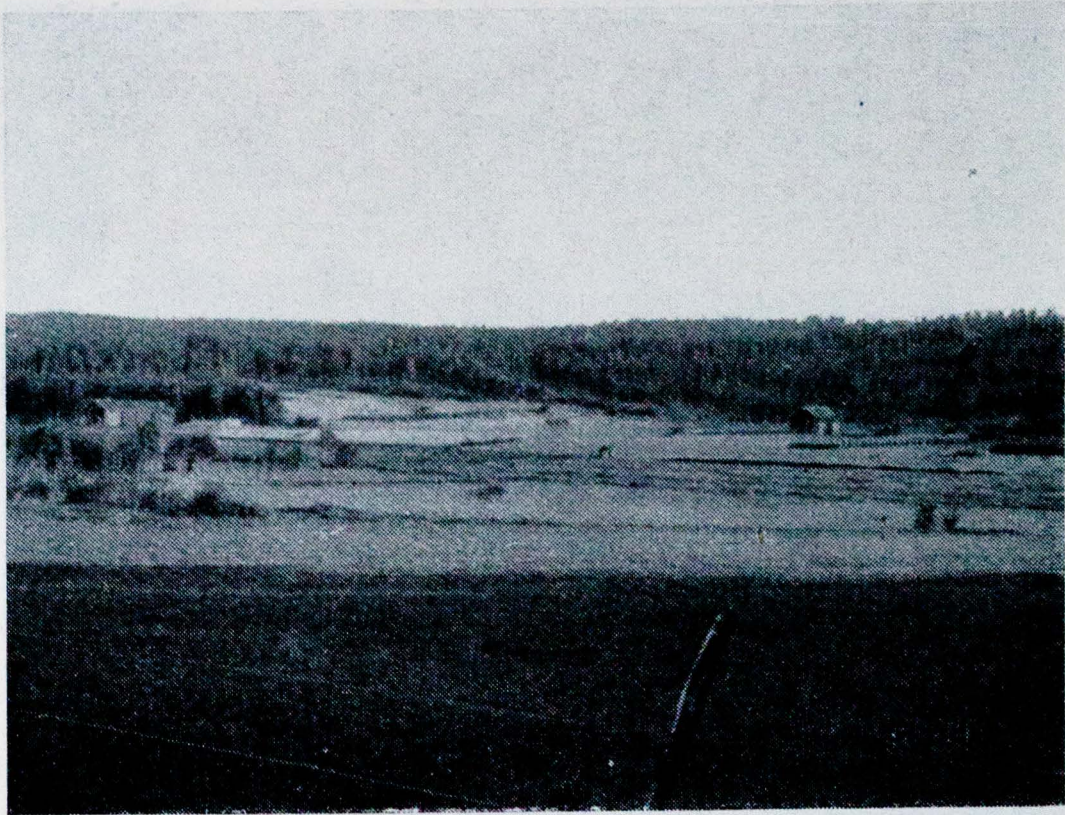
midtakets topp, samt syré-
berså mitt på gräsbevuxen
gårdsplan. Även här grund-
mur efter äldre manbyggnad,
riven efter 1886 och flyttad
till Kyrkbacken; nuvarande
hus äro två flyglar, byggda
omkring 1820, den ena en
parstuga med runda fönster-
gluggar i ytterdörrarna och
fin portal, överstycke på
refflade konsoler med tre
droppar under och rund ski-
va ovan, där bor Bergslagets
arrendator, den andra något
större flygeln mitt emot eges
och bebos av en Bergslags-
tjänsteman och är upprustad liksom en tredje hitflyttad mindre stuga utanför
i väster, tillhörig f. d. arrendatorn. Gården är »götisk», man- och fägård skil-
jas av en väg (förr av staket); ståtliga uthus, däribland stall och lagård
med vällingklocka och matbod på gaveln åt mangården med präktig snedrutig
dörr, trösklada inflyttad från gårdstakten och delvis uppförd på en gammal
lagårdsgrund.

H:u Britta i Löffberg 1571 var välbärgad, hade silver, koppar, 5 kor, 3 ungnöt, 18
getter, 10 får, 2 svin och därtill 10 mark penningar (granne till henne var Biörn i Hagan,
också nämnd som fjärdepartsegare 1539, men gården är försvunnen redan 1604 — såvida
den ej är samma som fjärdepartsegaren Jöran Larssons Haghan 1640). På Tab. Geogr.
stå 3 tåktekarlshemman vid Löffbärget, Elias Larsson, Erich Ersson och Lars Michills-
son i Löffbärgha voro smältare i Faluhyttor s. å. (1640), den sistnämnde och Olof Frans-
son hade tåktekarlsjord där 1642 — gården finns ej på 1718 års karta, men på Wermings
1810. Enligt bouppteckning 1817 efter Johan
Matsson Norberg fanns här då 1 stuga av 3
rum, 1 källare med lider över, 1 stolpherbre,
1 smedja, 1 fähus med foderbod. I bouppteck-
ningen efter bergsm. Eric Hedberg 1823¹⁾
uppräknas inga särskilda byggnader — han
egde både Löffberg, Slätta och en av Varggår-
darna. En av dessa och Löfberget hade också
1878 samma egare, kopparslagare O. Dahl, och
slutligen står Löffberg 1889 såsom tillhörigt
lantbr. Per Olsson och 1900 Bergslaget.

Länsskalendrarna ange vidare såsom egare
till Varggården: 1878 källarmäst. Th. Lindstein,
fabr. J. H. Landin och handl. J. E. Rosberg,
1882 Landin, Dahl och brukseg. Oscar Karlsson
(se förut vid Korsnäs), 1900 Olof Olsson, E.
Gädd Mats Eriksson, Per Olsson, Landin och
åkare J. A. Åkerblom i Falun. Sist äro att

K. E. F. 1925

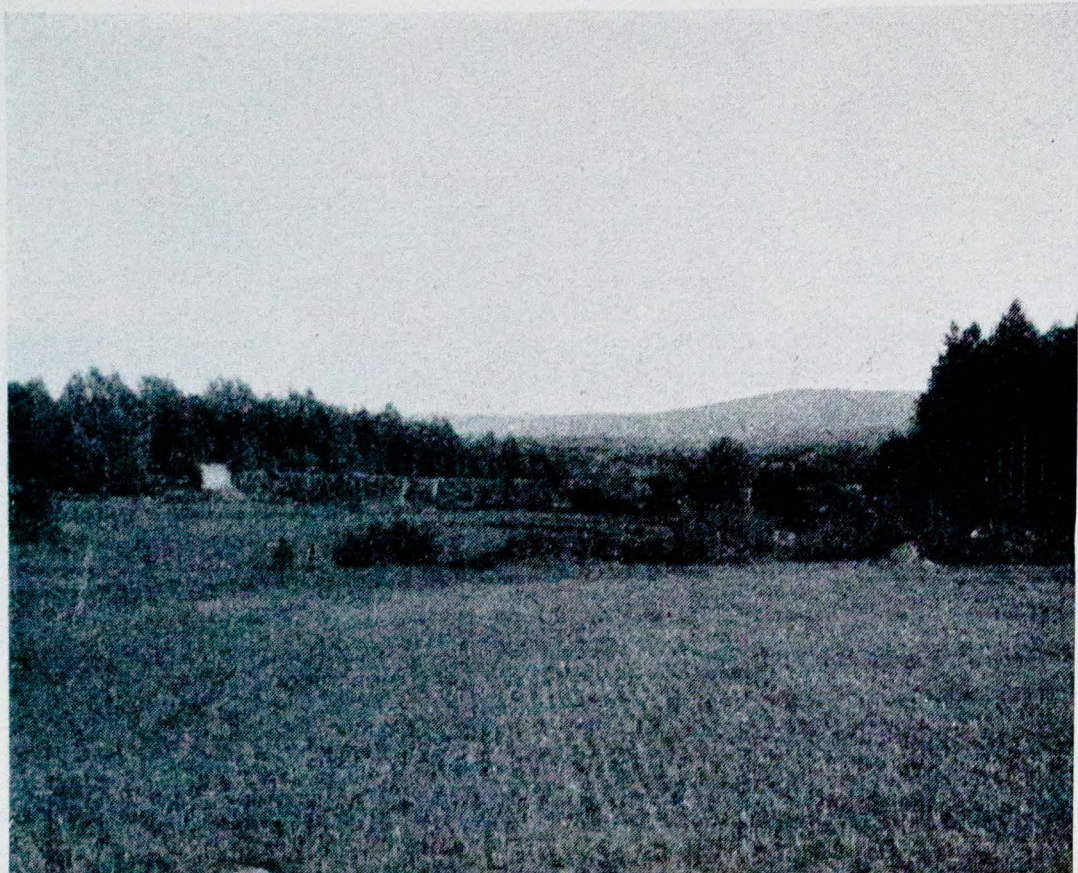
BILD 191. BOD MED VÄLLINGKLOCKA VID
NEDRA VARGGÅRDEN.

K. E. F. 1925

BILD 190. DALEN VID NEDRA VARGGÅRDEN.

¹⁾ Båda orig. i Kprbgs Tingslags arkiv, av-
skr. av N. Sahlström.

K. E. F. 1925

BILD 192. FRÅN ÖVRA VARGGÅRDEN. FALU GRUVA OCH GRUVBERGET I BAKGR.

nämna hem.-egarna Fr. Nordqvist och Erik Nordqvist (f. 1871, † 1932), varjämte Falu stad och Falu kyrkoherdeboställe ega mark i Varggården.

I några få äldre urkunder få de olika Varggårdarna skilda beteckningar. Wermings karta 1810 har Warggården tätt intill stadsgränsen, öf. Warggården därövan, Tab. Geogr. Store Warggården 7 bergsfrälsegårdar söder om Lille Wargegårdens 3 tåktekarls hemman. Litzle Warggården hörde till de efter Måns Nilsson i Aspeboda sakfällda egendomarna, Pål var landbonde där 1539 — Per Påuelsson i Vindersmor var väl hans son, K. M:ts landbonde, som 1571 skattade för 5 skålp. koppar och 2 getter, men ingen ko; Vindelsmora eller Vim-

mermora, såsom gården senare kallas, var kanske en av Nedra Varggårdarna eller låg i alla händelser i närheten. — Enligt C. J. Lundström var Nedre Varggården, Löfberg och Harmsarftet en bergsfrälseegendom 1686, Varggården en annan, Oluf Svensson och Valerian hade tåktekarlsjord där 1642.

Eljest står i regel endast Varggården eller dylikt utan närmare bestämning — så på 1718 års karta Varggården, på Nova Del. Warggårdsbygden. Det torde därför vara svårt eller omöjligt att avgöra, i vilken av gårdarna den bergsmannen eller den släkten bott. — År 1500 omtalas väpnaren Måns Jönsson på Wargagården¹⁾, son till bergmästaren Jöns Hansson Swinhufwud på Höjen²⁾ — således även här en medlem av Swinhufwudätten! Men längre tillbaka träffas en annan släkt: Biörn i Warggården tror Jacob Ingelsson varit den första, som der bot »för 250 åhr sedan», alltså på 1460-talet. Hans son Olof Biörnsson på Wargegården erhöi 1481³⁾ av 10 Tunabor bekräftelse på nyttjanderätten av »allan sin fångna skog» för sina hyttor vid Spjutön (se förut sid 54); hans son Jöns Olsson hade söner Hans, † omkr. 1505, och Oluff Joensson (ionson, Jönsson) i varghiegarthen, som 1505 utfärdade ett salubrev⁴⁾ och senare pantsatte en gård i Longsiö i Tuna till Stig Hansson, men hans måg Peder Andersson⁵⁾ löste igen den 1560, och den tilldömdes 1562 dennes ena son Knut Pedersson (andre sonen Erik Persson var troligen far till Jöran Eriksson i Varggården, som deltog i kalabaliken vid Korgsarvet 1598). Ovanstående Peer Andersson i Wargegården var (enligt Helmer Lagergren) g. m. Olof Joenssons dotter Anna, änka 1539 och troligen syster till fogden Anders Olsson i Varggården, båda fjärdepartsegare liksom Jöns Olsson i Wargaalen, nämnd även 1528 och 1542 — då fick Jöns Olsson i Wargegården och hans arvingar Gustaf I:s öppna brev på 2/3 i berörde hemman. Han var antagligen⁶⁾ son av bergsm. Olof Persson på Gammelberget och g. m. Karin, syster till Christopher Olssons på Rottneby hustru Anna — samt far till Herr Nils i Huseby (Nicolaus, kyrkoh. i Husby 1541), vars son Peder Nilsson egde Nygården i Vika och Klingsbo i St. Skedvi.

Antingen ovannämnde Knut Pedersson var dotterson eller sonsons dotterson till Olof

¹⁾ D. D. 944.

²⁾ Se förut sid. 127.

³⁾ Står felaktigt 1431 i D. D. 79.

⁴⁾ D. D. 199.

⁵⁾ Enl. Jacob Ingelsson måg till Olof Björnsson?

⁶⁾ Helmer Lagergren: Krono- och adelsgods i Dalarna (efter Rasmus Ludvigsson), i D. H. F:s Tidskr. 1927.

Biörnsson, så var han en stor-karl, vars sigill pryder en handling från 1556¹⁾ — befallningsman öfwer hela detta landshöfdingedöme i Konung Erich och Konung Johans tidh, har mestadelen bott på Kongsgården med Borwins Hyttegård [i Falun] och hade Wargården till ett hemman, skriver Jacob Ingelsson; han berättas haft en stor hemtambder Biörn som följde honom, hwart han gick, och lopp för honom när han kom till Byss; en stor kornlada stod länge kvar efter honom, större än någon här på orten. Han hade sitt Bänkerum i gamla Kiörckian, der nu Landzhöfdingens bänk är, och sin graf der wedh med liksten samt sitt conterfeij på gamla

K. E. F. 1925

BILD 193. STALL OCH BOD VID ÖVRA VARGGÅRDEN.

Predikstoln, som togs bort 1618. Han dog 1580, skulle skynda undan en regnskura, men war en stor och tiock man, då har han stulpit om kull och blef dödh, för än han fram kom. Sveriges rikaste bergsman 1571, hade guld, silver och övriga metaller, 1500 mark penningar och alla slags kreatur utom svin, allt värderat till 3688^{1/2} mark.

Samma år skattade i Varregården K. M:ts landbonde Hinriick Nilsson, Mortthin Mickilsson, Hans Jönsson och H:u Kirstin. Och 1612: Jöran Ersson (se ovan 1598), Jonas i Wargården, Carl ibid., Unge Knut Knutsson (sölfskiedh, sölflenkeringh förgylt — hans far) Knut Knutsson (sölfskiedar 2, Ett 4 dalers gull), Jacob och Jöns Knutsson, de tre sista Knut Pederssons söner — han hade 7, de andra voro Hans i Lunsta, Pähr i Wargården och Anders i Hedmora (far till rådman Johan Andersson därstädes, † 1697) — samt 3 döttrar, av vilka Malin († 1595) blev g. m. Christopher Olsson i Noor och Margareta med kyrkoh. Michael Michaelis i Svärdsjö²⁾ — Boëthiusar och Swedenborgar kunna sålunda bland sina anfäder räkna också Knut Pedersson och gamle Biörn i Wargården.

Knut Knutsson, g. m. en dotter till domaren Albrecht Hansson Swinhufwud i Aspeboda, var bisittare i Gruvrätten och kyrkovärd liksom bröderna Jacob och Pehr, den senare en stark man: han var en gång i sin hytta på Gammelberget, de begynte träta om hyttan, då tog han hyttbälgen på axeln och bar den hem och lät dem träta. Han blev ihjälslagen av två bröder på en källare i Falun³⁾, de måste giva hans målsegare 8 skeppund Plåt-Kopar, »desse plåtar woro så tillseendes som stora tegelstenar». Han hade en dräng Carl Erichsson, som när han körde efter den döde tog nycklarna uthur hans bycksäck och gick hem och tog en stor hop penningar i hans kista; han blev sedan en stor bergsman [fjärdepartsegare 1640], som brukade i Damshyttan och kallades Svadden i Roteboo, ty han inlöste av Konung Gustaf Adolf detta hemman (sydöst om Källslätten, sedan tillhörigt bokhåll. Swabs arvingar). »Men huru gick det till ändes med denne Swadden i Roteboo?» Han lurade några herrar i Bergscollegium, att det var ett malmstreck i hans källare, det var lögn, han måste kwista gatulop för omaket. Han blef på sistone så owolen, att han på Constans Colwins Kiällare söp up samma hemman i öl och win, gick sedan med en korg på armen och gjorde korfstickor åt qwinfolken — och blef omsider döder uthi en hytta. Hans måg Hans Carlsson Plogbilen gav sin svärfar en örfil och måste därför sätta halsen till. Allt enligt Jacob Ingelsson — levande tidsbilder.

¹⁾ D. D. 846.

²⁾ Se Svärdsjöboken sid. 86 och här förut sid. 108.

³⁾ 1599 enl. Jacob Ingelsson, men enl. Hammarström levde han ännu 1603 (ogift).

E. J. Lindberg foto.

BILD 194. LUSTHUS FRÅN 1700-TALET VID LÖVBERG.

Den sistnämnde var själv en ättling till Biörn i Varggården, f. här 1641 och † här 1729. Hans far Ingel Nilsson¹⁾ gifte sig hit med en dotter till Jacob Knutsson (se ovan), men gifte om sig 1653 med Karin Columba (g. 2:o m. kronofogden Nils Hansson), dotter av den berömde Uppsala-professorn, sedermera prosten i Husby Jonas Columbus och syster till skalderna Johan och Samuel C. — »den senares anställning i Antiquitets-Collegium under landsmannen Georg Stiernhielms direktorat hade troligen inflytande på system Karins styvson Jacob Ingelssons lust att samla 'gambla Documenter och handlingar om hwad som här i Bergzlagen wore passerat'». Hans bröder blevo också lärda män, Nicolaus Aspmann kyrkoherde i Linde och prost, Jonas Columbagrius rektor i Köping, system Susanna äktade kyrkoherden i Sundborn Olaus Andreæ Hellenius²⁾ — de hade 4 döttrar och 3 söner, bland dem Johan Aspmann, f. 1689, † 1750, kyrkoh. i Lima 1746. En mångbetrodd och märklig man var Jacob Ingelsson, slutligen bergsrådman och flera gånger bergsmännens sändebud till kungs. Främst lever hans minne tack vare den Berättelse om Stora Kopparberget, som han 1716 ingav till Gruvrätten³⁾, en guldgruva som flitigt anlåtats även för denna bok liksom för närmast föregående och efterföljande Dalälvsböcker. När han begrovs, fanns enl. Hammarström »en Gräfskrift lagd i Bänkarne, hwars Auctor är obekant; men förmenes wara Framledne Bergmästaren, sedermera Bergs-Rådet Herr Anders Svab», enl. överskriften »släta Rim» af »S. C. A.» — en ofantligt lång dikt, delvis dräplig men innerligt välmenad: »Jacob Ingelsson en långer man, Aldrig, skarp och mager war han, Om dess lefnad jag något wil rima, Innan han lägges i jordenes gima» (= gap) — — »I ärender war han beskedlig och god, Foglig och stilla till sinne och mod» — och slutet: »Gud gifwe Grufwan det ädla stycke Må blifwa Swerjes smycke, Och sidst at Bergslagens trogna män, Som ännu finnas och lefwa igen, Må få så många ålders år, Som Jacob Ingelsson hade grå hår!»

I sin Berättelse nämner han Wargårds mellan hyttan wid Gamleberget såsom då aldeles öde. År 1640 brukade Lars Mårthensson i Wargården (son till Morthin Michillsson 1571?) ensam sin hytta vid Gambla Bärjet med Bengt Michillsson i Wargården och Albrecht Månsson vid gruvan till smältare. Carl Jacobsson i Wargården (son till Jacob Knutsson?) blåste också i en hytta vid Gammelberget, (hans bror?) Hans Jacobsson i Warrgården i Gamble Nors hytta i Falun, Knut Mårthensson och Michill Larsson i Wargården voro smältare i Faluhyttor, Jöran Ersson och Johan Carlsson fjärdepartsegare. Hyttor funnos då även på närmare håll: Öffre Wargårds hytta låg ödhe, men två andra gingo höst och vår, Wargårds hytta med 3 råsthuus, brukad av Unge Knut Knutsson ensam (råstvändare var Hans Oluffsson i Tåätächten — var låg den?), och Kårare hytta i Waargården bruka och smältta sielffue der vthj».

En av Varggårdens storgubbar var Nils Månsson, nämndeman 1659 (enl. en handling

¹⁾ Son till Nils Månsson i Björssaret, son till Måns Ericksson i Lönnemossa, båda bergsmän.

²⁾ Se Sundbornsboken sid. 41.

³⁾ Orig. i St. Kopparbergs Bergslags arkiv i Kopparvågen, utg. i tryck av Helmer Lagergren 1913 med förord av utg. — Mera om Jacob Ingelsson och hans syskon i Bil. 16.

i Dala Fornsal), kyrkovärd, † 1682 (son till Måns Nilsson i Kårsgården), den främste i Grufrätten uppå bäncken och war ombetrodd Bergslagens Sigill, som då låg vthi en stål-wäska, och hade nyckeln dertill, så att på den tiden fick ingen taga det vth, om han icke war tillstädes. — Förut nämnd är Daniel Jons-son i Wargården (bror till Olof J. i Backa, se sid. 44), g. 1:o m. Anna Zachrisdotter, † 1667 (dotter av Zackarias Ingelsson i Varbo, se sid. 88), 2:o m. Elisabeth Christophersdotter, † 1719 (dotter av Christopher Mattsson i Ingarwet, fjärdepartsegare 1650 och 1685), omgift 1674 m. borgaren och kämnären Daniel Ström, † 1695, stamfar för denna Falusläkt¹⁾ och farfar till bergsrådm. Daniel S. d. y., † 1798, som också äktade en Varggårdskvinna, Elisabeth Isacs-dotter — hennes föräldrar voro »Isacsmor i Warggården» Elisabeth Berger och Isac Isacs-son, f. 1694 på »Nygården eller Bergsgården», son till kyrkovärden och bergsmannen på Ny-gården och Varggården Isac Danielsson, † 1737 (troligen son till bergsm. Daniel Hansson i Bergsgården, som var son till Hans Andersson i »Harmsere vid Bergsgården», fjärdepartseg. 1640). Brita Isacsdotter i Varggården, tydligen syster till Isac Isacsson, blev g. m. Johan Mo-ræus, f. 1699 (son till bergsrådm. Daniel M., 1677—1748, Jesper Svedbergs systerson och Sara Lisa Linnés farbror).

Ätminstone en familj av den (enl. Helmer Lagergren) mycket svårutredda och i Sven-ska Ättartal mycket ofullständiga släkten Brander har också varit bosatt på Varggården. Eric B. (1697—1748, troligen son till Eric B. d. ä. på Yttre Åsen) var bergsman först i Uggelviken, sedan här från 1732, här dog hans hustru Elisabeth 1750 och föddes åt-minstone hans yngste son Eric 1740 († 1800, bergsm. i Gassarvet, ditgift 1761 — se förut samt Bil. 15).

Nu dra vi vidare västerut — där är ett landskap för sig, mörkare och tyngre än herrgårdsbygderna norr och öst om Falun. Kanske möta vi där den länge magre blide hävdatecknaren Jacob Ingelsson eller hans anfader den digre befallningsmannen Knut Pedersson, ättling av Biörn i Warggården, där han går omkring med sin hemtamda björn i dessa bergiga vildmarkers stor-skogar, som än idag fylla hela denna västra del av socknen med dess spridda smågårdar — vilka dock förr voro ännu fler och större, delvis myndiga bergs-mans- och frälsegårdar långt bort i omarken.

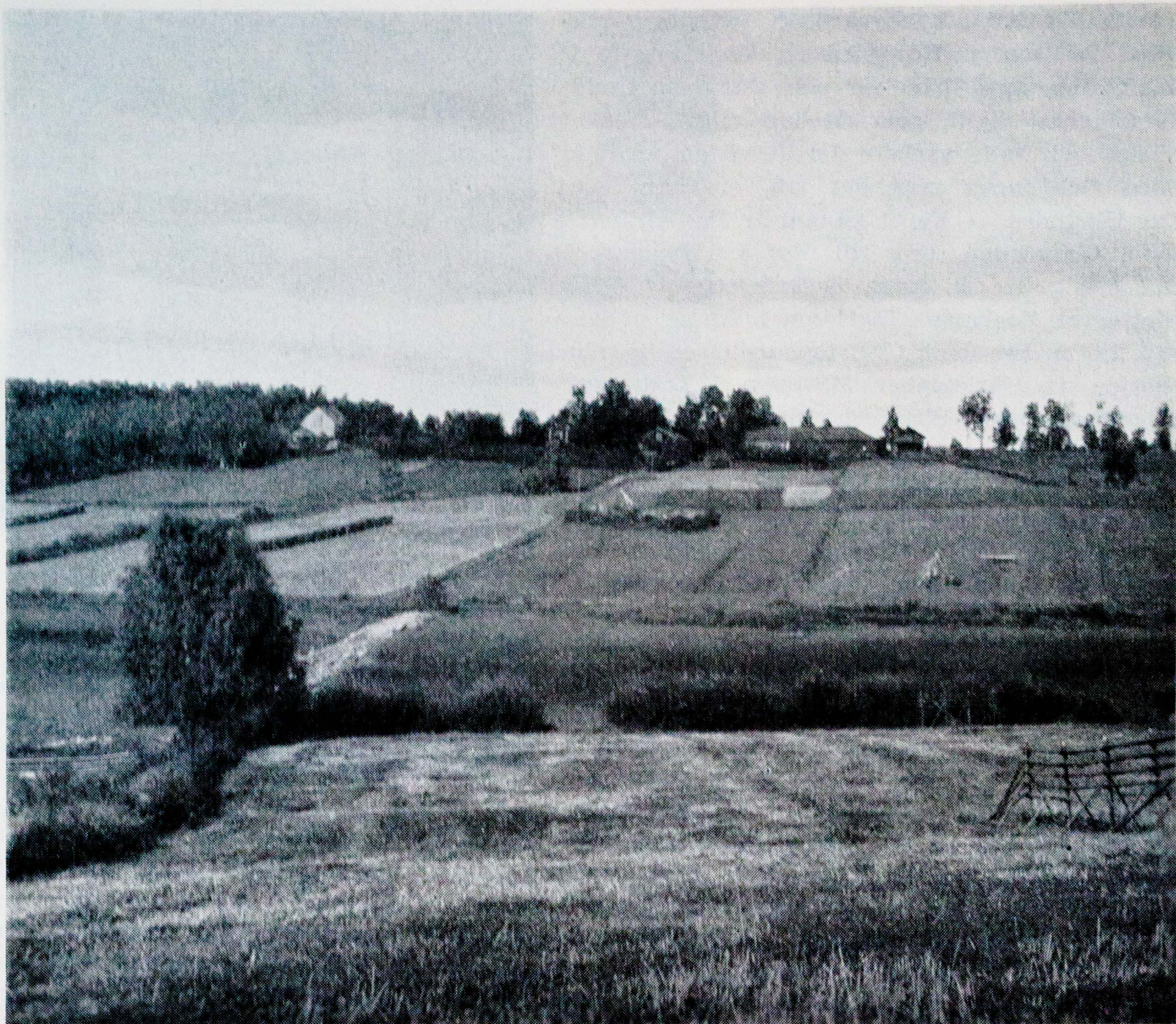
¹⁾ Se längre fram vid Morbygden och Bil. 17.

K. E. F. 1925

BILD 195. GAMLA STUGANS PORTAL.
LÖVBERG.

K. E. F. 1925

BILD 196. STORA KÅRARVET FRÅN SÖDER. VÄGEN ÖVER DAMMEN I MITTEN T. V.

RUNT ÖNSBACKDAMMEN

En stilla skogsstig leder från Övra Varggården åt sydväst, först starkt uppför, sen bitvis genom vacker ungtallskog — till Nästjärn, där ett litet rött dammhus av timmer står vid bäckens utlopp (den rinner till Stora Vällan). Sör om tjärn ligger Stora Glamsarvet högt och fint — trevlig vitrappad envånings manbyggnad, liten prydlig röd stuga bredvid, gammal källarbod med spåntak, ny ladugård — utsikt över sluttande åkrar, Önsbackdammens dalgång — dammen själv syns inte, men Västanbäck i sydöst, Skyttgruvan med skorsten och en glimt av Vällan i sydväst, och åsar i fjärran.

Rakt i söder nära Önsbackdammens västra ända ligger Lilla Glamsarvet,

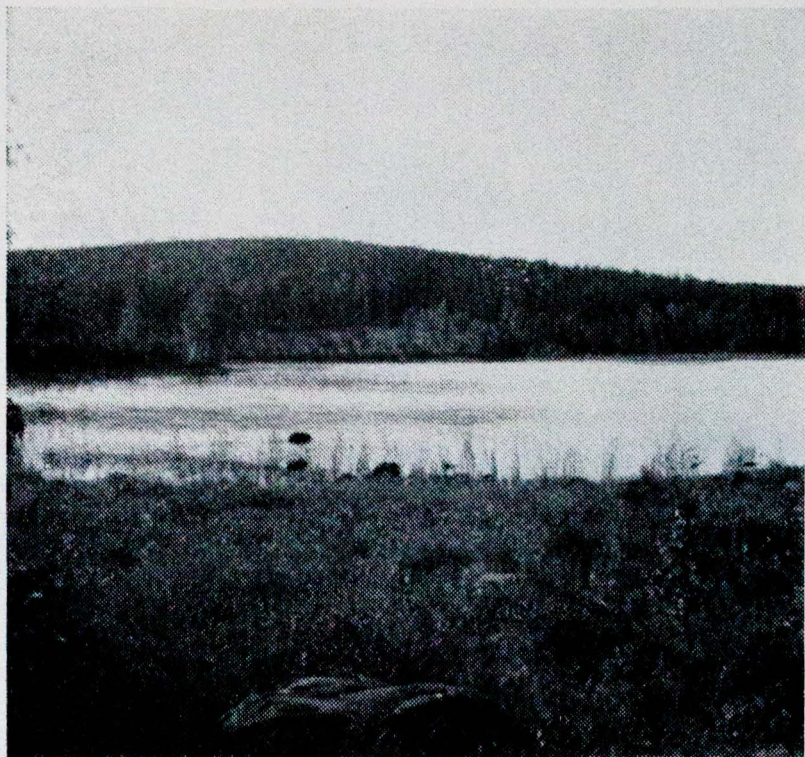

en upprustad gård. Den och Stora kallas på generalstabskartan Ned. och Öf., men med Nedra Glamsarvet betecknas nu en annan gård ett stycke österut, helt nybyggd av nuvarande egaren trädgårdsmästare E. J. Lindberg — han köpte den av grosshandl. S. E. F. Lindström, har stor handelsträdgård med växthus här och butik vid Falugatan i stan. Vackert läge högt i överkanten av starkt sluttande åkrar med ett smalt skogsbälte vid foten och därnedan dalen med Önsbackdammen, Västanbäcks och Dammens gårdar på andra sidan, Kunterbergets topp i norr, berg i Aspeboda och t. o. m. ända neråt Grangärde i sydväst.

Här ha vid plöjning hittats 3 stenyxor, som dock ej tillvaratogs, och här finnas 1600-talsgrunder efter två gamla gårdar, en vid Lindbergs och en strax norr om trädgården. Där ligga socknens värsta stenrösen, där är det rätta gamla Biskopsberget, anser den kunnige, uppslagsrike och hängivne bygdeforskaren örtagårdsmannen, och hit förlägger han ej endast Biskopsänge och Biskopsströmmen — ursprungligen bara en bäck, varom namnet Västanbäck otvetydigt vittnar, sedan uppdämd till Önsbackdammen —, utan också det ena av Kopparbergets två äldsta kapell före gamla Kiörkian ¹⁾, enligt Jacob Ingelsson beläget »wed nedre Gamelberget vth med en bergzklippa, der ännu kan vthwisas rum och ställe, hwarest det stått hafwer, och strax der wed har bot en Biskop, som vthaf Påwen i Rom har fått sin fullmakt, wedh namn Nicolaus — — och alla dee ägor, som ofwanför samma plats har warit, der dee stora stenrösien ligga, kallas Biskopsberget, men åter dee ägor, som nedanför äro, kallas Biskops ängie, men nu för tijdhen är största delen förderfwat

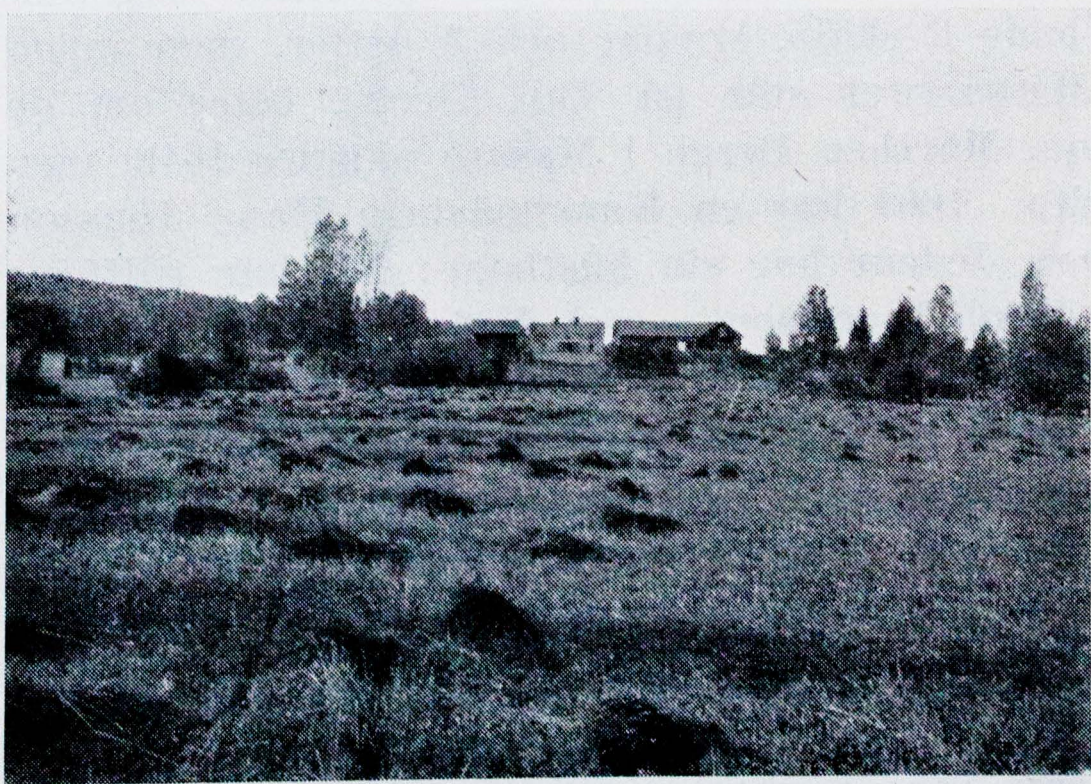
af den starka rost röken.» Biskop Nicolaus Michaelis eller Nils Michaelsson, † 1401, hade »förskaffat sig betydligt bergsbruk wid Kop-

¹⁾ Byggd på 1400-talet. Kopparbergs socken nämnes såsom sådan första gången 1414, förut hörde den till Torsång och kanske en tid åtminstone delvis till Tuna (se förut sid. 50) — varom närmare i nästa bok om Falu stad och gruva. — Hammarström räknar upp 4 kapell här, men ett i Kämparvet har troligen aldrig funnits, ett annat var säkerligen Olsbacka kapell i Aspeboda.

K. E. F. 1925

BILD 197. NÄSTJÄRN VID ST. GLAMSARVET.

K. E. F. 1925

BILD 198. ST. GLAMSARVET.

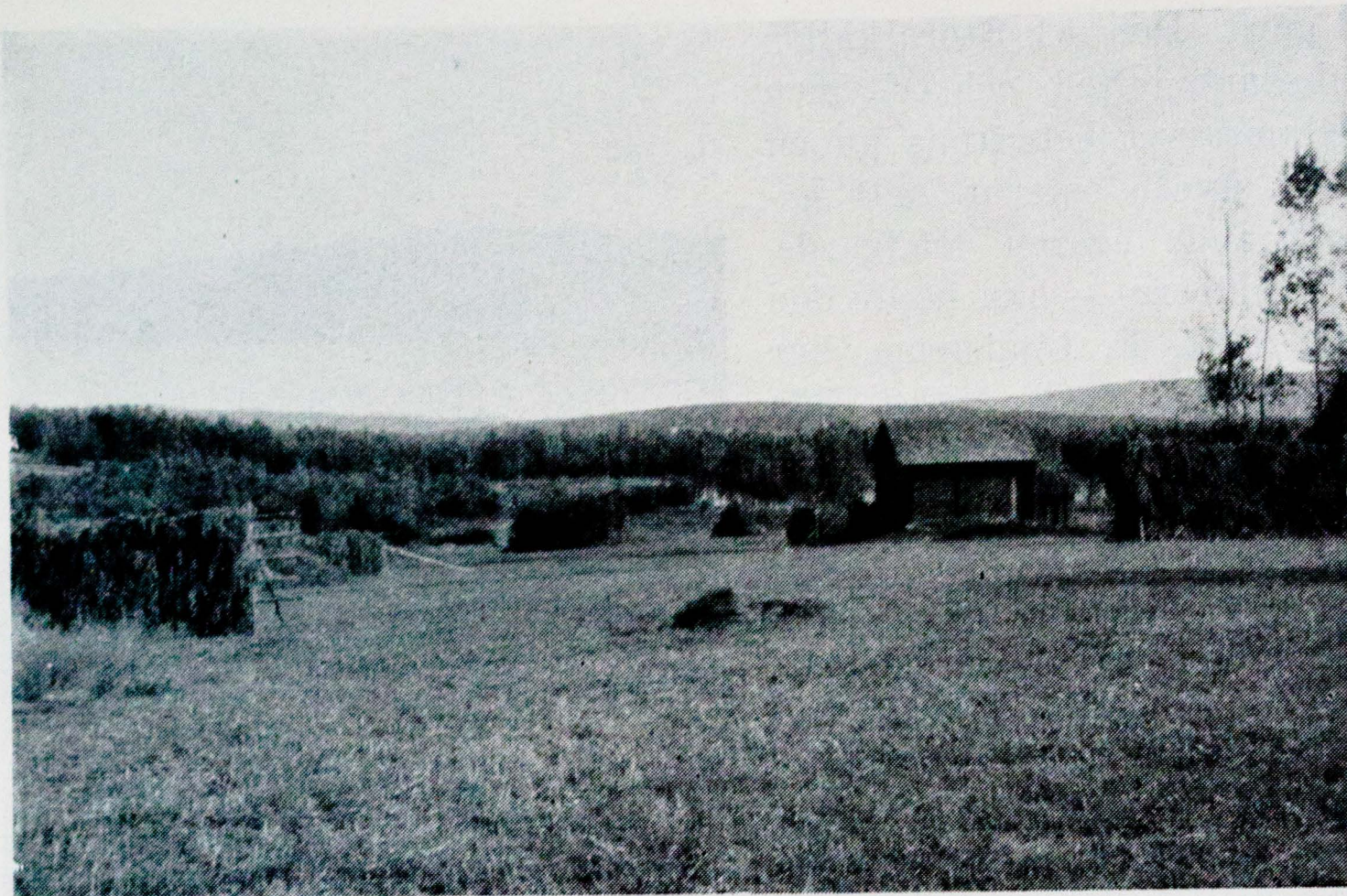

BILD 199. UTSIKT FRÅN ST. GLAMSARVET.

K. E. F. 1925

parberget»,
 en hytta
 »westnor-
 dan näst
 Grufwober-
 gena» i den
 ström, som
 sedan blef
 kallad Bi-
 skopström-
 men, med
 tillhörande
 rostrum
 och gruf-
 del, vilket
 allt han
 fick behål-
 la, när
 Kopparber-
 get genom

Riksens Råds beslut 1396 helt och hållet lades under Kongl. Maj:t och Kronan och jämte mycket annat tillerkändes Drottning Margareta som livgeding.¹⁾

Något senare sålde Andor Joansson en hytta i Biskopsströmmen till Jöns Björnsson, vars änka Helena Sigurdsdotter 1427 avyttrade den och en bredvid belägen gård till biskop Olof Knop i Västerås, och 1434 utfärdades salubrev till samme biskop och Västerås Domkyrka av Sywr i mathisarff (Sjur i Mattsarvet) på en därstädes belägen hytta samt »all then bijgningh som iak bijght hadhe paa kirkians strøm, som liggiandhee är hoos biscops ængh ok mællen for:de mathis arff ok grwen a kopper bergh»; slutligen säljer Valborgh Mattissadotther 1437 till samme biskop $\frac{1}{3}$ i thet gods, som kallas Matthisarff²⁾. — Morthen Matsson j Matzarff var syneman 1545³⁾, Hust: Sigriidh i Mattszarfftt skattade 1571 (hade 6 skålp. koppar och 3 getter, men ingen ko). Ett bergsfrälsehemman Massarfwet står på Tab. Geogr. öster om de nordligaste Gamblabergsgårdarna, Märthen Bergh i Masare nämnes 1640, men 1642 är Massarfwet »aldeles öde». 1604 har en Konstmästare Hans Jönsson bott i Massaret, derest nu Johan Jedeur har sin hästhage; der har tillförne varit en gammal gård, skriver Jacob Ingelsson — och Kröningssvärd: Mattesarf en vid Kopparberget belägen tägt, som genom skyfloden 1666 blef förhärjad.

Matsarvet antages ha legat nere mellan Gammelberget och Gamla Herr-

¹⁾ D. D. 52 och 53 samt Muncktells Herdaminne. Under korrekturläsningen gör Helmer Lagergren mig uppmärksam på, att D. D. 52 — ett salubrev av år 1396 — helt och hållet är en förfälskning av Nicolaus Rabenius (se sid. 127 not 1). Sannt är att biskop Nils innehaft »tu par bälgar» vid Kopparberget, men hans tillnamn Michaelis (Michaelsson) är diktat av Rabenius, och han levde och verkade ännu 1402. Se Nils Ahnlund: Nils Rabenius, Sthlm 1927, sid. 63 ff.

²⁾ D. D. (78 och) 863, (82 och) 865, (båda felaktigt tr. i Tuna Minne) samt 867.

³⁾ D. D. 685.

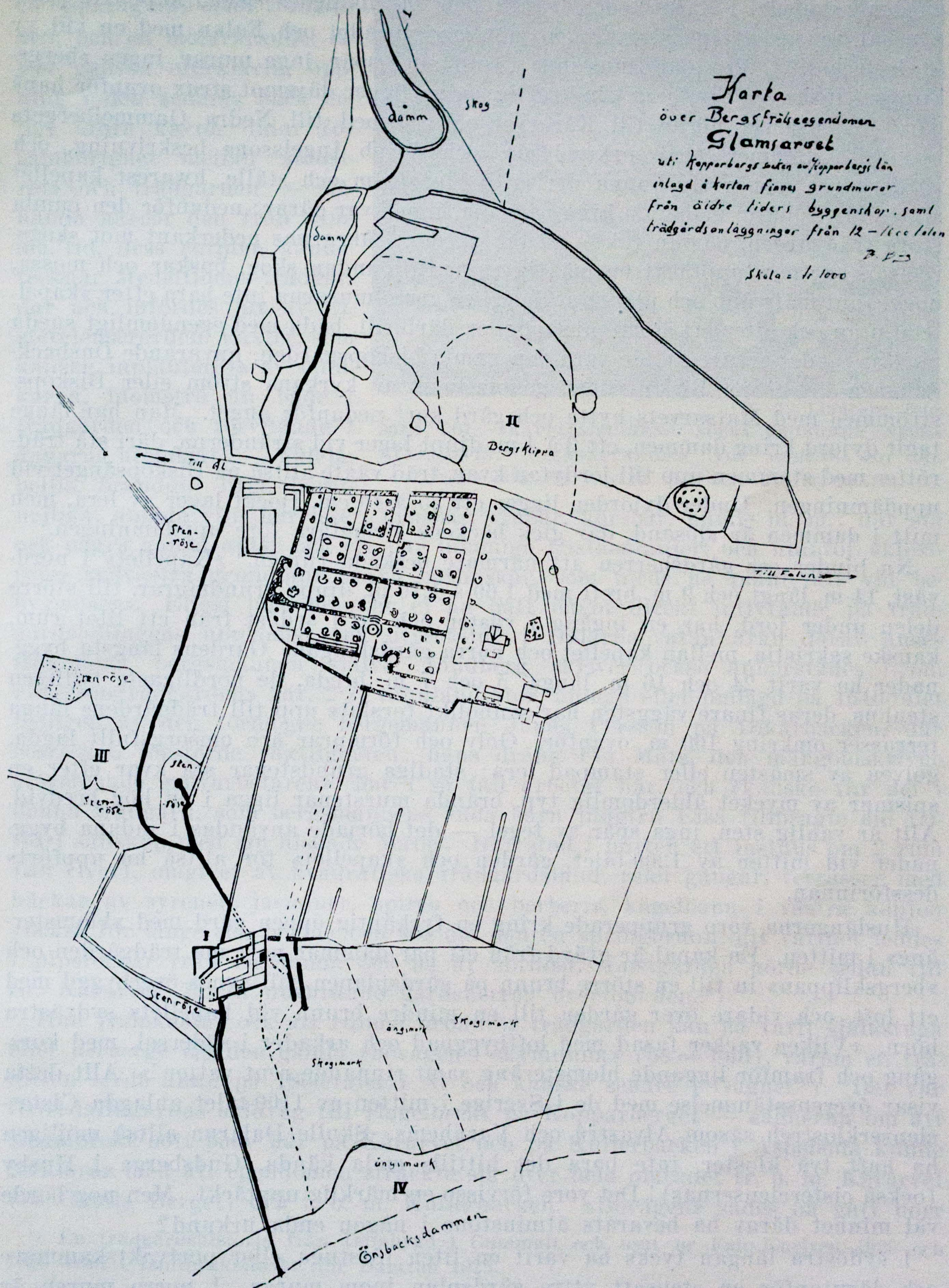

BILD 200. KARTA ÖVER NEDRA GLAMSARVET, RITAD AV B. BOBERG 1932. NUVARANDE GÅRDEN I MITTEN T. H. OM TRÄDGÅRDEN, RUINEN I NEDRA VÄNSTRA HÖRNET. LUSTHUSET MITT I TRÄDGÅRDENS ÖVRA OCH SPRINGBRUNNEN MITT I DESS NEDRA DEL.

gården (stadsdel i Falun), och traditionen har likaledes såsom kapellets plats utpekat »en avsats på sluttningen mot gruvområdet och Falan med en vid vy åt detta håll¹⁾. Men där finns inga räder eller spår, inga murar, ingen »bergsklippa», invänder Lindberg. En kraftig sådan ligger däremot strax ovanför hans gård, Glamsarvet hörde till Kårarvet och därmed till Nedra Gammelbergets by, allt stämmer med urkunderna och Jacob Ingelssons beskrivning, och gårdsegaren menar sig kunna utvisa ej blott rum och ställe, hwarest kapellet stått hafwer, utan måhända även vad som finns kvar därav: nedanför den gamla stora trädgården, nästan rakt väst om gården i åkrarnas nederkant mot skogsremsan har han upptäckt en mäktig ruin, röjt undan skog, buskar och mossa, noggrannt mätt upp och planritat de grova grundmurarna inte bara efter »kapellet», utan ock efter ett större huskomplex därtill, båda med egendomligt sneda vinklar — det senare kunde vara den gamla biskopsgården, nuvarande Önsbackdammen det forna Biskopsänge, genomflutet av kyrkans ström eller Biskopsströmmen med Matsarvets hytta och gård kort nedanför ängt. Man har länge tagit dyjord kring dammen, ett 3 à 4 m. djupt lager vid stränderna, däri stå trädrotter med stammen upp till jordytan kvar, träd växte alltså på Biskopsängen vid uppdamningen. Under dyjorden ligger ett 35 à 40 cm. tjockt lager av lera, men mitt i dammen är sjösand, där gick bäckens strömfåra före uppdamningen.

Nu bjuder oss gårdsherren att närmare beskåda ruinen. »Kapellet» i nordväst, 14 m. långt och 9 m. brett med 1,60 à 1,70 m. djupa grundmurar, till större delen under jord, har en ingång i väster och en i sydöst från ett litet rum, kanske sakristia, mellan kapellet och norra gårdslängan. Gårdens längsta byggnader ha varit 24 och 16 m. långa, 5 och 7 m. breda, de nordligaste tydligen stenhus, deras finare väggsten har sannolikt forslats upp till trädgårdens långa terrasser omkring 100 m. ovanför. Golv och förmurar äro omsorgsfullt lagda, golven av småsten eller stampad lera; stadiga grundstenar stå kvar efter en spismur av mycket ålderdomlig typ, brända murstenar ligga i en hög bredvid. Allt är vanlig sten, inga spår av tegel — det började användas i sådana byggnader vid mitten av 1200-talet, gården och »kapellet» tör alltså ha uppförts dessförinnan.

Huslängorna voro grupperade kring en fyrkantig öppen gård med »blomsteräng» i mitten. En kanal är grävd från ett par dammar norr om trädgården och »bergsklippan» in till en större brunn på gårdsplanen, till synes överbyggd med ett loft, och vidare över gården till en mindre brunn vid kapellets sydvästra hörn. »Vilken vacker fasad med loftbyggnad och arkader i södersol, med korsgång och framför liggande blomsteräng samt rinnande rent vatten!» Allt detta visar överensstämmelse med de i Sverige i mitten av 1100-talet anlagda Cistercienserklöstren såsom Alvastra och Varnhems. Skulle Dalarna alltså möjligen ha haft två kloster, inte bara det hittills enda kända, Gudsberga i Husby (också cisterciensernas)! Det vore förvisso en märklig upptäckt. Men nog borde väl minnet därav ha bevarats åtminstone i någon enda urkund?

I sydöstra längan tycks ha varit en liten förstuga eller portvaktskammare och därutanför en stensatt yttre gårdsplan inom murar. I norra muren är

¹⁾ Tom Söderberg a. a. sid. 360. På hans karta från 1569 står Matsarvet nordväst om Ingarvsdammen och öst om Vargårdsbäcken.

en öppning upp emot trädgården, och en motsvarande, eljest ganska oförklarlig öppning i den senares häck enligt äldre kartor talar för samhörighet mellan »klostret» och trädgården — måhända härrör den från samma tid, dess rutplan kännetecknar Medeltidens trädgårdar och infördes hit av Cistercienserorden. Växter, som kanske inplanterats av munkarna, blomstra än både i trädgården och förvildade i ängarna utomkring — akleja, bellis, brandgul lilja, borstnejlika, dubbla vita narcisser, krusbär, vinbär, körsbär, humle m. m.; där stå ock några gamla aplar och ett par lummiga hästkastanjer, och utanför »klostrets» sydvästra grundmur »växa bärbuskar, som torde ha planterats vid bebyggelsen». Eljest lära munkar ej ha haft något direkt inflytande på trädgårdsodlingens uppkomst och utveckling i Dalarna, utan äran därav anses tillkomma bergsmännen själva. Lindberg skriver också annorstädes¹⁾ om »Lusthusträdgården» här, $2\frac{1}{3}$ tunnland stor, anlagd eller omlagd på 1640-talet troligen av den förmögne bergsmannen Jonas Persson på Dikarbacken, där roströken förstörde växtligheten; hans dräng Fet Mats, den mångomskrivne »förstenade gruvarbetaren», har i så fall arbetat här, och »kanske var det i denna trädgård, som bergsmannens enda barn jungfru Elsa tillbragte sin fritid i sällskap med sin älskade Mats». Där stod i mitten ett lusthus om 2 rum (nu rivet), omgivet av kvadratiska trädgårdsland, raka gångar, terrasser med häckar av syrener, jasminer, spiréa och berberis, kägelbana i västra kanten (också för länge sen borta) och sør om den en springbrunn, dit vattnet leddes i pipstockar från en damm 300 m. åt nordöst. Lustgården hörde sedan till St. Kårarvet, innan nuvarande gårdsherren övertog den.²⁾

Han framkastar ock att ruinen nedanför trädgården kan ha varit själastuga eller herberge vid den gamla »bövägen i skymunna» (bö = bud), varom en tradition levde ännu på 1860-talet i Ål och kanske senare i Gagnef³⁾. Det var Österdalingarnas skidväg till Engelbrekt på Kopparberget — sägnerna om att Engelbrekt bott både här på Kårarvet och på Kullerbacken i Aspeboda kunde förklaras med att egendomen sträckte sig över hela området fr. o. m. Kårarvet (= Gamla Berget) och t. o. m. Kullerbacken. »Bövägen» sades ha gått norr

¹⁾ En trädgårdshistoria från Dalabygd i Gammalt och nytt ur Falu-Kuriren 1925 och 1926 samt i Lantbrukstidskr. för Dalarna 1925.

²⁾ A. Hallanders karta 1854—55 över »St. Kårarvets Lusthus», orig. i Lantmäterikontoret, Falun.

³⁾ Enl. —n i Gammalt och nytt ur Falu-Kuriren 1923—24.

E. J. Lindberg foto.

BILD 201. »KAPELL»-RUINENS SÖDRA GRUNDMUR, NEDRA GLAMSARVET. STENSÄTTNINGEN VID MURENS FOT ÄR »BRED SOM EN VANLIG VÄG OCH $1\frac{1}{2}$ M. DJUP».

E. J. Lindberg foto.

BILD 202. PÄRONTRÄD VID NEDRA GLAMSARVET, »ROTSKOTT FRÅN ÄLDRE TRÄD I DEN URGAMLA TRÄDGÅRDEN». SYRENHÄCK T. H., EN GLIMT AV DAMMEN T. V.

om den vanliga vintervägen (Gimmen—Nedra Vallsan—Kullerbacken—Aspan—Mörtsjön—Vällan—Gammelberget), som troligen bevakades av fogdeknektar — och den utgjorde kanske (enligt Lindbergs antagande) en bit av en stor gammal väg från Norge genom Särna och övra Väster Dalarna till Järna—Leksand—Ål och vidare över Gryssen, norr om Övra Vallsan, mellan Holsjön och St. Aspan, förbi Björkarsbo och Puttbo, norr om Glamsarvet (mellan Lindbergs och »bergsklippan») och norr om Kårarvet. Sedan mötte den i rät vinkel en annan väg från Norge, genom Malung—Floda—Gagnef—Amsberg—sör om St. Aspan—genom Morbygden och norr om Korsgården, som då kunde tänkas ha fått sitt namn av det stora vägkorset, ty där kom ock en väg från söder, använd av Gustaf

Wasa 1528: från Tuna genom Torsång—Ornäs—Olsbacka—över Kapellsbergen (där låg Olsbacka kapell i Aspeboda) samt mellan Södra och Stora Vällan. Från vägkorset drog Gustaf Wasa vidare med »bövägen» åt öster förbi Ingårdsdammen till Kopparberget och därifrån till Korsnäs och storgäsen uppåt Hälsingskogen. Nedra Glamsarvets kapell eller kloster eller herberge eller vad det kan ha varit skulle då ha legat vid en gammal viktig förbindelseled mellan Västerhavet och Östersjön, tvärs över hela Skandinaviska halvön, och i så fall haft en stor uppgift att fylla!

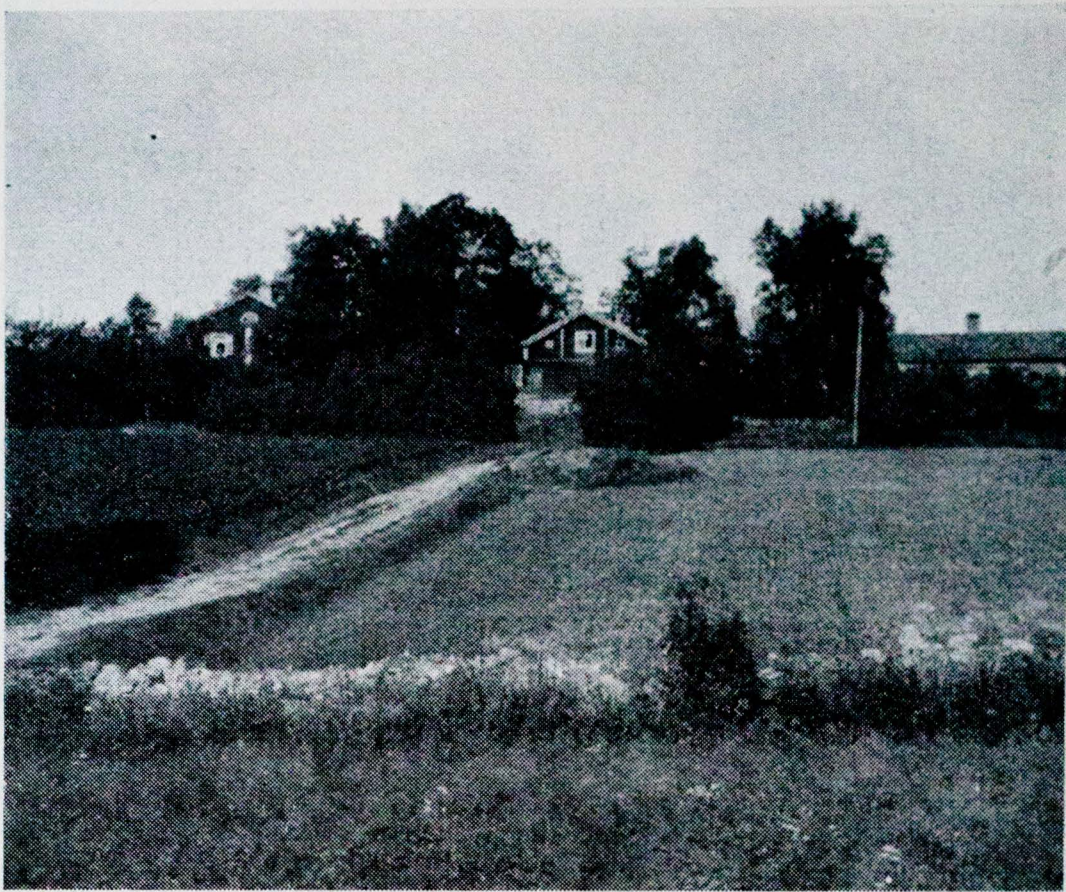
Så långt E. J. Lindberg¹⁾, vars slutsatser och antaganden emellertid skarpt bestridas av Helmer Lagergren²⁾. Han hävdar äldre forskares åsikt att kapellet och Matsarvet legat längre nedåt staden liksom Biskopsströmmen — 1434 säges ju också Kyrkans ström och Biskops äng ligga mellan Matsarvet och gruvan —, och Glamsarvet kan omöjligt ha hört till Nedra Gammelbergets by, då det är beläget *ovanför* Övra Gammelberget. Och han menar att ruinen helt enkelt är resterna antingen av en vanlig större bergsmansgård — av trä, men med stadiga grundmurar för den sankta markens skull — eller (knappast troligt) av en gammal kopparhytta med kolbäddar, malmbås, skrädplan m. m. (Glamsare hytta 1640, Glamsarshyttan hos Jacob Ingelsson) — själva masugnen skulle i så fall ha stått uppe i hörnet på »kappellets» plats, en liten ström fanns ju där ock. Uppgiften att en biskop *bott* här eller annorstädes i gruvans närhet lär stödjat sig på en av Rabenius' urkundsförfalskningar — om ock

¹⁾ Ovanstående dels efter hans enskilda meddelanden, dels ur hans manuskript »Kopparbergets äldsta kapell funnet?» (med 2 kartor och en planritning), som välvilligt ställts till min förfogan — sedan tryckt i F. L. T. 22.2.1933.

²⁾ I flera kritiska uppsatser (med svaromål av E. J. Lindberg) i F. L. T. och F. K. febr.—mars 1933.

både Nicolaus och Olof Knop hade gård och hytta där —, och att cisterciensermunkar skulle ha hållit till här och t. o. m. varit gruvans upptäckare eller åtminstone den första ordnade gruvdriftens upphovsmän är nog en ogrundad och onödig gissning. Hur som helst — här önskar man att stenarna kunde tala, de skulle säkert i alla händelser ha mycket att förtälja, och de komma kanske att göra det: fyndet är anmält till Riksantikvarie-Ämbetet, och resultatet av en sakkunnig utgrävning motses med spänd förväntan. —

K. E. F. 1925

BILD 203. ST. KÅRARVET.

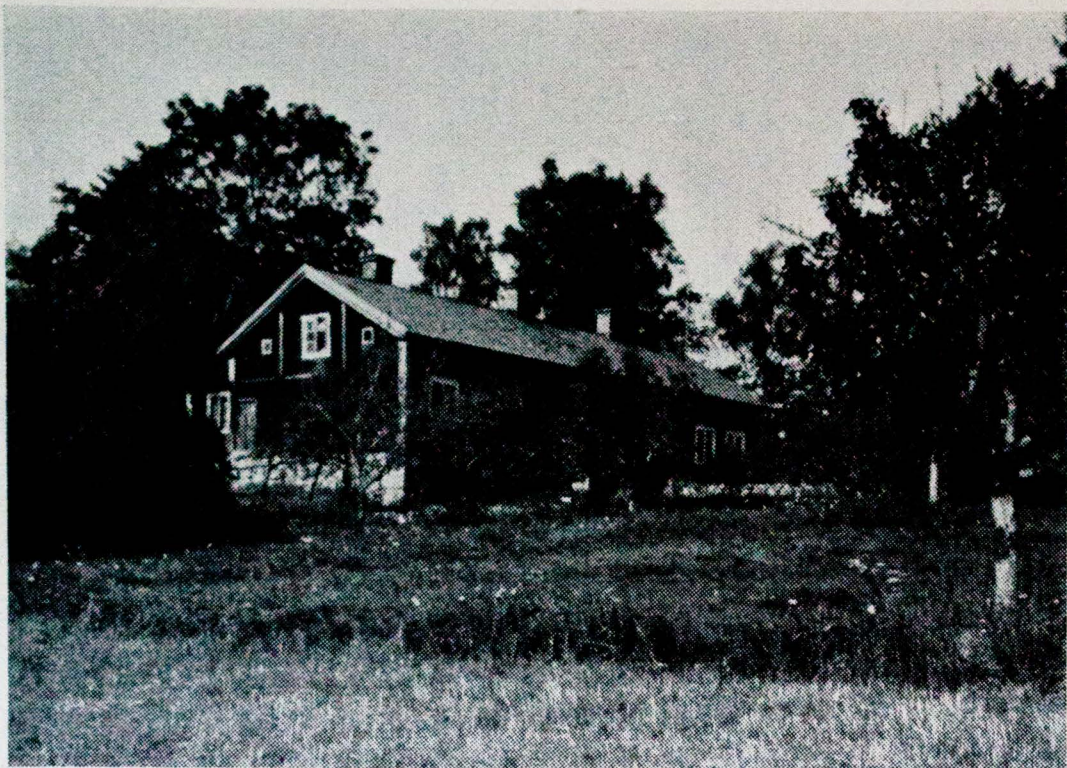
Åtskilliga andra grunder efter gamla kända eller okända rivna gårdar ligga kring Önsbackdammen, som nu håller på att fyllas av säv och vass och bara bli en bäck igen som förr, man kan gå torrskodd över den på en gammal vägbank, förr tydligen en dammbyggnad. Alltjämt kransas den av gårdar, om ock färre och smärre än fordom — på norra sidan Glamsarvet, Stora och Lilla Kårarvet, Nubbsarvet, alla fint belägna på sluttningen mot dammen, på södra sidan Önsbacken, Västanbäck och Dammen. Kårarvet menas ha sitt namn efter Falu gruvans upptäckare enligt sägnen, Torsångs-»finnen» Kåre, som skall ha haft sin fäbod på Gamla Berget och här byggt den första fasta gården vid Kopparberget¹⁾. Platsen är i alla händelser säkert en av de äldsta bebyggda kring Falun — att Engelbrekt sägs ha egt den med Kullerbacken till huvudgård är förut omtalat.

Stora Kårarvet — närmast sydöst om Nedra Glamsarvet —, förr en hel by, består nu av två gårdar²⁾, men verkar som en med två manbyggnader mitt emot varann, röda och trevliga och bäddade i grönt: på gårdsplanen två almar, en ask, en lönn, en hästkastanj, alla stora och gamla, i den vidsträckta trädgården i väster med snörräta gångar och långa yviga syrénhäckar talrika aplar, en mycket stor poppel och flera mindre, en gammal präktig oxel, höga björkar, hägg, körsbär, bärbuskar, jasmin m. m. — I norra manbyggnaden, uppförd senast omkring 1850 i två våningar, ritade Bergslags-Expeditionen av en piphylla, ett målat bukigt urfoder och andra möbler, tillhöriga dåvarande egaren handlanden och samlaren J. A. Ström (nu är gården Bergs-

¹⁾ Att namnet Kopparberget skulle ha uppkommit av Kårberget eller tvärtom är väl en ungefär lika snillrik gissning som sign. Kåres försök att förklara namnet Korsnäs: »Kopparbergs-Näs, Kårbergs-Näs, Kårs- eller Korsnäs»! (i Gammalt och nytt ur F. K. 1929—30 sid. 249).

²⁾ B. Exp. 1918—19; bl. a. A. Hallanders karta 1854—55 (orig. i Lantmäterikontoret i Falun, kop. av dr N. Sahlström).

K. E. F. 1925

BILD 204. SÖDRA OCH ÄLDSTA MANBYGGNADEN,
ST. KÅRARVET.

lagets), samt en fin kolonnkakelugn med sirade valkar på skänken och järnluckor, nischluckorna med prydliga fasonerade gångjärnsbeslag. Där lär en Vit Fru ha visat sig och andra spökerier egt rum ännu i senaste tid. Södra och äldsta manbyggnaden är envånings, låg och lång med 3 skorstenar, hög stenfot, två källaringångar under, inklädda vita knutar, små kvadratiske skrubbfönster på sidorna om gavelröstets vindsrumsfönster. I mitten är förstuga och stort

kök mellan två kamrar på var sida, i den ena står en gammal kakelugn med kopparluckor. Av södra långsidans 8 likadana fönster, några inramade av humle, ha två ersatts med ny dörr mellan smala sidofönster i ny veranda, en lång sådan sträcker sig ock utesförlängningen norra sidan med en farstu n:o 2 innanför (med vindstrappa) mellan en kammare och köket, som har fönster till verandan. I nordvästra hörnet är en stor bagarstuga med pannmur och dubbel »sneverksdör» (där var förr en trappfarstu) vid en lägre tillbyggnad — det hela en ganska säregen husplan. — Stor tresidig fägård, en länga inrymmer lada, loge, vedbod, gammal nu oanvänd lagård, dyngsta, dass, stall med avvalmat tak och därbredvid ett timrat kaninhus — mellan stallgården och södra manbyggnaden stod förr en romersk kolonn med klocka, antagligen solur. En annan länga består av lagård, svale, gammal loge med tröskvandring utanför, ett tak på stolpar för lårar o. dyl., förr troligen för torvströ; och en tredje, den längsta, av en rad bodar av stående bräder med planktak och 5 dörrar (till redskaps-, ved- och vagnbodar och till vindstrappa) samt hopbyggd med dem en rappad ljusröd stuga av slagg och kalksten med rundbågig dörrinfattning, vit liksom de smårutiga fönstrens och väggarnas breda ramar; där är förstuga och redskapsbod i mitten, bryggstuga med pannrum på ena sidan, mangelbod på den andra med öppen spis i samma stil som Svedens. —

Åter en bit åt sydöst går från vägen en björkallé ner till Lilla Kårarvet vid dammen. Även här en lång låg envåningsbyggnad med tre skorstenar, brädsbänken och målad ljusgrön, dessutom två småstugor, en gulrappad med röd farstukur, en rödfärgad av timmer med muren synlig utvändigt i gaveln. Stora lönnar, ett lusthus med pyramidtak men utan väggar i en ring av unga björkar — och gamla husgrunder ovanför. Närmsta granne är Nubbsarvet med en hög pyramidpoppel — ny villa men också en gammal stuga och gamla uthus.

I äldre handlingar står endast Glamsarvet och Kårarvet, inte Övra och Nedra eller

Stora och
Lilla, och de
skiljas ej
alltid åt: på
Tab. Geogr.
finns inte

Kårarvet
alls, endast
Glamsarfwet
med 2 täkte-
karlshemman
och 5 bergs-
frälsegårdar
norr om
Dammen.

1539 var
Thomas i

Kårarvet
fjärdeparts-
egare, 1545
nämnes Pe-
der Byörsson
i Kåårarff¹⁾,
1571 Oloff i
Glamsarfftt,
Eriick i Piip-
arfftt K.
M:ts land-

bonde — åter en försvunnen gård, borta redan 1604 —, samt Hans Olsson, Lasse Jönsson och två olika hustrur Gertrudh i Kårarfftt — 1598 Christopher i Kårarfwet, 1612 Erich Michelsson i Korare. 1639 är Per Olsson i Glamssare en av de »aldeles vthslutne vthur gruffuan», 1640 bruka Erich Frantsson och Hans Jöransson ibid. i Glamssare hytta och smälta sielffue — den går medh Konstwatnet, och om winttern inthet, haffuer 2 Råsthuus. S. å. räknas en rad bergsmän och hyttarbetare upp i Kårare: Erich Persson brukar i Kårare hyttan i Wargårdshyttebäcken (jämte Ingill Nielsson i Waargården), Oluff

Hansson m. fl. i en hytta vid Gamla Berget, Per Matsson i en annan (tillsammans med Carll Jacobsson i Wargården), Daniel Ersson var smältare där, Hans Markusson i en annan Gamberghytta och Griggen Andersson i en tredje, och Jöran Matzsson var Bondestötsdräng (gruvdräng i Bondstöten i Falu gruva), också omtalad 1642 jämte Per Olufsson i Glamsare, Rasmus Joensson och Mats Ericsson i Kårare — samt »Anders Nilsson i Kåhrarfwe fattig»²⁾. På 1650-talet egdes Glamsare av Erich Frantssons son Christopher Ersson, antagligen far till Matts Christophersson härnadan.

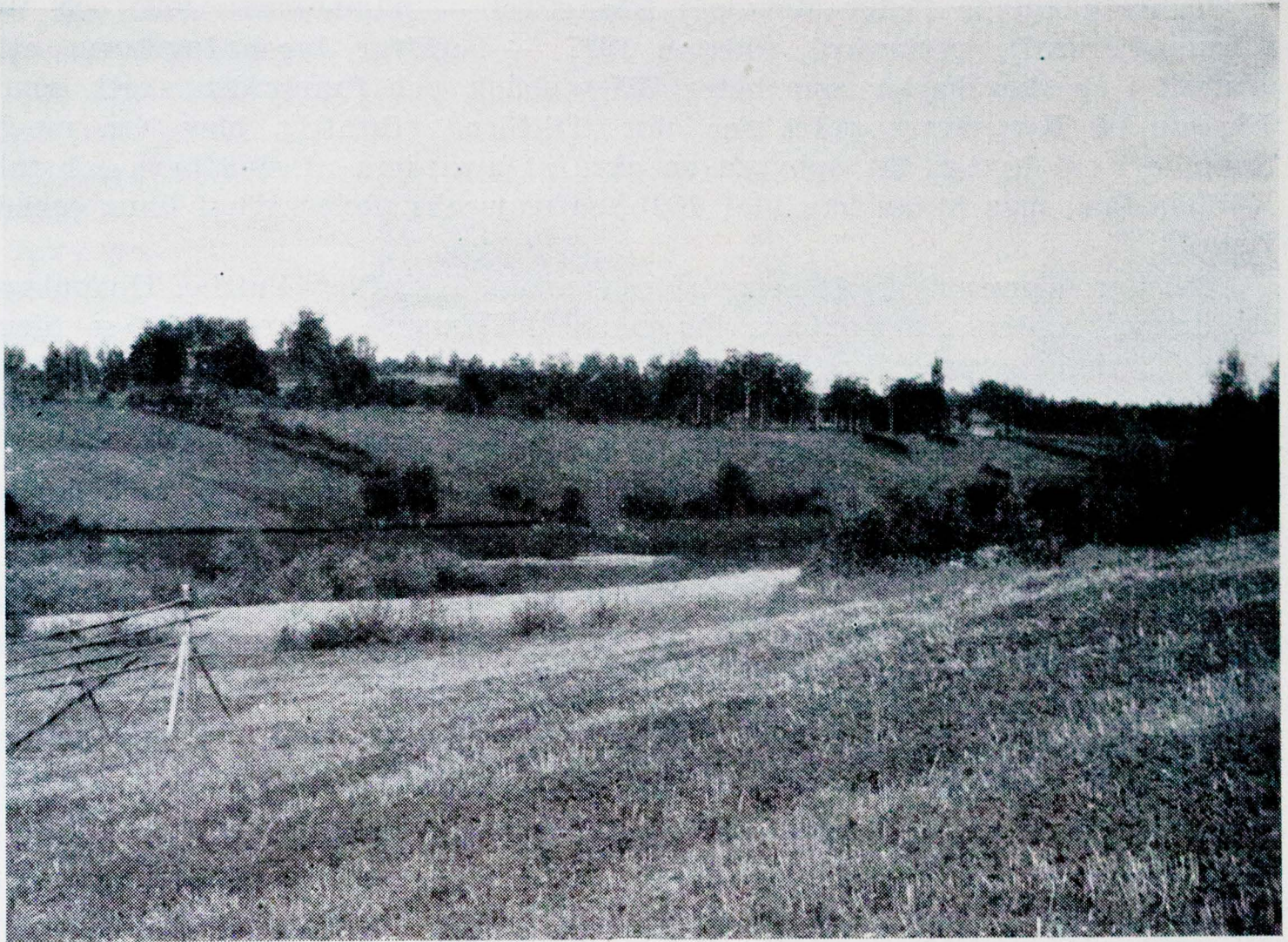

BILD 205. L. KÅRARVET (T. V.) OCH NUBBSARVET MED PYRAMIDPOPPEL (T. H.) FRÅN VÄSTANBÄCK. EN GLIMT AV DAMMEN I MITTEN.

BILD 206. SMÅSTUGOR OCH BJÖRKALLÉ, L. KÅRARVET. STOR MUR SYNLIIG I VÄNSTRA STUGANS GAVEL.

K. E. F. 1925

¹⁾ D. D. 684.

²⁾ C. J. Lundström a. a.

Om ovannämnde Peder Matzon i Kårarfvet — nämndeman 1625 och 1633 (enl. handl. i Dala Fornsal), kyrkovård, rådmän 1647 — berättar Jacob Ingelsson, att han gått och grafvit i en skogzbacka, som heter Wästanbäck, och funnit den skatt, som fogden Håkan Jönsson på Korgsarvet gräft ner där. Tillförne vthfattig, blev han nu en annan man, brukade i två hyttor, lät upbygga en gård åt hwardera af sina barn och inlöste hemmanet Kiällslättan; men innan han blef dödh, så war mästedelen vthaf hans egendom bortgången i skuld.

1686 var Glamsarvet ett bergsfrälsehemman, Kårafvet, Puttbo, Hemmingsbo och Rotebo ett annat. Anders Larsson var bergsman i Glamsare omkr. 1700 (se förut sid. 17—18), Matts Christophersson först där, sen på Kårarvet, g. omkr. 1708 m. Brita Funck, f. 1684, dotter av Joen Funck på Glamsarvet och Elisabeth Fransdotter, tydligen syster till Erich Frantsson ibid. 1640.

En son till Matts Christophersson gruvarbetaren Matts Mattsson på Kårarvet (1720—1791, g. m. Christina Ljungberg från Ulricehamn, † här 1783) hade bl. a. söner Sven Mattsson Kårberg, också gruvarbetare och bosatt här (1746—1794¹), och Matts Collén, f. här 1762, † 1803 i Falun, handelsman och kyrkovård, g. 1796 m. Christina Barbara Brander²) och far till handlanden och rådmannen Matthias Wilhelm Collén, 1803—1880 — han gav på 70-talet ut 3 små häften »Kort historik om Bergsmanna-Korporationen vid Kopparberget», »Silhuetter av framstående personligheter i Falu stad och omnejd» samt »Gamla förhållanden och personligheter i Falu stad och omnejd», 1904 sammanförda och omtryckta under titeln »Fahlu-minnen» — utomordentligt roliga och väl-skrivna kåserier, som innehålla ypperliga kulturbilder och levande porträtt av bemärkta stads- och socknebor från början av 1800-talet. Av hans barn med Mathilda Berndtson (1814—1878, dotter av geschwornern Edvard B. och Anna Charlotta Falk) blev Charlotta Mathilda (1834—1891) g. 1862 m. ingenjör Reinhold Ludvig Gahn, slutligen förvaltare på Närns Bruk i Hedemora (1831—1915³), hennes bror överjägmästaren Edvard Wilhelm (1836—1906) flyttade till Rättvik 1865 och sedan till Leksand, g. m. Märta Maria Säfvenström, deras söner äro bankdir. Edvard Collén i Falun, f. 1873, och överstelöjtnant Arvid Collén, f. 1878, g. m. Sigrid Dybeck (se Sundbornsbokens släkttavla 8).

På St. Kårarvet bodde ock bergsmannen Pehr Andersson, kyrkovård 1748, vars dotter Brita (1747—1785) år 1767 äktade bergsrådm. Anders Eggertz, som då flyttade hit (1741—1803, son till rådm. Hans E. på Tomnäs); här dog ock 1812 barnlös hans andra hustru Brita Margaretha Halldin⁴) liksom hans dotter Sara Brita (1774—1820) och hennes man sekr. i Bergskoll. Daniel Anton Hedenblad (1766—1804, se förut sid. 42) — deras son bergsmannen Anders Anton, f. 1796, bodde väl också här, men är f. ö. okänd. — På Kårarfvet (om St. eller L. uppges ej) avled även Öfver-Smidesmästaren eller Smidesdirektören och brukspatronen på Dådran August Åkerman, 1802—1840, begravd i Munktellska graven i St. Kopparbergs kyrka, g. 1829 m. Henrica Charlotta Munktell (1809—1874, dotter till bergsrådet Johan Jacob på Grycksbo); 1840 föddes — kanske här? — deras yngste son Henrik, sedan svensk-norsk envoyé, † 1905.⁵)

¹) Hans son Sven Kårberg blev vargeringssoldat, f. 1772, g. 1806 m. Anna Nilsson från Romme i St. Tuna.

²) Se Bil. 15.

³) På Närn dogo 6 av deras 8 barn i difteri i dec. 1879 och jan. 1880, ett fruktansvärt sorgespel. Han var son till bruksp. Jacob G. på Kåfalla och Maria Charlotta Tersmeden samt sonson till Linnés lärjunge läkaren Henric Gahn.

⁴) Dotter av landskamr. i Falun Elias H. och hans 2:dra hustru Anna Maria Forsslind samt syster till regeringsrådet Gustaf H., adlad Hallenstjerna.

⁵) Ovanst. enl. Anrep: Svenska Släktboken 1 och 2, Svenska Ättartal 6 och Svenska Släktkalendern 1919.

Senare egdes St. Kårarvet — jämte Glamsarvet, Botvidstäkt och Porsmyra, de två sistnämnda nu jämnade med jorden — av faktorn och possessionaten Erik Johan Adler¹⁾, f. i Ljusnarsberg 1830, inflyttad till Norrbärke 1854, där han hösten 1856 tillsammans med J. R. Alsing, C. Östlund och A. J. Westman anlade mekanisk verkstad och gjuteri vid Morgårdshammars Bruk; avflyttade 1858 till Falun och dog där redan s. å. den 17 okt. på sin egendom St. Kårarvet.

I Länskalendrarna stå som egare till Glamsarvet 1878 Anders Mattsson, 1882 Gudmunds Anders Andersson, till St. Kårarvet 1878 Ryttrar Anders Andersson och J. G. Isaacsson, 1882 den senare ensam, 1889 J. M. Sjöholm och C. H. Östlund, 1900 Gudmunds Anders Andersson och C. Östlund²⁾ — den senare skall ha köpt gården (den norra) av

en bergsman Zetterström och sålde den till handl. J. A. Ström, som i sin tur avyttrade den till Bergslaget. Södra gården såldes av trävaruhandl. S. E. F. Lindström till trädgårdsmäst. E. J. Lindberg och hans där nu bosatta svåger O. E. Näsman (båda ångermanlänningar). —

På Lilla Kårarvet bodde hovrättsnotarien Jan Magnus Hellsén från 1863 (föret på Korsnäs) till sin död 1874 (f. 1786, son till »den flärdlöse och kvice assessoren» och landssekr. Magnus H. i Falun³⁾) — med Elisabeth Falhem från Hälsinggården (1792—1858) hade han sonen Leonard, f. 1812, possess. på L. Kårarvet och död där ogift 1874, s. å. som fadern. — Som egare till gården står 1878 major och 1882 överstelöjtnant Fr. Hazelius (se föret sid. 99), den var hans sommarnöje och såldes efter hans död 1894 till länsman M. Lissel med möbler och allt, 8 tunn. jord och 40 tunn. skog, som helt avverkades — och sen har egendomen gått ur hand i hand.

Nubbsarvet är en gammal gård: 1536 utfärdades Forlenings breff for Anderss persson på Kemparffue på några hemman, bland dem Nubbeszarffuet och Selieboda⁴⁾. 1571 skattade Eriick i Nubisarfftt, Anders Perssons landbonde (Anders P. var fogde i Öster Dalarna 1557—1561, i »Borns län» 1582) — samt H:u Karin i Skarpe norett, var det nu låg (hon hade 2 kor, ingenting mer); 1598 var Anders i Nubbsarvet med i upploppet vid Korgsarvet. 1878—1893 står Anders Haglund som »Nubbsarvets» egare, 1900 trädgårdsmäst. Ad. Carlsson i Falun, nu Fr. Hammar. — I närheten låg Prästarvet, för längesen försvunnet, en bergsfrälsegård 1569 vid Önsbackdammens sydöstra ända, likaså på Tab. Geogr. (dammybyggnaden är utritad vid sjöändan) och på kartan av 1654. 1612 skattade Lasse Mårtensson i Prestarffwet, 1640 var Michill Ersson i Prester fjärtepartsegare och brukade jämte andra i Prästare hyttan vid Gamlaberget, samma Mickel Ericksson i Prästare var bisittare i Gruvrätten (enl. Jac. Ingelsson). Törhända hade gården (att

¹⁾ Kusun till min morfar.

²⁾ En annan man av helt annan släkt än sin namne vid Morgårdshammar härovan.

³⁾ G. m. Anna Christina Fornmark (dotter av borgmäst. Erik F., 1730—1806) och son till Måns Månsson på Hälsingborn, vars barn kallade sig Hellsén, medan hans bror Erlands ättlingar togo namnet Erlandsson (Lönnemossasläkten, se sid. 138). — Jan Magnus Hellséns dotter Christina Julia, 1817—1844, blev g. m. handl. och bruksp. i Falun Thure Arnberg, f. i St. Skedvi 1810, † 1866.

⁴⁾ D. D. 531.

K. E. F. 1925

BILD 207. VÄSTANBÄCK.

K. E. F. 1925

BILD 208. BOD VID DAMMEN, VATT-TUNNA
OCH STORT TRÅG.

kallar den en skegsbacka, der som nu Sal. Råden Lars Strömberg har låtit göra ägor vthaf. Vid Dammen har däremot funnits bebyggelse av gammalt: 1571 skattade där Per Jonsson och Nils Andersson, 1642 nämnas Oluff Andersson och Daniel Mårtensson på Dammen, 1640 voro Niels Persson och Märthen Danielsson på Dammen fjärdepartsegare och brukade Michill och Jöran Danielssöner ibid. samt h:u Anna i Bäckegården i Dams hytta med Johan Persson och Knut Ersson på Dammen till smältare — hyttan gick höst och vår, men Näffuerbärns hytta var öde, de lågo enligt 1654 års karta vid bäcken ovanom en gård Dammen väst om Onse Backe Dammens nordända. 1716 voro både Näfwerbergzhyttan, Damhyttan och Glamsarshyttan aldeles öde, den sista låg väl ock här nära Lilla Glamsarvet — eller vid Nedra? — och Glamsars järngruvor någonstans i trakten, bearbetade tidtals, bl. a. i början av 1800-talet, med god fast mindre ymnig malm.

Önsbacken mellan Korgsarvet och Västanbäck har nu 5 gårdar, bland dem nämndeman Olof Anderssons och trädgårdsmästare Olof Janssons. Vid den senare finns gamla ruiner efter två gårdar, den ena med längdfasaden mot dammen, den andra har varit fyr-sidigt inbyggd och vettar mot Korgsarvsvägen (vartill kommer en ruin efter en »jordkula» av sten, oval med ingång i ena ändan, skorsten av granit vid den andra). Kan-ske är någon av dessa räster-na efter den forna Gamlegården, som Petter Gahn 1630 och Johan Trotzig 1643 arrenderade av kronan. 1545 var Tomos å gamlegården syneman, s. å. ber Per Olsson på Copperberget Gustaf Wasa om ett lån och bjuder i pant Tree sine gårdher, be-

döma av namnet) något samband med de förut omtalade biskopsköpen? —

På Tab. Geogr. stå Önssebacken och Dammen som 2 täktekarls hemman, s. å. (1640) är Per Andersson på Önsbacka smältare i en Kårgårdshytta och Knut Persson i Wargårdshyttan samt Anders Michillsson gruvdräng. På 1654 års karta står Onsebacken väst om Onse Backe Dammens sydända, 1686 utgöra Önsbacka och Dammen ett bergsfrälsehemman. En syster till Sven Kårberg och Matts Collén, Brita Mattsdotter från Kårarvet, f. 1751, blev 1777 g. m. Hans Göransson Wikström, f. 1753 på Önsbacken, där 1889 Anders Andersson och Erik Holmqvist voro gårdsegare. Namnet är kanske bildat av något gammalt mansnamn — en hustru Anna Önsdotter i Källviken omtalas 1571.

Västanbäck är uppenbarligen en nyare gård, som ej fanns på Jacob Ingelssons tid — han

K. E. F. 1925

BILD 209. ÖNSBACKDAMMEN FRÅN SÖDRA ÄNDAN. KUN-
TERBERGET I BAKGR., ST. KÅRARVETS HÖGA TRÄD T. H.

nämpde gamblegårdh, Beckegårdh och Nijesteenhuuss, och året därpå skriver samma Peder Oloffson i gamblegården till riksrådet Johan Turesson (Tre ro-sor) angående en skuld¹⁾.

Västanbäck är en bra gård — en ny stuga, en låg och trivsamt äldre mellan lönnar, en klunga uthus — högt i skogskanten på sluttningen mot dammen, man ser en glimt av den och på andra sidan Nubbsarvet, Kårarvet, blåberg bortom dem, Nedra Glamsarvets växthus med glänsande rutor, Lilla Glamsarvet i dalen och Stora Glamsarvets vita manbyggnad högt i berget.

Och sist Dammen. En gård där²⁾ tillhörde gruvrättsnotarien och bergsfiskalen Anders Brandberg, f. 1774 och † på Dammen 1841³⁾, här trädde åtminstone två hans systrar i brudstol, Sofia Dorotea 1804 med krigsrådet Georg Axel af Silléen och Hedvig Catharina 1812 med bergsrådm. Johan Gustaf Ihrman (se Bil. 8) — troligen också Margaretha Christina med grosshandl. i Gävle Anders Härdelin (hon † 1867, han 1818) och Eva Augusta 1811 med sedermera prosten i Norberg Anders Gustaf Hammarström (f. i Falun). På »Lilla Dammen» föddes åtminstone bergsfiskalens äldste son Anders, 1820—89, bergslagskassör och stadsfullmäktig (far till bl. a. kyrkovärden Emil Brandberg i Falun), sannolikt också hans andra barn, tre döttrar och yngre sonen Carl Anton, 1824—1904, slutligen kyrkoherde i Vika, g. 1:o 1858 m. prosten Carl Steffenburgs i Sundborn dotter Julia (1831—66 — deras dotter Helena Augusta äktade 1889 kaptenen vid Dalregem. Ernst Leonard Bosæus, 1843—1917, utgivaren av »Tafvelgalleri från stugor i Dalom»), 2:o 1882 m. Anne-Marie Schultzberg (1840—1931, dotter av överstelöjtn. Aug. Vilh. S. på Rankhyttan och Kerstin Enebon) — en dotter i detta andra äktenskap är gift med kyrkoh. Fred. Sundblad i Sundborn.

Nu ligga vid Dammen 4 gårdar — en visserligen med en nyare ljusgrön stuga men också en äldre röd och gamla bodar som flyglar — och varp efter de gamla hyttorna vid bäcken.

¹⁾ D. D. 685, 681 och 960.

²⁾ Och ej vid Dammen i Vika enl. Helmer Lagergren.

³⁾ Se Bil. 19.

K. E. F. omkring 1915

BILD 210. BACKEN NER TILL KÄLLSLÄTTEN. ÅSAR I KOPPARBERG OCH BJURS I BAKGR.

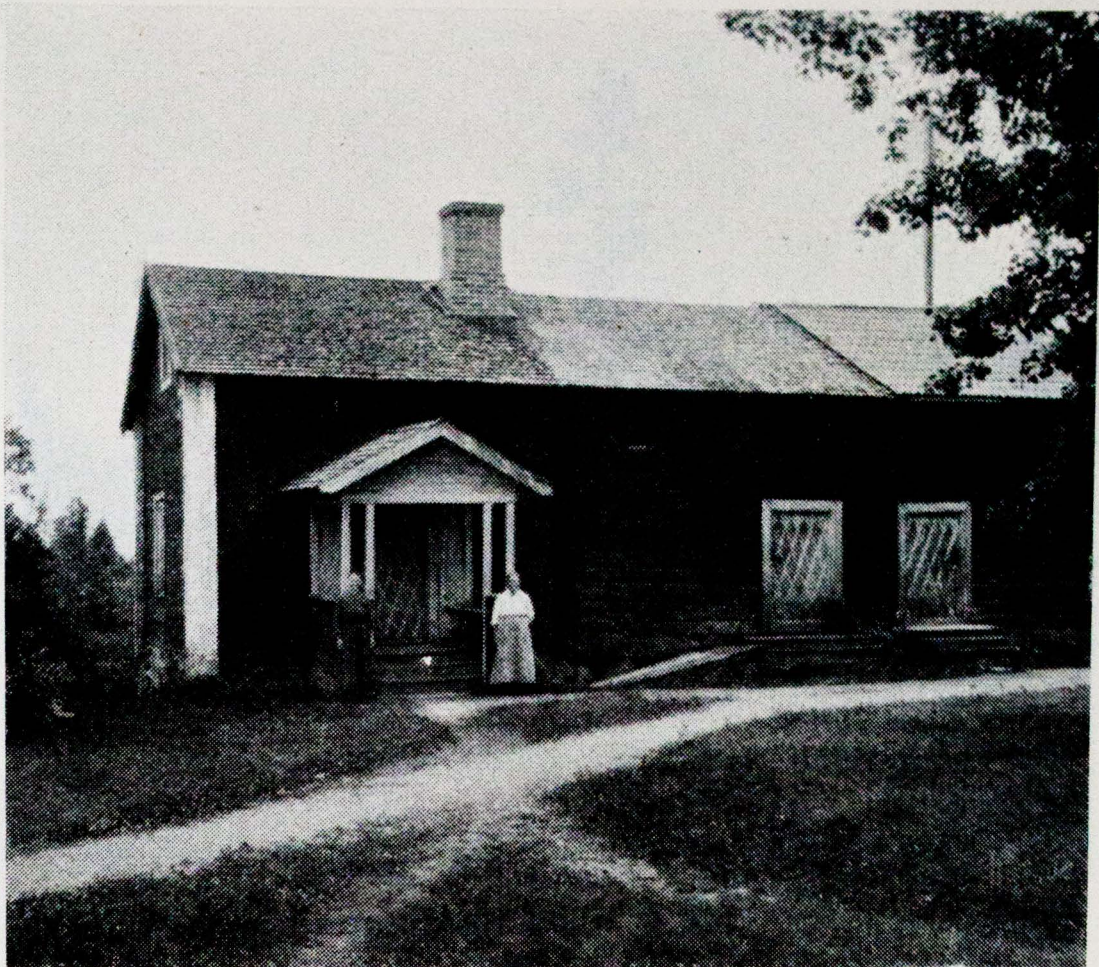
KRING KÄLLSLÄTTEN

Ovanom Dammen vid vägen till Källslätten ligger en ny gård Lövåsen, ovanför den ligger gamla Puttbo, en stortrevlig gård¹⁾: storstuga i nordöst med röd brokvist med två par raka stolpar framtill, två flyglar, lillstugan nybyggd efter brand mitt emot bryggstuga med likadan vit brokvist och två matbodar, alla tre dörrarna äro snedrutiga — på en vimpel på en knut står HT 1852. Mitt på den gräsbevuxna gårdsplanen växer en ståtlig alm, i sydväst och nordväst inhägnas mangården av syrénhäck och staket med grind

¹⁾ B. Exp. 1919, beskrivning, ritn. av en gustaviansk säng och ett fint dörrhandtag, m. m.

mitt emot storstugan ut till vägen. Utanför i sydöst stå stall med vagnslider, i vinkel däremot ladugård med rymlig svale och en bit ifrån stor vedbod — bakom den reser sig en väl utbildad kamgran hög och furstlig. — I Länskalendrarna stå som gårdens egare 1878 Bond Olof Olsson, 1882 hans arvingar, 1889 desamma och J. Holmgren. På bild 211 stå gummorna Helena Olsson och Anna Stöfling framför bryggstugans brokvist, en son till mor Anna är skollärare, här är vaket och livaktigt folk, hemeg. Olof Andersson i Puttbo är skolrådsledamot.

K. E. F. 1925

BILD 211. BRYGGSTUGA OCH BODAR VID PUTTBO.

En stort anlagd trädgård fanns även här, mellan storstugan och bäcken i öster, ordnad i två terrasser ner emot bäcken, nu äng utom området närmast stugan. Där växa aplar, bland dem tre mycket gamla, körsbär, rönn, hägg, syrén i täta häckar och två bersåer med runda torvsoffor intill stugan, stora spiréasnår, fläder, surtorn, jasmin, bärbuskar, humle, jordgubbar, pepparrot, akleja, narciss, pion, stormhatt, blågull, kejsarkrona och svärdslilja. Linné räknar upp en rad växter här, däribland *Spiræa* och *Philadelphus* (schersmin), och skriver: »I Putbo stodo körsbärsträden i sin bästa vigeur med skönaste mogen frukt, den man tillförne upp i Dalarne ej sett.» Också på kartan från omkring 1718 står Putbo (och Hemingsbo). Något senare tycks gården ha egts eller åtminstone bebotts av Fredric Munktell, då han var konststatsinspektör vid St. Kopparberget¹⁾ — hans dotter Brita Margaretha föddes här 1738. Vid den tiden var det en verklig storgård, ett bergsfrälsehemman med ett 30-tal hus jämte 6 på fäbovallen vid Stensjön enligt inventarieförteckning 1740 och 1745, lång och detaljerad²⁾:

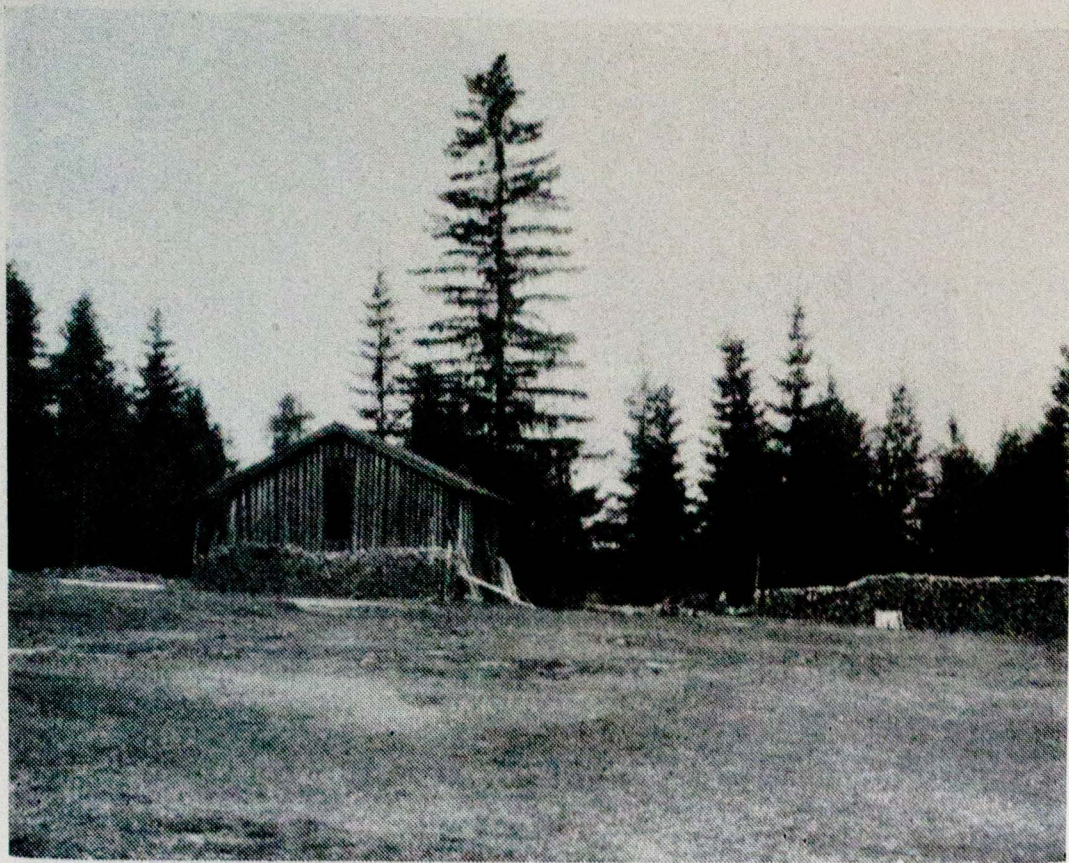
Hwardags stugu byggnaden bestod af stuga, kök med »nagelfast fällbord» och förstuga samt bryggehus under et taklag af näfwer och rödfärgade bräder — alla mangårdens hus voro så täkte och anstrukne; stugan hade dubbla gråmålade snewärksluckor för fönstren, dubbel sneewärks dör och bro med brädportal öfwer, spis med ligg- och räthällar av järn samt välfwd källare av gråsten under. I bryggstugan fanns bakugn och pannmur med »koppar brygge kittel, nagelfasta bänkar och kärilhillor», mjölkammaren därbredvid hade dubbel snewärksdör och liten kakelugn, barnkammaren 4 långa fönster och grön kakelugn, »äfwen i Contoiret inbygd», det senare med två långa fönster och »dubbel snewärksdör i trädgården». Vartill kom en »Vertical Sohlwisare å taket».

Sahls- och Charactersbyggnaden wid Trägården bestod af Sahl, 3:ne kamrar och för-

¹⁾ Se Bil. 7.

²⁾ Orig. n:o 70 i Nordiska Samlingens vol. 298 i Upps. Univ. Bibl., avskr. av dr N. Sahlström.

K. E. F. 1925

BILD 212. KAMGRAN VID PUTTBÖ.

stuga, salen hade 16 fönster, västra och östra kammaren och trädgårdskammaren 8 var, alla med likadana fönsterluckor som vardagsstugans; även här bro med brädeportal öfwer, och kryddgårds redskaps källare under. — Sommar kammar byggnaden hade förstuga med dubbel snewärks dör och bro med portal, kammare med 8 fönster med luckor, därovan nattstuga med 2 fönster utan luckor; vidare matbod och mältbod med dubbla snewärksdörrar och bro med brädskyve över, sädeswind ovanpå, liten källare under matboden, liten fiskkällare under kammaren, allt under et taklag med flögstång för ändan.

Sydväst på mangården låg under et taklag: afträde med dubbel gråmålad snewärksdör inåt gården och enkel brädedör åt stallgården, stall med 8 *spiltrum*, likadana dörrar och höskulla över, portlider mellan stallet och bodarna med 2 dubbla snewärks portar med klinka; mjölkbod med gråmålad dubbeldörr, ännu en bod med dubbel snewärksdör och ett litet plank mellan bod- och brygghusknutarna. — På stallgården stod en stor kornlada med loga och 2 golf, spilgrind och portar med brädeskyfve öfwer till gårdstäckten, stort fähus med 14 båsrums i östra, 10 i västra delen och 3 i lahnan (alltså 27 kor!) — men bara 3 fönster; en liten gammal kornlada, ett litet lider, vid vägen en liten hölada, »Wårboden» benämnd, ett hölider och et stort täljelider, under och öfwer timbrad med stolpar och bräder emellan, bäge under et taklag; 2 Stallgårds Portar intil Wagnslidret, som stenlagdt war, också av bräder mellan timmer över och under; et wedelider under samma tak, en liten wed- och Höbod, 2 små sammanbyggda bodar dalkarls och Redskaps bodarna kallade. På swintomten en stor Swinstidja om 2:ne Rum med lahna framför och en stor Gödstidja, stort stall med 2 spiltrum, 2 halfdörrar och höskulla, Et Får eller Småboskapshus med spillerafdelningar för kallkoner, gäss och höns.

Dränge stugubyggnaden inrymde en dalekarls stuga med 6 fönster med dubbla snewärksluckor och spis med bakugn, drängestugan med nagelfasta sängar och förstubro med skyve, mangelbed med trappor up til Winden. Bredvid var plank och portar med skyve över till Smidjetomten och där ett stort Stolpherberge med swala och skyfwe och mellanbottn samt en Smidja med kohhus. En Skålqwarn låg nedanför trädgården vid dammen inom et litet skrank af Reswärke fodrat med bräder, en liten qwarn af et par stenar med tut, lafwa, gålf, dubbel snewärksdör samt sqwalthus och ränna uti Cronodiket wid qwarndammen uti lilla löf och beteshagan. På Wedebacken stod ett stort redskapslider, i Köhlntomten en stor Tårkbadstuga med 4 lafwar och swala samt en stor kölna med tälnegolf å båda sidor at mälta uppå med 2 fönster å hwarthera gafwel wäggen, therunder en stor af tegel upmurad ugn med järndör före, omkring timbrad up uti mälthuset, och en bräd dör före tegel hwalfwet til then stora ugn med haspa, samt 2 kûrar med luckor å taket mitt över ugnen; kohlrums mitt emot Köhln Ugns dören var upmurat af sten och täkt med näfwer och takwed (liksom de flästa uthusen, några dock med näver och bräder). I Kölntomten låg ock Kålgården, Pukhumlegården och Ertsängarne, 11 snesland 2 bandland, nedanom fähuset Humblegården med stenmur å 2 sidor, 6 snesl. 2 bandl., och nedanför mangården Träd- och Kryddegården, 1 spanland 8 snesl. 3 bandl., med stenmurar å 3:ne sidor och rödfärgat brädeplank ofwan uppå samt Port nederst wid Skålqwarnen.

Fäbobyggnaderna vid Stensiön voro: en fäbode stuga med 4 fönster med enkla luckor

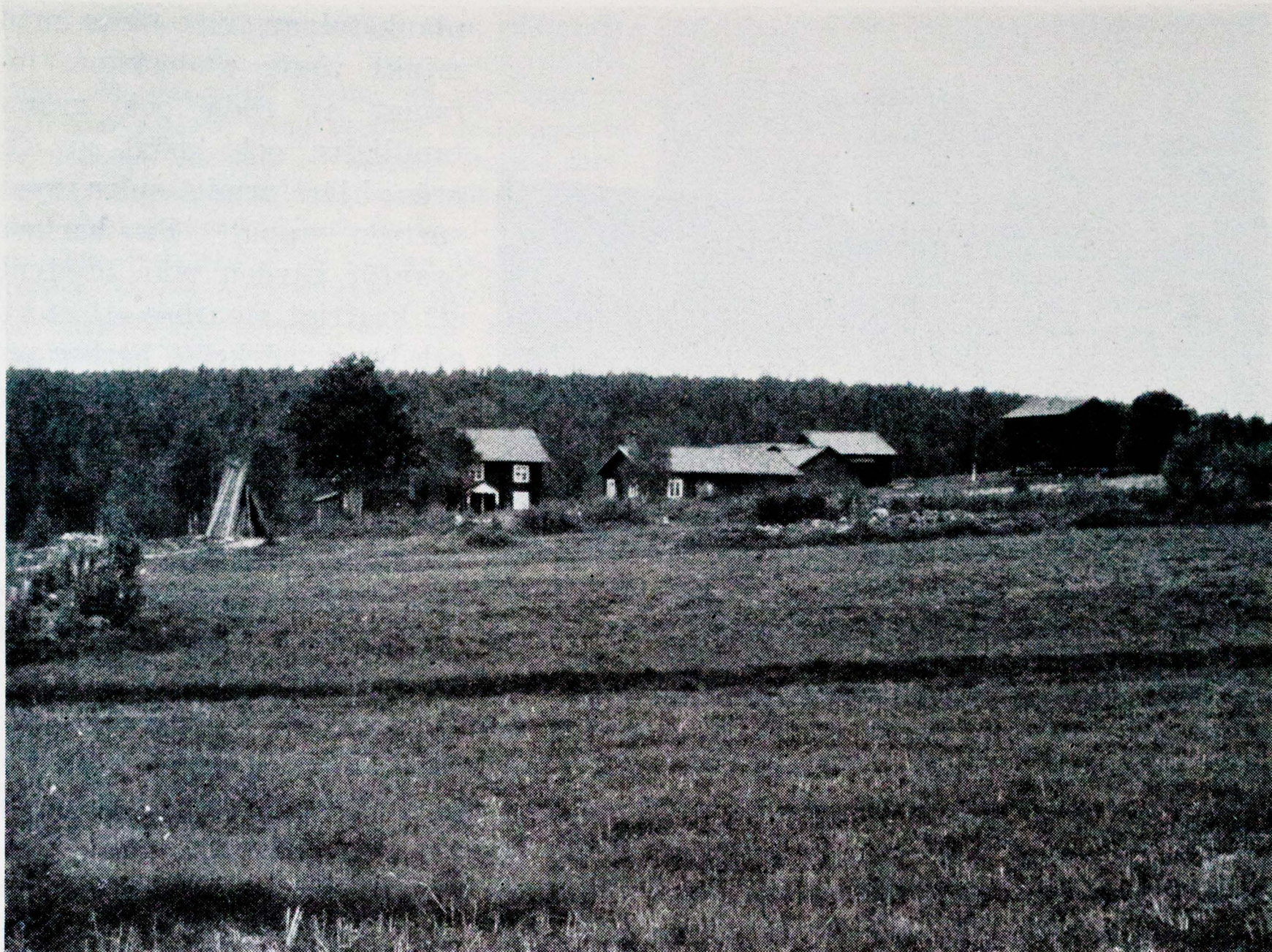

BILD 213. ST. HEMMINGSBO.

K. E. F. 1925

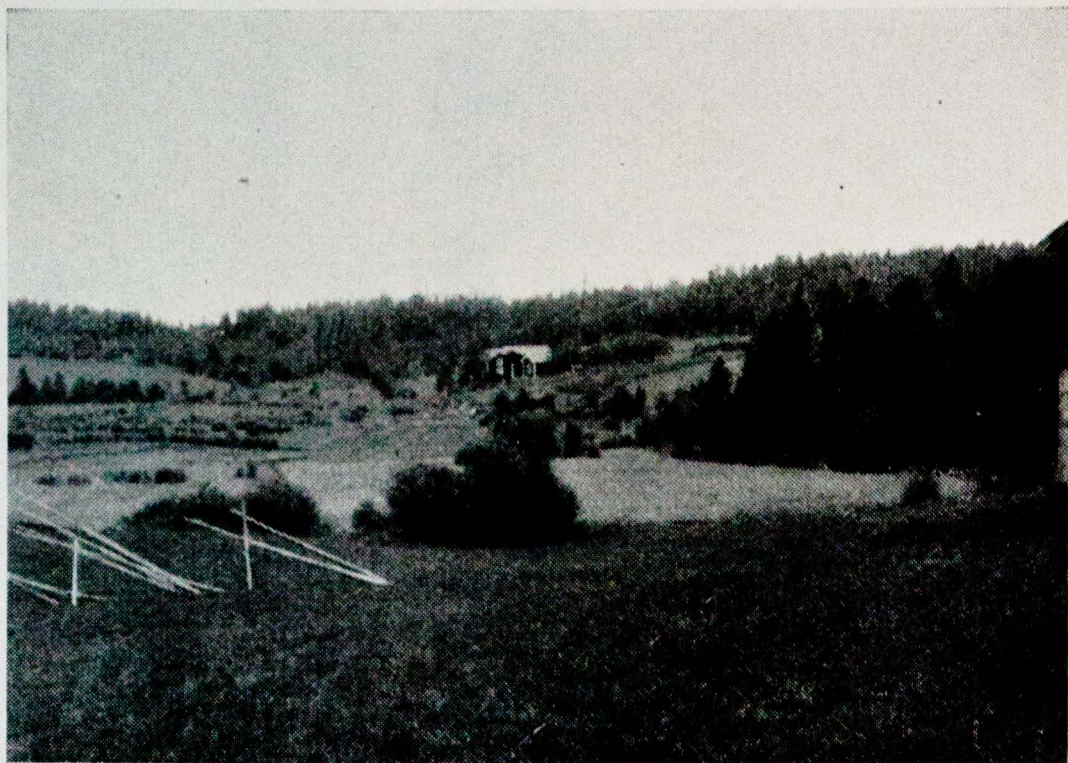
och nagelfaste bänkar, med kammare framför som hade 2 gamla fönster och gammal spis; en liten bod med dubbel snewärksdör och liten välvd källare under; en liten gammal kornlada, et litet förlorat stallslider, et gammalt aldeles til knutar, syllar och tak förlorat småboskapsfähus med lahna samt Stor Boskaps fähuset af 18 båsrum »utan dör, förlorat näfwer och takwedstak».

En märklig och målande skildring, man ser den redan då förfallna fäboden vid Stensjön¹⁾ och hela den vidlyftiga gården, en liten by för sig med alla sina hus, de många rödfärgade taken och väggarna, de grönskande och blomstrande täpporna — och utrymmen för ett tiotal hästar, bortåt 30 kor, en hop småkreatur och inte bara höns, utan t. o. m. gäss och kalkoner. Och nu är den en visserligen prydlig, men dock liten gård bort i skogen. —

Strax nordväst om Puttbo ligger Stålmyra, nu en tjärn, dit en bäck rinner från den lilla Igeltjärn ett stycke norrut (vid generalstabskartans höjdsiffra 237), en annan från Nydammen, också en skogstjärn, som tar emot en bäck från Djuptjärn kort ovanför — vid dess källbäck låg gården Porsmyra, som hörde till Kårarvet, nu Bergslagets, inga hus är kvar, bara en täkt som »håll på väx igen». Nära Nydammen ligger i sydöst Lilla Hemmingsbo, nybyggt med dövtumt husfolk, och vid norra ändan Stora Hemmingsbo, en ensam präktig större gård: tvåvånings röd manbyggnad med en rönn framför, inbyggd trappa på ena gaveln, stilfull brokvist — röda sidoskrank, vita bukiga

¹⁾ Se förut sid. 55 f.

K. E. F. 1925

BILD 214. DJÄRVESBO FRÅN BJÖRKARSBO.

plankstolpar, vitt röste med mjukt vågig underkant, inramat av röda och gröna tandlister och krönt av en grön hjärtformig spira med spetsen uppåt. På backen ovanför gården står bredvid ett kraftigt stenröse ett stort och brett mörkrött herbre på 9 stolpar, med en snedrutig dörr i vardera botten, den övra framskjutande över svalen inunder. Som egare till Hemmingsbo står 1878 Anders Christoffersson, 1882 och 89 Olof Andersson, 1900 Erik Stöfling. —

Från Puttbo går vägen åt väster, norr om den ligger Nybo i skog utan utsikt, 2 Bergslagens gårdar, den ena med trevlig envåningsstuga, den andra upprustad men med äldre uthus. Och sør om vägen först Säljebo, också en Bergslagens gård i skog, med ett bra herbre men annars ombyggd, sen Djärvesbo (generalstabskartans Djeversbo är fel, en gård) fint i skogsbrynet på sluttningen i övra ändan av en öppen dal åt sydväst med dungar av buskar och snår — där syns blånande åsar i Aspeboda och Tuna och närmast på en backe mot skyn Björkarsbo (kartans Björkersbo), också en gård, av en annan finns endast trädgården kvar.

År 1492 omtalas laketiernan öst om säliebodarne samt mellan dem och norra holsjö ändan en nu försvunnen gård Girbaggeboda¹⁾. 1539 är Nils i Gerbackeboda (även Jerbaggeboda) landbonde på gården, sakfälld efter Måns Nilsson i Aspeboda²⁾. På Tom Söderbergs karta 1569 är Järnbaggeboda en kronogård ungefär där Källslätten nu ligger — den senare står egendömligt nog ej på kartan. 1571 skattar K. M:ts landbonde Hans i Gerbaggebodha — och Hinriick i boderna, kanske någondra av Säljebo, Djärvesbo eller Björkarsbo? 1604 är Säliebodarne ett tåktekarlshemman, men blev bergsfrälse 1654 (enl. Kröningsvärd). 1640 bor Matz Thomasson i Jeerbaggebodha, som saknas på Tab. Geogr., men där står en tåktekarlsgård vid Nybo, 2

K. E. F. 1925

BILD 215. BJÖRKARSBO FRÅN DJÄRVESBO.

¹⁾ D. D. 149.²⁾ Kröningsvärds Saml. 2.

vid Roothabo i närheten (se förut sid. 182), en vid Långarsbo uppåt Spiutsjön (till den rinner då Steensiöns vatten, nu till Bjusarna sør om Grycksbo) samt nordöst om Långarsbo ett nybygge Bultebo — namnet Bultbo lever än, där är nu skog, men syns spår efter en gård, en igenrasad källare m. m. — 1643 träffas åter Jerbaggebo, på kartan 1654 Säljebo, Björkarsbo och nordöst därom Gerbaggebo, sør om Säljebo Hageberget, väst om Björkarsbo Timberåsen och Timberås Hagen samt Tuna Skog mellan den och Hol Sjön.

1686 utgjorde Nybo, Säljebo, Skrikebo och Järbäggebo en bergsfrälseegendom, Björkarsbo och Långarsbo en samt Roteboo, Källslätten och Kolarbacka en¹⁾. Kartan från 1718 har Sälgebo, Björkarbo, Karsbo i sydöst (nu borta), Gerbaggebo, Rotbo, Skrikbo öster därom (också försvunnet), Långarsbo öst om Källeslätten (alltså annat läge än på Tab. Geogr.). Wermings karta 1810 har ännu Långarsbo, men gården finns ej mer. Djärvesbo förekommer ingenstades — såvida det ej är det gamla Gerbaggeboda?

1571 skattade Peder i Källaslätta nybygiare och Oloff Tomasson darsammastädes, 1640 var Lars Andersson i Kiälslette fjärdepartsegare och brukade Mats Andersson i Kiälslätten i Bängstsarfshyttan, Tab. Geogr. har 3 tåktekarlshemman vid Källe Slätten, 1642 nämnes Anders Nilsson i Kiälleslätten, 1643 densamme och Peder Matsson i Moren, båda »ägande tågte Hemman förpantade» här (den senare var väl samme man som Peder Matsson i Kårarvet, se sid. 182), 1716 tillhörde gården Sal. Bookhållare Swabs arvingar (enl. Jacob Ingelsson) — Kemi-adjunkten A. Ph. Tidströms uppgift, att »egen-

domens anläggare och uppbyggare är Bergsrådet [Anders] Svab», är sålunda oriktig, den egdes av hans far Anton (1654—1712²⁾), men var »anlagd» långt tidigare. Tidström besökte Källslätten under sin Dalaresa 1754 och beskriver den som en härlig gård med härlig Situation, en öfvermåttan vacker bygning med åtskilliga vackra rum, en vacker Sommar Sahl ofvanpå, till hälften utbygd utom huset — i den ena salen var en liten löndörr i tapeten at gå ut i trågården. Ofvanför var en trågård med äpletrån och förnämligast kjersberstrån, som hade så mycket bår på sig, at jag aldrig tilförne sedt så mycket, nedan före gården var en större och ansenligare trågård som slutade och hade 5 afsåttningar med 2 vattenkonster, som dock icke voro i stånd, samt mitt på går-

K. E. F. omkring 1915

BILD 216. GAMMAL SÅLGSTUBBE, KÄLLSLÄTTEN.

K. E. F. omkring 1915

BILD 217. FRÅN KÄLLSLÄTTEN. LÖNNEN VÅRDTRÅDET I MITTEN.

¹⁾ C. J. Lundström a. a.²⁾ Se Bil. 10.

K. E. F. omkring 1915

BILD 218. GAMMALT ÄPPELTRÄD I KÄLLSLÄTTENS TRÄDGÅRD. EN RAD UNGA STAMMAR VÄXA UPP FRÅN DEN OMKULLFALLNA GAMLA.

(en större tvåvåningsbyggnad och ett par andra hus) — då tillhörde den rådman C. E. Berg; i senare tid har den gått ur hand i hand.

När man kommer från Djärvesbo och ser skogen öppna sig, instämmer man med Tidström — Källslätten har en härlig Situation. Man står mellan mörka barrskogsväggar på krönet av en brant backe, vid dess fot ligger gården djupt under ens ögon, men ändå högt även den på en stark sluttning, i väster står en bergmur i Aspeboda, åt nordväst breder sig skogsmattan över ås bortom ås, mellan dem glimmar Spjutsjön med sin holme, högt bort i bergen lyser Bjurs vita kyrka — en stor del av Bjursbygden syns både häruppiifrån och nerifrån gården. Och den är med sina gamla uthus och sin trädgård en ljuvlig idyll i djupa skogen.

Gamla manbyggnaden längst i norr, hopbyggd med portlider och vedbod, revs i början av 1900-talet, men grundmuren och en ännu använd källare därunder finns kvar — på källarvalvet står stubben efter en jättesälg, huggen 1917, 90 cm. i tvärmått (85 inom barken). Man hittar flera grundmurar, en efter ett brunnet lusthus i öster, en kanske efter ett stall i söder, en efter ett litet hus med okänt ändamål och två stenmurar, möjligen ruiner av källare. — Nuvarande manbyggnaden uppfördes omkring 1850, röd med vita foder och spåntak, utbyggd förstuga med trappa upp till vind och vindsammare på västra gaveln, på nedra botten kök, sal, 2 kamrar, den ena har öppen braspis²⁾. På en hög fyrkantig stenpall mitt på gårdsplanen står alltså som ett majestätiskt vårdträd den av Tidström omtalade lönnen, nu säkert bortåt 300 år gammal.

¹⁾ Orig. i Upps. Univ. Bibl. S. 159 a. avskr. av dr N. Sahlström. — Orig. till bouppteckningarna i Kopparbergs Tingslags Arkiv i Upps. Landsarkiv, avskr. av densamme, som även kopierat och kompletterat C. O. Kastmans karta av 1852, bevarad på gården.

²⁾ Avritad av B. Exp. 1919 liksom en empirestol av björk och ett fint dörrhandtag med rikt utkrusad platta. Ur dess undersökning är beskrivningen av byggnaderna här till största delen hämtad.

den en ansevärd lönn, vars krona i diameter höll »45 stöflar mina». Dåvarande egaren Fahlstedt, som köpt gården för 12.000 dlr kmt, tävlade med dess fundator att styrka den i åker och äng.¹⁾

I en bouppteckning 1789 efter fjärdepartsegaren Anders Buskenström d. y:s änka Maria Fahlander omtalas »Nedre» och »Öfre» trädgården, men inga hus, enl. en annan 1799 efter bergsm. Georg Fahlander hade han egt halva egendomen: en Byggnad norr på gården om 4 rum och förstuga med källare under samt portlider under ett taklag, därinvid ett gammalt avtråde, östra hälften av ett stolpherrbärke i gårdstagen, ladugården söder om mangården, västra hälften av ett stall och hälften i badstugan. — År 1832 brann en del av gården ned

Nedom manbyggnaden ligger en enrummig bryggstuga, uppe i nordöst ett herbre för sig själft (ej på stolpar) och i sydväst fägården: lagård med 8 bås, stall med 3 spiltor, loftbod och i den fårhus och avträde med hög trappa, ett herbre på höga stolpar, med utkragande överbotten och mäktiga gångjärnsbeslag — m. fl. hus, de flästa ålderdomliga med timmerväggar och pärttak.

K. E. F. 1925

BILD 219. HERBRE I KRUSEO OCH HOLSJÖN. ASPEBODABERG I BAKGR.

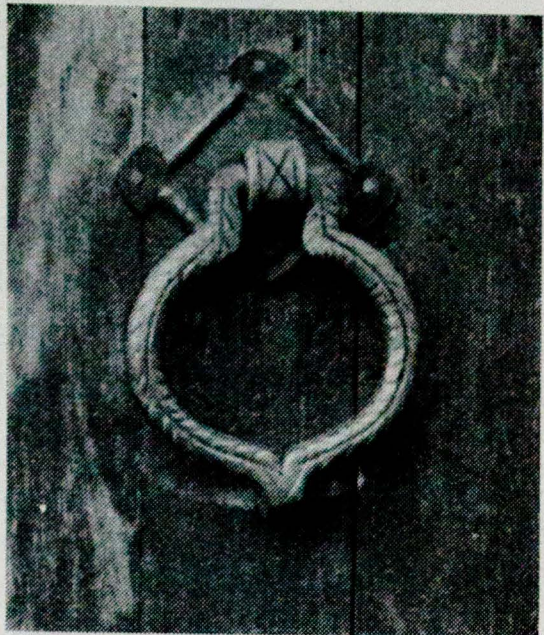
Men märkligast är trädgården. I början av 1600-talet var trädgårdsodling

allmänt i bruk hos bergsmännen i Falu-trakten, skriver E. J. Lindberg¹⁾, och deras trädgårdar voro anpassade efter naturen och läget, ett mellanting i stil mellan den franska och engelska, där bådas överdrifter äro borta. Man kan tala om en »bergsmansstil» i de gamla anläggningarna med deras stenmurade terrasser, raka gångar mellan blomsterrabatter, allé, lusthus, kägelbana, hälst också en bäck genom lustgården med naturliga eller konstgjorda vattenfall, springbrunnar och spegeldammar, som mildrade stelheten i denna symmetri. Kålgård, kryddgård, humlegård och fruktträdgård hade alla sina givna platser.

Källslättens trädgård på sluttningen mot söder var gammal och delvis förfallen redan 1775, då en värdering av den gjordes: övre eller stora trädgården, stenbunden och med helt gamla äpplen, päron och körsbärsträd samt vinbärsbuskar, västra trädgården med flera »avsättningar» och 2 gamla »stenkumrar efter forna vattusprång», gamla fruktträd, berberishäckar och bärbuskar, samt kålgård. — Nu skiljas mangården och nedra trädgården av ett spjälstaket, i det är mitt för lönnen ett grindhål och därnedanför en hög stentrappa, fortsatt av den raka mittgången — den enda bevarade, eljest inga spår av gångar och rabatter i den förvuxna lustgården. Men terrassernas höga stenmurar finnas kvar, likaså stengroparna efter de två springbrunnarna på översta och tredje »avsättningen», vilka fingo sitt vatten från en härlig källa, nu överbyggd med ett »mejeri». Och här frodas alltjämt massor av örter och buskar och träd: konvolvel, stormhatt, kejsarkrona, brandgul lilja, akleja, häckvicker, lyrblomma (*Dicentra spectabilis*), »grav-fetblad» (*Sedum spurium*), jordgubbar, humle, flera slags rosor, surtorn, stora spiréasnår, snöbär, yviga häckar av både violett och vit syrén, rönn, lönn, alm och hägg, hallon, gamla krusbärs- och vinbärsbuskar och fågelbärsträd och främst aplar — en del var med om den kalla vintern 1708—09, då annars alla fruktträd i Dalarna frös bort, somliga är ännu äldre, 5 äppelträd kanske planterade av

¹⁾ I Meddelanden från D. H. F. 1917.

K. E. F. 1925
BILD 220. PORTKLAPP,
MÖRTSJÖBO.

Anton Svab på 1670- eller 80-talet. Ett av dem har synnerligen stort kulturhistoriskt värde, troligen det enda nu levande i Dalarna från 1600-talet som tydligt visar, att man ympade fruktträd redan då — ympen syns, en stor knöl, och det bär frukt rikligen alltså liksom flera andra gamlingar. Ett har lagt ikull sig av ålderdomströtthet, men en hel lång rad av yngre träd har vuxit upp ur den gamla stammen, de bära också frukt och kunna stå i sekler än. Ett annat är halft omkullfallet, står liksom på knä — och ett bär det s. k. Gubbäppet och »är säkerligen moderträdet för Gravenstein-äppet, det är nästan som en dröm ur Tusen och en natt!» utbrister örtagårdsmästaren — men låt det behålla »sitt visdoms-

fulla namn Gubbäpple!» Toppen är borta, en av grenarna har av ålderdomsskröplighet fallit ner, man har kastat jord över den och den har slagit rot och vuxit upp igen.

Också utomkring trädgården är växtligheten rik och yppig — där är en reliklokal, en sydluta skyddad mot nordan av barrskog, med ett par gamla fiskdammar, förr förbundna med en kanal. En bäckdal med höga kullar, en verklig liten Säterdal, är full av väldiga ormbunksnår, som också frodas högt upp i torra backen, där är alltså bergsyra i marken, och den kan på sina ställen om våren vara alldeles blå av blåsippor. En annan dalgång fylls av älggräs och vändilrot och lindplantor — gamla lindar höggos här 1916 »av okunnighet», säger gårdsegaren beklagande. Här hittar man vidare try, surtorn, olvon, tibast, trolldruva, skogsvicker, vårärt, bergslok, vildros, måbär, körsbär, krusbär, vinbär, färgkulla, ängsnejlika, blåklocka, tveblad, korallrot och underviol, förr även Guckusko, men den har ej anträffats i senare tid¹⁾. —

¹⁾ Ovanstående delvis efter E. Klefbeck: Biologiska strövtåg i Falutrakten samt Gunnar Andersson och Selim Birger: Den norrländska florans geograf. fördelning och invandringshistoria — där antecknas också bl. a. olvon vid Bergsgårdens station. Borga och Harmsarvet, brakved vid Grycksbo station, Harmsarvet och Kårsgården, Ajuga pyramidalis vid L. Kårarvet. P. W. Wiström meddelar nordgränsen för några växter: tallört (*Monotropa hipopitys*) flerstädes, t. ex. vid Hornberget och Gruvriset, ängsnäva (*Geramum pratense*) vid Stenbacken, toppmålla (*Blitum capitatum*) vid Grycksbo, rakstarr (*Carex stricta*) vid Varpan och Vällan, vatten-aloë (*Stratiotes aloides*) i ett kärr vid Rottneby (se Källskrifter i del I bok 1 Storån).

K. E. F. 1925
BILD 221. HEDBERGS I MÖRTSJÖBO.

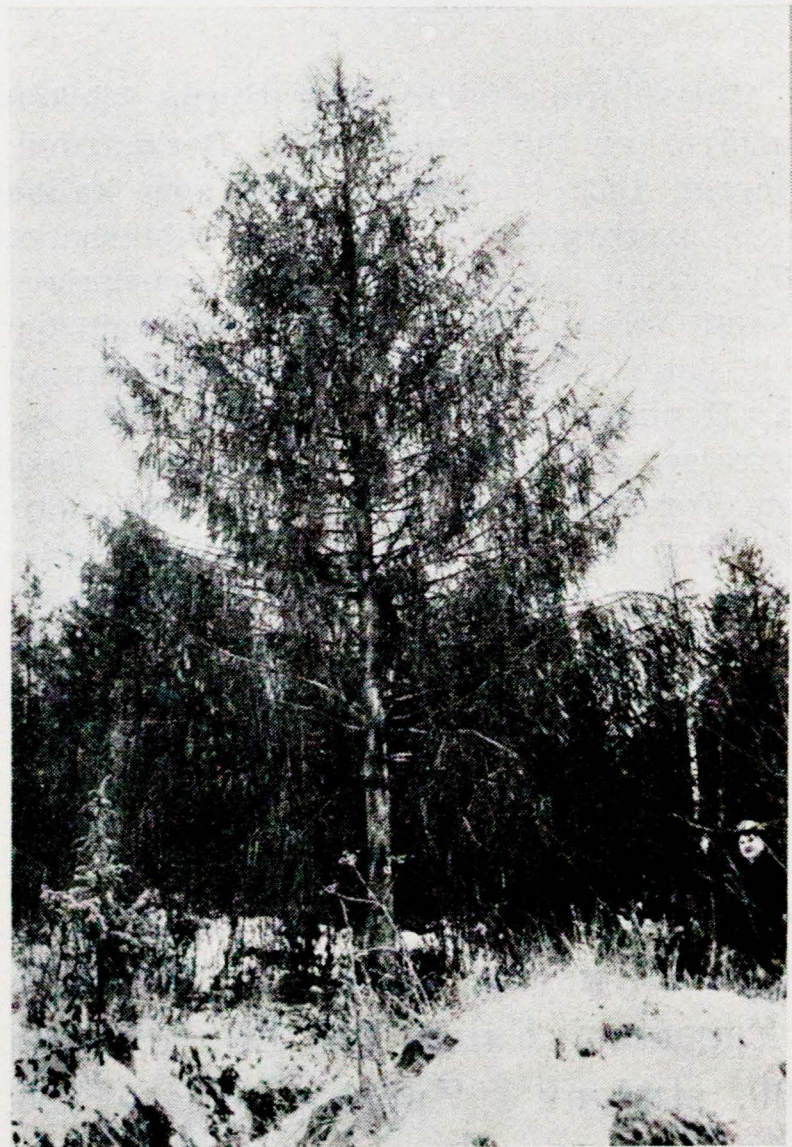

Genom stor granskog går en stig från Källslätten åt sydväst till Krusbo och Holsjön — från ett fall ser man på andra sidan sjön gårdar i Aspeboda högt i ett berg. Här nånstans höll ett originellt fruntimmer till en gång för längesen, enligt J. M. Bergmans berättelse från omkring 1825¹⁾ — man kunde tro den skriven hundra år senare:

»Ehuru vanlottad qvinnan ofta är, har man sällan hört henne skämmas för sitt kön, men vid Källslätta, ej långt från Falun, bodde för 40 år sedan ett qvinfolk, som ambitionerade att vara karl. Allmänt känd i trakten under namn af »Krusbo-Anna», klädde hon sig som karl, hade klippt, benadt hår, gjorde karldagsverke och fordrade dagspenning som karl. Större delen af året bodde hon i en liten stuga i skogen, utan eldstad. Hon kallade sig Anders och tillät sig ofta samma raljeri som en karl.»

De tre små granngårdarna i Krusbo ligga fint på sluttningen mot den skogkransade sjön, en har en större stuga med enkel brokvist och en mindre med lavklätt planktak och timrat avträde vid bakväggen, en annan också en större tjärbrun stuga med brokvist och snedrutig dörr och en liten med farstukur.

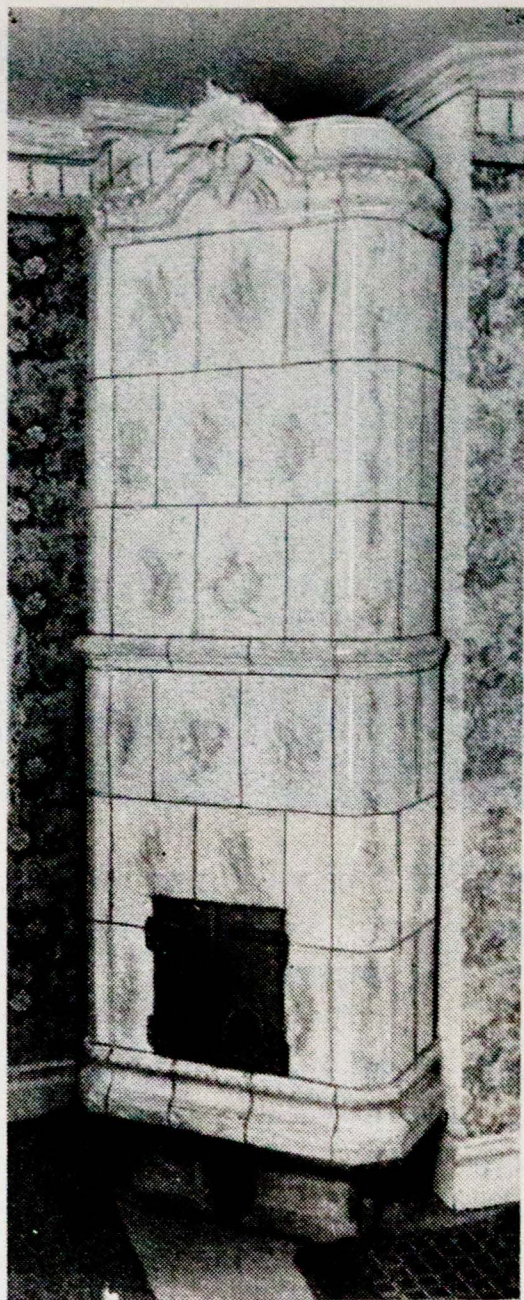
Vägen drar åt söder förbi Grälvikens gårdar i Aspeboda till Slånet på sockengränsen — 2 självegare där ha sina hemman i St. Kopparberg — och vidare åt

A. Hedling foto.

BILD 223 A. ORMGRAN VID MÖRTSJÖBO. FRIDLYST 1922.

öster till Mörtsjöbo, två trevliga gårdar, den ena helt kringbyggd, med två stugor, portlider och sirligt krusad portklappring samt herbre under en lönn vid vägen; den andra (possessionat E. G. Hedbergs) har också ett präktigt herbre med X-formigt panelad dörr i nedra bottens svale och två fågelhållkar därovan i röstet samt vinkelbyggd vitrappad manbyggnad med fin brokvist (sadeltak på tandlist och två rundpelare). Därinne stod förr en stilfull blomsterprydd kakelugn med träfötter och rikt krön, nu flyttad till Birger Nordenstens tornkammare i »Elsborgs slott» i Falun. — Här och vid Berggården i sydöst ser man den vass- och sävkransade Mörtsjön

A. Hedling foto.

BILD 222. KAKELUGN FRÅN MÖRTSJÖBO (NU I ELSBORGS SLOTTETS TORNKAMMARE, FALUN).

¹⁾ I »Om dalkarlarnes seder och lefnadssätt» i Valda smärre skrifter, Sthlm, P. A. Huldberg 1876.

K. E. F. 1925
BILD 223 B. FRIDLYST ORMGRAN VID MÖRTSJÖ-
BO MED DALARNAS HEMBYGDS-FÖRBUNDS
SKYDDSTAVLA PÅ STAMMEN.

och bortom skogsmuren på andra sidan Ljusdalsberget och andra höjder i Aspeboda. I en hage på sluttningen ner mot sjön intill Mörtsjöbo reser sig över mera småväxta fränder en furstlig ormgran eller kanske rättare hänggran med Dalarnas Hembygds-Förbunds skyddstavla på stammen, lagligen fridlyst 1922, fullt frisk och lifskraftig, minst 25 m. hög med nära 2 m:s stamomkrets vid brösthöjd, lik ett jättetält, med väldiga grenar och ända till marken hängande kvistar som långa vackra flätor.

På Tab. Geogr. står ett tåktekarlshemman Krusebo vid Holsjön, två Krusetorp söder därom och 4 vid Slånget. S. å. var Anders Ersson i Slångat rostvändare i en Gammelbergshytta och Erik Ersson i Slånget smältare i en Faluhytta. På 1654 års karta

står »Slången» på 3 ställen, 2 gårdar öster och en väster om ån till Mörs-Sjön — Dahl-vägen går sør om ån mellan Slången och Mörtsjö Bro. Enligt Jacob Ingelsson hade Juga heller John i Slänge (skriv- eller tryckfel?) ofwan för Morsboda fått lof uthaf Konung Erich den 14 att vpbryta samma egendom och warit Cronones Kohlare. Han och hans hustru hade blivt så gamla, »att dee intet hafwa wetat, antingen det har warit dag heller natt och att dee hafwa måst mata dem som andra små barn». — Kartan från 1718 har Slången och Näfwerbergs hage samt Morbygde hage söder därom längst i väster.

1492 nämnes allderbroo mellan grälewiken och Mortsjöbrona samt stugutierne bäcken och Stugutiernan¹⁾ — den heter alltjämt Stugutjärn, en bit sydöst om Berggården. 1513 tillhör Mörtsjöboda Olof Persson på Gamla Berget, 1528 omtalas en täkt som kallas Morssboda i skogen mellan Holsjön och Moren (= Morbygden²⁾). På Tom Söderbergs karta 1569 står en mindre gård Mörtsjöboda, 1571 skatta Johan Andersson nybyggare och Knutt persons landbonde Erick i Mörttzeboda samt Mångs i Berg (Måns i Berggården 1604). Tab. Geogr. har Morssesiön och norr och öster om den 4 tåktekarlshemman Morssebo och ett Morssebotorp (= Berggården?). Hemmanet Morsbo inköptes 1652 av borgmästaren Johan Otto (Silfverström) till bergsfrälse, egdes sedan av bergmäst. Erik Ersson Häll och därpå av hans måg Olof Jonsson Forslind i Östanfors (enl. Hammarström). På kartan av 1654 är Mörtsjö Bro utritad över åns från Slången inlopp i Mörs Sjön, Morsbo ligger norr om sjön och Solbacka tågten norr därom (sör om Hageberget); Jacob Ingelsson nämner en bergsman Olof Erichsson i Solbacka ofwan för Morbygden — socknen har alltså haft 3 Solbacka-gårdar, nu är endast en kvar (vid Östborn). 1686 utgjorde Morsbo, Berggården och Vällgården en bergsfrälseegendom (C. J. Lundström a. a.).

Erik Nilsson var en annan bergsman på Morsbo, far till kyrkovärden och Seniorens vid St. Kopparberget rådman Morsbo Johan Ersson på Elsborg, † 1728 och begravd i Christine kyrka. Han hade en dotter Catharina Mortzell, gift 1717 med bergsmannen Erik Hansson Eggertz i Falun (se Bil. 18) och en son Johannes Johansson Morsell, f. 1700, student i Uppsala 1714—1726,

¹⁾ D. D. 149.

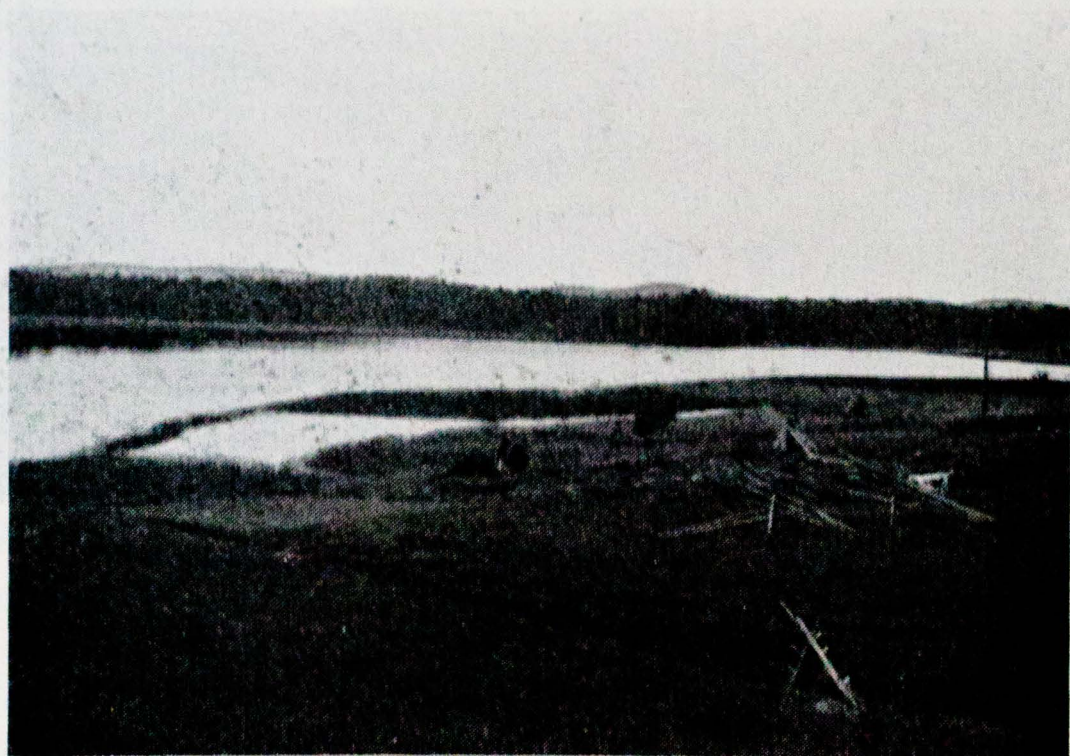
²⁾ D. D. 224, 405.

bokhållare vid Bergslagens magasin 1729 och kontrollör vid Vedkontoret, † 1748, troligen ogift — och han var antagligen författaren till bröllopsdikten »Koppar Bärsammans Forna wälmågu å heemseer, på Kopparbärs måhl Stäckut rimat åf Morsbo Erkes son 1726, plänta wä Upsala»¹⁾ — som börjar så här:

Dä står int nu så täll, som för i wäla wuri,
Wä gamla Kopparberg dä gamla ä förfuri — —

¹⁾ Tr. i Dalarnas Hembygds-Förbunds Tidskrift 1921 samt förut något ofullständig hos Hammarström, 1 saml.

K. E. F. 1925

BILD 224. MÖRTSJÖN VID BERGGÅRDEN. ASPEBODABERG I
BAKGR.

BILD 225. LILL VÄLLAN VID MORBYGDEN.

K. E. F. 1925

MORBYGDEN

Kanske ha vi redan dragit in i Morbygden — vilka trakter och gårdar som räknats dit är väl ej och blir väl knappast klart. När man nu hör namnet Morbygden, tänker man närmast på herrgården, men dit höra ock några andra, mindre gårdar. Morbygden och Moren förekomma båda av ålder, Moren äldst men senare bägge ibland jämsides. Med Moren betecknades väl ursprungligen hela skogstrakten mellan St. Kopparberget eller Gamla Berget å ena sidan och å den andra Aspeboda-Tuna och Ål, Tun- och Ålbönder hade ju skogar inom nuvarande St. Kopparbergs socken, åtminstone de senare också fäbodas liksom Torsångsbor. I detta sammanhang kan anföras ett yttrande av Lantmäteristyrelsen i ett ärende om avstyckning av jord från herrgården: någon byalagsindelning kan å ifrågavarande ort icke anses förefinnas, även om vissa egotraktsnamn såsom Morbygden, Vällgården och Näverberg bevara minnet av en tidigare indelning i större fastigheter, som för länge sedan sprängts sönder.

Det torde därför vara berättigat att sammanföra alla dessa och några där-

till under samma överskrift — alltihop ligger kring Lilla och Stora Vällan, sjöar med flyn och vass-stränder och halft igenvuxna vikar samt förbundna med en bäck lik en fin kanal under en tunn-välvd bro — på den är en grind, som skall hindra fiskare att dra över farkoster till Lill Vällan, där fiske är förbjudet. Vällorna (3 st., till Södra hinna vi senare) voro förr rika på fisk och kräftor, sen blev det sämre på grund av inplantering av ål på 90-talet, nu har ålen börjat minska och kräftorna öka, små i sjöarna men stora i bäcken, och man har släppt ut gädda

K. E. F. 1925

BILD 226. STUGA VID VÄLLGÅRDEN MED SYRENHÄCK OCH LÖNNAR.

och siklöja. I juni 1929 bildades vid möte på Götgården Vällans Fiskevårdsförening, som omfattar alla tre sjöarna, genom rekonstruktion av den år 1919 stiftade Stora och Södra Vällans Fiskeriförening.

Om sjönamnets uppkomst berättas, att när Krondiket till Falu gruva grävdes från St. Wällan, anhöllo bergsmännen hos drottning Christina att få dämma upp sjön. Ja, väl an! svarade hon. En typisk namnförklaringssägen således, som ingenting har med verkligheten att göra — eftersom både Wällen och lille Wällen omtalas redan 1492¹⁾).

I denna urkund nämnas ock täkter i Morene hakensbacka och käringeboda väster bäcken wid Wällen — Håkansbacka och Käringboda höra båda enligt Krönigssvärd till bergsfrälseegendomen Morbygden. 1539 är Jåp i Moren »fri för fattigdom» och Johan skräddare fjärdepartsegare och landbonde på den efter Måns Nilsson i Aspeboda sakfällda gården Moren. På T. Söderbergs karta 1569 står väst om L. Vällan Morabygden, norr om sjön en bergsfrälse- och kronogård Moran, norr om den en bergsfrälsegård Kärlingboda och sør om Moran en d:o Kolarebacken. 1571 skatta i Moorebygden: Joen och Nils gummundssöner i Moren, Lasse gummundsson, Lasse Olsson (Knut Perssons i Varggården landbonde) och Bertiill finne (K. M:ts landbonde), alla i Morn, samt Anders Simonsson i Kergeboda (Käringbo, också Knut Perssons landbonde), h:u Malin och Per Olsson i Jämttegården och Eriick Siuardsson mellan vellana²⁾. 1612 gav Olof Knutsson i Morbygden en Sölf skiedh i skatt, 1630 voro Carl Nilsson, Hans Matsson, Anders Jönsson och Anders Matsson bergsmän i Morbygden. På Nova Del. stå Morbygden, Wellernar, Dammärna till Grufwan och Näfwerberg, på Tab. Geogr. Jämttegården, 1 täktekarlshemman norr om Backegårdarna, 3 bergsfrälseegendomar, Mora Bygden mellan dem och 3 likadana i öster, Kolbacken 1 d:o vid Lille Wällans nordvästra vik, Wälle gården 2 täktekarlshemman sør om sundet mellan Lille och Store Wällan. Från Slångetiärnet går en å mot sydöst till Gäddetiärnet, norr därom ligger 1 bergsfrälsegård, väst om ån 1 d:o Piltarebo, sydväst därom 1 d:o Näffverbärgh, söder därom (norr om Jämtgården) 2 d:o Kiäringebo och Höökebo. 1639 dog Lars Persson i Moorbygden, 1640 voro Michill Larsson

¹⁾ D. D. 149.

²⁾ Elfsborgslängden ger ej besked om, huruvida även dessa sistnämnda gårdar då räknades till Morbygden. Om Jämttegården se nedan.

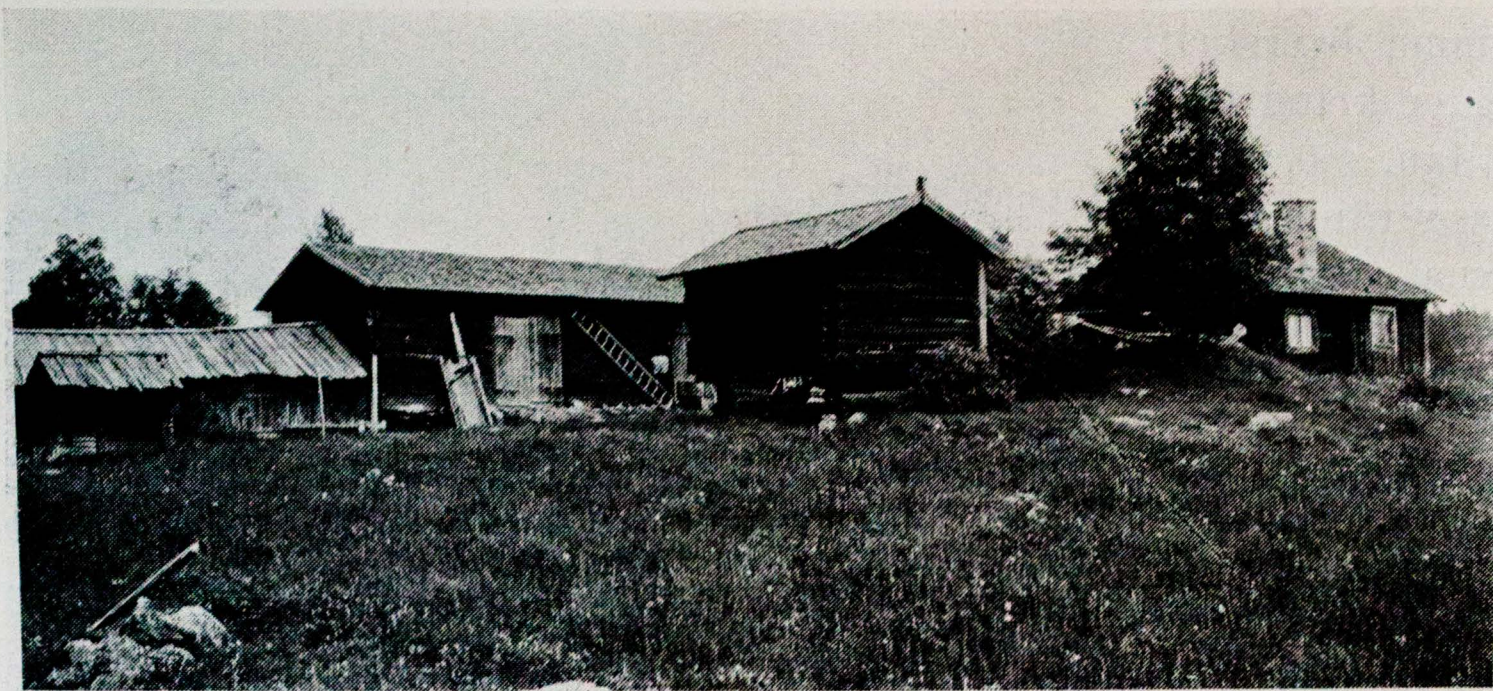

BILD 227. BÄCKGÅRDEN.

B. Exp. 1919 foto.

och Oluff
Carlsson i
Moorbygden
samt Joon
Matzsson i
Wällgården
fjärdeparts-
egare och
brukade
Lars Matzs-
son i Moor-
bygden och
Albrecht
Månsson i
Wällgården i
en Kårsgårdz
hytta med
Hans Mi-

chillsson i M. till rostvändare, Carll Carlsson i M. brukade i en annan med Anders Matzsson i Wällgården till smältare, Erich Jönsson och Anders Matzsson i Moorbygden voro smältare i en tredje. — 1642 egde Eric Persson Jemptegården, kronohemman i Moren innehades av Amund Göransson och Michel Larssons Enka, tåktekarlsgårdar voro bl. a. Rotebo (Carl Matsons), Kolarebacka, Kåringbo (Olof Carlssons), Sveden vid Mora vällen, Långsveden (Olof Hinderssons 1630).

Jonas Arvidsons karta 1654 har Carsbo Sjön sydöst om Säljebo, öster om ån från den till L. Vällan ligga (från norr räknat) Kåringbo, Hökebo, Eric Persgård, Morbygden — 1 gård vardera — och på västra sidan Backegården; väst om den rinner mellan Snoksbacken (i V) och Jöransgård (i Ö) en å till Kalfven vid L. Vällans nordvästra hörn. Näfverberget (med järnmärke) ligger nordöst och Skyttgrufvan sydöst om Hökebo, därnedanför åter Morbygden eller Knut Olofs gård väst om Gom(?)tjärn och sist Blåkärrn strax öst om den. — På Morbygden dog 1704 Malin Olofsdotter Bullernesia, änka efter släkten Brandbergs förste anfader i Dalarna Eric Pedersson, som alltså uppenbarligen hade en gård här, rådman i Falun och dir. för Vedkompaniet (närmare om släkten nedan vid Korgsarvet). På kartan från omkring 1718 står Morbygden öst om Mörtsiöbo, Näfwerberg nordöst därom, Moren söder därom och Wällegården — flera stycken — sør om sjöarna. Redan då hade säkerligen åtskilliga av traktens gamla ovannämnda gårdar jämnats med jorden. I mitten av 1700-talet tycks bergsrådm. Jonas Littmark ha bebott någon gård här (1717—1780, g. m. Anna Fahlstedt, 1731—1802) — hans dotter Anna Margareta föddes nämligen på Morbygden 1755 (g. m. Johan Hellsén på Främsbacka, se förut sid. 138). Änkan efter prosten Olof Arborelius i Mora Ulrica Maria Munktell (1767—1851, syster till Westerås Stifts Herdaminnes utgivare¹⁾) arrenderade ock en tid efter mannens död 1812 en egendom på Morbygden, men flyttade sedan till Västerås och sist till dotter och måg i Orsa. — I Länskalendrarna stå bl. a. som hem.-eg. på Kolarebacken 1878 Lars J. Nordström och 1882 A. Hellström (se sid. 138), på Vällgården 1893

BILD 228. GAMMAL BOD I MORBYGDEN.

K. E. F. 1925

¹⁾ Se Bil. 7.

samme Lars J. Nordström, då nämndeman — och 1929 egdes Vällgården av A. Sundberg, E. A. Andersson och Henry Nordström, vilken sistnämnde 1933 erhöll Hembygds Förbundets släktgårdsdiplom, enär hans gård gått i arv i släkten sedan 1822.

Vällgården är liksom Bergsgården och andra inte bara en, utan flera gårdar sör om sjöarna. Längst i öster nära St. Vällans strand ett par f. d. fäbogårdar med små stugor, en med brasspis — en hör till Dammen, en till Morbygden, bara en kam-

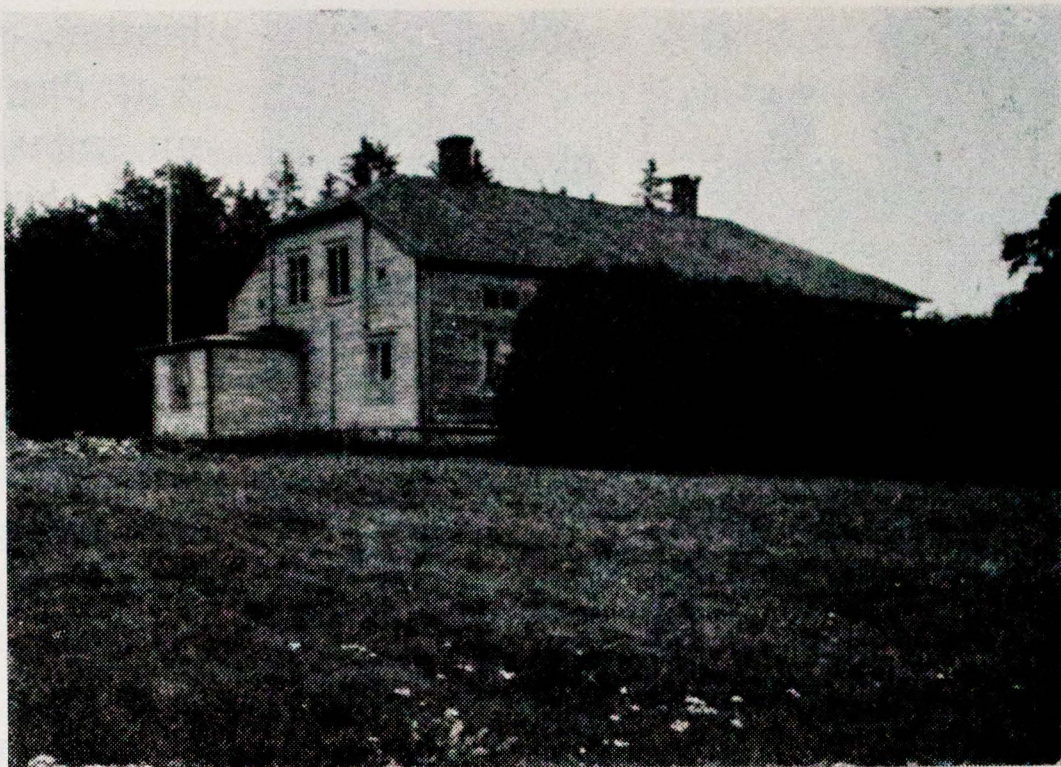

BILD 229. F. D. STRÖMS I MORBYGDEN (ÖDE).

mare, den kallas också »Bosjö kammarn». Tre andra sör om bäcken mellan sjöarna, med vacker utsikt över båda och bortom dem Götgården i öster, Korgsarvet i norr, Säljebo högt i nordväst och skogsåsar därovan. Vid östra gården gå hällar i dagen, men den har ock en fin gräsplan och en gammal soffa under härliga lönnars valv bredvid en rad gamla aplar. Vid en annan äro ävenledes stora hällar synliga, den är byggd på hälleberget — nu öde och tom, en tid hyrd av Godtemplarna, sen till salu. Stugan vid gården närmast St. Vällan ligger på en terrass med lummig syrénhäck, höga yviga lönnar och friska äppelträd växa också här.

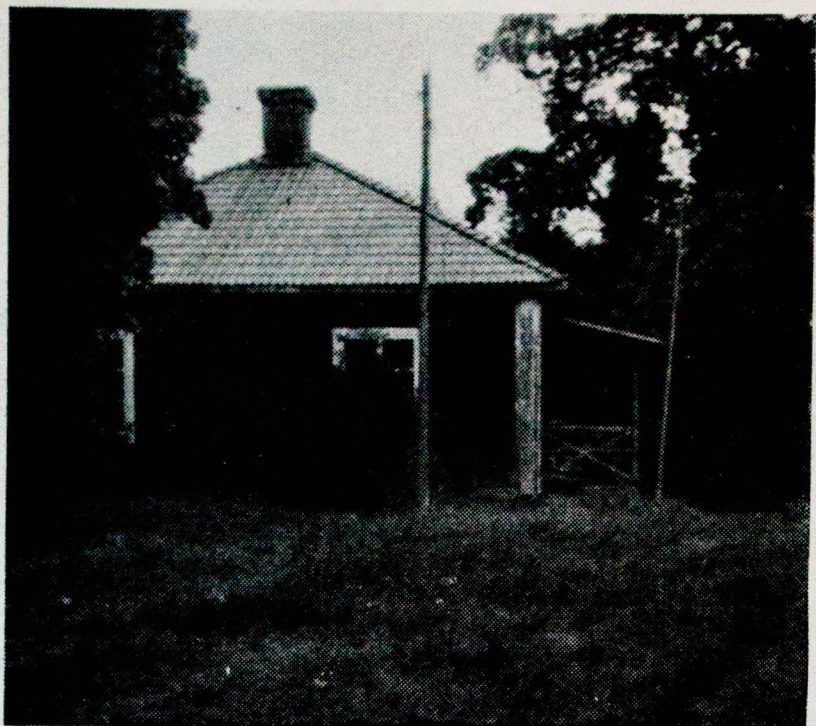
Vid västra ändan av Lill Vällan ligger Bättjegårn — Beckegårdh 1545¹⁾, H:u Anna i Bäckegården var fjärdepartsegare och brukade i Dams hytta 1640. Enligt auktionsprotokoll 1842 och 43²⁾ hade gården då en stuga om 2 rum, 1 herbre, 1 större kornlada, 1 fähus, 1 gml stugubyggnad om 1 rum, 1 badstu, 1 avträde, 2 vedlider — och en liten trädgård, nu bara en berså och några bärbuskar. Alla hus äro nu rödfärgade och ha med ett par undantag pärttak: liten stuga om 1 rum och kök med synliga takbjälkar, brokvist av bräder, snedrandig dörr, vitmenad skorsten, en gammal enrummig stuga, ett gammalt bra stolpherbre med svale, en lång länga av vagnslider och två lador under samma tak, hopbyggda med lagårdssvalen av resvirke och lagårn av timmer, låg med 3 bås — samt ett litet näpet timrat prevét och en jordkällare med brädtak och rönn vid gaveln. B. Exp. ritade här av ett fint fönsterbeslag med böjda ändar, en vitmålad gustaviansk spegel, en ekbyrå med snedklaff och stiliga gjutna bronsbeslag i rococo samt en supbägare av tenn på fot.

Norr om sjöarna går stora Aspebodavägen. Vid den ligga några av Morbygdens smågårdar, en liten trivsamt med två stugor mitt emot varann, en närmast Lill Vällan med syn över sjön och Vällgården på andra sidan har mitt emot en parbod en stuga med fritrappa på gaveln och två skorstenar, en större och en mindre — bredvid ligga stenterrasser med björkar, kanske gamla husgrunder. Man hittar ett litet trevligt herbre med V-formigt panelad dörr i svalen, en loge där det tröskas med slaga (1925), med dörrn intill ena

¹⁾ D. D. 681.

²⁾ Orig. hos Liss Anders Andersson i Morbygden, avskr. av dr N. Sahlström, B. Exp. 1919.

K. E. F. 1925
BILD 230. FLYGEL VID F. D. STRÖMS I
MORBYGDEN.

knuten, alltså endast ett golv. Kartans 3 gårdar i en klunga norr om vägen är nu endast en med 2 hushåll, där stå ett stort herbre och en gammal bod med snedrutig dörr inom breda gåtar och lutande källartak under fönstret. En vacker lönnallé leder upp till Stora Morbygden, som den förr lär ha kallats, äldsta gården här, tror man, med fri och luftig syn åt söder över sluttande odlade marker, Lill Vällan och en mörk skogsås i bakgrunden. Stor manbyggnad med avvalmat tak och fina rutdörrar, grå men nästan avfärgad, två idylliska flyglar med pyramidtak, den ena är visst gårdens enda numera bebodda

hus, allt verkar förfall och förgängelse, det har stått tvist om egendomen i 30 år. Gården tycks hålla på att somna in i lummig grönska, syrénhäckar, granhäckar, en rad lönnar vid järnstaket längs vägen — och hög tät granskog bakom, där i brynet stå i fägården på andra sidan vägen en vitrappad lagård, en parbod med prydliga dörrar och två präktiga herbren med svale¹⁾.

Ena herbrets gavelnock bär en hög stång och på den en plåtflöjel med skriften 1784 I. S. Namnbokstäverna betyda Isac Ström — detta är alltså Strömska Morbygden, i flera led egd och bebodd av denna släkt²⁾, varav vi träffat ett par medlemmar förut i Varggården, båda med förnamnet Daniel, som bars av 5 huvudmän som efter far, därav 4 bergsrådmän. Den andre i ordningen, † 1749, även kyrkovärd, var g. m. Helena Brander (sondotterdotter till Stormor i Dalom), deras son, † 1798 (se Varggården) egde Utanmyra i Aspeboda och kanske även Morbygden; med hans söner Daniel och Isac delade sig släkten i två grenar, den äldre lär en tid ha egt 7 gårdar i Falutrakten, bland dem Hälla, Kullen (»Strömens Kulle», nuvarande utvårdshuset), en egendom i Kårsgården och möjligen en i Varggården. Daniel, 1752—1829, g. m. Lovisa Polheimer, bergsrådman och brukspatron, var en duktig affärsman, som ökade sin ärvda förmögenhet »genom omtanka, klokhets och framför allt hushållsamhet»; han anlade i början av 1800-talet tillsammans med bröderna Noreus, lagmannen Jean och justitierådet Samuel³⁾, Limå Bruk i Siljansnäs, som barnbarnen 1857 sålde till Bergslaget. Han biföll allt, som bolagsmännen föreslog, och släppte till pengar — utom en gång, då han på deras önskan om en apotekskista vid Limån lakoniskt svarade: »Nej, bror, folket bli då bara sjuka.» Ett prydligt lusthus, som han byggt på Kullen, antändes och brann ned en vinternatt, mordbrännaren hoppades »att Ström med allt sitt husfolk skulle skynda till brandstället och lämna åtkomlig sin rika penningkista; men gubben var honom för slug, stannade jämte husfolket hemma, tände ljus i hela sin våning

¹⁾ Uppmätta och planritade av B. Exp. 1918.

²⁾ Se Bil. 17.

³⁾ Hans förste kompanjon lär dock ha varit assess. Magnus Hellsén, se Med Dalälven del I bok 6 Siljan sid. 141.

och placerade hattar i fönsterna för att göra troligt, att han hos sig hade främmande. Till sitt yttre särdeles pryddig och väl pudrad samt klädd, aldrig i stöflar, men i tyska skor och höga damasker på sina välformade ben, umgicks han i stadens förnämaste hus, där han städse slösade, icke med fagert tal och komplimenter, men med leenden och slängkyssar till damerna.» Han »utmärkte sig dock framför andra för ett ytterst ordentligt lefnadssätt och upphann därför i olikhet med sina yrkesbröder den höga åldern af nära 80 år.»¹⁾ Hans sonson Bror Gustaf, som vid sin död 1884 efterlämnade 48 fjärdeparter i Falu gruva, var rådman i Stockholm och g. m. sin syssling Bror Antons dotter Maria Wilhelmina, deras ättlingar äro bosatta i huvudstaden (bland dem dottern Gunborg Maria, g. m. greve Hans Ludvig von Stedingk, kammarherre och f. d. ordf. i styrelsen för Operan).

Den yngre grenen rådde om Morbygden: Isac, 1758—1786, bergsman och auskultant i Bergskollegium, g. 1781 m. Elisabeth Catharina Brunmark, deras son Daniel Anton, f. 1782, också bergsman, g. 1803 m. Johanna Dahlberg och död redan samma år vid ej fyllda 21 års ålder i Uppsala — det var vid hans frånfälle, J. O. Wallin skrev den dikt »Röst ur grafven», som först fäste uppmärksamheten på honom som skald. Sonen Bror Anton, f. 1803 efter faderns död, † 1873, lär ha trakterat »Kungshästarna», när de i febr. 1856 rastade i Morbygden på väg från Älvdalen till Gävle med Carl XIV Johans sarkofag²⁾ — major vid Dalregementet, g. 1831 m. J. O. Wallins systerdotter och adoptivdotter Greta Wikander-Wallin, † 1888 — alla deras barn föddes på Morbygden: den ovannämnda Maria Wilhelmina, Ryno († 1904, registrator och ombudsman i Fångvårdsstyr.), Engelbrecht (1838—1904, fick sitt dopnamn efter Engelbrekt Engelbrektsson, som enligt en tradition även egt eller bott på Morbygden! — hans son kommandörkapten Ernst Ström förde hem Andrée-männens kvarlevor); vidare Hanna (1843—1928, g. m. rådm. Nils Gustaf Nyström i Stockholm, † 1927 — deras son protokollsekr. Nils Nyström hör sålunda även [genom Helena Brander härövan] till Stormors talrika avkomma, hon var hans morfars farfars farmors morfars mor), samt slutligen Anna Elin (1846—1924, ogift), och Wendela Charlotta (f. 1852, g. m. landskamr. i St. Kopparbergs län Carl Nicolaus Schmidt, † 1893). Elin Ström övertog gården vid faderns död 1873 och skötte den som en hel karl ett par år, sålde den sedan och köpte i stället Näverberg. Enligt Länskalendrarna egdes Morbygden (tydligen denna gård) 1878 av Gudmunds Erik och Anders Andersson, 1882 av handl. G. Pettersson i Falun och 1900 av handl. Olof Olsson; nu lär den tillhöra en större oenig syskonkrets — en nu levande Ström har förgäves sökt få återköpa sitt vanvårdade fädernehem. — En mindre granngård, »Hartzellska Morbygden», kom också i majoren Bror Antons ego genom testamente av dess sista egarinna, en fröken eller barnlös änkefru Hartzell, vars affärer han skött — häradshövdingen Erik Olof Hartzell dog 1857 »på sin egendom Morbygden» (se Bil. 17); också den är i andra händer, men lär skötas bra. —

Från stora landsvägen går en avväg åt söder ner till Morbygdens största nutida gård, den Eggertzska, förr kallad Lilla Morbygden. Det är »en sedan

¹⁾ M. W. Collén: Faluminnen.

²⁾ Se Älvdalsboken sid. 94.

K. E. F. 1932

BILD 231. MORBYGDENS HERRGÅRD.

slutet av 1500-talet känd bergsmanssläkt vid Stora Kopparberget, hvarest de flesta af dess manliga medlemmar ifrån urminnes tider och alltintill våra dagar varit brukande bergsmän och länge uteslutande gifte sig inom andra bergsmanssläkter i Kopparbergslagen». Mellan dem och Ströms ha dock inga äktenskapsförbindelser ingåtts, fast de länge bodde helt nära varann; men det är ett egendomligt sammanträffande, att namnet Daniel gick i arv i flera led inom båda släkterna. Nedra Morbygden, som den också kunde kallas, inköptes mellan 1783 och 1787 av Daniel Eggertz I, den förste av 4 med samma dopnamn son efter far, 1746—1804, bergsrådman, förut bosatt på Gamla Berget, g. m. Brita Christina Hellsén (1761—1809). Deras son Daniel II, f. 1783 på Gammelberget, avlade hovrättsexamen, men blev också brukande bergsman och bergsrådman, † på Morbygden 1839 och begravd i den av honom och brodern, den berömde kemisten Hans Peter¹⁾ inköpta murade graven på St. Kopparbergs kyrkogård, g. 1:o 1810 m. Maria Margaretha Berglind (1781—1811, dotter av rådm. Salomon Daniel B. i Falun och Anna Maria Westman), 2:o 1816 m. Eva Elisabeth Erlandsson (1791—1858, dotter av bergsm. Måns Erlandsson på Lönnemossa och Elisabeth Troili från Östborn); deras son Viktor blev professor vid Bergshögskolan, hans bror Daniel III (1820—1901), brukspatron på Morbygden 1849, äktade s. å. sin kusin Emma Charlotta Constantia Nyberg (1823—1860, dotter av prov. läk. i Eskilstuna Joh. Ulrik N. och Eva Elisabeth Eggertz, syster till Daniel II). Daniel IV (1858—1929), också brukspatron och kommunalpamp, övertog egendomen 1882 och uppförde 1900

¹⁾ Far till »Gamla Frun» på Grycksbo, se förut sid. 62.

nuvarande manbyggnaden strax bakom den gamla, som revs; med sin maka Anna Ellström (1860—1932) hade han dottern Ellen, g. m. dist.-lantmät. Patrik Mogensén i Säter, samt söner Daniel, ingenjör i Göteborg, och Sten Eggertz (g. m. Ester Nilsson, dotter till en av Transtrands ledande män Olaus N.), agronom och nu herre till Morbygden, som 4 hans förfäder besuttit före honom — han var också en av de två i St. Kopparbergs socken, som mottog Dalarnas Fornminnes- och Hembygds-Förbunds diplom vid dess släktgårdsmässa i Christine

kyrka Trettondagen 1932. Men hans släkt kan följas vida längre tillbaka, 10 led son efter far alltifrån Eggert Eggertsson omkring 1600¹⁾.

Den ansenliga brädklädda tvåvånings manbyggnaden av gammalt resvirke inrymmer 12 stora ljusa rum, hall, kök och skafferi, den rymliga gårdsplanen inramas dessutom av två gamla trevliga, rappade envåningsflyglar av liggvirke, i den ena är bryggstuga, mjölkbod, verkstad och källare, i den andra två bostadsrum och mangelbod. Därtill kommer rättarbostad, tre arbetarbo- städer och stora uthus — ett tvåbottnat magasin, en äldre trösklada, lagård och stall, ungdjurslagård, 7 lador på fälten, bastu i brynet av en dunge, smedja neråt Lill Vällan. Jordmånen är svag, sandjord på alv och grus, därför är

mjölkförsäljningen till kunder i stan huvudsak, vadan egendomen har jämförelsevis många kreatur i förhållande till arealen: 29 hektar åker, 227 hektar hag- och skogsmark, 1 tjur, 21 kor, 8 ungdjur, alla rödkullor.²⁾

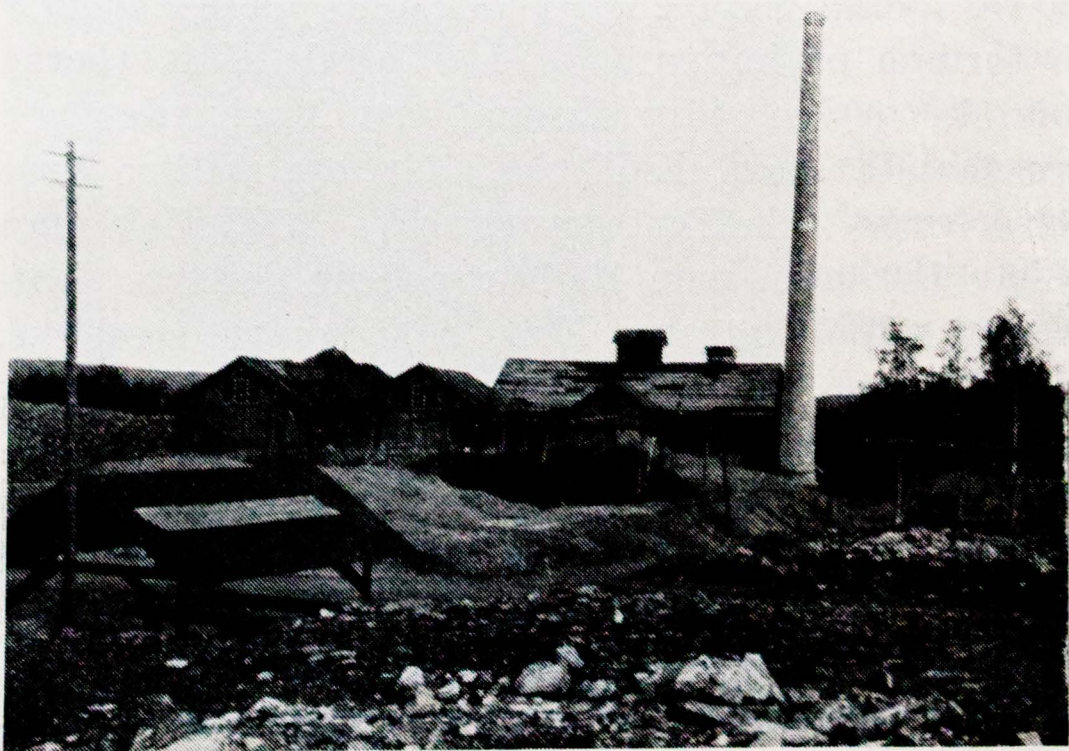
*

Landsvägen går vidare mitt igenom en gruv- och hyttby — om man skall kalla den by — det är Näverberg och Skyttgruvan. Där stå en

K. E. F. 1925

BILD 232. SKYTTGRUVANS LAVE.

K. E. F. 1925

BILD 233. HYTTAN VID SKYTTGRUVAN.

¹⁾ Se Bil. 18.

²⁾ Juhlin-Dannfelt, a. a.

K. E. F. 1925

BILD 234. ROSTGROPAR VID SKYTTGRUVAN.

smalbent gruvlave nästan utan väggar, ett vaskverk, en hög skorsten, en stor och rymlig hytta utan inrede, masugn och allt är borta, endast malm och kvarts och koks ligger kvar. Där stå ock trista kasärner, somliga gulgråa, andra upprustade och rödfärgade, och där breda sig vidsträckta varp med igenfyllda rostugnar och en hög tipp av hyttslag. Det hela en ödslig och tungsam syn.¹⁾

»Näfvenberg» är rätta namnformen, mena somliga

och anföra en sägen att Jacob Näf skulle ha egt och kanske byggt första gården här och gett den namn. Men detta är åtskilligt äldre och har veterligt aldrig skrivits Näfvenberg. 1481 nämnes Jøns a næffwebergh, 1492 hyttor och kvarn vid Näffuerberg. 1503 tillhörde skyttegrwfua fogden på Kopparberget, och man klagar i en skrivelse till Riks-Marsken Svante Nilsson (Sture) bl. a. över att ingen där »ma komma in vtan then han vil hafua in». 1506 är Skyttegrufuen nedlagd, arbetarna hade ryckts bort av »pestelencia»²⁾. Enligt Hülphers skall Skytt-grufwan ånyo wara försökt 1563, begynte åter arbetas 1724 men övergavs 1726. Anders Olsson i Näfwerberg skattade 1571 (och Knutt Olsson i Skyttebackan, som törhända låg här i grannskapet?), 1640 var Erich Persson i Näffuerbärgh fjärdepartsegare, 1783 dog här Cammereraren och bergsrådmannen Vilhelm Moræus, född 1707, kusin till Sara Lisa och son till hennes farbror bergsrådm. Isac M. samt gift 1738 med Frn Anna Christina Lagerblad. — Näfverbergs koppargruva upptogs 1801, men ödelades 1806 enligt J. M. Bergman 1841 — då var också Skyttgruvan öde, den hade arbetats på zinkblende och blyglans och fordom på koppar. 1878 tillhörde Näfverbergs egendom fröken Elin Ström, som skötte den själv liksom förut Morbygden och omkring 1880 sålde den till grosshandl. Alex. Keiller i Göteborg, vilken bröt nickel, zink och koppar ur Näfverbergs- och Skyttgruvorna — 1892 fick man 1.362 ton malm, 1904 arbetade här 180 man, men 1906 upphörde driften. Näfverbergs egendom står 1900 såsom tillhörig fabr. Erik Anderssons sterbhus. Gruvorna egdes sedan av engelsmän, men inköptes 1932 av Bergslaget, huvudsakligen »för att få gruvområdet uppsnyggat och befriat från de gamla fallfärdiga byggnader, som länge varit i hög grad misspydande för infartsleden till Falun västerifrån». Det tros åtminstone inte att brytningen kommer att återupptagas, den är föga lönande då malmförekomsten är så ringa och ligger på så stort djup. —

Snart nå vi Kôjsare eller Korgsarvet, som det säkert rätteligen bör skrivas,

¹⁾ Byggnaderna hava 1931 rivits.

²⁾ D. D. 132, 149, 185, 207.

enligt somligas mening namngivet därav att man gjort korgar här för att hissa upp malm i ur gruvan. De flästa av Falutraktens många ortnamn på -arvet ha visserligen ett mansnamn som första stavelse — man har gissat att Kåre skulle gå igen även här och velat skriva Kårsarvet, en form som emellertid veterligt aldrig anträffats

i urkunderna: H:u Mariitt i Korgijsarfftt skattade 1571, Olof Andersson i Korgsare nämnes 1612, samme man i Korgzare brukar 1640 i Giötegårds hytta vid Gamble Bärget, Christopher Olsson i Kårgzsare är s. å. fjärdepartsegare (här skrivs namnet visserligen med å, men också med g). Tab. Geogr. har ett tåktekarlshemman Korgsarfwet, Jacob Ingelsson Korgsare(t), 1718 års karta Korsarfwet liksom Länskalendrarna 1878—1900, men Wermings karta 1810 Korgsarfwet.

Här bodde två gungstolmakare bröderna Zetterström, särskilt den ena ovanligt skicklig snickare och därtill mineralsamlare och ett stort original, båda avlidna på Lindsbergs ålderdomshem. — Här är flera gårdar kring landsvägen, några nyare sommarvillor och ett par äldre bergsmansgårdar, den ena en tid egd och bebodd av en gren av den gamla alltjämt medlemsrika och vitt spridda släkten Brandberg, befryndad med de flästa andra av Falutraktens och hela Bergslagens gamla kända släkter¹⁾. Den förut nämnde rådmannen Eric Pederssons 9

¹⁾ Se Bil. 19.

K. E. F. 1917

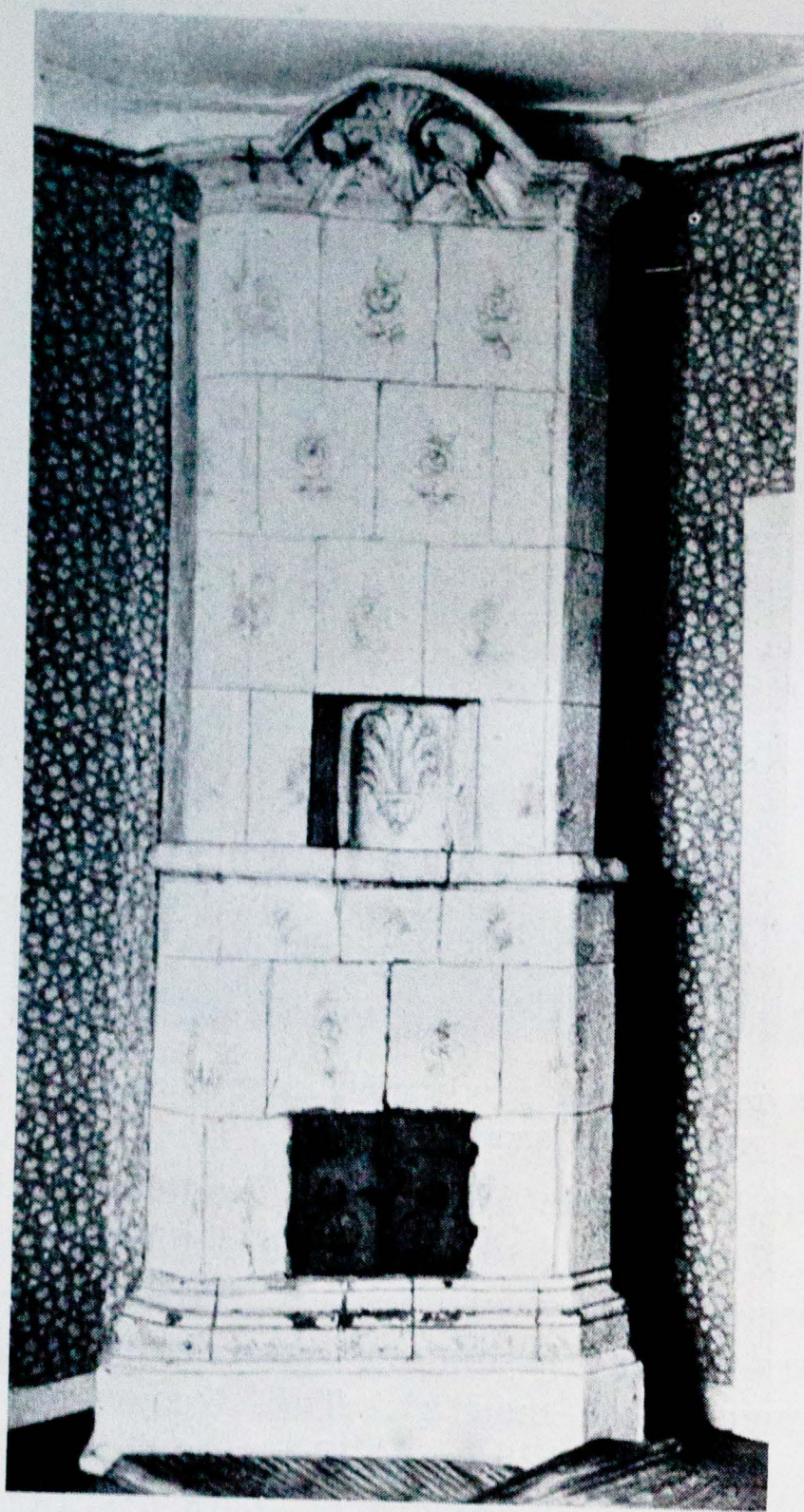
BILD 235. KORGSARVET FRÅN TRÄDGÅRDEN. NUVARANDE MANBYGGNADEN I MITTEN OVAN TERRASSEN MED ALMARNÄ.

K. E. F. 1925

BILD 236. PORTAL PÅ ÖSTRA STUGAN, KORGSARVET.

K. E. F. 1925
BILD 237. KAKELUGN I ÖSTRA STUGAN,
KORGSARVET.

arvet; där avledo ock 1835 hans änka Anna Catharina Mellgren¹⁾, 1850 deras son Bergslagskamreraren Anton Gustaf Brandberg, 1859 hans änka Emerentia Sofia Barchæus, 1867 deras dotter Eva Maria och 1866 hennes man Bergslagskamreraren Karl Teodor Harling. — Från omkring 1873 egdes och beboddes gården av mössmakaren fabrikör Erik Andersson, † före 1900 då hans sterbhus står som egare till Näverberg, sedan av hans änka Elisabet (från Järna, † omkring 1920), därpå och alltjämt av deras son Erik A. (vars bror Jakob byggt sig en annan gård här).

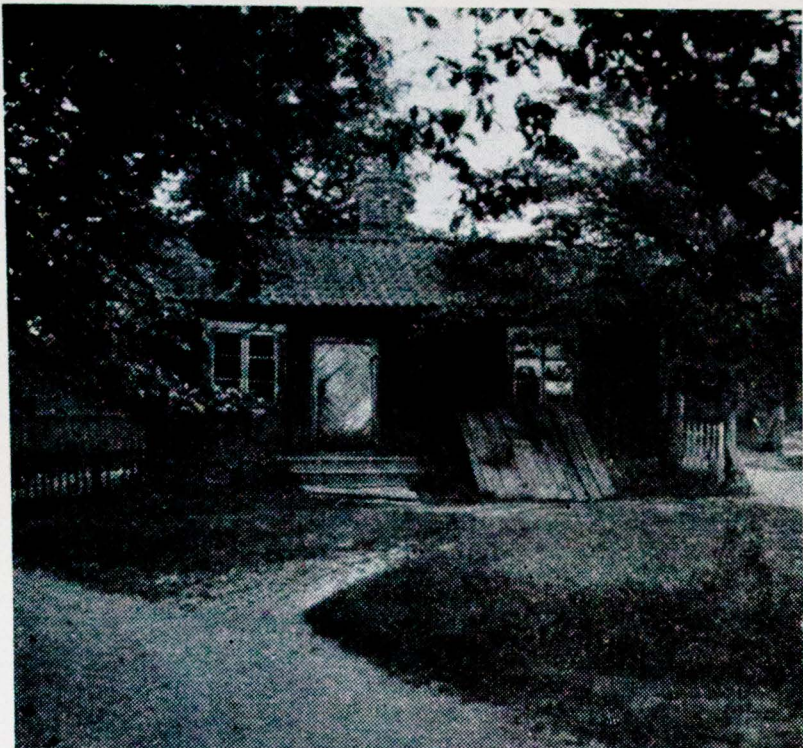
Gamla Korgsarvsgården är en av socknens märkligaste²⁾, välbelägen med utsikt över Stor Vällan och dess flytmyrar, Vällgården på andra sidan och blåa åsar långt bort. Gamla låga envåningsstugor på tre sidor om mangården med rundel på gårdsplanen, stenterrass på fjärde sidan neråt sjön med 6 almar i rad och trappa i mitten. Manbyggnaden i norr längs landsvägen,

¹⁾ En bouppteckning efter henne från sistnämnda år finns i Kopparbergs Tingslags Arkiv.

²⁾ B. exp. 1918—19.

barn antogo släktnamnet, av dem blev Anders adlad med samma namn, Petter med namnet Cederberg, Jacob egde Närns Bruk i Hedemora, Olof köpte Ornäs, vars historiska loft rustades upp och fylldes med samlingar av hans son bergslagskamreraren Jacob (4 hans bröder voro med i Carl XII:s krig, 3 dogo utomlands, en stupade vid Pultava, en kom hem efter 13 års fångenskap i Sibirien). Eric Pedersson hade ock en son Erik Eriksson Brandberg, bokhållare vid Vedkompaniet, † 1682 — av hans tidigare ättlingar gingo två i fransk tjänst, en av dem blev general vid Franska Artilleriet, en vart stallmästare i rysk tjänst, en dog som sjöman i Kanton, en i Batavia. Från Erik Eriksson B. härstamma nu levande släktmedlemmar, bland dem f. d. Bergslagskassören, revisorn och kyrkovärden Emil B. (f. 1860, g. m. en dotter till brukspatron Henrik Volter Clason på Furudal och Henrika Augusta Munktell samt far till konstnären Harald Brandberg, f. 1899). Erik Erikssons son Erik, direktör vid Avesta Kopparverk, † 1740, hade sonen Anton, bergsrådman, † 1783, och hans son med Elisabeth Holén (sondotters dotter till Stormor i Dalom) Bergslagskamreraren Anton dog 1822 på Korgs-

K. E. F. 1925

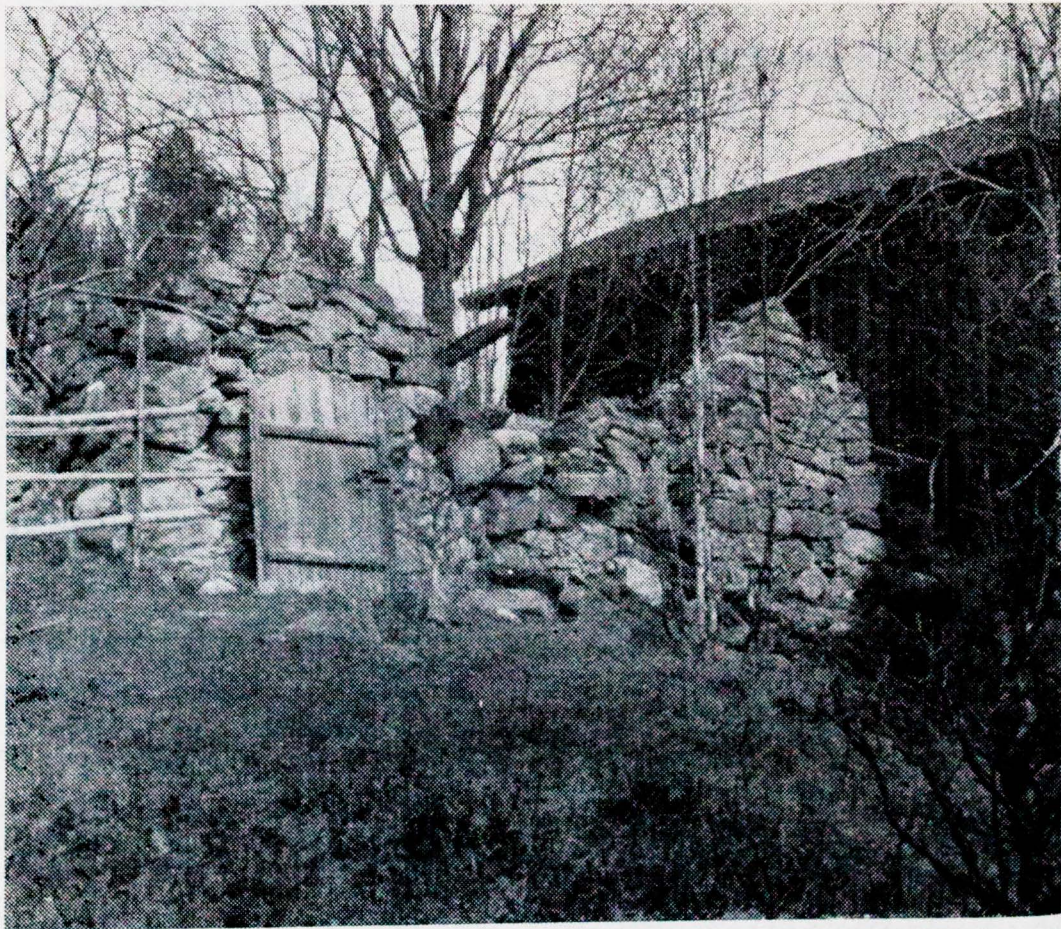
BILD 238. FLYGEL VID KORGSARVET — ÄLDSTA MANBYGGNADEN.

K. E. F. 1917

BILD 239. GAMMAL SMEDJA, KORGSARVET.

uppförd omkring 1825 av Anton Gustaf Brandberg, har en bred brokvist med balusterskrank av bräder framför två dörrar med fönster emellan. Två äldre manbyggnader äro nu flyglar, den östra har en nyare veranda med vit vägg och i den en stilfull ockrafärgad dubbeldörr i rococo med bukiga fyllningar, bågsvängt överstycke med fönster samt blåa foder och fönsterspröjsar; i för-maket i mitten står en finfin vit kakelugn med blåa rosor, ägg- och pärlstav på den runda skänkvalken, reliefkakel i nischen och det halvrunda krönet samt rikt krusade järnluckor. Äldsta manbyggnaden ligger mitt emot, »lillbyggningen» om 3 rum, nu brygg- och bagarstuga, med en snedrutig dörr, källarnedgång under ett fönster, kantkrusade vindbräden liksom stora byggnin-

K. E. F. 1917

BILD 240. RUIN AV KÄLLARE, »SKATTKAMMARN», KORGSARVET.

gen. Staket med grindar förbinda både den senares och lillstugans knutar med den rymliga tresidiga fägårdens närmaste hus: i norr utefter vägen en gammal länga av stall (förr lagård), lada m. m. och avträde 1 tr. upp i mitten, i söder mjölkbod, f. d. stall, nu vagnslider, stillbod och fäjs, av gammalt med spis, söder därom mangelbod med källare under och grunden efter en dagkarlstuga i västra trädgårdskanten, än längre i söder en gammal smedja murad av gråsten och slagg, med bälgen kvar — en bastu i närheten är riven och borta.

K. E. F. 1917

BILD 241. GAMLA APLAR I KORGSARVETS TRÄDGÅRD, »VANDRANDE JUDEN» T. H. GÅRDENS EGARINNA ELISABET ANDERSSON OCH TRÄDGÅRDSM. E. J. LINDBERG.

Slutligen på västra sidan spannmålsbod och bakom den en ruin med grova murar av fyrkantiga kalkstensblock och glimmerskiffer, delvis 1 m. tjocka; mot muren står en rundbågig dörr med ett urgammalt lås, mitt i ruinen växer en stor sälg, omgiven av flera mindre och ett par björkar, och vid sydvästra hörnet växer ett äppelträd, planterat på 1870-talet av en 10-årig pojke »på samma sätt, som fåglarna sätta fruktkärnor»!¹⁾

Är ruinen bara en igenrasad iskällare — eller är den rästerna av fogden Herr Håkans »skattkammare»? Gården tillhörde Johan III, Mårten Jansson i Korsgården arrenderade den av honom, men sen hade bergsfogden och befallningsmannen i Konung Sigismundi tidh Håkan Jönsson här sitt boställe eller åtminstone sin sommargård²⁾. Han blev 1598 på Borwins hyttegård (i Falun) ihiälskuten af Dalkarlerne, sedan de gjort ända med Landzhöfdingen Jacob Näf wed Tuna Prästegård — även Håkan var Sigismunds anhängare. Jacob Ingelsson berättar livligt, hur de efter dådet begåvo sig till Korgsare

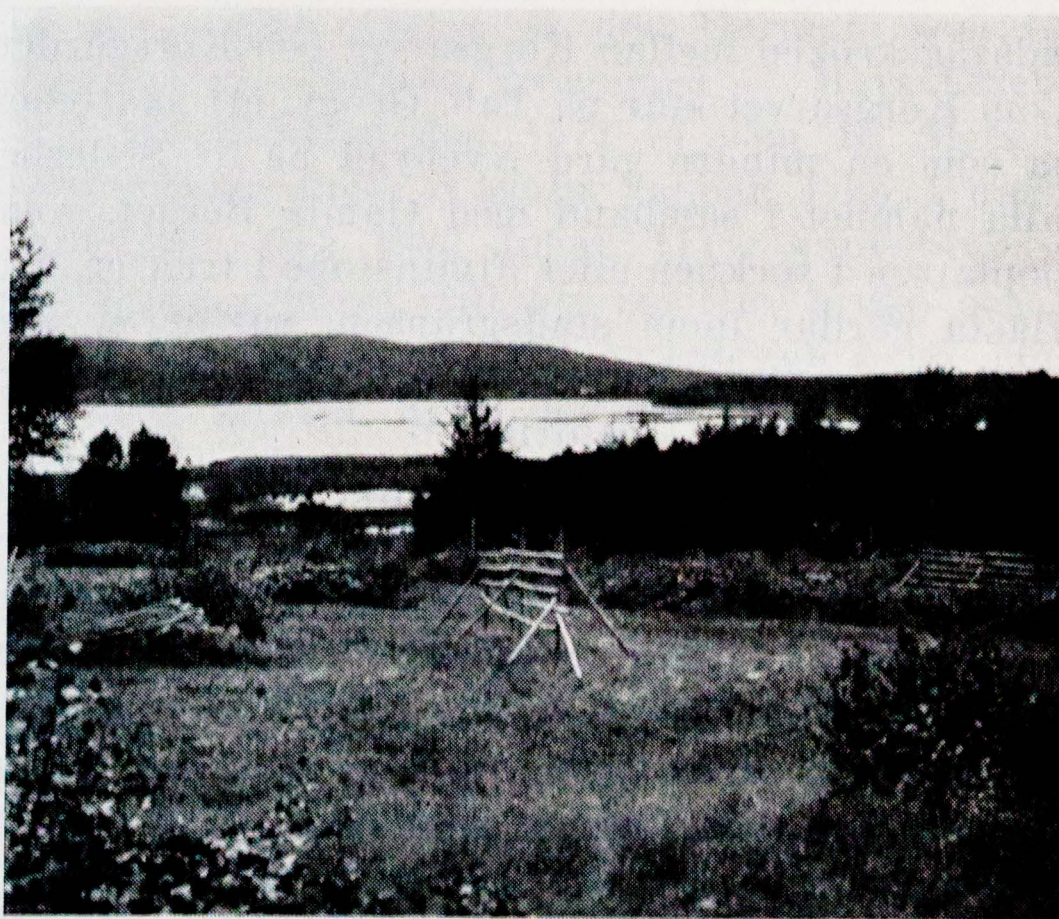
¹⁾ E. J. Lindberg i Meddel. fr. D. H. F. 1917.

²⁾ Jac. Ingelsson kallar honom oriktigt Olofsson, rättat av Kröningssvärd.

och togo allt, de funno, boskap, pängar, silver och guld, öl och vin, och det de inte orkade förtära, läto de rinna på marken. Håkan skall dock, då han förnamm att Dalkarlarna nalkades, ha låtit från Korgsare föra en fiärding med hwhita penningar till Wästanbäck, där sedan Peder Matsson i Kårare fann skatten, såsom förut är omtalat. Enligt P. A. Lindholm, som skildrar upploppet i sin romantiserade berättelse »Herr Håkan» och kallar honom Håkan på Dalen (Dalen skall vara nuvarande Morbygden), gömde fogden sig själv i skogen och sina rövade skatter i en välvd stenkällare — vars ruin alltså enligt somligas mening ännu finns kvar vid Kôjsare. Att fogden nog ansågs värd sitt öde tycks framgå av de 4 i upploppet deltagande Kopparbergsmännens lindriga dom: att böta 10 daler var och återbära det rövade (det var förut nämnda män från Stubbnarvet, Varggården, Kårarvet och Nubbsarvet). —

Även här finns en trädgård från åtminstone slutet av 1600-talet, stor och förvuxen, i flera terrasser ner emot Vällan — därnere är fästplats med dansbana och stånd, förr har nog också varit fästligt här, på en kulle i östra kanten syns grunden efter ett lusthus. Kring en rak mittgång med nu övervuxna slingrande sidogångar frodas björk, asp, hägg, lönn, två ekar, körsbär, hallon, krusbär, surtorn, syrén, flera slags rosor, ett värdefullt »sockerpäronträd», jättelikt i betraktande av breddgraden — stammens omkrets 1 m. från marken är drygt 1,90 m. — och två aplar, säkert bortåt 250 år gamla, den ena ett verkligt vidunder, trädgårdsmästare Lindberg kallar den Elefanten — han tycker den liknar en sådan med fram- och bakben, snabel och bred rund rygg — eller »Vandrande juden», ty stammen är böjd mot marken, från grenarna ha nya friska telningar vuxit upp och slagit rot. »Så att trädets fortlevnad är tryggad, när den gamla stamman dör bort — det har gett sig ut på vandring, något ytterst sällsynt i Pomonas rike.»

K. E. F. 1925

BILD 242. STOR VÄLLAN FRÅN KORGSARVET. VÄLLGÅRDEN
PÅ ANDRA SIDAN.

F. V. Olsson foto, 1902

BILD 243. HARMSARVET FRÅN VÄGEN. FLAGGSTÅNGEN MED KOPPARFLÖJELN MELLAN KRONORNA T. V., »DROTTNING CHRISTINAS EKAR» HITOM MANBYGGNADEN, STUBBEN OCH GRUNDMUREN EFTER GAMLA MANBYGGNADEN T. H. DÄROM.

HARMSARVET

Vid gamla landsvägskroken mellan Korgsarvet och Korsgården ligger en gård Hönsarvet. Öst om Korgsarvet står på Tab. Geogr. ett skattehemman Nybygge, sannolikt samma som en mindre gård Nyebygd på T. Söderbergs karta 1569. Man får väl ställa namnet i samband med Gamla Berget, som sedan tar vid, troligen äldsta boplatsen i socknen eller åtminstone i trakten kring gruvan. Men nu ligga dess flästa gårdar inom stadsgränsen, varför vi spara dem och ta av åt höger — till Harmsarvet tätt intill stadsgränsen, kringvuxet av hagar och omsusat av både sägen och historia.

Ekhagen är en gammal park vid gården av bortåt ett 30-tal ekar i rader (jämte en rak rad björkar). I den delvis förvuxna trädgården — förr även den med kägelbana och lusthus — står en pojkstatyett på en piedestal, och där grönska lönnar, rönnar, almar, popplar, ett par askar, syrén, fläder, bärbuskar, ett gammalt kaprifolbestånd, gamla aplar, gula plommon, ett gammalt fågelbärsträd vid manbyggnadens gavel, delvis sönderblåst och på väg att torka, fullt av myror som bygga högt upp i stammen. Norr om gården växa två omkring 300-åriga ekar, den ena mäter i omkrets vid bröst höjd 2,93, den andra 3,70 m. och stubben av en tredje vid samma höjd 2,90 m. — den har blåst av, men från roten har växt upp en telning omkring 3 m. lång, »således en ättling som för eftervärlden täljer sin kungliga historia»: ty detta är »Drottning

Christinas ekar» — det berättas att hon vid ett av sina Falubesök bott här hos bergmästare Lybecker och att hon vid en promenad åt »Göthgårdshållet» endast sett björk- och barrskog och då lovat sända hit ädlare träd; hon lät skicka upp såväl dessa ekar som lindar och fruktträd, lindarna ha blåst omkull i senare tid, de 3 sista under pingsten 1890, »samma natt som Ornäsbjörken föll för orkanen», fruktträden ha också dött, men äldsta apeln är möjligen en ymp av dem — trädgårdsmästare Lindberg anser ej otroligt, att andra gamla fruktträd i Falunejden också är ympar av dem, drottningen sände hit. — Det finns en Historisk-romantisk berättelse om »Drottning Kristina på Harmsarfvat» av Tekla¹⁾ (tryckt i Nya Falu-Postens Följetongs-Bibliotek 1877), där drottningen framställs som en sirén, den där söker förföra husets informator, en ung student!

Harmsarvets krönika är emellertid känd även dessförinnan — få bergsmansgårdar torde ha sin egarelängd så klarlagd nästan utan avbrott alltifrån 1500-talet — om man också inte träffat på den Herman, som först gav gården namn.²⁾ Hermesarfvat var 1569 en kronogård — Matz Ericksson i Hermissarfftt står dock i Elfsborgslängden 1571 *ej* som K. M:ts landbonde; han skattade för 2 lod 2 qvintin silver, 8 skålp. koppar, 1 ko, 1 ungnöt och 2 getter, s:a 33 mark, och han fick 1583 Johan III:s kungabrev på Et vårt och Cronones hemmen hermesarffwet, till att besittie, bruke och beholle för sigh och sine effterkommande Erffwinger till ewärdeligh äghe, mot skyldighet att utgöra årligen all then Räntta, utskylder och rättigheter, som ther nu afgår eller härefter afgå kan — han hade redan betalt Nijo daler —, samt att teslikes holle samma hemman medh bygninger, häfdningh och brukningh wäl wijdh maght. Brevet, som i original bevaras av gårdens nuvarande egare, är

¹⁾ Fru Maria Asklund, g. m. red. Herman A. och svägerska m. konkurrentred. F. L. Schmidt i Falun. Av Tekla föreligger en hel rad mycket romantiserade berättelser — om Fet-Mats, Ryssen i Falu Grufva, Vackra Karin i Grufrisat, Erika på Efrikgården (Efva hos Jacob Ingelsson, se här förut sid. 22).

²⁾ Egareföljden delvis utredd av landsfisk. Martin Olsson och (jämte åtskilliga andra uppgifter) benäget meddelad av boktr. F. V. Olsson, med tillägg av Helmer Lagergren och K. E. F. — det mästa om Lybeckers ur min skrift »Något om Laxbrostugan och dess folk». Se även E. J. Lindberg: Harmsarvet, ill., i F. K. 13.9.1922 samt i Gammalt och Nytt ur F. K. 1921—22.

K. E. F. 1925

BILD 244. EKHAGEN VID HARMSARVET.

undertecknat *J. R. S.* [Johan Rex Sueciæ] med trasigt sigill. Denne Mats Ersson i »Halmsare» var bergsfogde vid Garpenbergs Kungsgård 1608—13 och wed Cronans bruk wed Borwinds hytte gård 1615—17 (eller Kungzgården wed gamla Herrgården i Falun). Enligt Jacob Ingelsson var Mats Ersson i »Harnsare» blind i många år och hade många Kungl. Bref ifrån Kungzgården, men efter hans död hade hans omyndiga barnbarn tagit och klyft sönder dem och klistrat väggarne med och satt omkring fönsterkarmarna — så mycket hafwa dee wålat dee Kongl. Brefwen, utbrister den trogne urkundsforskaren.

Mats Erikssons Erffwinger (om han hade några) tyckas dock ej ha behållit gården — Tab. Geogr. har visserligen 2 bergsfrälsehemman vid Harmsarf-wet¹⁾ och ingen kronogård, men 1642 arrenderar Johan Trotzig *av kronan* Harmsarvet (jämte Gamlegården och Dikarbacken), och kort därpå förvärvas ett Chronotorp Harmsare ben:dt med alla der till lydande Lägenheter i huus, Jord, hytta, Skogh och Skiuhl, fiske och fiskevatten o. s. v. av en bland 1600-talets märkesmän vid St. Kopparberget, gruvans och stadens styresman under den förras högsta glansperiod, bergmästare i 27 och samtidigt borgmästare i 24 år, därtill bergmästare i Norrland och Nya Kopparberget, vid 25 års ålder inspektör över alla Sveriges järnverk samt anförtrodd en rad andra viktiga uppdrag och commissioner — Hans Philip Lybecker.

Omkring 1550 föddes nere i Tyskland Tüloff Lybecker (eller »förmodligen Dettloff, icke Litthoff som v. Stiernman kallar honom»), med tiden amtman på slottet Sparenberg i Bilfeldtska länet i Westphalen — det vore roligt att veta något mer om sin morfars farfars farmors morfars farfar, men det går nog inte, man känner om honom endast, att han hade en dotter som dog ung och en son Otto Henric, f. omkr. 1580 i Bilfeldt, sedan bergmästare över ett koppar- och blyverk i Beldentz i Nedra Pfalz, men 1619 inkallad till Sverige av Gustaf II Adolf såsom bergmästare och Directeur för Löväsens silververk i St. Skedvi, som han från år 1622 arrenderade av kronan. Han och hans hustru ligga begravda i St. Skedvi, en son Georg Henric lät över deras grav lägga en liksten, varuti ättens vapen var inhugget (en lodrät pil mellan två femuddstjärnor över ett klot eller en kanonkula) jämte följ. inskrift: »Härunder ligger begrafwen Kongl. Maj:ts Trotjenare, fordom bergmästare på Löfåsen Äreborne och Vålaktad, nu Salig hos Gud Herr Otto Henric Lybecker och hans k. Fru Catharina Cronberg²⁾, som afsomnade i Herranom, Fadren 1631, Modren 1627. Gud fröjde deras själar. Kongl. Maj:ts Troman och öfwersten af Skånska Kavalleriet Ädle och Vålborne G. H. Lybecker och hans fru Christina Grissbach till Strö och Löfwenstedt i Skåne hafwa denna sten låtit lägga öfwer sina föräldrars graf. Ps. 121. Jag lyfter mina händer m. m.» — Georg Henric (född på Löväsen 1619, alltså s. å. föräldrarna flyttade till Sverige) blev landshövding i Bohus län och Göteborg och generalmajor och adlades 1650, hans son Georg blev landshövding i Wiborgs län, generallöjtnant och 1707 friherre, deras ättegren utslocknade först 1929 på svärdssidan.

Otto Henric hade dessutom 2 döttrar (Maria, g. m. Eric Johansson Balck i Marstrand, och Elisabeth, g. m. myntmästaren i Säter Adrian von Freden) samt ännu en son, det var Hans Philip, f. 1608 »i Altlenningen i Braunschweigska landet» (Brunswick-Lüneburg). Av fadern sattes han först till Page hos Grefven af Oberstein, men som hans håg var ställd till Bergsmannavetenskapen, lämnade han greven efter 1½ år och njöt någon tid hemma i Beldentz information av Georg Grissbach (senare även han av Gustaf Adolf

¹⁾ En Anders Hansson bodde på Harmsarvet 1623—33 (g. m. Margareta, dotter av Michel Jonsson som köpte Spadarvet 1586, se Sundbornsboken, släkttavla 15 tab. IV) — ovisst om därmed avses en gård här eller det andra Harmsarvet i Västeråns Bergslag, se förut sid. 48, sannolikt det senare, i vilket fall han tör ha varit far till Hans Andersson sid. 171.

²⁾ Dotter av rådm. och köpm. Conrad C. i staden Elberfeldt vid Cöln.

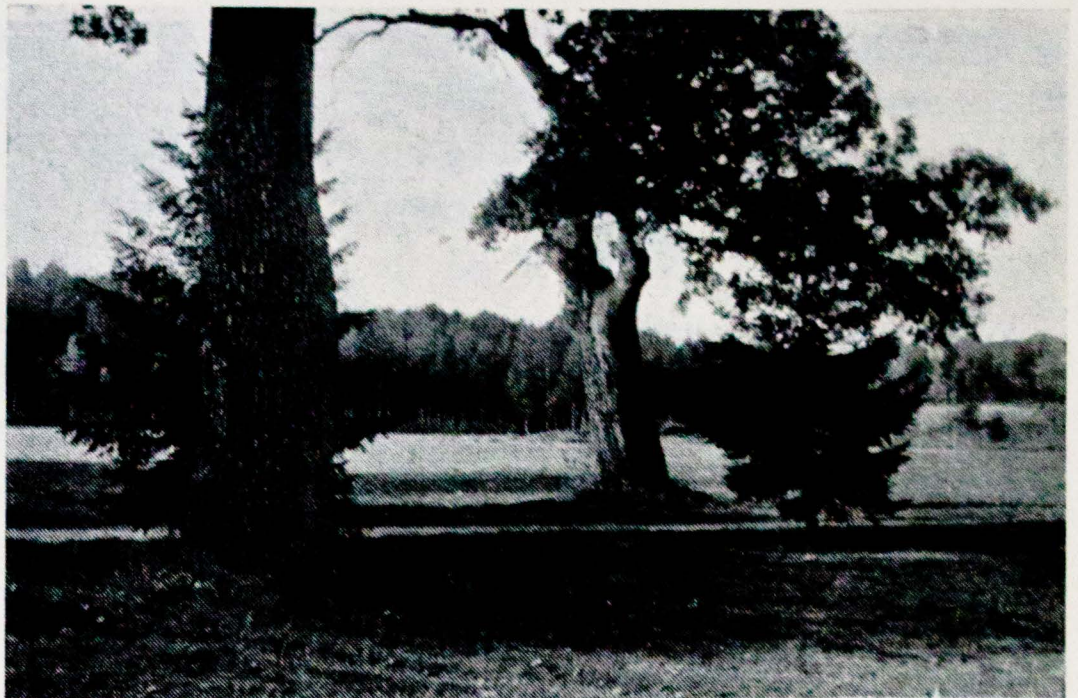

inkallad som bergmästare, särskilt vid Sala och Falu gruvor, Mineur-Capitain, skrev sig till Sund och Tormsjö — Stjärnsund och Dormsjö —, svärfar till Georg Henric L., se gravskriften här-
ovan). Sedan fadern flyttat till Sverige, for Hans Philip pingst-
tiden 1622 hemifrån och kom efter
att på vägen ha blivit plundrad
och utstått flere stormar till
Västerås, där fadern mötte och
tog honom med till Lövåsen. Där
undervisades han av fadern i
Bergsvetenskapen och skickades
sedan på ett halft år till Tyska
Scholan i Stockholm att lära
räkna samt därefter till Fahlun,
Garpenberg och Sahla att lära

känna gruvorna därstädes; och som fadern ville göra honom till en grundelig Bergsman, lät han honom ett halft år arbeta som Grufdräng jämte sitt folk i Lövåsen gruva, som även gav både silver- och kopparmalm. År 1630 anförtroddes honom (vid 22 års ålder!) styrelsen över Garpenbergs gruvor och bruk, 1633 fick han Kongl. Räntekammarens och Pfaltzgrefven Johan Casimirs fullmakt på Bergmästare och Bergsskrifvare sysslorne vid Sahlberg jämte inspection över alla rikets järnverk. Förrättade sedan åtskillige kommissioner i Bergslagen, såsom 1634 uti Södermanland och Blackstad, i Östergötland och Bergs socken vid Gullbergs Bråte på Österhålvägen, samt 1636 vid Gladhammars Kopparbruk, det han ödelade efter Riksfältherrens Gref Jacob de la Gardies befallning och förskickade arbetarne till Västra Silfberget [i Norrbärke]. År 1637 blev han av det 1630 inrättade Bergs-Amtet förordnad till bergmästare i Norrlanden och Lappmarken samt 1644 till bergmästare vid Stora Kopparbergslaget efter svågern [? måste vara misstag] berg- och borgmästaren Gerhard Jacobsson Lohrman, varpå han även 1646 undfick Drottning Christinas confirmation med villkor att tillika hava directionen tillsvidare över Norrlandske och Lappske Bergverken. År 1647 blev honom ock borgmästaretjänsten i Fahlun stad uppdragen samt 1650 även bergmästaresysslan över Ljusna nya Kopparverk [Ljusnarsberg] efter svärfadern Harald Olufsson, vilken tjänst han dock 1657 sig avlade. Dessförinnan blev han 1645 efter fredsslutet i Brömsebro adjungerad landshövdingen och vice presidenten Johan Berendes att emottaga Cessions-acterne av Norrske Commissarierna över Jämtland och Herjedalen, vilket genom en resa till sednare stället av honom ensam

BILD 246. GAMMAL APEL VID HARMSARVET¹⁾.

E. J. Lindberg foto.
BILD 245. »DROTTNING CHRISTINAS EKAR» VID
HARMSARVET.

förrättades, efter den ortens in-
nevånare för avlägsenhetens skull
icke kunde med de andra vid
Frösö skans sammanträda. År
1651 committerades han av Kongl.
Bergs-Collegium att i Jämtland
och Offerdals socken undersöka
om ett nytt silvermalmstreck,
samt 1664 att uppå inkomne kla-

¹⁾ Fotografen har mitt i den
spruckna stammen upptäckt en
figur som ej fanns i verkligheten,
lik en herre i uniform — det var
tydligt »stamfadern» Hans Phi-
lip Lybeckers ande, som uppen-
barade sig i rätta ögonblicket och
på rätt plats och kom med på
plåten!

E. J. Lindberg foto.

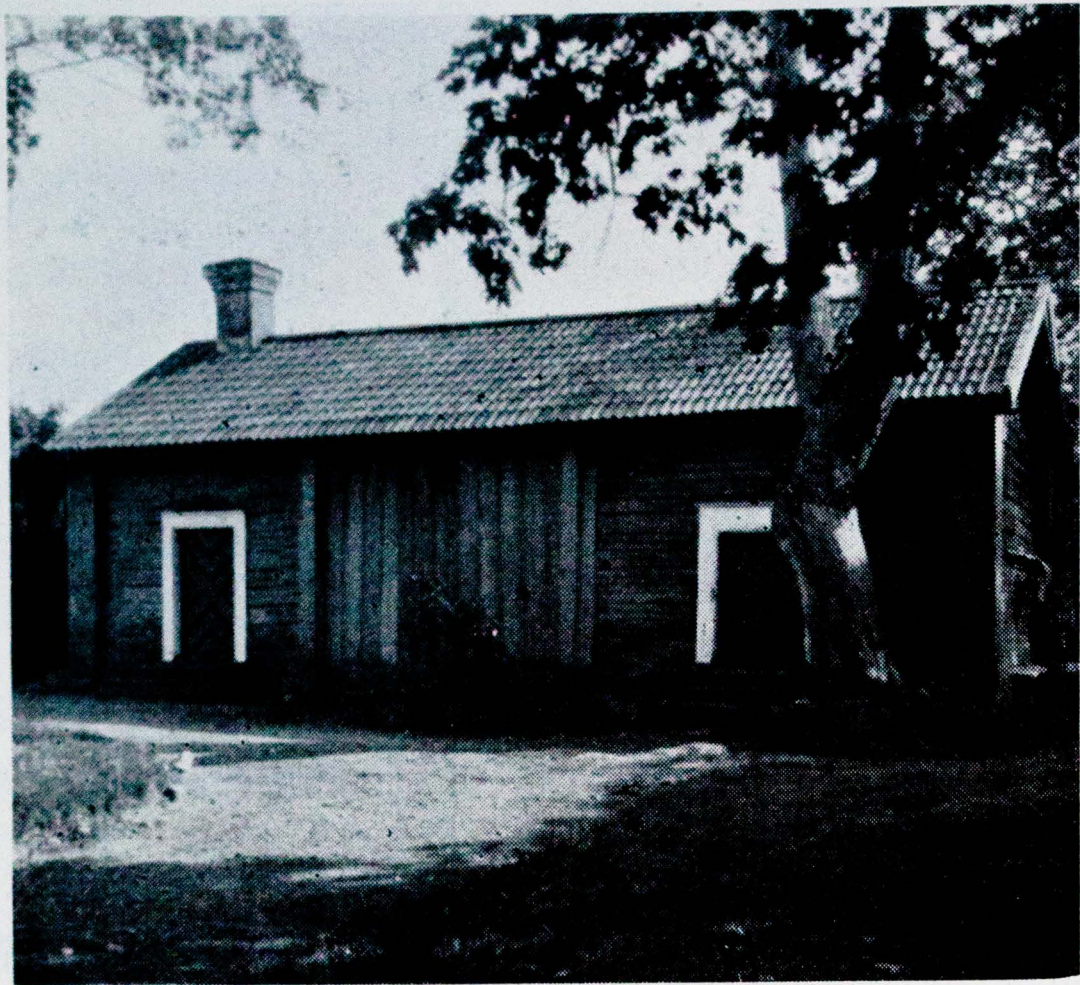

BILD 247. »BRYGGEHUUSBYGNINGEN», HARMSARVET.

gomål inqvirera om Bergshushållningen och Werkens tillstånd i Lappmarken, vid vilken resa han utstod mycket ont och skadades i högra foten, varav han ett års tid hölls vid sängen. År 1669 förordnades han på en Commission vid Andrarums Alunverk i Skåne att bilägga de stridigheter, sig därstädes yppat [strejk?!].

Sistnämnda år blev Hans Philip Lybecker assessor i Bergscollegium, bibehållande dock bergmästaresysslan vid St. Kopparberget¹⁾, bodde ock där till sin död på sin gård Harmsarvet. Under vistande i Stockholm hösten 1670 blev han i ena sidan rörd av slag, som dock någorlunda övervanns, så att han

kunde återresa till Fahlun, men i febr. 1671 tillkom en svår värk i vänstra benet med frossa och den 21 febr. en ny anstöt av slag, som betog honom målet och kl. halv 10 om aftonen ändade hans verksamma levnad. Rik på strapatser hade den förvisso varit under långfärderna i hans vidsträckta distrikt från Skåne till Lappland, säkert mästadels till häst. Ett lifslångt fälttåg i fredens tjänst inom Sveriges gränser, säkert lika betydelsefullt som många samtida stormäns segertåg i främmande land. En historiskt intresserad man, utgav han av trycket en Berättelse om Skyfloden 1666 och efterlämnade i handskrift en Copie Bok af allehanda Kongl. Bref, Fullmagter och Contracter m. m. samt ett par Berättelser om St. Kopparbergs Grufwas första upphof och fordna beskaffenhet, men i synnerhet om de senare grufwor och skärpningar deromkring belägne, huru de åtskillige tider varit i gång (1663 och 1668). En hans egenhändiga lefvernes beskrifning omtalas ock, men torde vara förlorad.

Harmsarvets nuvarande egare ha också i behåll det kungabrev av 1647²⁾, samma år Hans Philip blev borgmästare, vari drottning Christina confirmerar och stadfäster hans frälseköp av hemmanet och chronotorpet Harmsare — det tycks alltså ej ha varit någon större gård, kanske var det han som byggde ut kronotorpet. Drottningen besökte Falun tre gånger, i febr. 1640, i febr.—mars 1646 och i sept. 1648, det var sannolikt vid detta sista besök, hon gästade Harmsarvet, dit gruvdrängarna enligt sägnen drogo hennes vagn, sedan de spänt ifrån hästarna; före avresan från Stockholm hade hon d. 6 sept. till Hans Philip donerat några hemman i St. Tuna³⁾.

¹⁾ Både denna uppgift och Skåneresan motsäga Joh. Ax. Almqvists utsago i »Bergscollegium och Bergsslagsstaterna», att han fick »afsked som bergmästare för ålderdomsbräcklighet 1668».

²⁾ Se Bil. 20.

³⁾ Hammarström I:147.

Hans Philip Lybecker var gift 2 gånger (liksom de flästa under denna tid!), först 1629 (vid 21 års ålder) med Christina Schmith, dotter av Directeuren vid Garpenberg Otto Henric S., som Jacob Ingelsson kallar Junker Otto¹⁾. Från henne skilde han sig dock »för dess befundna otrohet»; de hade sonen Otto, Geschworner vid St. Kopparberget 1648 (vid 18 års ålder!), bergmästare vid Nya Kopparberget 1663 — »från honom härstamma Rudelier och Tiburtier på mödernet», hans hustru Magdalena Häll var dotter till bergmäst. Eric H. i Värmland och syster till bergmäst. vid St. Kopparberget Eric Ericsson Häll, g. m. Ottos halvsyster Brita Lybecker; Eric Hälls oljefärgsporträtt i Bergslagens samling, målat av Ehrenstrahls lärjunge Kaspar Kenckel, visar en välvillig småleende herre med stor näsa och stora mörka ögon, i svart allongeperuk, guldstickad brun dräkt och vit långhalsduk med spetsbroderier²⁾ — ungefär så voro väl ock herrarna Lybecker klädda, när det skulle vara fint. Otto »var ovanligt fet och tjock, så att han behöfde 14 qwarter i byxlinningen, han wistades äfven merändels i källare om sommaren» — en äkta 1600-talsfigur således! — Hans Philips andra hustru Brita var såsom förut omtalats dotter av Harald Olufsson och Anna Didricsdotter, »som var en rask och modig kvinna. Till exempel tjänar en berättelse af dottersonsdottern Brita Catharina Lybecker (gift Sohlberg), att Harald en gång fått en ung officer till middagsgäst, som förtrutit att gubben vid bordet behållit högsätet efter de gamles bruk, och efter måltiden blifvit varse en bössa, som han uppspänner och oaktadt de närvarandes varning att den kunde vara laddad, trycker af låset, hvarvid kulan drifver i håret förbi värdens hufvud, som ännu satt vid bordet, och stannade bakom honom i väggen. Hustrun häröfver högeligen upprörd frågade officeren, om han vore kommen att göra henne enka och barnen faderlöse? Samt om han förstode att handtera pistoler, så skulle de försöka sin lycka. Därpå kastade hon sig på sin häst och tumlade om gården med laddade pistoler och fordrade ut officeren, hvilken dock fann rådligast att hålla sig undan. — Dottern Brita hade ärft moderns raskhet. Då hon år 1643 var sin man [Hans Philip] följaktig till Lappmarken, dröjdes så länge med hemresan emot hennes första väntade barnsäng, att hon strax efter hemkomsten förlöstes, sedan hon natt och dag ridande fulländat en så lång resa» — kärnvirke! Det barn som då föddes var med all sannolikhet ena dottern Anna, sedan gift med »Laxbro-Mickel», välaktade Mikael Hindersson, som på 1650-talet byggde Laxbrostugan i Ljusnarsbergs kyrkby, Skansens första byggnad från Bergslagen, flyttad dit 1895, och åt vilken svärfadern Hans Philip 1670 upplät ett angränsande torp, som han alltså egt. Mickels och Anna Lybeckers dotter Brita äktade Eric Johansson Öhman från Väster Färnebo († 1717), stamfar för Laxbrosläkterna Öhman och Ericsson, som sedan egt och bebott gården till våra dagar³⁾.

¹⁾ Inkallad av Gustaf Adolf 1614 — hans andra dotter Anna Sibylla var g. m. Georg Grissbach härövan och alltså svärmor till Hans Philips bror Georg Henric.

²⁾ Reproducerat i August Hahr: Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolags Porträtt och Tavelamlingar. Närmare om släkterna Lybecker, Häll, Sohlberg, Geisler, Berger och Forslind i Bil. 20.

³⁾ »Tingssalens» tak- och väggmålningar i Laxbrostugan utfördes uppenbarligen till Mickel Hinderssons bröllop med sin andra fru Maria van Gent 1673, årtalet och bådas namn stå på gavelväggen, vars porträtt i olja dock icke äro deras konterfej, såsom av

K. E. F. 1917

BILD 248. LADUGÅRDSDÖRR, HARMSARVET.

Brita Haraldsdotter dog samma år som maken, Harmsarvet ärvdes av söner-
na, Otto avled dock redan 1673 och Ha-
rald bodde ej här annat än kanske på
sommaren: han klagar 1697, at Berg-
mästare Gården wid St. Kopparberget,
som af honom bebos (uppflyttad till gru-
van, förut prästgård i Kämparvet), är
så gammal och bofällig, at den samma
på intet sätt vidare kan repareras; året
därpå byggdes också ny bergmästare-
gård vid gruvan¹). Harald Lybecker var
ock »en på sin tid ovanligt kunnig och
verksam man i Bergshandteringen», Ge-
schwornen vid Sala silvergruva 1670 och
vid St. Kopparberget 1684, bergmästare
här 1691, tillika assessor i Bergskollegium 1692, kommissarie vid St. Koppår-
bergs Läns Banco-Contoir 1693, adlad 1709, Bergs-Råd 1713; han besåg alla
Tyska Bergverk under en studiefärd 1673—74, merändels till fots, »uttänkte
och i verket stälde åtskilliga nya påfund till kopparhandteringsens lättande,
drift och vidmakthållande, utom annat till bergverkens förbättring», och för-
fattade Relationer öfwer St. Kopparbergs Grufwa 1693, 1694 och 1710 (manu-
skript). Han anhöll hos K. M:t 1693 om en särdeles gruvbön för St. Kop-
parberget och 1694 om en Sjukstufwas inrättande vid gruvan, sedan 7 arbets-
karlar blivit dels aldeles til döds slagne, dels eljest sönderkrossade och illa
medfarne — ansökan beviljades och 200 daler S:mt anslogos för ändamålet.
— Hans porträtt i olja fanns bland övriga bergmästares i Stora Grufstugu-
byggningen enligt ett Inventarium av 1759, men finns inte kvar. Hans epita-
fium i Christine kyrka, där han begrovs, kan däremot ännu beskådas: underst
en försilvrad kartusch med inskriften »Kongl. Maijts Troman och Bergsråd
Wälborne Herr Harald Lybecker Född wid Stora Kopparberget [troligen på
Harmsarvet] den 24 Maji 1649 Afled i Herranom dersammastädes den 6 Jan.
1714», därovan inom rankor av blåa och gyllene eklöv en blå sköld, på den en
slägga och ett knoster i kors under ett sågblad (?), alla förgyllda, överst en
hjälm med två till hälften blåa och till hälften förgyllda horn och mellan
dem en gyllene pil.

Med sin hustru Emerentia Runsvik (f. 1652, † 1723 »efter 20 års sänglig-
gande»²) hade Harald Lybecker 5 döttrar, alla utom en gifta med bergs-
karlar³), och 3 söner — Hans Philip d. y., 1677—1746, blev bergmästare i
Nya Kopparberget (se Bil. 13), hans son Eric, volontär vid Amiralitetet, dog
misstag uppgives i »Något om Laxbrostugan och dess folk». Hans Philip Lybeckers där
likaledes omnämnda epitafium i Christine kyrka har också tillkommit genom missför-
stånd, det finns ej och har veterligt aldrig funnits.

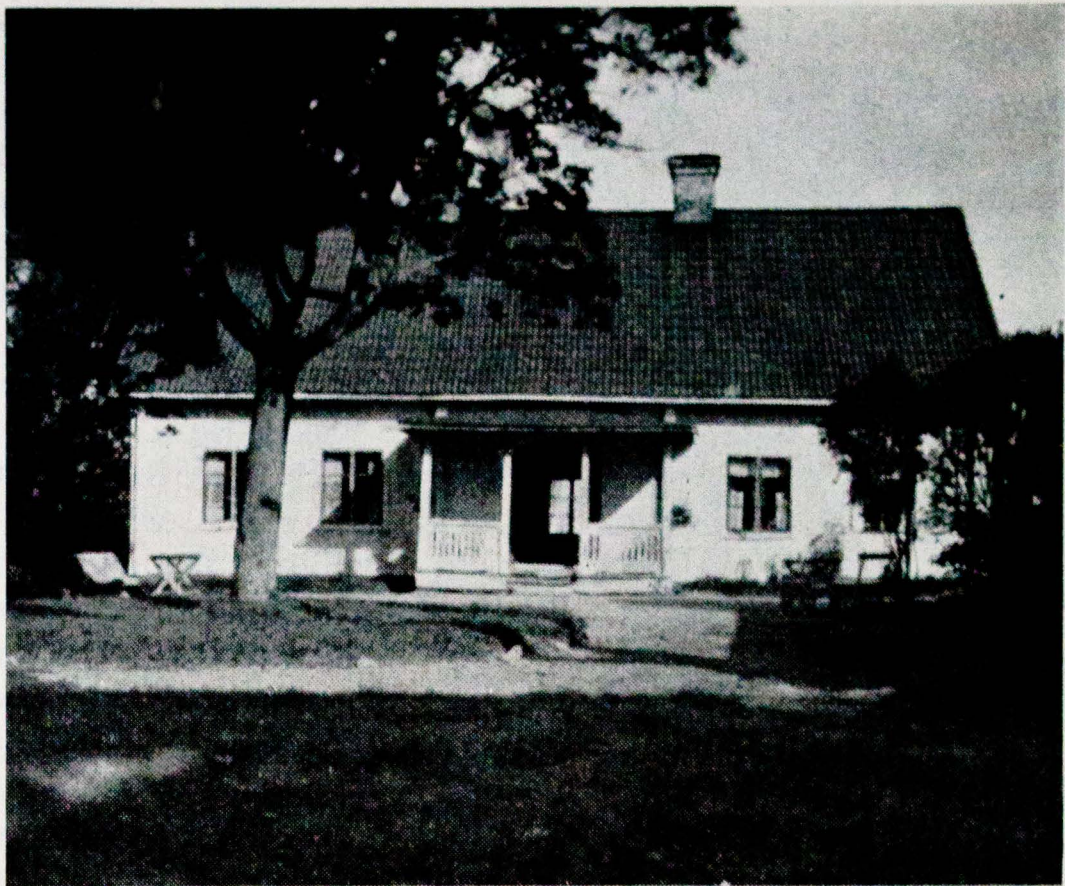
¹) Hammarström I: 192.

²) Dotter av Lands-Camereraren i Nyköping Hans R. och Catharina Swahn, som var
dotter till borgmäst. Aron Pehrsson i Västerås samt »kusin till Carl Gustaf Tessin och
till Urban Hjärnes hustru Maria Utter».

³) Se Bil. 20.

1762 vid 19 års ålder i Batavia och slöt ätten på svärdssidan. Äldsta dottern Brita Catharina (1675—1745, g. 1693 m. konststatsinspektoren Erik Sohlberg, 1659—1739 — de skänkte år 1722 om Juledagen till St. Kopparbergs kyrka en Mässhake af rödt Sammet med Guldwirkadt Crucifix och en Sol frammantil) blev mor till Linnés kamrat Claes Sohlberg¹⁾ och anmoder till två kända män: hennes dotter Emerentia Sohlberg (1697—1727, g. 1716 m. övermarksscheidern och skalden Johan Tobias Geisler, 1683—1729)

K. E. F. 1925

BILD 249. HARMSARVETS NUVARANDE MANBYGGNAD MED GAMMAL PORTAL OCH NYARE VERANDA.

hade dottern Emerentia Barbara (1717—1739, g. m. Fredrik Munktell²⁾), vars sonson var Herdaminnets författare Johan Fredric M., och sonen Erik Geisler d. ä. (1720—1773, också övermarkscheider i Falun, g. 1755 m. Brita Charlotta Berger, 1728—1805), och han var Erik Gustaf Geijers morfar³⁾; — anteckningar av hans hand om Lybeckerska släkten offentliggjordes i Falu Tidning 1822 av dir. Johan Henric Gahn.

År 1714 den 22 juni upplät »Afledne Sahl. Bergs Rådet Lybeckers Enckie Fru, Fru Emerentia Lybecker medelst uthgifwet öppet köpebref till Bergsmannen Hans Hansson på Gambla Berget, Bergz Frälse hem:t Hamsarvet emellan Kårsgården och Gambla berget beläget, samt den Täckten på Önsbacken där dämbhuset står tillika med Prästarfz hagen wijd Gamble berget sampt alla hemmanetz öfrige tillhörigheter» emot en »köpeskilling 2100». Köparen, som sedan förökade egendomen med skogsmark i bl. a. Övra Gamlabergets och Nedra Varggårdens hem- och utskogar, var Hans Hansson Eggertz, 1684—1736 (farfar till Anders på Kårarvet och den förste Daniel E. på Morbygden), bergsrådman, kyrkovård och 1726 riksdagsman, g. m. Christina Matsdotter (1688—1769, dottersons dotter till landsdomaren Albrecht Hansson Swinhufwud i Aspeboda⁴⁾): Han bodde sedan på Tomnäs i Torsång, men behöll Harmsarvet enligt bouppteckning 1738 över hans kvarlåtenskap där i löst och fast⁵⁾, som skulle fördelas mellan änkan och barnen.

¹⁾ Se sid. 110 och Bil. 18.

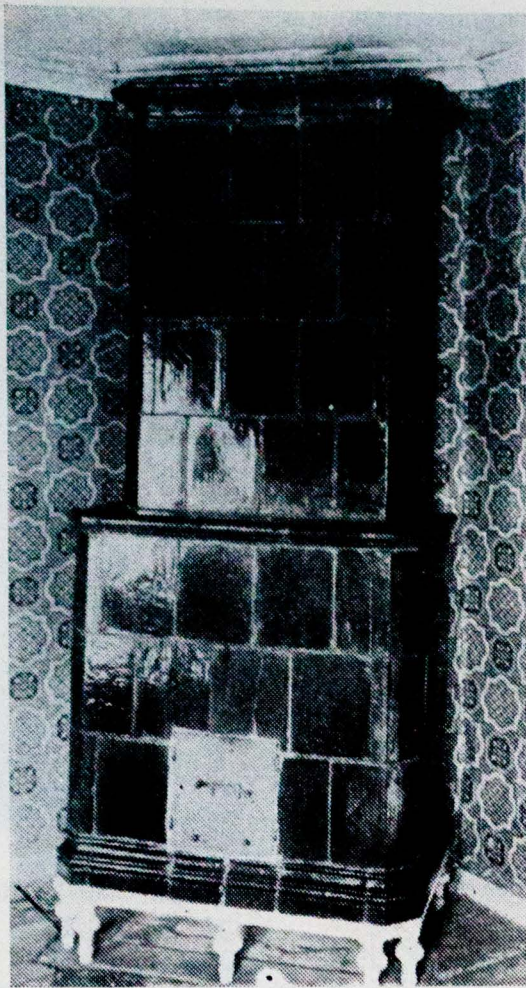
²⁾ Se Bil. 7.

³⁾ Geijer och J. F. Munktell voro alltså sysslingar, Eric Ericsson Öhman (av Laxbrosläkten, min morfar) var bådas sexmanning.

⁴⁾ Angående henne och ättlingarna se Bil. 18.

⁵⁾ Orig. bland Olsbacka gårdshandlingar, förvarade hos dir. G. Egnell, Falun, avskrift av Helmer Lagergren i Dala Fornsal.

Sigfr. Borgström foto.
B. Exp. 1918.

BILD 250. KAKELUGN PÅ
HARMSARVET.

Det var en hel del metallsaker, sängkläder, möbler, 28 böcker, 5 hästar, 17 kor, 1 tjur, 8 getter och 2 bockar, 10 fjärdeparter i Falu gruva å 1.000 Dlr, och Hyttor: 1 hel ugn i Grufbacken nr 52 (1200 dlr), $\frac{1}{3}$ i Gammelbergshyttan, Harmsarfshyttan nr 57 (400 dlr) och $\frac{5}{24}$ i Korsgårdshyttan och Götgårdsgn nr 63 (250 dlr); »det uti förråd warande Bergsbruket består af några wänd- och kallrånstar samt något kohl och wed». Så komma Huus: »Stora byggningen på norra sidan om gården består af hwardagsstugu, Kam-mare, Kiök, Sahl och en Kammare bredewid samt för-stugu. Uti hwardagsstugu 4 fenster uti tvenne lius med luckor, panelat och hwitlimat tak och wäggar, Kakelugn med jerndörr, tällnegålf och dörr med lås och nyckel. Uti Kammaren 4 fenster uti 4 lius med luckor, grön Kakelugn, spis med spiell och lucka, sparretak och brädeslagne wägar, 2:ne dörrar med handtag, uti Kiöket 2:ne fenster uti ett lius, Spis med 2:ne spiell och jern uppståndare, dörr med lås och nyckel. Uti sahlen 8 fenster uti 2:ne lius med luckor, spis med spiell och dörr med lås och nyckel. Uti lång kamaren 6 fenster uti 3:ne lius, grön kakelugn, spis med spiell, dörr med lås och nyckel. För förstugan är dörr med lås och nyckel och framföre förstugan är bro med bänkar och skyfwe öfwer. Under denne bygning är en hwälfd Kiällare med dörr och Swala samt en Kuppe-källare, och taket består af näfver och bräder.» Tydligen en stor och rymlig manbyggnad med ovanligt många fönster.

Mitt emot stod Bryggehuusbyggningen, täckt med näver och takved och bestående av portlider med 2:ne portar mellan en bod på ena sidan och på den andra Bryggehuus med stor spis och bakugn, inmurad kopparkiettil om 6 så-rum och 6 fenster uti 3 lius samt en drängkammare med 2:ne fenster uti ett lius och spis med spiell, framför bådas dörrar voro broar med skyfwen öfwer. Vidare funnos 2:ne bodar med takwedstak på västra sidan om gården, hwar för sig bygde, ett stort twebottnadt stolpherberge, ett stall med 8 spiltor och skulle öfwer, en kornlada med loga och tillbyggt wedlider, 2 höö-bodar, ett wagnslider, ett redskapslider, en badstugu med 2:ne lafwar och ugn, en smedia med stort städ och pust, sparrstäd, 2:ne släggor, 2:ne hamrar, tänger m. m., ett större och ett mindre fähus med lahna emellan och fårkitta samt en Kiölna väster om gården med ugn och tilbehör.

Jorden bestod av Rågtomten, Myrtäkten, Halfwa Gammelbergswreten, öfra och nedra, Gårdstakten, Gubb-Jahns täkt uti Korsgården och Hagar omkring Harmsarfwet. Men inte nog därmed — bouppteckningen upptar ock gården Wesan med lösören (nedanför Gammelberget, fru Christinas fädernegård) samt jord, huus och lösören i Tomnäs och på 3 ställen i Aspeboda, Björsbo, Skog och Ljusdal, också husfruns arvegods.

Näst äldste sonen Mathias eller Maths Eggertz övertog Harmsarvet — gården står skriven på honom redan 1738, och eganderätten gick helt till honom vid moderns död. Född här 1715, blev han bergsfogde 1758, 2:e bergmästare eller geschworner 1789 och gift 1:o med sin bror Hans svägerska Anna Lax (1722—1763, dotter av bergsman Anders L. i Gruvriset), 2:o 1766 med Eleonora Berger, † här 1814 (syster till Brita Charlotta, gift med Harald Lybeckers dotterdotters son Erik Geisler d. ä., och till Eva Beata, gift med Olof Troili på Östborn, se sid. 119). Av Mathias' 10 barn i bägge äktenskapen blev Sara Christina († barnlös 1781) gift med handlanden i Falun Otto Ottosson Sjöberg (av guldsmedssläkten, farbror till den förste Sjöberg på nuvarande Ludvika Gammelgård), Anna Barbara (också barnlös) äktade Kronokonststats-Inspectoren Pehr Dahl — båda bröllopen stodo på Harmsarvet liksom systemns

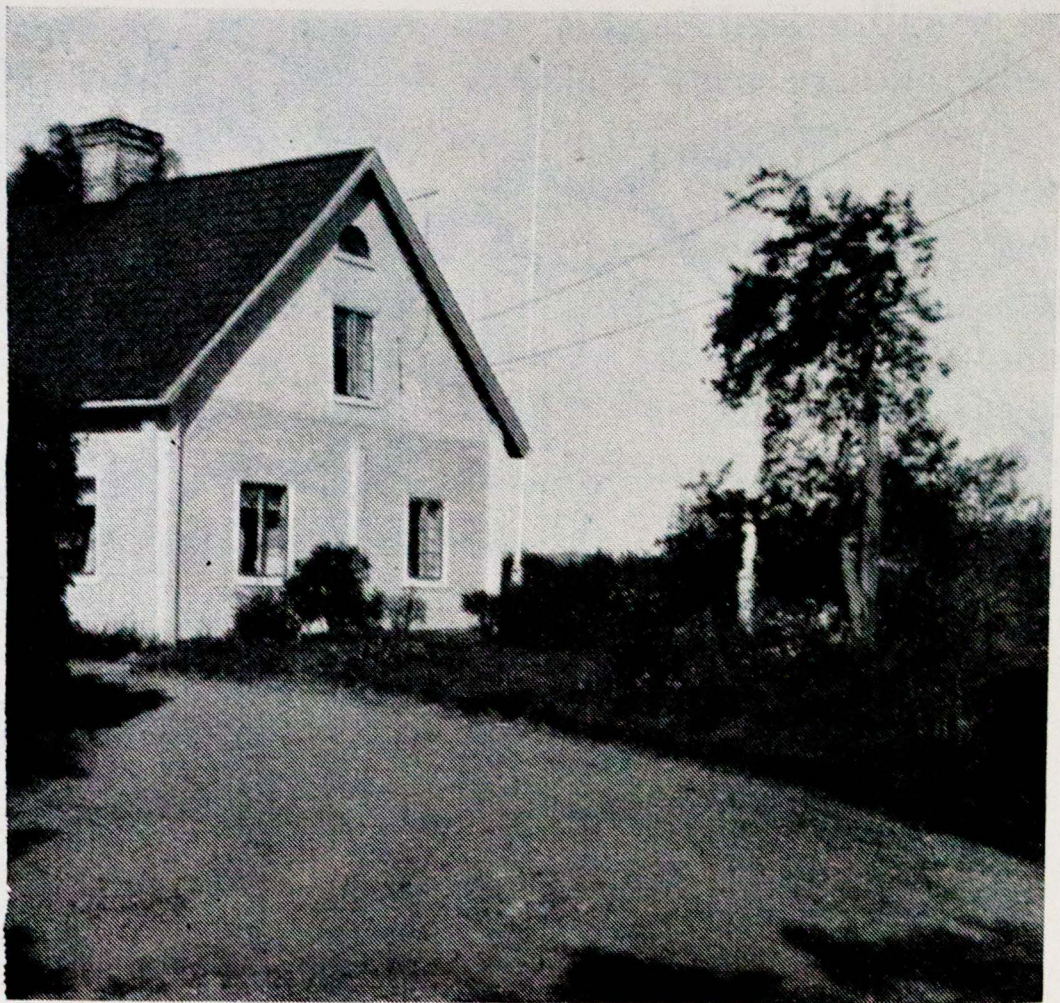

Elisabeth Eleonoras (1768—1848), gift 1797 med sin kusin Bergslagskassören Erik Geisler d. y., Erik Gustaf Geijers morbror, f. 1760, † 1829 på Harmsarvet; av sönerna blev Hans Jacob († ogift 1837) kapten vid Dalregementet med majors avsked, han var med i Finska kriget 1788—90 och i kriget mot Norge 1808, då han togs till fånga vid Medskog.

Vid Mathias Eggertz' död 1797 tillträdde änkan egendomen, som vid hennes fränfälle ärvdes av barnen Hans Jacob, Catharina Charlotta († ogift 1858) och Lisa Nora, vars man Erik Geisler dock står skriven på Harmsarvet

från 1807. De sålde gården 14 aug. 1829 till geschworner Edvard Berndtson (1786—1855, från 1839 bergsmekanikus i Finland), vars måg rådmann Mathias Wilhelm Collén från Kårarvet står som egare 1841—1851, då gården såldes till nämndeman Gustaf Ersson Sundberg på Gamla Berget. 1872 flyttade hans dotter Lovisa hit med sin nyblivna make Olof Olsson, vid nämndemannens död 1886 ärvde de hälften och inköpte den andra hälften av hennes bror skeppningsinspektoren Gustaf Sundberg i Skutskär. Olof Olsson, född i Mockfjärd 1843, änklings 1924, var en kärnkarl, som in i det sista skötte sitt omfattande jordbruk och låg i selen från tidig morgon till sen kväll — fjärdingsman i 34 år, nämndeman i 28, belönad med Patriotiska Sällskapets medalj och medalj för medborgerlig förtjänst¹⁾. En vitskäggig patriark, 89 år vid sin bortgång i okt. 1932, då gården, i släktens ego sedan över 80 år, ärvdes av barnen: en dotter, gift med fabrikör Clas Bergström i Falun, sönerna Martin Olsson, landsfiskal i Rättvik, Ferdinand Vitus, boktryckare i Leksand, Joel boktryckerifaktor och Arvid byggnadsingenjör i Falun.

Ett trivsamt hem i hagarnas hägn är Harmsarvet. En stor lönn välver sin krona över gårdsrundeln, på mangårdens västra sida står en vägg av lövgrönska — de två bodarna i bouppteckningen 1738 äro för längesen rivna, men på södra sidan står Bryggehuusbyggningen kvar med matbod och drängstuga och x-formigt panelade dörrar med järnhandtag — deras skyven äro dock borta och portlidret är igensatt, inåt gården med hel plankvägg, på baksidan med dörr och fönster åt den fyrsidiga fägården, som i norr har stall och liten vedbod och mellan dem staket med grind, i öster lada, i söder red-

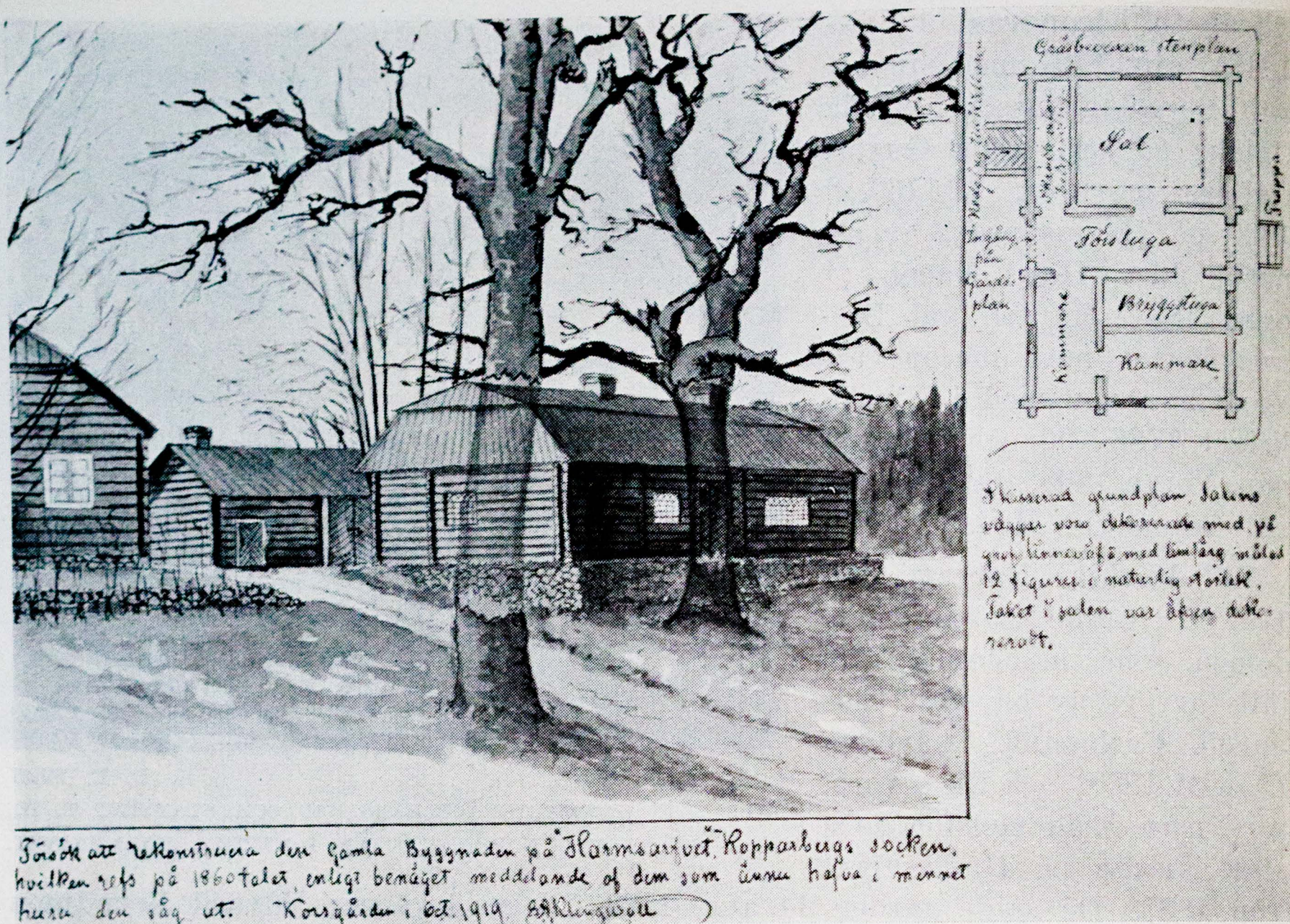

K. E. F. 1925

BILD 251. GAMMALT FÅGELBÄRSTRÄD OCH STATYETT T. H., FLAGGSTÅNG MED KOPPARFLÖJELN I MITTEN, HARMSARVET.

¹⁾ F. K. i aug. 1923 och 31.10.1932, m. porträtt. — Såsom egare till en annan gård i Harmsarvet stå i Länskalendrarna 1878—1889 Arons Daniel Ersson och 1900 Erik Lundvall.

Försök att rekonstruera den gamla Byggnaden på Harmsarvet, Kopparbergs socken, hvilken refs på 1860-talet, enligt berättelse meddelande af dem som ännu hafva i minnet huru den såg ut. Korsgården i okt. 1919. E. A. Klingwall

Folke Forsslund foto.

BILD 252. HARMSARVET FÖRR — DEN RIVNA MANBYGGNADEN T. H. BAKOM »DROTTNING CHRISTINAS EKAR». AKVARELL AV KAPTEN E. A. KLINGWALL.

skapslider och foderbod med staket och grind emellan samt i väster knut i knut med stallet ladugård med en gammal säregen pålappad dörr (bild 248).

Mangårdens östra sida begränsas av nuvarande huvudbyggnaden i en våning, uppförd efter 1738, vitmålad och prydd, med ett litet halvrunt fönster över gavelns vindsrumsfönster, en präktig portal med bågformigt överstycke, nästan alldeles lik Korgsarvets, endast de nedersta dörrfyllningarna äro olika (här med 2 x i relief på var dörrhalva). Förstuga och sal i mitten mellan 2 rum på norra gaveln, ett rum och kök på södra; en gammal fin fyrkantig hörnkakelugn i salen med skänk och 7 vita svarvade träfötter — Bergslags-Expeditionen 1918—19 fotograferade den och portalen samt ritade af rococostolar och en vindflöjel av koppar på gårdens flaggstång, upprustad av det nuvarande pietetsfulla gårdsfolket — ett drakhuvud med året 1666, alltså en dyrgrip ur Hans Philip Lybeckers kvarlåtenskap, antagligen den enda. Skulle den måhända vara ett minnesmärke över den av honom skildrade förödande skyfloden samma år?

Slutligen kantas gårdsplanen på norra sidan av en mäktig grundmur med ett stort källartak ovanpå, där stod gamla manbyggnaden, som på 1850- eller 60-talet av nämndeman Sundberg tyvärr såldes och flyttades till Hästberg (eller Slätta? se sid. 97 och 164) och som kapten E. A. Klingwall sökt rekonstruera enligt äldre folks berättelser, en färglagd teckning med rödmålade timmerhus, gråa tak och gula dörrar — stora byggnaden är i stil

och stämning befryndad med Svedens Linnéstuga och vida ålderdomligare än den, som beskrives i bouppteckningen 1738, fast det bör vara samma hus; rummens antal stämmer, men inte fönstrens, de äro betydligt fler i bouppteckningen än på teckningen, fast det borde vara tvärtom. Där var »en stor danssal» med åldriga vävtapeter, prydda med figurer i naturlig storlek målade med limfärg — gamla porträtt uppges det eller »tolv gubbar», kanske apostlarna. Men en matmor i gården tog ner tapeterna, tvättade dem och gjorde handdukar och annat av dem, kan man tänka sig! Törhända voro »gubbarna» målade samtidigt med Svedens och av samma mästare, i så fall under Harald Lybeckers tid. Eller kanske ännu tidigare — man kan ju dikta, att Hans Philip så lät pryda stora salens väggar till den bankett, han bör ha hållit här till drottning Kerstins ära...

Teckning av S. Häggbom.
B. Exp. 1918.

BILD 253. HANS PHILIP LYBECKERS KOPPARFLÖJEL
PÅ HARMSARVET (NU PÅ GÅRDENS FLAGGSTÅNG, FÖRR
PÅ EN HUSGAVEL).

F. V. Olsson foto. 1902

BILD 253. KRONDIKET MED HARMSARVETS MANBYGGNAD T. H. OCH KORSGÅRDEN T. V.

KORSGÅRDEN

Flera trevliga smågårdar mellan Harmsarvet och Korsgården räknas till den senare, som är en hel by av ett tjog spridda gårdar, bland dem en del nyare utan jord, somliga äro Falubors sommarställen. Vackert ligga de flästa, så en äldre gård på en kulle vijd Stor Vällans strand med dess hyttvarp: källarstuga hopbyggd i vinkel med den större stugan, båda röda med vita knutar och foder, bod på hög stenfot, herbre med svale, och ståtliga lönnar omkring. En annan (N. L. Nyqvists) beskrives av Bergslags-Expeditionen 1919: 7 höga askar och ett par gamla applar växa på gårdsplan, syrén, humle, bärbuskar och de vanliga täppblomstren i trädgården bakom manbyggnaden, som är en lång och låg envånings timmerstuga med en brokvist på vardera långsidan, åtminstone den ena ny, sal i mitten med grova golvtiljor, bred taklist, ljusblå rund hörnkakelugn med skänk; på ena sidan en nyare tillbyggnad (farstu, sovrum, stort kök med spis i gavelhörnet), på den andra en äldre del på hög stenfot: kök och gavelkammare med breda golvplankor, panel med kraftigt profilerad bekröningslist, kakelugn av svagt bukigt tegel med antik-ornament på sockelfrisen. I öster syns grundmuren efter en riven mangel-

bod, bland uthusen (alla med brädtak) märkes ett envånings herbre (ej på stolpar) med årtalet 1685 över dörren i den inklädda svalen samt en bryggstuga med fönsterspröjsar av bly i behåll — sådana pryda ock de smårutiga fönstren i en lekstuga av bräder längst ner i väster.

Men den märkligaste Korsgården — med fint läge och fri utsikt över Vällan och Vällgårdsberget — är den Klingwallska, enligt sägen den äldsta, »från tidigare Medeltid» eller »från 1200-talet». Av flera gamla grundmurar menas en vara rästerna av den första stuga, som byggdes här i trakten kring gruvan — av Kåre, vadan Kårarvet alltså här skulle ha en medtävlare. Talar sägnen sanning, skulle namnet stavas Kårsgården — och så skrivs det i åtskilliga äldre urkunder, dock ej i de äldsta kända.¹⁾

Gården omtalas veterligt första gången i Grycksbo-arkivets pergamentbrev av d. 17 nov. 1414, där Hagen j Korsgarth (Håkan) står som en av de tolff gothemmen. 1499 d. ¹⁴/₉ utfärdades för Peder Helsing i Korsgardhen ett salubrev av Peder Diekns änka Elin jønssadotter med hennes bror her Frantz Olafsons samtycke²⁾ — han var kyrkoherde i Engsö och kallas »i en gammal anteckning» Frans Helsing (enligt Herdaminnet), han och systern Elin voro alltså förmodligen släkt med Pædher hælasinghe, såsom han heter i ett annat salubrev 1481³⁾. Peder Helsing i Korsgården var »en rik och förmögen man, dock barnlös, skriver Jacob Ingelsson. Han har inlöst hela trackten, som är Korsgårdsskogen, som begynnes ofwan för Diucktiärnan [Djuptjärn] och alt uppföre till fäbodarne och så till dess Ålskogen tager wed. Denne skog hafwer han köpt vthaf en som hette Stor Äsbiörn på neder Gamelberget» (Erik Äsbiörnsson nämnes i ovanstående salubrev 1481).

Nijls Olsson på Kårsgården var fjärdepartsegare 1539 och syneman 1545⁴⁾, på T. Söderbergs karta 1569 står här endast en bergsfrälsegård, men 1571 skattade Martin Jonsson i Kårsgården, Otte Nilssons landbonde, och Mogns ibid. Den förre — samme

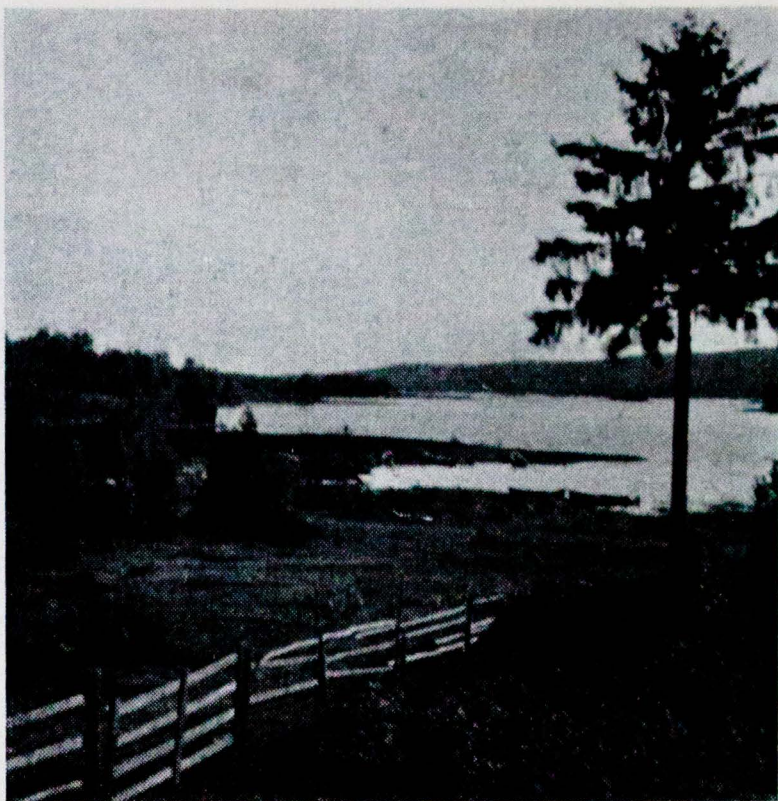
Mårten Jansson som arrenderade Korgsarvet av Johan III — var Jacob Ingelssons farmors far, hans änka blev över 130 år gammal och hade så många arfwingar och barnabarn, att intet tahl war derpå. Sonen Lars Mårtensson i Bressare (se sid. 95 f.) hade en wacker son effter sig som het Lars Lars-

¹⁾ Om det gamla stora vägkorset såsom namnets ursprung se förut sid. 178.

²⁾ D. D. 173. Att döma av efternamnen voro de endast halvsyskon.

³⁾ D. D. 132.

⁴⁾ D. D. 685.

K. E. F. 1925

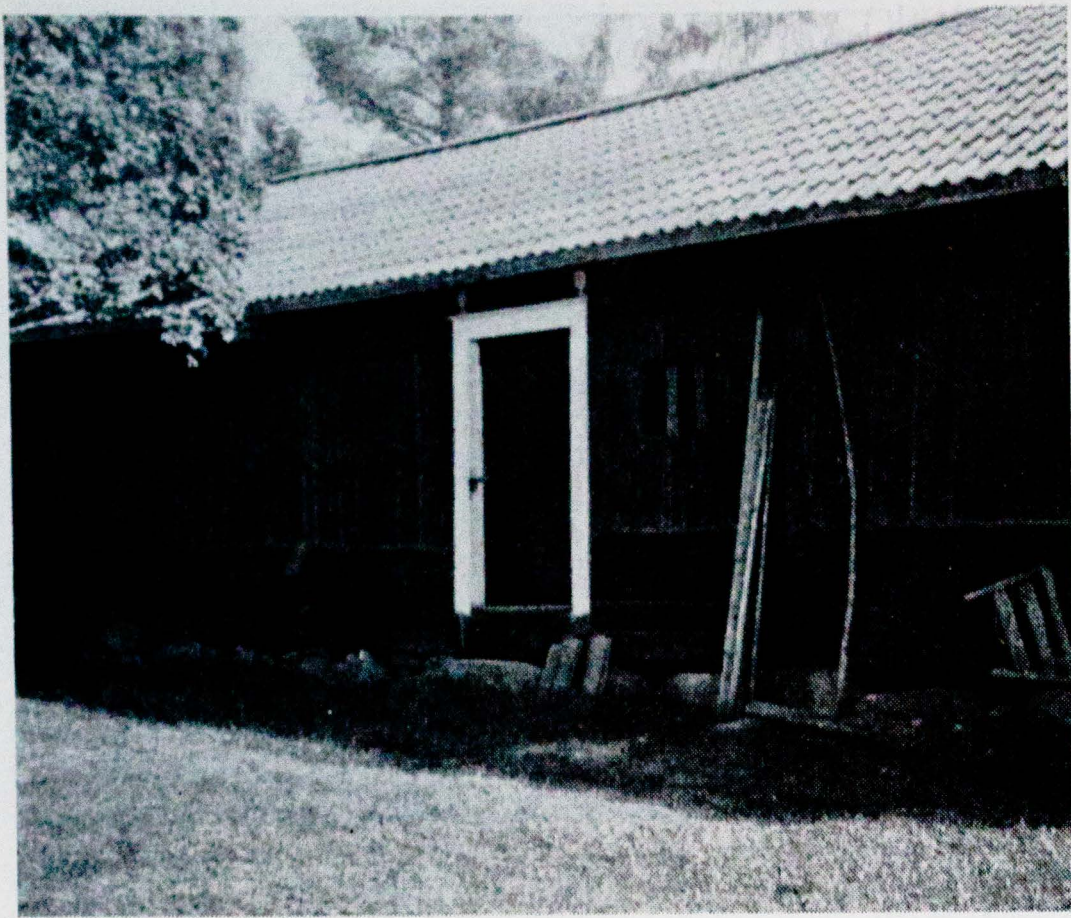
BILD 254. STOR VÄLLAN VID KORSGÅRDEN.

K. E. F. 1925

BILD 255. GAMMAL GÅRD I KORSGÅRDEN VID VÄLLAN.

K. E. F. 1925

BILD 256. BODDÖRR VID KORSGÅRDEN (KLINGWALLS).

flyttade till Varggården — det var han, som hade Bergslagens sigill i sitt förvar —, men står ännu 1658 såsom Niels Månsson i Kårgården. Olof Månsson var väl hans bror, han skattade 1612 en kopparplåt, Lasse Mårtensson och Christopher vardera en Sölf Skiedh och Sölfwer Knappar, Hans Albrichtsson en Sölf skiedh och en toppskoo, alla Korsgårdsbergsmän; Hans Albrechtsson, kyrkovärd 1616, var son till landsdomarn Albrecht Hansson Swinhufwud i Aspeboda och Bengta Nilsson till Holm. På Korsgården bodde ock i början av 1600-talet Wellam Hansson, morfar till Wellam Andersson på Främsbacka (se sid. 136).

1640 voro Niels Vastesson, Olof Ersson, Christopher Ersson, Carll Andersson och Anders Månsson (bror till Nils Månsson?) i Kårgården fjärdepartsegare, Tab. Geogr. s. å. har vid Kårgården vid Stora Wällan 4 bergsfrälsehemman och 3 nybyggen, öster därom Gagnegården (?), en bergsfrälseegendom vid sjöns nordöstra hörn, samt 2 kopparhyttor vid sjöns utlopp. De voro dock 3: Gamble Kårgårds hytta går åhr och dagh, har 4 Råsthuus, Lars Larsson och Niels Månsson i Kårgården, Albrecht i Wällgården och Johan Pärsson i Giötegården bruka där, råstvändare är Påal Hansson i Labbare (smältarna ha nämnts förut); Kårgårds Nyhytta i samma ström med 3 Råsthuus brukas av Mats Olsson och Måns Hansson i Kårgården (smältare se förut) — Mats Olofsson, son till Olof Ericksson i Sohlbacka, hade »det främsta rummet på stolarne i Gruf Rätten och war *den sista, som hade de stora pipkragarne om halsen*» (enl. Jacob Ingelsson). Mellan de båda Kårgårdshyttorna står i relationen 1640 Giötegårds eller Dykerebackes hytta, går år och dag, har 4 Råsthuus, brukas av Lars Persson i Giötegården, Erich Matzsson i Gruffwerijs och Carll Carllsson i Moorbygden, smältare äro Anders Matzsson i Wällgården och Märthen Larsson i Rabbare (= Labbare?), råstvändare Johan Ersson i Kårgården. Dessutom fanns en Giötegårds hytta vid Gamble Bärget, den går höst och vår, har 4 Råsthuus och brukas av Olof Andersson i Korgsare, Gulich Persson och Matz Matzsson i Giötegården med Per Månsson på Gammelbärget till smältare. Den var ännu gångbar 1716 liksom Harmsars Hyttan darsammastädes, omtalad första gången i Hans Philip Lybeckers kungabrev 1647 (ej i relationen 1640, där Harmsarvet ej alls nämnes) och sedan i den Eggertzska bouppteckningen 1738. Av Korsgårdz hyttorna voro 1716 Mats Olofs och Lars Lars' gångbara, men Nils Måns' öde, där hade de brukat Silfvermalm ifrån Skyttgrufwa. Annars smälte de Fadumalm och körde koppartackorna på vinterväg från hyttorna här till stan.

På Tab. Geogr. står under Södra Wällan: »Här haffuer Bäckén tillförendé löpet uhr Sör Wällan och i Lillian Männ nu ähr han grafwen inn i Store

son i Korsgården, en drifwande bergsman ibland de främste i Grufrätten, sexman 1637, kyrkovärd 1647, nämndeman 1659 (enl. en handling i Dala Fornsal), † 1662, då Prosten Mäster Pehr Helsingius hölt både hans utfärds och Likpredikan; hans son Erich Larsson, också bisittare i Gruvrätten, hade sönerna Lars och Melcher Erichsson, vilka levde ännu 1716.

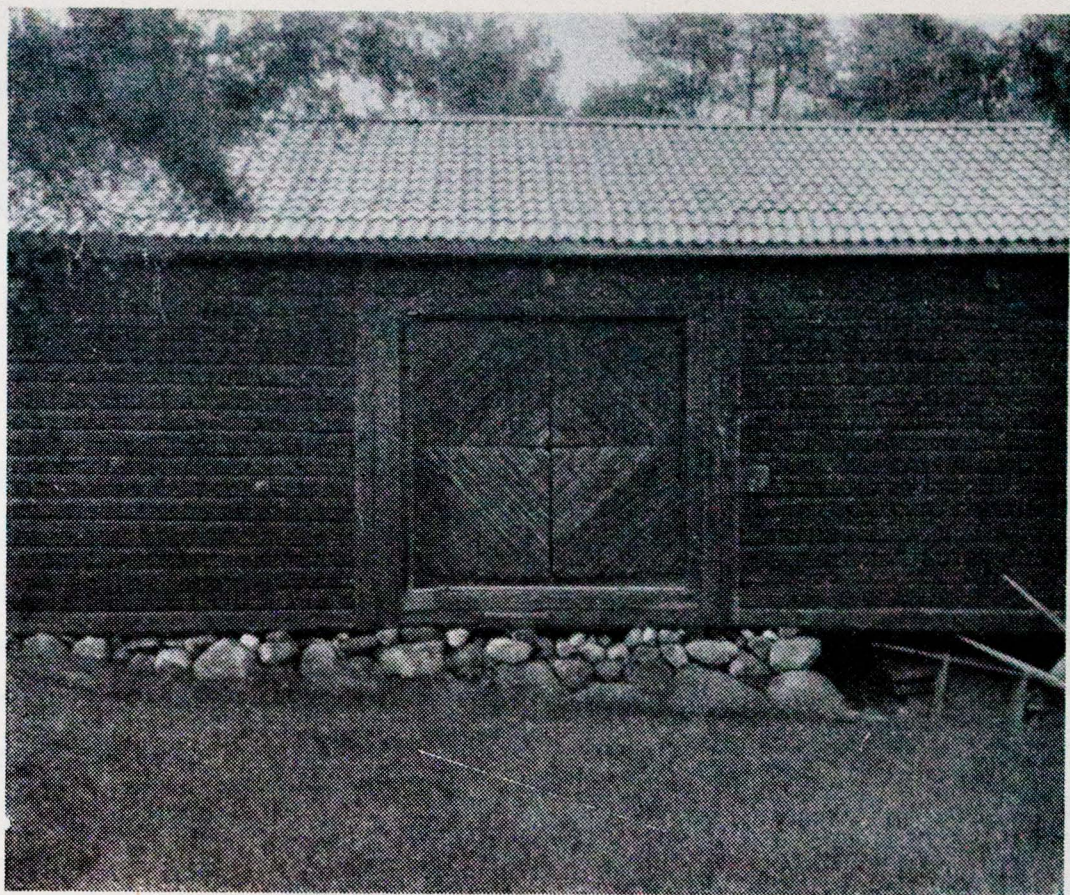
Mogns 1571 hette Måns Nilsson (son till Nils Hansson i Korsgården), också en »rik och förnögen man», † 1606 enl. Jacob Ingelsson, men redan 1604 fick Kopparbergs kyrka 14 daler i testamente *efter* Måns i Korsgården. Hans son Nils, bisittare i Gruvrätten jämte byborna Mats Olofsson och Erich Israelsson under Hans Philip Lybeckers tid,

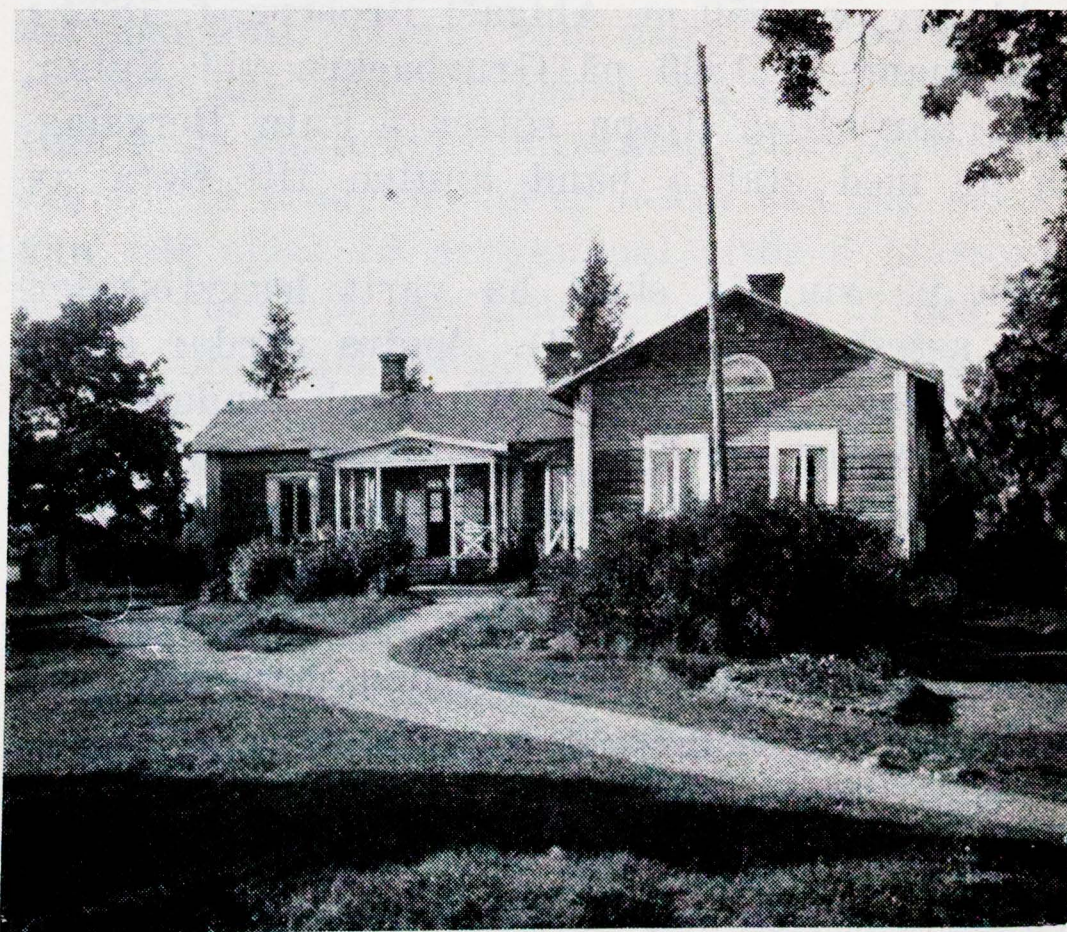
Wällan och löper till Grufwan på konstehjulet.» Och på Arvidssons karta 1654 stå 4 gårdar vid Korssgård norr om Store Vällan samt ett nor mellan denna och Södra — bäcken från Store Vällan förenar sig med bäcken från Onse Backe Dammen till en å, som snart dock åter klyvs i 2 grenar omkring Gamleberget. Biskopsströmmen var enligt mångas mening denna å, som rann genom Gamla Bergets by förbi Gamlabergshyttorna till Ingarvsdammen, innan vattnet genom tillkomsten av Stora Krondiket på konstgjord väg leddes åt annat håll. Enligt Jacob Ingelsson har Konstvärcket inrättats på 1590-talet, sedan som det stora Krondijket blef uparbetat, ty tillförne gick hela strömen ifrån Korsgårdsdammen fram om Gamelbergzhyttorne.

Bergsmannen Peder Andersson i Korsgården, bisittare i Gruvrätten från 1687 och ännu 1716, klagar över att en till hans egendom Mohra Torpet hörande Eng eller Myhra, som uti forna tijder berättas hafva varit en skiön och bärande Eng, sedermera af öfverflödigt vatten blifvit alldeles skiemd och ofruchtsam, serdelses på några och 30 åhr sedan 2:ne dammar till Bergs-

lagens och Grufvans nytta äro förfärdigade, den ena belägen wid östra Sjöändan af Stora Wellan och kallad Korssgårds dammen, den andre nästan mit emot myhran ved västra sjöändan på lilla Wällan och benämnd lilla Wäll dammen; den är en gafveldamb som håller vattnet kvar uti bem:te Siögar så att det ej kan falla tillbaka, hvilket eljest lättel. kunde skie när samma vattn intet fåhr hafva sit vanl. utlopp vid Korssgårdsdammen. En del af myhran är alldeles af vattnet borttagen och blefven till Siöö, en annan

K. E. F. 1925
BILD 257. LADUDÖRR VID KORSGÅRDEN (KLINGWALLS).

K. E. F. 1925
BILD 258. KORSGÅRDEN (KLINGWALLS).

F. V. Olsson foto. 1902
BILD 259. KOMMISSIONSLANTMÄTAREN B.
HJ. KLINGWALL. PORTRÄTTEN OVAN MÅLADE
AV KAPTEN E. A. KLINGWALL, LÄNGST T. V.
SJÄLVPORTRÄTT, T. H. KOMMISSIONSLANT-
MÄTAREN I YNGRE ÅR.

1855), båda gruvkarlar. Den senares son Lars Gustaf, f. 1825, först stigare i Falun, sen gruvfogde i Norberg, bodde på Främsbacka 1874—77, egde Sveden 1877—82, flyttade därpå till Stockholm (g. 1850 m. Abigaël Broberg, f. 1822 i Ununge i Uppland) — sonen Ferdinand, f. 1860 på Gruvbacken vid Falun, student 1878 vid stadens läroverk, har alltså djupa rötter i Falu Bergslag, där släkten ännu fortlever, och är med starka band knuten till flera av dess gamla gårdar. —

Störste jordegaren i Korsgården på sin tid skall ha varit bergsfiskalen Carl Albrekt Halldin (1742—1808, assessors titel 1779). Andra gårdar egdes samtidigt av J. O. Hedman, Joh. Östling, Eric Ersson Wipp och Anders Ihrman³⁾. Den sistnämnde uppges annars ha egt *hela* Korsgården (jämte gård och handelsbod i Falun — f. 1740, † 1816, son till prosten Johan I. i Svärdsjö, g. m. Rebecka Ulfström, 1736—1791, dotter av kronobefallningsman David U. och Catharina Holstenia, »som i 5:te led härstammade från biskop Stephanus Bellinus»). I alla händelser var det Klingwallska Korsgården, han egde och

¹⁾ Orig. i Lantmäterikontoret, Falun, en fragmentarisk avskrift 1853 av C. Setterqvist har benäget sänts mig av boktr. F. V. Olsson, Leksand.

²⁾ E. J. Lindberg i F. K. 23.3.1933.

³⁾ Står oriktigt »Ax. Ihrman» i den handling från aug. 1783, varur ovanst. är hämtat, i avskrift funnen bland lantmät. B. H. Klingwalls efterlämn. papper, benäget meddel. av adv. Kurt Alinder.

del derest vattnet har skurit sig under myhran och omvält gräsroten, dher i stället ligger bara svarta dyn och giöttia, kan ej heller bära något gräs och lika litet dhe Destricht som är beväxte med pors och squackra (skall väl vara skvattram¹⁾). Stora Vällan, som ingalunda »tillkommit i senare tid»²⁾, har alltså under århundradenas lopp haft skiftande öden och betydligt växlande ytvidd och vattenstånd. —

En allkänd man härstammar från Korsgården, arkitekten Ferdinand Boberg. Hans farfars farfar Johan Ersson Boberg, f. 1714 i Svärdsjö, först kronans timmerkarl och sen »konstkarl» (konststatsarbetare vid gruvan) gifte sig 1744 med Lisken Ickorn i Korsgården, (f. där 1722, dotter av konstkarlen Anders Jansson I. och Kerstin Larsson Björk); hon dog 1795 på Önsbacka, han 1781 på Korsgården liksom både hans son Erik (f. 1755, g. m. Anna Mattsdotter Nyman från Prästtäkten) och hans sonson Lars (1789—1827, g. m. gruvfogden Anders Nordfelts dotter Brita, 1788—

bebodde, där förvaras i original en bouppteckning efter hans fru och bådas porträtt hängde där illa medfarna och kopierades av kapten Klingwall¹). En av deras döttrar Christina Elisabeth äktade 1798 materialskrivaren i Falun Germund Blumenberg, † 1835, deras ena son var den bekante komministern Robert B., vars bror Ernst Anders B. (1799—1840), också materialskrivare vid gruvan, ärvde Korsgården och i sin tur lämnade den i arv åt sin dotter

B. Exp. 1919 foto.

BILD 260. SAL I KAPTEN E. A. KLINGWALLS GÅRD.

ter Hilda Charlotta och hennes man storskiftes- och kommissionslantmätaren Bror Hjalmar Klingwall, 1820—1906, son till orgelnisten och klockaren i St. Kopparbergs församling Anders K. (själv son till sockenskräddaren Jan Ers-son) och hans 1:sta hustru Fredrika Vilhelmina Leijel²), dotter av kapten Pehr Gustaf L. och Sophia Gustafva Tigerhjelm (vars mor hette Anckarström).

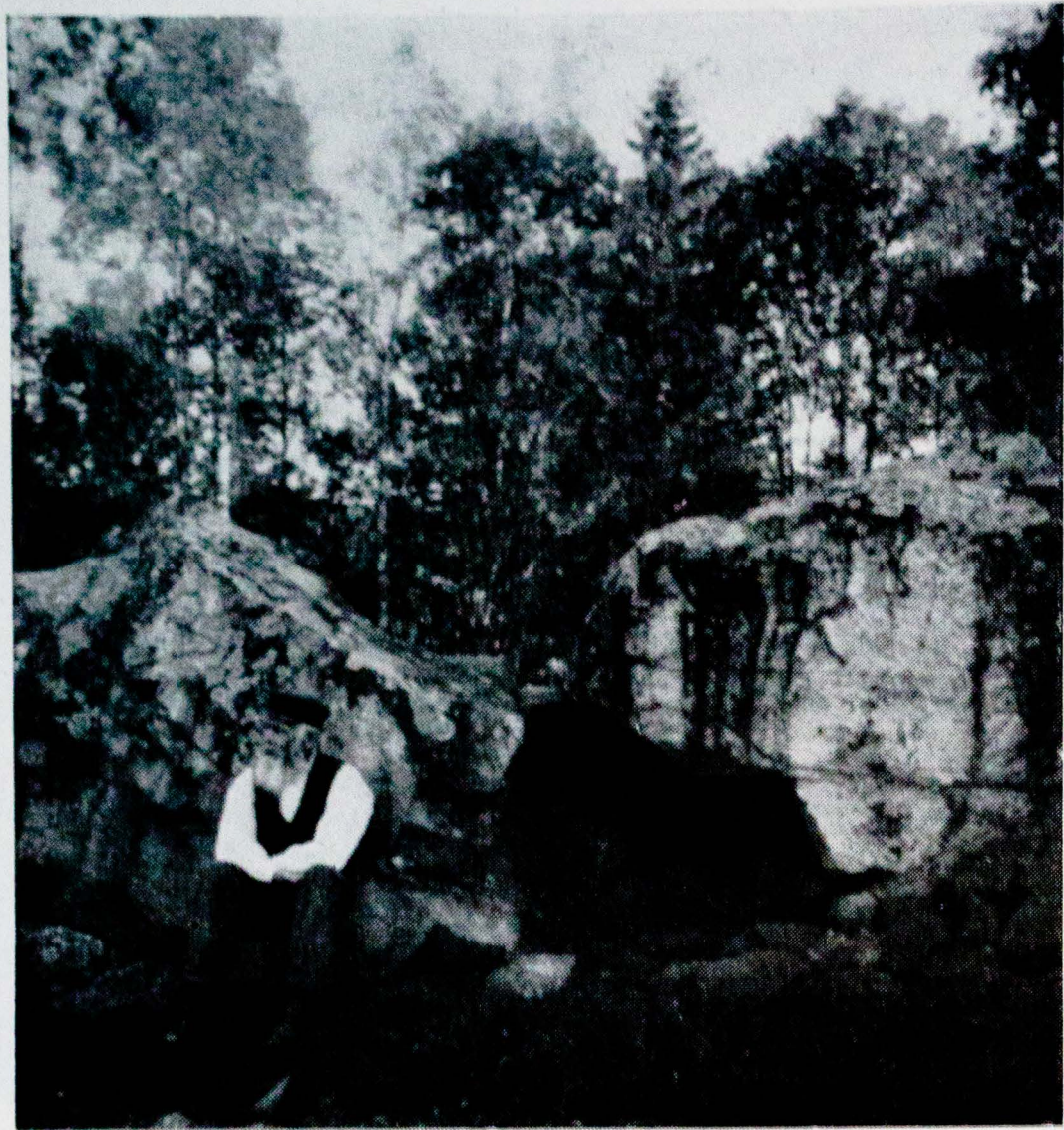
Kommissionslantmätaren övertog Korsgården, där föddes 1855 och dog 1929 hans son Ernst Anders, en storstilad personlighet, vars minne lever och skall leva i orten, en renässansgestalt i vår tid. Han var bl. a. släktforskare och kände sin härstamning i rätt nedstigande led från Biörn i Warggården på 1450-talet, och stamtavlan upptar sedan en rad adelsnamn — han hade »även räknat ut, att han genom Leijlarna var sjuvärd med den engelske statsmannen lord Robert Cecil, markis av Salisbury, över vilken släktskap den sistnämnde kan och bör känna sig synnerligen stolt», skrev en tidningskåsör³). Han hade stora konstnärsanlag, ville bli målare, men fadern sa nej: »antingen ska du ta studenten eller också ska jag sätta dig i skomakarlära». Då gick han till sjöss 16 år gammal efter 5 klasser i Falu elementarskola, seglade jorden runt ett par gånger, tog vid 21 års ålder alla 4 navigationsexamina i Gävle, blev sjökapten, gick 3 år i engelsk tjänst, huvudsakligen på Indien, och sen på svenska fartyg, men »så strejkade jag, för det var så dåliga konjunkturer». 36 år gammal gick han på två vintrar igenom den 6-åriga bildhuggarkursen i Tekniska skolan i Stockholm — »sen har jag stannat här på Korsgården och odlat potatis och skött om mor och far på gamla dar». En tusenkonstnär var han — skötte gården med kor och grisar och bin, var ivrig samlare av gamla saker, varm vän till Dala Fornsal och mångårig styrelseledamot i Dalarnes Fornminnesförening, men också musiker, målare, bildhuggare, främst träsnidare; han trivdes bäst i sin ljusa trevliga verkstad och

¹) Helmer Lagergren: En gammal Falufamilj, i F. K:s Juln:r 1928.

²) Sv. Adels Ättartaflor II: 620 — »hon står dock ej där, emedan hon ej är upptagen å Leijelska stamtavlan på Riddarhuset».

³) F. K. 18.8.1922.

K. E. F. 1925

BILD 261. GROTTA I SPRUCKET FLYTTBLOCK, KORSGÅRDEN,
OCH KAPTEN KLINGWALL.

berättade livligt både om sina resor och äventyr på sjön och om bygdens gamla minnen. Pigg och ungdomlig, »med sin seniga undersåtsiga kraftiga gestalt och sitt patriarkaliska skägg ty-
pen för den gamle hedersmannen, uppskattade han ett gott skämt, och spjuvern lekte under den gamle sjöbjörnens buskiga ögonbryn»¹⁾.

Han visade gästvänligt och gärna sin gård²⁾. I öster möter man först en bodbyggnad av delvis timmer, delvis stavplank med locklister — 3 rum, det mellersta smalt med fin »sneverksdörr», vars vita foder och överstycke bär två vita brädurnor som krön; gavelröstena luta något utåt

och ha breda vita vindbräden, vid ena gaveln växer ett stort syrénsnår. I öster står ock en timmerlada med en verkligt storvulen och stilig dubbeldörr inom breda foder, i sydöst en länga av ett par lider, ladugård, prevét med hög trappa, vedbod och stolpskjul och därbakom svinstia. Väster om längan syns grundmuren efter ett herbre från 1300-talet enligt kapten Klingwall, söder därom rästerna av den förut nämnda grundmuren efter äldsta stugan (Kåres!) med en tydlig källare och däromkring en stenmur med gamla infartsöppningar — söder därom en lång murräst efter en annan grund och väster om manbyggnaden en stor grund efter en flygel, nu beväxt med träd och en lövsal. I trädgården i söder och öster, anlagd eller snarare omlagd 1854, frodas lind, lönn, alm, rönn, björk, lärk, syrén, rosor, jasmin, humle, blågull, pion, svärds-lilja, dahlia, riddarsporre, gul daglilja, vinbär, körsbär, bland aplarna en av en säregen tysk sort, enligt uppgift ej känd från någon annan svensk trädgård, ett päronträd likaledes av tyskt ursprung. Där stå bikuporna och ett trädgårdsbord av en gammal Ihrmansk gravhäll av järn.

Den gula envånings manbyggnaden bildar en stor vinkelhake, förr två skilda röda timmerbyggnader, som kapten Klingwall sökt rekonstruera på en akvarell (liksom Harmsarvet) — den östra delen låg fri litet längre i söder och var vardagsstuga, men flyttades 1854 och byggdes ihop med den norra delen, en gammal parstuga och helgdagsstuga, påbyggd med 3 stockvarv och tyvärr täckt med tjärpapp, förut med pärt. Östra delen inrymmer från söder räknat bagarstuga med pannmur, med ingång och trappa både på fram- och baksidan,

¹⁾ Ovanst. huvudsakl. efter en art. av U. H. S[karstedt] i F. K. 18.8.1922, ill.

²⁾ B. Exp. 1919. En karta av B. Andersson från 1889—90 förvaras här i orig.

kök, sängkammare med brun kakelugn, matsal med 40 cm. hög väggpanel liksom parstugans rum. Den senare har nyare veranda, dekorerad i röstet, stilfull dubbeldörr från 1830-talet med lejonhuvud i de mellersta åttkantiga fyllningarna, fin portal med pilastrar, refflade kapitäl med 5 trekantiga droppar under och rosetter ovan, välformat överstycke och lågt liggfönster mellan kapitälerna.

I mitten är en kammare, förr antagligen förmak, med halvfranska dörrar och rund grön kakelugn, krönt av äggstav och mäander, t. h. en större kammare med kakelugn från 1800-talets förra del — en sådan står ock i salen t. v., numera arbetsrum, med grova golvtiljor, hålkärlistaklist och helfranska dörrar. En dörr med rikt profilerade foder och fina gångjärnsbeslag ritade Bergslags-Expeditionen av, så ock ett fyrkantigt bord och ett trekantigt slagbord, båda med balusterben, stolar, ett ekskåp på höga balusterben, ett mindre skåp med målad dörrfyllning: en elegant herre i 1600-talsuniform med spetsigt pipskägg, smala mustascher och långt hår, stor röd plym i den stora svarta hatten, käpp och värja. Alla rum äro fulla av möbler och konstverk, hemmet är lika mycket ett museum. Här finns av kaptenens egen hand hamrade metallsaker, skulpturer i lera och trä, bl. a. en Engelbrektsstatyett, en ornerad dryckeskanna skuren ur ett stycke masurbjörk, en kvinnofigur »mästerligt skuren i

trä i ett stycke». Han gjorde violer, hade en mängd sådana, provade alla möjliga träslag, prydde somliga med sniderier, på en i barock skar han i botten »en konsert på 1500-talet» — han spelte själv andra viol på en konsert i Falun vid 9 års ålder. Väggarna fyllas av tavlor, dels hans egna — självporträtt, porträtt av föräldrarna, en oljemålning som han gjorde 12 år gammal för teckningsläraren Kjellström —, dels andras, släktporträtt, miniatyrmålningar, ett dussin gamla äkta kinesiska målningar

K. E. F. 1925

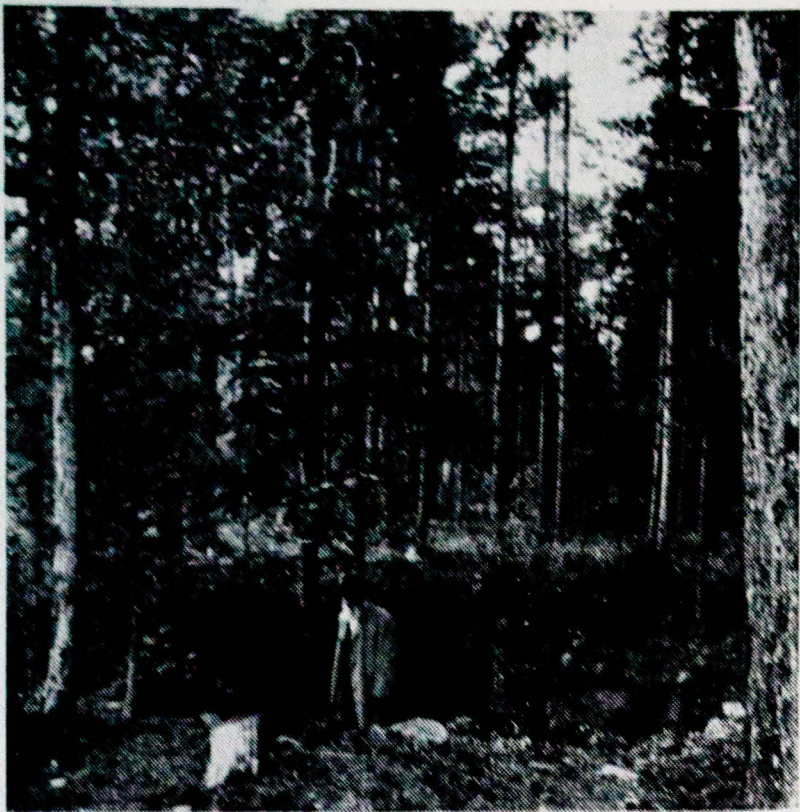
BILD 262. BYGATA MELLAN STENMURAR, KORSGÅRDEN.

K. E. F. 1925

BILD 263. STOR GAMMAL HUSGRUND I HAGE VID KORSGÅRDEN.

K. E. F. 1925

BILD 264. VARGGROP MELLAN GAMLA OCH
NYA DIKARBACKEN.

av mycket stort värde, som han kommit över av en slump. Här finns en stor mineralsamling med en mängd kuriositeter från Falutrakten, »säkert den största i privat ego i Dalarna», har någon sagt. En Gustaf-Wasabibel har tillhört författaren till »Märkvärdigheter wid Stora Kopparberget», med inskrift: »Erico Hammarström V. D. Comministro ad civit. Fahlun in Amicitiae tesseram hunc librum obtulit Gustavus Svedelius M. D. A. O. R. MDCCLXXXVIII» (komministern Eric H. fick alltså boken 1788 som ett vänskapstecken av med. dr Gustaf S., provinsialläkare i Falun, son till domprosten Jacob S. i Västerås). Ett unikt nummer i samlingen är en bössa med spår av björntänder, som tillhört kaptenens

farfar orgelnisten liksom en stor kula, den han gjutit själv — han sköt 16 björnar kring Falun, hade liten lön och måste jaga och fiska hela veckan. — Efter kaptenens död blev det auktion, men en hel del saker hade han redan skänkt och mera skänkte hans änka fru Anna Klingwall till Dala Fornsal, där vi få återse dem, främst en ofantligt värdefull runstav, ristad av en Älvdalskarl på 1600-talet. —

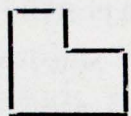
En annan gård här var översteboställe — åtminstone beboddes den av två överstar och chefer för Dalregementet, Henrik Vilhelm Örn (1783—1852, först också v. kommissionslantmätare till 1817, egde Utanfors i St. Tuna, gift 1814 med Elisabeth Justina Svedelius, prostdotter från Mora) samt H. D. Krautmeijer (1878), som på vinden hittade ett armborst med järnbåge och nöt av trä i st. f. den ursprungliga av ben — kapten Klingwall gjorde på överstens begäran en ny nöt av en bit älghorn. Det armborstet hänger nu i Dala Fornsal efter att ha vandrat vilsna och delvis okända vägar: överste Krautmeijer höll auktion, vapnet ropades in av grosshandlare G. Pettersson i Falun och hängde många år på hans kontorsvägg, där fick en Siljansnäsbonde se det och kände igen det, det hade hans släkts bomärke inristat; sen försvann det, tills major Gottfrid Nordin för Fornsalens räkning ropade in det på en auktion i Norrköping, dit det kommit i början av 1890-talet!¹⁾ —

Det är gott om stora rösen och stenmurar i Korsgårdssbyn. Vid vägen nedanför Klingwalls ligger ett flyttblock, sprucket i tu med en grotta i mitten. Hällgatu är en gammal väg mellan gårdarna, i vinkel mot den går en annan gammal smal väg mellan breda stenmurar, ett stort röse där har varit grunden till ett hus på en gammal karta. Och i en hage med blandskog ett par hundra meter väst om Klingwallsgården, där inga byggnader funnits i mannaminne, synas kraftiga ruiner efter minst 3 gårdar — och även den platsen skall enligt traditionen vara den först bebyggda vid St. Kopparberget, »på

¹⁾ Enl. Gammalt och Nytt ur F. K. 1925—26, ill.

1200-talet eller tidigare!»! Här ligger en hop välbyggda och ovanligt höga grundmurar, av huvudbyggnaden med denna bot-

tenplan: stå väggarna av gråsten i kallmur kvar till en höjd av upp till $2\frac{1}{2}$ m., av en källare återstå

F. V. Olsson foto. 1902
BILD 265. STOR VÄLLAN FRÅN Ö. LILLA VÄLLAN I BAKGR.

de tjocka murade sidoväggarna, och vid grävning i det nu av jord och sten fyllda rummet hittade kapten Klingwall kol och skärvor av lerkärl m. m. En gubbe har sett »floeld» här på en kulla, i den ska finnas »goss» (gods = malm eller skatter), när man går där hörs marken ihålig. Kaptenen sade sig också kunna med säkerhet utvisa platsen för Olsbacka kapell på skogen mellan Vällan och Aspeboda (varom närmare i boken om sistnämnda socken), dess grundmur ligger också kvar och ritades av hans far lantmätaren in på Götgårdens skogskarta.

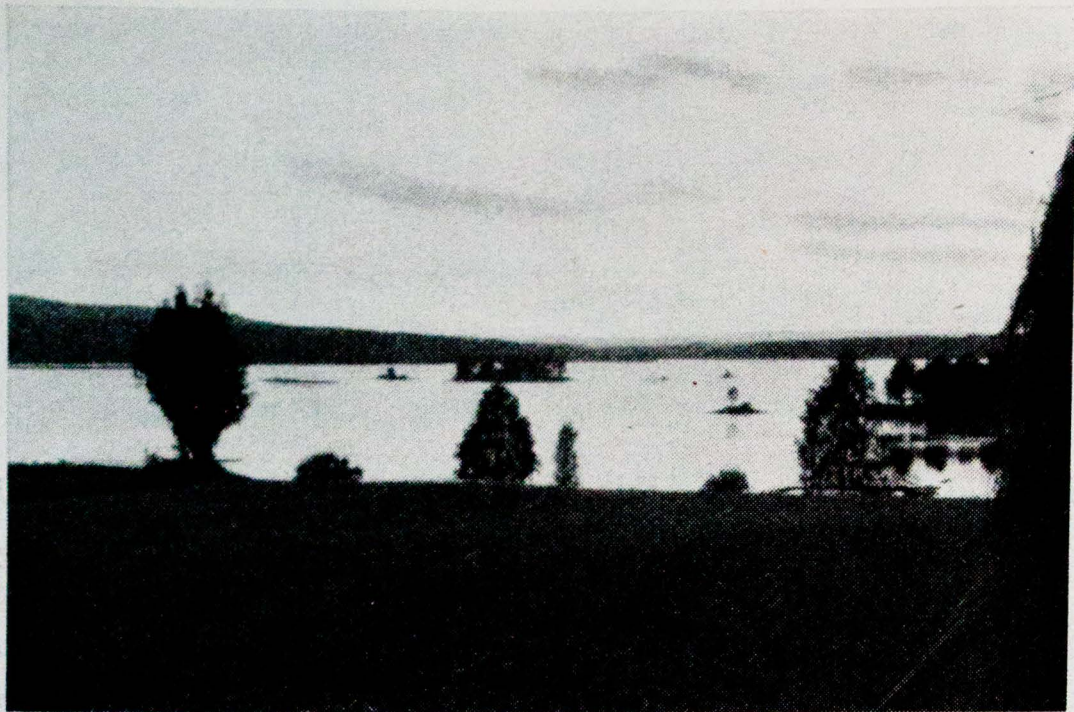
*

Två ordentliga varggropar, de enda numera i trakten, med 6 meters tvärmått och 4 meters djup, ligga vid skogsstigen från Korsgården åt sydöst till Dikarbacken — som är en äldre gård och ett nybygge från 1830-talet, förbundna av en uråldrig väg på gamla Dikarbackens skog — ung tallskog med en och annan björk. Den vägen går förbi en hop prydliga runda rösen, 5 i en rak rad, ett par bredvid och ett ensamt på andra sidan samt troligen flera mer eller mindre övervuxna. Gravrösen har man trott, och liken eller deras kvarlevor kunde ej ligga djupt, håll går i dagen i närheten. Men vid närmare undersökning nyligen befanns det bara vara en mängd gruvförsök och odlingsrösen.

Vid Dikarbacken tappa dom järnspekt i ett hål i marken — under grästorven låg näver och därunder bjälkar, det var en gammal brunn, dom rensa den å leta efter en skatt, men hitta bara något som tydligen varit koppar-kärl. Dom trodde att danskarna hade förgiftat brunn, och därför täckte dom över den, berättade kapten Klingwall. Han undrade om gårdsnamnets rätta form kunde vara Digerbacken, såsom det också skrivits, men veterligt endast en gång. Kanske bevarar det istället minnet av niclis dikara, en av de 12 gode männen i ett dombrev 1400¹⁾. 1480 bodde enligt Jacob Ingelsson på Dikarbacken en rik och förmögen bergsman Gudrom Olofsson (skall väl vara Gudorm), som medan han levde gjorde fördelning mellan sina 2 barn Per Gudromsson och Brita Gudromsdotter: Per fick halva Dikarbacken och Grufrisiet med den skog, dertill lyder, Brita andra hälften av Dikarbacken, Giötegården

¹⁾ D. D. 57.

K. E. F. 1925

BILD 266. STOR VÄLLAN FRÅN GÖTGÅRDEN.

och den skog, som ligger bortom den sudersta Wällan, samt Muskare och Kistebacken, nu försvunna och okända¹⁾ Samma år 1480 Mandagen nest epter olauf (30 juli) var ett stormanslag samlat hos Gudrom i Digarebackæ: det var själva gamble Sten Sture, Sweriges rikes forstandere, Niclis Sture samt lagmännen i Västmanland och Dalarna Gregers Matson, i Sörmland Aakæ Jönsson (Svarte Skåning)

och i Östergötland Arffwid Trollæ, de höllo ting här för att bl. a. avdöma en rättstvist mellan Olaff Warg och Hans Nielsson å ena sidan, Olaff Drake å den andra om en gård Skærisioo i Tuna (Skärsjö²⁾).

1539 var Jöns Andersson landbonde på Dikarebacken, en av Måns Nilssons i Aspeboda sakfällda gårdar, 1571 måtte här ha funnits flera gårdar, då skattade Mortten finne, K. M:ts landbonde, Götha Mortthin, Hans Morttinsson (son till någondera av de två föregående?). Elsa Husskona och Criistoff i Dikarebackan (de två sistnämnda hörde till det fåtal, som inte hade någon koppar). — Tab. Geogr. har 2 tåktekarlshegman (otydlige) vid Dijkarebackan, samma år brukade Daniel Jansson eller Jonsson på Dykarbackan i en Faluhytta och Frantz Jonsson på Dekerbacken i Gruffwevijs hytta n:o 2 på Gamble Bärget. Frantz var bror till Olof Jonsson på Backa, Daniel på Varggården och Casten på Elsborg (se sid. 44) och hade liksom Casten grav i gamla kyrkan. En gravsten där, som efter inscriptions lydelse tillhördt Nämndemannen Johan Persson och hans Hustru Margreta Jacobs Dotter år 1686, såldes af mågarne Eric Andersson Herfvil och Eric Ersson Skotte på Dikarbacken til Her Daniel Moræus, som var Cousin med deras hustrur — d. v. s. med Catharina, g. 1:o m. Carl Jacobsson i Ljusdal, 2:o m. ovanstående Herfvil på Gruvbacken, och Susanna, g. m. ovannämnde Skotte, båda döttrar till Mäster Pehrs son och Daniels farbror Jonas Petri Moræus, student 1647, bergsnämndeman eller sexman vid Falu gruva 1670—72, fjärdepartsegare och klockare vid gamla kyrkan, bosatt på Dikarbacken genom sitt äktenskap med Frans Jonssons dotter Brita och sedan omgift med Margaretha Jacobsdotter — alltså samma person som nämndemannen Johan Persson härovan. Hans döttrars och sonen Pehrs efterkommande vet man ingenting om³⁾, och Daniel Moræus (1677—1748, g. 1:o m. Margaretha

¹⁾ Borta äro väl också gårdarna Bockan, Sunkarbacken och Tjongssbacka (tre treroliga namn) — jag har åtminstone fåfängt letat efter någon som känner till dem, fast de förekomma så sent som i Länskalendern 1878.

²⁾ D. D. 131 och Jacob Ingelsson.

³⁾ Ovanst. enl. Hammarström: a. a. IV: 40 samt Helmer Lagergren och Helge Berthelson: Västmanlands-Dala Nations Album, där också ovannämnde Frans Jonssons son Erik Fransson Dijkmann omtalas, f. på Dikarbacken 1634; han följde biskop Johannes Terserus till Åbo 1659, blev auskultant i Åbo Hovrätt men återvände till Falun 1663, var först informator för landshövd. Gustaf Duwalls barn, sedan rådman och stadssyndikus, bodde på Korsgården och dog där 1687; hans hustru Susanna (? gift 1670) var dotter till sexmannen och bisittaren i Grufrätten Melcher Jostsson på Heden (se sid. 41) och Susanna Ersdotter samt änka efter bergsm. Erik Larsson här på Korsgården.

Johansdotter Lunden, 2:o m. Barbro Hansdotter) har väl ej haft något närmare att göra med Dikarebacken, som sedan försvinner ur hävderna, t. o. m. ur Länskalendrarna, där åtminstone gårdsnamnet står i de tidigare, men inte ens det i de senare.

Giötegårds- eller Dykerebackes hytta vid Korsgården och en Giötegårdshytta vid Gammelberget äro redan nämnda, så ock deras brukare 1640 Johan Persson, Lars Persson, Gulich Persson och Matz Matzon, alla i Giötegården, där också fjärdepartsegaren Anders Hansson omtalas s. å. — Tab. Geogr. har dock endast 2 bergsfrälsegårdar vid Giöthegården. Pähr Skrifware har bot i Giöthegården enl. Jac. Ingelsson, grufskrifware ved Kopparbergs Grufwa; 1569 fanns här endast ett bergsfrälsehemman, 1571 skattade den välbärgade Anders

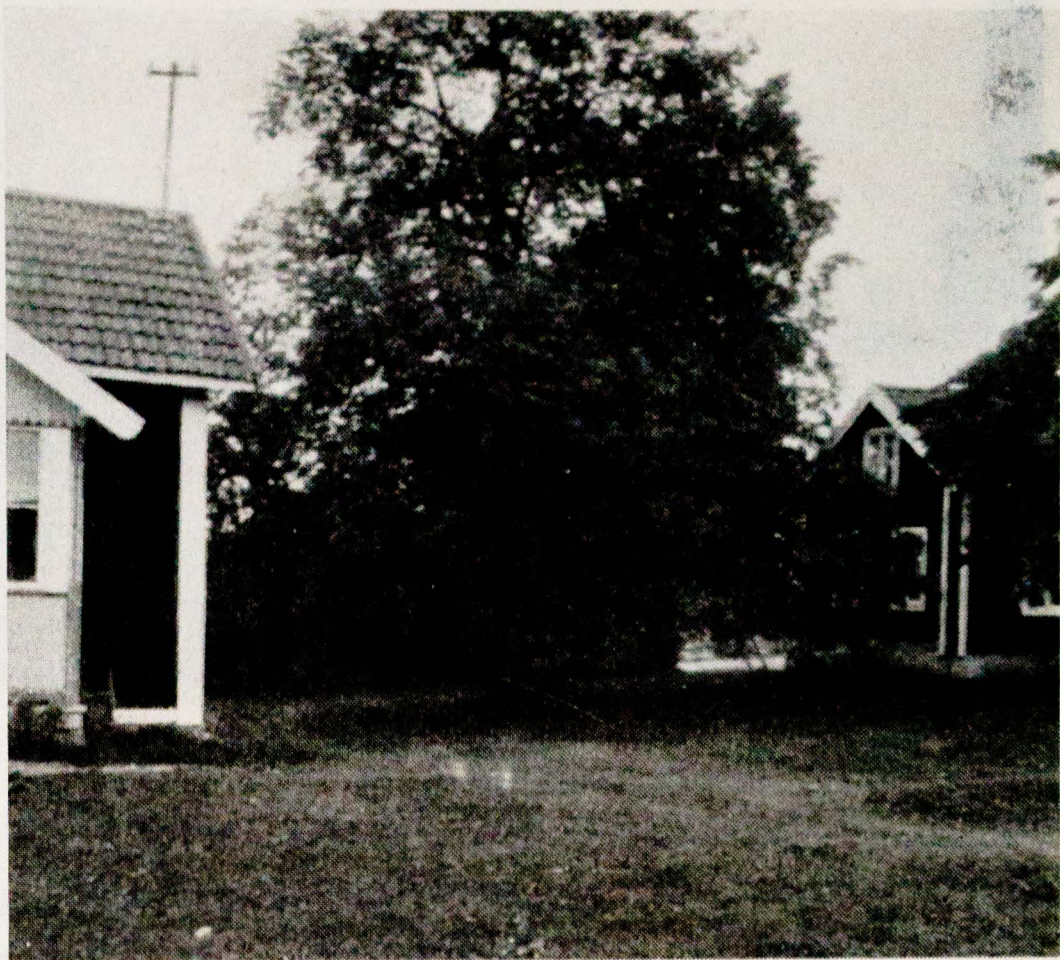
Persson i giöttegården för guld, silver, koppar, mässing, tenn, 5 kor, 3 ungnöt, 4 getter, 4 får och 2 svin, s:a 175 m. 2 öre. Lars Ers hustru i Göthegården hade vid sitt frånfälle 1604 till Kopparbergs kyrka testamenterat 6 daler, 1612 gav Hans Larsson i Giötegården en sölfskiedh i skatt, och 1687 blev Anders Nilsson i Götgården bisittare i Gruvrätten. Senare bodde här någon tid — åtminstone en son föddes här 1842 — gruvbokhållaren och inspektoren vid St. Kopparberget Eggert Erlandsson, f. 1815, † 1891, son av Erland Månsson på Lönnemossa och g. m. Ulla Engström († 1887 på Ljungbacka i Hosjö, dotter av gruvsmeden Per Jonsson E. och Karin Hagman). 1878 står A. P. Sundberg som gårdens herre, nu hem.-eg. A. G. Andersson.

Dikarebacken och Nedre Grufrisets utgjorde 1686 ett bergsfrälsehemman, Gjötgården och Gammelgården ett annat, men enligt gamla skogskartor hörde Dikarebacken till Götgården med sin inegojord och hagmark inom Falu stads domvärjo. Götgården består nu av en mindre i öster och en större —

K. E. F. 1925

BILD 268. TVÅ VETERANER — GÖTGÅRDSLINDEN OCH KAPTEN KLINGWALL.

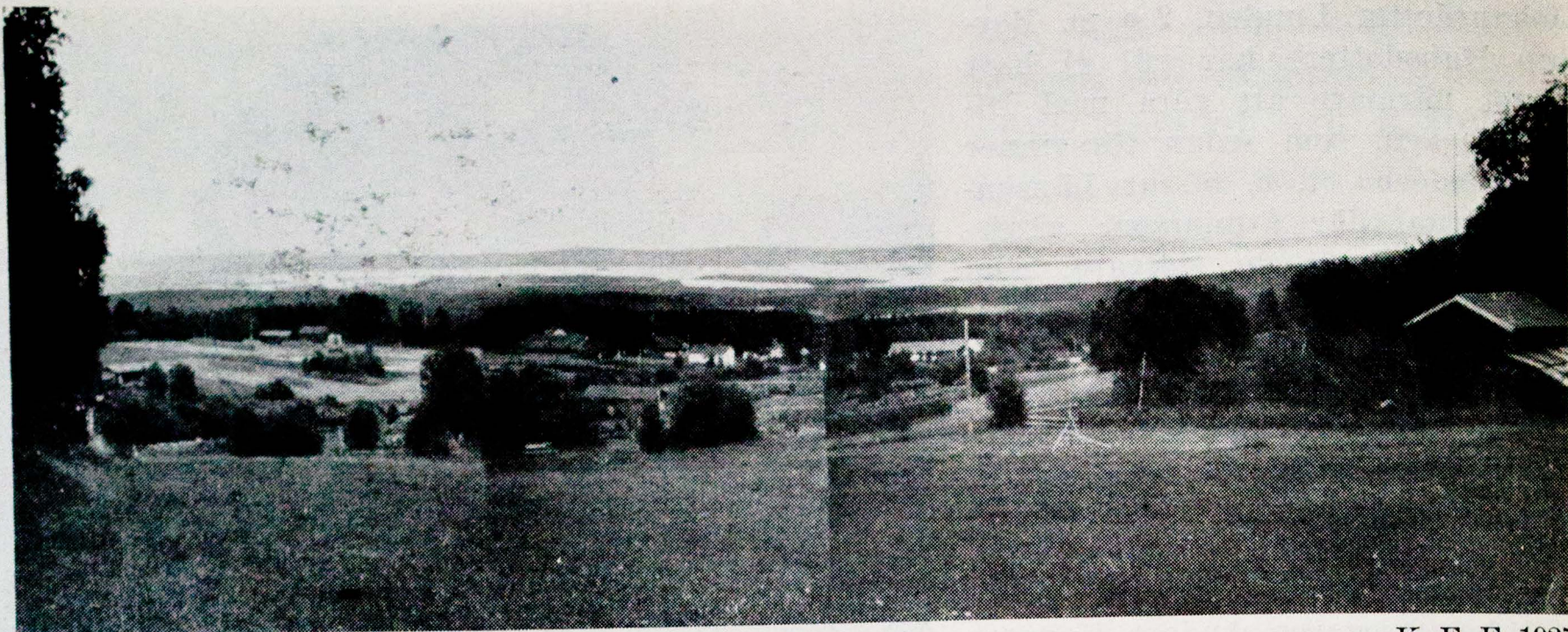

K. E. F. 1925

BILD 267. JÄTTELIND VID GÖTGÅRDEN.

jämte en sommarvilla eller kanske nu flera —, härligt belägen mitt på Stor Vällans östra strand, man ser hela sjön med holmar och uddar; om ock ej från gården, så från närliggande utsiktspunkter syns ock Skyttgruvan på andra sidan och Lill Vällan bortom ett näs — och blåa åsar i fjärran. Trivsamt är också gården, vartill högeligen bidrar en furstlig ihålig jättelind med mjukt hängande kvistar och kedjor kring stam och grenar; kronans valv håller 19 m. i tvärmått, stammens omkrets vid brösthöjd är nära 3½ m. — och jättens ålder skattas till 600 år.

K. E. F. 1925

BILD 269. RUNN FRÅN GRUVRISET.

GRUVRISET

Skogen mellan Götgården och Gruvriset är full av ett nät av gamla vägar, den största en bit från Södra Vällan, där den idylliska björkbevuxna Barchæi holme bär en sommarstuga och ett badhus — den har tydligen fått sitt namn efter Tobias Barchæus i Gruvriset, men lär visst nu mäst kallas Båthusön.

Gruvrisberget stiger skogbeklätt mellan Vällorna i väster och Gruvrisets by i öster. I kraftledningsgatan på berget ser man en av skogen fast inramad tavla: södra delen av stan, Tisken, Dalregementets kasärner och Högbo högt i höjden därovan. Och när man träder fram ur skogen, har man under ögonen en storgrann syn, som gott kan mäta sig med de flästa av Dalarnas mäst prisade och besjungna utsikter: närmast sluttande åkrar med dungar och snår och lador och en mängd väldiga stenrösen, djupt i dalen nästan hela Runn med dess många större och smärre öar och holmar, och på andra sidan den långa, svagt böljande bergmuren allt uppifrån Sundborn och ner till St. Skedvi med Vikahöjderna i mitten.

Några av Gruvrisets spridda gårdar titta fram ur grönskan, inalles 13 stycken (jordegendomar, några Faluiter villor och sommarställen ej medräknade). De tillhöra (i följd från norr till söder): linjedir. Vilh. Carlgren, skrädd. Dan. Emrik Norberg, Dan. Joh. Lindqvist, Beda Adriansson, Erik Gust. Andersson, banktjänsteman Ernst Viktor Norén, fru Augusta Bodlund (i Falun), C. W. Dikmans sterbhus, grossh. C. Lennart Berggren (i Falun), C. V. Vikman och J. V. Björk (i L. Aspeboda), Erik och Johan Törnqvist (i Åkern, Aspeboda) samt fabr. Joh. Sam. Rylander (i Falun).

Härligt ligga gårdarna, högt på de höglänta backarna med en rikedom på stora ståtliga lönnar, den största vid Dikmans, 3,35 m. i omkrets vid brösthöjd. En del gårdar nyare, andra äldre och trivsamma, så Norbergs med vitrappade envåningsbyggnader under lönnarnas valv — bredvid ena stugan

står ett transformator torn av en i trakten vanlig rätt stilfull typ, det liknar en liten klockstapel. Största gården är den Carlgrenska, där en liten röd bodlänga och en liten rappad ljusröd flygel med bra gavel — breda knutpilastrar, halvrunt fönster i röstet — äro hemtrevligare än manbyggnaden, en lergul villa; stor trädgård med springbrunn, lindar, lönnar,

två majestätliga ekar, hög tät granhäck omkring med tuktade rundvälvda toppar, präktig lönn- och almallé med 8 urnor mellan träden. — Ovanför gården står en romantisk ruin av grova kullerstenar — den har inte varit en borg eller en masugn, som man skulle kunna tro, utan ett halmspinneri, här i nejden enastående.

Här ha dock funnits masugnar. 1474 tilldömdes Tidik i gruferiset en hytta där, som han länge trätt om med peder olufson i lirje (= Liljan?). 1481 sålde Matts Finne till Olaff biörsson i grufforiisith en hytta liggande næst uthan mattes arffs hytthona på Kopparberget [alltså ej här]; vittne var bl. a. Olaff graa i Gruvriset. 1493 köpte Östen Amundsson i Grufrijset av Pädher Reinarrsson i Lillian ett stycke Skoug af Lillie uthvägom nära Kopparberget¹⁾, och senare köpte Måns Nilsson i Aspeboda ett gotz här, som kallas Grågården, uthaf en som het Laurentius Gråå, födder i samma gård — son till Olaff Graa — samt »Proster och Prepodalus i Wästerås»²⁾. 1539 var Henrik landbonde på Grågården, sakfälld efter Måns Nilsson, s. å. voro Peder Olsson och Långe Erik i Grufweriset fjärdepartsegare och omtalas Nils Jämte och Herr Henrik ibid.³⁾

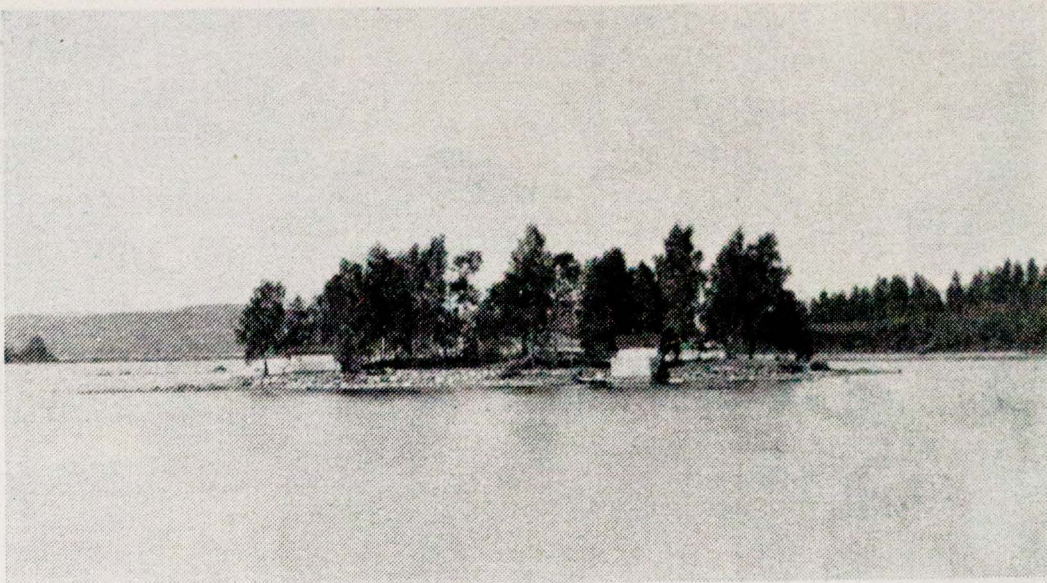
Samtidigt eller kort därpå egde Mikael Behm större delen av Gruvriset (son av Jonas Mikael B., † 1541, sannolikt en av de av Gustaf Wasa in-

kallade bergsmännen och av namnet att döma från Böhmen); av Mikael 12 söner blev Jonas borgmästare i Gävle och far till 9 söner, bland dem Daniel (1611—1669, adl. Behmer 1650, statssekr. och hovråd), Lars (se nedan) och Albrekt, bergmästare i Öster och Väster Bergslagen 1669, assess. i Bergskoll. 1675, egare till Söderfors och Tolffors järnbruk, † 1679 — hans son Albrekt blev

¹⁾ D. D. 304, 132 och 152.

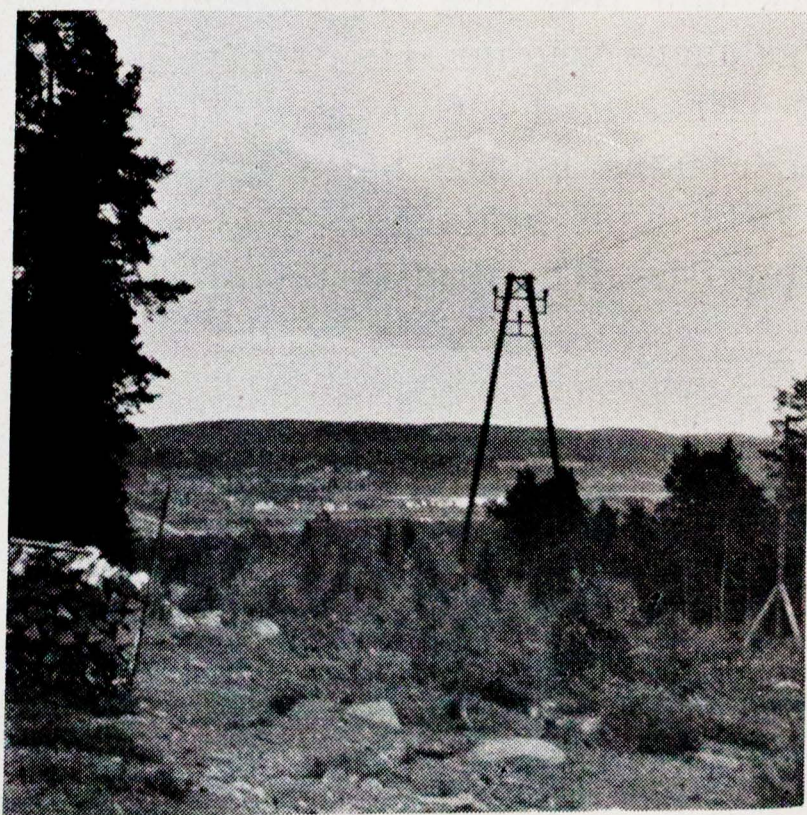
²⁾ Enl. Jac. Ingelsson — »Prepodalus» skall väl vara Præpositus = prost. Se även Munckells Herdaminne I: 75.

³⁾ »Herr», alltså en andans man, möjligen Henricus, kyrkoh. i Swedwi 1529, »död eller avflyttad 1533» — en hans efterträdare i Swedwi i slutet av 1500-talet Johannes Henrici var ifrån Stora Kopparberget.

F. V. Olsson foto. 1902

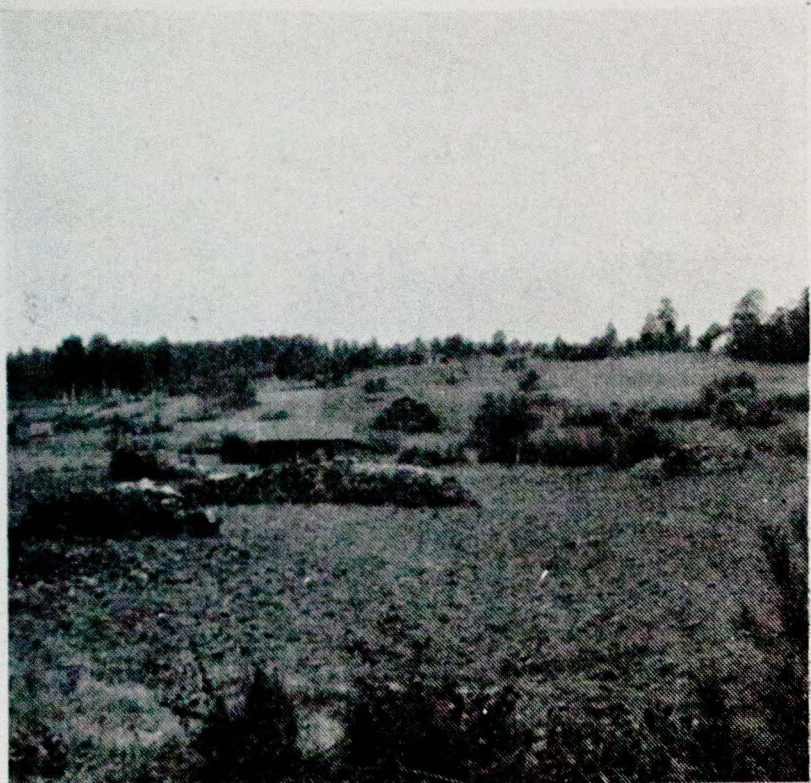
BILD 270. BARCHAEI HOLME I SÖDRA VÄLLAN.

K. E. F. 1925

BILD 271. FALUN FRÅN GRUVRISBERGET
(I KRAFTLEDNINGSGATAN).

K. E. F. 1925

BILD 272. ÅKRAR VID GRUVRISET MED RÖSEN
OCH LADOR OCH ETT PAR GÅRDAR HÖGST UPP.

kaptenlöjtnant och adlad de Behm 1693, men dog ogift, av hans 5 systrar blev Anna Margareta Petter Schönströms och Sara Jesper Svedbergs hustru, Catharina († 1686) äktade prosten i Sala Laurentius Petri Aroselius och Ingrid († 1689) major Erland Ericsson Norenus Erling (bror till häradshövd. E. Norlind, se Bil. 15). En sonson till Jonas¹⁾ hette också Lars, fänrik vid Dalreg., f. 1677, g. m. Catharina Sevallia (dotter av kyrkoh. i Svärdsjö Johan Sevallius), och † 1710 av blesyrer i slaget vid Hälsingborg — från honom härstamma bl. a. intendenten Alaric Behm på Skansen och intendenten Carl B. på Uddeholm²⁾.

1571 skattade i Gruffweriiset Lasse Pedersson, Jöns Person, Hans Jonsson gruffefogde, Sigffrid i Benttzbodha, som låg jämte Grågården, och Per Siuardsson eller Pehr Siulsson, son till en bergsman Siul Pehrsson, som för en lång tid sedan bot i Grufriset, och far till bl. a. Hans Pehrsson — »jag mins för 60 åhr sedan ner han dödde öfwer 100 år gammal», skriver Jacob Ingelsson. En annan son het Mats Persson i Liusdal, en het Erich Persson i Grufriset, han omtalas 1612 — jämte Matz Lenartsson, Lasse Andersson och Mårten i Grufweriis — och var 1614 en av synemännen i rågångstvisten mellan Lixsand och Bjuhsås³⁾.

Nyssnämnde Mårten Larsson i grufrijset var en storkarl, »rik och förmögen», kyrkovärd, nämndeman 1625, fick ock det främsta rummet såväl ibland de 24 Äldsta vti Grufwe-Rätten som ock år 1641 uppå Fahlu Stads Rådhus. Dessutom har han jemte Bergs-Fogten och Befallningsmannen Päder Hansson Bergman i Ragwalls Berg i Knifwa haft inseende öfwer Grufwan, war lika som en föreståndare här wed Grufwan, förr än här kom någon Bergmästare; han var Herredagsman vid riksdagen i Stockholm 1643 och var många gånger hos Sal. Konung Göstaf i Stockholm på Bergslagens wägnar. Han förärade Kopparbergs kyrka 1624 et Altar-Kläde af hvitt Atlask med 3 Guld bokstäfver *I. H. S.* och 6 Silfwer bokstäfver *M. L. S. B. M. D.* (hans hustru hette alltså Brita Mats- eller Måns- eller Mårtens-Dotter); † 1648, hade »välachtad Mårten Larsson i Grufriset» redan 1632 i kyrkan låtit uppsätta sitt epitafium, »väl arbetadt och måladt» (med Christi korsfästelse, uppståndelse och himmelsfärd samt inskrift), men senare »skadadt af roströken». Av hans två döttrar blev den ena g. m. Johan Barkman, rådman i Falun »först som staden begyntes och bodde nedan om Nya Kiörckian, derest nu Brunn är», system Anna 1:o m. bergsm. Peder Ericsson i Grufriset, 2:o m. Lars Behm härovan, bisittare i Gruvrätten, nämndeman 1659 — han gav gamla kyrkan i testamente efter hustrun et Altar-kläde med Guld omkring och fodradt med grönt rask samt tecknad med 8 Silfwer

¹⁾ Hans fars namn anges varken av Örnberg 1886 eller i Svenska Släktkal. 1927.

²⁾ G. m. Anna Wettergren från Arboga, syster till teaterchefen Erik och konstnärinnan Bojan W., fränder till släkten Nisser, som också haft en medlem bosatt här, vi råka honom snart.

³⁾ De besegrade bolstadaskälen.

bokstäfwer B. M. D. L. B. A. M. D. (alltså svärmoderns, hans egna och makans initialer), det blev bortstulit 1690, hans eget dödsår.

Mårthen Larsson brukade 1640 ensam i Gruffwerijs hytta vid Gamble Bärget med Matz Jönsson i Gruffuerijs och Erich Olsson i Kiällwijken till Smälttare. Vid Gammleberget smälte ock andra Gruffuerijs-bergsmän sin koppar: Per Ersson och Erich Ersson (bröder? — den förre troligen samme man som Peder Ericsson ovan) i Gruffwerijs hytta n:o 2, Per Larsson och Knut Larsson (bröder till varann och till Mårthen? och söner till Lasse Andersson ovan?) i den förstnämndes hytta (jämte Anders Nielsson widh Gruffuan

— de smälte själva), Anders Ersson i en fjärde hytta (jämte bergsmän i andra byar). S. å. voro Anders Persson, Hans Persson (se ovan), Matz Larsson och Per Hansson i Gruffuerijsset fjärdepartsegare, Eric Ersson, Hans Ersson och Abell Hansson ibid. Bondestötsdrängar. På Nova Del. står »Grufvisbygden» nära Grufvan, på Tab. Geogr. Gruffwerijs, 11 bergsfrälsegårdar, medan i C. J. Lundströms förteckning från 1686 Grufviset endast utgjorde ett bergsfrälsehemman, Nedre Grufviset och Dikarebacken ett annat.

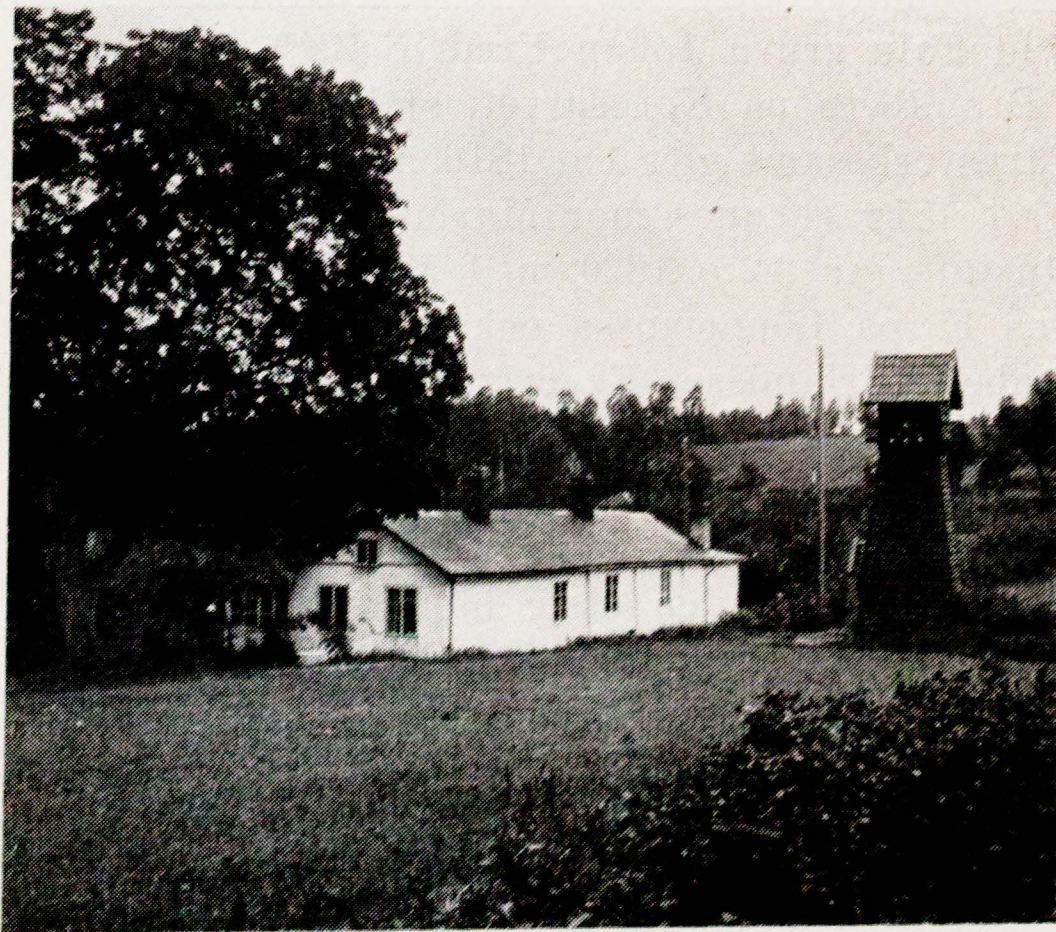
Bisittare i Gruvrätten var samtidigt med Mårten Larsson Samuel Jörnsson och senare — från 1687 och ännu 1716 — Erich Matsson och Johan Christophersson i Grufviset, den senare kyrkovärd 1706 och far till Elisabeth (1677—1735), som år 1697 äktade bergs-

mannen Jöns Israelsson av Stierna-Swinhufwud-ätterna, bosatt här (f. 1660, † 1715, son till Israel Jönsson på Rottneby); de hade 8 barn, bland dem sönerna Israel Jönsson d. y. (1702—1737), g. m. Hans Anderssons på Grufviset dotter Christina, och Johan (1710—1764), bergsm. på L. Aspeboda genom sitt gifte med Albrect Hanssons dotter Anna — deras son Johan Aspenström övertog gården och hemförde som brud Catharina Monthén från Övra Heden, se sid. 41, hans syster Elisabeth kallade sig Risberg och blev 1763 g. m. bagaren Hans Bäckman i Falun, enligt en uppgift¹⁾ far till notarien Johan Gustaf Bäcker i Grufviset. Av Jöns Israelssons döttrar blev Elisabeth (1699—1763) g. m.

K. E. F. 1925

BILD 273. NORBERGS I GRUVRISET.

K. E. F. 1925

BILD 274. NORBERGS I GRUVRISET MED LÖNN OCH TRANSFORMATORHUS.

¹⁾ I Björklingsonska stamtavlan.

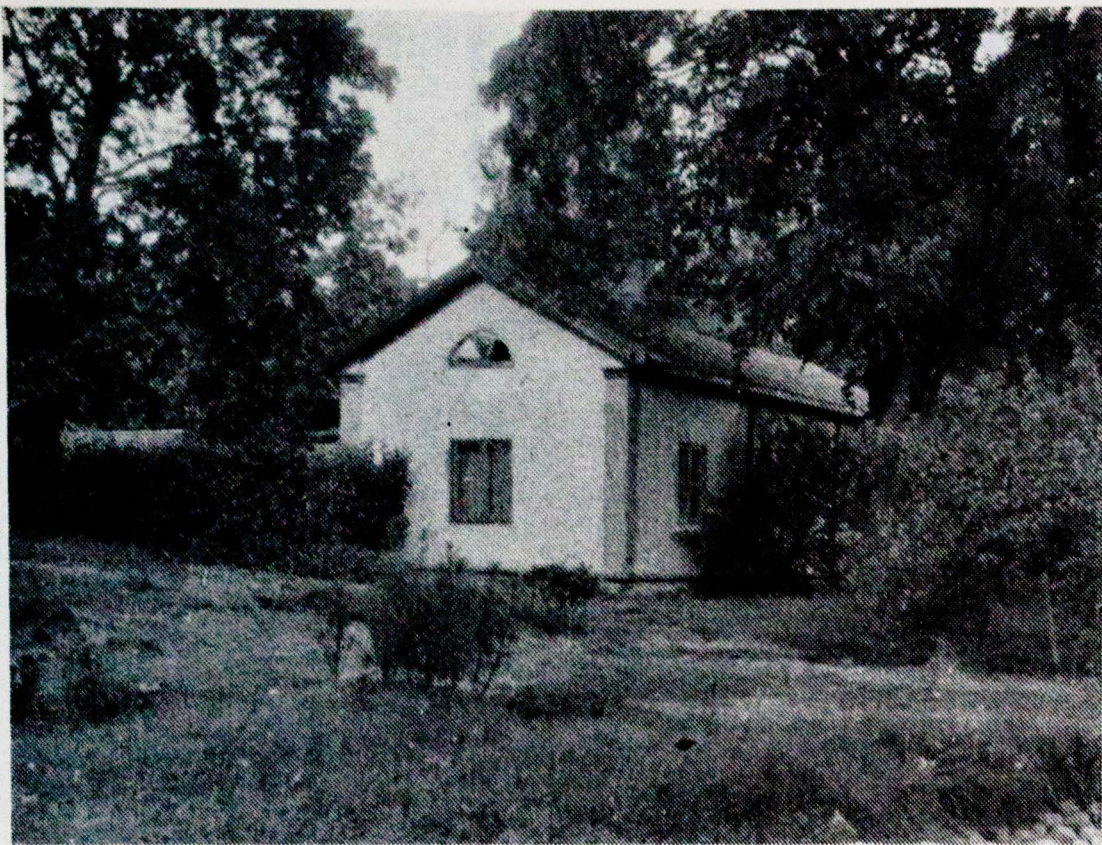

BILD 275. FLYGEL HOS CARL GRENS I GRUVRISET.

bergsm. Lars Jansson Morzell, Catharina (1706—1796) 1:o m. notarien och vågbokhållaren Peter Svedberg († 1747, son till Jesper Svedbergs bror Johan på Sveden och Maria Hansdotter [Hiort af Ornäs]), 2:o m. bergsm. Johan Falk († 1778, farfar till geschwornen Anders Everström d. y:s på Efrikgården hustru) — samt Brita m. Hans Ersson Steinholtz, båda † 1773, han var gruvkarl och bodde i Gruvriset¹⁾.

Bergsman Pehr Ersson i Grufrisiet var klockare vid Kopparbergs kyrka 1690, han hade 5 döttrar Christina, Catarina, Anna, Helena och Vendla, samt 2 söner Peter

och Sven, vilken kallade sig Ehrenberg, efterträdde sin far som klockare 1706, tjente i samfälte 37 år och dog 1739²⁾. Det var denne, som 1718 d. 13 Aug. fick på långref et stort swärd i Sjön Runn emellan 2:ne Hollmar Galten och Gäddholmen, berättar Hammarström. — 1716 var en hytta mellan Grufrisiet och Lilian länge sedan öde, nedblåsta voro ock en närmare Grufrisiet och Erich Mats' i Grufrisiet hytta vid Grufbacken (ovanom gruvan). På kartan från omkr. 1718 står Grufris och sydväst därom Billesbacke. — Bergsmannen Anders Lax i Grufrisiet ha vi mött förut eller åtminstone hans döttrar Sara (1720—1742), g. m. Hans Hansson Eggertz d. y. på Tomnäs, och Anna (1722—1763), g. m. Matthias Eggertz på Harmsarvet.

»Egare af Grufrisiet» var senare Johan Tobias Barchæus, f. 1781 i Aspeboda, † 1856, son till konstmästaren vid Falu gruva Johan Fredric B.³⁾ och svåger med kamreraren Anton Gustaf Brandberg på Korgsarvet, själv förvaltare vid Falu Vitriol-, Svafvel- och Rödfärgsverk samt gift 1:o 1816 med Helena Maria Thortén, f. 1799 på Kårarvet⁴⁾, † 1818 (hennes mor Maria Christina Brandberg var syssling med Anton Gustafs far), 2:o 1820 med Margareta Erlandsson (1799—1876, dotter av Måns E. på Lönnemossa och Elisabeth Troili på Östborn och syster till Eva Elisabeth Erlandsson-Eggertz på Morbygden). Av Tobias Barchæus' 3 barn blev Wilhelm komminister i Rättvik (f. 1824, gift 1868 med Maria Fahlvik, f. 1831, syster till August F. på Varbo, se sid. 40), medan Fredric efterträdde fadern både som förvaltare vid Rödfärgsverket och som egare av Gruvriset, den siste här av släkten (1827—1875, gift 1859 med sin fränka Johanna Zephira Nyberg f. 1834 — hans ovannämnda mosters man Daniel Eggertz var hans hustrus mor-

¹⁾ Se Sundbornsbokens släkttavla 17 TAB. I.

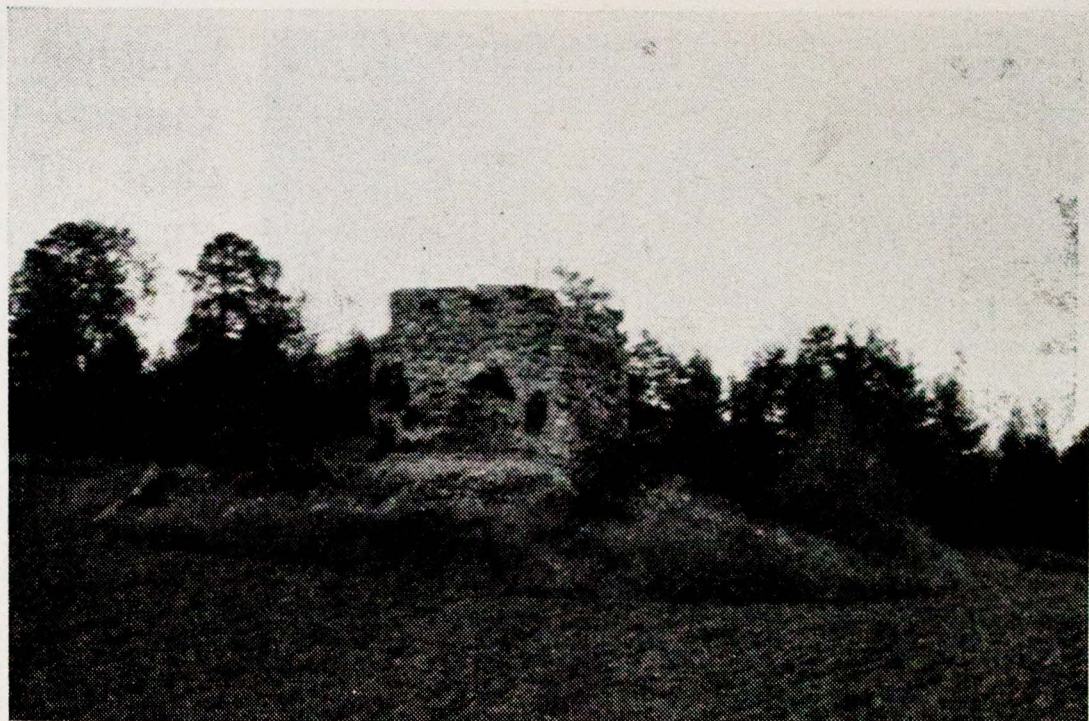
²⁾ Hammarström 2:113 — det bör tydligen vara 33 år i st. f. 37, såvida årtalen äro riktiga.

³⁾ Se Bil. 18.

bror, eller hans moster och svärmor voro svägerskor, båda hette Eva Elisabeth¹⁾. —

1869 köptes den största gamla bergsmansgården i byn av byggmästaren och ingenjören Georg Henric Carlgren, f. 1837, † här 1906, ättling av en gammal bergsmanssläkt i Karlskoga, äldste kände stamfadern Arvid i Brickegården omtalas 1585 — hans sonsons sonsons sonson Nils Carlgren antog namnet, blev

K. E. F. 1925

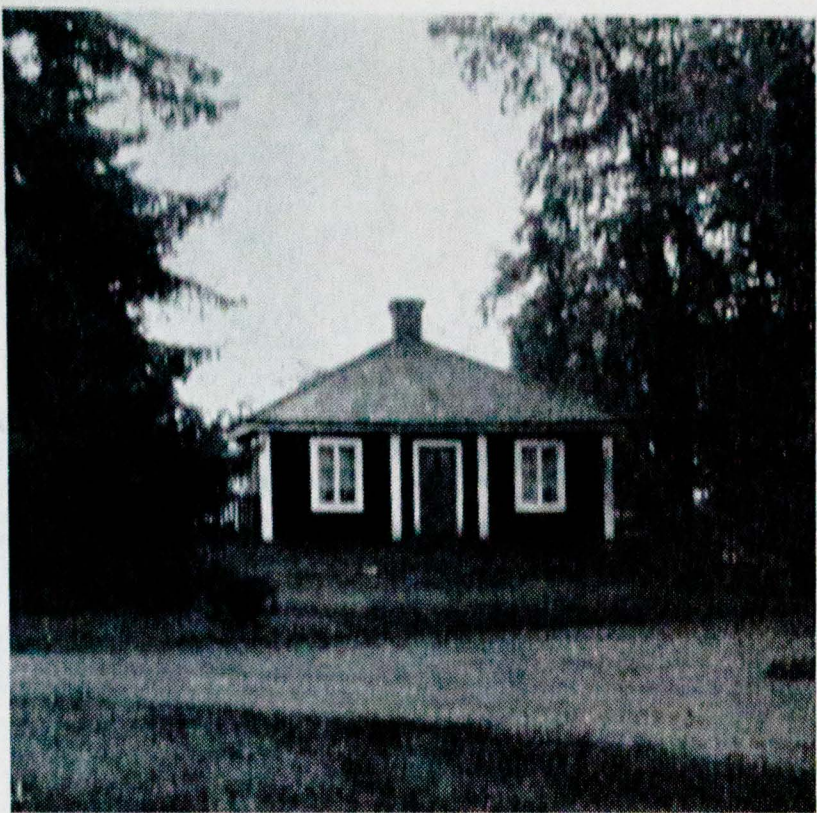
BILD 276. RUIN AV HALMSPINNERI, GRUVRISET.

bruksförvaltare vid Nyhammar i Grangärde och dog som godsegare på Båtsta i St. Tuna 1860. Hans dotter Hildegard äktade 1863 förvaltaren vid Noraå Bruk Johan Napoleon Björlingsson (1833—1920) och dog i Falun 1932 vid 92 års ålder, av de tre sönerna blev Elis Nicolaus provinsialläkare († 1869, far till bl. a. prov.-läk. i Ludvika Elis C., 1868—1915), Wilhelm Mauritz blev lektor († 1919, far till Albert, f. 1870 † 1933, konsistorienotarie i Luleå, Wilhelm, f. 1879, lektor i historia och svenska vid Norra Latin i Stockholm, och Moje, f. 1883, jägmästare i Djursholm). Tredje sonen var Georg Henric i Gruvriset, gift 1865 med Emma Augusta Wikström, född 1841 i Aspeboda (dotter av kronolänsman W. och hans maka, född Melkersson) och † 1931 på Gruvriset, där hon alltså bott i 62 år och där sönerna växt upp: Oskar, f. 1865, professor i zoologi i Lund, Waldemar, f. 1869, konsulterande bergsingenjör i Norrviken, Elis, f. 1871, ombudsman i Mälarprovinsernas Hypoteksförening i Stockholm, och Wilhelm, f. 1875, linjedirektör i Sundsvall. — I Länskalendrarna 1878, 82 och 89 står byggmästare G. H. Carlgren också som egare till »Sanders hemman» — 1893 och 1900 står »Sandershemman» utan angiven egare. Namnet träffas även redan på 1718 års karta: »Ålbromyra eller Xanders hemman» (Wermings karta 1810 har endast »Ålbro» mellan Aspboberget och Wällgården). Kalendrarna upptaga dessutom som Gruvrisbor 1878 och 82 häradsskrivare C. J. Fröman, garvare J. W. Åkerström och f. d. krigsrådet m. m. S. C. Nisser, 1889 Th. Witt (ingenjör vid gruvan), tunnbindare Olof Andersson, brukspatron J. E. Widingsson och f. d. krigsrådet Nissers sterbhus, 1900 E. Landberg och f. vaktmästaren A. J. Forsström.

Krigsrådet Nisser och hans äldre bror överstelöjtnant William Amatus på Lövåsen (se förut sid. 65) voro söner till prosten i Västra Vingåker Samuel Conrad N. (1760—1814) och Sara Margareta Brunnmark (1771—1854), dotter av prosten i Falun Petrus B. (1717—1791), som 41-årig äktade den 17-åriga domprostdottern i Västerås Sara Brita Swedelius († 1825) — deras andra dotter Maria Elisabet B. (1777—1829) fick till man prosten i Husby magister Nils Adolf Netzel (1759—1839), vars dotter Johanna Vilhelmina (1815—1879) år 1835 blev gift med sin kusin Samuel Conrad Nisser, kammarskrivare 1845,

¹⁾ Se sid. 204.

K. E. F. 1925
BILD 277. FLYGEL VID SAMUELSDAL.

krigsråd 1850, pensionerad 1866, † 80 år gammal 1883 och begravd på Vika kyrkogård. Han var far till brukspatron Martin Nisser d. ä. på Stjärnsund, vars dotter Elsbeth Funck skildrar farfadern i sin vackra och roliga bok »Jag vet ett land...»: en gammal gråskäggig herre i grön päls med tre kragar», vars slädfärder i jämnt trav stadsborna kallade »Krigsrådets lunk» — hans reglementerade tur var så regelbunden, att de kunde ställa sina klockor efter den. En stor naturdyrkare var han och en lärd humanist, som översatt Dante och Petrarca och tre gånger åkt hästskjuts till Rom i sin vagn med koppartak — den gamla karos-

sen stod efter hans död kvar i Gruvrisets vagnbod. —

I Länskalendrarna saknas egendomligt nog den Dikmanska gården. Fabrikör Claes Vilhelm Dikman av en bergsmans- och gruvkarlssläkt från Gammelberget föddes här 1865 och dog här 1932, sörjd av dotter och son med familj. Han och brodern Anders Fredrik startade tidigt firman Bröderna Dikmans Slakteri- och Charkuterifabrik, som de »förde fram till en ledande plats inom branschen»; han var medlem av styrelserna för Dalarnas och Faluns sammanslutningar av yrkets män och för Svenska Handelsbankens Falukontor, en verksam och högt aktad hedersman, som lämnade ett stort tomrum efter sig.¹⁾

*

Bortom Gruvriset står ett utsiktstorn på Simonsberg, från byn gå steniga smala vägar, bland dem en kraftig backe ner till Liljan, nedanför byn går stora Aspebodavägen till Olsbacka, och från den tar en avväg på vänster hand av till en herrgård djupt nere i skogen, det är Samuelsdal.

På 1718 års karta står »Ortsars änge, nu Bergmästarboställe Samuelsdahl» (strax norr om L. Källviken och Myrtägt), men det måste vara ditskrivet senare, ty först 1748 köpte Bergslaget av Handelsman Fahlgröns arvingar ett Bergsfrälse-hemman i Gruvriset $\frac{1}{3}$ mil söderut från gruvan, nu för tiden kalladt Samuelsdal, och anslog det till Herrar Bergmästarenes wid St. Kopparberget bruk och nyttjande, skriver Hammarström i sina otryckta Handlingar i Bergslagets arkiv. Bostället fick väl sitt nya namn

¹⁾ F. L. T. 26.6.1932.

K. E. F. 1925
BILD 278. FLYGEL VID SAMUELSDAL.

efter Samuel Troili, bergmästare 1730—1758, som kanske bodde här någon tid, men sedan som vi sett flyttade till Östborn och efterträddes av sin måg Pehr Hedenblad, bergmästare till 1762, då titeln byttes ut mot berghauptman, såsom alla hans efterföljare kallades — både han och de två närmaste innehade väl Samuelsdal, men bodde vid gruvan: Bernhard Berndtsson 1788—1794 († 1804), Anders Pihl från Sala 1794—1834, Gustaf Sebastian Tham 1835—52 (f. 1797, † 1876), från 1839 bosatt här liksom Erik Bergman 1852—68 (f. 1804, † 1879). Där

efter egde och bebodde Hans Gustaf Järta gården till sitt frånfälle 1895 — sonson till Hans Järta, son till professor Karl Tomas J. i Uppsala —, f. 1836, officer med kaptens avsked 1870; han köpte Samuelsdal av Bergslaget 25 mars 1868 och firade där samma år sitt bröllop med Maria Fredrika Hellberg (f. 1844 på Holm i St. Tuna, dotter av kapten Karl Gustaf H. och Maria Alin), död på Samuelsdal 1873 i barnsäng och liksom maken jordad i familjegraven på St. Kopparbergs kyrkogård. På Samuelsdal kommo deras tre barn till världen, två döttrar och sonen Karl Fredrik, f. 1869, reservunderlöjtnant 1893, gift 1896 med Cecilia Grahn från Stockholm, han köpte Ihrmanska Bergsgården och flyttade dit¹⁾. — 1895 övertogs Samuelsdal av sedermera kaptenen vid Dalregementet Bertil Nathhorst, f. 1868, gift 1901 med Mary Tesch och son till brukspatronen och domänintendenten Richard Wilhelm N. på Hälsinggården (se sid. 154). Egare till Samuelsdal ha sedan varit Erik

Lindblom från St. Skedvi samt lantbrukaren och hästhandlaren Claes Emil Andersson från 1921 till 1927, då Gunnar Lindblom köpte gården.

I Bergslagets arkiv finns ock en karta från 1809 av Edvard Berndtsson över Samuelsdal, vars dåvarande manbyggnad, två flyglar och en byggnad i öster revos kort därefter, ty nuvarande herrgården uppfördes av Bergslaget 1813—1817 med delvis ändrad planläggning (1819 anlades vattenledning från en källa i Gruvriset). En stor-

K. E. F. 1925

BILD 279. FLYGEL VID SAMUELSDAL.

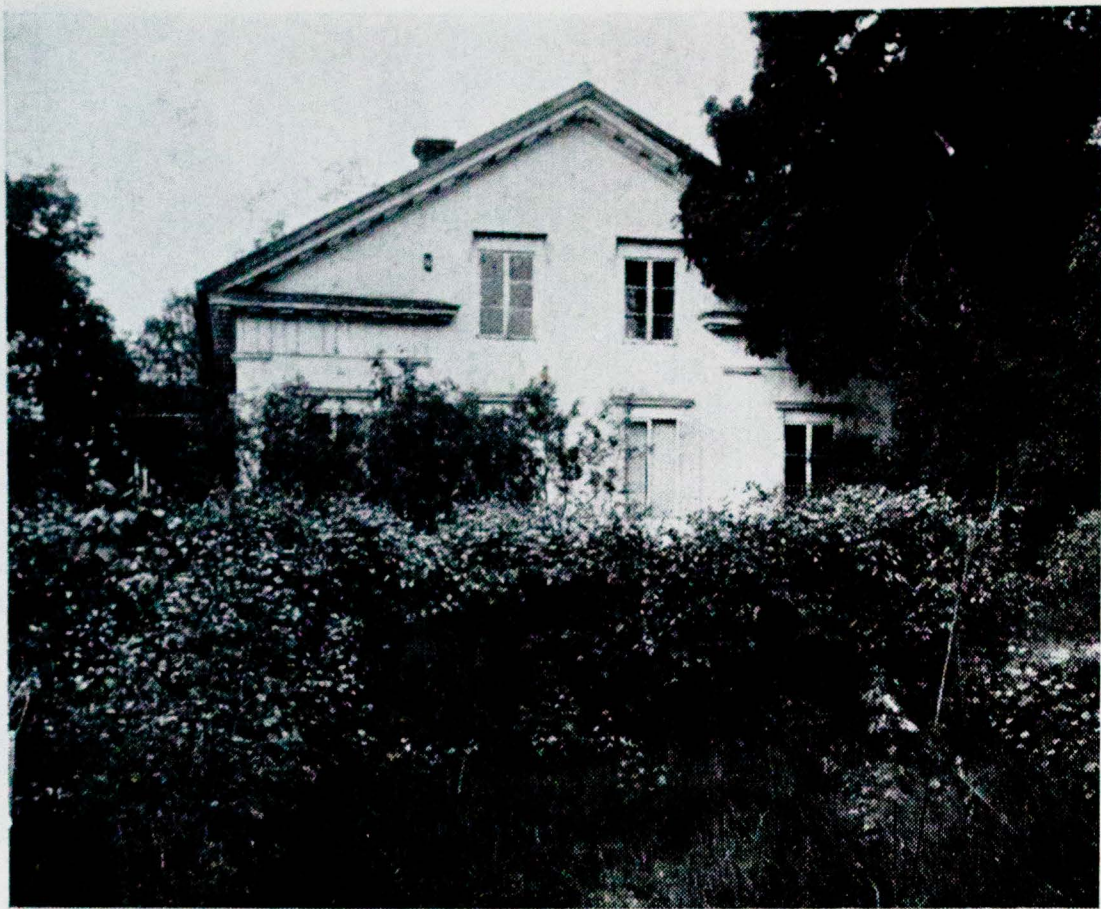

K. E. F. 1925

BILD 280. SAMUELSDAL'S MANBYGGNAD.

¹⁾ Se sid. 83.

B. Exp. 1919 foto.
BILD 281. SAMUELSDAL'S MANBYGGNAD, GAVELN.

trevligt och stilfullt gammaldags gård är det.¹⁾ I spjälstaketets grind har man en rymlig gårdsplan inför sig med flaggstång på en trekantig gräsmatta i mitten och på sidorna björkar, lönnar och lindar och främst tre väldiga granar, en är som ett jättestort högt grönt tält. Mellan dem stå två timrade röda flyglar med pyramidtak och vita knutar och foder, den ena inrymmer farstu, kök, två kamrar och snickarbod, den andra två lägenheter om farstu, kök och kammar. I samma stil är en

bredvid manbyggnaden belägen timmerstuga med farstu, brygg- och bagarstuga, två kamrar, mangelbod och källare därunder.

Rakt fram har man huvudbyggningen i lummig grönska, envånings, timrad men brädfodrad och gulvitmålad, med 4 skorstenar (två på kroppåsen, två mindre längre ner på tegeltaket), små vindsfönster på långsidorna, farstukur på framsidan, brokvist på ena gaveln, båda med sadeltak, veranda på baksidan åt trädgården, på gavlarna 4 fönster neri och 2 uppi röstets vindsrum, alla liksom långsidornas med överstycken på konsoler — samt under taksprånget stora fyrkantiga plattor, även i röstena där långsidornas taksprång fortsätter till vindsrumsfönstren och bildar överstycket till en sorts portal med pilastrar kring nedra bottens hörnfönster.

Stig på — in i förstugan eller hallen med gipstak, röda tapeter — förr ljusgröna limfärgade väggar (ursprungligen ljusgråa?) — samt vindstrappa och skänkrum. Mittför ligger matsalen med grönmålad hörnkakelugn, förr vit, gipstak med rosett, fin panel med fyllningar, grön liksom dörrar och foder och taklist samt gulrandig tapet, förr vit med mönster i guld och grått, sen mörkröd. På ena sidan är sängkammare med panel och dörrar vita, skära putsväggar, vit kakelugn med äggstavsvalk upptill och taklist med förgylld kant; vidare förmak med panel och dörrar och foder vita samt röda tapeter, förr ljusblåa, ursprungligen vita med mäandermönster i guld och grönt; och sist två barnkamrar med oljemålade ljusgula putsväggar, den enas kakelugn är grön, den andras vit med blågrå sockel. Slutligen ligga på andra gaveln herrum, stort kök med vindfång och brokvist, skafferi och jungfrukammare med oljemålade ljusgröna pappvägg och blågrå kakelugn. Så nu känner ni igen er, om ni kommer dit!

Den stora förvuxna och ovårdade trädgården har en äldre och en nyare del, skilda av syrénhäck. I båda växa rönn, björk, fläder, hagtorn, rosor och

¹⁾ B. Exp. 1919.

bärbuskar, i den gamla dessutom tre furstliga granar, 6 stora lärkträd på nedersta terrassen, olvon, spiréa, vallmo, pion och aplar, därav en kraftig åldring som bär »Samuelsdalsäpplena». Den nyare trädgården är en terrasserad cirkel inom en ring av stora lindar, med en uttorkad vattenkonst i mitten, en gammal stenkänk i ena kanten och i den andra ett korsformigt duschhus av bräder, vitt med gråa knutar. Där växa lönn, alm, aplar på spalje, päron, hästkastanje, konvolvel, pingstlilja, gul daglilja samt en inflyttad och mindre vanlig medlem av släkten Vallört, *Symphytum orientale*.

K. E. F. 1925

BILD 282. HERBRE, SAMUELSDAL.

Till gården höra stora uthus, ett äldre med valmtak, ett statligt stolpherbre med utkragande övre botten och präktiga »sneverksdörrar», en prydlig sexkantig paviljong av stående bräder med täcklister, rödmålad med vita knutar och 3 vitfodrade rundbågsdörrar, 1919 var pyramidtaget täckt med pärt, 1925 med tegel — hälften är vedbod, andra hälften två prevét med höga trappor innanför dörrarna — I och II klass eller För Män och För Qvinnor...

*

Nordöst om Samuelsdal går Stora Tunavägen över Galgbergets skogklädda högplatå mellan Gruvriset i väster och Främby i öster — »Bergig trakt» på Wermings karta 1810 mellan Pilbo och Främby. Däruppe ligger den gamla avrättsplatsen Galgbacken, en stor naken och slät klipphäll, undangömd och inramad av tallskog, en stig leder dit från den gamla raka och steniga landsvägen till Källviken. Hällen bär en mängd delvis mosstäckta inskrifter, äldsta upptäckta årtalet är 1784, ett anmärkningsvärt stort antal namnbokstäver höggos in 12 juli 1796, synnerligen omsorgsfullt och grundligt, åtskilliga också 1793. Organisten Erik Tunstedt ristade 1810 hela sitt namn, likaså tidigare komministern Eric Hammarström, som »på ett år hade tre missgerningsmän att bereda till döden». En av dem var säkerligen Johan Larsson Wast, halshuggen här 1787 efter att året förut ha mördat sina två barn med en rakkniv. En präst skrev en visa om »den store mördaren Wast», tryckt av Falu stads förste tidningsutgivare Per Olof Axmar, vars son Johan Adolph fick samma slut som Wast — han »förde ett oordentligt lefnadssätt», fick delirium, kom den 24 aug. 1822 hem från ett dryckesgille och dödade med ett träbesman sin mor och hennes sällskapsdam mamsell Anna Catharina Lindgren, dömdes att mista högra handen och därefter halshuggas och steglas, vilket skedde på Galgbacken 1824, veterligt den sista avrättningen här. En gammal Falubo berättar, att hans far som tolvårig pojke från toppen av ett träd bevittnade halshuggningen, som hade större delen av stadsbefolkningen till åskådare. Samma straff hade den tyske ryttmästaren Edvard von Essenberg undergått för »ett dubbelmord av ohyggligaste slag» — offren voro hans hustru grevin-

K. E. F. 1925

BILD 283. VEDBOD OCH PREVET, SAMUELSDAL.

nan Fredrika Eleonora Cronhielm och hennes son före äktenskapet (fadern var en ung fiskare). Ryttnästaren hade slagit sig ned i Falun som lärare i språk och gymnastik m. m., grevinnan öppnade en »Uppfostrings-Anstalt för unga Fruntimmer», ingendera tycks ha haft framgång, slutet blev ekonomiska bekymmer och häftiga uppträden — och för honom Galgbacken. — De avrättade begrovos i närheten i ovigd jord och tämligen vårdslöst, ännu för 50—60 år sen påträffades multnade delar av likkistor och benran- gel nästan uppe vid jordytan. En gammal gruvstigare hade som liten sett en kista med ett helt skelett, det sades vara en Leksandskulla som dödat sitt barn.¹⁾

Nära Galgberget ligger Skinnarkällan, som gav en del av Falun ett utmärkt klart och friskt vatten, flera vattenkastare därifrån funnos särskilt i stadsdelarna Elsborg och Prästtåkten. Nu skulle det vara bra att ha de gamla »spritarna» kvar, men bara två ha undgått förgängelsen, en på Hästtorget och en på Mormorsgatan, den förra flitigt tagen i bruk, men den senares nyckel borttagen 1923 enligt en tidningsskrivare, som uttryckte många Elsborgsbors önskan, då han vädjade till vederbörande att snarligen skaffa nyckeln tillbaka.

¹⁾ Ovanst. enl. A. Ö.: Den gamla avrättningsplatsen på Galgberget anträffad, F. K. 25.5.1925, ill., Erik Blom: Den gamla avrättningsplatsen, F. L. T. 29.5.1925, Munckells Herdaminne samt Dalarna i ord och bild, Falun. Om »von Essenbergska morddramat i Falun» har lektor Emil Herlenius i Falu-Kurirens julnummer 1926 offentliggjort en grundlig utredning, livfull och spännande som en kriminalnovell.

FRÄMBY

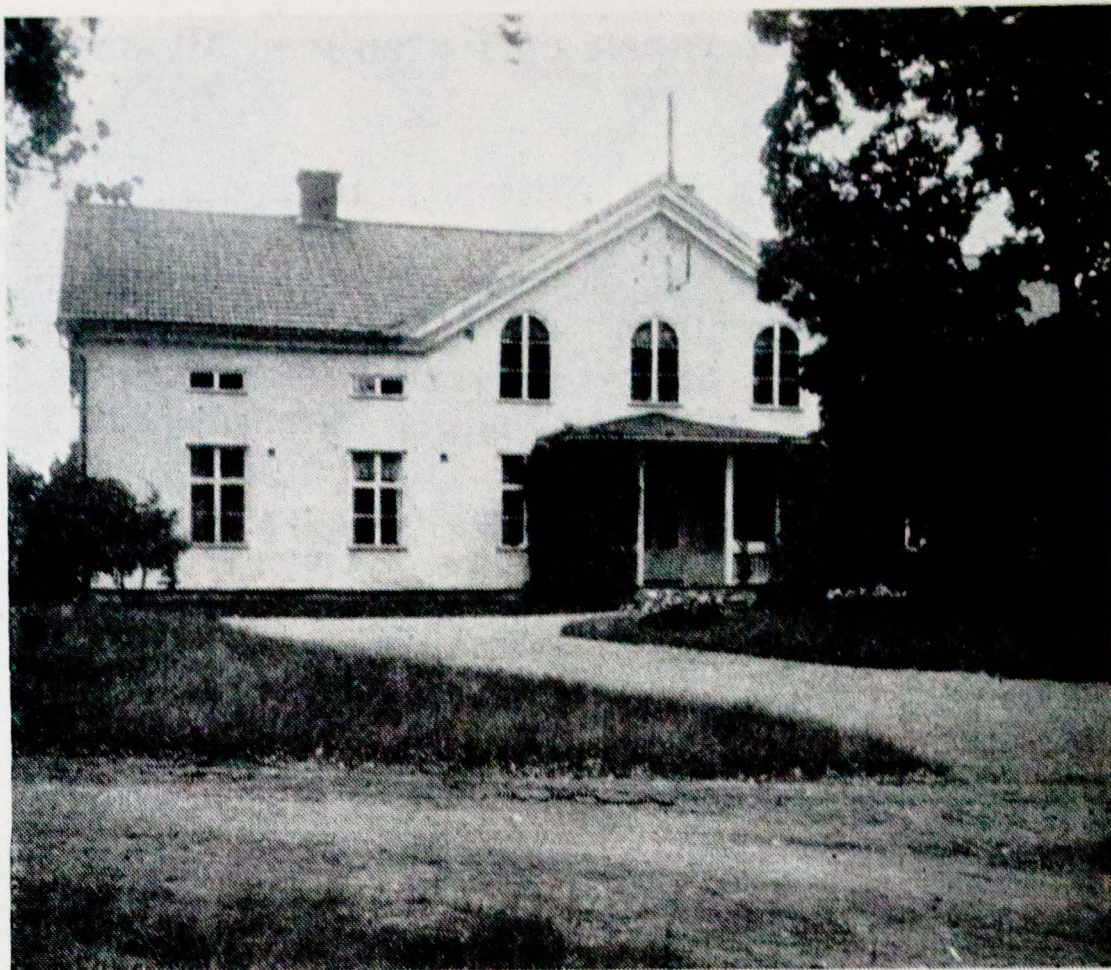
Öst om Galgberget gå Bergslagernas Järnväg och Falu—Björbo-banan jämsides, öst om dem ligger Främby, åter en av socknens anrikaste gamla historiska gårdar och särskilt ett av Swinhufwudättens stamgods.

En av ättens äldsta kända anfäder var lagmannen i Västmanland och Dalarna

1367—1374 Finvid Magnusson, far till Jösse Finsson, Dalafogde från 1391 till 1413. Till honom utfärdades 1412 av borgaren i Västerås Hans Sodde ett salubrev på södra gården i fridmundaby, som är halva byn¹⁾ — vem dess namngivare Fridmund eller Frömund var vet man ej, alltså icke håller om också Främsbacka uppkallades efter honom eller efter en annan med samma namn. Jösse Finsson förvärvade med tiden hela byn, enligt arvskifte 1437 mellan hans änka Ingegerd, dotter till hans företrädare Olof Tyrgilsson Färila (Dalafogde 1378—91) och deras barn Fin Jönsson, kanik i Västerås, och Apollonia Jönsdotter samt sonhustrun Barbara Lydekadotter — Apollonia fick behålla frømundhæby norra ghardin ok sydhra med allom tillaghom (m. m. i andra socknar²⁾). Med sin man Ingemar Niclisson (Swinhufvud) på Främby hade hon sönerna Jöns och Ingemar samt dottern Agneta; Jöns Ingemarsson till Ornäs, fogde på Kopparberget 1441—49, g. m. Kerstin Olsdotter Lillia, hade 3 döttrar: Agneta, g. m. väpnaren Anders Larsson Lillie till Ökna (deras dotter Kirstin äktade Olof Marquardsson Stierna, Georg Stiernhielms farfars far), Brita, g. 1470 m. Johan Hiort, stamfar för ätten Hiort af Ornäs (dottern Barbara fick till make Peder Skrifvare här nedan), och Ingeborg, g. m. Olof Olofsson Stierna på Rottneby (föräldrar till bl. a. biskop Otto Swinhufwud, Christopher Olsson på Rottneby, Anders Perssons på Rankhyttan hustru Agneta, Barbro Stigsdotters mor Karin och antagligen Torkil på Hästberg — se förut sid. 139 och här nedan). Ingemar Ingemarsson hade sonen Laurens, som levde 1491 och var g. m. Elin Gottschalksdotter, och Agneta Ingemarsdotter blev maka till den i urkunderna ofta förekommande Wilkin Olsson på Främby, fogde på Kopparberget 1463, domare 1474—86, bergmästare 1487

¹⁾ D. D. 656 och 861.

²⁾ D. D. 866.

K. E. F. 1925

BILD 284. FRÄMBY HERRGÅRD.

(han förde i sitt vapen en 5-grenig stjälk med ett ekållon på spetsen av var gren).

1445 försäkrar en Erik Nilsson, g. m. Lydeka van berghens dotter Anna, att han har utbekommit sin hustrus fäderne- och mödernearv av hustru Apollonia och hennes måg Vilkin, 1447 betygar likaså Jöns Ingemarsson till sin mor och svåger Wilkin Olufsson att han utbekommit allt sitt arv i egendomen Främby¹⁾. 1478 omtalas wilken i fremetzby, som domeræ ær paa berghet, 1482 har Wilkin Olsson i ffrömandaby sitt sigill på ett salubrev, 1484 nämnes wilken Olson i frömende by, 1487 göra Ingewald i Gruvkarleby och Johan i Stråtiernebodha anspråk på att utbekomma sina hustrurs fädernearv i fremmen-deby av Vilkin Olsson och »hederlik gumma hans hustru Agneta», som fick behålla arvet, då Vilkin framvisade sin svärmors Apollonias brev m. fl. — och 1492 stadfäster Sten Sture Vilkin Olssons i fremandeby och hans hustru Agnetas skiftesbrev av Apollonia m. fl.²⁾

Två grenar av Swinhufwudätten sutto sedan på Främby. Vilkin Olssons svågers Jöns Ingemarssons dotterdotter Barbara gifte sig såsom ovan nämnts med Peder Skrifvare, som enligt somliga forskare hette Hansson, enligt andra Jönsson, men enligt Kröningssvärd Sivardsson, även kallad Per Sigvordsson och Seffredsson, vars far måhända var den Syur, som år 1434 bebodde Mats-arvet³⁾; i ett dombrev av 1545 kallar sonen Jöns Persson (se nedan) honom »min ffader, Salige Peder Siwrdson i Främenby» (han hade sålt jord till Mats Olsson i Smedeby i Husby⁴⁾). Peder Sivardsson var domare eller lagläsare vid Kopparberget och fick av Riks-Föreståndaren Sten Sture 1513 öppet brev på Frihet och Frälse samt Hjelm och Sköld med grönt fält, delat genom 3 linier eller strängar, en röd mellan 2 vita, men skall likväl hafva fört ett grått svinhufvud i blått fält. Han erhöll med sin hustru del i Fremmandeby, där han idkade bergsbruk, och levde ännu 1528 — en fjärdepartsegare Peder Siurdsson nämnes emellertid 1539. Hans söner ha vi träffat förr: Jöns Persson på Risholn, också delegare i Främmandeby⁵⁾, och Hans Persson på Surarvet, som förde ett rött svinhuvud i gult fält, bergsman vid Kopparberget 1534—68 och måg till stormannen Måns Nilsson i Aspeboda. Bröderna bytte bort Främbygården till Gustaf Wasa enligt en skrifvelse från kungen 1551, där han säger: »wij äre wthöffwerens wordne medt Hans Pedersson opå Asbo och Jöns Pedersson opå Rijsholenn, så att the skole haffwe för Fremmandebij thässe effter:ne gårdar, som är, att Hans Pedersson skall beholle Asbo och Wijkesbacken [Vilkesbacka] Item Jöns Pedersson skall beholle Lönamässe och Vddenäs»⁶⁾. Men Hans Perssons ättlingar ha tydligen återköpt gården: av hans 3 döttrar blev en g. m. Olof Ersson, som 1569 rådde om en del av Främby, av hans 3 söner Albrecht Hansson i Aspeboda, härovan flera gånger omtalad, Jonas i Noret och Peder Hansson egde den sistnämnde Fremmandeby och Sur-

¹⁾ D. D. 266 och 100, båda efter handlingar tillhörande egarne av Främby rådm. P. Bergstens arvingar, den förra efter ett mycket skadat original. Namnet Främby förekommer ej i den senare, endast i Kröningssvärdss överskrift.

²⁾ D. D. 268, 884, 271, 891, 139, 147, det sista också efter copia, tillhörig rådm. P. Bergstens arvingar.

³⁾ Se förut sid. 174 och D. D. 865 samt Geneal. Tab. XXXI.

⁴⁾ D. D. 595.

⁵⁾ Se Sundbornsboken sid. 173.

⁶⁾ D. D. 776.

arvet jämte Holm, Hytting och Forsbacka i St. Tuna; fogde på Salberget, blev han ¹⁾ adlad 1574 och äktade 1581 Agneta Körning, dotter av väpnaren Mats Simonsson K. till Almby och änka efter Nils Ottesson Hästhufvud till Holm (ej omgift med honom, såsom stundom uppges). Änka 1589, fick hon Johan III:s gåvobrev på två kronohemman Björsboda och Helsinggården i Kopparbergs socken och ett skattehemman Tomnäs i Torsång. Av sönerna nämnas Daniel Persson i Främby som

K. E. F. 1925

BILD 285. FLYGEL VID FRÄMBY HERRGÅRD.

bergsman och fjärdepartsegare 1640 och 50, hans bror Jöns, † 1636, blev 1613 fogde på Uppsala slott, och han tog 1627 introduktion på Riddarhuset för ätten 145 Swinhufwud af Qvalstad (i Uppland), av vilken en rad ättlingar blev officerare vid Dalregementet. Denna ätt är utslocknad i Sverige, men fortlever i Finland, dit en gren utflyttade redan 1719 och på vars Riddarhus ätten introducerades 1818 — en medlem är välkänd, presidenten »Ukko Pekka».

Roten till den andra Swinhufwudstammen på Främby var Torkil på Hästberg ²⁾, vars söner hade andelar i en gård här, Jöns och Olof och främst Daniel Torkilsson, som sålde sin del till Gustaf Wasa 1552 och flyttade till Risholm, men återköpte Främbygården 1556. Enligt Elfsborgslängden 1571 var Daniel i Fremandeby en rik man, vars egodelar värderades till 799 $\frac{1}{2}$ mark: penniga 60 m., Renskt Gull 1 qvintin, Sölff 80 lod, Messing $\frac{1}{2}$ lisp., tenn 3 d:o, koppar 20 d:o, 9 kor, 8 ungnöt, 12 getter, 5 får och 3 svin. Hans granne Oloff Eriicksson (Hans Perssons i Surarvet ovannämnde måg Olof Ersson) var inte heller barskrapad, taxerad till 588 $\frac{1}{2}$ mark. Främby bestod sålunda då fortfarande av två goda gårdar.

Daniel Torkilsson erhöll 1581 förnyelse på gammalt adelskap, men först hans sonson översten Carl Jönsson tog 1633 introduktion för ätten 199 Swijne-

¹⁾ Och ej hans son Carl, såsom uppges i D. H. F:s Tidskr. 1927 sid. 98. Årtalet 1569 därsammastädes sid. 99, första spalten, måste vara tryckfel, antagligen för 1589.

²⁾ Se förut sid. 96 och 139, Sundbornsboken sid. 174 och Flodabokens släkttavlor TAB. A. — Om Lars Torkilsson eller Laurentius Torkilli var son till Torkil på Hästberg är ovisst — fogde på Borns Hyttegård 1545 (endast ett halvår), konungens factor, »kopparskrifvare» och »kopparköpare», sist omtalad 1569; han kallas Herr och »torde sålunda ha tillhört det andliga ståndet», Munckell gör honom också till Fahlus förste komminister och sedan kyrkoherde i Ihrsta, det förra osäkert, det senare oriktigt. Se Tom Söderberg a. a. sid. 331 och 335 — han finner troligt att mannen var son till en Torkel skräddare, men anser honom dock såsom medlem »av Svinhuvudsläkten»: så står namnet faktiskt tryckt — det borde ej vara tillåtet att så förvanska ett gammalt släktnamns stavning.

hufwud af Westergötland, som den kallas i 1650 års vapenbok, sedan ändrat till Swinhufwud i Västergötland, som den alltjämt heter — till den höra alla nu i Sverige levande medlemmar, bland dem Stockholms förre brandchef. — Daniel Torkilssons första hustru Anna Margareta tillhörde både på fädernet och modernet »gamla Swinhufwudsläkten», dotter av Jöns Persson på Ris-holn och Margareta Hansdotter däsammastädes¹⁾, hans andra maka Brita (omgift med Christopher Olsson till Noor) var dotter av Måns Knutsson Roos af Hjelmsäter, slottsloven på Leckö och på 1570-talet befallningsman på Örebro slott. Av Daniel Torkilssons söner blev Erik bergsman på Käll-viken, Daniel Danielis kyrkoherde i Vika och Jöns Danielsson faderns efter-trädare på Främby, en förnämlig man, till vilken vi snart återkomma. Pastor Daniels dotter Anna blev Leksandsprosten Elaus Terseri första hustru²⁾, hennes syster Margareta var mormors mor till skalden Lasse Lucidor. En Sven Danielsson var antingen son eller bror till Vikaherden, snarast bror (d. v. s. son till Daniel Torkilsson³⁾); omtvistat är likaledes, om hans son kronoläns-man Eric Svensson på Kårby i St. Tuna var gift med sin kusin (?) Anna, dotter av Jöns Danielsson på Främby, eller med en Anna Olofsdotter (enligt Tuna Minne). I alla händelser tillhörde Eric Svensson »gamla adliga släkten Swinhufwud», vars blod således även rinner i ådrorna på hans många ännu levande ättlingar i St. Tuna.

Jöns Danielsson hade sitt namn och wapn på orgskullan i gamla Kiörckian, nembligen ett Swinhufwud, mörkgrått i rött Fäldt, samt på sidorne *I. D.*, hans wapn satt ock fordom på pelaren bredvid, men är nu borta, skriver Jacob Ingelsson. Fogthe på Kopparberget 1598, befallningsman över Öster och Väster Dalarna 1606, fick han 1 jan. 1608 i ett kungabrev⁴⁾ två stora nådevedermälen för huld, trogen och rätträdig tjenst: dels stadfäster Carl IX ett förut givet Frihets-Bref, at han skall wara fri för all afrads och tionde koppar, som af hans egne hyttor utgå bör, dock skall han inom Sveriges gräntsor hålla en waraktig Karl och Häst til Riksens wärn och försvar (»Rosttjenst» alltså); dels unnar och gifwer Kung Carl honom, hans Hustru och äkta Lifsarfwingar til ewärderlig ägendom Cronohemmanen Lönemåsa, Gräfningen, Lilljan och Klubbetäkten⁵⁾, dock med villkor at han för dem skall hålla två waraktige hästar och karlar.

Han hade 1589 köpt egendomen Bölet i Wika och gav den jämte en halv kopparsmedja sunnan om Falan, nära Tyska hyttan, 1 nov. 1596 i morgongåva till sin hustru Christina Larsdotter till Täckåker, som i sitt vapen förde 4 kulor mellan 2 korslagda bilor och levde änka ännu 1641 — själv avled han 1613⁶⁾. En uppgift⁷⁾ att sonen »Jören Jönsson Swinhufwud» i ridderska-

1) Se Sundbornsboken sid. 172 och Flodaboken TAB. B och C.

2) Hammarström (I sid. 67) kallar oriktigt honom Olof och henne Stormor i Dalom — det var Mäster Elofs andra fru Margareta Buræa. Om Daniel Danielis och hans efterkommande se Bil. 21.

3) Enl. Tuna Minne sid. 186. Här föreligger dock möjligen åter en förfalskning av Nils Rabenius (enl. Helmer Lagergren).

4) Tr. i C. J. Lundströms a. a.

5) Det sistnämnda sålde han, se sid. 79, där tiden »omkring 1605» enl. ovanst. kungabrev ej kan vara fullt riktig.

6) D. D. Geneal. Tab. XLII.

7) I Wrangel-Bergströms Ättartaflor.

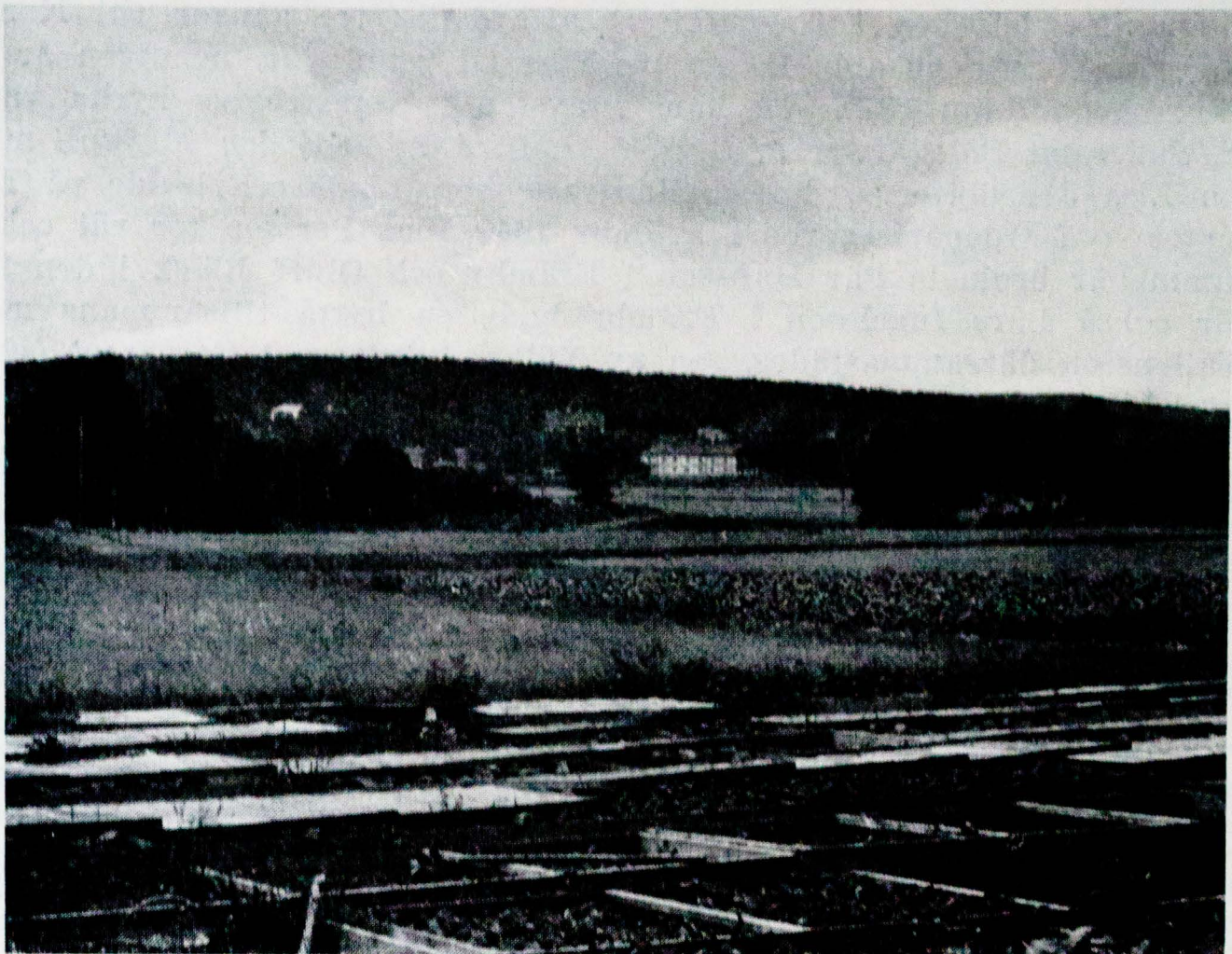
pets och adelns protokoll 1633 anges såsom varande av adel, men utgammal, stämmer sålunda ej med föräldrarnas bröllopsår.

Och Jacob Ingelssons utsägo, att »sönerna hafwa warit brukade i krig, men det blef intet stort vthaf dem, dee gingo på sistone och så gott som tigde», håller nog endast delvis streck. Carl blev

som vi sett överste, tog inträde på Riddarhuset och äktade Margaretha Svenske av gammal frälsebörd, Cornelius och Isak Jönsson vart det visserligen »intet stort vthaf», men ingalunda gingo de och tiggde — flyttade visserligen till Floda, Cornelius (1599—1686) t. o. m. ända upp till finnbyn Flen bort i skogen, där han äktade en finska Malin Andersdotter, men bägge höllo på sin härkomst och värdighet, fänriken Isak var fint gift med en dotter till ståthållaren över Dalarna, Carl Bonde, fast hans dotter Ingrid blev maka till en vanlig bonde i Svedjebyn, där Ingridsgården alltjämt är i släktens ego (ätternamnet försvann dock snart). Båda brödernas avkomlingar utgöra alltjämt en god del ej blott av Floda sockens befolkning, utan ock av åborna i Floda, Nås, Säfsens och Grangärde finnmarker¹⁾. En säregen blandning av finnblod och urgammalt svenskt adelsblod — och det hela en skiftesrik släktroman. En annan egendomlighet är, att en syster till Cornelius, vars hustru var finska, blev stammoder för svenska och finska släkterna Runeberg, liksom för ätten af Nordin: Elisabeth Jönsdotter, gift 1:o med befallningsmannen på St. Kopparberget Mats Göransson (och 2:o med landsdomaren Ingolf Persson, 3:o med bergsman Peder Hansson i Främby här nedan). Både Johan Ludvig Runeberg och landshövdingen i Falun friherre Johan Magnus af Nordin härstammade alltså från Swinhufwudena på Främby och från St. Kopparberget.

Om Jöns Danielssons övriga barn (inalles ett tiotal) Lars, Daniel, Margareta och Brita, gift med Olof Göransson som levde 1636 (kanske bror till Mats härovan), är ingenting vidare känt. Elisabeths nyssnämnde 3:dje man Pehr Hansson omtalas däremot flerstädes — son till Hans Pehrsson på Nygården i Vika, kyrkovärd 1625, hade främsta

¹⁾ Närmare härom i Flodaboken sid. 37 ff. och 104 ff. samt stamtavlorna.

K. E. F. 1925

BILD 286. ARBETARBOSTÄDER M. M. FRÅN FRÄMBY HERRGÅRD.

rummet på bäncken i Gruf-Rätten, affärdades tre gånger till Kongl. Regeringen at å Bergslagets wägnar anholla om utwägar til penningar, nemligen år 1631, 1641 och 1645, nämndeman ännu 1659. På hans gravsten i Kopparbergs kyrka var uthugget et Swinhufwud samt Bokstäfwer *P. H. S. L. I. D. Anno 1664 den 20 Junii m. m.* (Peder Hansson och Lisa Jönsdotter¹⁾). Sonen Hans var bergsfogde och bodde på Dormsiö wed Garpenberget — fjärdepartsegaren i Främby 1640 Jöns Persson tör väl ock ha varit deras son. Samma år brukade Pär Hansson i Främby och Oluff Biäck i den förres hytta i Falun, där också Lars Ingelsson i Främby hade en hytta tillsammans med (sin far?) Ingell Wallensson därsammastädes, son av Vallen Ingelsson i Gassarvet och sedan Främby, tro-ligen hitgift²⁾.

På Nova Del. står Främbydh, Fremby Fiärden, Fremby näset, på Tab. Geogr. 2 bergs-frälsegårdar vid Fremby. Jacob Ingelsson skriver både Främmandeby, Fremmandeby och Främby och antecknar 2 hithörande hyttor på Elsborg, Främby hyttan med 2 ugnar gångbara, Hans Lars hytta med en ugn gångbar och en öde. 1718 års kartå har också Främmandeby, Wermings 1810 Främby, Främby tjärn, Främby näset och Främby Viken. Senare egare ha varit: på 1830-talet (?) rådman P. Bergsten, på 40-talet hans arvingar, 1878 Anders Olsson och St. Kopparbergs Bergslag, 82 den förres arvingar och Bergslaget — Främby Tegelbruk tillhörde 1878 A. Nilsson, 82 K. Aspenström —, 1889 och 93 Bergslaget och possessionat Anders Olsson.

I Länskalendern 1900 stå två sommarställen, fabrikör O. Herdins (Främby) Udden och handl. G. Petterzsons (Främby) Vårby samt Främby egen-dom, tillhörig Vagn- och Maskinfabriksaktiebolaget. Den gamla gården är nu bolagets direktörsbostad, men ger intryck och stämning av en trevlig större lantgård med stort fägårdskomplex; björkalléer leda dit, trädgården sträcker sig neråt Främbyviken i öster med härliga björkar efter stranden mitt emot Haraldsbo och Kopparhinken. Gårdsplanens gräs- och blomsterrundel skuggas av en vacker lönn, på sidan står en liten rappad flygelstuga bland höga raka vita björkar, den putsade gulvita envånings manbyggnaden har en del av framsidan klädd med vildvin och verandan med humle under den breda frontespisenes tre rundbågsfönster.

Åt väster bortöver åkrarna ser man vid foten av skogsåsen och uppe i den fabriksens arbetarbostäder, både äldre stora kasärner och nyare egna hem, en massa småstugor av olika typer och stilar, där har experimenterats — samt skollärboställe och åtminstone taket på skolhuset. Och en bit bort i nordväst ser man Falu Vagn- och Maskinfabrik, som »på grund av först senare ordnade markegoförhållanden i trakten av gruvan måst läggas utanför stadens gräns»³⁾. Den anlades 1899, första styrelsen bestod av landshövding C. Wersäll, Bergslagets disponent E. J. Ljungberg och disponentassistent Carl Sahlin, brukspatron V. Tham samt verkställande direktören G. Svalling. Egd av Bergslaget till 1918, övertogs fabriken då jämte Arlövs Waggonfabrik av A.-B. Svenska Järnvägsverkstäderna i Linköping; på alla tre platserna finnas betydande tackjärnsgjuterier, f. ö. tillverka Linköpingsverkstäderna spårvagnar, omnibussar m. m., Arlövsfabriken mäst personvagnar och Falufabriken — med direktör Carl Svensson från Arlöv till chef från 1917 och omkring 500 arbetare — jämte centrifugalpumpar och vissa maskiner för trämasseindustrin huvudsakligen godsvagnar och lokomotiv, både ånglok och elektriska. Falu Vagnfabrik, störst i sitt slag i Skandinavien, var den första som leve-

¹⁾ Ovanst. enl. Hammarström 2: 93 och 132.

²⁾ Se sid. 49.

³⁾ Sten de Geer: Falun som industristad.

K. E. F. 1925

BILD 287. FALU VAGN- OCH MASKINFABRIK FRÅN FRÄMBY HERRGÅRD.

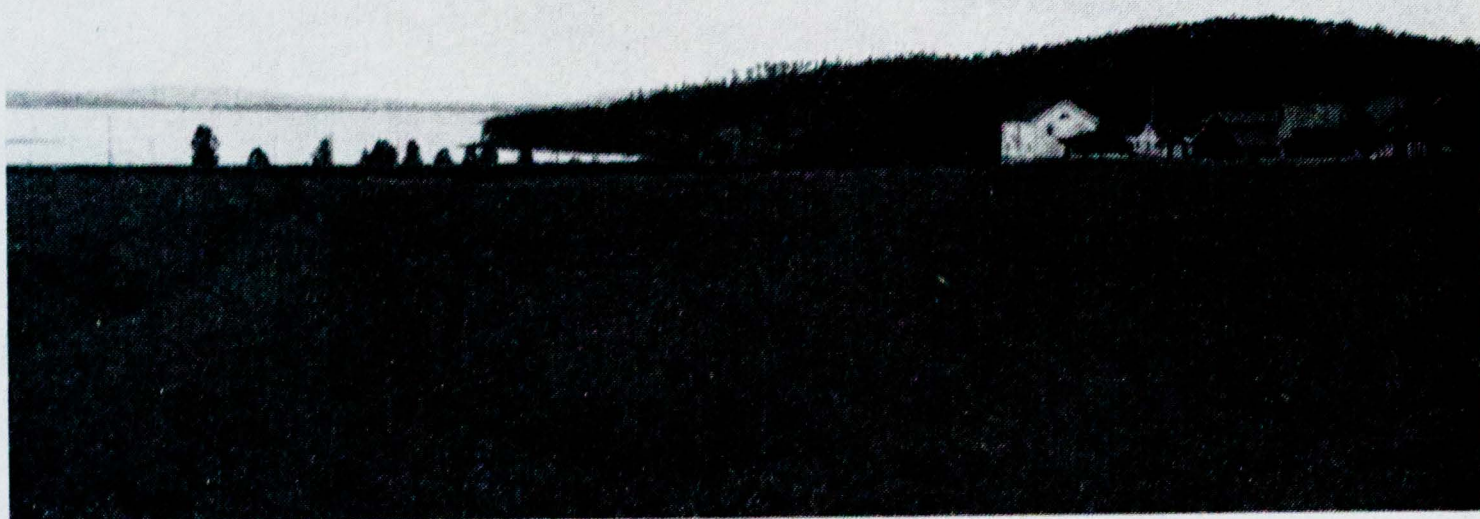
rerade elektriska lok till Riksgränsbanan, Statens Järnvägar är en av dess största kunder, som bl. a. här beställt en mängd malmvagnar, Gävle—Dala och Södra Dalarnas Järnvägar fylla också här det mästa av sitt behov, likaså Bergslagens Järnvägar, dit t. ex. 1930 levererades 200 godsvagnar — 6 per dag, amerikansk fart! — och 3 st. trecylindriga godståglokomotiv, de största som byggts inom landet, verkliga jättar — ett sådant väger med tender omkring 135 ton och är 20 m. långt över buffertarna, och de vid Domnarvet gjutna stålramarna ha vardera en längd av över 11 meter.

Det inhägnade fabriksområdet omfattar 95 tunnland, byggnader under tak täcka omkring 3 hektar med ett dussin vidsträckta hallar — gjuteri, smides- och ångpanneavdelningarna, underredes- och monteringshallar, snickeri- och målarverkstäder. Ljusa präktiga lokaler, arbetet går med liv och lust, skriver en tidningsman¹⁾ och fortsätter: det är en tillfredsställelse för resande att färdas i bekväma vagnar av svensk tillverkning, inte som förr av utländskt fabrikat. Fast Faluborna hellre skulle vilja ha fabriken inom stadens hank och stör än utanför.

»Som en gengångare från svunna tider står i en av hallarna det första i fabriken tillverkade loket, ett unikt museiföremål.» Törhända kan man se skymten av en ännu äldre gengångare i någon dunge i närheten — det är väl gamle Daniel Torkilsson, som står där och lyss till bullret och undrar —

¹⁾ C. L.: Falu Vagnfabrik, i Avesta-Posten 14 aug. 1930, där det mästa av ovanst. är hämtat.

K. E. F. 1925

BILD 288. KÄLLVIKEN.

KÄLLVIKEN OCH RUNN

Källtorp är ett nytt egnahemsamhälle mellan Främby och Källviken, glesa gårdar i blockrik skogsmark. Vid vägen närmare Källviken låg ock en oländig skogsbacke, bara sten vid sten med omkring 25 jättefuror och över 300 grova stubbar med rötter, som trängde intill $1\frac{1}{2}$ m. ner i jorden. En maskinarbetare vid Vagnfabriken E. O. Andersson köpte området 1922 för en billig penning — det var 3.000 kvm., själv hade han 2.000 kr., och 4.500 fick han som lån av Hushållningssällskapet och började röja med hjälp av en 17-årig och en 14-årig son. Om deras oerhörda arbete vittnar en väldig stenmur, byggd av all bruten sten, nedgrävd 1 m. i marken och 3 m. bred i botten. Så byggde han en liten trivsamt gård med röda hus och anlade en rikt bärande frukt- och blomsterträdgård — en i dubbel mening prisvärd odlarbragd.¹⁾

I skogskanten ligger ock Lilla Källviken, ett par gamla helt ombyggda smågårdar (1889 står handl. G. Lindberg som gårdsegare där), ett stycke söderut Stora Källviken strax norr om Björbobanans liknämnda hållplats — båda järnvägarna gå mellan herrgården och sjön och följas åt en vacker bit nära stranden. Vid den stiga två höga skorstenar längre i nordöst, den ena vid Källvikens sågverk, den andra vid Källvikens tegelbruk, det senare anlagt om-

¹⁾ W. Ng i F. K. 10.2.1930, illustr.

kring 1880 och då tillhörigt brukspatron C. Lindbom, från 70-talet och fram på 90-talet egare till herrgården, som omkring 1900 innehades av »Intressenter och B. E. Lundbergs sterbhus».

En bergsman eller bonde Hagun i Kællowik (Håkan) nämnes i ett pergamentbrev 1406, veterligt första gången namnet dyker upp. 1491 omtalas i ett fastebrev en täkt aarbegges æng i kellaviken¹⁾; en skog wed Kiällwiken kallas Biskopsskogen efter biskop Otto Swinhufwud enligt Jacob Ingelsson. 1538 efter-skänkte »vår käre Nådige härre [Gustaf Wasa] en Fatigh karll Morthen j kellewijkene» hans avrad²⁾, 1539 förekommer samme Mårten jämte Önder, Johan, Olof Småråd och fjärdepartsegaren Simon, alla i Källeviken, som då tycks ha bestått av 8 gårdar, ty där bodde förmodligen också Michel Andersson, Unge Hans Olsson och Jöns Skinnare; 1552 voro Önder härovan och Lindorm i Kellewijken tolvmän³⁾. Något tidigare hade Erich Jönsson i Uggelviken fått en gård här med sin hustru (se förut sid. 36 och 135), han pantsatte den till en bergsman Jöns, som i sin tur pantsatte den till Oluff Schreddare i Hesse (St. Tuna), vars barn 1548 skänkte den till Kung Göstaff, men 1560 fick Erich Jönssons dotterson överste Nils Olofsson gården tillbaka såsom sitt modernearv, »doch medh så skäl, at han thes flitigare och troligare skulle achte sin tjenst» (som Erik XIV:s »väpnedragare»⁴⁾).

Bergsmannen Erich Danielsson Swinhufwud i Kiällwiken ha vi mött förut, son av Daniel Torkilsson på Främby. 1571 skattade i Kellewiken Simons Peder, Hans Simonsson, Lasse Olofsson, Jöran Jonsson, Nils Hansson (sannolikt söner till Simon, Olof Småråd, Johan och Unge Hans Olsson 1539), Gunner, H:u Anna Michils och H:u Anna Önsdotter, de hade 5 mark koppar vardera och dessutom den ena 2 getter, den andra bara en

— den förra var tydligen änka efter Michel Andersson och den senare dotter till Önder 1539. — Längre fram egdes »hemmanet Källeviken» av mag. Jonas Palma, kyrkoherde vid Kopparberget 1617—25. Tab. Geogr. har 5 tåktekarlshemman vid Källewijken, 1642 stå i förteckningen på innehavare av Tåcktekarlsjord i Kiälleviken Anders Ericsson, Arent Remno (på ett annat ställe Arendt Remm), Hans Michelson och Botolph Hansson, den siste också nämnd 1643 jämte Mats Andersson i Kiällevik; 1686 utgjorde Källeviken en bergsfrälseegendom (enl. C. J. Lundström). — 1640 hade Kiälle-

¹⁾ D. D. 64, 943.

²⁾ D. D. 545.

³⁾ D. D. 787.

⁴⁾ Helmer Lagergren: Krono- och adelsgods i Dalarna, i D. H. F:s Tidskr. 1927.

K. E. F. 1925

BILD 289. RUNN FRÅN KÄLLVIKEN. SÅGEN LÄNGST T. V.

K. E. F. 1925

BILD 290. ST. KÄLLVIKENS GRIND.

K. E. F. 1925

BILD 291. ST. KÄLLVIKENS HERRGÅRD. EK VID FLYGELN T. H.

wijkz hytta vid Gamble Bärget i några år stått öde, Bottolph Hanssons Nyhytta i Falun brukades av honom och Albrecht Hansson; 1716 var Kiälwicks hyttan vid Gruvbacken gångbar. På kartan från 1718 står Källviken och norr därom Lilla Källviken.

Majoren vid Dalregementet Per Henrik Hedenblad, † 1810, son av bergsrådet Per H. och Christina Brita Troili¹⁾, har

uppenbarligen bott på Källviken, ty här föddes åtminstone hans dotter Brita Johanna 1801 († 1888 i Stockholm, g. m. sin styvfars bror överstelöjtnant Gustaf Törnebladh²⁾), och här bodde hans änka Brita Catharina Eggertz med sin andra man Carl Törnebladh (bror till hennes måg Gustaf, ett säreget släktförhållande), major vid Dalregementet med överstelöjtnants avsked 1815, samma år bröllopet stod (han levde 1774—1850, hon 1778—1819). På Källviken föddes ock deras barn Carl Eggert 1816 († 1875 på Ornäs, kapten vid Dalregementet) och Eva Regina 1817, g. m. översten Carl Magnus Skytte af Sättra³⁾. Överstelöjtnant Törnebladhs Carlsdagsfäster på Källviken lefva ännu i gladt minne hos många, skriver rådman Collén i sina Faluminnen. —

Fint ligger Stora Källviken mot bakgrunden av en vackert välvd skogskulle och med vid och fri syn över åkrarna omkring och över en stor del av Runn med öar och holmar och bergmur på andra sidan — i viken kommer kanske bogserbåten Björn och knogar förbi med ett stort timmerflot. Och en fin och trevlig gård är det — mellan stenmurar står en riktig kyrkogårdsgrind med pyramidtak på sina breda rappade stolpar, därifrån leder en rak allé av först granar och sen lindar och bland dem nysatta fruktträd rakt in i mangården, med flaggstång i rundeln mittför huvudbyggningen, tvåvånings och gulvittrappad med prydlig förstukvist. På sidorna stå två likaledes ljusputsade envånings flyglar, den södra skuggad av en stor ståtlig ek, den norra har fönsterluckor med ovala ljusgluggar och på baksidan en rödmålad tillbyggnad av bräder med vit snedrutig dubbeldörr på gaveln. En liten röd tim-

¹⁾ Se förut sid. 42 och 243.

²⁾ Bosatt på Hinsnoret före 1828, farfar till bankosekr. Carl Törnebladh i Stockholm, f. 1872.

³⁾ Och mormor till justitierådet Arvid Svedelius i Stockholm, f. 1867, och botanikprofessorn i Uppsala Nils Svedelius, f. 1873.

merstuga i närheten har pärttak och enkel men bra brokvist med breda raka hörnstolpar och hela sidoskrank — bredvid står en »transformatorstapel» lik den i Gruvriset.

Förr i lägervall, är gården nu mönstergill tack vare sin nye egare ingenjör Sven Carlsson, i mycket en föregångsman (av gammal värmländsk brukssläkt) — med stor trädgård, stora snyggt upprustade uthus och föredömligt jordbruk. På tal härom må något sägas om socknens lantbruk, som stod högt och gick i spetsen redan på 1700-talet. Härifrån utgick »Kopparbergssättet», ett då nytt cir-
kulationsbruk, skildrat i Samuel Schultzes år 1745 tryckta »Tägtejords skötsel eller om sättet att bruka åker och äng vid Stora Kopparberget och omkring Falu stad»¹⁾. Hans Järta skriver i sin Berättelse om Stora Kopparbergs Län 1823: »et uti trakten inwid Fahlu stad och de närmaste Socknarne deromkring vidtaget voxelbruk af säd och gräs har allt mera och mera utvidgat och fullkomnat sig, samt, i sednare tider, sträckt sig til de flesta socknar inom Länets sydligare hufvuddelar. Jag anser det redan intaga mera än en fjerdedel af Länets hela åkervidd.»

Socknen, den 31:sta i storlek av Dalarnas socknar, har en ytvidd av 28.146 hektar, därav 24.358 hektar land och därav 1.659 hektar åker år 1919 samt 1.716 år 1927. En J. U. F.-avdelning finns även här, bildad i dec. 1928 av ett tiotal medlemmar, som ett år senare ökats till ett trettiotal, rätt aktningvärt i denna industrisocken, vars ungdom dras till Falun — där har ock en del av föreningens samkväm hållits på ett pensionat, men sammanträden och årsmö-

ten även ute på Hökviken. F. ö. omtalas väl besökta föredrag, kurser och pristävlingar — samt första utflykten, en gökotta vid Mjöl-
narbo i maj 1929, då egaren Alf. Persson med fru »slog på stora trumman och inbjöd samtliga till ett härligt kaffebord», varefter man gjorde lekar i en härligt hö-
doftande lada.²⁾

*

¹⁾ Se H. Juhlin Dannfelt: Dalarnes lantbruk sid. 12 ff.

²⁾ C. J.: Årsrevy från Kopparbergs sockens J. U. F. i J. U. F.-bladet 1930 n:o 9.

K. E. F. 1925

BILD 292. STUGA VID KÄLLVIKEN.

K. E. F. 1925

BILD 293. FRÅN ST. RISÖN. ORRHOLMEN OCH DEJSTOLEN I MITTEN, GRUVRISET DÄROVAN, RÖK FRÅN KÄLLVIKS-SÅGEN T. V.

K. E. F. 1925

BILD 294. HÄLSINGBERG, KORSNÄS OCH MJÖLNARGÅRDARNA
FRÅN ST. RISÖN.

Urbergssjön Runn är $1\frac{1}{2}$ mil lång från Korsnäs till Lillälvens utlopp i Torsång och 7 km. på bredaste stället från Källviken till Stabergsstranden i Vika. »Efter fleråriga observationer tillfryser den i slutet af November och går upp i medlet af Maji», skriver J. M. Bergman 1841.

Om Runns bottenlöshet berättar redan Olaus Magnus 1555. Sägnen överflyttades redan under 1600-talet på Siljan (se t. ex. Haq-

vin Spegels Guds werck och hwila 1685), men finns kvar i Johannes Messenius' rimmade Dala-Krönika, diktad på Cajaneborgs fästning i slutet av 1620-talet¹⁾ — där står: »I dalerne ähr ock en siö, Som inthet förökes af snö, Then Runden thär bönder alla, Ty han ähr rundh, medh rätt kalla, Han ähr så diup, at thär eij fins Wara båtn, thär af någon mins». Den ungefär samtida kartan Nova Delineatio har Runden, Rysöön (= Hellmansö) och Tysköön (= Dejstolen), Tab. Geogr. Biärmnsnäs, Tiyfföön, L. och St. Rijsöön, Koo holmen, Degestolen, Orrholmen (som där tycks betydligt större än nu), Hästöön (= Hellmansö), Kloos eller Gloos öön (= Hjärt klack), Gert klack (på udden nedanför Främby, alltså ej ö) samt Daghs näs (den smala udden nedanför Hälsinggården). På Wermings karta 1810 står Hjerteklack däremot på Glossön, mellan den och land Pil-Sund samt vidare Hästöön, Tranholm, Degstolen och Orrholmen i Källviks-Fjärden.

Kartan från omkring 1718 har också »Siön Rund». Men sjön är allt annat än rund, tvärtom dubbelt så lång som bred och därtill splittrad av en mängd vikar och fjärdar, uddar och näs, öar och holmar — äro de senare ej »lika många som dagarna i året», så äro de dock fler än veckorna, över ett 60-tal (Ösjöns och Vikasjöns ej inräknade). Inte är sjön heller särdeles djup, utan rik på block och grund och därför falsk och farlig för en, som inte känner till den. Särskilt grunt är det mellan holmarna längs nordvästra stranden i St. Kopparbergs socken, de flästa tillhöriga Bergslaget och alla bevuxna med barrskog eller blandskog.

Från söder utanför Bjernsnäs vid sockengränsen ligger först den långsmala Tjuvön, vid vars sydspets Kopparbergs, Torsångs och Vika socknar mötas. Strax nordöst om den ligger Stora Risön²⁾, som jämte Fagerön ännu en bit åt nordöst hör till prostbostället — »Nya Kyrkan tilhör en stor Ö uti Runn, Ryssön kallad, som brukas af Herrar Pastores», skriver Hammarström. Fagerön är kanske vackrast i Runn, med väldiga moras och stora block, men där stiga ock

¹⁾ Men ej utgiven i tryck förrän av C. A. Ossbahr i »Samlaren» 1905.

²⁾ Lilla Risön i sydöst hör till Vika.

ståtliga glesa furor över yngre tallskog och tät snårskog, mest al och här och där björk. Förbunden med ön vid lågvatten genom en naturlig cyklopisk stenbrygga, men landlös vid högt vatten ligger en liten holme med en talldunge, ur vilken en furste höjer sig med gles välvd krona lik en pinje. — Från Fagerön och St. Risön har man i det hela samma syn: sjön, åt nordväst Källviken med rök från sågen och Gruvriset högt i berget, åt norr

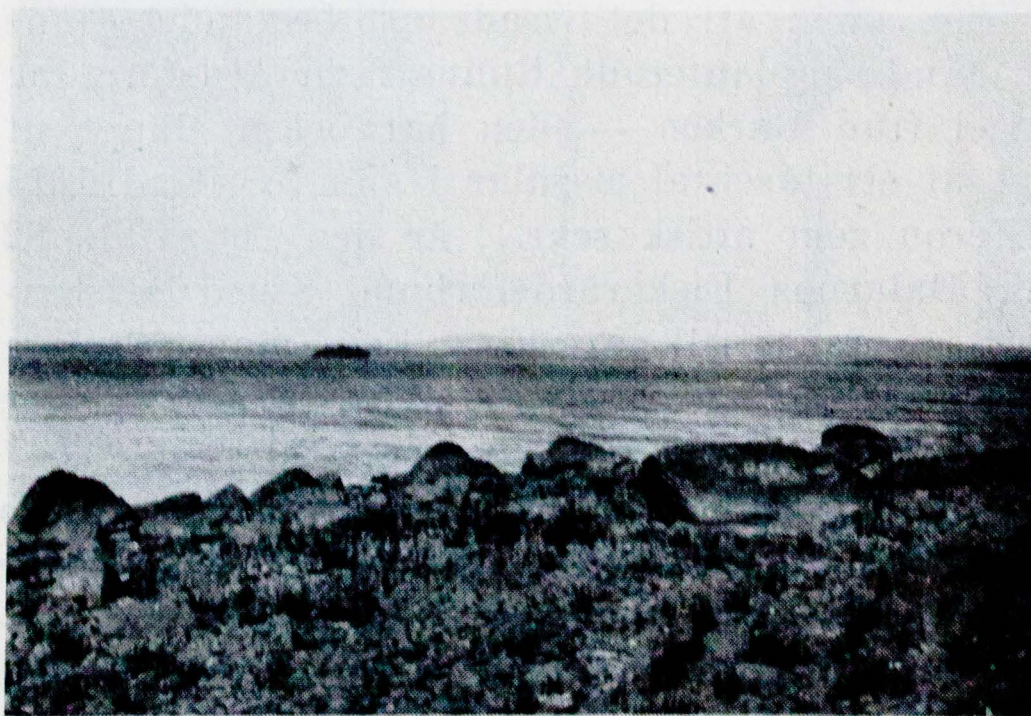

K. E. F. 1925

BILD 295. FRÅN FAGERÖN.

Hälsingberg, Högbo därovan, Korsnäs, Mjölnergårdarna, Sandvikens sågverk, åt nordöst Råberget i Svärdsjö och Slammerbergen i Sundborn, i öster Vikahöjderna, vackrast när molnskuggor sväva över dem, och därnedanför raden av öar efter Vikastranden, i söder Rösåsen i Gustafs, Bispbergs klack, bergmurarna mellan St. Tuna och Silvberg med Solklintens hörntorn, mellan St. Tuna och Gagnef med Idtjärbergs klack. Höjder runtom, men de ha lugna linjer och verka rätt låga på grund av avståndet.

Och så holmarna: en bit nordöst om Fagerön den lilla Melpa — just på den gör Vikagränsen ett knä —, norr om St. Risön Koholmen eller Koön med stenstrand och ofantligt fin tallskog — där har badmaskinisten i Falun en sommarstuga och dit åker han i en stor prydlig motorbåt, som han byggt med egna händer på lediga stunder — tack för lustresan i den, i stark blåst, nästan storm, men det var en strålande solstorm och en fästlig färd! — Dejstolen norr om Koön är störst i sjön — vi ha nyss sett de gamla kartornas namnform

K. E. F. 1925

BILD 296. MELPA FRÅN FAGERÖN.

Degstolen och Degestolen, och Digerstolen har den hetat därför att Digerdödslik begravts där enligt »Mormor på öa». Sägningen finns utförligare upptecknad efter en gammal fiskare¹⁾: människor bodde förr på ön, hade flytt dit undan Digerdöden, levde på fisk, rötter och bär och vägrade alla andra att stiga i land. Men en yngling på fastlandet älskade en flic-

¹⁾ Av Nils Gustav Lindgren i F. L. T. 26 jan. — men året har jag tyvärr glömt anteckna!

K. E. F. 1925

BILD 297. FRÅN FAGERÖN.

en sommarstuga, kallad Reymersholm »därför att två krögare bodde där», och Dejstolen skiljs av det smala Skommarsunde med Sjött- eller Sjettholmen från Hellmansö strax i norr, sjöns enda året om bebodda ö. Dess gamla namn Hästöen minner om att man förr släppte hit hästar på sommarbete, nuvarande namnet om en länsmän Hellman, som lär ha bott här i en nu försvunnen gård. År 1878 kom folk hit igen, det var Johan Östlund från Vika och hans hustru Anna Lisa. Mest ägnade sig »Johan på öa» åt fiske, var en verklig yrkesfiskare ända till sin död 1918. Runn är »rik på för fisken nyttiga organismer», men fisket är ojämnt. Gädd- och abborrfångsten var t. ex. 1930 synnerligen givande, man hade inte på många år sett såna stim av småfisk myllra kring vålarna. Sikfisket i hela sjön kan under goda år lämna en avkastning av 6000 kr. — 1905 fick Johan på öa omkring 1200 kilo, det blev en bra slant efter 1 kr. per kilo. Men siklöjan uppträder överallt periodvis och kan flera år synas försvunnen. Åren omkring 1930 slog sikfisket fel, vädret var gynnsamt utan isbildning under lektiden men vattenståndet ovanligt lågt, den fångade siken var ytterst liten och bytet så pass stort, att det visade att beståndet finns kvar i sjön, men just inte mer. Ändå inplanterade Runns fiskevårdsförening 1928 omkring 200,000 siklöjeyngel från Barken — den har också släppt ut 50,000 gäddyngel m. m. och lagt ut ett tusental risvålar i sjön. Stiftad 1925 (med Bergslagskamrern Thor Herou som nitisk sekr.), är den en av de 62 fiskevårdsföreningar, som bilda Dalarnas Fiskevårdsförbund (med »fiskarhövdingen» postmästare Häggbom i Korsnäs till v. ordf. — kring hans trevliga gammalstuga på Klippan i Stabergsfjärden är fiskarna tama). Knappt något annat landskap ligger i så ivrigt för sitt insjöfiske som Dalarna¹⁾.

Johan på öa var emellertid inte bara fiskare, han började med hustruns hjälp röja och odla, men lämnade vacker blandskog och ljuvliga björkhagar kvar kring åker och äng. Han egde dock ej ön och egendomen, det gjorde handelsmannen Anders Viktor Hesselius i Falun, en originell och på sin tid mycket känd herre, som på 60- och 70-talen skapade sig en betydande förmögenhet —

¹⁾ Ovanst. enl. Skogarnas Tidn. 5. 9. 1930, F. K. 21. 9. 30, F. L. T. 18. 11. 31.

ka på ön och sam över dit en midsommarnatt — han hade pestsmittan med sig, och snart var ön öde och tom. Men »var midsommarnatt, då dimmorna stiga från sjön, sitta de älskande på en stor sten högt i det inre av ön, den enda natt på året de få råkäs.» Så kallades ön Digerstolen, men »folket har aldrig tyckt om det namnet, så med tidernas lopp har det ändrats till Dejstolen».

I Källviken väst om Dejstolen ligger Orrholmen med

han var en av modellerna till hjälten i Sigurd Dahlbäcks dråpliga roman och värdefulla kulturskildring »Firman Åbergsson». Han uppförde 1878 nuvarande manbyggnaden på Hellmansö, tvåvånings av timmer med en fisk till vindflöjel på den grågröna verandan och med märkliga sentida Dalmålningar, 9 i en vindschammare på ena gaveln och 2 i en skrubbdärbredvid (alltså icke såsom tidigare var vanligt i en sal eller storstuga),

målade med limfärg på de pappersklädda vitlimmade väggarna — utförligt och ypperligt skildrade av amanuensen vid Nordiska Muséet Svante Svärdström i »Svensk Nyttokonst» 1932 och där utmärkt avbildade jämte sina förebilder, teckningar i Hübners Bibliska berättelser, på svenska första gången tryckta

K. E. F. 1925

BILD 298. MANBYGGNADEN PÅ HELLMANSÖ.

K. E. F. 1925

BILD 299. FYRA SLÄKTTLED PÅ HELLMANSÖ. FR. V.: ANNA LISA ÖSTLUND (»MORMOR PÅ ÖA»), f. 1850, HILMA HEDBERG, f. ÖSTLUND 1877, ANNA FRID, f. HEDBERG 1900, ANNA LISA FRID F. 1921.

1727 och sedan i över 40 upplagor — boken fanns på Hellmansö, men är nu förkommen. Om målaren vet man endast, att han var Rättvikskarl och kom från Svärdsjö. Tavlor ha utmärkt väl bibehållna klara färger, säker figurkomposition och omsorgsfullt textade bibelspråk och överskrifter: Propheten Elia vid bäcken Cherith, Dawid flyr för Saul, Dawid och Abigail, Jael dödar Sisera, Simson slår de Philisteer, Simson tager sig hustru, Jacobs wandring och dröm, Joseph och hofmästarens [Potiphars] hustru (hon är fyllig och rar), Johannes Döparens död, Propheten Elia hos Eshan i Sarpath wid Sidon och Dawids seger öfwer Goliath. —

1893 står gården skriven

K. E. F. 1925

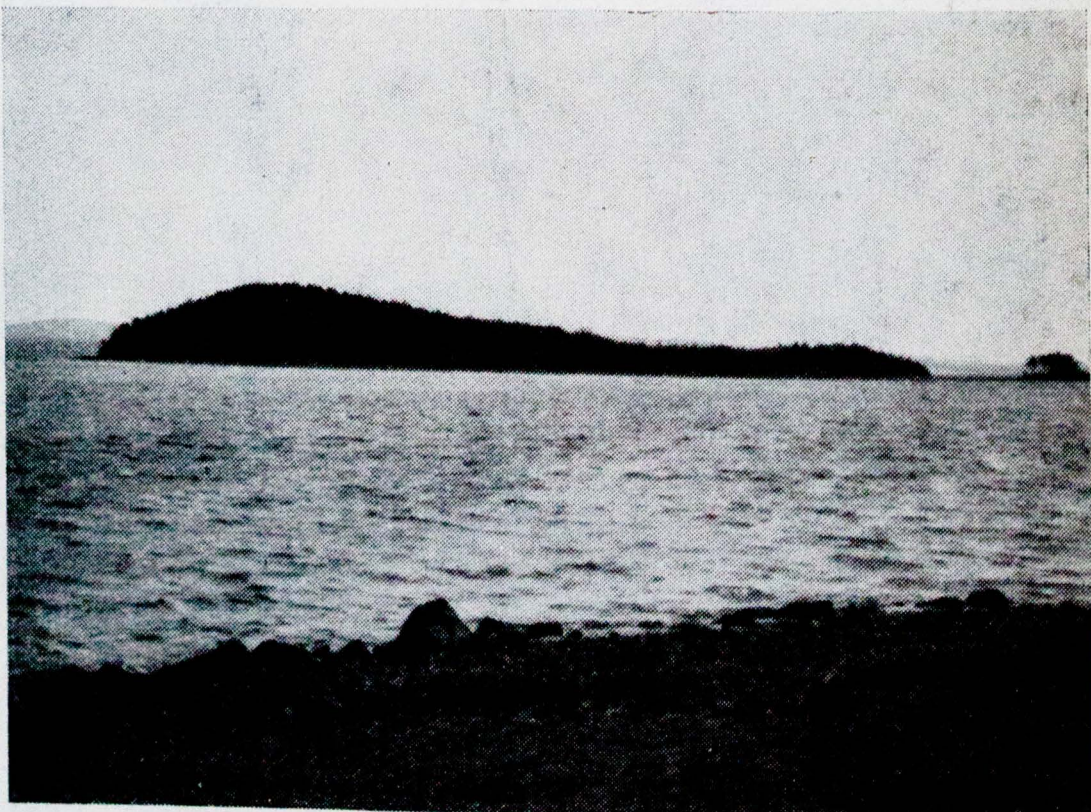
BILD 300. HÄLSINGGÅRDEN OCH HÄLSINGSTRAND FRÅN
HELLMANSÖ.

vackra Mormorsön» är en omtyckt utflykts- och fästplats, målet och medelpunkten för Falubornas och andras »skärgårdsliv», »Sommarfröjd på Hellmansö» är en vanlig rubrik på affischer. Hit göra särskilt arbetarkommunerna i Falun, Korsnäs, Borlänge—Domnarvet och Kvarnsveden gemensamma utfärder, de senare med ångbåt från »Gustafssons brygga» i Mjälga vid Dalälven i St. Tuna.

I senare tid har Hellmansö mäst varit målet för motorbåtsturer, men man kan också få se segel glimma på sjön. Runns segelsällskap bildades i början av 90-talet med inemot ett tjog båtar, somliga av ganska ansevärd storlek för en så pass liten sjö; man hade bl. a. en årlig »Pilsundsregatta» med samling vid Hellmansö och en kappsegling i augusti med fyrverkeri under infarten till stan. 1924 eller 25 återupplivades segelsällskapet på förslag av postmästare Häggbom, då med ett tiotal båtar.

En annan gammal avsmunad idrottshändelse har också väckts till liv igen: Skarpskyttarnas »Hellmansö-träffning» eller »Trettondags-träffning», en »riktig snöfältskjutning över isarna», då skyttarna med musik i spetsen drog ut till öa med barn och blomma och efter skjutningarna »samlades i storstugan till ett riktigt vinterblot, dansade, åt och hade roligt». I slutet av 1920-talet återupptog Falu

på dottern Hilma Östlund, Hesselius var då död och hade testamenterat den till öfolket. På 1920-talet hyste den 4 släktled: gumman Anna Lisa, den vitt omkring välkända »Mormor på öa», dottern Hilma, f. 1877, och hennes man Martin Hedberg, deras dotter Anna, f. 1900, med make Arvid Frid och två barn. De ega hela ön med tre sommarvillor för hyresgäster — rådman Arvid Flodström och stadsarkitekt Klas Boman i Falun hade sommarnöje här i flera år. Nu finns också två dansbanor, »den

K. E. F. 1925

BILD 301. HJÄRT KLACK FRÅN UDDEN.

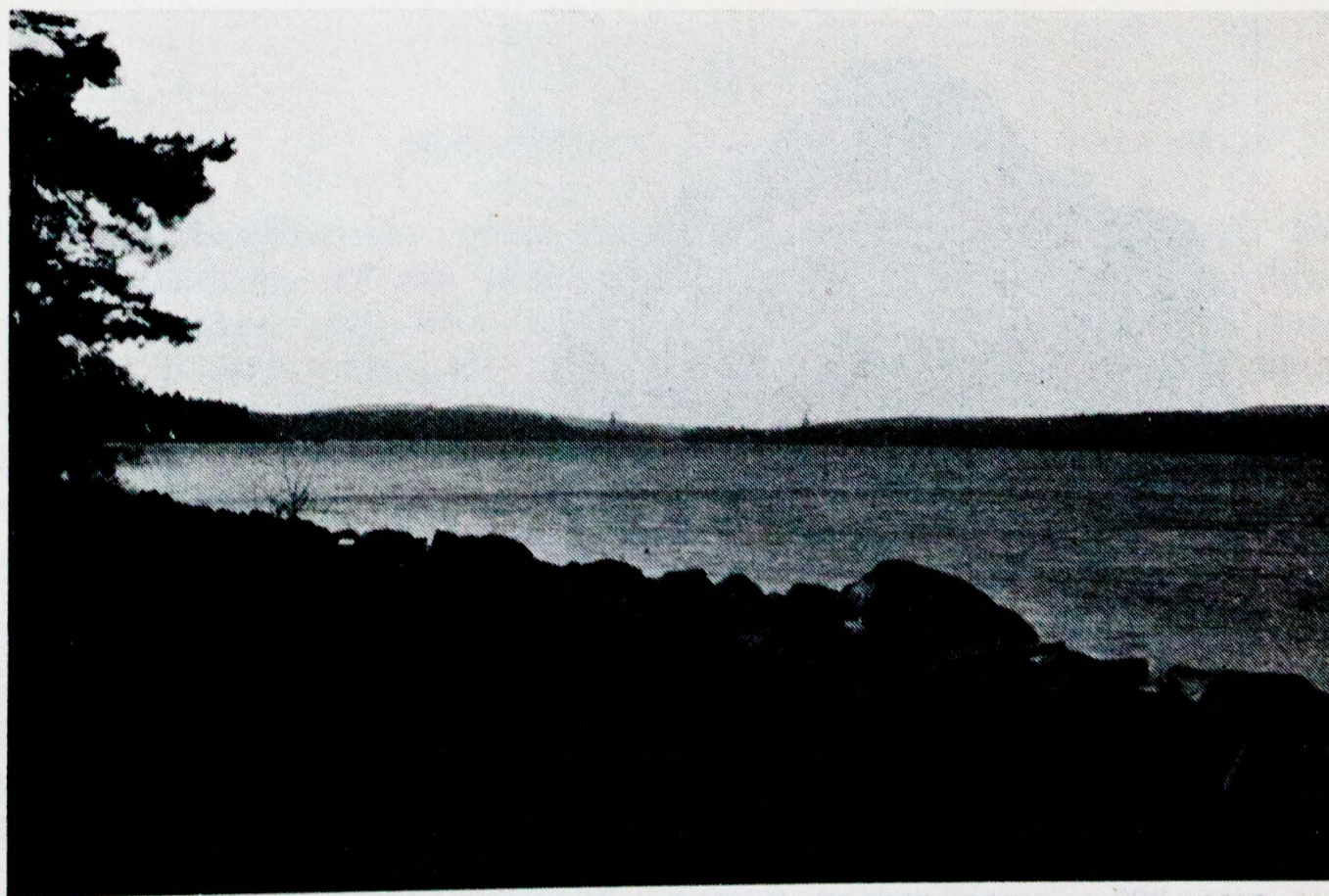

Skyttegille denna fästliga »träffning» med sillsexa, dans och musik efteråt — och »då var Mormor på öa en av de mest dansanta damerna» — vid närmare 80 år!¹⁾ En sällsynt kärnkvinna var hon, som alltjämt bevarade sin friska livaktighet, sitt klara minne och muntra lynne, även under sista sjukdomen — hon dog 81-årig 1931. Tusen historier hade hon att berätta — här ha dom haft roligt, här nä skull hä kunn bi en

Hülphers dagbok tä! tyckte hon. Men hon mindes inte bara fäster och »sol-skensdagar, då stadsbornas slupar och båtar lade till vid bryggan för att göra strandhugg och angrepp mot de gästvänliga öbornas kaffepanna». Hon kunde ock förtälja om hårda duster med sjön och vardagsslit på ön, hon knogade med sin Johan på land och vatten, båda »urtyper för en sann och äkta skärgårdsbefolkning» mitt inne i landet. Hon hade nog många gånger setat vid årorna och hört gubben säga »mynna, mynna!» — ett uräkta ord på Falu- och Vikamål (mynda = backa när man ror). Vid fyllda 80 år tog hon upp potatis och skar all havren på ön.²⁾ —

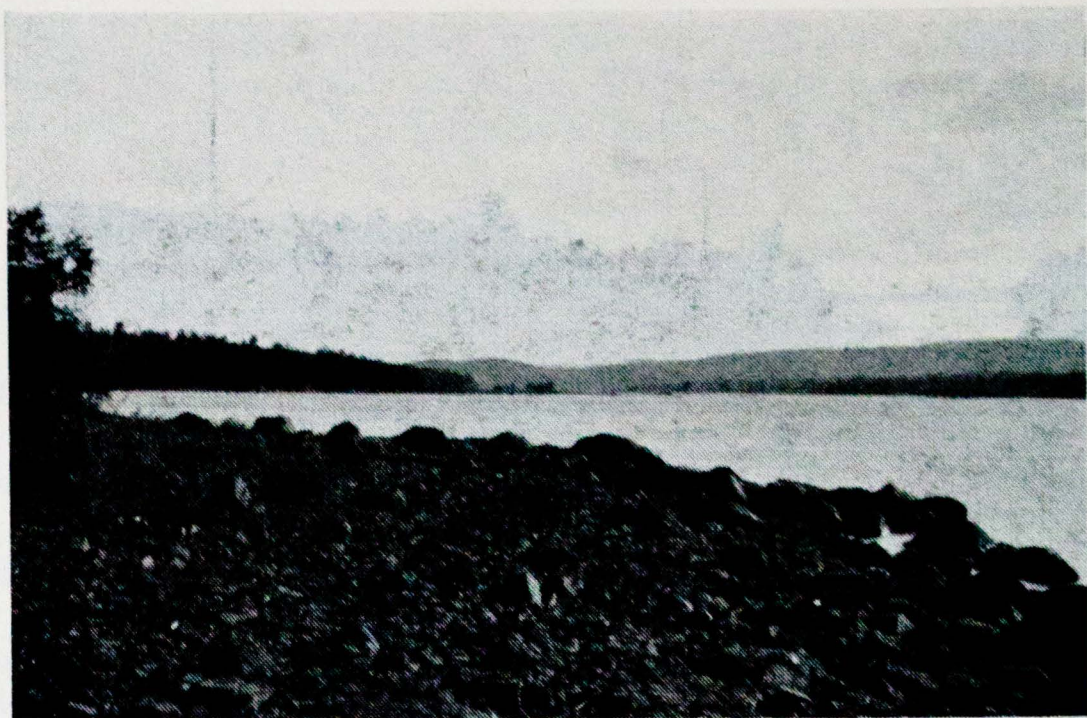
Också från Hellmansö ser man högt i höjden Gruvriset åt ett håll, Högbo åt ett annat och tvärs över fjärden i norr den stora vita Hälsinggården och Hälsingstrand. Ett block mellan ön och land heter Tengmans sänkesten, Drage

är det smala sundet mellan Hellmansö och Hjärt Klack, nordligaste länken i ökedjan och högsta ön i Runn, med en brant

K. E. F. 1925

BILD 303. FALU KYRKTORN FRÅN HJÄRT KLACK.

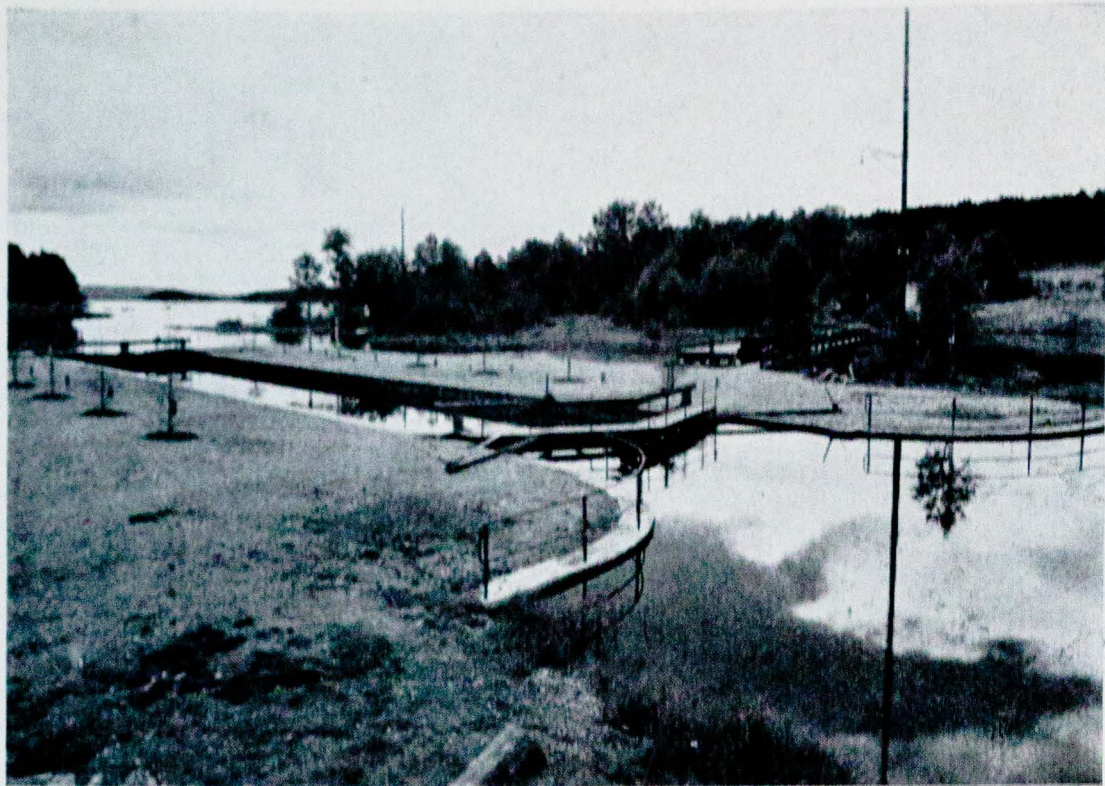
K. E. F. 1925

BILD 302. FRÅN HJÄRT KLACK. HELLMANSÖ T. V.

¹⁾ Hennes 80-åriga bror åkte cykel, fast han legat sjuk ett helt år och gått på kryckor.

²⁾ Ovanst. delvis efter art. och notiser i F. L. T. 11. 8. 1925 (Pull Over), 19. 12. 31 (— dh), 2. 2. 33.

Stora Kopparbergs Bergslag. Pelle Persson foto. 1931.
BILD 304. SLUSSEN OCH REGLERINGS DAMMEN MELLAN TISKEN
OCH RUNN. HJÄRT KLACK I BAKGR. T. V.

barrskogskulle i norr full av block och bland dem vackra tallar och någon enstaka björk. Ingen utsikt från toppen, sjön blänker mellan stammarna, endast i en skidbacke åt norr ser man en bit av fjärden, men mer nerifrån blockstrandens nordvästra udde: Hellmansö, Gruvriset, Kopparhinken alltifrån Norslund till Hälsingstrand, Runnsågens näs — och i nordväst Falu stad med båda kyrktornen. Från Udden mitt emot (med dess fint belägna men tomma och ödsliga villa i härlig tall-

skog) har man delvis samma syn, men vidare: Hellmansö med gården, norra stranden med Hälsinggården närmare och större, Korsnäs fjärden med skogshöjder i bakgrunden.

Så glida vi in i Främbyfjärden med Främbyviken t. v. och i noret från Tisken till Runn — vända oss om nedanför Slussen och se bortom en närmare lövskogsudde Hjärt Klack och ana bortom den hela norra fjärden av den vackra skiftningsrika Runn, en sjö för sig, icke lik någon annan.

Vid Slussen låg förr på västra sidan en såg och en gammal rädfärgshytta — nu är vi framme vid gruvstaden och stiga i land för att beskåda den efter att ha strövat igenom socknen runtomkring.

Kurt Alinder foto.
BILD 305. »KOPPARBERGS SOCHNS SIGNET».
(KOPPARMÄRKET ÖVER ETT »KOPPARBERG»).

BILAGOR:

I regel utgöra bilagornas släktuppgifter tillägg till kapitlens och böra hopfogas med dessa. Bådadera äro hämtade och sammanställda ur skilda källor (med en del rättelser och nyfunna tillskott), huvudsakligen följande: Jacob Ingelssons Berättelse, Hammarströms Märkvärdigheter wid St. Kopparberget, Dipl. Dalekarlicum och dess Geneal. Tabeller, Anrep: Svenska Adelns Ättartaflor och Svenska Slägtboken, Wrangel och Bergström: Svenska Adelns Ättartaflor ifrån år 1857, Schlegel och Klingspor: Den — — ej — — introducerade Svenska Adelns Ättar-Taflor, Lewenhaupt: Sveriges Ridderskaps och Adels Kalender, (Örnberg:) Svensk Slägtkalender och Svenska Ättartal 1—14 (1885—1908), Leijonhufvud: Ny svensk släktbok, Elgenstierna: Svenska Släktkalendern (1918—30), Almquist: Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637—1857. Vartill komma manuskript: främst Helmer Lagergrens rika samlingar, vidare Oluf Skinnares släkttavla (med tillägg), J. H. Gahn: Historia om Gahnska Släktens Ursprung och Genealogiska Tabeller till upplysning om Densamma, Karl Trotzig och K. E. F. om släkten Lybecker och Laxbrosläkten Öhman m. fl.

BILAGA 1

Tabula Geographica

öfwer Kopparbergslaget sampt dess underliggiande Sochner, nembligen: Swelsjö, Sundborn, Wika, och Torsånger. Medh alla Siögar, Strömmar, Hyttor, Byiar och Gårdar. Affrijtat Anno 1640.

I Lantmäteristyrelsens Arkiv L 132:14. Nedra hälften är reproducerad i färg i *Svenska Lantmäteriet 1628—1928* med följande text: »Kartan är av särskilt intresse såsom en av de äldsta kända geografiska kartor, som tillkommit efter lantmäteriets inrättande. Den har ursprungligen tillhört Bergskollegium och är möjligen upprättad av lantmätaren Tomas Christiernsson Hedräus, som blev markscheider (gruvmätare) 1637.»

BILAGA 2

Hjälpskattelängden för Elfsborgs Lösen 1571

för Kopparbergs socken (med Falun, som ju då ännu ej var stad) har på grund av sättningskostnaderna ej här kunnat medtagas i den överskådliga tabellariska form som i Sundbornsboken (sid. 240). Den finns emellertid såväl i denna form som i ordagrann avskrift i Dala Fornsals arkiv. Denna märkliga ovärderliga bouppteckning för hela Sverige gjordes för att lösa in Elfsborgs fästning vid Göta älv, erövrad av danskarna 1563; enligt fredsfördraget i Stettin 1570 skulle Sverige inom 2½ år betala 150.000 riksdaler (600.000 i vår tids mynt, oavsett myntvärdets fall), och för att anskaffa denna stora summa åtog sig allmogen att utgöra en tiondedel av alla sina lösören i guld, silver, koppar, tenn, mässing, penningar, tackjärn, malm, kol och boskap¹⁾. Egendomligt är att i Dalarna inga hästar äro antecknade — troligen fingo de taxerade »frihet på sina hästar för vindekörningen» vid gruvorna samt för kol- och malmforor m. m. I längden för Kopparbergs socken saknas också oxar och 4 års ungnöt, vilka väl räknades till korna. Summan av socknens tionde var 3.355 mark 8 penninga (1 mark = 8 öre, 1 öre = 24 penningar) — socknen kom i detta avseende som n:o 5 i Dalarna, i fråga om antalet

¹⁾ Se J. Th. Westrins art. i Nord. Familjebok och framför allt Hans Forsell: Sverige 1571.

taxerade som n:o 6 (217 personer), bland dem åtskilliga förmögna, några bland de rikaste i hela landet såsom Anders Jonsson på Stenäset, Hans Nilsson på Fremmandsbacka och främst Knut Persson i Varggården, som egde »Reenst Gul 23 st., Ung. Gull 22 st., Sölff 279 lod, Penn:r 1500 mk, Messing 1 pd 15 skålp., Tenn 2 pd, Koppar 14½ pd, Kor 11 st., 3 års nöt 1 st., 1 års nöt 1 st., Getter 7 st., Får 2 st., Löper 3688 mk 4 öre, Tiend 368 mk 6 öre 19 pr». Samtliga socknens skattebetalare äro anförda här förut vid resp. byar eller gårdar, för en del med uppgift om de taxerade persedlarna, vilket även kommer att göras i nästa bok om Falun. — År 1612 intogo danskarna åter Elfsborg, och en ny lösen påbjöds, dock lindrigare.

BILAGA 3

Bergslags-Expeditionen

under intendenten dr Sigurd Erixons ledning, bekostad av St. Kopparbergs Bergslag (se Sundbornsboken sid. 239), gick år 1918 och 1919 igenom följ. gårdar i St. Kopparbergs socken: Hedlunds i Håltäkt, St. Efrikgården (2 st., Forsbäcks och Bergslagets), Österå, Stenbacken, Heden (3 st., Everströms, Hedenblads och torp), Backa, Berg, Nedra Gassarvet, Grycksbo herrgård, Bengtsarvet, Lundqvists i Bergsgården, Varbo, Bäckehagen, Järlinda (f. d. Källströms), Klockartäkt, Digertäkt, Övra Hälla, Sveden, Östborn, L. och St. Främsbacka, Hälsinggården, Haraldsbo, Övra Slätta, Lövberg, Övra och Nedra Varggården, Puttbo, Källslätten, St. Kårarvet, Bäckgården, Morbygden (f. d. Ströms), Korgsarvet, Harmsarvet, Korsgården (2 st., Nyqvists och Klingwalls), Pilbo och Samuelsdal.

BILAGA 4

till sid. 26.

I »Möbler och heminredning i svenska bygder»

av Sigurd Erixon beskrivas och avbildas jämte ett par inreden — salen i Efrikgården (Bergslagets) och sängalkoven på Backa (vid Heden) — en mängd möbler från Falustrakten, de flästa nu i Nordiska Muséet, skåp och kistor, bord och stolar m. m., men det torde vara lämpligast att vänta med dem, tills vi hinna till Dala Fornsal i Faluboken.

BILAGA 5

till sid. 40 och 138.

Carl Magnus Litström

(son till Magnus L., f. 1736 i Lith i Jämtland, handelsman i Falun 1773, † 1791) övertog faderns affär och blev en storgrossör, som kanske går igen i Sigurd Dahlbäcks »Åbergsson», om ock ej ensam (se sid. 261). Största varuomsättningen i hela orten gick genom hans händer, likasom ock länets nästan hela penningarörelse, skriver rådm. M. W. Collén i sina »Faluminnen». Han var den förste, som införde kreditsystemet och så fick kunder i alla socknar, sträng mot gäldenärerna och orsak till många utmätningsauktioner, måhända mäst i Gagnef — en bonde där skall ha sagt: »Nu är det stor bänflighet i Gagnef. Släppa vi ut gettan, så taga gråfotan (vargarna) dem, och hålla vi dem hemma, så tagas de från oss för Litströms räkning.» Men han var dock högt skattad, särskilt av många bergsmän, som till honom fördelaktigare sålde sin koppar än till andra förläggare. Utrustad med för sitt yrke ovanliga kunskapsmått, med stor människokänedom samt större lefnadsvett, lade han i dagen det största affärssnille, som någonsin härstädes sig uppenbarat. Väl hade han icke om sig den bästa mening i somliga frågor, men ordhållen och punktlig i affärer var han alltid. I hans hus lefdes utmärkt godt, han var en glad sällskapsmenniska och en allt för god värd — icke sällan räckte frukostarna hos honom för kommande och gående gäster till sent inpå aftonstunderna, välfägnaden och trugsmålet på starka drycker öfverflödade till den grad, att mången gäst och enkannerligen värden själf ofta behöfde hjälp att komma ifrån sin plats vid middags-

Utom Övra Heden (sedan Everströms) tycks han ha egt gård i Främsbacka — där gifte sig nämligen 1822 hans dotter Carolina (1801—32) med kapten Fredric Wilhelm von Ehrenheim till Malingsbo (1793—1857). Bokstäverna på St. Främsbackas vindflöjel C M L (se sid. 134) voro hans sons initialer (han hette som fadern) — han föddes i Falun 1799, blev egare till Främsbacka 1834 (flöjelns årtal) och dog där 1842; g. m. Leontine Janse av den kända Norrbärkesläkten (f. 1812).

till sid. 59.

I min Sundbornsbok sid. 47 citeras på tal om sockennamnet prof. Adolf Noreen (Spridda studier 4:de saml. sid. 65), enligt vilken ordet *bor* »hör till bära i dess gamla alternativa betydelse 'lyfta'», och betyder mark mellan vatten, där man bar båtar över. Sista satsen finns emellertid icke hos Noreen, för vilken denna tanke var främmande, då han endast sammanställde bära och lyfta med upphöjning, höjd — ej håller hos Herman Geijer, som i Svenska Landsmål 1912 (h. 5, sid. 115 o. följ.) »givit en grundläggande och ingående undersökning av *born* i uppsvenska namn» — utan först hos Bengt Hesselman i hans snillrika utredning »Långheden och Hälsingskogen» (i Namn och Bygd 1930 h. 1, sid. 29—36). Ordet *bor* träffas första gången i ett dombrev på latin av 1336 under formen *in bori* (dat.), syftande på den bekanta *Borns hyttegård* vid Stora Kopparberget, tidtals säte för fogden över »Borns hyttegårds län»; det betyder jordrygg eller ås, särskilt »sådan som sträcker sig mellan tvänne sjöar eller sankta marker och som användes till färdled». I Falutrakten användes ordet om »korta landsträckor mellan sjöar, där den ena genom en å faller ut i den andra, alltså om ett stycke jämn mark eller t. o. m. om en dal, som förbinder tvänne sjöar. »Man talar om Bergsgårds-börn mellan Grycken och Varpan, Grycksbo-börn mellan Tansen och Grycken o. s. v. [Borns hyttegård låg ju också mellan två sjöar, Varpan och Tisken]. Man säger: »nog går det att köra över isarne, bara det inte blir för klen före på bôrane» o. dyl. Detta enligt Geijer — Hesselman fortsätter: »Det karaktäristiska för alla *bor*-namnen är, att de sammanhånga med färdleder. Born-namn förekomma icke som namn på åsryggar eller dylikt utan samband med sjöar eller vattendrag eller i varje fall utanför färdlederna.» Och vidare: »Grundbetydelsen i namnen kan icke ha varit 'upphöjning'. Den enda betydelse, som på ett naturligt sätt förenar alla de olika förekomsterna, är 'bärning', 'bärningsställe', stycke väg där man måste bära (möjligen också 'lyfta'), d. v. s. bära båtarna eller vid vinterfärder lassen eller varorna eller kanske släddonen själva (skidorna, snöskorna).»

till Grycksbo.

Fredric Munktell (sid. 61), förut Konststats-Inspektor vid St. Kopparberget 1737 (efter sin hustrus morfar Eric Sohlberg, se sid. 110), var Falu Bergslags och stads riksdagsfullmäktig 1747, 52 och 60 och blev slutligen Kommissarie i Rikets Ständers Banko- och Revisions-Kontor i Falun, † 1763; g. 1:o m. Emerentia Barbara Geisler († 1739, dotter av Öfver-markscheidern och skalden Johan Tobias G. och Emerentia Sohlberg), 2:o m. sin syssling Magdalena Bark; barn i 1:a giftet Brita Margareta, f. 1738 på Puttbo (g.

m. kramhandl. i Falun, sedan gästgiv. i Lerdal i Rättvik Anders Théel), och Johan Eric, geschworne vid Falu gruva, g. m. (sin farbror Andreas svägerska) Magdalena Nordman, prostdotter från Leksand, och avliden 1773 på sin gård Kongsarvet eller Ericsberg vid Falun, där alla barnen föddes, bland dem Ulrica Maria, g. m. prosten Olof Arborelius i Mora, Catharina Elisabeth, g. m. föreståndaren för Älvdalens Porfyrverk, sedan överdir. i Avesta Eric Hagström (se min Älvdalsbok sid. 77) samt ende sonen Johan Fredric Muncktell, prost i Ihrsta och utgivare av Westerås Stifts Herdaminne — hans son var den framstående uppfinnaren och anläggaren av Eskilstuna Mekan. Verkstad 1833 Johan Theofron Munktell. —

Bergsrådet Johan Jacob Munktells och Eva Gahns barn voro: 1. Eva Adriana, 1803—53, g. 1823 m. protokollsekr., sedermera brukspatr. Arfwed Arfwedson, 1784—1865 (farfars bror till bruksp. Gerhard A. på Ulfshyttan) — deras dotter Charlotta Lovisa blev g. m. bergmäst. i Falun Carl Fredric Nordensson, f. 1817. — 2. Johan Henric på Grycksbo, se sid. 62 och här nedan. — 3. Gustafva Elisabeth Ulrica, g. 1823 (samma dag som systemen Eva) m. bruksp. och riksdagsm. Thore Petré på Hofors, 1793—1853. — 4. Henrica Charlotta, g. m. brukspatr. Aug. Åkerman, se sid. 182. — 5. Augusta Margaretha, g. m. William Amatus Nisser, se sid. 65. — 6. Rosa Maria Josepha (enl. Gahnska släkttab. Josephina), g. 1850 m. Petrus Botell (eller Per Bothell), 1823—53, skollärare 1845 i Grycksbo, sedan enl. Släkttab. i Garpenberg, enl. Svenska Släktboken död på egendomen Sanne i Hackås, Jämtland, som han efter sitt gifte egde och bebodde. —

Brukspatron Johan Henric Munktell och Augusta Eggertz hade 8 barn, 6 döttrar (av vilka de äldre »fått sin undervisning i M:lle Adelaide Lindfors berömda pension i Falun») och 2 söner, Henrik och August (»baronerna Smällkork» kallades de i Uppsala, där de sägas understundom ha börjat frukosten med champagne). Henrik vart som vi sett faderns efterträdare, August blev läkare, flyttade ut till Buenos Aires 1870 och dog där 1891, i 3 äktenskap far till 5 döttrar, två av dem musiklärarinnor. — De 6 Grycksbosystrarna voro: 1. Eva, g. 1860 m. bruksläkaren på Uddeholm Gösta Olander, tidigt änka, köpte 1890 av sina medarvingar Bengtsarvet, nu tillhörigt hennes ogifta döttrar Maria och Valborg Olander; 2. Henrika, g. 1860 m. sin fars kusin bruksp. Wolter Clason på Hult (se sid. 35 — son till Isac Gustaf C. på Furudal och Henrica Gahn) — bodde som änka ofta på Alvik med sina döttrar, av vilka Anna 1888 äktade Bergslagets revisor Emil Brandberg (se Bil. 19); 3. Clara, g. 1870 m. ing. Armand Gerard i Paris, där hon idkade sångstudier; 4. Amalia, g. 1865 m. major August Hjelmstierna, adjutant hos prins Oscar (II), som under vigseln föreställde hans far — »om fru Munktells ståtliga uppträdande, då hon senare på aftonen föreslog prinsens skål, berätta brev från bröllopgäster — man var på den tiden inte van vid att kvinnor höllo tal»¹⁾; 5. Emma, den kända målarinnan, g. 1870 m. löjtn. frih. Axel Sparre, båda August Malmströms lärjungar — »efter vigsel i Christine kyrka och middag i Bergslagssalongen i Falun fortsattes bröllopfesterna på Grycksbo» — hon byggde sedan 1897 villa Solgården i Sjurberg i Rättvik; 6. Helena, f. 1852, † ogift 1919, den frejdade tonsättarinnan, som ärft sin fars musikbegåvning och efterlämnat vackra tonskapelser såsom »Sof! Sof!» till hennes egna ord, enaktsoperan »I Firenze» med text av Daniel Fallström, Karlfeldts »Majnattsröster» — sång med orkester —, »Jul» med text av systemen Emma Sparre, orkesterkompositionerna »Dalsvit» och »Valborgsmässeld» m. fl., åtskilliga även uppförda utomlands. Också hon hade en villa i Sjurberg, Furuhej, byggd 1901, och hon var »en förnämlig och själfull kvinna, sällsynt god och ädel», med »äkta Munktellskt utseende: avlång ansiktsform, böjd näsa, mörkt rikt hår, vackra gråblåa ögon».

*

En gammal kärngubbe från Grycksbo Karl Källström är värd att omtalas, 90 år i febr. 1933, född i Alvik, där fadern var smed — först hyttarbetare i Bergsgården, sen rallare vid Norra stambanan, där han fick högra underarmen bortsprängd, sen trots lytet duktig nyodlare i Bjurs, därpå i många år gårdskarll hos Fahlviks i Varbo, nu bofast i en liten stuga vid Studsarvet tillsammans med en 88-årig syster — de ha hållit ihop i över 60 år. Pigg och minnesgod alltjämt, läser han sin tidning utan glasögon och sörjer för nödvändiga utesysslor och har mycket att berätta, bl. a. om då varg och

¹⁾ Citaten efter Valborg Olander.

björn strök omkring knutarna uppe vid Studsarvet, han har en gammal mynningsladdare kvar som ett minne från den tiden¹⁾ — samt om Bergsgården, där han arbetade just i den hytta, som Bergslaget alldeles nyligen låtit gräva fram.

BILAGA 8

Släkten Ihrman

härstammar från klockaren Anders Christian Johansson i Ihrsta, † på 1690-talet — släktnamnet antogs av hans änka och söner, bland dem Christian, kollega i Köping (f. 1659, † 1704). Hans son Johan († 1778, prost i Svärdsjö, se Svärdsjöboken sid. 87) hade 9 barn, av dem blev Catharina (1728—1811) g. m. bergsrådm. och bergslagsinsp. Henric Titze (1720—71), Elisabet (1738—1805) m. kommin. i Säter och sedan Svärdsjö Lars Lidman, Christian (1733—1810) blev kyrkoherde i Hed, Anders patron på Korsgården (se sid. 228²⁾) och Johan på Bergsgården, f. 1731, † där 1795, bergsrådman, g. 1762 m. Helena Anderström († 1818), med vilken han hade 21 barn, bland dem: 1. Helena Catharina (1763—1820), g. m. tullinspektoren och kämnarsnotarien i Falun Olof Falsten — deras dotter Catharina Helena christnades den 30 Martii 1782 och hade till faddrar: Rådmannen Herr N. Linde och Mormoders-Mormoder Herr Rådman Daniel Ströms Änkefru Helena Brander, Morfadern Herr Rådman Johan Ihrman och Mormors-Moder Fru Gunborg Anderström, Handelsmannen Herr Anders Ihrman och Mormorder Fru Helena Anderström, Farfadren Alderman Herr O. Fahlsten och Farmoder Hustru Catharina Fahlberg, Morbrodern Bergsman Herr Anders Ihrman och Fastren Jungfru Agneta Fahlsten. Sannerligen en ståtlig skara gudfäder och gudmödrar! Om det gästfria, glada och fina Ihrmanska rådmanshemmet och särskilt dess av alla älskade och ärade värdinna fru Helena berättar rådm. M. W. Collén vackert i sina Falu-minnen. — 2. Barbro Elisabeth (1771—1829), g. m. handl. och rådm. i Falun Johan Daniel Lindh († 1809). 3. Brita Sofia (1774—1847), g. m. Pehr Moræus på Sveden (se sid. 112). 4. Ulrika Fredrika (1781—1808), g. 1799 m. sin systers svåger Anders Moræus på Lindsberg (se sid. 51). 5. Sara Christina, g. m. Axel Magnus Fahlström (se här nedan). 6. Anna Gustafva (1786—1870), g. m. Olof Everström på Heden (se sid. 40). 7. Johan Gustaf (1779—1862), bergsrådman, bosatt i Bergsgården, men också (enl. Leijonhufvud Ny Svensk Släktbok) egare till »Varbo och Stadgården [?], gård i Falun och andel i kopparhytta», hade med sin hustru Hedvig Catharina Brandberg (se Bil. 19) bl. a. dottern Eva Josefina (1823—91), g. 1841 m. sin kusin Johan Olof Everström på Heden, samt sönerna Anders Gustaf, Johan Fredrik (1816—1901, prov.-läkare i Eskilstuna) och Teodor (1818—97, gruvegare och tidningsman i Nya Dagl. Alleh.). Anders Gustaf (1813—1892), landskamrerare i Falun, g. 1843 m. sin kusin Helena Carolina Ihrman, blev far till Ottilia Augusta (1844—96, g. 1877 m. kassör Carl Petter Bergsten på Bäckeby) och Carl Gustaf Oskar (1850—1921), v. häradshövding, auditör vid Dalreg., rådman i Falun, stor samlare av Dalarnas topographica, g. 1887 m. Fanny Brigitta Lagervall — sonen Bertil, f. 1891, är e. o. hovrättsnotarie och advokat i residensstaden. — 8. Carl Henrik, bergsman i Bergsgården (1787—1832, student 1804), g. 1814 m. Sara Elisabeth Avelin från Smedjebacken (1792—1870), hade dottern Helena Carolina (1815—1901, g. m. sin kusin Anders Gustaf här ovan) och sonen Carl Thure (1819—88), häradsskrivare, g. 1856 m. Emelie Gustafva Asplind — deras dotter Ida Elisabeth Carolina, f. 1864, blev g. 1:o 1886 m. red. fil. dr Pehr Wilhelm Kôersner (1860—1900, se Bil. 13), 2:o 1903 m. red. Andreas Hasselgren (1857—1921).

Sara Christina Ihrman (1782—1871) överlevde länge sin make possessionaten och bergsrådmannen *Axel Magnus Fahlström* (1775—1822), som först egde Hästberg och sedan Bäckeby. Deras döttrar äro förut nämnda, Gunborg Matilda, g. m. kapten Carl Reinhold Hedenblad på Hinsnoret (sid. 42), och Helena Aurora, f. 1807, g. m. prosten

¹⁾ Ol.: 90-årig odlare i Grycksbo, i F. K. 18.2.33.

²⁾ Han hade jämte Christina Elisabeth (sid. 229) döttrarna Helena Catharina, g. 1790 m. handl. och gruvbokhåll. i Falun Joh. Dan. Olivenbaum, † 1809, och Maria Gustafva, g. 1797 m. häradsskriv. Carl Jäderberg, † 1798 (deras dotter Rebecka Carolina äktade styresmannen för Storskiftesverket Karl Zetterqvist, † 1868 i Falun, se Bil. 19).

Carl Magnus Leksell i Norberg (sid. 17) — han härstammade från Oluf Skinnare i Gall-sjön, och så gjorde även hon: hennes farfar geschwornern Magnus Fahlström, som jämte sina bröder antog släktnamnet (f. 1740, g. m. Christina de Brenner), var nämligen son till handlanden och rådmannen Anders Jansson på Finnbo (g. m. Christina Månsdotter från Hälsingborn, av Lönnemossasläkten — se sid. 42, 105 och 106), och hans far Jan Andersson i Östanfors († 1757) var sonson till Oluf Skinnare.

*

Tillägg till Bergsgården sid. 82—83: Änkefru Sofia Lundkvist tilldelades 1933 Dalarnas Fornminnes och Hembygds-Förbunds släktgårdsdiplom för Guldsmedsgården, som gått i arv inom samma släkt sedan 1640.

BILAGA 9

till sid. 96.

Medlemmar av ätten de Laval i Falutrakten.

Georg Oscar de L., f. 1812 i Karlskoga, † 1868 i Falun, egde Hästberg, löjtnant, komm. lantm., t. f. styresman för Storskiftesverket i Dalarna, v. ordf. i Falu stadsfullm., upphovsman till Korsnäs Sågverksbolag och flottningsbolagen — »ett känt affärssnille, som framkastade och genomdref den då djerfva tanken att med ångbåtar bogsera timret inom länsar öfver Siljan», (kapten Ernst Bosæus i företalet till sista upplagan av »Tafvelgalleri från stugor i Dalom» 1905); g. 1843 i Säter m. Augusta Jacobina Lewin, f. där 1817, † 1889 i Falun (dotter av överfältläk. Benkt Fabian L. och Magdalena Jacobina Netzel); en son och 4 döttrar, födda på Näsbo vid Säter, bland dem Gina de L. i Rottneby, Ellen g. m. Ernst Nisser på Lövåsen och sedan Rottneby, Anna g. m. kronofogden i Falu fögderi bankdirektören Anders Gunnar Esseen, f. 1839 på Stensbo i Äppelbo, † 1911. — G. O. de Lavals bror Palne Eric var kronolänsman i Bjurs, † där 1875, en annan bror Bleckert Wilhelm August var löjtn. vid Skaraborgs regemente, hans dotter Märta Ottiliana Charlotta Augusta blev 1861 g. m. handl., sedan bankdir. Oskar Karlsson i Falun.

Palne Patrik Johan de L. (dubbelkusin med Georg Oscar, deras fäder voro bröder och g. m. två systrar Robsahm), f. 1804 i Räfsjö, Östergötland, landssekr. i Kopparbergs län, led. av Riksdagens Första Kammare 1867—70, † 1883 i Falun, egde Hästberg; g. 1840 m. Sara Märta Christina Wigander, f. 1816 i Falun, † där 1896 (dotter av postinspektoren Joh. Erik W. och Christina Margareta Kjellin; en son och 2 döttrar: Christina Lovisa, † 1884, g. 1867 m. lantränmäst. i Kopparbergs län Gustaf Kjellin (deras dotter Ruth Ingegärd Marianne, † 1931, blev 1891 g. m. komm. lantm. Bror Kristian Mogensen i Falun och mor till bl. a. ing. Ove och arkit. Mogens M.), Märta, † 1919, g. 1869 m. dir. vid Falu Kopparverk Baltzar Vult von Steyern.

Patrik Jaques Ludvig de L. (bror till landssekr.), † 1881 i Falun, förste lantmät., kapten vid Dalregem., g. 1841 på Storgården i Aspeboda m. Johanna Elisabet Martin, † 1889 i Stockholm (av vallonsläkt, syster till storskifteslantmät. och löjtn. Fredrik Roland M., bosatt i Falun, † 1850, g. m. Marie Clementine Forsbeck, och dotter av major Karl Roland M. och Johanna Gustafva Robsahm, syster till de två ovannämnda syst-rarna); kaptenens son var den kände uppfinnaren fil. dr Carl Gustaf Patrik de Laval, f. 1845, † 1913, ing. vid byggandet av Falu svavelsyrefabrik och kopparextraktionsverk 1872—74, anlade glasbruk i Falun samtidigt, ing. vid Klosters krutbruk 1876—77, grundare av A. B. Separator, glödlampfabriken Svea, Bångbro rörverk m. m.; g. 1895 m. Isabel Amalia Grundal, f. 1874, ende sonen är jurist.

BILAGA 10

till sid. 108 ff.

Svedbergs och Moræus' på Sveden.

Daniel Isacssons barn: I. Petter, f. 1644 (enl. Munckells Herdaminne i ett Daniel Isacssons föregående gifte, vilket torde vara fel), † 1692 på Bernshammar i Västmanland, som han egde jämte Norra Gisslarbo och Jönsarbo Bruk; bergmästare i Öster och Väster Bergslagen 1675, assessor i Bergs-Collegium 1691, adlad Schönström 1683; g.

1:o m. Anna Margareta Behm (syster till Jesper Svedbergs första hustru, se sid. 238), 2:o m. hennes kusin Anna Maria Reenstierna (dotter av Manufaktur-Kommisarien Abraham Momma, adlad Reenstierna); 4 barn i första, 3 i andra giftet — äldste sonen överstelöjtnant Peter S. var »En Karolin», som Karl Hult berättar om i Julbok för Västerås stift 1907 (där han också skriver om Sveden); en annan son Albrecht blev också överstelöjtnant, † 1740 — hans dotter Elisabeth Maria äktade 1748 biskopen i Västerås Lars Benzelstierna och hans sonson ryttmästaren Pehr Albrecht Georg slöt ätten på svärdssidan, † ogift 1848; en tredje son Abraham Daniel, † 1759 barnlös, var kammarherre, g. 1750 m. Hedvig Sophia Arosell, adlad Adlerheim, † 1780 — hennes syster var g. m. fältmarskalken greve Augustin Ehrensvärd, de voro döttrar av vice lagman Carl Arosell och Urban Hjärnes dotter Sophia Christina, lagmannens mor Catharina Behm var syster till Petter Schönströms och Jesper Svedbergs första fruar; av Petter Schönströms döttrar blev Anna Catharina år 1697 vid 14 års ålder g. m. professor Olof Rudbeck (son till Atlanticans författare), Magdalena med General-Quartermästare-Lieutnanten Lars Spole, adlad Rosenberg, † barnlös 1722 (hans brorson löjtnant Anders R. egde Kloster med krutbruk i Husby och Fridshammar i Orsa) — samt Sara Helena 1720 med major Johan Löth-Örnsköld.

II. Daniel Svedberg, bergsman på Hälsingborn, geschworner vid Falu gruva, sedan bergmästare vid Nya Kopparberget och † där 1733 på sin egendom Ljusnarsbergsgård, g. m. Catharina Arhusia, prostdotter från Falun och syster till Jesper Svedbergs tredje fru; sonen Johan blev kyrkoherde i Norberg († 1762) och g. m. Helena Beata Barchæus, dotter till företrädaren Andreas B. och Sophia Paqualin, se Sundbornsbokens släkttavla 13 och här i denna bok Bil. 18; Daniels son Daniel Gustaf tituleras »Conducteur och Brukspatron».

III. Johan Svedberg (se sid. 110), † 1697, hade söner Johan och Petter, den förre (1691—1763) var magistratsekr. och g. m. Anna Maria Skytte (1691—1760), deras dotter Anna Christina (1723—99) äktade sin syssling bergsfiskalen och kamreraren Johan Moræus, Sara Lisas bror; Petter blev stadsfiskal 1714, notarie vid Bergsrätten 1722, vågbokhållare 1737 och dog 1747, g. 1:o m. Margareta Udling, 2:o m. Catharina Jönsdotter (1706—96, dotter av Jöns Israelsson i Gruvriset, som var sonsons sonson till Christopher Olsson Swinhufwud på Rottneby, och omgift 1749 med bergsman Johan Falk — deras son Johan Torsten F., 1749—1830, bergsman och vågbokhållare, g. m. Christina Fahlstedt (1750—1832) hade en son med faderns namn och yrke († 1825) och en dotter Cajsa, g. m. geschworner Anders Everström d. y. på Efrikgården (se sid. 29).

IV. Jesper Svedberg fick sitt förnamn efter landshövding Jesper Krusbjörn, som var vittne vid hans dop; hade i Falu Trivialskola en usel lärare, kallad Öl-Per, »grym och bister» och sällan nykter (Petrus Erics Cuprimontanus, † 1675, son av kyrkoh. Eric Kumbæus i Swedwi); kom 13 år gammal till Uppsala och sen till Lund, där han i 5 år bodde hos prof. Petrus Holm, g. m. hans »syskonbarn» Barbara Hedræa, blev prof. i Uppsala 1692 och domprost, biskop i Skara 1702, † 1735; g. 1:o 1683 m. sin bror Petter Schönströms svägerska Sara Behm (1666—96, se sid. 238), 2:o 1697 m. Sara Bergia, dotter av prosten Andreas Bergius i Norrbärke — om domprostens dråpliga frieri till henne berättar Tottie i sin Svedbergsbiografi II sid. 271; hon hade förut haft två äkta män, handl. Michael Hising i Köping och häradshövd. Eric Norlind (se Bil. 15) — hon avled 3 mars 1920, och redan juldagen s. å. tog sig biskopen sin tredje hustru, Christina Arhusia (f. 1661), syster till hans bror Daniels fru och förut g. 1:o m. handelsman Jöns Strömberg i Falun, 2:o 1699 m. vågbokhållaren Anton Swab (1654—1712) i hans andra äktenskap — hans första fru var Sara Bergias syster Helena (1662—98) — varken män eller kvinnor hade någon lust för celibat på den tiden, de flästa voro gifta minst två eller tre gånger! Anton Swabs epitafium i Christine kyrka bär hans och båda fruarnas porträttmedaljonger — om honom och hans berömda söner närmare i nästa bok om Falu stad och gruva. — Jesper Svedberg hade 9 barn med Sara Behm, bland dem söner Emanuel, Elieser och Jesper Swedenborg — nu levande medlemmar av ätten härstamma från den sistnämnde, f. 1694, skollärare i Nya Sverige i Amerika 1714—24, löjtnant, lantbrukare i Västergötland; bland biskop Jespers döttrar blev Anna 1703 g. m. sedermera ärkebisk. Erik Benzeliuss d. y. (vars barn 1751 adlades Benzelstjerna, en son Eric blev bergsfogde 1731 och geschworner 1738 vid St. Kopparberget), Hedvig 1714 m. bergmästaren i Öster och

Väster Bergslagen Lars Benzel (1680—1755, bror till ärkebiskopen här ovan), jämte 3 bröder adlad Benzelstjerna 1719, bergsråd 1744, landshövdingens titel 1747; åtminstone hans äldre barn föddes på Starbo, bland dem biskopen Lars B. i Västerås 1719, g. m. Elisabeth Maria Schönström (se ovan).

V. Isak, se sid. 109.

VI. Barbro, g. m. kronofogden och befallningsmannen i Sätters län Johan Pehrson Moræus, † 1678, son till »Mäster Pehr», kyrkoherden i Falun Magister Petrus Jonæ Helsingius (1592—1663), förut i Mora, varav barnen antogo namnet Moræus, bland dem Jonas (se sid. 234, Dikarbacken), Maria, g. m. Härads-Domaren Magnus Persson på Krokfors, vars barn kallade sig Montin (se Sundbornsboken sid. 119 och släkttavla 12), samt Henric, (1630—91), domprost i Västerås och g. m. biskop Johannes Rudbeckii dotter Cecilia, men skild från henne för hennes otrohets skull — »hade likväl med henne en dotter Catharina, som brådde på Modern (g. m. en Gullsten)» — och omgift med Margaretha Schottenia, prostdotter från Rättvik, som skänkte honom 9 barn.

De köpebrev, enligt vilka Barbro Svedbergs och Johan Pehrsson Moræi son doktorn och assessorn Johan M. (Linnés svärfar) blev herre till Sveden, finnas besvarade i original¹⁾, det första daterat Starbo 1716: då köpte han fru Elisabeth Brincks och hennes avlidne mans herr Eliezer Swedbergs andelar i Sweden, Främsbacka, Rijsholen, Helsingeborn och Storsteen, som Jesper Swedberg genom transport samma år uppdragit åt henne, sedan han blivit egare därtill dels genom arv och köp, dels genom inlösen från kronan, samt Petter Schönströms barns i första giftet andelar i bemälte egendom, som biskopen också blivit egare till och överlätit på sin sonhustru fru Brinck — den store psalmdiktaren tycks även ha haft sinne för världsliga angelägenheter. Enligt det andra köpebrevet, daterat Jönsarbo 1721, övertog dr Johan Moræus Petter Schönströms barns av senare kullen andelar i Sweden och Rijsholen. — Av doktors söner utgav endera Johan eller Pehr (se sid. 112) en »Samling Af Äldre och Nyare Rön uti Land-Hushållningen» med teckningar, tr. uti Weldiska Tryckeriet i Stockholm 1758 — den mångkunnige författarens namn saknas, men han talar i noterna sid. 172—173 om »min Saliga Fader Assessor Johan Moræus» och »min Swåger Professor Linnæus, som nyligen besökte oss». — Pehr Moræi änka Anna Christina Körsner (se Bil. 13) flyttade från Sveden vid hans bortgång 1793. Hennes syster Helena hade med sin make häradshövding Eric Brandberg (se Bil. 19) dottern Hedvig Sofia, g. m. sin kusin Johan Abraham Brandberg, borgmästare i Hedemora — i Leijonhufvuds Ny svensk Släktbok står att han »egde Sveden», varmed väl endast kan menas att hans hustru ärft någon mindre del av egendomen.

BILAGA 11

till sid. 110.

Linnés kamrater på Dalaresan

voro: Reinhold Näsman, Geographus och Pastor (1711—66, förf. till den första avhandlingen om Dalmålet, se Älvdalsboken sid. 57, slutligen prost i Kolbäck, son till kyrkoherden Eric N. i Älvdalen, vars farbröder rådmännen Johan och Lars i Falun återfinnas här i denna bok sid 128); Ingel Fahlstedt, Mineralogus och Stallmäster (slutligen kronobefallningsman i Sätters fögderi): Claud. (Claes) Sohlberg, Botanicus och Qvartermäster (se Bil. 18); Erik Emporelius, Zoologus och Jägmäster (sedan Lieutenant Emporell, prästson från Mora); Petr. Hedenblad, Adjutant och Domesticus (skulle iakttaga allt, som hörde till allmogens seder och bruk, (se sid. 42); Benjamin Sandel(s), Oeconomus och Räntmäster (sedan auditör vid Dalreg., egare till Furudal och anläggare av Sandelsfors eller Tenninge masugn, se Oreboken sid. 75 och 135) — alla Dalkarlar (Sandel står visserligen som American, fadern var en tid präst i Virginien, men blev sedan prost i Hedemora) — samt Carl Clewberg, Helsing., Physicus och Secretarius. —

En kännare och beundrare av Linné, trädgårdsmäst. E. J., Lindberg i Falun, fick 1904 vid ett besök i bröllopssalen på Sveden tanken på ett årligt firande av Linnéminnet, men först 1915 framlade han sitt förslag om »En allmän svensk naturstudie- och plan-

¹⁾ Bland Svedens gårdshandlingar i Nordiska Museet, avskr. av Helmer Lagergren.

teringsdag på Blomsterkungens födelsedag» för disp. E. J. Ljungberg, som blev varmt intresserad och hänvisade till Dalarnas Trädgårdsodlareförbund, vid vars årsmöte s. å. förslagställaren höll föredrag om planen (tr. hos Hasselkvist & C:o i Borlänge s. å., illustr.). Förbundet sände rundskrivelser till alla Dalarnas skolråd m. fl. och utgav på sitt förlag 1917 en broschyr »Linnédagen» med uttalanden av en rad kända personer, en uppsats med samma namn stod i tidskriften »Trädgårdens» specialnummer »Carl von Linné Den 23 maj 1917», och samma dag hölls en större Linné-minnesfest i Falu stadspark, varjämte Trädgårdsodlareförbundet med landshövdingen i spetsen för en skara inbjudna planterade en Ornäsbjörk på samma plats, där det gamla moderträdet stått — alltsammans E. J. Lindbergs verk.

BILAGA 12

till sid. 112.

Johan Jesper Moræus,

bergsman, f. 1763, var en from, men lefnadsglad man, och fast vida äldre var han ofta tillsammans med Helsenerne, utan att derföre deltaga i deras våldsamheter. — Då konung Gustaf IV Adolfs svägerska, en Princessa af Baden, efter ett besök i Stockholm vände åter till Tyskland, skedde hemresan landvägen ned till Skåne. Jesper, som för tillfället var i Stockholm, och såg Princessan, blef betagen af hennes skönhet; och för att i någon ringaste mån få njuta, fast ej af hennes sällskap, åtminstone af hennes åsyn, beslöt, kosta hvad det ville, att följa med tåget, endast för att under de korta uppehållen vid hästombytena för Princessan och hennes svit få se någon skymt af sin tillbedda. Också följde Jesper troget med hela vägen, ända ned till Malmö eller Helsingborg, der Princessan skulle stiga ombord. Resan för Jesper, som för det mästa måste ske med för tillfället accorderade hästar, lærer stigit till högst betydligt.

Liksom mången annan tok, och utan att det aldri ringaste förstå i sak, vurmade också Jesper Moræus en tid på grufvor; och efter egen utsago bearbetade han samtidigt 36 stycken dels koppar dels jernmalms anledningar, bland hvilka han sjelf ansåg Rommarbacken i Sundborn för en af de bästa. Några grufskojare hade samtidigt upptagit en kopparmalmsskärpning åt Aspeboda trackten [med blyerts: i Wargberget], dit de inbjödo Jesper att fara och se på. Desse hade emedlertid förskaffat sig ett lass vacker kopparmalm, som på förhand var nedskickadt i grufvan. Jesper kom enligt aftal riktigt till stället, men helt naturligt skulle han först besöka grufstugan, der det söps om med honom grundeligen. Efter en stund kom bud inn till herrarne, att just nu uppkördes en tunna vacker malm. Jesper skyndade ut, såg den vackra malmen, som stjelptes ur tunnan och bortkördes i en skottkärre, hvarpå herrarne åter begåfvo sig in i stugan och fortsatte med drickandet; under tiden nedskickades samma malmtunna ånyo i grufvan, och nytt bud inkom, det ytterligare en tunna lika vacker malm var uppforslad, etc. I huru många acter komedien uppfördes kan jag ej påminna mig; endast upplösningen, som blef: att Jesper betalade grufvan med en fjerdepart.

På ålderdomen kom Jesper i mindre goda omständigheter och tillbringade sin mästa tid hos J. M. Hellsen på Korsnäs. — Någon af hans bekanta sade en gång: »farbror har gjort af med bra mycket pengar i sin dar». »Ja det har jag», svarade denne, »men så roligt, som jag haft i mina dagar, kan ni aldrig få.» Hans valspråk var — Hva ha vi för vi lefver. — Jesper Moræus dog på Sveden 18^{25/10} 29». (Med sin hustru Elisabeth Catharina Brunnmark, † redan 1792, hade han endast en ogift dotter.)

Ur Albr. Steffenburgs otryckta anteckningar i Dala Fornsals arkiv.

BILAGA 13

till sid. 119 ff.

*Östborn.**Harald Olufsson*

gav namn åt Haraldstorp och Haraldsgruvan i Ljusnarsberg, fick 1647 Salbo hemman därstädes av drottning Christina såsom evärdeligt bergsfrälse och inköpte 1649 Stora Gården vid Nya Kopparberget med jord, hytta, rosthuss m. m., sedan i långa tider berg-

mästarboställe, alltjämt en av Västmanlands bergslags ståtligaste gamla gårdar. Fader Harald var en verksam och mångbetrodd man, ej blott bergmästare utan 1638 även befallningsman vid Nya Kopparberget — Bergskollegiet tycks t. o. m. ha undrat över, hur många befattningar han egentligen har, ty i en skrivelse till Carl Bonde 1643 heter det, att det faller litet misstänkligt, att Harald, som är kallad att vara bergmästare för att låta sig vårda om Cronans bästa, samtidigt också är bergsman, vägare och gårmakare. Han skulle dessutom kunna kallas landstormsbefälhavare, ty 1645 tågade han ut i spetsen för 300 finnar, de flästa från Ljusnarsberg, för att häjda den norske ståthållaren Hannibal Sehesteds plundringståg i Värmland¹⁾.

Huvudparten av de *svenska* nybyggarna i Ljusnarsberg kom från Gamla Kopparberget, skriver Hult (i Ljusnarsbergs Krönika) och menar att om dem »påminna en hel del namn, som öfverflyttats hit från hembygden, såsom Grufrisets, Uddnäs, Bergsgården, Brusala, Born, Heden, Jämtbo, Stensarf och Hyttnäs». Men alla dessa behöva väl ej vara lånade från Falutrakten. Om dennas ortnamn erinrar däremot Drängsarvet, odlat och uppbyggt av Harald Olufssons dräng och följeslage, sedermera kyrkvärden Mats Johansson, f. i Falun 1607, † 1696. Haralds två bröder flyttade också från Gamla till Nya Kopparberget, Johan på Uddnäs (förut inspektör vid Avesta, † 1650 — hans svärfar Gabriel Ericsson från Falun blev även Ljusnarsbergare, begravd i kyrkan där 1646) och bergsfogden Zakarias Olsson, som byggde Ljusnarsbergsgård, sedan bebodd av bergmästaren Otto Lybecker (Hans Philip d. ä:s son) och efter honom av bergmästaren och assessorn Daniel Svedberg (bror till Jesper) — han sålde gården till bergsfogden Joh. Schmidt och efterträdde som bergmästare här 1719 av Hans Philip Lybecker d. y. (son till Harald), vilken efter sitt avsked 1737 »med Assessors karaktär» bodde på sin gård Lövnäs i Ljusnarsberg, men dog »på ett honom tillhörigt torp vid Salberget» 1746 (g. 1724 m. prostdottern Magdalena Björck i Falun). — Socknens förste kyrkoherde Petrus Olai Rytterensis (eller Neocuprimontanus) änka Anna Pedersdotter († 1672) blev omgift med bergsmannen Christopher Ersson Aspman från Falun, vars bror Erik Ersson Håk blev bergsman på Heden i Ljusnarsberg — Bångbro där i närheten fick sitt namn efter en bergskarl Jan Eriksson Bång från Falun, som först røjde och byggde vid Utanheden, ungefär den plats där järnverket nu är beläget, och Fasegården, nu Abrahamsgård i Kopparbergs köping, var uppkallad efter Nils Olsson Fase från Falun, gruvdräng 1661 och tillika privilegierad krögare vid kopparbruket, † 1669. Sven Hansson Kolare från Falun eller hans son Hans Svensson († 1712) flyttade ock från Gamla Kopparberget till Nya, den senare blev där häradsdomare samt kyrkovärd efter Erik Öhman på Laxbro. Vartill slutligen kan läggas, att Anders Östmark, son till gruvarbetaren Anders Skuggo i Falun och Lisa Quist, var kyrkoherde i Ljusnarsberg 1816—1831.

*

Släkterna Troili, Östberg, Bergström, Holenius och Kôersner.

Från borgmästaren Zacharias Unosson och hans bror Samuel, prost i Leksand efter fadern Uno »Trulsson Trulius, Troilus eller Troilius, såsom han slutligen skref sig»¹⁾, andra man till Stormor i Dalom²⁾, härstamma de många grenarna av släkterna Troilius och *Troili* — Husbygrenen, Skedvigrenen (från den komma svenska och finska ätterna von Troil), flera Falugrenar (en kallade sig aldrig annat än Zachrisson), Värmlandsgrenen, Skånska eller Blekingska grenen. Zacharias, 1621—1693, hade 13 barn med sin hustru Christina Hanssen († 1707, dotter av rådm. i Falun Fredric H. från Skottland); dottern Brigitta blev g. m. borgm. i Falun Johan Holenius, se nedan, Gunborg m. Hans Brander, se Bil. 15, av sönerna märkas: 1. Fredric, 1659—1717, kommissarie vid Bankokontoret i Falun, hade med sin hustru rådmansdottern Christina Schwan bl. a. dottern Margaretha, 1687—1727, g. 1708 m. grundaren av Grycksbo Johan Munktell; 2. Samuel omtalas sid. 119 liksom hans son bergsrådet Samuel på Östborn, den förste

¹⁾ Enl. Rich. Gothe: »Fader Harald» i Bäragslags-Posten 14 och 24 aug. 1931.

¹⁾ Enl. Sv. Släktboken I.

²⁾ Se Leksandsboken sid. 54.

som kallade sig Troili — på baksidan av hans porträtt i Bergslagens samling står dock »Samuel Troil. Född Anno 1693 d. 7 Martij. Afmåladt 1751. Död Anno 1758 den 7 Maji kl. 4 eft. midd. på Östborn vid Falun»; 3. Zachris, 1664—1731, dir. vid Kopparbergslagens Krono-magazin, g. m. Eva Wilkens från Stockholm — av barnen blev Christina Elisabeth g. 1:o m. inspektoren Måns Lundström på Klubbäkt i Hosjö, 2:o m. bergmäst. i Värmland och sedan Västerbotten Nathanael Ekman, Eva Magdalena m. sedermera kyrkoh. i Torsång Eric Kôersner, se nedan, Fredric, † 1744, provisor vid Kronomagazinet, vars son med första hustrun rådmansdottern Elisabeth Wilde Johan Fredric, † ogift 1809, var bokhållare vid Grufvekontoret och den siste av släkten som kallade sig Zachrisson och ej begagnade tillnamnet Troilius; 4. Olaus, 1669—1727, stamfar för Skåne- eller Blekingegrenen, »deraf är yngre hufvudgrenen af släkten Troili». —

Olof Troilis på Östborn svärfar rådm. Carl Carlsson *Östberg* d. ä., 1704—73, var son till bergsm. Carl Hansson Ö. i Östanfors, f. omkr. 1660 (själv son till bergsm. Hans Ö., f. omkr. 1600) och bror till Anders, 1693—1756, gruvrådm. i Falun, g. m. Catharina Malm, deras son Carl var rådm. i Västerås, det är hans ättlingar som ännu leva i Stockholm. Olof Troilis första fru Catharina Östberg hade syskonen: 1. bergsrådm. Johan Ö., 1736—1812, g. m. Helena Catharina Fahlstedt, 1741—1812 — deras döttrar omtalas i Sundbornsboken sid. 37, deras son bergsm. Carl Jansson Ö. äktade 1798 Sara Elisabeth Johansdotter, syster till Eric Falhem d. ä. på Hälsinggården; 2. Elisabeth, 1744—99, g. 1:o m. bergsm. Johan Larssonn Berg, 2:o m. tullförvalt. i Falun Sven Brunnmark; 3. bergsm. Carl Carlsson Ö. d. y. 1747—1811, g. 1774 m. Babba Lona Bergström (Barbara Magdalena, 1747—1818 — deras son bergsm. Carl Gustaf Ö., g. 1811 m. Clara Elisabeth Berglind, hade dottern Mia [Magdalena Maria Clara], g. m. handl. Janne Cronberg i Falun). Släkten *Bergström* kom från Sala, till den hörde de två landshövdingarna i Örebro och bibliotekarien Richard B. samt tidigare rådm. i Falun Johan B., f. 1688, † 1768 på Ornäs, g. 1:o 1715 m. M. E. Fahlmark, 2:o 1743 m. Barbro Brandberg, f. 1719 (alltså 31 år yngre än sin man!), † 1762, dotter till Ornäsloftets återställare och samlare Jacob Brandberg (se Bil. 19) — deras dotter Cajsa Johanna äktade Eggert Eggertz på Hinsnoret (vars dotter Brita Catharina hade major Pehr Henrik Hedenblad och överstelöjtnant Carl Törneblad till män, se sid. 42 och Bil. 18) — deras son Anders Bergström var kassör vid Falu Magasin och g. m. Maja Lisa Berger, dotter av tullinspekt. i Gefle Anders B. och Anna Catharina¹⁾ Groth, vars far Johan G. var bruksinsp. på Forsbacka (g. m. Margaretha Muncktelia, syster till Johan Munktel på Grycksbo), och vars syster Elisabeth Groth var g. m. provisorn Fredric Zachrisson (Troilius) härovan i hans andra äktenskap. Maja Lisa Berger hade systrarna Brita Charlotta, g. m. Erik Geisler (Erik Gustaf Geijers morföräldrar, se sid. 219), Anna Christina och Eva Beata, gifta m. bröderna Henric och Olof Troili (se sid. 119)²⁾ samt Eleonora, g. m. Mathias Eggertz på Harmsarvet (se sid. 220 och Bil. 18). — Anders Bergström och Maja Lisa Berger hade utom Babba Lona döttrarna Anna Maria, g. m. assess. Johan Gottlieb Gahn, och Agneta Charlotta, g. m. fabr. Daniel Fredric Theel i Falun. —

Olof Troilis son Henric hade utom sonen Olof på Stämshöjen döttrarna Carin, † 1864, g. m. kronolänsm. Lars Daniel Westling i Svärdsjö, † 1830, Johanna, † 1839, g. m. komministern i By Gustaf Leonard Welanders, † 1867, och Eva, f. 1818, g. m. komministern i Falun August Wilhelm Starnberg, f. 1817 (fadern var guldsmed i staden, dottern Eva äktade 1877 stationsbokhåll. P. A. Svedberg i Falun). —

Ericus Erics *Holenius*, f. på Enholn i Hedemora 1631 (son till kyrkoherden där Ericus Erics Wibonius), † 1671 som komminister i By, hade bl. a. sonen Johan Holenius, 1663—1730, Justitiæ-Borgmästare i Falun 1689, v. lagman 1713, g. 1:o 1689 m. Brigitta Zachrisdotter (Troilia), 1672—1702, 2:o 1703 m. Margareta Terserus, 1660—1709³⁾, 3:o 1710 m. Margareta Odenius, 1679—1762, vars dotter Margareta Elisabet (1711—61) äk-

1) Enl. Sv. Släktboken, Christina enl. Örnberg.

2) Uppgiften i Sv. Släktboken 1 sid. 285 och 287, att bröderna voro gifta m. sin »farbrors» hustrus systerdöttrar är oriktig, »farbrors» skall vara »fars kusins» — deras far bergsrådet Samuel hade ingen bror.

3) G. förut 1:o m. kyrkoh. i Nås Isak Brovallius, 2:o m. borgm. i Torshälla Abraham Dahlborg.

tade bergsrådm. Anton Brandberg, se Bil. 19. Bland första äktenskapets 7 barn, som ibland kallas Holén, blev en son mag. Zacharias H., 1692—1769, rektor i Avesta och förf. till den kända avhandlingen *De Dalekarlia*, av döttrarna blev Maria, 1688—1760, g. m. capellanen vid St. Kopparberget Petrus Pomp, 1672—1749 (se sid. 136) och Christina, 1693—1765, m. rådm. Samuel Kôersner.

Släkten *Kôersner* (även skrivet *Körsner*, *Koërsner*) härstammar från Reval — sämskmakaren Görgen eller Göran Hansson K., 1568—1665, inflyttade därifrån under Gustaf II Adolf och blev förmögen köpman och bergsbrukare i Falun. Troligen son till honom (enligt Helmer Lagergrens sannolika antagande) var Göran eller Georg K., kopparslagare och handl. samt »efter skedda utländska resor grufve-fältschär» — han fick 1669 Bergscollegii fullmakt på e. o. bardberaresysslan i Falun med en lön av 100 daler s:mt; enl. Hammarström † 1676 ogift, men enl. Helmer Lagergren avliden 1677 och g. m. Agneta Hansdotter (1611—1678, dotter av bergsm. Hans Ingelsson på Varbo, se sid. 88, och Albrecht Hansson Swinhufwuds dotter Agneta). Antagligen var det Göran d. y. och ej d. ä., som hade 5 söner och 3 döttrar, Brita, g. 1:o m. bergsm. Sven Björk, 2:o m. handelsm. Christopher Krus, † 1690, Gertrud, g. m. handelsm. Anders Andersson Niklas, † 1673, och Hedvig, 1650—1727, g. m. handl. och rådm. Lorens Näsman, 1654—1714 (se sid. 128); av sönerna voro Samuel och Johan köpmän i Falun, den förre † 1727 och g. m. Brita Nilsson Dalman, deras son Samuel, † 1737, kämner och rådm. i staden, hade med sin hustru Christina Holenia härövan 9 barn, av vilka Brita Margareta (1721—1805) blev g. m. landssekr. Gustaf Edman, Anna Magdalena (1730—73) m. konststatsinsp. Olof Wallman, Samuel (f. 1726, cassör) m. Stina Lisa Moræa (1739—1815, dotter av Sara Lisa Linnés kusin Vilhelm på Näverberg och mor till v. befallningsman Vilhelm Samuel Körsner, f. 1766), samt Zachris (1727—73), prost i Malung, m. Brita Helena Godenia, företrädarens dotter. Johan Körsner, † 1700, hade med Anna Dalborg bl. a. dottern Anna, † 1748, g. m. Benkt Brandberg (se Bil. 19), och sönerna: 1. Georg, 1689—1740, rådm., g. 1721 m. Christina Helena Schütte och far till Anna Christina (f. 1722, g. 1:o 1746 m. rådm. Arvid Hult i Hedemora, 2:o 1772 m. Pehr Moræus på Sveden, se sid. 112 och Bil. 10), Johan Joakim, 1724—73, rådm. i Falun, Helena, 1725—78, g. m. sin kusin häradshövd. Eric Brandberg, son till Benkt härövan (se Bil. 10 och 19), Georg, 1727—1804, handl. och sidenfabr., g. m. Helena Christina Trotzig (9 barn), Hedvig, g. m. doktor Sam. Naucér, Erik Samuel, † 1805, grosshandl. i Stockholm, g. 1804 m. dansösen Hedvig Christina Hjortsberg (omg. 1811 m. bergmäst. Abraham Hülphers, Dalabeskrivarens son), samt Per, 1737—1816, kronobefallningsman i Väster Bergslagen, g. 1:o 1767 m. Hedvig Hülphers, syster till Dalabeskrivaren, 2:o m. Maria Christina Hedengren, och far till bl. a. Ulrica Wilhelmina (1775—1815, g. m. kyrkoh. i Säter Per Boëthius, 1754—1813) samt kronofogden i Näsgårds Län Gustaf K., 1774—1846, g. m. Sofia Åmark, 1778—1859 — deras son Per Oskar, 1820—95, läroverksadj. och fängelsepredikant i Falun, äktade sin kusin Rättviksprosten Per Ulric Boëthii dotter Maria Ulrica (1834—98) och hade bl. a. söner Per Wilhelm (se Bil. 8 — far till löjtn. och ing. Erik Kôersner i Leksand, g. m. Anna Bröms, och till Hedvig Emelie, g. m. docenten vid Stockholms Högskola fil. dr Karl Gustaf Dernby), samt Albert, 1872—1929, professor och justitieråd. — 2. Eric, 1691—1759, kyrkoh. i Torsång, g. 1727 m. borgmäst. Zacharias Unossons son-dotter Eva Magdalena (1696—1750) — söner: Zacharias, stigare vid Falu gruva, Eric och Johan, hem.-eg. i Tyllsnäs, Torsång. — 3. Hans, f. 1699, handl. i Falun, g. m. Christina Malm († 1723, dotter av handl. Olof M.).

BILAGA 14

till sid. 137, 141 m. fl.

Släkten Gahn

lär enligt senaste rön (meddel. av Helmer Lagergren) icke såsom förut antagits härstamma från eller ha något samband med »den gamla Skottska baronettätten Colquhoun» med säkert känd släktledning från början av 1200-talet. I sköldebrevet för den Gahn, som adlades Canonhielm, säges uttryckligen, att han härstammade »av hederlig fast ej adlig släkt» i Skottland. Därifrån inkommo till Sverige två bröder, officerare vid skottiska legotrupper — 1572 enl. J. H. Gahns handskrivna historik och genealogi samt Svenska

Släktboken, där de heta Wolter och Georg, men 1563 enl. Svenska Släktkalendern 1930, som kallar dem Hugh och William. I både Anreps och Elgenstiernas Ättartavlor heter en av bröderna emellertid åter Wolter; hans son Petter »Cahun, Cahund, Caun, Cavn», f. på 1570-talet, † 1632, var kammarjunkare hos hertig Carl på 1590-talet, men lär för förräderi ha landsförvisats 1600 — om själva landsflykten finns intet i släkthistoriken, där han dock säges vara »en mycket ostadig man till sinnes», lätt övertalad att svika sin Herre. »Han flyttade 1605 till Falun och anlade der ett Canongjuteri vid den s. k. Borrvinds Hytta, som då tillhörde kronan. Till vidmakthållande af denna inrättning lämnades honom sedermera enligt Kontrakt med Kronan af den 28 Maj 1630 uti arrende Kopparbergslagen och Österdalarne att sjelf deraf njuta kohlen och stafrumsveden, äfvenledes inrymdes honom 4 st. Kronohyttor — — samt efterlåtes en kronans Hästhage, Herrehagen kallad, så ock tre små Täfte-Hemman vid Grufvan, Dikarbacken och Gamble Gården för billig afrad 6 år att bruka — —. Han dref stort bergsbruk, tillverkade årligen 1000 till 1500 Skeppund Koppar eller en tionde del af årliga tillverkningen. Han ingaf till Grufrätten en kort Relation om Bergslagets tillstånd från 1603 till ny året 1630» och var omkring sistnämnda år deputerad från Bergslagen till Regeringen, »kallas i Hammarströms Samlingar Direktör öfver Krono-Styckgjuteriet vid Stennäset och säges ha bott på Åsen». Av hans söner Hans och Jacob blev den senare 1689 adlad Canonhielm (f. 1625, † 1697, artillerimajor i Marstrand), men ätten utgick redan med hans son Jacob d. y. (artillerikapten med avsked 1719, död utan söner). Från Hans »Cahun, Gahun, Gaan eller Gahn, såsom han till sluts skref sig», härstamma medlemmarna av släktens tre nu levande grenar — åtskilliga omtalas i texten, här må endast några tillägg göras.

F. 1610, blev Hans Gahn bergsman och handl. i Falun, där han bl. a. egde gård på Slaggen (jämte jord i Gassarvet) och drunknade i Fahlu å 1 jan. 1670; med Anna Lorentzdotter Hentrick († 1692) hade han 7 barn, bland dem: 1. Wolter, 1657—98, också bergsm. och köpman i Falun, g. m. Magdalena Wulf († 1697, dotter av rådm. Gudmund Gudmundsson i Västerås) — deras son Nils, f. 1694, kronobefallningsman i Sätters Fögderi, bodde i St. Tuna och hade dottern Margaretha Elisabeth, g. m. bergsm. Anders Johansson Fahlander i Grangärde, se nedan. — 2. Hans, f. 1659, brorsonen Nils' företrädare i ämbetet, † 1708 på sin egendom i Hesse i St. Tuna (där han hade flera gårdar), g. 1685 m. Anna Medeen, änka efter bokhåll. vid Vedkompaniet Eric Brandberg, se Bil. 19, samt dotter av borgmäst. i Falun Bengt Hansson M. och Margareta Teet (dotter av Öfver-Bergmästaren och Burggrefven Henric T. och Helena Pedersdotter Utter från Uttersberg); Hans Gahn d. y:s och Anna Medeens son var lanträntmäst. Hindrich, 1688—1773 (sid. 137), som skall ha anlagt Woxna Bruk, stamfar för Främsbackagrenen — alla hans 12 barn med Barbro Eleonora von Erdtman föddes i Falun, bland dem Elisabeth Eleonora (f. 1728), g. m. stadens borgmästare Eric Ericsson (se sid. 153), Fredric, 1731—89, kassör vid Bergslagets Magasin, g. m. Maria Elisabeth Engström (se nedan), och Hans Jacob, 1719—82, också lanträntmäst. och brukspatron på Woxna, »Linnés synnerlige vän och följeslagare på resan till Öland och Gotland 1741», g. m. Anna Maria Schulzen (1723—1802, dotter av Regements-Fältskären vid Dalreg. Jacob Schultz och syster till »Herrarne Schultz, Nobil, von Schulzenheim»); av deras 13 barn blev Ulla Benedicta g. m. brukspatron i Stockholm Thomas Lewis, från Skottland även han, och mor till Charlotta L., landshövding Hans Järtas första fru — bland sönerna utmärkte sig särskilt kemisten Johan Gottlieb, stamfar för Falugrenen (se nedan), assessorn Henric (se sid. 61 och 141), »en av sin tids kunskapsrikaste och mest upplysta läkare», stamfar för Kåfallagrenen (hade med sin fru blivit delegare i Kåfalla Bruk i Fällingsbro — bland deras nutida ättlingar märkas Hans, förste aktuarie hos Kontrollstyr., och textilkonstnärinnan Märtha) — samt Carl Pontus, f. 1759, adl. Gahn af Colquhoun 1809, men slöt själv sin ätt, då han dog barnlös 1825 (g. m. Christina Brigitta Rosenborg från Kloster), överste och chef för Dalreg. 1813, generalmajor 1814, chef för Andra Infanteribrigaden 1820, ordf. i Krigshofrätten 1824 (enl. Biogr. Handlexikon, m. portr.).

Johan Gottlieb Gahn, assessor i Bergskoll. med bergmästares titel, lärjunge till Thorbern Bergman och Schéele och kamrat till Berzelius, »egde gården der sedermera Falu Bergsskola inrättades» (och där nu Centralhotellet ligger), sedan bebodd av hans ende son Johan Henric, tills han 1821 flyttade in i egen gård, »Kyrkbacken kallad» — f. 1775,

† 1834, »Salpetersjuderi-Styresman i St. Kopparbergs län 1813, Direktör öfver Svafvelbruket i Falun» och författare till ovannämnda historik och genealogiska tabeller över släkten, som han donerade till Uppsala Universitetsbibliotek; med sin kusin Johanna Charlotta Theel (1777—1855, dotter av Dan. Fr. Th. och Agneta Charlotta Bergström, se Bil. 13) hade han sonen Henrik på Hälla (se sid. 99, farfar till arkitekten Wolter Gahn) och dottern Margaretha (1816—78, g. m. grossh. i Gävle Leonard Magnus Wærn — deras son med samma namn, docent och slutligen rektor vid Statens högre lärarinneseminarium, † 1923, äktade sin kusin Greta Gahn, dotter till Henrik på Hälla). —

Källarmästaren och rådmannen Olof Helsingius *Engström*, 1690—1778, var g. 1:o 1730 m. Christina Trotzig (1707—72, dotter till Anton d. ä:s son Philip och syster till rådm. Lorentz Carl T.), 2:o 1774 — vid 84 års ålder! — m. Elsa Margaretha Adlerhjelm; barn i 1:a giftet: 1. Maria Elisabeth härovan (1751—1825), g. m. kassör Fredric Gahn; 2. Anna Christina (1746—72), g. m. brukseg. i Grangärde Pehr Fahlander, se nedan; 3. Nils Philip Engström, kassör i Falun, g. m. sina kusiner Helena Christina och Adriana Harkman (döttrar till löjtn. vid Dalreg. Johan H. i Järna och Anna Maria Trotzig, dotter av Lorentz Carl härovan); Nils Philips dotter Carin äktade källarmäst. och rådm. Ad. Wilh. Renström († 1840), sonen Carl Henric, brukspatron, g. m. Catharina Margaretha Luth, hade döttrarna Judith, g. m. järnhandl. Lars Erik Holmin i Gävle, och Sofi, g. m. prosten Nils Gustaf Åström i Bjurs (se sid. 46 och 157).

Om Johan Gottlieb Gahn, källarmäst. Renström m. fl. och om umgänges- och sällskapslivet i deras hus kommer något att meddelas i Faluboken (ur rådm. M. W. Colléns Faluminnen m. m.). —

Släkten *Fahlanders* och dess tre adliga grenars äldste kände stamfar var skraddaren Anders »på Fahlan vid Stora Kopparberget». Han hade två söner, den ene var Laurentius Andreæ Cuprifalander, sedan Fahlander, den andre hette enligt Oskar Wasastjernas Finska Ättartaflor sannolikt Mathias, f. mellan 1565 och 1570, bergsman men sedan präst och utflyttad till Österbotten enl. Anreps Ättartaflor, där han står utan förfäder, och far till Erik, vilken i Muncktells Herdaminne tydligen felaktigt uppges vara bror till Laurentius (Mathias nämnes ej där). Om Erik, f. 1607 eller 1608 i Falun, berättar Wasastjerna: han »var i barna åren jemte fadern ned uti en grufva vid ett inträffadt grufras och lifnärdes under flere veckors tid, innan han derifrån kunde uppfås, med sådana födoämnen, som emellan stenarna kunde nedkastas, reste häraf uppskrämd ifrån hemmet och blef 1622 skolpilt i Westerås» — samt slutligen kyrkoherde i Gamlakarleby i Finland, † 1672 och anfader för ätterna Tigerstedt och Wasastjerna, som båda talrikt fortleva i Finland — i Sverige har den förra en manlig ättling, medan den senare är utslocknad på svärdsidan. — Laurentius, omkr. 1580—1665, prost i Malung, hade enl. Herdaminnet två söner: 1. Andreas Laurentii Fahlander, 1614—82, faderns efterträdare och själv far till kyrkoh. i Grangärde Laurentius Andreæ F. d. y., 1653—1713, g. m. företrädarens dotter Elisabeth Tillæus och följd i ämbetet av sonen Johan, f. 1685, häktad under »Stora Daldansen» och † i Jönköpings fängelse 1746, g. m. »en Lieutenants dotter i Stockholm» Catharina Borelius, som skänkte honom 8 barn: Anders, bergsm. på Pellby, Grangärde, g. m. Margaretha Elisabeth Gahn härovan, Johan, bruksinsp., Lars Fredric, tenngjutare i Hudiksvall, Elisabeth Christina, g. m. bruksinsp. J. Groth. Eva Maria, g. m. målaren B. Swedin i Falun, Sara Margareta, g. m. kommin. M. Lahlenius i Järna, Anna Helena, g. m. bruksförvalt. Lars Fahlander i Grangärde (troligen en kusin Lars Görson, son till Georg härnedan) och Hedvid Beata, g. m. tenn-gjutaren P. Noréen i Hedemora. — 2. Johan (d. ä.), »som ock säges kommit till Finland, farfarsfarfader till Landshöfdingen i Österbotten Gust. Edelstam» (1764—1825, adl. 1809) — detta stämmer med Anreps Ättartaflor, där en »jernbruksegare i Stora Kopparberget» Olof Fahlander, uppenbarligen son till Johan, står som stamfar: hans son Lars, »jernbruksegare i Grangärde» och g. m. Anna Maria Trotzig (dotter av Anton d. ä:s son Johan och kusin med den andra Anna Marias far Lorentz Carl härovan), hade sonen Pehr, 1719—96, g. m. Anna Christina Engström härovan och far till landshövd. Gust. Edelstam — detta sista även enligt Wasastjerna, som emellertid genom sammanblandning ger Pehr (»Petrus») en annan Lars Fahlander till far, »f. 1687, studerade i Uppsala, men egnade sig sedermera åt mekaniska sysselsättningar och vistades på Stjernerund hos Kommerserådet Polhem; flyttade sedermera till Elfkarnoret i Grange

[!] der han var Bruksförvaltare. Gift 1718 med Brita Wilde, † 1753» — denne Lars var bror till bergsm. Georg och den olycklige prästen Johan, alla söner till Laurentius Andreæ d. y. —

BILAGA 15

Släkten Brander,

talrik och ännu ej alls fullt utredd, härstammar från rådman Hans Ersson i Falun, † 1669, vars 3 barn Catharina, Eric och Hans antogo släktnamnet.

I. Catharina Hansdotter Brander, † 1687, g. m. Eric Erlandsson Norenius (samma släkt som Noreen), Stadssyndikus i Falun och häradsh. i Väster Dalarna, † 1679 — en son Johan Norlind, 1646—94, blev faderns efterträdare som häradshövd. samt slutligen assessor i Svea Hovrätt, bosatt på Starbo i Norrbärke då han 1674 äktade Sara Bergia, sedan Jesper Svedbergs hustru.

II. Eric Hansson Brander, † 1677, bergsrådm. i Falun, g. m. Anna Brita Brandberg († 1713, se Bil. 19), hade dottern Helena, g. m. myntdir. i Avesta Nils Ekman, adl. Gripenmarck 1678, och sonen Hans, 1658—1703, bergsm. på Gräfningen i Hosjö och handl. i Falun, g. 1680 m. Gunborg Zachrisdotter (Troilia, 1662—1736, se Bil. 13) — av deras 9 barn blev Helena g. m. bergsrådm. Daniel Ström (se Bil. 17), Eva Magdalena m. Eric Wellamsson på Främsbacka (se sid. 138), Hans (1697—1749, barnlös) var bergsm. och klockare i Falun, g. m. Elisabeth Ehrnström (1697—1792, syster till Anders E. härnedan) — 4 andra söner blevo stamfäder för var sin gren: 1 Eric, kyrkoh. i Svennevad i Nerike, 2 Zacharias, handl. i Stockholm och sedan Köping, 3 Nils, handelsman och stadsmäkl. i Stockholm, g. 2:o 1728 m. Margaretha Theel, dotter av handelsman Daniel T. och Gunborg Fredricsdotter, 4 Uno, g. m. Hans Israelssons i Korsnäs dotter Christina (omg. m. sin svåger Hans' svåger bergsm. Anders Ehrnström, se sid. 146) — söner: a. Hans i Korsnäs, f. 1726, häradsskriv. i Öster Dalarna, g. 1760 m. Brita Fahlsten — deras son kronofogden Uno ha vi träffat i Efrikgården (sid. 27, han saknas i Sv. Ättartal), deras dotter Christina Barbara blev g. 1:o 1796 m. Matts Collén (se sid. 182), 2:o 1805 m. handelsm. Anders Hammar, 1763—1837; b. Uno, 1727—1810, fil. mag., »följde såsom Bataljons Predikant Kongl. Dal-Regementet till Pommern» 1757—62, kyrkoh. i Norberg 1765, riksdagsfullm. 69, prost 70, g. 1:o 1752 m. Maria Christina Stjernman (f. 1729, dotter av kyrkoh. dr Olof S. i Falun, »död i barnsäng 1752 på främmande ställe, förskjuten af närmaste anhöriga» — något barn omtalas dock ej), 2:o 1766 m. Sophia Dahlin († 1794, dotter av kommin. i Garpenberg Gabriel D. och Sophia Barchæus, dotter av kyrkoh. Andreas B. i Norberg och Sophia Paqualin, se Sundbornsbokens släkttavla 13 och här Bil. 18).

III Hans Hansson Brander, f. omkr. 1630, handl. och rådm. i Falun, g. 1665 m. Margareta Swab (f. 1645, syster till Anton S. d. ä. se Bil. 10), hade två söner: 1 Fredric, 1666—1712, häradshövd. i Öster Dalarna, bosatt på Lumsviken i Sundborn (se Sundbornsboken sid. 15 — Hülphers skriver oriktigt Lundsheden), g. 1695 i Gävle m. Margaretha Nilsson (Holmberg, 1670—1742), hade 5 barn, bland dem: a. Johan (Hans), 1696—1769, fältkommissarie och bruksinsp., g. m. Margaretha Hjort (1700—77 — sonen Johan, 1733—93, blev kyrkoh. i Catharina förs. i Stockholm och Bromma, bland hans ättlingar märkas sångerskan Sigrid, f. 1871, och skådespelaren Uno, f. 1888 i Västerås, † 1927 — flera gifte sig med medlemmar av släkten Frunck); b. Margaretha (1697—1756, g. 1723 m. rådm. Elof Jedeur i Falun, 1688—1737); c. Maria Elisabeth, 1704—1776, g. m. rådm. Hans E:son Hjort i Falun, 1685—1741; d. Fredric, † 1779, Kongl. Hofkonterfejare i Stockholm, g. m. Charlotta Sebell — sonen Carl Fredric, 1743—1804, blev överstelöjtn. och 1772 adl. Branderhjelms, men tog ej introduktion och slöt själv sin ätt (gift men barnlös). — 2 Eric, »antagl. f. 1667», bergsm. på Yttre Åsen, † 1699, »g. (1) 1686 (då ung) m. Christina Fredricsdotter och ? 2. 169(4) m. Catharina Eggertsdotter» i Uggelviken (se sid. 36), hade sannolikt åtminstone tre barn: a. Anna, g. m. bergsm. Lars Dahlstedt i Falun; b. Fredric, 1692—1736, handelsm. och rådm. i Köping, hans son Eric, 1720—1814, blev kommerseråd och 1767 adl. Sköldebrand, en gren blev sedan grevlig och en friherrlig, båda nu utslocknade, men adliga ätten Sköldebrand fortlever alltjämt (4 kvinnliga medlemmar äktade medlemmar av släkten Strindberg, bland dem intendenten vid Liljevalchs Konsthall Sven S.); c. Eric i Uggelviken och sen Varggården (saknas i Sv. Ättartal), 1697—1748, hade

med sin hustru Elisabeth († 1750 på Varggården, dotter av Anders Vallensson i Bergsgården och Barbro Danielsdotter i Varggården) förmodligen två döttrar: Anna (1728—76, g. m. bergsm. Lars Norstedt) och Catharina († 1789, g. m. bergsm. Eggert Norstedt på St. Näs, 1716—1806), samt två söner: Anders i Uggelviken, g. m. Christina Larsdotter Norstedt (se sid. 37), och Eric, 1740—1800, g. m. Anna Larsdotter i Gassarvet och bergsm. där (dottern Catharina, 1775—1843, äktade 1794 gruvfogden Hans Wikman, se sid. 50 och 15).

BILAGA 16

till sid. 170.

Jacob Ingelsson

på Varggården, sexman, nämndeman, bisittare i Gruvrätten 1687, kyrkovärd 1695, bergsrådmän 1621, »reste åtskillige gånger i Bergslagens ärenden til Öfwerheten, såsom år 1700 at söka lindring i Afraden, år 1711 tillika med Bergslags Bokhollaren Johan Munktell til Arboga (där Öfwerheten wistades under Pästetiden) at anholla om en högre och större förmyntning, år 1717 tillika med Morsbo Johan Ersson til Lund at hos K. Carl XII anholla om förskoning från Dragonehollet, då Konungen wäl icke gaf dem någon ändring, men skänkte dem i det stället hwardera en Silfwerbägare [!], hwaruppå de, til den Ädelmodige Konungens åminnelse, sedermera läto prägla af Markscheidern J. T. Geisler författade Werser» (anförda hos Hammarström 1 sid. 202).

Jacob Ingelssons syster Susanna, † 1691, blev g. m. kyrkoherden i »Berg wed Westrås» Laurentius Nicolai Rabenius (från Råby i Dingtuna, där fadern var rusthållare) — deras söner blevo präster och militärer. En bror var Nicolaus Aspman, f. på 1630-talet i Aspeboda enl. Herdaminnet och tillnamnet, slutligen kyrkoherde i »Lindzåhs» (Lindesberg) och prost över Linde, Ramsbergs och Nya Kopparbergs församlingar, † 1706, framstående och uppburen liksom hans söner med Rättviksprostens Olai Dalekarli och Emfred Troillas dotter Anna (Nils blev rådmän i Linde, Olof efterträdde fadern, var en kraftkarl och stiftets senior — hans son Olof blev hovrättsråd, † 1791). En annan bror till Jacob Ingelsson var Jonas Columbagrius, 1658—92, troligen född på Varggården och ej i Husby såsom Munktell antager i Herdaminnet, därför att hans efternamn betyder »från Duvåker» — han hade tydligen bildat det efter moderns namn; magister, prästvigd, rektor i Köping, förf. till 2 tryckta latinska disputationer, g. m. Margaretha Rogman, dotter av Mag. Claudius Erici R., 1629—74, kyrkoh. i Söderbärke, som tagit sitt namn från sjön Rog, möjligen son till Eric Ericsson i Gruvriset, förmögen bergsman och bror till Wallwikars stamfar Claes E. — Ännu en präst tog sig namn efter Rog, Eric Rosenius, som först skrev sig Rogsenius, 1741—1808, son till gruvarb. i Falun Eric Knutsson och slutligen kyrkoh. i Gagnef efter sin svärfar prosten Pehr Eckman.

BILAGA 17

till sid. 171, 202 och 203.

Släkten Ströms

äldsta kända stamfar Israel Pedersson var verkmästare vid Avestafors i förra hälften av 1600-talet, hans son Daniel Ström I, f. i Avesta 1645, borgare i Falun 1681 och kämnär 1687, hade med Elisabeth Christophersdotter barnen Elisabeth, g. m. bergsrådm. Lars Berger (se nedan) och Daniel Ström II, 1684—1749, bergsrådm. och kyrkovärd i Falun, g. 1716 m. Helena Brander (1693—1784, dotter av Hans Ersson Brander på Gräfningen och Gunborg Zachrisdotter, se Bil. 15); deras son Daniel Ström III, 1720—98, också bergsrådm. i staden, g. 1750 m. Elisabeth Isacsdotter i Varggården (1728—81, systerdotter till Lars Berger härövan), hade 2 söner: 1 Daniel Ström IV (se sid. 202), g. 1775 m. Lovisa Polheimer (1753—95), deras son Daniel V, 1779—1829, också bergsrådm. och brukspatron, hade med Margareta Charlotta Halldin (g. 1816, † 1855) sonen Bror Gustaf, 1824—84, vars hustru Maria Wilhelmina Ström (1831—1910) gav livet åt döttrarna Gunborg Maria (f. 1866, se sid. 203) och Anna Charlotta (f. 1867, bosatt i Bergsgården på Djurgården) samt sonen Daniel Anton, 1869—1916, jur. kand., aman. i Lantförsvarsdep., g. m. Carola

Ljunggren (f. 1871, 4 söner) ; 2 Isac (se sid. 203 — det var han, som satte upp flöjeln på herbret) — hans son Daniel Antons änka gifte 1806 om sig med kollegan Johan Olof Hammarström i Falun, av hans sonsons majoren Bror Antons barn med Margareta Wilhelmina Wikander-Wallin äktade registratorn Johan Ryno 2:o 1888 Marie Louise Davidsson (f. 1858 — son Erik Wilh. Ryno f. 1891, fil. mag., tjänstem. i Skandia, g. 1926 m. Märtha Brandin, f. 1898), Anton Engelbrecht var kapten vid Dalreg. och g. 1882 m. Alma Paulina Forssman (f. 1854 — son Ernst Engelbrecht f. 1883, kommendörkapten vid flottan, g. 1915 m. Ingrid Eleonora Nygren, f. 1888, dotter Ellen Margareta f. 1884, i Kommerskoll.), Johannas son prot. sekr. Nils Thomas Johan Nyström f. 1873 och g. 1920 m. Gerda Pålman (f. 1887, 4 barn). —

Johan Berg från Sörmland blev sexman i Falun 1714 och kyrkovärd, g. m. Elisabeth Larsdotter Erhnström (dotter av bergsm. Lars Andersson i Piltare vid Bergsgården, se sid. 79, och syster till rådm. Anders Larsson på Åsen, sid. 146 och Bil. 15) ; barn: 1 Johan Berg, Bat. pred. vid Kgl Lif:Gardie; 2 Lars *Berger* härövan, g. m. Elisabeth Ström, hade söner Johan Larsson Berger, g. m. Elisabeth Östberg, se Bil. 13, och Lars Larsson Berger, riksdagsman 1786, g. m. Fredrica Catharina Berg; 3 Helena Berger, g. m. prosten i Svärdsjö Mag. Johan Ihrman (se Svärdsjöboken sid. 87 och här Bil. 8) ; 4 Elisabeth Berger, »Isacsmor i Warggården» (se sid. 171), vars dotter Elisabeth äktade Daniel Ström III härövan — hans faster Elisabeth var alltså g. m. hennes morbror Lars Berger.

Häradshövdingen och bergsbrukaren vid St. Kopparberget Eric Olof *Hartzell* (se sid. 203) var son till prosten i St. Skedvi Dr Eric H. (1718—1801, son till borgmäst. i Sala Eric H. och Sara Malmström och g. 1758 m. Ulrica Norrström, dotter av prosten i Norrby av Uppsala stift Mag. Olof N.). Häradshövdingen hade följ. syskon: Samuel, kronobefallningsman i Väster Dalarna, Gustaf, bergsfiskal vid Sala gruva, Ulrica, g. 1790 m. landskamr. Olof Forslind, Margaretha Elisabeth, g. 1:o m. bryggaren och handl. i Stockholm A. Lindgren, men skild från honom, 2:o m. bergmäst. Elias Noræus i Nya Kopparberget (1772—1821), 3:o m. bergmäst. därsammastädes G. Naucér, f. 1772, † 1835 på Stora Gården (son till bergsrådm. Olof Olofsson N. i Falun).

BILAGA 18

till sid. 203 ff., 240, 219 m. fl.

Släkterna Eggertz, Barchæus och Sohlberg.

Släkten *Eggertz*' första kända stamfar var (I) Eggert Eggertsson på Stämshöjen (enl. Sv. Släktboken) eller Risholn (enl. Helmer Lagergren, ur Kopparboken 1633), † mellan 1633 och 1640, g. m. Carin Isaksdotter från Brandsarvet; dottern Barbro äktade bergsm. Elias Danielsson vid Ulfviken (se sid. 36), sonen Jöns står i Sundbornsbokens släkttavla 9, sonen (II) Eggert Eggertsson, f. omkr. 1596, dog 1682 som bergsm. på Pussen vid Hosjö Holmen. Hans son (III) Hans Eggertsson, † 1708, en av Gruvrättens 24 äldste, bodde på Gammelberget och var g. m. Carin Hansdotter († 1728, dotter av bergsm. Hans Eriksson på Gammelberget, om vilkens förfäder närmare i böckerna om Falun och Aspeboda); deras barn antogo namnet Eggertz, bland dem Catharina, g. m. bergsm. Jonas Ryss, Margaretha (1693—1764, g. 1712 m. bergsrådm. Johan Ingelsson på Gammelberget, 1685—1748, deras barn kallade sig Fahlstedt, dottern Margaretha äktade bergsm. Hans Månsson på Gamla Berget, 1724—73, av Lönnemossasläkten, vars dotter i 1:sta giftet Brita Christina Hellsén blev g. m. Daniel Eggertz VI härnedan) — vidare söner bergsmännen Eggert på Grönbo i Aspeboda och Erik i Falun, † där 1735, g. 1717 m. Morsbo Jan Erssons dotter Catharina Mortzell (se sid. 196 — av deras döttrar blevo Brita och Elisabeth 1746 gifta m. var sin bergsman och kärrvaktare vid gruvan, Johan Johansson Schotte och Anders Jönsson Hellström från Främsbacka, se sid. 137) — samt (IV) Hans Hansson Eggertz (se sid. 219), vars hustru Christina var dotter av Seniorens i Grufverätten Matts Hansson i Wesa och Christina Carlsdotter från Björsbo i Aspeboda. Hans Hanssons döttrar Catharina (1712—55) och Christina (1720—65) blevo gifta den förra m. skolrektorn i Säter och sedan Arboga Olof Arfslind (f. 1698 i St. Tuna, † 1744), den senare m. stigaren och rådm. i Falun Georg Sohlberg (1715—66); av söner övertog Mathias Harmsarvet, Eggert — 1725—86, bergsm. och stigare —, ärvde och bebodde

Ljusdal i Aspeboda (hans son Erik blev prost i Norberg, † 1841) — och (V) Hans, 1713—94, efterträdde fadern både som bergsrådm. och herre till Tomnäs, g. 1:o m. Sara Lax från Gruvriset (1720—42), 2:o m. Brita Danielsdotter (1718—90, se Sundbornsbokens släkttavla 7); med sina hustrur hade han 16 barn, två med den första — Christina, 1740—1812, g. m. bergsm. Hans Hansson Pojk på Liljan i Aspeboda och mor till prosten Carl Liljenmark i Svärdsjö, samt Anders på Kårarvet, se sid. 182 —, 14 med den andra, därav 3 tvillingpar, de flästa tidigt döda, Sara (1753—1823, g. m. prosten i Sörbärke Mag. Joh. Jak. Schultz, 1757—1815), Brita (1753—1822, g. m. geschwornern vid Falu gruva Jakob Lorentz Schultze, 1740—1800), Elisabeth (1759—1848, g. m. tobaksfabr. Carl Gustaf Nääf i Västerås, 1767—98, hon bodde länge som änka på Tomnäs), vidare sönerna Eggert, 1748—1809, bergsrådm. och bosatt på Hinsnoret i Torsång, g. m. Catharina Johanna Bergström (1746—1828, dotter av rådm. och kassören Joh. B. och Barbro Brandberg, se Bil. 13 och 19), samt (VI) Daniel på Morbygden (se sid. 204), som hade döttrarna Brita Margaretha (1787—1862, g. m. auditören vid Dalreg. Carl Jakob Fallström, 1780—1841) och Eva Elisabeth (1799—1879, g. m. prov. läk. i Eskilstuna Joh. Ulrik Nyberg, 1787—1845) samt sönerna Hans Peter (1781—1867, kemisten, Joh. Gottl. Gahns och Berzelius medarbetare, belönad med Jernkontorets stora guldmedalj) och (VII) Daniel, vars son professor Viktor E. också innehade Jernkontorets guldmedalj och prisbelöntes för bergsvetenskapliga förtjänster och skrifter (mera om honom härnedan); hans bror (VIII) Daniel övertog fädernegården, men lämnade den 1882 till sin son (IX) Daniel, vars yngste son (X) Sten Eggertz nu besitter egendomen.

Prof. Viktor Eggertz (1817—89) äktade 1852 sin syssling Jakobina Fredrika Barchæus (1824—86, dotter av prosten i Ore Mag. Anders Gustaf B. och Brita Christina Schultz, dotter av Sörbärke-prosten och Sara Eggertz härövan — av deras döttrar blev Louise (f. 1854) g. 1878 m. löjtn. vid Värmlands regemente Nils Johan Nordenfeldt och Hilda (f. 1856) 1890 m. med. lic. Adolph Astley Levin (3 söner). —

Oreprosten Anders Gustaf *Barchæus* var bror till Emerentia Sophia B. (1788—1859, g. 1815 m. bergslagskamrer Anton Gustaf Brandberg, se Bil. 19) och till Tobias Barchæus på Gruvriset, 1781—1856 (se sid. 240 och härnedan) — deras far Johan Fredric Barchæus, 1742—1809, konstmästare vid Falu gruva och g. 1773 m. sin syssling Emerentia Sara Sohlberg (1745—98, se nedan), var son till rektorn i Västerås och prosten i Skerike Gustaf Barchæus, 1691—1743, och h. h. Brita Buschenfelt, Harald Lybeckers dotterdotter; rektorn och hans syskon, bland dem Helena Beata (1689—1752, g. m. Johan Danielsson Svedberg, 1682—1762, prost i Norberg och brorson till Jesper) voro barn till prosten i Norberg och Västansfors Andreas (Troninus) Barchæus och Sophia Paqualin, se Sundbornsboken sid. 177 och släkttavla 13.

Tobias Barchæus' hustru Helena Maria Thortén föddes 1779 på Kårarvet — hennes far Lars T. (1747—1800, rusthållarson från Thortuna) bodde alltså tydligen där, medan han var hospitalspredikant i Falun 1777—88; g. 1777 m. Maria Christina Brandberg (dotter av häradshövding Eric B. och Helena Körsner, se Bil. 13 och 18), blev han sedan komminister i Nora. —

Eric Nilsson *Sohlberg*, född på Solberga gård i Östergötland, konststatsinspektör i Falun 1692 (se sid. 219), hade med Brita Catharina Lybecker utom dottern Emerentia, g. m. Joh. Tobias Geisler, åtminstone 5 söner: Nils, 1693—1723, undermarkscheider, och Erik, 170(6)—65, bergmästare i Väster Norrland, båda ogifta, Samuel, 1708—85, konstmästare vid St. Kopparberget och »dir. vid Mekan. Staten», far till Emerentia Sara härövan, Jonas, f. 1709, brukspatron, och Linnés kamrat Claes, 1711—73, läkare först i Falun och sen i Filipstad samt intendent vid Loka Brunn (se sid. 110 och Bil. 11).

BILAGA 19

till sid. 185, 200, 207 ff.

Släkten Brandberg

härstammar från Per Sigfridsson, handl. i Hudiksvall omkr. 1600, far till Eric Persson eller Pedersson (se sid. 200), f. i Hudiksvall 1606, handl. i Falun 1641, rådm. 1645, dir. för Vedkomp. 1664, Senior i Grufrätten, † 1675; g. 1637 m. Malin Olofsdotter Bullernesia,

dotter av prosten i Bollnäs Olaus Andreæ Helsingius och Gölin Jacobsdotter från Gävle. Deras dotter Anna Brita († 1713) blev g. 1:o m. bergsrådm. i Falun Eric Hansson Brander (se Bil. 15), 2:o m. kommerserådet Nils Erdtman, adl. Schönberg (1639—1728); av sönerna inskrevos Jacob, Petter och Eric samma dag år 1658 vid Uppsala Universitet — Jacob, † barnlös 1674, egde Närns bruk i Hedemora, g. 1762 m. Sara Kinninmundt i hennes 1:a äktenskap, köpmansdotter i Falun, † 1716; en fjärde bror Anders blev överauditör och adl. Brandberg 1690, men tog ej introduktion och dog ogift 1691. Petter, 1644—1702, också överauditör och adl. Cederberg 1684, hade företagit fleråriga utrikesresor, då han mäst studerade alun- och vitrioltillverkningen, sedan brukspatron på Engelsberg och sist på Närn, där han dog (begravd i Hedemora kyrka); g. 1:o 1681 m. Maria Lemmens († s. å., änka efter Anton Trotzig d. ä. och dotter av handl. i Stockholm och bruksp. Henric L.), 2:o 1683 m. Aletha (somliga skriva Althea) Silfverström († 1723, dotter av Johan Otto S. och hans 2:a fru Magdalena Johansdotter, se Sundbornsboken sid. 83 f.) — med sonen överstelöjtn. Eric Cederbergs död 1735 utgick ätten på svärdssidan, dottern Aletha (eller Althea) Maria, 1690—1772, blev g. m. överstelöjtn. Lorentz Niclas Söderhjelm »till Tollfors, Norn och Engelsberg» (1690—1760). — Fämte brodern Olof, 1654—1713, handelsman, brukande bergsman, dir. vid Vedkompaniet till 1690, då det upphörde, och sedan till 1700 Vedkontorets förste dir., dessutom från 1693 inspektor över Kronans kopparavrad, dog på St. Ornäs, som han 1682 köpt tillsammans med rådm. Hans Dominicsson Hjort, och begrovs i Crusebjörnska graven i Torsångs kyrka; g. 1677 m. Catharina Kock (1660—1722, dotter av borgmäst. i Falun Henrik K. och Christina Ruuth): av deras 12 barn blev Erik auditör i Pommern, f. 1678, † 1707 i Stettin, Henrik krigskommissarie i Polen, f. 1680, fången vid Pultava, 13 år fängslad i Sibirien, hemkommen 1722, kamrerare i Bergskoll. 1723 och † 1737 i Stockholm, Olof auditör vid Adelsfanan 1704, f. 1684, † 1705 i Polen, begravd i »Eriksbad vid Pommerska gränsen», Nils löjtnant, f. 1686, † 1709 vid Pultava — en rad karoliner således! —, Anna Catharina, 1687—1766, g. 1709 m. bergsfiskalen vid St. Kopparberget, sedermera bergmäst. i Värmland Peder Larsson Barck (1680—1721), Magdalena, 1690—1752, g. 1709 m. borgmäst. i Stockholm Jöns Michelson Strömberg (1677—1750), samt Jakob, f. 1692, bergsm. och fjärdepartseg., postmäst. i Falun 1715, bokhåll. vid Gruvkontoret 1729, »erhöll bergslagskamrerares karaktär», † 1759 på Ornäs som han egde och där han »samlade åtskillige antiqviteter»; g. 1717 m. Barbro Welamsdotter Hellström (se sid. 137), deras 6 barn föddes på Lönnemossa, tydligen familjens bostad före Ornäs (fru Barbro hade förut haft bergsm. Anders Lundström på Lönnemossa till make); Ornäs ärvdes av 4 döttrar och deras män: Barbara (Barbro), g. (1:o 1738 m. Amiralitetspast. i Karlskrona Karl Sellenius 1706—1741). 2:o m. rådm. Johan Bergström (se Bil. 13), Catharina Magdalena, 1720—77, g. 1739 m. bergm. vid St. Kopparberget Lars Schultze (1701—65, förut g. m. Helena Catharina Littmark och förf. till en relation 1732 om »Myrugnar eller s. k. Bläster-Wärk uti Östra och Västra Dahleortarna brukelige», tr. i Jernkontorets Annaler 1845), Christina, 1722—1805, g. 1754 m. landssekr. Hans Gustaf Hiort af Ornäs (1725—1791, båda † på Ornäs, han var sonson till rådm. Hans Hjort härovan), och Helena, 1723—66, g. 1748 m. t. f. stadsing. i Stockholm Ingemar Gustaf Torslund, † 1769.

Eric Ericsson Brandberg härovan (se även sid. 208) äktade 1675 Anna Medeen (1655—1718, se Bil. 14) och hade med henne döttrarna Magdalena (1675—1734, g. 1702 m. prosten i By riksdagsm. Jakob Moell, 1670—1723) och Margaretha (f. 1677, g. 1:o m. reg. past. vid Västmanl. reg. Mag. Joh. Fougström, 1677—1710, 2:o m. kronobefallningsm. och dir. vid Bäsinge koppargruva i Folkärna And. Carlbaum, f. i Hedemora — enl. Ny Svensk Släktbok 1715, vilket måste vara tryckfel), samt sönerna I Eric, 1679—1740, dir. vid Kopparverket i Avesta, g. 1705 m. Sara Strömberg (1684—1765, dotter av handl. Jöns S. i Falun och Christina Arhusia, sedan omg. m. Anton Swab och Jesper Svedberg, se Bil. 10) — 9 barn, se nedan; II Benkt, 1680—1745, bergsfogde i Skinnskatteberg och förvalt. på Färna Bruk, g. m. Anna Körsner (se Bil. 13) — 9 söner, se nedan: III Petter, 1680—1758, insp. vid Bäsinge Koppargruva och sedan vid Voxna Bruk, sist faktor i Söderhamn, g. 1707 m. Regina Sundell, dotter av handl. Olof S. — 8 barn, en son gick i fransk tjänst, en dog i Batavia, döttrarna blevo gifta i Stockholm och Gävle; IV Johan, f. 1682 efter faderns död (enl. Hammarström IV:223).

I Eric härovan hade döttrarna Christina (f. 1709, g. 1736 m. brukseg. Joh. Henr. Groth,

1705—70), Anna Catharina (1709—85, g. 1753 m. kassören vid Avesta Bruk Gabr. Avelin, 1703—66), Sara (1713—72, g. 1741 m. kronoinspektören i Avesta Jakob Könman, 1710—60) och Magdalena (1717—97, g. 1739 m. bergmäst. Anders Lundström på Lönnemossa, f. 1711, † 1793 enl. Ny Sv. Släktbok, 1789 enl. Sv. Ättartal 12:318), samt söner Erik, 1708—44, rustmäst. vid Västmanl. reg., g. 1742 m. Brita Månsdotter; Anton, 1711—83, notarie vid Gruvrätten och bergsrådm., g. 1738 m. Margaretha Elisabeth Holén (se Bil. 13) — 5 barn, se nedan; Johan, 1715—73, bergslagskamr. vid Avesta Bruk, g. 1752 m. Christina Brigitta Eggertz (1728—1815, dotter av fältskären Frans Henr. E. och hans 2:dra hustru Beata Levin — 10 barn; denna familj Eggertz saknas i Sv. Släktboken och måtte ha tillhört en annan släkt än Morbygdens); Anders, f. 1720, † 1789 i Halland, eg. av Bosarps stenkolsgruva i Skåne, g. m. Juliana Catharina Knagge (1737—1806 — en son Karl Erik blev general vid franska artilleriet, en stallmästare i rysk tjänst, en gick till sjöss och dog i Kanton, övriga ättlingar leva i södra Sverige).

Anton härövan hade söner 1 Johan Erik, 1739—1820, rektor i Falun 1783—1816, g. 1782 m. Brita Konradina Nisser (1757—1802, dotter av brukseg. Konrad N. på Diö i Småland, farfar till överstelöjtn. William Amatus, och Eva Maria Unéer) — deras dotter Maria Elisabeth, 1785—1819, blev g. 1811 m. kronofogden i Mora Erik Olof Holmberg (1784—1833, omg. 1820 m. Christina Magdalena Arborelius, 1788—1821, dotter av prosten Olof A. och hans 2:dra hustru Ulrica Maria Munktell, se Bil. 7 och sid. 200), deras son Johan Samuel, 1786—1851, var godseg. i Roslagen och g. 1818 m. Jeanette Maria Sundel (1797—1877, dotter av kronobokhåll. i Stockholm Per Vilh. S. och Agata Engman). — 2 Anton på Korgsarvet, 1740—1822, g. 1775 m. Anna Catharina Melgren (1750—1835, dotter av regementsfältskären och rådm. i Sala Arvid M. och Sara Wexwik) — deras son Anton Gustaf, f. 1776, hade med sin hustru Emerentia Sophia Barchæus (se Bil. 18) 5 döttrar, bland dem Catharina Sofia, f. 1817, † 1825 på Götgården, och Eva Maria, f. 1819 (se sid. 208), deras dotter Sara Elisabeth, 1779—1863, äktade 1800 prosten Mag. Anders Lindström i Rättvik (1769—1825). — 3 Anders (den 1:e), 1745—99, gruvrättsnotarie, bergsrådm. och dir. i Vedkompaniet — hos honom hade J. O. Wallin matdagar under sin skoltid —, g. 1771 m. Eva de Brenner (f. 1751, † 1838 på Bergsgården, dotter av lagm. Carl de B. till Hagelsnäs i Wika och Hedvig Eleonora König, båda av adel) — vidare nedan. — 4 Olof, f. 1751, kassör vid Vedkompaniet, g. m. Maria Eleonora Lagergren.

Av Anders' 11 barn ha vi på Dammen (sid. 185) träffat 4 döttrar och äldste sonen Anders (den 2:dre, se nedan) — en annan son var Carl Anton, 1780—1856, bergslagskamrer och kassör vid Kopparbergs Ensk. Bank, g. 1805 m. Anna Christina Löfgren (1778—1839 — 9 barn, bland dem Anders Vilhelm, smidesmäst. och bruksförvalt., † 1882 i Aspeboda, och Carl Jakob, † ogift 1889, fil. dr, kommin. i Sala, fiolist och tonsättare), en tredje Olof, 1781—1825, kommin. i Avesta, g. 1808 m. sin syster Eva Augustas svägerska Anna Sofia Hammarström (1787—1864, dotter av prosten i Bjurs Anders H. och Sara Elisabeth Rundqvist), se nedan. — Anders (den 2:dre) på Dammen, g. m. Anna Runström (1787—1856), hade döttrarna Eva (1818—1904, g. 1843 m. bruksinsp. Robert Hårdelin, 1812—86), Andriette Sofia Eleonora (1822—85, g. 1845 m. bruksinsp. Erik Joh. Bäckman), och Hedvig Augusta (f. 1829, † 1888 i Hosjö prästgård, bergslagskassör i Falun), samt söner Anders (den 3:dje) och Carl Anton (se sid. 185) — Anders, g. 1854 m. Maria Zetterqvist (1822—77, dotter av 1:te lantmät. i St. Kopparbergs län Karl Z. och Rebecka Carolina Jäderberg, se Bil. 8 not 3), hade 6 barn, bland dem stadsläkaren i Nyköping Karl Anders Ivar, f. 1855 (g. 1877 m. Laura Matilda Zettervall, f. 1862), Anne Marie (f. 1857, g. 1882 m. 1:ste prov. läk. i Mariestad Per Emli Nyström, f. 1851 i Falun, † 1899), Gustaf Teodor, f. 1858, akademikamrerare och stadsfullm. i Uppsala (g. 1:o 1889 m. Sigrid Hildur Lidman, 1866—98, dotter av handl. i Karlstad Anders Gustaf L. och Emma Sofia Hellberg, 2:o 1901 m. Sigrid Wendela Karolina Hildebrandsson, f. 1873, dotter av prof. Hugo Hildebrand H. och Wendela Gustafva Charlotta Wirsén), samt revisorn och kyrkivärden Bror Emil (se sid. 208 samt Bil. 7 — † 29 dec. 1933).

Komministern Olof Brandberg i Avesta hade söner 1 Anders August, 1809—61, kronolänsm. i Nora, g. 1836 m. Sofia Charlotta Ek (1815—93, dotter av körsnären och sadelmak. Ek i Falun) — 8 barn, bland dem Anders Konstantin, 1837—95, hospitalsläk. i Malmö, g. 1890 m. Martina Vilhelmina Ålander (f. 1852, dotter av kvarnmäst. Mattias Å.); Gustaf Edvard, 1841—1902, garvare, sedan farmare i N. Amerika, g. 1864 m. Emma

Pettersson (f. 1838); Josef August, 1843—1900, stadsläk. i Landskrona, g. 1877 på Kvista i St. Skedvi m. Anna Maria Avelin (f. 1848 i Malingsbo, † 1905, dotter av bruksförvalt. Karl A. och Anna Carlsson) — 2 döttrar samt sonen Nils Hadar, f. 1880, bergsing., f. d. förvaltare vid Blötbergets gruvfält i Ludvika, g. 1906 m. Vendela Anna Sofia Hammar-skjöld (f. 1882, fil. kand., dotter av kapten Arvid H., f. 1846, f. d. förvalt. vid Dannemora gruvor och kamrer hos Uppsala läns landsting); Eva Sofia Augusta, f. 1846, g. 1875 m. kyrkoh. i Skog Gustaf Samelius, f. 1841; Olof Fredrik, f. 1853, sjökapten i N. Amerika; Karl Ernst, f. 1858, grosshandelsagent i Hälsingborg för utländska handelshus. — 2 Karl Anton, 1813—80, bokhåll. i Falun. — 3 Fredrik, 1814—56, kronolänsm. i Väster Löfsta, g. 1846 m. Sara Catharina Blomberg (f. 1820 — 2 döttrar och sonen Karl Fredrik Erik, f. 1847, informator hos greve Fr. Bonde på Hörningsholm och sedan bibl. på Säfsta-holm och Trolleholm). — 4 Ernst, 1816—1904, rektor i Säter och sedan Nora, g. 1:o 1857 m. Augusta Carolina Roman (1836—63, dotter av kommin. i Nora Joh. Georg R. och Anna Christina Adler från Nya Kopparberget, min morfars kusin), 2:o 1874 m. Johanna Silander (1839—88, dotter av egend. eg. Anders S. och Margaretha Eriksson), 3:o 1889 m. Selma Jacqueline Hallgren (f. 1850, dotter av kyrkoh. Anders Gustaf H. och Hilda Gustafva Beata Lagergren — 5 barn, bland dem i 1:sta giftet Evangelina Augusta [f. 1859, g. 1877 m. länsveterinären i Karlstad Karl Eman. Lindström Hülphers, 1845—1904], i 2:dra Ernst Josef, f. 1875, apot., och Karl Efraim, f. 1877, postmäst., g. 1905 m. Berta Carlsson).

Av II Benkt Brandbergs 9 söner må nämnas 1 Eric på Kifnäbben i Wika, f. 1717, † 1801 i Koppslahyttan, St. Tuna, häradshövd. i Väster Dalarna 1761, g. 1750 m. sin kusin Helena Körsner (se Bil. 13) — 13 barn, bland dem Maria Christina, 1755—1804, g. m. kommin. Lars Thortén (se Bil. 18), Hedvig Sofia, 1761—1827, g. m. sin kusin borgmäst. i Hedemora Joh. Abr. Brandberg, Henrik Vilhelm, 1762—98, häradshövd. över Väster Dalarna, och Karl Johan, 1766—1844, löjtn. vid Värmlands Fältjägare. — 2 Benkt, 1723—90, befallningsman i Hedemora, g. 1754 m. Maria Elisabeth Westman (1731—97, dotter av rådm. i samma stad Abrah. W. och Christina Hedenstrand) — hade döttrarna Maria Elisabet (1755—1840, g. 1776 m. borgmäst. i Västerås riksdagsm. Joh. Gother, 1747—99), Anna Christina (1757—1826, g. 1787 m. handl. och rådm. i Hedemora Erik Fahlstedt, f. 1758 i Falun, † 1808) samt Helena Catharina (1762 — efter 1827, g. 1810 m. stadsbokhåll. i Hedemora Karl Bernhardt Jerlin, 1770—1820) — och sonen Johan Abraham, 1759—1807, borgmäst. i Hedemora och riksdagsm., g. m. sin kusin Hedvig Sofia härovan (se även Bil. 10, slutet) — 6 barn, bland dem Hedvig Maria (1791—1882, g. m. kommin. i Ovanåker Per Casström, 1763—1828) och Karl Gustaf, 1789—1840, guld-smed och vaktmäst. vid Vetenskaps-Akademiens observatorium i Stockholm, g. 1825 m. Johanna Sundell (1794—1880 — sonen Johan Gustaf, 1826—59, var sidenkramhandl. i huvudstaden). — 3 Fredrik, 1724—87, skolmäst. och organist i Västanfors, g. 1753 m. Elisabeth Swalberg (1726—98) — barn: Erik, f. 1755, auskultant i Svea Hovrätt, Anna Christina, 1757—1822 (g. 1784 m. kronolänsm. i Öster Färnebo Lars Boström, 1757—1818), Maria Elisabeth, 1760—1804 (g. m. handl. i Sala J. E. Barck), och Fredrik, 1762—1826, organist i Västanfors och sedan postmäst. i Vik i Sörbärke, g. 1789 m. Magdalena Westling (1758—1827, dotter av länsm. Daniel W. i Svärdsjö och Christina Fahlberg) — sonen Daniel Fredrik, 1790—1867, blev stadsfiskal i Hedemora och postexpeditör i Salbo (?), dottern Helena Christina (f. 1793) äktade 1818 storskifteslantmät. i St. Kopparbergs län Gustaf Jonas Åberg.

BILAGA 20

till sid. 216 ff.

*Hans Philip Lybeckers kungabrev på Harmsarvet**1647 och hans ättlingar.*

Wij Christina medh Guds nådhe, Sweriges, Götes och Wändes Uthkårade Drottning och Arffurstinna, Storfurstinna till Finland, Hertighinna Uthi Estland och Carelen, Fröken öfwer Ingermannlandh, Göre witterligit, att såsom Wåre och Rijkzens för detta warande respective Förmyndare och Regering hafwa å Wåre wägnar, åhr 1642 den 25 Februarij, af serdeles betänkiande resolverat och bewilliat, att Wåre trogne Undersåtare och Bärghsmän i Fahlu Stadh boendes, skole få under Bärghsfrälsefrihet sigh tillhandla,

såwäl den Täckte Carls Jord, som elliest dhe Cronotäcker, som der finnas, emot en skäligh wärdering. Altså och emedan Wår troo Undersåte och Borgmästare i Fahlu Stadh, ährlig och wälaktadt Hans Philip Lybecker, hafwer under ofwanbem:te Bäragsfrälse wilckor, emot Tree Skeppund och Tijo lispund Råå Koppar Sigh tillköpt ett Chronotorp Harmsare ben:dt; Ödmiukligast Oss nu ansökiandes, att Wij honom samma Chronotorp förmedelst Wårt öpne bref nådigst ratificera och bekräfta wele. Hwarföre hafwe Wij samma Underdånige begäran medh nåder förmärkt, och fördenskull welat confirmera, stadfästa och förinna, eftersom Wij här medh och i detta Wårt öpne brefs kraft, confirmere, stadfäste och förinne bem:te Hans Philip Lybecker, mehrbem:te hemman och Chronotorp Harmsare, med alla der til lydande Lägenheter, i huus, Jord, hytta, Skogh och Skiuhl, fiske och fiskevatten och alla andra tillägor, som af ålder der till lydt och legat hafwa, nu ligga, eller härefter med Lagh och dom tillvinnas kunna, för sigh, sin hustru och Arfwingar, under Ewärderligit Bäragsfrälse och dess Conditioner att niuta, bruka och oklandrat behålla; Dock icke hafwe wehlat bem:te hemman någon af Adelen och Frälsemän att försällia, pantsätta eller bortbyta, uthan uthi deras [Lybeckers] nödtvång till den, som det under rätt Bäragsfrälsses wilckor besittia och häfda will och kan. Här alle detta widkommer och för Wår skull wele och skole göra och låta hafwe sigh att efterrätta, icke görandes honom, hans hustru eller Arfwingar här emot hinder, mehn eller förfång i någon måtto, nu eller i tillkommande tijder. Till yttermehra wisso hafwe Wij detta medh egen hand underskrifwit och Wårt Secret witterligen här under sättia låtit. Gifwit i Stockholm den tiughende dagh uthi October Månad, Åhr efter Christi Börd, Ettusend Sex hundra och på det Fyrtionde Siunde.

Christina.

(Sigill).

(Originalet hos landsfiskal Martin Olsson, Rättvik, avskr. av Helmer Lagergren, som här gjort en sannskyldig trollerikonst, alldenstund handlingen genom åtskilliga av tidens tand gnagda hål är delvis oläslig även för en van urkundstolkare.)

Hans Philip Lybecker

hade såsom omtalats sid. 217—218 4 barn, Otto, Anna, Brita och Harald. Otto och Anna ha vi lärt tillräckligt känna i Harmsarvet. Britas man Eric Ersson Häll, f. i Spånga 1642, son till sedermera bergmästaren i Värmland Eric Johansson H., företog utrikes resor 1661—64, blev geschworner vid St. Kopparberget 1665 och bergmästare där 1676, † 1694 och begravd i St. Kopparbergs kyrka. Dottern Beata Häll, 1673—1753, blev g. m. bergsm. och rådm. Olof Jonsson Forslind i Östanfors, † 1726 (se sid. 196), hans son Jonas och sonson Olof, f. 1720, voro båda bokhållare, den senares son Christoffer Forslind, 1758—1800, var gruvbrytare och hade dottern Maria Elisabeth, f. 1786, g. m. Johan Fahlvik, f. 1779, också gruvbrytare, den förste med detta efternamn, tillhörig en släkt Vast, som i flera led bött på Elsborg i Falun; hans son Anders, 1806—78, inspektor eller faktor, g. m. Elisabeth Berghed (1805—65), hade 8 barn, bland dem August Fahlvik på Varbo (se sid. 40) och Julia Albertina, 1841—1917, g. 1871 m. groshandl. Bengt Otto Geijer, 1838—1929, prof. Herman Geijers föräldrar (se sid. 42) — två grenar av släkten Geijer räkna sålunda Hans Philip Lybecker bland sina anfäder, och överraskad blev »den, som skriver detta», när han fann sig vara 8-männing med Herman Geijers mor: Brita Lybecker var hennes farmors farfars farmors mor, system Anna Lybecker min morfars farfars farmors mor. —

Av Harald Lybeckers döttrar är Brita Catharina omtalad sid. 219 — E. G. Geijers morfars mormor. Hennes systrar voro: Emerentia, 1681—1735, g. 1:o 1699 m. Markscheidern i Bergskoll. Samuel Buschenfelt, 1666—1706 (se Bil. 18, Barchæus), 2:o 1708 m. bergmäst. Pehr Christiernin, 1670—1739 (farfar till Kontre-Amiralen Harald C., adlad Cristiernin); Beata, f. 1686, g. 1703 m. Bergs-Guardiären i Sala Anders Stockenström, 1664—1737; Märta, 1689—1761, g. 1712 m. Assessorn i Bergskoll. Göran Wallerius, 1683—1744; Anna, 1691—1720, g. 1708 m. Landskammereraren i Fahlun Johan Urlander, † 1740.

BILAGA 21

Om ätten Swinhufwud och några dess ättlingar.

Ännu en gång må framhållas, att inga bevis veterligt äro kända för ätterna Swinhufwuds och Stiernas påstådda härkomst från Norge och Danmark, efter äldre källor anförd i min Flodabok sid. 218—219 — se här i denna bok sid. 40, 127 (särskilt not 1), 134 och 247 ff. —

Biskop Otto Swinhufwud (eller egentligen Stierna, se sid. 139) hade en hytta på Elsborg, som än idag kallas Biskopshyttan, skriver Jacob Ingelsson och skildrar honom som en stor förrädare, som kastades i sjön — i verkligheten hölls han av danskarna vid Stockholms belägring 1521 under sträng bevakning såsom misstänkt för svenskvänlighet och dog en naturlig död året därpå. —

Daniel Torkilsson Swinhufwuds son kyrkoh. i Vika Daniel Danielis, † 1588, var g. 1:o m. Ålandsfogden Nils Perssons dotter Brita, 2:o m. Carin Mårtensdotter Björnram, † 1593, och hade bl. a. döttrarna Anna och Margareta; Anna (1570—1609) skänkte sin man prosten Elof Terserus i Leksand 12 barn, bland dem Pehr, bergsman vid St. Kopparberget, Adolf, kyrkoherde i Mora, Jöns, biskop i Linköping, Brita g. m. köpm. i Falun Olof Jonsson, och Elisabeth, g. m. bergsm. Claes Ericsson i Wilkesbacka. Margareta Danielsdotter, f. 1574, hade med sin make lantfogden i Norrland Jon Jonsson dottern Barbara, f. 1602, g. 1622 m. bokhåll. vid Stora Licentkammaren i Stockholm Anders Nilsson (och omgift 1636 m. amiral Lars Mattsson Strusshjelm, 28 år äldre än hon) — en hennes dotter äktade kapten Johan Eriksson och blev mor till skalden Lasse Johansson »Lucidor den olycklige» (1638—1674). Hans moster Brita Andersdotter, g. 1646 m. kronoavrådsinspektoren vid St. Kopparberget Johan Göransson, hade sonen Georg, adlad Bergengren, och dottern Brita, g. m. kronoinspektoren Johan Trotzig d. y., som 1672 gifte om sig med rådmansdottern Margareta Funck — då tillägnade Lucidor brudparet en ståtlig bröllopsdikt, troligen utan att veta om släktskapen; han kände antagligen ej heller till den visserligen avlägsna frändskapen med Stiernhielm, som man vet att han träffat¹⁾. —

Länsman Eric Svensson i Kårby hade en måg Hans Knutsson, vars bror kyrkoh. i Åhl Georgius Canuti Moræus säges »född i St. Tuna och Moren af bondfolk, som war af gamla Swinhufwud-ätten». En son till Eric Svensson var Matthias Erics, g. m. Justina Michelsdotter (se min Svärdsjöbok sid. 86 och här i denna bok sid. 108), en annan var komministern i St. Tuna Samuel Erics (svärfar till Hedemoraprosten och urkunds-förfalskaren Nils Rabenius) — han »härstammade i rät linea ifrån Biskop Otto Swinhufwuds broder Christopher Olofsson» enl. Herdaminnet — men denne skulle då haft en veterligt okänd och aldrig omnämnd son Daniel, far till Sven Danielsson (Eric Svenssons far, se sid. 250). —

Cornelius Jönsson Swinhufwuds syster Elisabeth hade med sin första make befallningsman Mats Göransson dottern Catharina, g. m. Nils Månsson Bröms från Norrköping, som flyttat till Falun. Deras son Carl B., † 1709 i Ragunda, löjtn. vid Västerbottens Tremänningsregemente, g. m. Brita Östensdotter († 1676, dotter av Östen Mathieson i Storbyn i Nås), blev far till Anna Bröms, som äktade Lars Eriksson Runberg, dragon vid Jämtlands Fältjägare-Regemente, enl. en uppgift²⁾, eller enl. en annan³⁾ underofficeren Lars Falck, f. omkr. 1650 i Runneby i Jämtland, † 1718 — i alla händelser stamfar för svenska och finska släkterna Runeberg. Carl Bröms hade också sonen Måns, som antog namnet Nordin (1662—1745), länsman i Ragunda, stamfar för adliga och friherrliga ätterna af Nordin och farfar till landshövd. i Dalarna frih. Johan Magnus af N. (1746—1823).

¹⁾ Ovanst. efter E. A. Karlfeldt: Skalden Lucidor, och Helmer Lagergren: Skalden Lasse Lucidors härstamning från St. Kopparberget, i F. K. 21.5.1932.

²⁾ Av lektor Emil Herlenius, som benäget meddelat mig dessa Runebergska och af Nordinska släktledningar.

³⁾ Av Leijonhufvud i Ny Svensk Släktbok.

LITTERATURFÖRTECKNING

se nästa bok om Falu Stad och Gruva.

RÄTTELSE

till del III bok 3 *Sundborn*.

I förordet står »Fru Kersti Friberg», skall vara Frieberg.

Sid. 37 not 1 står Stämshöjden, skall vara Stämshöjen.

Sid. 44 rad 9 uppifrån står Grandgärde, skall vara Grangärde.

Sid. 52 rad 5 uppifrån står »innanför södra», skall vara »nedanför tvärskeppets norra gavelfönster».

Sid. 57 rad 7 uppifrån står Torsångbor, skall vara Torsångsbor.

Sid. 71 i sista textraden står Bebba, skall vara Babba.

Sid. 96 skall raden »76 år gammal var förmodligen deras son» stå *ovanför* raden »Samma antecknare berättar vidare:»

Sid. 122 rad 33 skall »i» strykas.

Sid. 166. Den förste Olof Jonsson på Backa i Sundborn (1600—1680) har troligen aldrig funnits till, utan är sannolikt samme man som Olof Jonsson på Backa vid Heden ovan Varpan — se sid. 44 här i denna bok, där not 2 alltså även bör rättas: det är i så fall icke den senare som blivit »förväxlad med den samtidige Olof Jonsson i Sundborn», utan det ena Backa som förväxlats med det andra. Hela stycket sid. 166 i Sundbornsboken fr. o. m. »och Olof» rad 5 t. o. m. rad 21 »i Labbare († 1728)» skall alltså strykas liksom not 1 med dess »egendomliga sammanträffande», som tydligen aldrig egt rum!

Sid. 180 rad 20 uppifrån står Risholm, skall vara Risholn.

Sid. 183 rad 1 uppifrån står Löpholm, skall vara Löpholn.

Sid. 232 skall nedersta raden strykas och där skall i stället stå aktör.

Sid. 258 sista raden står Buxbo, skall vara Buskbo.

I släkttavlan 9, Eggert Jönsson, står Christopher Norstedt f. 1786, skall vara 1766, och han var ej son utan bror till Johan Larsson Norstedt.

I släkttavlan 11, Flodström, har den näst sista ättlingen nedtill t. h. genom en oförklarlig feluppgift fått en helt annan make än i verkligheten. Där skall stå: Birgit, f. 1897, jur. kand., g. 1826 m. Nils Bodin, f. 1898, jur. kand., e. o. amanuens i Kungl. Kammarkoll.

BILDFÖRTECKNING

OMKRING ROG.

	Sid.
1. »Den stora Rog» från Bondberg	7
2. Karta fr. omkr. 1718 över »St. Kopparbergs Bergsfrälse- och Tägttekarls Hemman»	8
3. Snickar Johans i Övra Källsarvet, Nordan Rog	9
4. Romans i Backan, Nordan Rog	10
5. Haghedsgården » »	11
6. Rog från södra strand	13
7. Stortallar på Rogs dammen	13
8. Uvnäs tjärn. Håltäkt och Rossberget i bakgr.	15
9. Hedlunds brokvist, Håltäkt	15
10. Hultåsa och tjärn fr. Rossberg	16
11. Jämtbo dammen	17
12. Brokvist på ödestuga, Jämtbo	18
13. Bygatan i Haghed	18
14. Stuga och lagård, Haghed	19
15. Dörr på foderbod, »	19
16. Bastu i Haghed	20

EFRIKGÅRDEN.

17. St. Efrikgården (Bergslagets)	21
18. Källare i varpen	22
19. St. Efrikgårdens fägård	23
20. » » mangård	23
21. } Fr. v.: Snickarstuga, drängstuga,	
22. } steskammare och stes, St. Efrik-	
gården	24
23. Målad vävtapet i förmaket	25
24. Kakelugn i förmaket	26
25. Salen före de målade tapeternas bortflyttning	27
26. En del av salstapetens bård	28
27. Dörröverstycke i salen	29
28. Forsbäcks, St. Efrikgården	29

ÖSTERÅNS BERGSLAG.

29. Österå herrgård	30
30. Stuga vid Österå	31
31. Skutån och Varpan vid Österå	31
32. Hyttstugan på varpen, Österå	32
33. Gallsjödalen och Stadsberget med Eliebo från Skuggarvet	32
34. Hult	33
35. Strandparken vid Hult	33
36. Pumphus och portlider, Uggelviken	34
37. Varpan och Gassarvsberget från Uggelviken	35
38. Mangården, Heden	37
39. Plan över Hedens herrgård	38

	Sid.
40. Hedens herrgård	38
41. Bockbord, Heden	39
42. Lusthus vid Heden	39
43. F. d. Hedenbladiska gården, Heden	40
44. Tarrsängar i f. d. Hedenbladiska gården, Heden	41
45. Torp under Heden	41
46. Backa vid Heden	42
47. Herbre vid Backa	43
48. Sängalkov på Backa	44

VÄSTERÅNS BERGSLAG.

49. Grycksbodalen från Studsarvsberget	46
50. Bjurs från Bondberg	47
51. Gammal gård vid Berg	47
52. Varpan från Övra Tomsarvet	48
53. Gammal bod vid Övra Gassarvet	49
54. Nedra Gassarvet	49
55. Lövsal vid Nedra Gassarvet	50
56. Nedra Gassarvets prevét	51
57. Lindsbergs gamla manbyggnad	51
58. Lador mellan Bollbo och Larsarvet	52
59. Gård i Tansbo	53
60. Gård i Gullnäs vid Tansen	53
61. Spjutsjön från Källslätten	54
62. Finnsveden och Svarttjärnsberget	55
63. Nedra Bjukan och Graftsberget	56
64. Enträd nedanför Strömbo	57
65. Tegelbruksdammen och hyttvarp mellan Nybo och Alvik	57

GRYCKSBO.

66. Grycksbo i början av 1800-talet. Dörröverstycke	58
67. Dörröverstycke i herrgården	59
68. Lumpsortering i pappersbruket	59
69. Mejeriet, »St. Fabriken», »L. Fabriken» och »Chicago»	60
70. Fall i Grycksboån och sulfittfabriken	61
71. Grycksbo pappersbruk fr. flygplan	63
72. Interiör fr. handbruket	64
73. Modärn pappersmaskin	65
74. »Stora fabriken» (nu bostäder)	65
75. Timmerkörare på Grycksboån	66
76. Wippan 1	67
77. Wippan 2, svalbod och stes	67
78. Samuel Severus Söderberg m. hustru och dotterdotter	68

	Sid.		Sid.
79. Grycksbo kapell	69	118. Gamla dörrar vid Järlinda	98
80. » » interiör	70	119. Ruin av »vapenhuset» nära Hälla	98
81. » herrgård	72	120. Stora Hälla	99
82. I herrgårdens bibliotek	73	121. » » gamla stugan	99
83. Damm med broar vid herrgården	73	122. » » två herbren	100
KRING GRYCKEN OCH VARPAN.		123. Vägen fr. Järlinda till L. Hälla	101
84. Alvik	74	124. Runn fr. Germundstäkt	102
85. Änkebygården vid Alvik	75	125. Trägubbe i Dala Fornsal fr. Sünd-	
86. »Skåpet» nära Alvik	75	bornsmossen nära Mjölmarbo	103
87. Bengtsarvet med hytt-dammen	76	126. Högbo Sanatorium	104
88. Bengtsarvets manbyggnad	77	127. Surbrunn vid Falun	104
89. Bergsgården och Varpan från		128. Nedra Myckelmyra	105
Klubb-berget	77	129. » » källarbod	105
90. Stuga i Bergsgården med vägvi-		130. Sundellsberget fr. Finnbo	106
sare till Gassarvet	78	SVEDEN	
91. Stugor i Bergsgården	79	131. Svedens gamla manbyggnad, Lin-	
92. Ladugård och stall, Bergsgården	80	néstugan	107
93. Stuga i Bergsgården	81	132. Hosjön fr. Sveden	109
94. Lundqvists (f. d. Dambergs) i		133. Sveden 1812, målning	111
Bergsgården, med källarstuga ..	82	134. » Linnés bröllopsal	112
95. Munktells (f. d. Ihrmans) herr-		135. David dräper Goliath. Väggmål-	
gård, Bergsgården	83	ning i Linnésalen	113
96. »Kam- och borstgran», Bergsgår-		136. Väggmålning i Linnésalen	113
den	83	137. Dörrar i Svedens »brudkammare»	
97. Grycken vid Smedsarvet, Bergs-		och »prevét»	114
gården	84	138. Mejeri och bod med vällingklocka,	
98. Botäkt	84	Sveden	115
99. Varbo	85	139. Svedens »prevét»	116
100. Varpan och Heden fr. Varbo	85	ÖSTBORN, HOLMEN OCH HÖJEN.	
101. Varpan och St. Kopparbergs kyrka		140. St. Östborn 1919	118
fr. Varbo	86	141. » » 1925	120
102. Plankarta över Bäckehagen 1820	87	142. » » manbyggnaden med	
103. Bäckehagen fr. gårdssidan	88	den utbyggda salen	121
104. » » trädgårdssidan ..	89	143. St. Östborn, brasspis i salen ..	122
105. Strandparti vid Bäckehagen	89	144. Sundbornsån och St. Östborn ..	123
106. Bäckehagens badhus	90	145. Sundbornsåns utlopp i Hosjön fr.	
107. Bro över Östanforsåns utlopp ur		Backberget, Holmen med varp och	
Varpan	91	kvarn	125
108. Fjärdingsvägsstolpe vid åns ut-		146. Höjen	127
lopp ur Varpan	91	147. Höjens gårdsfasad	128
109. Varpans sydligaste vik	92	FRÄMSBACKA OCH ROTTNEBY.	
KRING JUNGFRUBERGET OCH JÄR-		148. Hosjön och L. Främsbacka fr. Näs	130
LINDSBERGET.		149. Uthus » »	131
110. Fr. Järlindsberget	93	150. L. Främsbacka	131
111. Karlberg	94	151. » » förmaket med	
112. Bodgavel med vällingklocka, Karl-		hörnssoffan	132
berg	94	152. Kaross, L. Främsbacka	133
113. Britsarvet	95	153. St. Främsbacka	133
114. Hästberg	95	154. » » herbre	134
115. » damm med bro	96	155. » » tvåstammig lind	
116. Ruin och stortall N om Koppar-		och dalen uppåt Sveden	135
bergs kyrkogård	97	156. Hosjön fr. L. Främsbacka	137
117. Lada och stortall N om Koppar-		157. Rottneby med pyramidpopplar ..	139
bergs kyrkogård. Järlindsberget i		158. » » pipranka	139
bakgr.	97		

	Sid.
159. Rottneby med flygel med välling-klocka	140
160. Hosjön fr. Rottneby, med Höjen, Stämshöjen och St. Näs	141
161. Rottneby trädgård, Hosjön och Nässågens bostäder	142

KORSNÄS OCH HÄLSINGGÅRDEN.

162. Korsnäs sågverk och Runn fr. flygplan	143
163. Hosjöns utlopp i Runn mellan bro-stolparna	144
164. Masugnsruin vid Korsnäs	145
165. Milsten vid Korsnäs	145
166. Ångbåtarna Najad och Runn vid Korsnäs kaj	146
167. Korsnäs liesmedja	147
168. » » och smeder ..	148
169. Humlebacken	149
170. » springbrunn och bro	149
171. Magasin med vällingklocka, Korsnäs	150
172. Från Korsnäs. Bortre stugan är gamla förvaltarbostaden	150
173. Källarbyggnad, Korsnäs	151
174. Runn fr. vägen mellan Korsnäs och Runnsågen	152
175. Hälsinggårdens magasin	153
176. Hälsinggården	154
177. Sal i Hälsinggården	155

OMKRING KUNGSGÅRDEN NOOR.

178. Hjärt Klack från Kopparhinken	156
179. Flygel, Haraldsbo	157
180. Haraldsbo	157
181. » manbyggnadens gavel	158
182. » kalkbod med halmtak	159
183. Från Haraldsbo mot Runn	160
184. Nooslund, uthuslänga och flygel	161
185. » arrendatorns stuga ..	162

KRING VARGGÅRDEN.

186. Ena Nedre Varggården	164
187. Källare, Nedra Slätta	165
188. Övra Slätta	166
189. Fr. Övra Slätta. Järlindsberget i bakgr.	166
190. Dalen vid Nedra Varggården ..	167
191. Bod med vällingklocka, Nedra Varggården	167
192. Fr. Övra Varggården. Falu gruva och Gruvberget i bakgr.	168
193. Stall och bod, Övra Varggården	169
194. Lusthus fr. 1700-talet, Lövberg	170
195. Gamla stugans portal, »	171

RUNT ÖNSBACKDAMMEN.

196. St. Kårarvet fr. S. Vägen över dammen i mitten	172
197. Nästjärn vid St. Glamsarvet ..	173
198. St. Glamsarvet	173
199. Utsikt fr. St. Glamsarvet	174
200. Karta över Nedra Glamsarvet med den forna trädgården och ruinen	175
201. Del av »kapell»-ruinen, Nedra Glamsarvet	177
202. Pärönträd vid Nedra Glamsarvet	178
203. St. Kårarvet	179
204. » » södra och äldsta manbyggnaden	180
205. L. Kårarvet och Nubbsarvet fr. Västanbäck	181
206. Småstugor och björkallé, L. Kårarvet	181
207. Västanbäck	183
208. Bod vid Dammen, vatt-tunna och stort tråg	184
209. Önsbackdammen fr. södra ändan, Kunterberget i bakgr.	184

KRING KÄLLSLÄTTEN.

210. Backen ner till Källslätten	186
211. Bryggstuga och bodar, Puttbo ..	187
212. Kamgran vid Puttbo	188
213. St. Hemmingsbo	189
214. Djärvesbo fr. Björkarsbo	190
215. Björkarsbo fr. Djärvesbo	190
216. Gammal sälgstubbe, Källslätten ..	191
217. Fr. Källslätten. Lönnen vårdträdet i mitten	191
218. Gammalt omkullfallet äppelträd i Källslättens trädgård	192
219. Herbre i Krusbo och Holsjön ..	193
220. Portklapp, Mörtsjöbo	194
221. Hedbergs, »	194
222. Kakelugn fr. Mörtsjöbo (nu i Elsborgs Slotts tornkammare, Falun)	195
223 A. } Fridlyst ormgran, Mörtsjöbo {	195
223 B. }	196
224. Mörtsjön vid Berggården	197

MORBYGDEN.

225. Lill Vällan vid Morbygden	198
226. Stuga vid Vällgården	199
227. Bäckgården	200
228. Gammal bod i Morbygden	200
229. F. d. Ströms i Morbygden	201
230. » » » » flygel	202
231. Morbygdens herrgård	204
232. Skyttgruvans lave	205
233. Hyttan vid Skyttgruvan	205
234. Rostgropar vid Skyttgruvan	206

	Sid.
235. Korgsarvet fr. trädgården	207
236. » portal på östra stugan	207
237. Kakelugn, Korgsarvet	208
238. Flygel »	209
239. Gammal smedja, Korgsarvet	209
240. Ruin av källare, »skattkammarn», Korgsarvet	209
241. Gamla aplar i Korgsarvets träd- gård	210
242. Stor Vällan fr. Korgsarvet	211

HARMSARVET.

243. Harmsarvet fr. vägen	212
244. » ekhagen	213
245. » »Drottning Christi- nas ekar»	215
246. Gammal apel, Harmsarvet (med »stamfaderns ande»)	215
247. »Brygghuusbyggningen», Harmsar- vet	216
248. Ladugårdsdörr, Harmsarvet	218
249. Nuvarande manbyggnaden, Harms- arvet	219
250. Kakelugn, Harmsarvet	220
251. Gammalt fågelbärsträd, statyett och flaggstång med kopparflöjel, Harmsarvet	221
252. Harmsarvet förr med den nu rivna manbyggnaden. Akvarall av kap- ten E. A. Klingwall	222
253. Hans Philip Lybeckers koppar- flöjel fr. 1666, Harmsarvet	223

KORSGÅRDEN.

254. Krondiket med Harmsarvet och Korsgården	224
255. Stor Vällan vid Korsgården	225
256. Gammal gård, »	225
257. Boddörr vid Korsgården (Kling- walls)	226
258. Ladudörr vid Korsgården (Kling- walls)	227
259. Korsgården (Klingwalls)	227
260. Komm. lantmät. B. Hj. Klingwall	228
261. Sal i kapten Klingwalls gård ..	229
262. Grotta i flyttblock, Korsgården, och kapten Klingwall	230
263. Bygata mellan stenmurar, Kors- gården	231
264. Stor gammal husgrund i hage vid Korsgården	231
265. Varggrop mellan Gamla och Nya Dikarbacken	232
266. Stor Vällan fr. Ö. Lill Vällan i bakgr.	233
267. Stor Vällan fr. Götgården	234

	Sid.
268. Jättelind vid Götgården	235
269. Götgårdslinden och kapten Kling- wall	235

GRUVRISET.

270. Runn fr. Gruvriset	236
271. Barchæi holme i Södra Vällan ..	237
272. Falun fr. Gruvrisberget (i kraft- ledningsgatan)	237
273. Åkrar vid Gruvriset	238
274. Norbergs i »	239
275. » » » med lönn och transformatorhus	239
276. Flygel hos Carlgrens, Gruvriset ..	240
277. Ruin av halmspinneri, » ..	241
278. Flygel vid Samuelsdal	242
279. » » »	242
280. » » »	243
281. Manbyggnaden, Samuelsdal	243
282. Manbyggnadens gavel, Samuelsdal	244
283. Herbre, Samuelsdal	245
284. Vedbod och prevét, Samuelsdal ..	246

FRÄMBY.

285. Främby herrgård	247
286. Flygel vid Främby	249
287. Arbetarbostäder m. m. fr. Främ- by herrgård	251
288. Falu Vagn- och Maskinfabrik fr. Främby herrgård	253

KÄLLVIKEN OCH RUNN.

289. Källviken	254
290. Runn fr. Källviken	255
291. St. Källvikens grind	255
292. St. Källvikens herrgård	256
293. Stuga vid Källviken	257
294. Fr. St. Risön: Orrholmen, Dejsto- len, Gruvriset	257
295. Hälsingberg, Korsnäs och Mjölmar- gårdarna fr. St. Risön	288
296. Från Fagerön	259
297. Melpa fr. Fagerön	259
298. Från Fagerön	260
299. Manbyggnaden på Hellmansö	261
300. Fyra släktled på Hellmansö	261
301. Hälsinggården och Hälsingstrand fr. Hellmansö	262
302. Hjärt Klack fr. Udden	262
303. Fr. Hjärt Klack. Hellmansö t. v.	263
304. Falu kyrktorn fr. Hjärt Klack ..	263
305. Slussen och regleringsdammen mellan Tisken och Runn. Hjärt Klack i bakgr.	264
306. »Kopparbergs Sochns Signet» ..	264

INNEHÅLL

OMKRING ROG:

Den Stora Rog. Nordanrog. Sör om Rog. Uvnäs och Håltäkt. Gunsarvet. Jämtbo och Haghed	7
---	---

EFRIKGÅRDEN:

Ur Efrikgårdens krönika. St. Efrikgårdens yttre. St. Efrikgårdens inre. Everströmska Efrikgården	21
--	----

ÖSTERÅNS BERGSLAG:

Österå herrgård. Österå hyttor och försvunna gårdar. Hult. Uggelviken. Övra Heden. Ur Hedens krönika. Hedenblads Heden. Backa	30
---	----

WÄSTERÅNS BERGSLAG:

På Studsarvsberget. Berg, Tomsarvet och Gassarvet. Slättmyra och Lindsberg. Kring Tansen. Kring Spjutsjön. Bjusarna och Svarttjärn	46
--	----

GRYCKSBO:

Det äldsta Grycksbo. Munktells Grycksbo. »Gamla Frun». Nutidens Grycksbo. Wippan, Grycksbo kapell. Grycksbo jordbruk. Grycksbo herrgård	58
---	----

KRING GRYCKEN OCH VARPAN:

Alvik. Bengtsarvet. Ur Bergsgårdens krönika. Västerå Bergslags hyttor. Bergsgårdsgårdar. Botäkt. Varbo. Bäkehagen. Stennäset och Hökviken	74
---	----

KRING JUNGFRUBERGET OCH JÄRLINDSBERGET:

Karlberg och Britsarvet. Hästberg. Järlinda och Hälla. Högtäkt och Jungfruberg. Kring Järlindsberget. Från Högbo till Finnbo	93
--	----

SVEDEN:

Ur Svedens krönika. Linné och Sara Lisa på Sveden. Mera ur Svedens krönika. Sveden nu. Linnéstugan	107
--	-----

ÖSTBORN, HOLMEN OCH HÖJEN:

Ur Östborns historia. Östborn. En gammal färdled. Försvunna gårdar. Hosjö Holmen och Höjen	118
--	-----

FRÄMSBACKA OCH ROTTNEBY:

Lilla Främsbacka. Stora Främsbacka. Främsbacka före 1600. Främsbacka efter 1600. Rottneby i gången tid. Rottneby i nyare tid	130
--	-----

KORSNÄS OCH HÄLSINGGÅRDEN:

Korsnäs nu och förr. Samfärdsel och industri. Järnverket och liesmedjan. Humlebacken, Hälsingberg och Hälsingstrand. Ur Hälsinggårdens krönika. Hälsinggården	143
---	-----

OMKRING KUNGSGÅRDEN NOOR:

Haraldsbo. Bergsmän och frälsemän i Noor. Kungsgården Noret. Norslund ..	156
--	-----

KRING VARGGÅRDEN:

Slätta och Varggården. Lövberg. Ur Varggårdens krönika. Varggårdens bergsmän och hyttor	164
---	-----

RUNT ÖNSBACKDAMMEN:

St. och L. Glamsarvet. Nedra Glamsarvet. Nedra Glamsarvets ruin och trädgård. Kring Önsbackdammen. Stora Kårarvet. Lilla Kårarvet och Nubbsarvet. Önsbacken, Västanbäck och Dammen 172

KRING KÄLLSLÄTTEN:

Puttbo. Hemmingsbo. Skogsgårdar sydöst om Källslätten. Källslätten. Krusbo. Mörtsjöbo 186

MORBYGDEN:

Vällorna. Vällgårdarna. Strömska Morbygden. Eggertzska Morbygden. Skyttgruvan och Näverberg. Korgsarvet. Korgsarvets ruin och trädgård 198

HARMSARVET:

Drottning Christinas ekar. Ur Harmsarvets krönika. Hans Philip Lybecker. Harald Lybecker. Harmsarvets senare egare. Harmsarvet nu 212

KORSGÅRDEN:

Ur Korsgårdens krönika. Korsgårdsgubbar. Klingwallska Korsgården. Rösen och Ruiner. Dikarbacken och Götgården 224

GRUVRISET:

Gruvrisets gårdar. Gruvrisfolk. Samuelsdal. Galgberget 236

FRÄMBY:

Ur Främbys krönika. Swinhufwuds på Främby. Vagnfabriken 247

KÄLLVIKEN OCH RUNN:

Källviken. St. Källviken. Socknens storlek och jordbruk. Runn och dess öar och holmar. Hellmansö. »Skärgårdsliv» på Runn 254

BILAGOR:

1. Tabula Geographica	266
2. Hjälpkattelängden för Elfsborgs Lösen 1571	266
3. Bergslags-Expeditionen 1918 och 19	266
4. Möbler och heminredning i svenska bygder	267
5. Carl Magnus Litström	267
6. Ortnamn på bor, -born	267
7. Grycksbosläkten	268
8. Släkterna Ihrman och Fahlström	269
9. Medlemmar av ätten de Laval i Falutrakten	270
10. Svedbergs och Moræus på Sveden	271
11. Linnés kamrater på Dalaresan och E. J. Lindbergs förslag om Linnédagen	273
12. Johan Jesper Moræus	273
13. Östborn: Harald Olufsson	274
Släkterna Troili, Östberg, Bergström, Holenius och Kôersner	275
14. Släkterna Gahn, Engström och Fahlander	277
15. Slakten Brander	279
16. Jacob Ingelsson	280
17. Släkterna Ström, Berger (från Sörmland) och Hartzell	281
18. Släkterna Eggertz, Barchæus och Sohlberg	282
19. Slakten Brandberg	283
20. Hans Philip Lybeckers kungabrev på Harmsarvet 1647 och hans ättlingar	286
21. Om ätten Swinhufwud och några dess ättlingar	287
RÄTTELSE till del III bok 3 Sundborn	288

Med Dalälven från källorna till havet

En skildring av Sveriges mest karakteristiska, naturskönaste
och minnesrikaste trakter i ord och bild.

Detta väldigt och storstilat planlagda arbete avser att med Dalälven som vägvisare giva icke blott en landskapsbeskrivning utan på samma gång ett tvärsnitt genom den mest utpräglad svenska bygd som finnes, genom de mest ursprungliga och typiska trakter, där även den nyare tiden funnit betingelserna för sin verksamhet. Texten kommer hela tiden att belysas *med särskilt för detta arbete tagna fotografier samt andra bilder, kartor, notskrifter av karakteristiska folkmelodier, dräktplanscher i färgtryck m. m.*

Mellan **6- å 7,000 illustrationer** komma att pryda det fullbordade arbetet.

Med Dalälven från källorna till havet skall omfatta *tre avdelningar*: I. *Öster Dalälven*, II. *Väster Dalälven* och III. *Söder Dalälven*. Var och en av dessa avdelningar uppdelas i böcker, som vardera i regeln omfatta *en å två socknar*. Tillsammans antages böckernas antal bliva omkr. 35 st.

Nu utkommit:

FÖRSTA AVDELNINGEN — **Öster Dalälven** — föreligger komplett. Denna avdelning utgöres av följande sockenbeskrivningar å kr. 7: 50:

1. **STORÅN** (Idre—Särna). Med 108 illustr., 1 dräktpl. i färgtryck, 1 karta och 31 st. nyuppt. folkmelodier.
2. **ÄLVDALEN**. Med 132 illustr., 1 dräktpl. i färgtryck och 41 nyuppt. folkmelodier.
3. **ORSA FINNMARK och ORE**. Med 130 illustr., 1 dräktpl. i färgtryck och 23 nyuppt. folkmelodier.
4. **ORSA och WÄM Hus**. Med 170 illustr., 1 dräktpl. i färgtryck och 38 nyuppt. folkmelodier.
5. **MORA**. Med 155 illustr., 1 dräktpl. i färgtryck och 35 nyuppt. folkmelodier.
6. **SILJAN** (Sollerön och Siljansnäs). Med 153 illustr., 1 karta och 27 nyuppt. folkmelodier.
7. **BODA och BINGSJÖ**. Med 142 illustr., 1 dräktpl. i färgtryck och 79 nyuppt. folkmelodier.
8. **RÄTTVIK**. Med 167 illustr., 2 planscher i färgtryck, 1 panoramabild och 46 nyuppt. folkmelodier.
9. **LEKSAND**. Med 176 illustr., 2 planscher i färgtryck, och 58 nyuppt. folkmelodier.
10. **BJURSÅS och ÅL**. Med 174 illustr., 1 dräktpl. i färgtryck och 37 nyuppt. folkmelodier.
11. **LJURA och GAGNEF**. Med 166 illustr., 1 dräktpl. i färgtryck och 59 nyuppt. folkmelodier.

ANDRA AVDELNINGEN — **Väster Dalälven** — föreligger komplett. Denna avdelning utgöres av följande sockenbeskrivningar å kr. 7: 50:

1. **FULU FJÄLL och TRANSTRAND**. Med 192 illustr., 1 karta o. 20 nyuppt. folkmelodier.
2. **LIMA**. Med 176 illustr., 1 plansch i färgtryck och 32 nyupptecknade folkmelodier.
3. **MALUNG**. Med 190 illustr., 1 plansch i färgtryck och 64 nyupptecknade folkmelodier.
4. **MALUNGS KAPELL-LAG och ÄPPELBO**. Med 203 illustrationer, 1 plansch i färgtryck och 52 nyupptecknade folkmelodier.
5. **WANÅN**. Med 188 illustr., 1 plansch i färgtryck och 32 nyuppt. folkmelodier.
6. **JÄRNA**. Med 196 illustr., 1 plansch i färgtryck och 50 nyupptecknade folkmelodier.
7. **NÅS**. Med 187 illustr., 1 plansch i färgtryck och 68 nyupptecknade folkmelodier.
8. **NÅS FINNMARK och SÄFSEN**. Med 180 illustrationer och 22 nyupptecknade folkmelodier.
9. **FLODA**. 223 illustrationer, 2 planscher och 76 nyupptecknade folkmelodier.
10. **MOCKFJÄRD och SÖDRA GAGNEF**. Med 255 illustrationer, 1 plansch i färgtryck och 77 nyupptecknade folkmelodier.

TREDJE AVDELNINGEN — **Söder Dalälven** — utgives enligt samma plan som de båda föregående avdelningarna. Nu föreligger:

1. **ENVIKEN och SVARTNÄS**. Med 291 illustr., 3 planscher i färgtryck och 77 folkmelodier.
2. **SVÄRDSJÖ**. Med 340 illustr., 2 planscher i färgtryck och 80 folkmelodier.
3. **SUNDBORN**. Med 275 illustr., 2 planscher i färgtryck och 13 folkmelodier.
4. **STORA KOPPARBERGS SOCKEN**. Med 306 illustr.

FÖRSTA och ANDRA AVDELNINGARNA föreligga även inbundna sålunda:

Första bandet (inneh. **I**. Bok 1—3), *Andra bandet* (inneh. **I**. Bok 4—6),
Tredje bandet (inneh. **I**. Bok 7—9), *Fjärde bandet* (inneh. **I**. Bok 10, 11).
Femte bandet (inneh. **II**. Bok 1—3), *Sjätte bandet* (inneh. **II**. Bok 4—6).
Sjunde bandet (inneh. **II**. Bok 7, 8), *Åttonde bandet* (inneh. **II**. Bok 9, 10).

TREDJE AVDELNINGEN. Av denna föreligger inbundet:

Nionde bandet (inneh. **III**. Bok 1, 2), *Tionde bandet* (inneh. **III**. Bok 3, 4).

Priset för inbundna ex. är sålunda:

För band om 3 böcker (= Band I, II, III, V och VI)..	pr band i hel klot	Kr. 28: 50
	pr band i klot med skinnrygg	» 33: 50
	pr band i klot med skinnrygg och hörn ..	» 36: —
För band om 2 böcker (= Band IV, VII, VIII, IX och X)	i hel klot	» 21: —
	i klot med skinnrygg	» 26: —
	i hel klot med skinnrygg och hörn	» 28: 50

Subskription å **Med Dalälven från källorna till havet** mottages i alla boklådor och hos förlägetts enskilda kommissionärer samt direkt hos förläget.

ALBERT BONNIERS FÖRLAG, STOCKHOLM